יעקב לבבי (באביצקי)

ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

סדרת "גלויות"
החברה ההיסטורית הישראלית
ירושלים תשכ"ה

נדפס בישראל
בדפוס מרכז, ירושלים

ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן

לזכרם של הורי היקרים
נחום ובלומה באביצקי ז״ל

*

ספר זה הוא השני בסדרת "גלויות" מיסודה של החברה ההיסטורית הישראלית. ענייננו, כשל קודמו, הוא הקיבוץ היהודי בברית־המועצות, שלתולדותיו ניתנת בסדרה זו תשומת לב מיוחדת. העדר מחקר של תולדות היהודים בדורות האחרונים בברית־המועצות גופא מחייב אותנו למשנה מאמץ בחקירת דרכו ההיסטורית של קיבוץ זה, אשר חלקו כה רב בכלל חיי האומה ותולדותיה, וגורלו כה נבדל משל שאר קיבוצים יהודיים.

שני הספרים (ועוד אחרים העתידים לבוא בעקבותיהם במשך הזמן) נועדו בראש וראשונה לשמש יסוד ועזר לחקר ההיסטוריה של היהדות הסובייטית. מחקר, שתנאי עשייתו, מחוץ לתחום ההתרחשות הנחקרת, כרוכים בקשיים יתרים ומיוחדים. הספר הראשון "פרסומים יהודיים בברית־המועצות, 1917—1960", שיצא לאור בעריכתו של ח. שמרוק, הניח יסוד ביבליוגראפי למקורות הספרותיים, שלגבי מחקר זה נודעת להם חשיבות־יתר, ביחוד כל עוד נעולים הארכיונים הסובייטיים בפני מחקר יהודי. הספר השני, שלפנינו, נתייחד לפרשה אחת ומיוחדת בהיסטוריה של היהדות הסובייטית, פרשת בירוביג'אן, והוא מכלול ידיעות מקיפות ובדוקות — ככל שניתן להשיגן וככל שניתן לבדוק את מהימנותן — על ההתיישבות היהודית באזור זה וישובו היהודי, מתחילתה ועד היום.

מחבר הספר מר יעקב לבבי (באביצקי), מהנדס חקלאי לפי מקצועו, החל את עבודתו המדעית בשנות השלושים בחקירת החקלאות היהודית בפולין ובגאליציה. חמש שנים (1958—1963) הקדיש לחקר ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן.

הספר לא היה בא לעולם אלמלא עזרה מיוחדת שניתנה לכך מידי תורם הרוצה בעילום שמו.

הנהלת החברה ההיסטורית הישראלית

תוכן העניינים

הקדמה 13—16

1. מבוא כללי 17—39
[א] השם, המקום הגיאוגראפי, השטח, הגבולות ופני־הארץ (עמ' 17—19); [ב] ההידרוגראפיה (עמ' 19—20); [ג] האקלים (עמ' 20—24); [ד] הצומח והחי (עמ' 24—27); [ה] הקרקעות (עמ' 27—28); [ו] המחצבים (עמ' 29—31); [ז] דרכי התחבורה (עמ' 31—33); [ח] ההתיישבות בבירוביג'אן לפני בואם של היהודים (עמ' 33—35); [ט] החלוקה האדמיניסטראטיבית (עמ' 35—39).

2. ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן (סקירה היסטורית) 40—73

3. ההגירה והאוכלוסיה 74—119
[א] ההגירה מברית המועצות (עמ' 74—108); [ב] הגירה מחוץ־לארץ (עמ' 109—115); [ג] האוכלוסיה הכללית והיהודית (עמ' 116—119).

4. מימון המפעל והתמיכה הציבורית בו 120—139
[א] בברית המועצות (עמ' 120—125); [ב] התמיכה של ארגונים מחוץ־לארץ (עמ' 125—139).

5. ההתיישבות החקלאית היהודית והחקלאות בבירוביג'אן 140—203
[א] סקירה כללית (עמ' 140—160); [ב] "קולחוזים של מהגרים" (עמ' 160—186); [ג] הסובחוזים הראשונים (עמ' 186—192); [ד] החקלאות בבירוביג'אן מראשיתה של ההתיישבות היהודית בה (עמ' 192—203).

6. המלאכה והתעשייה 204—219
[א] סקירה כללית (עמ' 204—210); [ב] מפעלים תעשייתיים ממשלתיים וקואופראטיביים (עמ' 210—219).

7. חלקם של היהודים בעבודות בנייה, רכבת ויער ובשרותים 220—223

8. השירות הרפואי 224—226

9. יישובי־המחוז 227—236

10. מעמדם של היהודים בבירוביג'אן 237—249
[א] יחסים בין יהודים ולא־יהודים (עמ' 237—240); [ב] יהודים בהנהלת בירוביג'אן (עמ' 240—245); [ג] יהודים במפלגה ובקומסומול (עמ' 245—247); [ד] יהודים, כנציגי "המחוז היהודי האוטונומי" במוסדות המרכזיים של ברית־המועצות ור.ס.פ.ס.ר. (עמ' 247—249).

11. מקומן של הדת היהודית ולשון יידיש בבירוביג'אן 250—263
[א] הדת היהודית (עמ' 250—252); [ב] לשון יידיש (עמ' 252—263).

12. חינוך, מחקר ותרבות 264—294
[א] מוסדות־חינוך כלליים (עמ' 264—273); [ב] מוסדות־חינוך מקצועיים ומיוחדים (עמ' 273—284); [ג] מוסדות להשכלת־העם (עמ' 284—285); [ד] מוסדות־מדע (עמ' 285—288); [ה] מפעלי־תרבות (עמ' 288—294).

13. אמנות 295—308
[א] איגודי סופרים (עמ' 309—317); [ב] הוצאת ספרים ביידיש (עמ' 317—(עמ' 306—307); [ג] בירוביג'אן בציור ובמוסיקה (עמ' 307—308).

14. ספרות ועתונות 309—333
[א] איגודי סופרים (עמ' 309—317); [ב] הוצאת ספרים ביידיש (עמ' 317—318); [ג] עתונים וכתבי־עת (עמ' 318—333).

סיכום 334—346

נ ס פ ח י ם

I מסמכים 349—370

א. החלטת "הקומזט" מיום 17 בינואר 1928 (עמ' 349).
ב. החלטת ה"אוזט" מיום 6 בפברואר 1928 (עמ' 349—350).
ג. החלטת נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית המועצות מיום 28 במארס 1928 (עמ' 350—351).
ד. החלטת הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי של המועצות מיום 30 בספטמבר 1931 (עמ' 352—353).
ה. החלטת נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות מיום 7 באפריל 1932 (עמ' 354—357).
ו. החלטת הוועד הפועל המרכזי של ברית המועצות מיום 7 במאי 1934 (עמ' 357).
ז. החלטת נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות מיום 29 באוגוסט 1936 (עמ' 358—361).
ח. מ. ליטבאקוב — מה הוקע לגנאי ב"מחוז היהודי האוטונומי" (עמ' 362—370).

II תאריכים בתולדות ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן 375—371
III אירועים תרבותיים בבירוביג'אן 386—376
IV הרפרטואר של התיאטרון היהודי בבירוביג'אן 394—387

רשימת הקיצורים של המקורות 400—395
תצלומים
ביאורי שמות, מונחים, קיצורים, סימנים וכו' 406—401
תעתיק רוסי של השמות הגיאוגראפיים, המוזכרים בספר 410—407
ביבליוגראפיה 430—411
מפתח השמות 445—431
תיקונים 446
מפת "המחוז היהודי האוטונומי"

רשימת התצלומים

הנשיאות, המזכירות וועדת־המאנדאטים של הכינוס המפלגתי הראשון של "הנפה הבירוביג'אנית" (1930).

תעודת ציר לכינוס המועצות הנפתי הראשון של "הנפה הבירוביג'אנית" (1930).

כינוס המועצות הנפתי הראשון של "הנפה הבירוביג'אנית" (1930).

רשיון כניסה לכפר אמורזט, שהוצא על ידי או.ג.פ.או. (1930).

גילוי דעת של פלוגת המהגרים הראשונה מארץ־ישראל לבירוביג'אן (1932).

רשיון כניסה ל"מחוז היהודי האוטונומי" (1945).

תחנת הרכבת בעיר בירוביג'אן.

רחוב קאלינין בעיר בירוביג'אן (1936).

כיתת תלמידים בבית־הספר התיכון היהודי בעיר בירוביג'אן (1937).

בית־הכנסת בעיר בירוביג'אן (1959).

בול מוקדש לבירוביג'אן וחותמות דואר מ"המחוז היהודי האוטונומי".

הצגות בתיאטרון היהודי בבירוביג'אן.

עתוני "המחוז היהודי האוטונומי".

הקדמה

על בירוביג׳אן נכתבה ספרות עשירה יחסית, ואף־על־פי־כן מרובות הן הפרשיות הסתומות בתחום זה. הסיבה העיקרית לכך היא, שאין לנו גישה לארכיונים הסובייטיים, ואף החומר הארכיוני המועט, הנמצא מחוץ לגבולו־תיה של ברית־המועצות, במוסדות יהודיים שהיו קשורים למפעל הנדון, אינו עומד עדיין ברובו לרשותו של החוקר.

לנוכח הקשיים הנ״ל ובהעדר דרך אחרת היה הכרח לאסוף חומר מפוזר במקומות שונים, לרכזו לפי נושאים ולנתחו באופן יסודי; כמו־כן להעמיד את הנתונים ממקורות שונים זה מול זה תוך השתדלות לצייר תמונה שלימה וברורה, ככל האפשר, של מפעל ההתיישבות מעצם הקמתו ועד היום.

החומר, ששימש מקור לעבודה זו, המקיפה את התקופה 1927—1963, הוא מהסוגים הבאים:

1. חומר ארכיוני [1] ודינים וחשבונות של משלחות, שחקרו במיוחד את אזור בירוביג׳אן, כגון אלה של ״קומזט״ ו״איקאר״ [2], המכילים ידיעות רבות על הגיאוגראפיה, האקלים, אוצרות־הטבע וכו׳ של האזור;

2. כתבי־עת ועתונים ביידיש, ברוסית ובלשונות אחרות, שהופיעו בעבר והמופיעים היום בברית־המועצות בכלל ובבירוביג׳אן בפרט וכן בארצות אחרות, שבהם מפוזר חומר עשיר ורב־גוני על בירוביג׳אן, כגון: דינים וחשבונות והחלטות של משרדים ומוסדות ממשלתיים וציבוריים, סקירות, מאמרים, כתבות, ידיעות, תגובות קוראים וכו׳ [3];

3. חוברות אינפורמאטיביות ותעמולתיות מטיפוסים שונים, שנתפרסמו

1 מהסיבות שהוזכרו לעיל לא עלה בידי המחבר להשיג חומר ארכיוני רב הקשור בנושא. המעט שהיה לנגד עיניו, שמור באוסף מעזבונו של יעקב ברכות אהרונוב ז״ל בספרייתו של סמינריון הקיבוץ הארצי השומר הצעיר שבגבעת־חביבה ובארכיון של ד״ר יוסף רוזן ז״ל, מנהל ה״אגרוג׳וינט״, השמור במכון המדעי היהודי (ייוא) בניו־יורק.

2 על משלחות אלה ראה עמ׳ 47—48, 132—133.

3 נוסף לעתונים (במקור או במיקרופילם), שהמחבר עיין בהם בספריות השונות בארץ, היו לו לעזר רב אוספים של קטעי עתונות על בירוביג׳אן, הנמצאים בחברה ההיסטורית הישראלית ובמכון ליהדות זמננו של האוניברסיטה העברית.

בשפע בברית־המועצות ומחוצה לה — מאז עלתה תכנית בירוביג'אן על הפרק — ביידיש, ברוסית ובלשונות אחרות;

4. עדויות בעל־פה ובכתב של אנשים, שביקרו בבירוביג'אן או נמנו עם תושביה בזמן מן הזמנים, שאפשרו לוודא עובדות, שנשאבו מהחומר הספרותי;

5. אנציקלופדיות וספרי־שימוש סובייטיים ואחרים;

6. יצירות בלטריסטיות על בירוביג'אן.

ניצולו היעיל של חומר זה, ברובו, מותנה בהתגברות על שני קשיים עיקריים, שהם: מגמתו התעמולתית ודלותו בנתונים סטאטיסטיים מהימנים. מתוך פניות מנוגדות — אם של אהדה בלתי־מסויגת למפעל־בירוביג'אן, או של איבה בלתי מרוסנת לו — הוגשה בו האינפורמאציה לקורא בצורה מסולפת. כך נמסרים תכופות לידיעת הציבור עניינים, שהם בגדר חזון לעתיד רחוק, כאילו עומדים הם על סף־הביצוע, או אפילו — בעיקר בספרות האוהדת הלא־סובייטית — שכבר נתגשמו. כן מובאים בספרות־התעמולה נתונים על בירוביג'אן בכללה בצורה, העשויה ליצור את הרושם, שהדברים אמורים כאן באוכלוסיה היהודית בלבד[4]. אגב, בשנים האחרונות מרבים משום־מה העתונים ושידורי הראדיו הסובייטים לתבל את תיאוריהם על החיים בבירוביג'אן בהזכרת שמות מרובים של תושבים יהודיים, באופן שמתקבלת תמונה כאילו המחוז הנדון יהודי הוא ביסודו[5].

4 מבחינה זו אפייניות הן הידיעות, שנתפרסמו בעתונות הפרו־בירוביג'אנית בארצות־הברית בשנות המלחמה ולאחריה על 35,000 חיילים, שגויסו מבירוביג'אן, על אוכלוסיה של 115,000 נפש; על 113 בתי־ספר וכו' — בלא לציין, שהמספרים מתייחסים לבירוביג'אן בכללה ולא לאוכלוסיה היהודית בלבד שבמחוז זה. הרחיק לכת מבחינה זו — ולא הוא היחידי — היולט ג'ונסטון, ראש כנסיית קנטרברי ואוהד ברית־המועצות, המציין בפירוש, ש"נפתחו מאה וארבעה בתי ספר יהודיים וארבעה טכניונים יהודיים" (היולעט דזשאנסאן — סאוועטנלאנד א זעקסטל פון דער ערד. ניו־יארק 1941, ז' 320).

5 כדוגמה מאלפת לכך עשוי לשמש המאמר: "25-летие Еврейской автономной области", שהופיע בעתון: Советская Россия. Орган Бюро ЦК КПСС по РСФСР и Совета Министров РСФСР, Москва מ־7 במאי 1959, שבו נאמר: "בכל המזרח הרחוק ידועים השמות של החולבות המצטיינות פרידה קופרמאן, סופיה ראבינוביץ', בוזיה ואסילבסקי, דורה סלוצקי..." ומתקבל הרושם, שהחולבות ב"מחוז היהודי האוטונומי" הן יהודיות, בכל אופן המצטיינות שבהן. ואולם רושם זה מתנדף לגמרי בשעה שעוברים על רשימה של 107 חולבות מצטיינות, שהופיעה ב־ Биробиджанская звезда (להלן: ב"ז) מ־13 בנובמבר 1959, שבה נזכרו גם שמות החולבות הנ"ל, אבל מתוכה מתברר, ללא צל של ספק, שכ־100 מכלל ה־107 הן לא־יהודיות.

בעבודתנו ביכרנו את השימוש בחומר, הנמצא קרוב יותר למקור, היינו, את העתונות הבירוביג'אנית על זו, שיצאה במרכזים היהודיים בברית־המועצות; ואילו את זו האחרונה העדפנו על עתונות חוץ־לארץ, שבדרך כלל העתיקה חומר מהעתונות הסובייטית באיחור־זמן, ולפרקים בהארה מסולפת. במיוחד הסתמכנו על חיבוריהם של הפרופסורים ואסילי ויליאמס, בוריס ברוק, ליאון יוזפוביץ' ועוד, שגישתם המדעית הושפעה במידה מועטת יחסית משיקולים תעמולתיים. כן היו לנו לעזר רב רשמי סיוריהם של אזרחים סובייטים ולא סובייטים באזור הנדון.

מסיבות אובייקטיביות, שדובר עליהן למעלה, לא עלה בידינו למצות את הנושא במלוא־היקפו; אך תקוותנו הנאמנה היא, שעבודה זו תהיה לתועלת רבה גם לאיש־המדע לעתיד לבוא, כשיוסרו המכשולים, העומדים היום בדרכו של הבא לחקור בנושא זה.

• • •

הנני מחזיק טובה מרובה לחברה ההיסטורית הישראלית על האפשרות שנתנה לי לערוך חקירה יסודית על מפעל בירוביג'אן, שנתייחד לו מדור נכבד בתולדות ההתיישבות היהודית בגולה — נושא, שהוא קרוב ביותר ללבי מזה שנים.

תודתי העמוקה נתונה בזה להנהלות המוסדות הבאים ועובדיהם, שהושיטו לי את עזרתם בשלבים השונים של עבודתי: בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים; הספריה של סמיניון הקיבוץ הארצי השומר הצעיר בגבעת־חביבה; הארכיון והמוזיאון של תנועת־העבודה בתל־אביב; המכון ליהדות זמננו של האוניברסיטה העברית בירושלים; והמכון המדעי היהודי (ייוא) בניו־יורק.

כן מודה אני להנהלת החברה ההיסטורית הישראלית ולעובדיה, ובראש ובראשונה לפרופ' בן־ציון דינור, לד"ר שמואל אטינגר ולפרופ' ישראל היילפרין, שעודדוני לחקירתו של הנושא הנ"ל וסייעו בידי מבחינות שונות; ובמיוחד רואה אני חובה נעימה לעצמי לציין מתוך הכרה את עזרתו הרבה של ד"ר חנא שמרוק, שהדריכני בעצתו השקולה בכל מהלך המחקר.

תודתי נתונה לד"ר שלמה ברייאן, שהשקיע עמל רב בעריכתו של כתב־היד ולמר מרדכי אלטשולר בעד טפולו המסור בהכשרת הספר לדפוס.

ולסוף יבואו על הברכה אנשי בירוביג'אן לשעבר, שעדויותיהם המפורטות שימשו השלמה חשובה לחומר שבדפוס, וכן כל אלה שהושיטו לי את עזרתם הנדיבה בשלבים השונים של עבודתי.

1. מבוא כללי[1]

א. השם, המקום הגיאוגראפי, השטח, הגבולות ופני־הארץ

השם "בירוביג'אן" מציין עכשיו, באורח רשמי, את העיר בירוביג'אן בלבד, ואילו בתחילת ההתיישבות היהודית באזור היה זה כינויו של האזור כולו. מקור השם היא העובדה, ששטחי האזור משתרעים, בחלקם הגדול, בין שני הנהרות: הבירה הגדולה והביג'אן. השם בא לעולם רק עם כינונו של מפעל־ההתיישבות היהודי במקום[2]. קודם לכן נזקקו לשמות: Бирско-Биджан-ский район; Биджано-Бирский переселенческий район או Бирско-Тунгусский район[3]; אך מ־7 במאי 1934 ואילך שמו הרשמי של האזור הוא: Еврейская автономная область (בראשי תיבות: ЕвАО), ביידיש "יידישע אוטאָנאָמע געגנט" (בראשי תיבות: יידי.א.ג.), שתרגומו לעברית הוא "המחוז היהודי האוטונומי". אמנם הכינוי "בירוביג'אן" רווח יותר בשימוש מהשם הרשמי.

בירוביג'אן נמצאת בחלק הדרומי של המזרח הרחוק הסובייטי, בגדה השמאלית של הנהר אמור, על הגבול המדיני המזרחי של ברית־המועצות.

1 הידיעות בפרק זה — פרט לאלו, שלגביהן צוין המקור המדויק — נשאבו ממקורות שונים, כגון: Большая советская энциклопедия. Второе издание, Москва, 1952, том 15, статья: "Еврейская автономная область" (להלן: א.ס.ג. 15), דיגים וחשבונות של משלחות ה"קומזט" וה"איקאר" וחוברות אינפורמאטיביות, כגון אלו של קאמנצקי, גילמאן ואחרות (ראה ביבליוגראפיה).

2 מ. קאדישעוויטש, בירעבידזשאן אין דער ליטעראטור (רעאליא. מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט), ווייסנשאפט און רעוואָלוציע, קיעוו 1935, אפרעל־יון, נומ׳ 2(6) (להלן: "קדישביץ׳ 2(6)"), ז׳ 23. לשם מניעת טעות מן הראוי לציין, שבמקורות שונים כונה האזור בטעות בשם בוריאה, שהיא חבל הגובל בבירוביג'אן מצפון לה.

3 ראה: א) Бирско-Биджанский район Дальне-Восточного края. Труды экспедиции 1927 г. Выпуск I. Проф. Б.Л. Брук, Предварительный сводный отчет экспедиции, Москва 1928 (להלן: "ברוק, דו"ח קומזט I"), стр. 9 ב) קדישביץ׳ 2(6), עמ׳ 23.

היא משתרעת, בערך, בין קווי האורך המזרחי ′30°130—′0°135 ובין קווי הרוחב הצפוני ′40°47—′20°49 על פני שטח של 36,000 ק״מ² [4].

כשהועלתה על־הפרק תכנית בירוביג׳אן — דובר על טריטוריה של 25,000 ק״מ² בלבד, בגבולות השטח שהוצע ב־1927 על־ידי משלחת ״קומזט״ [5], אך ההחלטה הרשמית מיום 28 במארס 1928 על מסירת האזור להתיישבות יהודית מצייגת [6] טריטוריה מורחבת, בהשוואה לתכנית הראשונה, היינו, מצפון למסילת־הברזל הטראנס־סיבירית וממזרח לנהר הבירה הגדולה. היקפה הועמד ב־12 ביוני 1928 על־ידי נשיאות הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק על 38,950 ק״מ² (3,895,000 הקטאר) [7]. ב־24 בנובמבר 1930 סופח לבירוביג׳אן האזור האמורי־טונגוסי בהיקף של 31,350 ק״מ², השוכן מצפון־מזרח למסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, על הנהרות אורמי, קור וטונגוסקה. בדרך זו הורחבו, באורח רשמי, התחומים של בירוביג׳אן והיא הועמדה על למעלה מ־70,000 ק״מ². למעשה לא היה לכך כל ערך, הואיל והאזור שסופח היה מכוסה ברובו יערות וכמעט בלתי מאוכלס. חיו בו 1,200 איש, בעיקר ילידי־המקום: גולדים, טונגוסים, אודֶכֶה ויאקוטים [8]. לאחר שנים מספר הוצא אזור זה מגבולות בירוביג׳אן, ששטחה הועמד ב־1935 על 36,492 ק״מ² [9]. בעקבות תמורות אדמיניסטראטיביות חלו מזמן לזמן גם שינויים בגדלו של המחוז, שהגיע, למשל, ב־1939 ל־36,816 ק״מ² [10].

במערב — החל ביישוב פאשקובו דרומה — בדרום ובדרום־מזרח עד היישוב

4 Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. РСФСР, Москва 1963, стр. 16 (להלן: איטוגי ר.ס.פ.ס.ר.).

5 ברוק, דו״ח קומזט I, עמ׳ 9—10. ראה גם עמ׳ 48.

6 ראה נספח I ג.

7 Трибуна еврейской советской общественности, Москва 1928, No. 11. אמנם במראה־מקום זה צוין, ששטח בירוביג׳אן נקבע ל־3,800,095 הקטאר, אבל מסתבר, שמספר זה בטעות יסודו, הואיל והחל בחוברת הבאה (1928, מס׳ 12) ואילך של אותו כתב־עת ובמקורות אחרים הועמד השטח על 3,895,000 הקטאר. מראה־מקום זה יסומן להלן בקיצור טריבונה גם כשהם כתב־העת הוסב ל־Трибуна (החל בחוברת מס׳ 2 של שנת 1929). לפי קאנטורוביץ׳, נקבעו בדיוק גבולות בירוביג׳אן על־ידי הוועד הפועל החבלי בישיבתו מיום 23 באפריל 1929. בהתאם למקור זה שטחו של האזור הוא 3,862,682 הקטאר ראה A. Канторович, Перспективы Биробиджана, Москва 1932, стр. 3–4 (להלן: ״קאנטורוביץ׳ פרספ.״).

8 קאנטורוביץ׳ פרספ., עמ׳ 4.

9 И. Каменецкий, Годовщина ЕвАО, Советское строительство, январь, 1936 (להלן: ״קאמנצקי, סוב. סטר.״).

10 אי. וו. קאמענצקי, די יידישע אוטאָנאָמע געגנט, מאָסקווע 1939, (להלן: ״קאמנצקי״), ז׳ 18.

על שם טלמאן גובלת בירוביג'אן, לאורך מאות קילומטרים[11] של הנהר אמור, במאנג'וריה, שהיא עכשיו חלק מן הרפובליקה העממית הסינית; בצפון מערב — לאורך הנהר חינגאן במחוז האמורי של ר.ס.פ.ס.ר.; הגבול חוצה כאן את מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית על יד תחנת־הרכבת אובלוצ'יה; בצפון, בצפון־מזרח ובמזרח גובל המחוז בנפות: וורכניו — בורייאית וקור־אורמית של חבל חאבארובסק, ר.ס.פ.ס.ר., שהוא, המחוז, מהווה חלק ממנו מבחינה אדמיניסטראטיבית; בצפון־מזרח מהווים הנהרות אורמי וטונגוסקה (עד שפכו לאמור) גבול טבעי של המחוז; הגבול המזרחי של בירוביג'אן הוא הנהר אמור, הזורם בקטע זה על שתי גדותיו בתחומי ברית־המועצות. גבול המחוז עובר כאן בקרבת העיר חאבארובסק, השוכנת בגדה הימנית של האמור, ואליה מוליך מבירוביג'אן גשר־ברזל גדול של מסילת־הברזל.

בבירוביג'אן מבחינים שני חלקים עיקריים: חלק הררי — בצפון־מערב ובמערב של המחוז, התופס כ־60% של שטחו, וחלק מישורי, המשתרע על שאר שטחו. בחלק ההררי נמצא הרכס המזרחי של הרי החינגאן הקטן, המגיע עד סמוך לאמור, ושלוחות ההרים בורייאה ואולדור. גבהם של הרים אלה, המכוסים ברובם יערות, מגיע, בממוצע, ל־500 מטר. בכמה מקומות מתרוממים הם עד 1,000 מטר ולמעלה מזה. נקודת־השיא שלהם היא מעל ל־1,200 מטר. החלק המישורי של המחוז מהווה את המישור האמורי, הנמצא 50—112 מטר מעל פני־הים. ממערב ומצפון־מערב גובל המישור ברכס החינגאן הקטן; בצפון־מזרח הוא מגיע עד לנהרות אורמי וטונגוסקה, ואילו בדרום ובמזרח הוא מוקף על־ידי האמור. ממערב לנהר הבירה הגדולה עד לחינגאן הקטן פזורים במישור רכסי־הרים קצרים והרים בודדים, המכונים כאן "סופקי" (сопки). חלקו של המחוז ממזרח לבירה הגדולה הוא מישורי לגמרי.

ב. ההידרוגראפיה

בירוביג'אן עשירה בנהרות, נחלים ואגמים. רשתה ההידרוגראפית נמנית עם מערכת־האמור. כ־200 נהרות ונחלים, רובם פנימיים, זורמים מהרי החינגאן מצפון־מערב לדרום־מזרח; ארכם הכללי נאמד ב־3,500 ק"מ.

האמור, שהוא אחד הנהרות הגדולים בעולם, מקיף את בירוביג'אן משלושה עברים: ממערב, מדרום וממזרח. הוא זורם לאורך גבולות המחוז מהיישוב פאשקובו במערב עד סביבת העיר חאבארובסק במזרח באורך של למעלה

11 לפי מ. דרויאנאוו, וועגן בירעביזשאן, מינסק 1934 (להלן: "דרויאנוב ב"ב"), ז' 3, נמשך הגבול עם מאנג'וריה 400 ק"מ לאורך האמור. לפי ל. צ'רניאק (Самоучитель Хаймланд, 1961, נומ. 1, ז' 118), לאורך 500 ק"מ.

מ־600 ק״מ[12]. במערב עובר האמור דרך החינגאן הקטן מפאשקובו עד הכפר ייקאטרינר־ניקולסקויה, וכאן הוא צר מהרגיל ומגיע בכמה מקומות לרוחב של 640 מטר בלבד. במשך 172—185 ימים בשנה כשר האמור לשייט של אניות.

הנהר הפנימי הגדול ביותר במחוז הוא הבירה הגדולה, הקרוי בקיצור בירה. הוא נוצר ממיזוג של הנהרות סוטאר וקולדור בהרי החינגאן ברכס הבורייאי מצפון־מערב לעיר בירוביג׳אן. תחילה זורם הוא מזרחה, סמוך למסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, ואילו לאחר הרי שוקי־פוקטוי פונה הוא באופן חד דרומה. ארכו 288 ק״מ. הוא נשפך לאמור. באופן מקביל, ממערב לו, זורם מהרי החינגאן הנהר ביג׳אן, שבדומה לבירה הוא יובלו השמאלי של האמור. ארכו 180 ק״מ. משאר הנהרות המרובים של בירוביג׳אן ראויים לציון: הבירה הקטנה, הקרויה גם און־בירה, טונגוסקה, חינגאן וסוטאר.

הנהרות הפנימיים של בירוביג׳אן אינם כשרים, בדרך כלל, לשייט[13], והם משמשים בעיקר להשטת־עצים. לנהרות־האזור אפיינית העובדה, שבאביב אין פני מימיהם מתרוממים בהרבה מחמת מיעוט השלג היורד בחורף, בעוד שבחדשי הקיץ, במיוחד בין יוני לאוגוסט, גואים מי־הנהרות, בעקבות הגשמים המרובים, ואחת לכמה שנים, בעברם על גדותיהם, גורמים הם לשטפונות על פני שטחים נרחבים.

בכלל האגמים הרבים, הפזורים בשטח של בירוביג׳אן, כדאי להזכיר את ״האגם החם״ (Теплое озеро), שמימיו חמים ואינם קופאים במשך כל החורף. הוא נמצא לא רחוק ממסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, בין התחנות ביראקאן ולונדוקו. הוא משתרע על כ־4—5 הקטאר[14].

ג. האקלים[15]

שני גורמים משפיעים על התנאים האקלימיים של אזור־בירוביג׳אן: ההרים, המקיפים אותו ממערב ומצפון, מצד אחד, ורוחות המונסונים, השולטות בו מצד שני. בחורף, כשלחץ־האוויר בערבות־סיביר הוא גבוה, מנשבות משם

12 לפי קאמנצקי, עמ׳ 47, באורך של 646 ק״מ.

13 לפי: Малая советская экциклоледия. Третье издание, Москва 1959 том 3, стр. 775 (להלן: א.ס.ק. III), כשרים לשייט הם הנהרות בירה הגדולה, ביג׳אן וטונגוסקה, ואילו לפי מקורות משנות השלושים — חלק של הבירה הגדולה בלבד, באורך של 130 ק״מ, מהתחלתה עד העיר בירוביג׳אן (ראה, למשל: קאנטורוביץ׳, פרסם., עמ׳ 5).

14 קאמנצקי, עמ׳ 35.

15 חלק ניכר מהנתונים בתת פרק זה שאוב מתוך: Проф. М. Партанский, Кли-матический очерк Биробиджанского района в сельскохозяйственном

רוחות צפוניות וצפוניות־מערביות דרך בירוביג'אן לכיוון האוקיינוס השקט, המביאות עמן קור ויובש. לעומת־זאת בקיץ, כשהלחץ יותר גבוה מעל פני האוקיינוס, מנשבות משם רוחות דרומיות ודרומיות־מזרחיות לכיוון היבשת ומביאות עמן לחות, הנעצרת על־ידי ההרים, וחום.

האקלים אינו אחיד בכל שטחה של בירוביג'אן. יש הבדלים בין החלק ההררי והמישורי: בראשון הטמפראטורות הממוצעות נמוכות יותר, המשקעים מרובים יותר ותקופת־הצמיחה קצרה יותר מאשר בשני. תנאי האקלים במחוז הולכים ומשתפרים בכיוון מהצפון לדרום, והם נוחים ביותר ברצועת־האמור.

הלוח 1, שבו מייצגות אובלוצ'יה וביראקאן את החלק ההררי של האזור; בירופלד את החלק המישורי במרכזו; וייקאטרינו־ניקולסקויה בדרומו—משקף את השוני הקיים בתנאי־האקלים במקום.

לוח 1. תנאי־האקלים בבירוביג'אן [16]

המקומות	הטמפראטורה השנתית הממוצעת	כמות המשקעים השנתית הממוצעת	תקופת הצמיחה	
			מס' ימים	הטמפראטורה הממוצעת בתקופת הצמיחה
אובלוצ'יה	— 2.0	627.7	156	2,315
ביראקאן	— 0.9	796.0	162	2,335
בירופלד (שדה הנסיונות)	+ 0.4	599.7	171	2,545
ייקאטרינו־ניקולסקויה	+ 1.2	520.9	176	2,625

החורף מתחיל בשליש האחרון של אוקטובר ונמשך עד השליש הראשון של אפריל (165—170 יום) בחלק המישורי של האזור, ואילו בחלק ההררי — עד השליש השני של אפריל (172—183 יום). החורף הוא קר, יבש עם הרבה ימי־שמש ומעט רוחות, דבר המסייע בעמידה בפני הקור. תנודות הטמפרא־

Отчет экспедиции Ком- : (להלן "פארטאנסקי"), פורסם בתוך
зета 1927 г. по обследованию Бирско-Биджанского района Дальневос-
точного края (Биробиджана). Выпуск II, Москва 1930. (להלן דו"ח קומזט II).

16 פארטאנסקי, עמ' 111.

טורה הממוצעת בעונה זו הן בין 13.5°— צלסיוס בחלק המישורי עד 16.6°— בחלק ההררי. החודש הקר ביותר הוא יאנואר, שבו תנודות הטמפראטורה הממוצעת הן בין 22°— בחלק המישורי ל־27,1°— בחלק ההררי. הכפור המאכסימאלי מגיע ל־40°— ויותר. הקרקע קופאת בעומק של 1.8—2.5 מטר. הנהרות קופאים באמצע נובמבר. השלג הראשון יורד בין אמצע אוקטובר לתחילת נובמבר. לאזור הנדון אפייני הוא מיעוט השלג, ותופעה זו מונעת לעתים את ייצוב הדרך להובלת עצים מן היער, דבר, שנודעת לו חשיבות ראשונה במעלה באזור־יערות כבירוביג׳אן. עומקה הממוצע של שכבת־השלג כאן הוא 24—27 ס״מ, וברצועת האמור — 15—18 ס״מ. שכבת השלג מתייצבת, בדרך כלל, החל בשליש הראשון של נובמבר עד התחלת דצמבר, אך אין היא יציבה ביותר, שכן היא מופיעה ונעלמת.

כשהועלתה על הפרק תכנית־בירוביג׳אן טענו מתנגדיה, שהטריטוריה נמצאת באזור ״קפאון העד״, שבו קפואה הקרקע בעומק רב במשך כל ימות־השנה, באופן שאי־אפשרי כאן עיבוד חקלאי. לדעת מומחים, נדירה היא תופעה זו בבירוביג׳אן, בדרך־כלל, ונתקלים בה רק פה ושם בחלק ההררי בצפון־מערבו של האזור[17].

האביב מתחיל באזור, בחלק המישורי שבו, בסוף השליש הראשון של אפריל, ואילו בחלק ההררי — בסוף השליש השני של חודש זה; והוא נמשך עד 10—17 במאי (25—37 יום). השלג נמס בתקופה שבין סוף מארס לבין אמצע אפריל והנהרות משתחררים מהקרח בסוף אפריל או בהתחלת מאי. עונת־האביב בבירוביג׳אן היא, בדרך כלל, חמה ויבשה, לפעמים יתר על המידה, עם אפשרות של קרה לפנות בוקר. הטמפראטורה הממוצעת בעונה זו היא בין 4.4°+ ל־6.5°+, והיא מותנה בגובה המקום מעל פני־הים.

הקיץ נמשך כאן בין 11—18 במאי לבין 18 בספטמבר עד 7 באוקטובר (127—150 יום), וארכו מותנה בגובה המקום. עונה זו היא הקשה באזור מחמת החום הגבוה ושפע הגשמים היורדים בה. כ־70%—85% מכל המשקעים השנתיים יורדים בחדשי הקיץ. החדשים הגשומים ביותר הם יולי ואוגוסט. הגשמים הם על־פי־רוב עזים ונמשכים ברציפות כמה ימים. הטמפראטורה הממוצעת של הקיץ היא 15.7° + עד 16.8° +. החודש החם ביותר הוא יולי, שבו מגיעה הטמפראטורה הממוצעת ל־21.0°+ בחלק המישורי ול־19.6°+ בחלק ההררי. הטמפראטורה המאכסימאלית מגיעה ל־33°+ ויותר.

הסתיו נמשך בבירוביג׳אן מ־19 בספטמבר — 8 באוקטובר עד 18—24 באוקטובר (17—33 יום). התנודות בהתחלתו ובסופו תלויות בגובה המקום

17 Л. Йозефович, По поводу статьи Ю. Ларина טריבונה 1929, חוב׳ 12 (להלן: ״יוזפוביץ״).

מעל פני הים. זו היא עונה נוחה, שבדרך כלל מרובים בה הימים הבהירים והיבשים. הטמפראטורה הממוצעת של העונה היא °3.1+ עד°4.9+. הכפור מתחיל באמצע אוקטובר, לערך.

חלוקת המשקעים בין העונות בבירוביג'אן, כפי שנתן ללמוד מהלוח II, המבוסס על נתונים רב־שנתיים של שדה־הנסיונות בבירופלד, היא בלתי־שוה ובלתי־נוחה ומהווה אחת התופעות השליליות באקלימו של אזור זה.

לוח II. חלוקת־המשקעים, לפי חדשים, כשדה הנסיונות בבירופלד [18]

החדשים	מ"מ	% לגבי הסך־הכל של המשקעים השנתיים	מספר הימים עם משקעים	% לגבי מספר הימים עם משקעים במשך השנה
במשך כל השנה	587.5	100.0	70.5	100.0
ינואר	3.6	0.6	1	1.4
פברואר	6.8	1.2	1.5	2.1
מארס	8.8	1.5	3	4.3
אפריל	31.8	5.4	6	8.5
מאי	48.4	8.2	7	9.9
יוני	105.6	18.0	13	18.4
יולי	115.0	19.6	9	12.8
אוגוסט	129.5	22.0	11	15.6
ספטמבר	100.0	17.0	9	12.8
אוקטובר	16.8	2.9	5	7.1
נובמבר	11.5	2.0	2	2.8
דצמבר	9.7	1.6	3	4.3

על הטמפראטורות הממוצעות באזור נתן ללמוד מהלוח הבא:

לוח III. הטמפראטורות החדשיות הממוצעות בשדה־הנסיונות בבירופלד בשנים 1915—1927 [19]

החדשים	מעלות צלסיוס	החדשים	מעלות צלסיוס
ינואר	21.4—	יולי	21.6+
פברואר	17.6—	אוגוסט	19.6+
מארס	9.7—	ספטמבר	12.5+
אפריל	2.4+	אוקטובר	3.5+
מאי	11.1+	נובמבר	9.7—
יוני	16.8+	דצמבר	19.6—

18 ברוק, דו"ח קומזט I, עמ' 19—20.

19 שם, עמ' 20.

לוח III מלמד, שהטמפראטורה הממוצעת באזור־בירופלד יורדת מתחת לאפס בחמישה חדשים בשנה. יש לציין, שבאזור ההררי מתרחש הדבר במשך שישה חדשים (גם באוקטובר). שלושת החדשים החמים ביותר הם יוני, יולי ואוגוסט, שבהם אין כלל כפור. לעומת־זאת קיימת אפשרות של קרה בלילות בחדשי מאי וספטמבר.

הערפילים נדירים באזור בירוביג׳אן, תודות להרים, המשמשים מחסום בפניהם. העננות הממוצעת נעה בין 37% בחורף — העונה הבהירה ביותר באזור — לבין 60% בקיץ. הלחות היחסית הממוצעת באזור נעה בין 66% באביב לבין 81% בקיץ.

לתנאי האקלים, שתוארו למעלה, יש, כמובן, השפעה על החקלאות. מחמת מיעוט השלג, המביא להתקררות־יתר של הקרקע, והיובש באביב, המפריע לנביטה, זורעים בבירוביג׳אן, בדרך כלל, גידולי־קיץ בלבד. עודף הגשמים בחדשי־הקיץ מקשה על קציר השחת והתבואות. עבודות־השדה נמשכות, בממוצע, מ־5—15 באפריל עד 10—25 באוקטובר. הן מתחילות בזמן המוקדם ביותר בחלק הדרומי של המחוז. תחילה זורעים חיטה, העשויה לנצל את רטיבות־החורף, ולאחר־מכן — שיבולת־שועל. התקופה של קציר־השחת היא מ־15 ביוני עד 15—20 ביולי. קציר־התבואות העיקרי מבוצע באוגוסט. הטמ־פראטורה הממוצעת של תקופת הצמיחה היא 16°+. תנאי האקלים מאפשרים לזרוע במחוז דגניים (כולל אורז ותירס), קטניות (כולל סויה), ירקות, דלעוניים, תפוחי־אדמה וגידולים אחרים. התקופה העיקרית להכנת עצים (лесозаготовки) היא מנובמבר עד מארס. בחדשים אלה הם מובאים לחופי־הנהרות או לתחנות־הרכבת, ובאביב ובקיץ מועברים הם ליעדם.

לרגל השוני בתנאים האקלימיים והטופוגראפיים של בירוביג׳אן — אין כאן אחידות גם בתנאים החקלאיים. הפרופ׳ ב. ברוק הציע[20] בשעתו לחלק את המחוז ל־7 אזורים חקלאיים.

ד. הצומח והחי[21]

תודות לאקלימה המיוחד נתברכה בירוביג׳אן בצמחייה עשירה ורב־גונית. מיוצגים בה צמחים מאזורים אקלימיים שונים: מהאזור הצפוני הקר

20 פראָפ. ב. ברוק, די ספעציאליזירונג פון דער לאנדווירטשאפט אין דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט, פאַרפאָסט 1936, נומ׳ 2.

21 פרטים נוספים ראה: על הצומח: די פלאָרע פון דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט, פאַרפאָסט 1936, נומ׳ 1 (להלן: "פאַרפאָסט פלאָרע"), ז״ז 183—193; על החי: די פאונע פון דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט, פאַרפאָסט 1936, נומ׳ 2, ז״ז 196—201.

וכמעט עד האזור הסובטרופי. משלחת ה״קומזט״ בשנת 1927 אספה בתקופת שהייתה באזור 435 מיני צמחים [22].

כשליש משטחה של בירוביג׳אן, בעיקר בחלקה ההררי, מכוסה יערות, שבהם גדלים מינים רבים של עצי־מחט ועצי־עלים. לפי החומר, שנאסף בשעתו על־ידי ״הוועדה המדעית של המחוז היהודי האוטונומי״, משתרעים היערות באזור על־פני שטח של 12,550 ק״מ². הרכבם משתקף בלוח הבא:

לוח IV. מיני העצים ביער הבירוביג׳אני [23]

מיני העצים	ק״מ²	%	השם הבוטאני
סך הכל	12,550	100.0	
ארז קוריאני	1,792	14.3	Pinus korijensis
לגש דאורי	2,543	20.3	Larix dahurica
אשוח ותורנית	3,555	28.3	Picea; Abies
לבנה	2,367	18.9	Betula
אלון מונגולי	2,048	16.3	Quercus mongolica
עצים עליים אחרים	245	1.9	

העץ המכונה ״הארז הקוריאני״, שהוא בעצם אחד ממיני־האורן, הוא נציג טיפוסי של הצמחייה המאנג׳ורית. האשוח מופיע בבירוביג׳אן בשתי צורות — היינו, האשוח האיאני והאשוח הסיבירי (Picea ajanensis Fish; Picea obovata Lal.) — והוא תופס שטחים נרחבים, בעיקר בחלק הצפוני־מערבי של המחוז. יחד עם האשוח צומחת התורנית (Abies nephrolepis Max.). הלבנה מיוצג ביערות בירוביג׳אן בשלוש צורות, שהן: הלבנה הלבן היאפאני (Betula platyphylla Sueck); הלבנה השחור הדאורי (Betula dahurica Pall.); והלבנה הצהוב (Betula costata), שהוא יותר נדיר. כן גדלים באזור עצים רבים אחרים, שמהם ראויים לציון: התרזה האמורית והמאנג׳ורית (Tilia amurensis Kom; Tilia manshurica Rupr.), הצפצפה (Populus suaveolens Fish), המילה המאנג׳ורית (Fraxinus manshurica Rupr.), התדהר (Acer mono Max.) והאגוז המאנג׳ורי. כאן גדל גם ״עץ־המשי״ (Phellodendron amurensis Max.), שהוא עץ דרומי טיפוסי, הקרוב בתכונותיו לעץ־השעם. היערות מהווים בסיס לפיתוח תעשיית־העץ במחוז.

22 Список растений собранных биробиджанской почвенной экспедицией в 1927 г, דו״ח קומזט II, עמ׳ 102—106.

23 פאַרפאַסט פלאַרע, עמ׳ 188.

ביערות בירוביג׳אן מצויים מינים רבים של עצי־פרי פראיים וגרגרי־בר, כגון שזיפים, תפוחים, אגסים, פטל, אוכמניות וכו׳[24]. כן נתקלים אנו כאן בגפן האמורית (Vitis amurensis Rupr.) ובמינים הרבה של צמחי־רפואה פראיים. בעיקר מצטיין האזור בשפע של צמחי־דבש, המאפשרים את פיתוחו של ענף הכוורנות. עם אלה נמנים — בין השאר — התרוזה, התדהר והלס־פדוזה.

כר״ה הנרחבים של בירוביג׳אן מכוסים בצמחיית־עשבים עשירה, שאיכותה תלוייה בגובה המקום ובמידת הרטיבות בו. האזור נתברך גם בשפע של צמחי־בר למיניהם.

אף עולם־החי, בדומה לצמחייה, עשיר ורב־גוני הוא בבירוביג׳אן, בעיקר בחלקה ההררי, המכוסה יערות. נציגי חיות־הצפון נמצאים כאן בכפיפה אחת עם אלה של חיות־הדרום. השפע של בעלי־חיים ביבשה ובמים מהווה מקור לפיתוח הצייד והדייג באזור. הצייד נמשך כל ימות השנה, אך עיקר העיסוק בו הוא בחורף.

בבירוביג׳אן מיוצגים מינים שונים של חיות־פרווה, שרבים מהם, כגון השועל והצבל, נעשו נדירים, בעטיו של ציד־השוד, שפשט באזור. בייחוד עוסקים כאן בציד־סנאים. כן מצויים בבירוביג׳אן סוגים הרבה של צבאים, שהמעניין שבהם הוא האיזיובר, בזכות קרני־הזכר שלו, המתחלפות באביב. הקרניים הצעירות והרכות, המכונות ״פאנטים״ (панты), משמשות תרופה יקרה. בבירוביג׳אן נתקלים גם בחזיר־הבר, בעז־הבר המאנג׳ורית ובחיות רבות אחרות. הדוב נדיר באזור. לעתים רחוקות ביותר מצליחים לצוד את הנמר האוסורי, שהוא חיית־דרום טיפוסית. לכידתו היא בגדר מאורע, הנדון בעתונות[25]. ציד־עופות־בר, כגון ברווזים, פסיונים, אווזים וכו׳, הוא עיסוק נפוץ מאוד בבירוביג׳אן.

הנהרות והאגמים באזור שופעים דגה רבה ממינים שונים, ובעיקר דג הקטה (Oncorhynchus keta), הנמנה עם הדגים הנודדים ממשפחת הסאלמוניים. הוא חי במשך כמה שנים באוקיינוס; מכאן הוא נודד בהמוניו דרך האמור ליובליו, שבהם נולד; שם הוא מטיל ביצים ולאחר־מכן מת. בדרך למקומות־ההטלה הוא נדוג בכמויות גדולות. ערכו רב לייצור שימורים ו״קאביאר״. ״תנועת הקטה״, המתקיימת בתחילת הסתיו, היא מאורע שנתי חשוב ביותר באזור.

24 כאסאן יעניקייעוו, די אויבס־געווינקסן פון דער יידישער אוטאנאמער געגנט, ווינשאפט און רעוואליוציע, קיעוו 1935, נומ׳ 2(6), ז״ז 159—162.

25 על מקרה כזה, שאירע ב־25 בדצמבר 1935, מסופר בפרטות בבירעבידזשאנער שטערן (להלן ב״ש) מיום 4 ביאנואר 1936.

ה"גנוס"

אחד הפגעים הקשים של בירוביג'אן הוא ה"גנוס" (гнус). שם כולל מכונים כאן היתושים, הזבובונים (мошка), הזבובים הגדולים, הנקראים כאן "פאוט" (паут), וחרקים מוצצי־דם אחרים. ה"גנוס" נמצא בכמויות עצומות בעיקר בחלקו ההררי של האזור, ביערות, בשטחי־הביצות ובכל מקום בלתי־מיושב, או בלתי־מעובד; ביישובים הוא נמצא פחות. ה"גנוס" מופיע בסוף יוני, לערך, ונשאר במקום בהמוניו בחדשי יולי ואוגוסט. במיוחד חמורה פגיעתו בשנים גשומות.

ה"גנוס" מציק לאדם ולבהמה; עוקץ, מעצבן וגורם תפיחות, גירוד וזיהום. הוא מביא נזק משקי רב: מפריע בעבודה, מוריד את פריונה ומשפיע על הקטנת תפוקתם של בעלי־החיים. הסופר דוד ברגלסון מתאר את ה"גנוס" במלים אלו:[26] "... בעננים שלמים הם מתרוממים מעל פני כל מקום רטוב ומתנפלים — לא כזבובונים אלא ככלבים, הרוצים לטעום מתוך סקרנות מה טעמו של בשר־אדם ושל דם־אדם..."

גם היום מהווה ה"גנוס" בעיה חמורה בבירוביג'אן, כעדותם של הרופאים הווטרינאריים המחוזיים מ. אישקוב וא. קאזלו[27] ושל העתונאי הפולני דומיניק הורודינסקי[28].

האמצעי היעיל ביותר למלחמה ב"גנוס" הוא יישוב האזור ועיבוד שטחיו. כאמצעי־התגוננות בפניו משמש העשן. לצורך זה מדליקים מדורות, משתמשים במעשנים וכו'. עכשיו נלחמים בו גם באמצעים כימיים.

ה. הקרקעות

רוב שטחה של בירוביג'אן מורכב מקרקעות כבדות מטיפוס הפודזול עם עודף של רטיבות. לאורך חופי הנהרות מצויות קרקעות אלוביאליות, הנוחות יותר לעיבוד.

חלק ניכר מאדמות־האזור מכוסה ביצות, שנוצרות מחמת: א) עודף־המים מגשמי־הקיץ הרבים והמים הזורמים מההרים; ב) אי־החדירות של הקרקעות, ששכבתן העליונה, המכוסה בעשבים שהשתזרו עם השרשים או

26 ד. בערגעלסאן, בירעבידזשאנער, דערציילונג, מאסקווע 1934, ז' 107.

27 А. Казелло, М. Ишков, Меры борьбы с гнусом, ב"זוו מיום 26 ביוני 1956; Эффективные меры борьбы с гнусом, שם, 8 ביוני 1963.

28 Dominik Horodyński, Syberia inaczej, Warszawa 1959, str. 35 (להלן: "הורודינסקי").

בכבול, סופגת רטיבות. המים עומדים במקום אחד במשך שנים, ובדרך זו מתהוות ביצות, ההולכות ומתפשטות על פני שטחים נרחבים.

לשם ייבוש האדמות נזקקו תושביה הוותיקים של בירוביג'אן לשיטת ה"פאל" (пал), היינו, היו מדליקים באביב את שיירי העשבים של השנה הקודמת. ואמנם צמצמה שיטה פרימיטיבית זו את כושר־הספיגה של המים על־ידי השכבה העליונה, אבל אם היא לא הופעלה בכל הזהירות הדרושה — נגרמו בעטיה שריפות ביערות הסמוכים. ברי הדבר, ששיטת ה"פאל" אינה מספקת להפיכת השטחים הנרחבים, המכוסים ביצות, של בירוביג'אן לאדמות־ניר וכי יש צורך לתכלית זו בעבודות ניקוז וטיוב בממדים נרחבים. לדעתו של הפרופ' ל. יוזפוביץ',[29] די לכך בעבודות־תיעול, הואיל והביצות שטחיות הן ולא נתהוו בעקבות קרבתם של מי־התהום לפני־האדמה.

המקומות הנמוכים, המכוסים ביצות, מכונים בבירוביג'אן "מארי" (мари) ואילו המקומות היותר גבוהים ויבשים והנוחים לעיבוד חקלאי — "רולקי" (релки). ויש שני סוגי "מארי": א) רטובים דרך־קבע; ב) רטובים בעונת־הגשמים בלבד. נוסף לאדמות הביצות והיערות נמצאים בבירוביג'אן שטחים נרחבים, המכוסים שיחים ושרשים עמוקים. הפיכתם של אלה לאדמות־ניר מותנה בעבודת־עקירה מפרכת.

לפי האינבנטאריזאציה של קרקעות־בירוביג'אן, שנערכה ב־1931 על־ידי משלחת הקומיסאריון העממי לסובחוזים, התחלקו האדמות (באלפי הקטארים), בערך, כדלקמן[30]:

סך־הכל	3,650
יערות	1,318
שיחים	682
כרים טבעיים וערבות	760
שטח בנוי ומעובד	80
ביצות ושטחים אחרים בלתי ראויים לעיבוד	810

במרוצת השנים, עם התפתחותו של האזור, גדל השטח הבנוי והמעובד על חשבון ייבוש ביצות, עיקור יערות ושיחים וכו'[31].

29 יוזפוביץ'.

30 א. קאנטאראוויטש, די פראדוקטיוע קרעפטן פון דער יידישער אוטאנאמער געגנט, פאַרפאַסט 1936, גומ' 2, ז"ז 169—170.

31 על ממדי שטח המזרע בשנים האחרונות — ראה עמ' 193—195.

ו. המחצבים

בסוף המאה התשע־עשרה ובתחילת המאה העשרים פעלו באזור בירוביג׳אן, באורח בלתי־סדיר, משלחות גיאולוגיות שונות. הן חקרו את רכס החינגאן הקטן וקבעו, שבו נמצאים מרבצי מחצבים שונים[32]. לגילויים אלה לא היה כל ערך מעשי, שכן לא נעשה כמעט דבר לניצולם.

חקירה גיאולוגית מקיפה יותר נערכה בבירוביג׳אן בראשית שנות השלושים, היינו, כבר בימי ההתיישבות היהודית באזור. במיוחד נתפרסמה המשלחת של המכון הגיאולוגי: Негри — Ленинградский нефтяной геологический разведочный институт, שנשלחה לכאן, לפי יזמת ה״אוזט״ הלנינגראדי. במשלחת זו, בראשותו של המהנדס ז. א. אבדולאייב, השתתפו 13 איש, והיא פתחה בעבודתה ב־27 ביוני 1932 והמשיכה בה בהרכב מורחב (19 עובדים מדעיים־טכניים ו־35 פועלים) גם ב־1933. על סמך חקירותיה הכינה המשלחת מפה גיאולוגית של החלק המערבי של בירוביג׳אן[33]. אף בשנים הבאות נחקר האזור על־ידי קבוצות של גיאולוגים.

לפי קביעת הגיאולוגים, נמצאים בבירוביג׳אן המחצבים הבאים:

ב ר ז ל. כבר במאה התשע־עשרה נתגלו בהרי החינגאן הקטן עקבות של עפרות־ברזל בשני ריכוזים נפרדים: האחד בדרום, החל באמור, בסביבת הכפר סויוזנויה צפונה, עד הנהר פומפייבקה והלאה בכיוון לצפון־מזרח; והשני בצפון, בחלק העליון של הנהר ביג׳אן. בשנות השלושים נערכו חקירות של עפרות־ברזל סמוך לתחנת־הרכבת קימקאן שעל המסילה הטראנס־סיבירית; אך הן לא זכו לניצולן, אף־על־פי שדובר ונכתב רבות על כך[34] בקשר לתכנית על הקמת מפעל מטאלורגי גדול במזרח הרחוק לעיבוד הברזל הבירוביג׳אני והפחם, שהתגלה באזור הבורייאי, הגובל בבירוביג׳אן בצפון[35].

ס י ד. לאורך מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, בין התחנות לונדוקו ובירא־קאן, נמצאים הרי־סיד. הסיד נתגלה כאן ב־1929 על ידי פועל של חברת ״קאמצ׳אטקוסטרוי״ (Камчаткострой), שעסקה באותו זמן בהכנת עצים

32 דו״ח קומזט II, עמ׳ 253—260.

33 פרטים על משלחת זו ראה: טריבונה 1932, חוב׳ 29—30; 1934, חוב׳ 2.

34 ראה, למשל, פערעצמאן, נאכן אייזן פון כינגאן, ב״ש מיום 15 ביוני 1935.

35 תכנית זו, שעמדו לבצעה בתקופת־החומש השנייה, נזכרת בהחלטה של נשיאות הוועד הפועל המרכזי של בריה״מועצות מ־7 באפריל 1932 על עבודת ה״קומזט״ ותפקידיו השוטפים (ראה נספח I ה). כמו־כן הוקדשה לה תשומת לב רבה בכינוס השבעה־עשר של המפלגה, שנערך בתחילת 1934.

באזור. ועדה מיוחדת קבעה, שיש ערך מסחרי למרבצי־סיד אלה, ובהתאם לכך נגשו להקמתו של בית־החרושת לסיד בלונדוקו[36].

ש י ש[37]. המשלחת הגיאולוגית הנזכרת, בראשותו של אבדולאייב, גילתה בתקופת חקירותיה באזור מרבצי־שיש. הוכנו ממנו דוגמות של כלי־כתיבה, שנשלחו למוסקבה, ובכך נסתיים העניין. ב־1935 נתקלו אנשי הקולחוז "ניי־לעבן" על יד ביראקאן — בשעת עבודתם בשדה — בשיש, והתגלית זכתה הפעם לתשומת־לב מרובה. נשלח לכאן במיוחד ממוסקבה מומחה הרכבת התחתית של עיר זו, בלוויית חמישה פועלים מומחים, ונוסד במקום ארטל לעיבוד־שיש. ב־1 בנובמבר 1935[38] נשלחו מבירוביג'אן למוסקבה שני קרונות של שיש ורוד וירוק, ששימש לציפוי הקירות של "התחנה הבילו־רוסית" של הרכבת התחתית בבירה הסובייטית. כן נתגלו שיש ורוד ולבן, סמוך למקום־המרפא קולדור, ושיש ירוק — בסביבת פומפייבקה על האמור. בביראקאן נוסד בית־חרושת לעיבוד־שיש. בימי המלחמה הופסקה העבודה במרבצי־השיש במחוז, והיא חודשה רק לאחריה.

פ ח ם. בבירוביג'אן נתגלה פחם במקומות שונים, לראשונה — בהרי טורוק, בגדה השמאלית של הבירה, והוא נוצל במידה מועטת. במארס 1936 נתגלה שוב פחם בסביבות הנהר אושומון, כ־65 ק"מ מהעיר בירוביג'אן. לאחר המלחמה נעשו נסיונות להפעיל מכרה זה.

כ ב ו ל. נמצא בסביבות העיר בירוביג'אן ותחנת־הרכבת אין.

ג ר א פ י ט. רבות דובר ונכתב על המצאותו של מחצב חשוב זה בבירו־ביג'אן. המשלחות הגיאולוגיות, שפעלו באזור לפני מהפיכת אוקטובר, קבעו, שהוא נמצא על גדות הנהר בילאיה, ליד הכפר סויוזוויה, וכן במקומות אחרים. במשך תקופה ארוכה עסקה מעבדה מיוחדת בבדיקת הגראפיט המקומי. בספטמבר 1936 באה לבירוביג'אן משלחת מיוחדת מטעם המכון המדעי הגיאולוגי בסברדלובסק לשם חקירת ערכו של הגראפיט הבירוביג'אני. גם עניין זה לא יצא מגדר נסיונות.

ז ה ב. בשטח בירוביג'אן נתגלו עפרות־זהב, בעיקר באגן הנהר סוטאר, שכבר במאה התשע־עשרה נוצלו באורח פרימיטיבי. בשנים 1889—1899 הופקו למעלה מ־3 טונות של זהב[39]. עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה נפסקה הפקת הזהב כמעט לחלוטין והיא נתחדשה רק בשנות העשרים[40].

36 ראה עמ' 212. 37 הפרטים הם בעיקר לפי ב"ש מיום 27 בדצמבר 1935.
38 שם, 7 בנובמבר 1935.
39 י. וו. קאמנעצקי, די נאטור־באדינגונגען און די נאטור־אוצרות פון דער יידישער אוטאנאמער געגנט, פאַרפאַסט, 1936, נומ' 1 (להלן: "קאמנצקי פאַרפאַסט"), ז' 174.
40 ראה עמ' 211—212.

ב ד י ל. לאחר מלחמת־העולם השנייה נתגלו בבירוביג׳אן, מצפון לאוב־לוצ׳יה, על־ידי הגיאולוג מירון איציקסון עפרות־בדיל בעלות חשיבות רבה. לשם עיבודן הוקם מפעל מטאלורגי גדול וממוכן בשם "חינגאנאולובו" (Хинганолово). המכרות כונו על־שם אנאסטאס מיקויאן, אחד מראשי המפלגה והממשלה של ברית המועצות. סמוך למכרות הוקם יישוב־פועלים בשם מיקויאנובסק (כיום חינגאנסק).

נוסף למחצבים, שנזכרו למעלה, נתגלו בבירוביג׳אן נחושת, מאגנזיט (בין הנהרות קולדור ובילאיה סקאלה), אזבסט ומחצבים אחרים, אך לא היה ערך מעשי ומסחרי לגילויים אלה. לעומת־זה הם נוצלו במידה מרובה למטרות תעמולה. מן הראוי לציין, שרכס החינגאן הקטן מהווה אוצר פוטנציאלי של מחצבים.

ז. דרכי התחבורה

שתי דרכי־תחבורה חשובות נמצאות בשטח של בירוביג׳אן, שהן: א. הנהר אמור, המקשר את האזור מצד מזרח, דרך חאבארובסק, עם הנמל ניקו־לאייבסק על האמור, ומצד מערב עם העיר בלאגובשצ׳נסק; ב. מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית הידועה, המחברת את חלקה האירופי של ברית־המועצות, דרך אוראל, סיביר, באיקאל והמזרח הרחוק, עם ולאדיבוסטוק על הים היאפאני. מסילה זו חוצה את בירוביג׳אן בחלקה הצפוני ממערב (אובלוצ׳יה) למזרח (היישוב הפריאמורי) לאורך של 323 ק״מ[41]. התקנתה של מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית התחילה ב־1891 מן התחנה קרימסקאיה שעל־יד צ׳יטה שבסיביר עד לאוקיינוס השקט, דרך שטח סיני (מאנג׳וריה) מדרום לאמור. קטע זה ידוע בשם מסילת־הברזל המזרח סיני־ת־ КВЖД. לאחר תבוסת־רוסיה במלחמתה עם יאפאן ב־1905 נשקפה סכנה לקו זה, ועל־כן הוחלט לסלול קו שני, מסביבת צ׳יטה מזרחה, דרך שטח רוסי טהור, היא המסילה האמורית; קטע ממנה היא המסילה, החוצה את בירוביג׳אן, שהותקנה בשנים 1908—1916. עד 27 בפברואר 1936 היה קטע זה חלק מ״מסילת־הברזל האוסורית״; אך לאחר־מכן, עם חלוקתה של ״המסילה האוסורית״ לשתיים, צורף הקטע של בירוביג׳אן ל״מסילת־הברזל האמורית״.

לכאורה נדמה — לנוכח חשיבותן של שתי דרכים אלו — שדרכי־התחבורה

41 לפי: יידישע אוטאָנאָמע געגנט, 1960 (להלן יד.א.ג. 1960), ז׳ 3; במקורות אחרים הועמד ארכה של המסילה בגבולות בירוביג׳אן על 332 ק״מ (Большая советская энциклопедия. Первое издание, Москва 1939, том XLII, статья "Облу-чье (להלן: א.ס.ג. I — אובלוצ׳יה) או 342 ק״מ (קאנטורוביץ׳ פרסם., עמ׳ 5).

בבירוביג'אן היו מצוינות, אך למעשה היה המצב בתחום זה גרוע ביותר, הואיל ובפנים האזור, בין שתי המסילות הנ"ל, השתרע שטח גדול כמעט ללא דרך ושביל. ה"קולסוכה" (колесуха) — דרך פרימיטיבית, שנסללה על־ידי אסירים בתחילת המאה העשרים, מחאבארובסק וחצתה את בירוביג'אן עד לבלאגובשצ'נסק — נעזבה לגמרי, והדרך היחידה מהכפר טיכונקאיה (כיום העיר בירוביג'אן), דרומה בכיוון לאמור, שהתווייתה התחילה ב־1914, לא התאימה לשימוש. לא טוב מזה היה מצב שאר ה"דרכים" המועטות, שכונו "ורמיאנקי" (времянки), היינו, "דרכים זמניות".

עובדה זו שימשה מעצור רציני לפיתוח האזור וגרמה סבל רב לתושבים הוותיקים ולמתיישבים החדשים כאחד. הקשר בין צפון האזור ודרומו היה רופף. בקיץ לא היתה כמעט אפשרות להגיע לדרום. היה הכרח לנסוע מטיכונקאיה ברכבת עד חאבארובסק, ומשם באנייה על האמור במשך 36 שעות. הואיל ולא כל יום הפליגו אניות — גזלה נסיעה כזו כשבוע־ימים. בחורף קוימה התחבורה ביבשה בדרכים לא־דרכים. לעתים לא רחוקות היו אנוסים הנוסעים לחצות נחל או נהר, שלא היו עליהם גשרים, או כש"הגשרים" הקיימים היו ברובם במצב בלתי־תקין. גם בשנים הראשונות של ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן כמעט לא חל שינוי לטובה בתחום זה. רק ב־1932 פתחו בסלילת הדרך, התקינה יחסית, הראשונה, מהעיר בירוביג'אן, דרך בירופלד למיכאילו־סמיונובסקויה על האמור, לאורך 123 ק"מ[42]; ומפעל זה היה בעיקרו תוצאה של שיקולים איסטראטגיים. אותה מסילה מהווה קשר בין העיר בירוביג'אן לבין היישובים בסביבת האמור. במרוצת־הזמן נסללו בבירוביג'אן דרכים פנימיות נוספות. ב־1935 פתחו בהתקנת דרך, לאורך 35 ק"מ, מבירַאקאן למקום־המרפא קולדור, ואילו ב־1936 תוקנה והושלמה, על־ידי אסירי־מחנות בבירוביג'אן[43], הדרך מן העיר בירוביג'אן לוואלדהיים, לאורך 12 ק"מ, שנסללה ב־1930. כן הותקנו דרכים פנימיות לסובחוזים, קולחוזים ומקומות אחרים. בתחילת שנות החמישים היו במחוז דרכים משופרות לאורך 570 ק"מ[44].

הרשת של מסילות־הברזל התרחבה מאז התחלת ההתיישבות היהודית, והיא משתרעת היום לאורך 500 ק"מ[45]. למסילה הטראנס־סיבירית נוספו

42 א. גילמאן, וואָס דארף וויסן אן אידערוואנדערער וועגן דער יידישער אווטאָנאָמער געגנט, מאסקווע 1939 (להלן: "גילמאן"), ז' 19.

43 אדולף העלד, די יידישע דערפער אין בירַאבידושאן, פאַרווערטס, ניו־יארק (להלן: פאַרווערטס), מיום 15 בספטמבר 1936.

44 א.ס.ג. 15.

45 שם.

מסילות צדדיות בשטח של בירוביג׳אן, שהן: א. וולוצ׳אייבקה 2 — קומ־סומולסק על האמור, שנסללה ב־1936[46], לשם יצירת קשר בין חאבארובסק לבין קומסומולסק על האמור; ב. איזבסטקובי, דרך קולדור לאורגאל; ג. העיר בירוביג׳אן־לנינסק (בדרום המחוז), לאורך 120 ק״מ; ד. מבירופלד, לאורך 8 ק״מ, למכרה־הפחם באושומון. סלילת האחרונה התחילה ב־1946[47]. יש לציין, שב־1936 הונחו פסים מקבילים במסילת־הברזל הטראנס־סיבירית. עבודה זו בוצעה בידי אסירים[48].

בבירוביג׳אן קיימת גם תחבורה אווירית. דרכה עוברים האווירונים ממוס־קבה לוולאדיבוסטוק. באוגוסט 1934 נפתח לראשונה קו אווירי תקין משדה־התעופה המקומי — כ־4 ק״מ מוואלדהיים — לבלוכרובו ולסטאלינסק[49]. לאחר זמן קצר הוארך קו זה עד אמורזט. הטיסה בו באווירון פתוח עם שני נוסעים נמשכה כשעתיים.

היום, נוסף לתחבורה במסילת־הברזל, פועלים שירותים תקינים של אוטו־בוסים ואווירונים לכמה מיישובי המחוז והחבל[50].

ח. ההתיישבות בבירוביג׳אן לפני בואם של היהודים[51]

ראשית חדירתם של הרוסים לאזור האמור חלה במאה השבע־עשרה. בשנת 1644 הגיעה לכאן קבוצת קוזאקים, בראשותו של האטאמאן ואסילי פויארקוב, ואילו בשנים 1649—1651 — משלחת, בראשותו של יירופיי חאבארוב. במאה התשע־עשרה הועבר סופית אזור זה על־ידי סין לרשות רוסיה, בהתאם להסכמי אייגון (1858) ופקין (1860).

לאחר ההשתלטות על האזור החליטה הממשלה הצארית ליישבו על־ידי רוסים; ומאחר שלא נמצאו, כנראה, מועמדים מרצון לכך — כפו את הקו־זאקים הטראנס־באיקאליים לעבור לשם. שליחי־השלטון היו פוקדים את כפרי־הקוזאקים, מוציאים מהם משפחות שלמות, על כל רכושם הביתי והמשקי,

46 קאמנצקי, עמ׳ 47.

47 אייניקייט, מאסקווע (מראה מקום זה יצוין להלן בקיצור איינ׳קייט גם לגבי התקופה, שבה יצא העתון בקוויבישב) מיום 6 במארס 1947.

48 אדולף העלד שילדערט זיין רייזע קיין ביראבידזשאן, פאַרווערטס מיום 5 בספטמבר 1936.

49 ב״ש מיום 12 באוגוסט 1934.

50 שם, 16 ביוני ו־9 ביולי 1961.

51 הידיעות על בואם של הרוסים לאזור האמור ועל התיישבותם בו במאה התשע־עשרה שאובות ברובן מתוך: Проф. Б.Л. Брук, Казачье и корейское хозяйство в Приамурской полосе Биробиджана (להלן: ״ברוק, דו״ח קומזט 11״). בתוך: דו״ח קומזט 11, עמ׳ 162—165.

ומשיטים אותם ברפסודות, דרך הנהר שילקה, לנהר אמור עד מהלכו האמצעי. פעם בפעם היו שליחי־השלטון נעצרים בדרכם, מורידים מהרפסודות כמה אנשים ועובים אותם לנפשם. לאחר תלאות רבות, שבהן נספו לא מועטים, הצליחו הנותרים לייסד כשלושים כפרים ברצועת־האמור, בכללם כמה יישובים בשטח בירוביג׳אן, כגון ייקאטרינו־ניקולסקויה, מיכאילו־סמיונו־בסקויה, ונצלובו, ראדה ועוד. התיישבות־כפיה זו של הקוזאקים חלה בשנות השישים של המאה התשע־עשרה, ומתוכם ארגן השלטון הצארי את ״הצבא הקוזאקי האמורי״ לשם שמירת הגבולות עם סין.

בשנות השבעים התחילו להגיע לאזור קוריאנים. חלק מהם, שבא מהחבל הפרימורי, קיבל את הדת הפראבוסלאבית, ובזכות זו ניתנה לו אדמה ברצועת האמור שבשטח בירוביג׳אן, שעליה יסד את הכפר הגדול בלאגוס־לובנויה. בשנות התשעים הקימו דייגים את הכפרים ולאדימירובקה ופוקרובקה בסביבת העיר חאבארובסק. לאוכלוסית האזור נצטרפו תושבים חדשים מבוניה של מסילת־הרכבת הטראנס־סיבירית. חלק מאלה האחרונים, שהשתקע באזור, יסד כעשרה יישובים לאורך המסילה, כגון אובלוצ׳יה, טיכונקאיה, קימקאן, בירה ואחרים. בשנים 1909—1912 הוקמו היישובים: רוסקאיה פוליא־נה, אלכסייבקה ואלכסנדרובקה.

פרטים על ההתיישבות בבירוביג׳אן במאה העשרים, לפני בואם של היהודים לכאן, נמסרים במאמרו של הפרופ׳ ב. ברוק[52]. לדבריו, מנה הגל הראשון של המתיישבים, שבא לבירוביג׳אן בשנים 1910—1915, 432 משפחות, שנותרו מהן ב־1 בנובמבר 1925 50 בלבד. הגל השני, שהתחיל ב־1926, בהתאם לתכנית של יישוב המזרח הרחוק, ונמשך עד למסירת האזור להת־יישבות יהודית[53], הביא עמו כ־300 משפחות. ב־1 ביוני 1928 נשארו מ־732 המשפחות הנ״ל (432+300) 209 בלבד, שמנו 1,192 נפש. לדעתו של ברוק, היו נעוצות הסיבות לאי־הצלחתה של התיישבות זו בתנאים האקלימיים הקשים, בייחוד בשנת 1915, ובהעדר אפשרות לעבד שטחי־קרקע מספיקים. ומן הראוי לציין כאן, שלמרות הכרתו זו המליץ ברוק על בירוביג׳אן כאזור מתאים להתיישבות היהודית.

52 Проф. Б. Л. Брук, Бирско-Биджанский район и его заселение, Тихо-океанская звезда, Хабаровск (להלן: טיכ. זוו), מהימים 17 ו־26 ביוני 1928 (להלן: ברוק, טיכ. זוו).

53 יונאס, אחד מהמהגרים היהודיים הראשונים לבירוביג׳אן, מספר, שבבואו ב־1 במאי 1928 לאירקוטסק עם קבוצת מהגרים יהודיים הם נתקלו כאן במהגרים לא־יהודיים, שחלק מהם נסע לבירוביג׳אן. עובדי ״בית־המהגרים״ במקום לא ידעו אותה שעה על ההחלטה בעניין מסירת בירוביג׳אן להתיישבות יהודית. דער עמעס מאסקווע, (להלן: עמעס) מיום 22 במאי 1928.

מחוץ לצאצאי הקוזאקים הטראנס־באיקאליים, המתיישבים האחרים מרוסיה והקוריאנים גרו בבירוביג'אן ביישובים קטנים, בעיקר מצפון למסילת־הברזל הטראנס־סיבירית לאורך הנהר אורמי ויובליו, ילידי המקום, במיוחד משבטי הטונגוסים.

האוכלוסיה הדלילה כאן התרכזה ברצועת־האמור בדרום האזור ובסביבת מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית בצפון. גם במרכז היו פזורים פה ושם יישובים, אך האזור, רובו ככולו, היה ריק ושומם. היו בבירוביג'אן מקומות, שמעולם לא דרכה בהם כף־רגל של אדם.

האוכלוסיה הקוזאקית והקוריאנית עסקה בעיקר בחקלאות. בני היישובים לאורך מסילת־הברזל היו ברובם עובדי־רכבת. הילידים עסקו בצייד ובדייג.

שני טיפוסי משק חקלאי היו באזור: הקוזאקי והקוריאני[54]. הראשון היה אכסטנסיבי, לא השתמש כמעט בזיבול, ולא כל שכן בדישון. גודל המשקים היה בין 50 ל־100 הקטאר, אך רק כ־5 מהם שימשו למזרע. לאחר זריעה במקום אחד במשך כמה שנים היו עוברים למקום אחר. זרעו בעיקר חיטה, שיבולת־שועל, שעורה, כוסמת ותפוחי־אדמה; הכל כמעט לצריכתם העצמית בלבד. בחלק מהמשקים היו כוורות. הבהמות רעו בקיץ ללא כל השגחה ובחורף לא היתה להן קורת־גג. תפוקתן היתה דלה. לעומת זה, היה המשק הקוריאני יותר אינטנסיבי ותפס שטח מצומצם יותר. זרעו בו ירקות, צ'ומיזה (דוחן סיני), פייזה (דוחן יאפאני), סויה וגם אורז. כן גידלו פרג, שממנו הופק אופיום.

ט. החלוקה האדמיניסטראטיבית

ב־28 במארס 1928, כשהוכרז על בירוביג'אן כאזור־הגירה למתיישבים יהודיים, לא היווה האזור יחידה אדמיניסטראטיבית אחידה. שטחו היה מפוצל בין ארבע נפות של שני גלילים. החלק המערבי של האזור כלל את נפת ייקאטרינו־ניקולסקויה בשלימותה וחלק מנפת חינגאן־ארכארה, שנמנו עם הגליל האמורי, ואילו החלק המזרחי כלל את נפת מיכאילו־סמיונובסקויה בשלמותה וחלק מנפת נקראסוב, שהיו שייכים לגליל חאבארובסק.

ב־1930 ביקרה בבירוביג'אן ועדה משותפת של הקומיסאריון העממי לחק־לאות של ברית־המועצות ושל ה"קומזט", שהגיעה לכלל מסקנה, שיש לארגן בבירוביג'אן, במסגרת הריפורמה האדמיניסטראטיבית המבוצעת בימים ההם בברית־המועצות, נפה בירוביג'אנית מיוחדת, שבה ייכלל אזור־ההגירה הבי־רוביג'אני בשלימותו, ובדרך זו יאורגנו בו החיים הכלכליים על בסיס

54 ראה: ברוק, דו"ח קומזט II, עמ' 157—249.

משותף[55]. אמנם תכנית זו הוצעה גם קודם לכן, אך היא לא זכתה לביצוע, בעיקר מחמת התנגדותה של מנהיגות הגליל האמורי, שסירבה לוותר על חלק מנפת חינגאן־ארכארה[56].

ב־20 באוגוסט 1930[57] קיבלה נשיאות הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי החלטה לארגן בשטח בירוביג'אן נפה מיוחדת בשם "הנפה הבירוביג'אנית" (Биробиджанский район) במסגרת של חבל המזרח הרחוק; וכמרכז־הנפה נקבע הכפר טיכונקאיה. כתאריך סופי לביצוע ההחלטה נקבע ה־1 באוקטובר 1930. ואמנם בימים 30 בספטמבר—6 באוקטובר 1930 נערך כינוס המועצות הנפתי הראשון, שבו נבחרו מוסדות "הנפה הבירוביג'אנית".

בהתאם להחלטת הנשיאות של הוועד הפועל המרכזי של בריה"מ־המועצות מיום 7 במאי 1934, נהפכה "הנפה הבירוביג'אנית" ל"מחוז יהודי אוטונומי". עד 20 באוקטובר 1938 נמנה המחוז עם חבל המזרח הרחוק (ДВК). מתאריך זה, כשהחבל חולק לשניים — חבל חאבארובסק והחבל הפרימורי — סופח "המחוז היהודי האוטונומי" לחבל חאבארובסק והוא כלול בתחומו עד היום.

לפי החלטת נשיאות הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי מ־20 ביולי 1934[58], חולק המחוז לחמש נפות כדלהלן:

לוח v. חלוקת המחוז היהודי האוטונומי לנפות, לפי המצב בשנת 1935

שמות הנפות	השטח[59]		האוכלוסיה[60]
	ק"מ²	%	%
סך־הכל במחוז	36,490	100.0	100.0
בירה	14,070	38.6	37.0
סטאלינסק	6,920	19.0	13.2
בלוכרובו	5,604	15.3	6.5
סמידוביץ'	5,408	14.8	24.6
בירוביג'אן	4,488	12.3	18.7

55 טריבונה 1930, חוב' 24—25. לפי מרז'ין החליט ה"קומזט" על הצורך בהקמת יחידה אדמיניסטראטיבית מיוחדת בבירוביג'אן עוד בישיבתו ב־28 בנובמבר 1929 (ראה מאמרו: צו דער עפענונג פון בירא־בידזשאנער ראיאן, עמעס מיום 30 בספטמבר 1930).

56 ט"כ. זוו מיום 10 ביולי 1928.

57 לפי טריבונה 1930, חוב' 24—25. במקורות שונים אחרים צוין בטעות, שההחלטה נתקבלה ב־16 באוגוסט 1930. מקור הטעות היא ההחלטה על חיסול הגלילים, שנתקבלה בתאריך זה על־ידי ועדה מיוחדת, שהוקמה על־ידי הנשיאות של הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי.

58 טריבונה 1934, חוב' 7—8.

59 ב"ש מיום 12 באוקטובר 1935.

60 קאמנצקי, סוב. סטר.

נפת בירה (כיום אובלוצ׳יה) היא הנפה הגדולה ביותר במחוז, המש־תרעת בחלקו הצפוני־מערבי לאורך מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית מאובלו־צ׳יה עד העיר בירוביג׳אן. הנפה עשירה ביערות ומחצבים. תושביה הם בעיקר עובדי־רכבת ופועלי־תעשיה. בגבולותיה נמצאים מקום־המרפא קולדור, בית־החרושת לסיד בלונדוקו, סובחוז הדבורים, מדגרת הדגים על "האגם החם" ועוד. כן נמצאות כאן עפרות־זהב. לעומת־זה מועטים בנפה שטחי האדמה החקלאית. מרכזה היה היישוב בירה, אך ב־1945 הוא הועבר לעיר אובלוצ׳יה, ובהתאם לכך שונה שם הנפה [61].

נפת סטאלינסק, שב־10 בנובמבר 1961 הוסב שמה ל"נפה האמורית" והחל ב־1 בפברואר 1963 ל"נפת אוקטיאבר" [62], היא הנפה החקלאית העיקרית של המחוז, המשתרעת בחלקו הדרומי־מערבי. יש בה חלק מישורי, סמוך לאמור, שבו מתרכזת החקלאות, וחלק הררי עשיר ביערות, המשתרע בצפון־הנפה. מדרום וממערב מהווה האמור את גבול הנפה; ממזרח — הנהר ביג׳אן; ומצפון — רכס החינגאן. מרכז־הנפה היה בשעתו בסטאלינסק (סטאלינפלד לשעבר) — מרכז סובחוז הגרעינים — ואילו היום הוא בכפר אמורזט.

נפת בלוכרובו (היום לנינסקויה) משתרעת במרכזו ובדרומו של המחוז. מדרום גובלת היא באמור; במערב — בנהר ביג׳אן; ובמזרח — בנהר הבירה הגדולה. זו היא, בדרך כלל, נפה חקלאית. מרכזה הוא הכפר לנינסקויה (בלוכרובו ומיכאילו־סמיונבסקויה לשעבר).

נפת סמידוביץ׳ — על שם ממלא מקום היושב ראש של הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות והיושב־ראש הראשון של "קומזט" פיוטר גרמו־גנוביץ׳ סמידוביץ׳. היא משתרעת בחלק המזרחי של המחוז, בשכנות עם חא־באروבסק; במערב מגיעה היא עד העיר בירוביג׳אן; ובצפון גבולותיה הם הנהרות אורמי וטונגוסקה. החקלאות אינה מפותחת בנפה זו, אך מרוכזים בה קולחוזים של דייגים. מרכזה — היישוב סמידוביץ׳ שליד תחנת־הרכבת אין של מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית.

נפת בירוביג׳אן סמוכה לעיר בירוביג׳אן, משני עברי הנהר הבירה הגדולה, היא הנפה הקטנה ביותר במחוז. היא, על עשר מועצותיה, צורפה ב־1 ביוני 1935, לפרק־זמן מסוים, למועצת־העיר בירוביג׳אן [63], מתוך כוונה להרים את קרנה של זו. מרכז הנפה היא העיר בירוביג׳אן, אך קודם לכן הוא היה

61 איניקייט מיום 11 באוקטובר 1945.

62 ב"ש מהימים 17 בנובמבר 1961 ו־13 בפברואר 1963. שינוי השם הראשון חל במסגרת הכללית של מחיקת שמו של סטאלין מעל כל היישובים, המפעלים וכו׳ בכל רחבי־ברית־המועצות.

63 שם, 1 ביוני 1935.

במשך תקופה מסוימת בוואלדהיים[64]. החקלאות בנפה זו מספקת בעיקר תפוחי־אדמה וירקות לתושבי העיר בירוביג׳אן.

פרטים על חמש הנפות של המחוז, יישוביו העירוניים ומועצותיו הכפריות, לפי המצב בזמן האחרון, מובאים להלן:

לוח VI. הנפות של המחוז היהודי האוטונומי ב־1 באפריל 1963[65]

שמות הנפות	המרכזים הנפתיים	מרחק המרכז הנפתי מהעיר בירוביג׳אן (ק״מ)	מספר היישובים הכפריים	מספר היישובים העירוניים	מספר המועצות הכפריות
אובלוצ׳יה	העיר אובלוצ׳יה	159	6	7	1
אוקטובר	הכפר אמורזט	312א)	9	—	—
בירוביג׳אן	העיר בירוביג׳אן	—	8	—	1ב)
לנינסקויה	הכפר לנינסקויה	122	13	—	—
	היישוב העירוני				
סמידוביץ׳	סמידוביץ׳	אין	7	5	—
	סך־הכל		43	12	2

א) המרחק מאמורזט לתחנת־הרכבת לנינסק הוא 190 ק״מ.
ב) העיר בירוביג׳אן המסונפת ישירות למחוז.

גודל הנפות הנ״ל, לפי מספר האוכלוסים בהן, בהתאם למפקד 1959, הוא כדלקמן[66]:

עם 10,000 ופחות נפשות — 2
״ 10,001 — 20,000 ״ — 1
״ 20,001 — 30,000 ״ — 1
״ 50,001 — 60,000 ״ — 1

ב־1 באפריל 1963 היו במחוז שנים־עשר יישובים עירוניים בנפות אובלוצ׳יה וסמידוביץ׳, כפי שמראה הלוח הבא:

64 שם, 21 במארס 1935.
65 СССР. Административно-территориальное деление союзных республик (להלן: ס.ס.ס.ר. 1963), стр. 47, 48. на 1 апреля 1963, Москва 1963
66 איטוגי ר.ס.פ.ס.ר., עמ׳ 54.

לוח VII. היישובים העירוניים של המחוז היחודי האוטונומי ב־1 באפריל 1963 [67]

שמות היישובים	שנות קביעת מעמד־היישוב	הנפות	תחנות־הרכבת הקרובות ביותר	המרחקים מתחנות־הרכבת
איזבסטקובי	1948	אובלוצ'ה	איזבסטקובי	—
בירה	1929	〃	בירה	—
ביראקאן	1931	〃	ביראקאן	—
חינגאנסק	1948	〃	אובלוצ'יה	18
טיופלואחיורסק	1958	〃	טיופלויה אוזירו	—
לונדוקו	1938	〃	לונדוקו	—
קולדור	1958	〃	קולדור	—
וולוצ'אייבקה 2	1938	סמידוביץ'	וולוצ'אייבקה 2	—
טלמאן	1949	〃	פריאמורית	5
ניקולאייבקה	1938	〃	ניקולאייבקה	—
סמידוביץ'	1934	〃	אין	—
פריאמורי	1958	〃	פריאמורית	—

חלוקת 12 היישובים העירוניים (פרט לשתי הערים), לפי מספר האוכלוסים בהם, בהתאם למפקד 1959, היא כדלקמן [68]:

עם פחות מ־3,000 נפשות — 3
〃 3,001 — 5,000 〃 — 4
〃 5,001 — 10,000 〃 — 5

חלוקתן של 43 המועצות הכפריות, לפי מספר האוכלוסים בהן, בהתאם למפקד 1959, היא כדלקמן [69]:

עם 500 ופחות נפשות — 12
〃 501 — 1,000 〃 11
〃 1,001 — 1,500 〃 11
〃 1,501 — 2,000 〃 5
〃 2,001 — 3,000 〃 2
〃 3,001 — 4,000 〃 2

67 ס.ס.ס.ר. 1963, עמ' 48.
68 איטוגי ר.ס.פ.ס.ר., עמ' 47.
69 שם, עמ' 58.

2. ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן

(סקירה היסטורית)

עוד לפני שהועלתה על הפרק תכנית־בירוביג'אן וגם לאחר־מכן בוצעה בתחומיה של ברית המועצות — ובממדים ניכרים יחסית — פעולת התיישבות חקלאית של יהודים: באוקראינה, בקרים, בבילורוסיה ובמקומות אחרים.

בשנים הראשונות לאחר מהפיכת־אוקטובר התנהלה פעולה זו, מסיבות שהזמן גרמן, באורח ספונטאני; ואילו מאז הקמת ה"קומזט" באוגוסט 1924 — בדרך מתוכננת במסגרת ממלכתית ובתמיכת ארגונים יהודיים מחוץ־לארץ, כגון "אגרוג'וינט", "יק"א" ו"אַרט־פארבאנד".

כשבאה לעולם תכנית־בירוביג'אן — כפי שיוסבר להלן — ללא תלות, בדרך כלל, בהתיישבות שקדמה לה, הגדירוה עסקניה כהמשך, כחוליה נוספת, ואפילו כגולת־הכותרת של המדיניות הלאומית של ברית־המועצות לשם הבראת מצבם של ההמונים היהודיים העמלים במדינה זו, שבעקבות המהפיכה נדונו למצב כלכלי נואש.

בימים 15—20 בנובמבר 1926 נערכה במוסקבה הוועידה הראשונה של חברת "אוזט" בברית־המועצות, שמטרתה העיקרית היתה לסכם את תוצאותיה של פעולת ההתיישבות היהודית במדינה זו וכן להתוות את קווי־היסוד להמשך הפעולה בתחום הנדון בעתיד הקרוב. בוועידה השתתפו נציגי כל המוסדות והארגונים הסובייטיים והאחרים, שטיפלו בהתיישבות היהודית בברית־המועצות, נציגי המפלגה והממשלה, עסקנים ציבוריים, נציגי החקלאים היהודיים ואורחים רבים. מיכאיל איבאנוביץ' קאלינין, יושב־ראש הנשיאות של הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות, נשא בה נאום ארוך, שמחמת משמעותו המיוחדת לגבי שאלת־היהודים בברית־המועצות כונה בשעתו בפי רבים "הצהרת־קאלינין".

אמנם בדיוניה הערים ובהחלטותיה של ועידה חשובה זו הוטעם הצורך להכשיר בעוד מועד קרקעות רצופות נוספות להתיישבות היהודית בברית־המועצות, אך לא הוזכרה בהם — ואף לא ברמז — תכנית ליישובם של יהודים במזרח הרחוק. בדינים וחשבונות הסטנוגראפיים על ישיבות הוועידה, שפורסמו ברוסית וביידיש [1], אין זכר לשם בירוביג'אן. לפי עדותו של הד"ר מארק

1 ראה ביבליוגראפיה.

וישניצר[2], שהשתתף בוועידה כאורח מגרמניה, לא דובר על תכנית בירוביג'אן גם בשיחות מאחורי הקלעים.

בימים 27—31 בדצמבר 1926 התקיימה במוסקבה התייעצות של "הסקציות היהודיות" של המפלגה, שבה נדונו בפרטות כל הבעיות היהודיות מנקודת־ראות השלטונות הסובייטיים וה"יבסקציה", שעמדו אותה שעה על הפרק, ואף נתקבלו בה החלטות, שנועדו לשמש בבחינת הנחיות ל"עבודה היהודית" להבא בברית־המועצות. ומעניין לציין, שגם בהתוועדות חשובה זו, שעסקה, בין השאר, בשאלות ההתיישבות היהודית בברית־המועצות והצורך באוטונומיה טריטוריאלית ליהודי ארץ זו, שהוכרה כדבר רצוי כשלעצמו, לא נאמרו דבר ולא חצי־דבר על תכנית־בירוביג'אן, ואפילו שם האזור לא נזכר[3]. לפיכך ברור, שעד סוף 1926 לא הועלתה על הפרק — בכל אופן לא בפומבי ובגלוי — אותה תכנית; היא הופיעה רק בהתחלת 1927, כפי שנראה להלן.

כבר בשנים 1925—1926 נדונה בכובד־ראש בחוגי ה"קומזט" וה"אוזט" שאלת הדרכים להשגת שטחים נוספים לאלה, שהוקצו להתיישבות יהודית עד אותו זמן; והסיבה לכך, לדעתנו, לא היתה, כפי שהודגש בימים ההם לא פעם, חוסר אדמות בסביבת המקומות, שנועדו קודם לכן להתיישבות היהודית השוטפת[4], אלא שיקולים בעלי משמעות רבה יותר, שהחשובים

2 ד"ר מארק ווישניצער, צו דער פאַרגעשיכטע פון ביראָבידזשאַן, איינקייט (ניר־יאַרק), חוב' יוני—יולי 1945.

3 אולי אפשר לראות רמז כלשהו לתכנית בירוביג'אן בסעיף 9 של ההחלטה, שנתקבלה בהתייעצות זו, בעקבות הרצאתו של אברהם מרזין "העבודה הכלכלית בין היהודים העמלים", וזו לשון הסעיף: "בהתחשב בקשיים בבחירת שטח אדמה רצוף, שיתאים ליצירת יחידה טריטוריאלית גדולה, סמוך למקומות הוותיקים של היישוב היהודי, יש צורך לנקוט באמצעים להקצאת גוש כזה בחלקי ברית־המועצות האחרים, המרוחקים יותר" (ההדגשה שלי — י.ל.). ראה: אלפאַרבאַנדישע בראַטונג פון די יידישע סעקציעס פון דער אלקפ(ב) (דעקאבר 1926), מאַסקווע 1927 (להלן: אלפארב. בארב. 1926), ז' 238.

4 מן הראוי לציין, שגם לאחר אישורה של תכנית־בירוביג'אן הוקצו שטחים גדולים בקרים להתיישבות יהודית. כך, למשל, החליטה נשיאות הוועד הפועל המרכזי ב־13 באוגוסט 1928 להקצות לצורך זה באותו אזור 109,000 הקטארים נוספים וב־1929 אף הועמדו כאן על־ידי השלטונות המקומיים לרשות המתיישבים 95,000 הקטארים (ראה: Ю. Гольде, О новых земельных отводах в Крыму, טריבונה 1929, חוב' 7). אף בבילורוסיה נמצאו שטחים, שאמנם היו טעונים טיוב, שממשלת ריפובליקה זו החליטה ב־17 ביאנואר 1929 למסרן לצרכי ההתיישבות היהודית (טריבונה 1929, חוב' 18). כן יש להעיר, שהשטחים, שהוקצו קודם לכן להתיישבות היהודית בקרים, באוקראינה ובמקומות אחרים, לא היו עדיין מיושבים במלואם בשעת אישורה של תכנית־בירוביג'אן. בישיבת המליאה המאוחדת של

שבהם היו: א. השאיפה לביצוע תכניתו של ה"קומזט" מ־26 בספטמבר 1925, שאושרה ב־15 ביוני 1926 על־ידי הנשיאות של הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות, שלפיה יש להעביר לחקלאות במשך עשר שנים 100,000 משפחות יהודיות, היינו, כחצי מיליון נפש. המגמה היתה, שהתכנית תבוצע על שטח אחד גדול ורצוף[5]; ב. ההכרה, שהלכה ונתגבשה בברית־המועצות בצורך להעניק ליהודיה אוטונומיה טריטוריאלית[6]; ג. הכמיהה מצד קבוצה של בעלי־השפעה ב"קומזט" וב"אוזט", שעמה נמנו אישים כיורי לארין[7], אברהם בראגין[8] ואחרים, להקים ריפובליקה יהודית סובייטית בקרים וסבי־בותיה; ד. ההתנגדות הסמויה, ובחלקה אף הגלויה, של התושבים והשלטונות

המועצה והוועד המרכזיים של ה"אוזט", שנערכה בימים 23—25 בדצמבר 1927, הצהיר מרז'ין, שאפילו לא יוענקו שטחים נוספים — יש די קרקעות ב־1928 במקומות הנ"ל ליישובן של 4,000 משפחות יהודיות (טריבונה 1928, חוב' 1—2). גם באוקראינה, שמנהיגיה הכריזו על העדר אדמות פנויות בה, הוקצו ב־1928 20,000 הקטארים לצרכי התיישבות יהודית (טריבונה 1928, חוב' 4).

5 ראה בעניין זה: א. טשעמעריסקי, די אלפארבאנדישע קאמוניסטישע פארטיי (באלשעוויקעס) און די יידישע מאסן, מאסקווע 1926, ז"ז 68—69 (הפרק: "פלענער אויף 1926 יאר").

6 ראה: שם, עמ' 75, וכן סעיף 5 של ההחלטה, שנתקבלה בהתייעצות של "הסקציות היהודיות" בדצמבר 1926 בקשר להרצאתו של צ'מריסקי, הדן בבעיות האוטונומיה הטריטוריאלית (אלפארב. באר. 1926, עמ' 299).

7 יורי לארין הוא כינויו של מיכאל לוריא (1882—1932), בנו של שניאור־זלמן לוריא, הרב מטעם בקיוב. הוא היה כלכלן, מדינאי, גואם ופובליציסטן סובייטי ידוע, בעל עבר מהפכני עשיר; חבר המפלגה ומאנשי הצמרת של השלטון הסובייטי מעצם הקמתו; חבר הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות; ממייסדי ה"אוזט" ותיושב ראש הראשון של ההנהלתו; חבר ה"קומזט". פרטים נוספים עליו — ראה במאמרו של ד. פ., "לארין", דבר (תל־אביב) מיום 9 בפברואר 1932.

8 אברהם בראגין הוא עסקן ידוע בתחום ההתיישבות היהודית בברית־המועצות. מראשי ה"אוזט" ועד ה־1 בפברואר 1929 חבר המערכת של בטאונה "טריבונה". שהה בארץ־ישראל והיה קשור בתולדותיה של המושבה "קאסטינה האומללה", כפי שמעיד עקיבא אטינגר בספרו עם חקלאים יהודים בתפוצות, מרחביה 1942, עמ' 243. הוא נמנה עם יוזמיה ומנהליה של התערוכה החקלאית הראשונה בברית־המועצות, שנערכה ב־1923 במוסקבה. בראגין הוא הוגה הרעיון של רפובליקה יהודית סובייטית. התנגדותו הנמרצת לתכנית־בירוביג'אן עוררה רוגז רב. לפי ב. סמוליאר, עורך יט"א, התרחק בראגין מהעבודה היהודית ונתמנה לחבר הקולגיום של הקומיסאריון העממי לחקלאות של ברית־המועצות ועמד לנהל בו את המחלקה לגידול סויה. (דבר מיום 21 בנובמבר 1932). על בראגין והשקפותיו ראה גם: Kurt Blumenfeld, Erlebte Judenfrage, Stuttgart 1962, s. 133—135.

המקומיים באוקראינה, ובמיוחד מצד הטאטארים בקרים, להתיישבות יהודית רחבת־היקף[9].

המקורות הסובייטיים מטעימים בעקיבות, שבירוביג'אן היתה רק אחת מהטריטוריות הרבות, שנחקרו על־ידי ה"קומזט" במסגרת החיפושים אחר שטחים נוספים לצרכי ההתיישבות היהודית, וכי היא נמצאה ראויה מכולן למטרה זו. בין טריטוריות אלו נזכרו: הערבות של צפון־קאזאכסטאן, אדמות נפת צ'ולים במחוז טומסק, חלק מהגליל הצ'ורנומורי, השטחים המוצפים על־יד הדנייפר, מפרץ־סיבאש, הביצות הבילורוסיות, "השטחים האזוביים המוצפים" (Приазовские плавни) ועוד. אמנם למעשה נחקרו ביסודיות רק "השטחים האזוביים המוצפים" שבקובאן, בצפון קאווקאז, הסמוכה לקרים[10]. על ביצוע חקירה זו הוחלט בוועידה הראשונה של ה"אוזט" בנובמבר 1926. ביולי 1927 נשלחה לשם, על חשבון ה"קומזט", משלחת־חקר גדולה בהרכב של כ־180 איש, בכללם 85 עובדים מדעיים. המשלחת סיימה את מלאכתה באביב 1928 והגישה דין וחשבון רב־כרכים[11]. מסמך זה לא זכה לדיון ב"קומזט" אלא זמן רב לאחר אישורה של תכנית־בירוביג'אן[12]. ברי אפוא, ש**תכנית־בירוביג'אן לא נבחרה מתוך כמה תכניות, אלא הועלתה על הפרק ואושרה באופן נפרד ובלתי־תלוי.**

תכנית זו לא באה לעולם לפי יזמה יהודית[13]; היא הוצעה, לפי עדותו של ש. דימאנשטיין[14], על־ידי שלוחות הקומיסאריון העממי לחקלאות של

9 ראה Ю. Ларин, Евреи и антисемитизм в СССР, Москва-Ленинград 1929, (להלן: "לארין"), стр. 148–152.

10 למשל, ערבות קאזאכסטאן הצפונית נחקרו על־ידי ה"קומזט", כפי שציין מרז'ין במליאת ה"אוזט" ב־23—25 בדצמבר 1927, "לפי מקורות ספרותיים" בלבד (טריבונה 1928, חוב' 1—2).

11 Ю. Гольде, Проблема приазовских плавень טריבונה 1928, חוב' 22.

12 בשולי המשכו של המאמר הנ"ל של י. גולדה, שהופיע בטריבונה 1929, חוב' 2 מיום 15 ביאנואר 1929 הוסיפה המערכת את ההערה הבאה: "השאלה בעניין מידת ההתאמה של השטחים האזוביים המוצפים לצרכי ההתיישבות היהודית לא נדונה עד כה ב"קומזט". (**ההדגשה שלי — י.ל.**).

13 לפי עדותו של מלך אפשטיין, עסקן קומוניסטי יהודי מארצות־הברית ומידידיו של מפעל בירוביג'אן בעבר, ששהה ב־1930 במוסקבה והכיר אישית את העסקנים הקומוניסטיים היהודיים מברית־המועצות, הסתייגו אלה מתכנית בירוביג'אן, אך לא העזו להביע את ספקותיהם לנוכח עמדת המפלגה (Melech Epstein, *The Jew and Communism* 1919—1941, New-Jork 1959, p. 177).

14 ש. דימאנשטיין, סאוויעטישע יידישע מלוכשקייט, פאַרפאַסט 1936 נומ' 1 (להלן "דימאנשטיין פאַרפ. 1"), ז' 124. מחבר המאמר שמעון (סמיון) דימאנשטיין הוא אחד העסקנים הסובייטיים היהודיים הבולטים, החל בימים הראשונים לאחר

ר.ס.פ.ס.ר., ועם תומכיה נמנו גם המומחים של הקומיסאריון להגנה ושל האקדמיה לחקלאות וכן המדען הרוסי הדגול ולאדימיר קומארוב[15]. פרט זה כשלעצמו אומר: דרשני. אפייניות היא גם העובדה, שתוך התעלמות מדעת מומחים, שאין להתחיל בהגירה לפני שיוכשרו שטחי־אדמה ובניגוד לעמדה של חלק מעסקני ההתיישבות היהודית בברית־המועצות, שיש להמשיך בחקירת־האזור, נתקבלה ההחלטה בעניין פתיחת עבודת ההתיישבות ללא כל דיחוי[16]. מנהלי המפעל ניסו לנמק את החפזון הבלתי־רגיל והבלתי־סביר מבחינה אובייקטיבית בכך, שהיה זה הכרח־השעה; ולולא הזדרזו היהודים היו מפסידים אזור חשוב זה, שכן היו עליו קופצים הרבה, ובראש וראשונה הקוריאנים[17]. נימוק זה אינו משכנע, הואיל ואין זה מתקבל על הדעת, שההכרעות בברית־המועצות בענייני ההתיישבות נפלו לפי שיטת ה"חטיפה".

לעיבודה של תכנית־בירוביג'אן ולאישורה היו, לאמתו של דבר, מניעים שונים, והם:

א. פיתוח המזרח הרחוק הסובייטי למטרות בטחוניות ומשקיות

ברית־המועצות השתלטה על המזרח הרחוק שבגבולותיה ב־1922, לאחר קרבות קשים עם היאפאנים ו"אינטרבנטים" אחרים; וכדי להחזיק מעמד

המהפיכה ובשנות העשרים והשלושים; בולשביק ותיק. כיהן בתפקידים ממלכתיים חשובים רבים. מנהל הקומיסאריון היהודי, שנוסד ב־1918. מארגן ועורך של העתון היהודי הבולשביסטי הראשון "וואראייט" והמשכו "דער אמת", שנהפך לאחר מכן ל"דער עמעס". מראשי היבסקציה. יושב־ראש הוועד המרכזי של ה"אוזט", ומדצמבר 1930, שבו בוטל הוועד המרכזי של מוסד זה, שימש כיושב־ראש המועצה של החברה; הוא היה גם עורך בטאונה: "טריבונה".

15 על כך מעיד הקטע הבא מתוך המאמר של דימאנשטיין, "צוואנציק יאָר גרויסע סאָציאליסטישע רעוואָלוציע און דאָס יידישע פּאָלק אין ראטנפאַרבאַנד", פּאַרפּאַסט 1937, נומ' 3(5) (להלן: "דימאנשטיין צוואנציק יאָר"), ז' 34: "על המזרח הרחוק, כמקום להגירה יהודית, הגנו העסקנים של הקומיסאריון העממי לחקלאות, המומחים של הקומוסאריון העממי להגנה ושל האקדמיה החקלאית, כגון הפרופ' ויליאמס והנשיא הנוכחי של האקדמיה למדעים קומארוב". לאחרון, שהכיר יפה את המזרח הרחוק משורת ביקוריו כאן לרגל מחקריו הבוטאניים, יוחסה לראשונה המימרה "בירוביג'אן היא פנינת המזרח־הרחוק".

16 לפי דבריו של מיכאל ראשקס בישיבת המליאה המאוחדת השלישית של ה"אוזט" (טריבונה 1929, חוב' 3).

17 ראה בעניין זה את המאמר הראשי Дальнее станет близким ("הרחוק קרוב יהיה") בטריבונה 1928, חוב' 4. אמנם היתה תכנית למסור את אזור בירוביג'אן לקוריאנים, אך משהוחלט להעמידו לרשות ההתיישבות היהודית — ניתן לקוריאנים אזור אחר (טיכ. זוו מיום 28 באפריל 1928).

באזור־מריבה זה מאז ומתמיד היה צורך לחזקו מבחינה בטחונית ולהפכו, לפי הסיסמה הסובייטית, ל״עמדה קדמית״ (форпост) בחזית נגד ״השאיפות האימפריאליסטיות״ של יאפאן במזרח הרחוק. ופירוש הדבר היה, בראש ובראשונה, ליישב בקצב מהיר אזור רחב־ידיים זה, שהיה כמעט בלתי־מאוכלס[18]. הבחינה הבטחונית השתלבה בבחינות משקיות חשובות, כגון השאיפה לנצל את אוצרות־הטבע העשירים של האזור, מצד אחד, והצורך הדוחק למצוא מקום לעודף האוכלוסיה בחלק ניכר מכפרי ברית־המועצות האירופית, מצד שני — בעיה כאובה, שהשלטונות הסובייטיים קבלוה בירושה מהמשטר הצארי. מתוך שיקולים אלה כלל ״ועד ההגירה של ברית־המועצות״ (Всесоюзный переселенческий комитет), המוסד העליון לתכנונה והכוונתה של ההגירה הפנימית, את אזור המזרח הרחוק, לרבות בירוביג׳אן, בין מרכזי־ההגירה העיקריים. ליישובו של אזור בירוביג׳אן נודעה חשיבות מיוחדת, הואיל והוא גובל באופן ישיר במאנג׳וריה (סין), באמצעות האמור; ודרך יובלו הימני הנהר סונגארי, הנשפך אליו ממול בירוביג׳אן, היתה הסתננות מתמדת, גוברת והולכת, בעיקר של סינים, למזרח הרחוק הסובייטי. ההתיישבות בבירוביג׳אן נועדה אפוא לשמש מחסום להסתננות זו.

על רקע הבעיה הממלכתית החשובה של חיזוק המזרח הרחוק הסובייטי, אכלוסו ופיתוחו צצה ההצעה ליישב את בירוביג׳אן על־ידי יהודים, ולא היתה זו אלא חוליה קטנה בתכנית הכללית הגדולה הנ״ל. לפיכך לא יישובם של יהודים, אלא פיתוחו של האזור וחיזוקו מהבחינות המדינית והבטחונית היו הגורמים המכריעים להעלאתה של תכנית בירוביג׳אן ולאישורה[19].

18 המזרח הרחוק הסובייטי, בגבולותיו ב־1927, השתרע על שטח של 2,647,823 ק״מ², וכאן התגוררו, לפי מפקד־האוכלוסים מדצמבר 1926, 1,872,301 איש (ברוק, דו״ח קומזט I, עמ׳ 5).

19 לחיזוק הנחתנו זו נביא שתי ציטאטות מן העתונות של שנת 1928:

א. מתוך דברי סרגיי צ׳וצקאייב, ששימש בימים ההם יושב־ראש הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק, באסיפה במוסקבה, שהוקדשה לעניין בירוביג׳אן: ״המהגרים היהודיים.... יסייעו לפתור בעיות כלכליות ומדיניות, העומדות על הפרק בפני השלטון הסובייטי במזרח הרחוק״. (טי׳כ. זזו מיום 29 באפריל 1928).

ב. ״אם במשך השנתיים הראשונות לא יוכל ה״קומזט״ לקיים את קצב יישוב היהודים באותם הממדים, שנקבעו בתכנית, ייפתח האזור הבירוביג׳אני להגירת לאומים אחרים״ (שם).

אפייני הוא גם הקטע הבא מתוך המאמר הראשי: Социалистический Биробиджан — звено генеральной линии партии (״בירוביג׳אן הסוציאליסטי חוליה של הקו המפלגתי הכללי״) בטריבונה, 1932, חוב׳ 9: ״ההמונים היהודיים העמלים, החדורים אמון ומסירות לשלטון הסובייטי, הולכים לבירוביג׳אן, ובהתגברם על

ב. "הנקודה היהודית"

אף־על־פי שהגורם היהודי בתכנית זו היה יותר אמצעי מאשר מטרה בפני עצמה, הרי לא מן הנמנע הוא שיוזמיה — ואביו של הרעיון היה קאלינין, כעדותו המפורשת על כך[20] — חשבו בכנות לפתור באמצעותה בעת ובעונה אחת גם את הבעיה הכלכלית החמורה של יהודי ברית־המועצות, שחלק ניכר מהם עדיין לא השתלב בימים ההם במשק הסובייטי החדש. כן ייתכן, כי כמה מיוזמי התכנית עם קאלינין בראשם — ולא כל שכן העסקנים היהודיים בעניין בירוביג'אן — הביאו בחשבון אפשרות של הגשמת הרעיון על יצירת יחידה ממלכתית יהודית סובייטית בבירוביג'אן. אמנם למעשה שימש גורם זה רק אמצעי־דרבון לביצוע המטרה העיקרית של התכנית כולה.

על סמך נסיונם בקרים ובאוקראינה הדרומית, קיוו השלטונות הסובייטיים, שעל־ידי צירוף "הנקודה היהודית" לתכנית־בירוביג'אן יבטיחו לעצמם את אהדתם המוסרית ואת תמיכתם הכספית של יהודי חוץ־לארץ. מסתבר, שגם הרצון להסיח את דעתם של יהודי ברית־המועצות מארץ־ישראל והציונות השפיע, במידה מסויימת, בעיקר בחוגי ה"יבסקציה", על קבלת ההחלטה בעניין ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן[21].

קשיים גדולים ביותר, נאבקים הם לא על הארץ שלהם, לא על מולדת חדשה (ההדגשה במאמר), שכזו היא להם כל ס.ס.ס.ר., אלא על חיזוק ברית־המועצות במזרח הרחוק, על בניין הסוציאליזם בבירוביג'אן, שהיא חלק בלתי נפרד של ס.ס.ס.ר., חלק של החזית הסוציאליסטית הכללית".

20 "אני אשם בבעיית בירוביג'אן, אני הראשון, שהעליתי בעיה זו", הצהיר קאלינין בוועידה השנייה של ה"אוזט", שנערכה בימים 10—15 בדצמבר 1930 (טריבונה 1930, חוב' 36).

21 והרי קטע אפייני ממאמרו של א. צ'מריסקי, מזכיר ה"יבסקציה": "בירעבידזשאן — דער גרויסער אַנזאַג", שנתפרסם לראשונה בעמעס ונדפס לאחר־מכן שנית באַקטיאבר מינסק (להלן: אַקטיאבר) מיום 30 במארס 1928: "הטריטוריה היהודית האוטונומית, נוסף להצלחותיה הישירות בתחומי הפרודיקטיביזאציה והקולקטיביזאציה של ההמונים הזעיר־בורגוניים והמנושלים, תנחית באופן אובייקטיבי את המהלומה הכבדה ביותר לאידיאולוגיה הדתית־ארץ־ישראלית והציונית־מדינית". ב־1930 פרסם הוועד המרכזי של ה"אוזט" חוברת של י. סודארסקי ברוסית וביידיש (ראה ביבליוגראפיה), שהוקדשה כולה להשוואה — מנקודת־ראות יבסקית — של בירוביג'אן לארץ־ישראל. גם בשנים הבאות לא נשכחה התפיסה הציונית. במאמר ראשי לכבוד הכרזת "המחוז היהודי האוטונומי": "דער גרויסער זיג פון דער לעניניש־סטאליניסער נאצפאַליטיק". כותב ה"ב"ש" מיום 12 במאי 1934: "ההחלטה ההיסטורית הנוכחית של הממשלה הסובייטית תזכה ודאי להד העמוק ביותר בקרב כל ידידינו ותתן מכה ניצחת לציונות, לבונדיזם ולכל הסוגים האחרים של השוביניזם היהודי־לאומי". במכתבם של פעילי המפלגה בבירוביג'אן

ג. גורמים אחרים

אפשר שמחוץ לשיקולים העיקריים, שנזכרו למעלה, השפיעו על עיצובה ואישורה של תכנית בירוביג׳אן גם גורמים משניים שונים, כגון הדעה, שריכוזם של המונים יהודיים במקום אחד עשוי להקל על המפלגה הקומוניסטית והשלטון הסובייטי את מלאכת הכשרת־הלבבות בין היהודים במגמה הרצויה להם[22].

משלחת ה״קומזט״[23]

הצעד הרשמי הראשון לקראת העלאתה של שאלת־בירוביג׳אן על סדר־היום היה החלטת ה״קומזט״ מאפריל 1927 לשגר משלחת מדעית לאותו אזור במזרח הרחוק, שלאחר־מכן נתפרסם בשם ״בירוביג׳אן״, לשם חקירת האפשרויות להתיישבות חקלאית יהודית בו. הפרופ׳ ו. ר. ויליאמס, מומחה־קרקעות ידוע ואיש־מדע בולט מהאקדמיה החקלאית על־שם ק. א. טימיריאזב, קיבל על עצמו את הפיקוח המדעי על עבודת המשלחת, ואילו כמנהלה המעשי של הפעולה בשדה נתמנה הפרופ׳ ב. ל. ברוק, האגרונום הראשי של ה״קומזט״ וחבר נשיאות הנהלת ה״אוזט״.

המשלחת חולקה לשלוש קבוצות: א. קרקעית־בוטאנית, בהנהלתו של ויליאמס, שעמה נמנו האגרונומים המומחים לקרקעות, מעובדיו ותלמידיו של זה האחרון, ו. א. פראנצסון, א. ו. חארצייב וא. י. בוש וכן הבוטאנאי אי. ו. גאלקין; ב. הידרו־מליוראטיבית, שחבריה היו: המהנדס־המילוראטור ו. מ. אנגלגארדט, נציג הקומיסאריון העממי לחקלאות, וג. אי. ריצ׳קוב; ג. כלכלית־סטאטיסטית, שחבריה היו: הפרופ׳ ב. ל. ברוק והאגרונום ס. מ. קאפלאן. למשלחת צורפו: פ. אי. קולוסקוב, מנהל האובסרבאטוריה הגיאופיסית של המזרח הרחוק, שהוטל עליו להכין סקירה על אקלימו של האזור;

לסטאלין, בקשר לביקורו של ל. מ. כאגאנוביץ׳ במחוז, ראו הללו חובה לעצמם להטעים: ״המחוז היהודי האוטונומי הוא קבר לציונות״. (ב״ש מיום 13 בפברואר 1936).

22 ראוי לציין מבחינה זו את הקטע הבא מתוך נאומו של ל. וילינוב, חבר לשכת הוועד המפלגתי הנפתי הבירוביג׳אני, בישיבת־המליאה הרביעית של ועד זה, שנערכה ביולי 1933: ״ההישג היסודי השלישי הוא, שבבירוביג׳אן אנו מרכזים המונים צפופים של יהודים עמלים, שיהיו נתונים להשפעת המפלגה והשלטון הסובייטי, הואיל וכשהמונים אלה היו מפוזרים בעיירות — הם לא היו נתונים במידה כזו, מחמת שורת סיבות כלכליות־סוציאליות, להשפעת המפלגה והשלטון הסובייטי״, (פראגעס פון איבערוואנדערונג אפן 4טן פארייניקטן פלענום פון בירעבידזשאנער ראיקאָם און ראיק״ק אלקפ(ב) (יולי 1933), **בירעבידזשאן**, ז׳ 4).

23 ראה דו״חות של משלחת זו בביבליוגראפיה.

דוד באטורינסקי, מהוועד המרכזי של ה"אוזט" ומיכאל ביינפסט, מזכיר ה"קומזט" הבילורוסי.

המשלחת יצאה ממוסקבה ב־26 במאי 1927, פתחה בעבודתה באזור ב־22 ביוני 1927 וסיימה אותה לאחר 47 ימים, היינו, ב־7 באוגוסט של אותה שנה. החקירה נערכה על פני שטח של למעלה ממיליון הקטאר, בעיקר בחלק המישורי של בירוביג'אן, מצפון לאמור, מדרום לרכס שוקי והנהרות טאימן, ממזרח לרכס החינגאן ומזרחה לבירה הגדולה. חלקיו ההרריים של האזור, המכוסים יערות, לא נבדקו כמעט כלל. בעצם נחקרו רק שתי חמישיות מהטריטוריה, שהוצעה על־ידי המשלחת להתיישבות יהודית ושהשתרעה על פני כ־2.5 מיליון הקטאר, בגבולות הבאים: במזרח — הגבול האדמיניסטראטיבי של נפת מיכאילו־סמיונובסקויה (מהיישוב פטרובסקויה על האמור עד מסעף אוּר — על מסילת הברזל הטראנס־סיבירית); בצפון — הגבול המותנה לאורך מסילת הברזל עד התחנה אובלוצ'יה, ומשם לאורך הנהר חינגאן עד היישוב פאשקובו; ומיישוב זה — לאורך האמור במערב ובדרום — עד היישוב פטרובסקויה. המשלחת הסתמכה גם על דינים וחשבונות של משלחות, שקדמו לה, כגון: משלחת ברלין מ־1925, שאזור־חקירתה חפף כמעט את זה של משלחת ה"קומזט"; משלחתו של הפרופ' נ. אי. פרוכורוב, שחקרה ב־1926 בעיקר את השטחים שממזרח לבירה הגדולה עד חאבארובסק וחלק קטן מאזור החקירה של משלחת ה"קומזט"; ומשלחת שמוידריס, שחקרה ב־1926 את החלק המערבי ההררי של האזור.

אף־על־פי שמשלחת ה"קומזט" עמדה על הקשיים האקלימיים, הכלכליים והאחרים של האזור והכירה בצורך בעבודות הכשרה וטיוב מוקדמות — היא לא נרתעה מלהגיע לכלל מסקנה, שהאזור מתאים להתיישבות חקלאית יהודית[24]. מסקנה חיובית זו הטילה מבוכה בחוגי ה"קומזט" וה"אוזט", שחלק ניכר ובעל־השפעה מאנשיהם התייחס בהסתייגות לתכנית־בירוביג'אן. יש לזכור, שכמעט בעת ובעונה אחת עם משלחת־בירוביג'אן פעלה גם משלחת־

24 יש להעיר, שלא כל חברי המשלחת היו תמימי־דעים בעניין זה. לא התלהב מהתכנית, למשל, ד. באטורינסקי, נציג ה"אוזט" בה, שגילה דעתו בדין וחשבון שלו בישיבת ה"אוזט" מיום 6 בפברואר 1928. אמנם לאחר־מכן הוא היה אנוס להתנצל על כך בטענה, שדבריו הובנו שלא כהלכה. בהתנצלותו הוא הכריז בין השאר: "אני שיערתי, שעד מהרה נווכח, שטאיגה פראית זו במרחק של 9,000 ורסטות מהמרכז, כפי שהיה נראה לי (ולא רק לי) האזור הבירוביג'אני, תמצא בלתי מתאימה למטרותנו". ורק כשביקר בבירוביג'אן וראה בה מה שראה — הוא שינה, לפי דבריו, את דעתו, ושוכנע, שאין לוותר על ארץ כזאת; ומתוך הכרה זו דווקא ראה לנכון להבליט את הצדדים השליליים של האזור (טריבונה 1928, חוב' 5).

חקר מטעם ה"קומזט" ב"שטחים האזוביים המוצפים", ולכך הקדיש ועד זה את עיקר תשומת־הלב. ואפייני הוא הדבר, שלמשלחת זו הקציבו למעלה מ־200,000 רובל, בעוד שהוצאותיה של המשלחת לבירוביג'אן הסתכמו ב־30,000 בלבד [25].

דצמבר 1927 היה, כנראה, החודש הגורלי והקובע בעניין תכנית־בירוביג'אן [26]. בימים 23—25 בו נערכה ישיבת־מליאה מאוחדת של הוועד, המועצה וועדת הביקורת המרכזיים של ה"אוזט", שבה הודיע אברהם מרז'ין, אחד מראשי ה"קומזט" וה"יבסקציה" בימים ההם, על שובה של המשלחת, העומדת להמליץ ביאנואר 1928 בפני ה"קומזט" על אישורה של תכנית־בירוביג'אן. הודעה זו גרמה לוויכוח סוער. נגד התכנית יצא בחריפות אברהם בראגין, והופעתו זו עוררה רוגז גדול אצל ראשי ה"יבסקציה", שהכתימוה כ"לאור מנית".

בישיבת ה"קומזט" ב־17 ביאנואר 1928 מסר הפרופ' ברוק דין־וחשבון על תוצאות עבודתה של המשלחת, ולאחר דיון ממושך הוחלט: א. לפנות בבקשה ל"וועד ההגירה של ברית־המועצות" להקצות את אזור בירוביג'אן להתיישבות יהודית; ב. לייפות את כוחה של המזכירות לנקוט באמצעים הדרושים לשם התחלת הפעולה בתחום זה בשנה השוטפת. עם אישורה של ההחלטה הנ"ל פרסם אלכסנדר צ'מריסקי, מזכיר הלשכה המרכזית של "הסק־ציות היהודיות", מאמר בכותרת רבת־המשמעות "צו א יידיש לאנד" ("לקראת ארץ יהודית") [27]. כותרת זו נעשתה סיסמה לגיוס מתיישבים לבירוביג'אן בתקופתו הראשונה של המפעל. אמנם זמן קצר לאחר־מכן היא גונתה כ"לאומנית"; וצ'מריסקי ראה חובה לעצמו להתנצל במאמרו "די הוידעלקע" ("נדנדה") [28] בטענה, ש"הבחור הזעצער" (הסדר) הכשיל אותו, בשגותו את שם מאמרו מ"א יידיש לאנד" ("ארץ יהודית") ל"צו א יידיש לאנד".

25 לפי דברי מרז'ין בישיבת־המליאה המאוחדת של ה"אוזט" מהימים 23—25 בדצמבר 1927, (טריבונה 1928, חוב' 1—2).

26 מעניין לציין, שבדצמבר 1927 לא יצאה חוברת של בטאון ה"אוזט", "טריבונה", שהצטיין בדרך כלל, בהופעתו הסדירה, — אפשר מחמת המבוכה, שהשתררה בחוגי ה"קומזט" וה"אוזט" בקשר לתכנית בירוביג'אן. מן הראוי להעיר, שמתחילת הופעתו של כתב־עת זה, במארס 1927, עד סוף שנה זו אינה נזכרת בו אף במלה אחת תכנית־בירוביג'אן. היא הועלתה לראשונה ובמלוא־היקפה בחוברת 1—2 של שנת 1928, שבה הוקדש לה המאמר הראשי: "Слово за еврейскими массами (О Бирско-Биджанском районе" ("רשות הדיבור להמונים היהודיים, על האזור הבירסקו־ביג'אני").

27 מאמר זה הופיע בעמעס והועתק באַקטיאבר מיום 22 ביאנואר 1928.

28 עמעס מהימים 26—28 בדצמבר 1929.

מרז'ין, שייחס ערך רב לסיסמה הנ"ל, קבע, שאין היא דבר שבמקרה, אלא מקורה בפנייה לנשיאות של הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות לציין כבר בהחלטתה הראשונה את עניין יצירתה של יחידה לאומית טריטוריאלית יהודית[29]. מרז'ין הטעים בגלוי, שבפעולות־התעמולה יש לנצל את הסנטי־מנטים הלאומיים למען בירוביג'אן[30].

בימים 20—25 ביאנואר 1928 נערך במינסק הכינוס השני של האיכרים היהודיים בבילורוסיה, ועסקני תכנית בירוביג'אן ראו לנכון להשמיע בו לראשונה את בשורת־בירוביג'אן באזני ההמונים היהודיים. למטרה זו נשלחו למינסק מרז'ין והפרופ' ברוק, שנאמו בכינוס ואף באסיפת־עם מיוחדת ב־21 ביאנואר 1928 בבית־התרבות במינסק, שהוקדשה לבירוביג'אן. ברוב התי־להבותו השתמש מרז'ין בנאומו בדברי ד"ר הרצל, בשינוי קל: "אם תרצו — זה יהיה" ("אויב איר ווּעט ווּעלן — ווּעט דאָס זיין")[31]. הוא הודה, שהמרחק של בירוביג'אן מריכוזי־היהודים הוא חסרון גדול, אך עם זאת יש לקבל את התכנית, הואיל והטריטוריה המוצעת היא בתחומי ברית־המועצות, והיהודי, הרגיל בנדודים, יצליח — מתוך ציות לרצונה של הממשלה הסובייטית — להתגבר על הקשיים. הפרופ' ברוק ציין בנאומו, שה"קומזט" ראה חובה לעצמו להודיע ללא דיחוי על החלטתו לכינוס, ללא התחשבות בעובדה, שהציבור היהודי עדיין אינו מוכן לכך, מבחינה פסיכולוגית. ב־24 ביאנואר 1928 נמסרה אינפורמציה על התכנית לפעילי ה"אוזט" בחארקוב על־ידי שמואל וייצמן[32], מראשי ה"אוזט" בפרק־זמן זה.

ב־6 בפברואר 1928 נערכה ישיבת־מליאה מאוחדת של הוועד, המועצה וועדת הביקורת המרכזיים של ה"אוזט", שבה השתתפו גם חברי נשיאות

29 א. מערעזשין, אויסזיכטן און אויפגאבן אין בירָאבידזשאנער קאָלאָניזאציע, איקאָר, ניו־יאָרק (להלן: איקאָר) 1929, חוב' פברואר־מארס.

30 ואלה דברי מרז'ין בישיבת־המליאה של ה"אוזט", כפי שנתפרסמו בווירטשאפט און לעבן (ברלין) 1928, חוברת 3: "אם אין בטחון, שבירוביג'אן מתאימה לכך — אין צורך לנהל בה עבודה, ואם יש להמשיך בעבודה זו, הרי אין לסלק אותה סיסמה (הכוונה ל"צו א יידיש לאנד" — י.ל.), המסייעת בעבודה, מגייסת מרץ ותשומת־לב ועוזרת להתגבר על הקשיים". ראה בעניין זה גם את הפרק: "דער לאָזונג וועגן א נאציאָנאל־טעריטאָריאלן איינס" ("הסיסמה על יחידה לאומית־טריטוריאלית") בחוברת של מרז'ין: וואָס איז אזוינס בירָאבידזשאן, מאָסקווע 1930 (להלן: "מרז'ין 1930"), ז' 77.

31 אָקטיאבר מיום 22 ביאנואר 1928.

32 שם, 7 בפברואר 1928. שמואל וייצמן הוא אחיו של הנשיא הראשון של מדינת ישראל, חיים וייצמן. לאחר 1928 לא נתקלנו בשמו בקשר להתיישבות בבירו־ביג'אן.

ה"אוזט" של העיר מוסקבה ועסקנים מקומיים של ה"אוזט". במעמד זה נמסר דין וחשבון של חברי המשלחת לבירוביג'אן — הפרופ' ברוק, ביינפסט ובאטורינסקי. לאחר דיון החליטה המליאה לקדם בברכה את החלטת ה"קומזט" בעניין בירוביג'אן והביעה את נכונות ה"אוזט" לקבל על עצמה את ניהול העבודה המעשית באזור. מן הראוי לציין, שעם זאת הוטעם באותה החלטה, שיש להמשיך במלוא־המרץ בעבודת־ההתיישבות הקיימת במקומות האחרים, ואף להרחיבה[33].

לאחר שתי ההופעות הפומביות לטובת תכנית־בירוביג'אן במינסק ובחאר־קוב ולאחר שה"אוזט" המרכזי נקט את עמדתו הרשמית בישיבת־המליאה הנ"ל — אורגנו ברחבי ברית־המועצות, ובייחוד במרכזי האוכלוסיה היהו־דית, אסיפות־עם רבות, מוקדשות לתכנית־בירוביג'אן, שקיבלו, לפי עדותה של העתונות הסובייטית, ב"התלהבות גדולה" את החלטת ה"קומזט"[34].

ב־21 בפברואר 1928 אישר "ועד ההגירה של ברית־המועצות", ללא כל הסתייגות, את פניית ה"קומזט"[35]; ובכך נסללה באורח פורמאלי הדרך לדיון הסופי בתכנית־בירוביג'אן בנשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות. אמנם לשם מתן יתר־תוקף לעניין הוא הועבר לעיונו של הוועד הפועל המרכזי של ר.ס.פ.ס.ר., אם כי מבחינה רשמית לא היה הדבר בתחום סמכותו, הואיל ואדמות בירוביג'אן היו שייכות לקרן האדמות של ברית־המועצות ולא של הרפובליקה. ב־19 במארס 1928 החליט הוועד הנ"ל על כדאיות התכנית[36].

בישיבתה, שנערכה בימים 24—28 במארס 1928, אישרה נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות את פניית ה"קומזט" ו"ועד ההגירה של

33 ראה נספח ו ב.

34 טיפוסית היא מבחינה זו מימרה של יהודי אחד, שהשתתף באסיפה במינסק, שהוקדשה לבירוביג'אן: "את הידיים ירימו היהודונים ("יידעלעך") בקלות בעד בירוביג'אן, לא כן את הרגליים". ראה: י. אַלין, מינסקער בריוו, עמעס מיום 18 באפריל 1928. פרי התעמולה, שהתנהלה בפרק־זמן זה בעניין בירוביג'אן, היה גם מעשה־התרמית הבא, שבוצע על־ידי בחור בן 19, חניך בית־ילדים, בשם יאשה חפץ. באפריל 1928 הוא "ארגן" בלנינגראד "חברה מדעית" לחקירת בירוביג'אן. מטעם "חברה" זו שלח הזמנות לאסיפה, שעליהן חתם בשם י. לנינגראדסקי, לשורת אנשים מכובדים. באו אליה אנשי־מדע ידועים, כגון טאן־בוגוראז, פודייב, פרוכרוב ואחרים. אושר בה תקנון לחברה בשם "דוברוביג'אן". חפץ (לנינגראדסקי), גייס גם חברי־כבוד וגבה דמי־חבר. בסופו של דבר נתברר, שכל העניין הוא מעשה תרמית, וחפץ נמסר לטיפול הג.פ.או. ראה בעניין זה: Ленинградская правда מיום 11 במאי 1928 ועמעס מיום 23 ביוני 1928.

35 אקטיאבר, מיום 24 באפריל 1928.

36 שם, 22 במארס 1928.

ברית־המועצות" וקיבלה את ההחלטה הידועה כהחלטת ה־28 במארס 1928, המהווה את הבסיס החוקי לפתיחת הפעולה המעשית בבירוביג'אן.

החלטה זו[37] כוללת חמישה סעיפים, שהעיקריים שבהם הם הראשון והחמישי. סעיף 1 קובע, שאזור בירוביג'אן הוקצה ל"קומזט" לצרכי התיישבות יהודית רצופה, ואילו בסעיף 5 נאמר, שאם התוצאות של יישוב האזור באופן רצוף על־ידי יהודים עמלים תהיינה רצויות — יהא צורך לתת את הדעת לאפשרות יצירתה של יחידה יהודית לאומית, אדמיניסטראטיבית־טריטוריאלית. לסעיף זה היה ערך תעמולתי רב הן בברית־המועצות והן מחוצה לה. בהתאם להחלטה זו, נסגר להלכה האזור בפני מהגרים לא־יהודים[38]. ההתיישבות בבירוביג'אן היתה מותנה מעתה ברשיון מטעם ה"קומזט".

אף־על־פי שתכנית בירוביג'אן נתקבלה בכל האינסטאנציות — עובדה היא, שמעצם שעת העלאתה על הפרק קמו לה מתנגדים מתונים, ואף קיצוניים, בחוגי ה"קומזט", ה"אוזט" וה"יבסקציה"[39]. אדם כבראגין ערער עליה, כאמור, בגלוי ובתקיפות מהרגע הראשון, אך היו שוללים רבים אחרים, שנמנעו בשלב הראשון מתגובה פומבית. במיוחד נקטו בקו זה העסקנים היהודיים בבילורוסיה, שהתנגדו, בדרך כלל, להגירת יהודים מריפובליקה זו, מתוך שאיפה לשמור על "המשקל הספציפי" של האוכלוסיה היהודית בה[40]. אף לבם של ראשי ה"יבסקציה" במרכז לא היה שלם עם תכנית־בירוביג'אן[41]. בוועד של

37 ראה נספח 1 ג.

38 שם, סעיף 3 של ההחלטה.

39 לעובדה זו ניתן אישור על־ידי ש. דימאנשטיין. במאמרו: Президиум ЦИК СССР о Еврейской автономной области, Революция и национальности, Москва (להלן: רוו. נאצ.) 1936 No. 10 (80), стр. 51. הוא מציין בפירוש, שבראגין, לאריץ ומרז'ין היו בין המתנגדים להגירת יהודים לבירוביג'אן. ראה בעניין זה גם: דימאנשטיין פאַרפ. 1, עמ' 126; משה כץ, ווי איז מען געקומען צו בירא־בידזשאן, מאַרגן־פרייהייט מיום 27 במארס 1937.

40 על יחסם של עסקני בילורוסיה לעניין בירוביג'אן ועל הסיבות לכך ראה: ח. שמרוק, הקיבוץ היהודי וההתיישבות החקלאית היהודית בבילורוסיה הסובייטית (1918—1932), ירושלים תשכ"א, עמ' 65, 95—96, 98—99 ועוד.

41 אפייניים הם מבחינה זו דבריו של צ'מריסקי במאמרו, שפורסם לראשונה בעמעס ונדפס שנית באַקטיאבר מיום 1 באפריל 1928: "לא בפעם האחרונה מתקבלת החלטה על הקצאת שטחי־אדמה ליהודים. בשום־פנים אין פירוש הדבר, שנהיה אנוסים להגביל את עצמנו בבירוביג'אן ושלא נחשוב על שטחי־אדמות אחרים יותר נוחים".
בהחלטת ה"יבסקציה", שנתקבלה בישיבת־המליאה בימים 30—31 במאי 1929, הודגש, שבד בבד עם קבלת תכנית בירוביג'אן יש להגביר את הפעולה בקרים (עמעס מיום 20 ביוני 1929).

ה"אוזט" הלנינגראדי נוצר קרע על רקע ההצבעה בעניין זה[42]. עם המתנגדים לתכנית נמנו גם המכונים "סוטים שמאליים" מקו המפלגה, הואיל והיא, התכנית, נראתה להם כ"לאומנית" ביותר[43]. הם לא השלימו עם הסתירה המהותית בין יסודות הקומוניזם הסובייטי לבין הטריטוריאליזם המלאכותי של בירוביג'אן, שכן היו משוכנעים, כי אין מקום לגזירה שווה בין האוכלוסיה היהודית בברית־המועצות, הפזורה בכל רחבי המדינה, לבין עמים אחרים, היושבים במשך דורות מרובים בטריטוריות רצופות בה. מן הראוי לציין, שבהתייעצות בעניין בירוביג'אן, שנערכה בחאבארובסק ב־29 ביאנואר 1928, הביעו כמה מהמשתתפים — מהם מומחים בעסקי הגירה והתיישבות מהתקופה שלפני המהפיכה — את דעתם נגד מסירת האזור ה"ביג'אנו־בירסקי" ל"קומזט"; אך לעומת זה המליצו על הקצאת שטחים מסוימים להגירה יהודית, הן בבירוביג'אן והן באזורים אחרים. מ. קדישביץ', המוסר פרטים על כך, מצביע[44] על "סיבות שונות" לעמדתם זו.

ההתנגדות לתכנית־בירוביג'אן הלכה והתגברה, בעקבות כשלונותיה בשדה־הביצוע. נסיון השנה הראשונה, רבת־האכזבות, עורר ספקות קשים בשורות חסידיה ומתנגדיה כאחד. השוללים הביעו תמיכה בתכנית התיישבותית אחרת, שקדמה לה, והיא: הקמת ריפובליקה יהודית סובייטית בצפון קרים וסביבותיה, שכבסיס לה היו צריכים לשמש היישובים החקלאיים, שנוסדו שם החל בשנת 1924. האישיות המרכזית, שנמנתה עם מחייביה של תכנית זו, היתה לארין. הוא הניח[45], שב־1939 תגיע אוכלוסית אזור ייבפאטוריה־ג'אנקוי בקרים, בצירוף זו של "השטחים האזוביים המוצפים", ל־570,000, בכללה 370,000 יהודים, וכך ייווצר אזור רחב־ממדים ורצוף של התיישבות יהודית, ש"עיר־בירתו" תהיה העיר קרץ'. ואין שום מעצורים עקרוניים להקמת רפובליקה יהודית אוטונומית, או מחוז יהודי אוטונומי בצפון קרים (לרבות סיבאש והשטחים המוצפים הנ"ל), אם יווצרו תנאים מוקדמים לכך

42 בטריבונה 1928, חוב' 9, אנו מוצאים הכחשה לשמועות אלו, אך עם זאת מצוטטים כאן דבריו הבאים של פטרוב־סוקולובסקי, יושב־ראש ה"אוזט" הלנינגראדי, המאשרים בעקיפין את העובדה: "החברים, שנמנעו בהצבעה על הבעיה, הודיעו מזמן על הצטרפותם המליאה להחלטה, שנתקבלה בישיבת המליאה האחרונה של הוועד..."

43 ראה בעניין זה: Резолюции второго всесоюзного съезда Озет, Москва 1931, стр. 12–13 (להלן: ועידה אוזט II).

44. מ. קאדישעוויטש, בירעבידזשאן אין דער ליטעראטור, וויסנשאפט און רעוואָליוציע 1935, נומ' 3(7), קיעוו 1936 (להלן: "קדישביץ' 3(7)"), ז' 91.

45 לארין, עמ' 181, 308. בעניין תכנית קרים בכללה — ראה גם עמ' 173—183 ועוד.

בקרב האוכלוסיה המקומית. תכנית "אימפריאליסטית" יותר הגה בראגין[46], שהציע להקצות להתיישבות יהודית שטח אחד גדול ורצוף מאודיסה עד אבכאזיה לאורך חופי הים השחור. היו אלו תכניות בלתי־מציאותיות, אך בניגוד להן היה ערך מעשי להתיישבות החקלאית היהודית בצפון־קרים, שזכתה לתומכים מרובים.

לרגל הכשלון הראשון בבירוביג'אן הוגברה פעילותם של חסידי ההתיישבות בקרים. האות להתקפה על תכנית־בירוביג'אן ניתן על־ידי לארין במאמרו: "Состояние и перспективы еврейского сельского хозяйства в СССР" ("המצב והסיכויים של החקלאות היהודית בברית־המועצות")[47]. כאן ובספרו הידוע על האנטישמיות בברית־המועצות[48] מצביע הוא על שורת חסרונות, שלקתה בהם בירוביג'אן, כאזור התיישבות, כגון: "קפאון־עד של התשתית, ביצות, "גנוס", שטפונות, קור ממושך, המגיע למינוס 40° צלסיוס, תלישות תרבותית, רוחק של למעלה מ־1,000 ורסטות מהים, אכסטנסיביות בלתי־נמנעת של המשק, תקופת צמיחה קצרה ויחד עם זה חלוקה בלתי־נוחה של המשקעים בין עונות־השנה וכו'". ולכן מביע הוא ספק בכשרה של בירוביג'אן לשמש אזור־התיישבות לבני־עיר, העוברים לחקלאות. לארין היה סבור, שבחירת האזור להתיישבות יהודית היא תוצאת להיטותם של העסקנים היהודיים אחרי "טריטוריה גדולה" ולא פרי של חקירה רצינית של החבל. צעד זה היה, לדעתו, בלתי־שקול ובלתי־מבוסס כל צרכו, והרי כמה מהערותיו על נושא זה: "זאת היא מין ציונות, המעמידה את בירוביג'אן במקום ארץ־ישראל". "הרעשונות (шумиха) הבלתי־בריאה, שהוקמה סביב בירוביג'אן עומדת ביחס הפוך לחשיבות הריאלית של אזור זה בשביל דלת־העם היהודית. ליישוב בירוביג'אן נגשו רבים לא כלשאלה משקית אלא כלשאלה לאומית. היתה זו מעין חזרה, בתנאים הסובייטיים, על ההיסטוריה של אוגנדה". "אם רצוי למדינה ליישב חבל זה מתוך אלו שיקולים פוליטיים שהם — היא תעזור מתוך בחינה זו לאלו מהגרים עמלים למזרח־הרחוק, לרבות [מהגרים] יהודיים לבירוביג'אן". פרסומיו של לארין עוררו סערת־רוחות גדולה הן מחמת תכנם והן בזכות כותבם רב־ההשפעה.

עמדתו של לארין והעניינים היגעים בבירוביג'אן השפיעו על העסקנים,

46 А. Брагин, Михаил Кольцов, Судьба еврейских масс в Советском Союзе. 1924, стр. 24–26.

47 המאמר פורסם בכתב־העת: На аграрном фронте, Москва 1929, No. 3.

48 לארין, עמ' 67, 170, 183—190, 306—307. על מאמרו של לארין הגיבו, בין השאר, פרופ' יוזפוביץ' בעמעס מיום 1 ביוני 1929 ופרופ' סאביץ' באותו עתון מיום 7 ביוני 1929. שני המאמרים פורסמו ברוסית בטריבונה 1929, חוב' 12.

שפסחו עד כה על שתי הסעיפים; והדבר בא על ביטויו הנמרץ בישיבת־המ־ליאה המאוחדת הרביעית של הוועד והמועצה המרכזיים של ה"אוזט", שנערכה ביולי 1930. במעמד זה נתגלו חילוקי־דעות חריפים בשאלת האזור, הראוי לשמש מרכז־הכובד בפעולה ההתיישבותית היהודית, אם קרים או בירוביג'אן. מרז'ין הודה, תחילה בנאומו בישיבת־המליאה הנ"ל ב־13 ביולי 1930 ולאחר־מכן במאמריו "קרים ובירוביג'אן" ביידיש וברוסית[49], "שבשנה האחרונה" היו חיכוכים רבים, בעיקר בקשר לחלוקת האשראי בין שני האזורים[50]. הוא הזכיר, שבעצם פתר ה"קומזט" את הבעיה ב־19 ביאנואר 1929, שעה שנתאשרה תכנית־החומש שלו, שלפיה יש להעביר בחמש השנים הקרובות 15,000 משפחות לקרים ו־12,000 לבירוביג'אן (מהם 9,000 לחקלאות ו־3,000 לתעסוקה במלאכה). מרז'ין טען, שנסיון השנה האחרונה הוכיח ברורות עם מי הצדק, כי בעוד שלקרים ואוקראינה הועברו בה למעלה מ־4,000 משפחות, הרי הועברו לבירוביג'אן כ־200 בלבד; ובעוד ש־60% ממתיישבי קרים באו עם משפחותיהם, הרי נסעו לבירוביג'אן בעיקר יחידים. מרז'ין מרחיק לכת וקובע, שאף לולא היתה קיימת התיישבות יהודית בקרים ובאוקראינה — לא היה הדבר גורם אלא לתוספת של 200—300 משפחות לבירוביג'אן, אך בשום פנים לא יותר, הואיל ואין שם אדמה ודירות מוכנות למתיישבים; ופירוש הדבר, שלחלק ניכר מאלה, שנאחזו באותה שנה בקרים ובאוקראינה, לא היה מקום־מקלט, אילו היתה קיימת בירוביג'אן בלבד. בהמשך דבריו הטעים מרז'ין, שכל השהיה בביצוע תכנית ההתיישבות היהודית בקרים בשנים הקרובות יש בה משום נזק לאינטרסים של ההמונים היהודיים העמלים, ויש לדחותה. אין להסיק, לדעתו, מהסתייגותו של ה"קומזט" מרעיון הקמתה של ריפובליקה יהודית בקרים על עמדה שלילית של מוסד זה להתיישבות באותו אזור בכלל. ברי הדבר, מודה מרז'ין, שקל יותר להפוך את תחנת טיכונקאיה, על 200 חצרותיה, ל"עיר הבירה" מאשר את העיר קָרץ', על 35,000 תושביה; אך בד בבד עם פתרון הבעיה הפוליטית צריך לבוא בבירוביג'אן גם פתרון הבעיה הכלכלית. לפיכך יש להגביר את ההגירה לסובחוזים ולמפעלי התעשיה הממשלתית שבאזור זה. — גישתו של מרז'ין אפיינית היא להלך־הרוחות בקרב העסקנים היהודיים בזמן ההוא. לפי עדותו

49 טריבונה 1930, חוב' 27—28; עמעס מיום 26 בספטמבר 1930.

50 בכינוס השני של ה"אוזט" מסר מרז'ין, שבסתיו 1930, כשנדונה על־ידי ה"קומזט" השאלה בדבר הרחבת שטח־המזרע בקרים, צומצם האשראי בשביל בירוביג'אן. מעשה זה הסעיר את חסידי־בירוביג'אן, שפתחו במלחמה נמרצת נגדו. מרז'ין הגדיר גישה זו כ"לאומנות" (טריבונה 1931, חוב' 2).

של י. איידלמאן [51], המזכיר של מרכז ה"אוזט", הגיב, אי. סודארסקי על דברי מרז'ין במאמר פרו־בירוביג'אני מובהק ב"דער עמעס" בשם "לא כך עומדת השאלה". כן פרסם לארין בפרק־זמן זה מאמר בעתון הנ"ל, שאמנם אינו מזכיר אף במלה אחת את בירוביג'אן, אך תכנו הוא שלילת כל נסיון של התיישבות יהודית באיזה מקום שהוא מחוץ לקרים. בקשר לכך, מציין איידלמאן, השתררה מבוכה בשורות עסקני ה"אוזט" במקומות, שלא ידעו מהו האזור, שלו מוקדשת תשומת־הלב העיקרית של המוסדות המכוונים את ההתיישבות ומאלו טעמים. לדבריו, יצאו המשתתפים מישיבת־המליאה המאוחדת של ה"אוזט" ביולי 1930 בהרגשה על פילוג בין ה"קומזט" וה"אוזט" בשאלת קרים או בירוביג'אן [52].

הוויכוח החריף בא לקצו, מבחינה פורמאלית, בוועידה השנייה של ה"אוזט" של ברית־המועצות, שנערכה במוסקבה בימים 10—15 בדצמבר 1930, והוא הוקדש בחלקו הניכר, לדילמה: קרים או בירוביג'אן. לאחר דיונים ממושכים ומייגעים קיבלה הוועידה החלטת־פשרה, שלפיה צריכות קרים ובירוביג'אן לשמש במידה שווה אזורים של התיישבות יהודית [53]. להלכה היה זה נצחון־מה של חסידי קרים, אך לא לאורך־ימים.

ב־30 בספטמבר 1931 נתקבלה על־ידי הנשיאות של הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי החלטה בעניין האמצעים לביצוע סעיף 5 של החלטת נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות מ־28 במארס 1928 על הקמתה של יחידה יהודית־לאומית, אדמיניסטראטיבית־טריטוריאלית, באזור הבירוביג'אני של חבל המזרח הרחוק [54]. בהחלטה זו, שאושרה ב־24 בדצמבר 1931 על־ידי המושב של הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי, הוצע לוועדת־התכנון הממלכתית (Госплан) של ר.ס.פ.ס.ר. ולוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק לגשת ללא דיחוי, תוך שיתוף־פעולה עם ה"קומזט", לעיבוד "מספרי בקרה" (контрольные цифры) לכל ענפי הבניין המשקי והתרבותי ב"נפה הבירוביג'אנית" לשנים 1932—1933 ולהגישם לא יאוחר מנובמבר 1931, בצרוף הנחיה, שלקראת סוף 1933 תקום בגבולות הנפה יחידה יהודית אוטונומית, אדמיניסטרטיבית־טריטוריאלית, במסגרת החבל של המזרח הרחוק. לדעת

51 שם, 1930, חוב' 32.

52 איידלמאן הצהיר, לפי אותו מקור: "אם אמנם תהיה קרים זקוקה בתקופה זו עצמה ל־200,000 נפש, ועריה הצפוניות, תהפכנה לכמעט מרכזים יהודיים, הרי במה תוכל למשוך את דלת־העם היהודית בירוביג'אן המרוחקת?".

53 ועידה אוזט II, עמ' 6, 11.

54 ראה נספח I ד.

הפרופ׳ משה קרול[55], אחד ממתנגדיה החריפים והעקיבים של תכנית־בירו־ביג׳אן, לא היה זה דבר שבמקרה, שההחלטה הנ״ל נתקבלה מיד לאחר התחלת החדירה של היאפאנים למאנג׳וריה (19 בספטמבר 1931).

ב־28 במארס 1932 החליט ה״קומזט״ בישיבת־המליאה שלו, שהבעיה המרכזית העומדת בפניו היא הבניה הסוציאליסטית של בירוביג׳אן וכי יש לבצע את החלטת הנשיאות של הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי מ־30 בספטמבר 1931 על הקמת יחידה לאומית יהודית, אדמיניסטראטיבית־טריטור־יאלית בבירוביג׳אן, כ״תפקיד־מחץ״ (ударный)[56]. אף מליאת־ה״אוזט״, שהתכנסה בימים 29—31 במארס 1932, קיבלה החלטה דומה, אמנם בתוספת הערה, שאין הדבר צריך לגרום להזנחת ההתיישבות בקרים[57].

ב־7 באפריל 1932 שמעה נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות דין־וחשבון על עבודת ה״קומזט״ ובעיותיו העומדות על הפרק וקיבלה החלטה, שבה הוצע ל״קומזט״ לראות בהמשך פעולתו את עיקר תפקידו, בבחינת ״תפקיד מחץ״, בהושטת העזרה המאכסימאלית האפשרית לכיבושה המשקי של בירוביג׳אן על־ידי זירוז קצב בנייתה התעשייתית, הסובחוזית והקולחוזית, תוך ניצול אוצרות האזור (קרקע, מים, מחצבים, יערות וכו׳)[58]. החלטה זו הכריעה סופית את הכף לטובת בירוביג׳אן בוויכוח, שהיה נטוש בשאלת האזור העדיף להתיישבות יהודית. עם זאת מן הראוי לציין, כי לא חלה הפסקה בפעולת ההתיישבות בקרים, וב־1935 אף הוקמה שם נפה לאומית יהודית שנייה, היא נפת לארינדורף (הראשונה, נפת פריידורף, נוסדה ב־1931), ובהחלטתה של מועצת הקומיסארים העממיים מיום 10 ביוני 1937 אושרה תכנית של יישוב 500 משפחות בקולחוזים של קרים[59].

אמנם לסוף 1933 לא קמה, בניגוד להחלטה מיום 30 בספטמבר 1931, היחידה היהודית האוטונומית בבירוביג׳אן, אך העניין הוסיף לעמוד על סדר־היום, והוא הועבר לטיפולה של נשיאות הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי[60]. בעת ובעונה אחת עם פעולה זו התנהלה תעמולה מוגברת למען ההגירה לבירוביג׳אן. ב־6 בנובמבר 1933 באה למוסקבה, בשליחות תעמולתית מיוחדת, קבוצה בת 24 איש, מתושבי בירוביג׳אן, בכללם 15 יהודים ומהם 9 מהגרים מחוץ־לארץ. חברי הקבוצה נתקבלו על־ידי קאלינין, ביקרו במר־

55 פראָפ. מ. קראָל, די קאָלאָניזאציע פון ביראָבידזשאן אויפן נייעם עטאפ, דער 5־טער יאָר ביראָבידזשאן, צוקונפט, ניו־יארק (להלן: צוקונפט) 1933, חוב׳ אוגוסט.

56 טריבונה 1932, חוב׳ 10—11. 57 שם, שם.

58 ראה נספח 1 ה. 59 טריבונה 1937, חוב׳ 14.

60 ראה החלטתה של נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות מ־27 בספטמבר 1933 בטריבונה 1933, חוב׳ 10.

כזים יהודיים באוקראינה ובילורוסיה, בלנינגראד ובמקומות אחרים והופיעו בהם באסיפות־עם[61]. בימים 24 באוקטובר — 4 בנובמבר 1933 טס האווירון "בירוביג'אניץ" בשמי אוקראינה וקרים, ובאוגוסט 1934 — בשמי ר.ס.פ.ס.ר., והמטיר אלפי כרוזי־תעמולה ברוסית וביידיש למען בירוביג'אן[62]. התעמולה התנהלה בסיסמה "כל ברית־המועצות בונה את בירוביג'אן". כך הוכשרה בהדרגה הקרקע להכרזה על הקמת היחידה האוטונומית היהודית בבירוביג'אן.

יש לציין, שכבר בתחילת ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן הונח היסוד לאוטונומיה היהודית שלה על־ידי ארגון מועצות כפריות יהודיות. ברי, שהדבר נעשה בעיקר מתוך שיקולי־תעמולה, שכן עובדה היא, שהמתיישבים עדיין לא הספיקו לבנות בתים ולהאחז במקום. המועצה הכפרית היהודית הראשונה בבירוביג'אן הוקמה ב־8 ביולי 1928[63] בשדה־הנסיונות בבירופלד. בבחירות למועצה, שנערכו ב־25 ביוני 1928[64], השתתפו בסך־הכל 380 איש[65], מהם 184 יהודים בלבד, ואילו השאר היו: רוסים, אוקראינים, בילורוסים ובני לאומים אחרים. בכלל הלא־יהודים היו 51 נגרי־בניין, שעבדו כאן באופן זמני. כיושב־ראש הראשון של מועצה זו נבחר אייזמאן. המועצה הכפרית היהודית השנייה בבירוביג'אן הוקמה ב־30 ביוני 1929[66] באמורזט, ואילו השלישית — ב־7 בנובמבר 1929 בוואלדהיים[67]. ב־1932 היו 4 מועצות כפריות יהודיות (הרביעית ב"איקאר") מתוך המספר הכולל של 66 מועצות כפריות בבירוביג'אן[68].

ב־7 במאי 1934 נתקבלה על־ידי נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות ההחלטה[69] על "הפיכת הנפה הבירוביג'אנית היהודית־לאומית[70] של חבל המזרח הרחוק למחוז יהודי אוטונומי". ההכרזה על יצירת המחוז

61 שם, 1933, חוב' 12. 62 שם, 1933, חוב' 12; 1934, חוב' 9.
63 שם, 1928, חוב' 12. 64 שם, 1928, חוב' 11. 65 עמעס מיום 18 ביוני 1929.
66 קדישביץ' 3(7), עמ' 46. 67 טריבונה 1929, חוב' 21.
68 איקאר 1934, חוב' מאי. 69 ראה נספח ו ו.
70 באוקטובר 1930, כשאורגנה "הנפה הבירוביג'אנית", הודגש, שאין היא יחידה יהודית־לאומית, הואיל והיהודים מהווים בה מיעוט. ראה: טריבונה 1930, חוב' 22 (לפי יאנקל לווין); א. מערעזשין, צו דער עפענונג פון ביראבידזשאנער ראיאן, עמעס מיום 30 בספטמבר 1930. בשום מקור מהמקורות הסובייטיים, שעמדו לרשותנו, לא נאמר, שהנפה נהפכה לאחר־מכן באורח רשמי ליהודית. פ. נוביק במאַרגן־פרייהייט ניו־יאָרק (להלן: מאַרגן־פרייהייט) מיום 7 במאי 1944; מ. כץ, שם, בגליון מיום 9 במארס 1946; וקלמן מרמר באידישע קולטור, ניו־יאָרק 1944, חוב' יוני—יולי, קובעים, שהדבר אירע ב־1931, אך אינם מציינים את המקור לידיעה זו. מסתבר, שהם הסתמכו בטעות על החלטת הנשיאות של הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי מיום 30 בספטמבר 1931 (ראה נספח ו ד), שלפיה היתה צריכה לקום יחידה כנ"ל בסוף 1933.

לא היתה תוצאה ישירה של התפתחות ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן או של גידול האוכלוסיה היהודית בה, שמנתה בפרק־זמן זה 7,500 נפש לעומת כלל האוכלוסיה של 51,000 נפש[71]. היה זה, לאמתו של דבר, צעד פוליטי תעמולתי מובהק, שבא להשיב לתחיה את תכנית בירוביג'אן, כאמצעי לפיתוחו וליישובו של האזור וכן לגיוס אהדתה של דעת־הקהל בחוץ־לארץ. יש לזכור, שההכרזה ניתנה בזמן השתלטותם של הנאצים בגרמניה. מן הראוי לציין, שבעצם נסתיים התהליך של יצירת יחידות טריטוריאליות לאומיות בברית־המועצות בסוף 1924 ובתחילת 1925, ומאז נוספו רק יחידות מוצטות כאלו, בעיקר בשביל לאומי הצפון. כן יש להטעים, שבירוביג'אן היתה יצירה ממלכתית סובייטית יחידה במינה, הואיל והיא הוקמה על־יסוד הגירה, בעוד שכל שאר היחידות במדינה הוקמו על בסיס של אוכלוסיות לאומיות קיימות, שישבו על טריטוריות מסוימות במשך דורות.

ההכרזה על "המחוז היהודי האוטונומי" עוררה הדים חזקים בכל תפוצות־ישראל. נתחדש — ואף ביתר־שאת — הוויכוח על תכנית בירוביג'אן, והפעם היה בידי חסידיה הקלף החשוב של "המחוז היהודי האוטונומי", כשלב־הכנה לריפובליקה יהודית סובייטית. במרחבי ברית־המועצות נערכו אסיפות מרובות, שבהן נתקבלו החלטות־אהדה נלהבות. בעיר בירוביג'אן נתקיימה ב־11 במאי 1934 אסיפה פומבית, שבה קרא מירון הֶלֶר (גלר), יושב־ראש הוועד הפועל של "הנפה הבירוביג'אנית" את ההכרזה באזני הציבור ביידיש וברוסית[72].

בימים ההם היה הרושם, שהשלטונות הסובייטיים נוהגים כובד־ראש בהכרזתם. ב־28 במאי 1934 קיבל קאלינין משלחת של 24 פועלים מצטיינים ממפעלי מוסקבה (יהודים ולא־יהודים) וכן של נציגי העתונות היהודית. השתתפו בה — בין השאר — הסופר דוד ברגלסון; אפרים שפראך, ממלא־מקום העורך של "דער עמעס"; שמעון דימאנשטיין, יושב־ראש ה"אוזט" ועורך ה"טריבונה"; בוריס טרויצקי, סגן היושב־ראש של ה"קומזט" ואחרים. אותה קבלת־פנים — שניתן לה פרסום רב — אורגנה ביזמת המועדון היהודי במוסקבה "קומוניסט" על־מנת להודות לקאלינין, כנציג השלטון הסובייטי, על ההכרזה בעניין המחוז.

על שאלות חברי המשלחת ענה קאלינין, שהסיבה העיקרית להקמת המחוז היא העובדה שבברית־המועצות חיים המוני יהודים, שהם מהווים את הלאום היחיד במדינה זו שאוכלוסיתו מגיעה עד 3 מליון נפש ואין לו הופעה ממלכתית; ועצם קיומו של המחוז — לפי הכרת קאלינין — מזכה את היהודים בתכונות של לאום. המחוז יתן סיכויים לפיתוח נוסף של התרבות היהודית, שתהא

71 רוו. נאצ. 1936, חוב' 10, עמ' 99. 72 ב"זוו מיום 15 במאי 1934.

לאומית לפי צורתה וסוציאליסטית לפי תכנה. קאלינין הביע בהזדמנות זו את אמונתו האישית, שכעבור 10 שנים, לערך, תהפך בירוביג׳אן למעוז העיקרי, ואולי אף היחיד, של התרבות היהודית הלאומית־סוציאליסטית; ובאותו מחוז יובטח לאורך־ימים קיומם של היהודים בברית־המועצות. בהמשך דבריו הטעים קאלינין את הסיכויים הטובים לפיתוחו הכלכלי של המחוז, שכחטיבה אוטונומית יהא מיוצג במועצת הלאומים ובוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי וכן יעמוד לרשותו תקציב משלו. עניין הפיכתו של המחוז לרפובליקה הוא שאלה של זמן בלבד, ותגיע השעה לכך, כשתתרכז בבירוביג׳אן אוכלוסיה של כ־100,000 אלף נפש. אנו רואים בבירוביג׳אן, הצהיר קאלינין, מדינה יהודית לאומית, המעניקה בסיס סובייטי ללאומיות היהודית בברית־המועצות. בקשר לבחירת המקום להקמת המחוז, קבע קאלינין, שלפנינו טריטוריה גדולה, פוריה וחפשית, ללא תביעות עליה מצד לאום אחר, והנמצאת על גבול המדינה. היהודים הם לאום סובייטי נאמן וראוי לאמון על סמך עברו. אמנם בין השאר מודה קאלינין: "הדבר נעשה לא לשם הצהרה, לא לשם מלים יפות, אלא מתוך שיקולים מעשיים — להגביר את הבניה הסוציאליסטית של המחוז"[73].

בימים 18—21 בדצמבר 1934 נערך בעיר בירוביג׳אן, במעמד חגיגי, כינוס־המועצות הראשון של "המחוז היהודי האוטונומי"[74], בהשתתפות צירי המועצות, משלחת בינלאומית בת 33 איש ממקומות שונים בברית־המועצות, חמישה סופרים סובייטיים אידיים (שמואל גודינר, יחזקאל דוברושין, פרץ מארקיש, דוד הופשטיין ואיזי כאריק), ראשי חבל המזרח הרחוק (המזכיר הראשון של הוועד המפלגתי החבלי ל. אי. לאברנטייב ויושב־ראש הוועד הפועל החבלי נ. מ. קרוטוב), נציגי העתונות היהודית הסובייטית (א. שפראך, ממלא מקומו של עורך "דער עמעס" במוסקבה, וב. גולדנברג, עוזרו של עורך "דער שטערן" בחארקוב), שמעון דימאנשטיין, יושב־ראש ה"אוזט", שייצג גם את הוועד הפועל המרכזי של ר.ס.פ.ס.ר. ואחרים. מחוץ־לארץ באו אב.

73 М.И. Калинин, Об образовании Еврейской автономной области; из записи беседы председателя ЦИК СССР т. Михаила Ивановича Калинина с делегацией рабочих московских предприятий и работниками еврейской печати 28 мая 1934. Второе издание, Москва 1935, стр. 22 (להלן: "קאלינין"). פרטים על השיחה בין קאלינין והמשלחת נמסרים גם בפרסומים הבאים: א) מ. אי. קאלינין, וועגן דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט, בקובץ יידן אין פּסס"ר, מאָסקווע 1935, ז"ז 27—38; ב) ב"ש מיום 20 בנובמבר 1935; ג) טריבונה 1934, חוב 26; ד) רוו. נאצ. 1934, חוב׳ 7, עמ׳ 8—14.

74 ידיעות מפורטות על כינוס זה הובאו בגליון של ב"ש, שיצא לכבודו ב־18 בדצמבר 1934. תחילה נועד הכינוס ל־11 בדצמבר 1934, אולם פתיחתו נדחתה ל־18 של אותו חודש.

אפשטיין, מראשי ה״איקאר״ בארצות הברית, שנוכח גם בפתיחת ״הנפה הבירוביג׳אנית״ ב־1930, וארשאווסקי, נציג העתון ״נייע פרעסע״ בפאריס, ושטיין נציג ״געזערד״ מצרפת.

הכינוס נפתח בנאום ביידיש על ידי יושב־ראש הוועד המארגן של המחוז, הפרופ׳ יוסף ליברברג[75]. בכינוס זה, כבהתוועדויות קודמות אחרות, הוטעם, שהמחוז הוא רק שלב־ביניים בדרך לייסודה של ריפובליקה יהודית סובייטית[76]. בייחוד עמדו על כך לאברנטייב ודימאנשטיין, שהיו נציגי השלטון הסובייטי הגבוהים ביותר בדרגה, שנכחו בכינוס. בכינוס נבחרו המועצה המחוזית הראשונה של ״המחוז היהודי האוטונומי״, שמנתה 39 איש; צירים לכינוס המועצות של חבל המזרח הרחוק; 2 צירים לכינוס המועצות של ר.ס.פ.ס.ר.; וציר אחד לכינוס המועצות של ברית־המועצות. כן בחרו כאן בציר המחוזי הראשון והיחיד למועצת־הלאומים.

בעקבות ארגונו של המחוז הורגשה התעוררות רבה מסביב תכנית בירוביג׳אן כולה בברית־המועצות ומחוצה לה. עמדות־המפתח במחוז הופקדו בעיקר בידי יהודים, החל בעמדות המזכיר הראשון של הוועד המפלגתי המחוזי (מאטוויי חאבקין[77]) ויושב־ראש הוועד הפועל המחוזי (יוסף ליברברג). במאי 1935 נערכו חגיגות בבירוביג׳אן ובמקומות רבים בברית המועצות לכבוד יום־השנה הראשון להכרזה על ארגון המחוז. אמנם מאורע חשוב

75 יוסף ליברברג (1899—1937), היסטוריון, כלכלן, ביבליוגראף ועורך פרסומים רבים. תחילה נמנה עם מפלגת הסיימואים. ב־1919 הצטרף לבולשביקים. התנדב לצבא האדום ופעל בשורותיו עד מאי 1924. בשנה זו מונה לפרופיסור בהיסטוריה. נמנה עם מייסדיה של הקאתדרה לתרבות יהודית פרוליטארית על יד האקדמיה המדעית הכל־אוקראינית בקיוב, ועם פתיחתה, ב־5 בפברואר 1928, מונה למנהלה. ביזמתו נהפכה הקאתדרה למכון לתרבות יהודית פרוליטארית, שהוא עמד בראשו עד להעברתו לבירוביג׳אן, שאליה הגיע ב־9 בנובמבר 1934.

76 התכנית על הקמת רפובליקה יהודית סובייטית בבירוביג׳אן, שעליה דיבר קאלינין בכינוס השני של ה״אוזט״ (טריבונה 1930, חוב 36), שימשה אמצעי־תעמולה בברית־המועצות ומחוצה לה. כך, למשל, הכריז עליה, בין השאר, אלכסנדר טרויאנובסקי, שגריר ברית־המועצות בארצות־הברית, ב־11 במארס 1936, בארוחת־צהריים, שנערכה לכבודו על־ידי ארגון ״אמביג׳אן״ (ראה בביבליוגראפיה את החוברת, שהוצאה על־ידי ״אמביג׳אן״ על נאומו של השגריר טרויאנובסקי). מן הראוי לציון, שבדרכו למקום כהונתו ביקר טרויאנובסקי במיוחד, ב־8 בדצמבר 1934, בבירוביג׳אן. אמנם להלכה — כלומר, מבחינת חוקתה של ברית־המועצות — היה אפשרי עניין הקמתה של ריפובליקה יהודית סובייטית בבירוביג׳אן, אך נראה הדבר, שמעולם לא חשבו השלטונות הסובייטיים ברצינות על ביצוע התכנית.

77 מאטוויי פאבלוביץ׳ חאבקין (1897—) נולד בעיר רוגאצ׳וב שבבילורוסיה. בנעוריו עבד כשוליה של חייט. ב־1919 נפל בשבי במלחמה עם הפולנים ונמלט ממחנה השבויים למחתרת. עם השתלטות הבולשביקים נתמנה כחבר ״הוועד המהפכני״

בהרבה מזה היה ביקורו בבירוביג׳אן של ל. מ. כאגאנוביץ׳, מאנשי הצמרת של השלטון הסובייטי בימים ההם: אחד ממזכירי הוועד המפלגתי המרכזי של ברית־המועצות, קומיסאר עממי לתחבורה ומעוזריו הראשיים של סטאלין. מסתבר, שמטרת הביקור היתה לעודד ולדרבן את פיתוחו של המחוז.

כאגאנוביץ׳, שסייר בפרק־זמן זה במזרח הרחוק, הגיע לבירוביג׳אן ב־9 בפברואר 1936, בלוויית פמלייה גדולה, שעמה נמנו: לאברנטייב, מזכיר הוועד המפלגתי החבלי; קרוטוב, יושב־ראש הוועד הפועל החבלי; דיריבאס, קצין שירות הבטחון; למברג, מנהל מסילת־הברזל האוסורית; ורוטנברג, מנהל המדור הפוליטי של אותה מסילה. בתחנת־הרכבת החדשה בעיר בירוביג׳אן נערכה לו קבלת־פנים, שבה השתתפו אלפי תושבים וחיילים ומשמר־כבוד מיוחד. כן הושמעו לכבודו קריאות ביידיש, רוסית וקוריאנית. כאגאנוביץ׳ ביקר במשרדי המפלגה והממשלה והשתתף באסיפה של פעילי המפלגה ו״סטאכאנובצים״ מהמפעלים והקולחוזים, שנערכה באולם התיאטרון, עד השעות המוקדמות של הבוקר. נאמו בה אנשים, המזכיר השני של הוועד המפלגתי המחוזי, ביידיש וברוסית; הקצין הלא־יהודי רוכי, מפקד חיל־המצב בבירוביג׳אן, ביידיש; ליברברג ואחרים. לאחר דיווחם של ה״סטא־כאנובצים״ על הישגיהם בעבודה והגשת אלבום של תצלומים ודוגמות מהתוצרת המקומית לכאגאנוביץ — הציג התיאטרון קטעים מ״גאלדגרעבער״ (״האוצר״) של שלום־עליכם. לפני נעילת האסיפה נשא האורח נאום פרוג־ראמאתי, במשך כשעתיים, שבו ציין, כי יש לזרז את ריכוזם של המוני יהודים עמלים במחוז ולהגדיל את שכבת־החקלאים בתוכם. הוא הדגיש, שבירוביג׳אן צריכה להפך למרכז התרבות היהודית הפרוליטארית בברית־המועצות, ולתכלית זו יש לפתח מוסדות־תרבות על־ידי מומחים, שצריך להביאם למחוז, ולהנחיל את לשון יידיש להמונים. כאגאנוביץ׳ הצביע גם על האמצעים, שיש לנקוט בהם לפיתוחו המשקי של המחוז. בסיום נאומו הזכיר לגנאי את הציונים וה״בונד״[78].

ביקורו של כאגאנוביץ׳ היה מאורע מרכזי בחיי המחוז. תחילה הוכרז

(״רבקום״) וכמפקד המצודה בברסט־ליטובסק. בשנים 1922—1925 כיהן כמזכיר הוועד המפלגתי העירוני בהומל והיה חבר בלשכת הוועד המפלגתי של הפלך (״גובקום״). מ־1926—ראש מנהל במשטרה של מחוז הומל. ב־1927 שימש במוסקבה כעוזר למפקח המשטרה שעל יד ההנהלה של הרפובליקה. בשנים 1929—1930 עמד בראש הוועדה לביקורת בקאזאכסטאן ושימש כאן יושב־ראש הוועדה ל״טיהור״. מ־1930 מזכיר הוועד המפלגתי העירוני והנפתי בסמולנסק, שממנה בא לבירוביג׳אן ב־17 באוגוסט 1934, בלוויית קבוצה של עסקנים, שמונו לתפקידים אחראיים ב״מחוז היהודי האוטונומי״.

78 על ביקורו של כאגאנוביץ׳ בבירוביג׳אן ראה: א) ב״ש מיום 13 בפברואר 1936;

לכבודו על חמישה ״ימים סטאכאנוביים״ (מיום עברו דרך בירוביג׳אן לחאבארובסק עד בואו במיוחד למחוז ב־9 בפברואר 1936) ; לאחר מכן — על עשרה ״ימים סטאכאנוביים״ ; ולסוף — על ״שנה סטאכאנובית״. נאומו שימש תדריך למנהיגי המחוז, שהסתמכו עליו וציטטוהו בכל הזדמנות. חאבקין וליברברג ועוזריהם, ששאבו עידוד מביקורו ונאומו של כאגאנוביץ׳, הגבירו את מאמציהם לשוות למחוז צביון יהודי לאומי, לפי המתכונת הסובייטית. היתה זו, כנראה, בזמן ההוא שאיפתן הכנה של המפלגה והממשלה הסובייטית, כפי שמוכיחה גם ההחלטה, שנתקבלה ב־29 באוגוסט 1936 על־ידי הנשיאות של הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות ״על בניינו הסובייטי, המשקי והתרבותי של המחוז היהודי האוטונומי״ [79]. אותה החלטה קובעת, ש״הפיכתה של הנפה הבירוביג׳אנית בחבל המזרח הרחוק למחוז יהודי אוטונומי, שבוצעה בהתאם למדיניותם הלאומית של לנין וסטאלין, הצדיקה את עצמה במלואה ובשלימותה״. כן נאמר בה, ״שבתולדותיו של העם היהודי נתגשמה לראשונה שאיפתו העזה למולדת ולממלכתיות לאומית משלו״. ״זו הפעם הראשונה בהיסטוריה — מטעימה ההחלטה — שאיש־העמל היהודי מקבל תעודות ממלכתיות בלשון־האם שלו, היא הלשון הממלכתית של המחוז היהודי האוטונומי״ [80]. כן קובעת ההחלטה, שהיהודים מצטיינים בחקלאות, ובכך מפריכים הם למעשה את הדיבה, שאין הם מסוגלים לעבודה זו. להחלטה — המעלה, בין השאר, על נס את הפיכת המחוז למרכז התרבות היהודית הלאומית הסובייטית — ניתן פרסום רב בברית־המועצות ומחוצה לה.

זכתה שנת 1936 שתרשם בתולדות ״המחוז היהודי האוטונומי״ כשנת הישגים מדיניים. בימים 4—6 בנובמבר נערך בעיר בירוביג׳אן כינוס המועצות המחוזי השני (שלא מן המניין) לשם דיון בחוקה הסובייטית החדשה, שעמדה להתאשר אותה שעה במועצה העליונה של ברית־המועצות. מן הראוי לציין, שבחוקה זו נרשם המחוז בין שאר ה״מחוזות האוטונומיים״ של ר.ס.פ.ס.ר., וכך הוא מופיע בה, בסעיף 22, עד היום. ואולם בסוף 1936 התחילו להתרחש מאורעות, שבלמו את פיתוח בירוביג׳אן כ״מחוז יהודי אוטונומי״. הדברים אמורים ב״טיהור״ הנרחב, שבוצע בבירוביג׳אן בשנים 1936—1938, במסגרת ה״יז׳ובשצ׳ינה״, שהטילה את צלה השחור על ברית־המועצות כולה [81].

ב) טריבונה 1936, חוב׳ 4 ; ג) מ. פ. כאווקין, צוויי יאר, פאַרפאַסט 1936, נומ׳ 1 (להלן : ״חאבקין 2 יאר״), ז״ז 11—13, 23, 29.

79 ראה נספח 1 ז.

80 הכוונה לתעודות הממלכתיות בלשון־יידיש בעניין השימוש בקרקע לצמיתות. שנמסרו ב־1936 לקולחוזים היהודיים בבירוביג׳אן.

81 אמנם גם קודם־לכן נערכו ״טיהורים״ בבירוביג׳אן, אך בממדים קטנים יותר

כבר ב־28 באוגוסט 1935 קיבלה הלשכה של הוועד המפלגתי של חבל המזרח הרחוק החלטה, שבה נמתחה ביקורת קשה על המצב במחוז, שהאחריות לו הוטלה על חאבקין וליברברג[82]; אך אותה שעה עדיין היה מעמדם איתן, והם ראו את עצמם כאדוני המחוז. רק באוגוסט 1936 "גילתה" נ.ק.ו.ד., שליברברג הוא "טרוצקיסט לאומני", "חבר פועלי־ציון לשעבר" וכו'; ובעקבות "גילוי" זה, הוא הודח מכל תפקידיו בכינוס המחוזי השני, שנערך בנובמבר 1936[83]. גורל מעין זה היה צפוי, כמובן, גם לחאבקין, אף־על־פי שבינתיים הסתייג מחברו ליברברג והשמיצו בפומבי כ"טרוצקיסט" וכו'[84]. ההתקפה הפומבית הראשונה על חאבקין באה ב־29 במארס 1937, באסיפת הפעילים של המפלגה במחוז, והיא נמשכה — וביתר־שאת — בישיבת־המליאה

בטריבונה 1930, חוב' 8, נתפרסמה ידיעה, שבקרוב ייערך בבירוביג'אן "טיהור" המהגרים מה"אלמנטים המנוונים" (от разложившихся элементов), שיגורשו מהאזור. במחצית השנייה של 1933 נערך "טיהור" בין חברי המפלגה, שנמשך כחצי שנה. בעקבותיו הוצאו מהמפלגה 159 חברים (מתוך 550) ו־75 מועמדים (מתוך 249). 30 חברי המפלגה הועברו לסוג ה"מועמדים", 35 לסוג ה"אוהדים"; ואילו "72 איש עדיין לא עברו את הטיהור" (ב"ש מיום 5 ביאנואר 1934). באמצע 1933 הודחה גם הנהלת הנפה, בראשותו של יאנקל לווין, המזכיר הראשון של הוועד המפלגתי הנפתי, ונבחרה הנהלה חדשה. בנאומו של פלגונטוב, ממלא־מקום יושב־ראש הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק, בכנס המפלגתי השלישי בדצמבר 1933 (ב"ש מיום 27 בדצמבר 1933) נומק צעד זה כך: "5 בונדאים לשעבר, עסקני בונד חשובים, היו חברים של לשכת הוועד המפלגתי הנפתי. 14 עסקנים נפתיים לשעבר הם בונדאים לשעבר... המזכיר לשעבר של הוועד המפלגתי הנפתי יאנקל לווין אמר, שיש להקים את בירוביג'אן אך ורק בידים יהודיות". ב־1935 "טוהרו" שנית שורות המפלגה בבירוביג'אן, במסגרת המבצע של "בדיקת כרטיסי המפלגה", שנערך בכל ברית־המועצות. בפרק־זמן זה הורחקו מהמפלגה 88 חברים (מתוך 698 שנבדקו) ו־55 מועמדים, שהוגדרו כ"זשוליקעס, ווייסגווארדייער, טראצקיסטן". ("נוכלים, חברי הגבארדיה הלבנה, טרוצקיסטים"). ראה: חאבקין 2 יאר, עמ' 27.

82 ב"ש מיום 26 בספטמבר 1935.

83 לפי עדותו של אלכסנדר פומראנץ, נאסר ליברברג באוקטובר 1936 ונורה ב־1937. אלעקסאנדער פאמראנץ, די סאוויעטישע הרוגי־מלכות, בועאס־איירעס 1962 (להלן: "פומראנץ"), ז' 46. מעניין לציין, שלמרות מה שכבר נחרץ גורלו של ליברברג, שררה עדיין אווירה שקטה במחוז בסוף אוקטובר 1936. כראיה לכך עשויה לשמש העובדה, שב־31 לחודש זה ביקר במחוז סגן הקומיסאר להגנה יאן גאמארניק (גיסו של ח. נ. ביאליק), שנתקבל, לפי דברי עד ראייה, בהתלהבות על ידי הציבור היהודי. בשעת קבלת־הפנים, שנערכה לכבודו בתיאטרון, שר הקהל: "לעבן זאל דער חבר יאן וואס אין געקומען צו אונדז אין ביראבידזשאן" ("יחי החבר יאן שבא אלינו לבירוביג'אן").

84 עמעס מיום 5 ביאנואר 1937.

של הוועד המפלגתי המחוזי בימים 4—6 באפריל 1937, שבה הוטחה נגדו והאשמה בהנהגת משטר של "חנפנות, גנדרנות, משפחתיות, סכסכנות, העלמת טרוצקיזם פעיל שלו ב־1923 וכו'" [85]. לשם ביעור ה"מורסה" החליטה המליאה לקרוא לכינוס מפלגתי מחוזי, שנערך ב־21 במאי 1937, ובו הודח חאבקין באופן רשמי [86]. כך בא הקץ על שלטון "האבקין וכנופייתו" ועל משטר ה"חאבקינייאדה", כפי הכינויים השגורים בעתונים ובאסיפות בימים ההם. חאבקין גונה על "יחס אנטי־מפלגתי וטרוצקיסטי לביצוע ההוראות הממלכתיות החשובות ביותר בעניין ארגון מעמד האיכרים הקולחוזי, שהיה צריך להוות את חוט השדרה של המחוז היהודי האוטונומי"; ואילו חאבקין וליברברג הואשמו בצוותא בכך, ש"בלמו את פיתוחה וחיזוקה של הממלכתיות היהודית הסובייטית" [87], בהעמידם זו מול זו את היצירה התרבותית של המחוז עם כל התרבות היהודית הסובייטית; והיה זה, לדעת המאשימים, צעד מזיק ומסוכן. כן התכחשו הנאשמים לעצם הצורך בתרבות סובייטית יהודית במקומות־המגורים הישנים של ההמונים היהודיים וכו' [88]. מחוץ לשני מנהיגי־המחוז הודחו ממשרותיהם ותפקידיהם רבים מהתושבים הידועים במחוז, רובם יהודים, מפעילי המפלגה, פקידים בכירים, מנהלי מפעלים, מורים, סופרים וכו'. בייחוד פגע קשה "טיהור" זה במהגרים מחוץ־לארץ. כולם נאשמו כ"טרוצקיסטים, לאומנים ומרגלים". מפה לאוזן התפשטה השמועה, שהגיעה גם לחוץ־לארץ, שבבירוביג'אן "נתגלתה" רשת־ריגול לטובת יאפאן. בקשר להתקפות היאפאנים על ברית־המועצות הורחקה בימים ההם מהאזור, מסיבות בטחוניות, האוכלוסיה הקוריאנית והסינית, אנשים, נשים וטף [89]. בקרב תושבי המחוז השתררו מבוכה ואבדן־עצות. באותו זמן הודחו גם המנהיגים של חבל המזרח הרחוק עם ל. אי. לאברנטייב, המזכיר של הוועד המפלגתי החבלי, בראשם. במשך 1937 התחלפו, בזה אחר זה, מנהיגי המחוז. אם נוסיף לכך, שכבר ב־1936 נסתמנה בשורות העסקנים של ה"קומזט"

85 טריבונה 1937, חוב' 8.

86 בישיבת־המליאה השלישית של הוועד המפלגתי המחוזי, שהתקיימה בימים 11—12 באוקטובר 1937, נתקבלה החלטה, שבה הובעה התמרמרות על כך, שחאבקין, "שונא העם המושבע", עדיין מתהלך חפשי והוא מוסיף להיות חבר המפלגה. המליאה פנתה בבקשה למוסדות המתאימים בעניין זה (אָקטיאבר מיום 16 באוקטובר 1937). לפי עדותו של אמיוט, עבד חאבקין ב־1956 — לאחר שזכה לרהאביליטאציה — כחייט בבית־החרושת לתפירה בעיר בירוביג'אן.

87 דריי יאָר יידישע אוטאָנאָמע געגנט, פאָרפאָסט, 1937 גומ' 2(4), ז' 108.

88 שם, עמ' 111.

89 לפי עדות תושבי בירוביג'אן מפרק זמן זה. ראה בעניין זה גם: הערשל ה. ווייגרויך, קאָמיסאַרן, בוענאָ איירעס 1962, ז"ז 42—50.

וה"אוזט" המגמה לחסל מוסדות אלה[90], ועבודתם אף הצטמקה — כנראה, מתוך הרגשה, שסופם קרוב — הרי ברור הדבר, שהחל בסופה של אותה שנה לא היו עוד תנאים אובייקטיביים לפיתוחו של המחוז כיהודי.

ואף־על־פי־כן יש לציין, שגם לאחר ה"טיהור" הנזכר לא הורד מעל סדר־היום עניין "המחוז היהודי האוטונומי". במארס 1938, במלאות 10 שנים להתחלת ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן, נערכו במחוז ובמקומות שונים בברית־המועצות אסיפות מוקדשות למאורע. ב־7 במאי 1938 אורגן במוסקבה נשף חגיגי על־ידי ה"אוזט" והמועדון היהודי "קומוניסט" למלאת 10 שנים להתחלת ההתיישבות ו־4 שנים להכרזה על המחוז, בהשתתפות שקולניק, יושב־ראש המועצה העירונית של העיר בירוביג'אן[91]. בהתייעצות במערכת של "דער עמעס" ב־1 באוגוסט 1938 דיבר ניקולאי ביגלר, אותה שעה יושב־ראש בפועל של הוועד הפועל המחוזי בבירוביג'אן, על ריפובליקה יהודית ומרכז תרבותי במחוז וכדומה[92].

תקוות חדשות בעניין פיתוחו של "המחוז היהודי האוטונומי" נתעוררו בשנים 1939—1941, בעקבות הסיפוח לברית־המועצות של שטחים מפולניה, רומניה והארצות הבאלטיות בשלימותן, שבהן התגוררה אוכלוסיה יהודית ניכרת. עובדה תכנית להעברת חלק מהמונים אלה לבירוביג'אן. על היחס הרציני אליה מעידה העובדה, שגריגורי (הירש) סוכארב, מזכיר הוועד המפלגתי המחוזי וציר מועצת הלאומים מבירוביג'אן, העלה אותה בנאומו ב־28 בפברואר 1941 בישיבת המועצה העליונה של ברית־המועצות[93]. אין לדעת כיצד היו מתפתחים הדברים בקשר לאותה תכנית, לולא פרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה, שהפסיקה כל פעילות בעניין בירוביג'אן.

בתקופת המלחמה השתתפו רבים מתושביו היהודיים של המחוז בקרבות, ולא אחד מהם עוטר באותות־הצטיינות. שניים הוכתרו, אחרי מותם, בתואר "גיבור ברית־המועצות"[94]. ב־1942 פנתה הנהלת המחוז בקול־קורא

90 בישיבת־המליאה הרביעית של ה"אוזט", שהתקיימה במוסקבה בימים 3—6 בפברואר 1936, הכריז חאצקביץ', מזכיר מועצת־הלאומים, בעקבות המגמה לחיסול ה"אוזט", לפי טריבונה 1936, חוב' 4: "לא אתם יצרתם את עצמכם ולא אתם צריכים לחסל את עצמכם. המפלגה יצרה את ארגון ה'אוזט' והמפלגה תכריע בעניין, אם תראה צורך בבוא הזמן לחסל את ה'אוזט'".

91 עמעס מיום 9 במאי 1938.

92 שם, 5 באוגוסט 1938.

93 ראה: כתבה מיום 1 במארס 1941 של גולדה פראדס ממוסקבה, שנתפרסמה בדער עמעס (קובנה) 1941 ובמאָרגן־פרייהייט מיום 20 באפריל 1941. ראה גם עמ' 100.

94 השניים הם מעובדי בית־החרושת לעגלות בעיר בירוביג'אן: 1. הסגן יוסף

אל יהדות ארצות־הברית ואנגליה, שבו הושמעה התביעה ״להגן על עתיד־קיומו של העם היהודי על־ידי הושטת עזרה בכל הדרכים האפשריות לצבא האדום האמיץ״ [95]. היתה זו הפניה הישירה הראשונה והאחרונה עד כה של יהודי בירוביג׳אן ליהדות־העולם. בפרק זמן זה הועמדו בראש המחוז יהודים: אלכסנדר באכמוטסקי, כמזכיר ראשון של הוועד המפלגתי המחוזי, ומשה זילברשטיין, כיושב־ראש הוועד הפועל המחוזי. במשרת המזכיר של הוועד הפועל המחוזי כיהן א. רוטנברג. ישראל גולדמאכר ולאה לישניאנסקי, צירי־המחוז היהודיים במועצת־הלאומים, ושלמה קושניר, מזכיר הוועד המפלגתי המחוזי לתעמולה השתתפו ב״כינוס של העם היהודי נגד הפאשיזם״, שנקרא בפברואר 1944 על־ידי ״הוועד היהודי האנטי־פאשיסטי״ בברית־המועצות [96].

בישיבת־המליאה של ״הוועד היהודי האנטי־פאשיסטי״, שהתכנסה באותו פרק־זמן, קם לתחיה הוויכוח הישן על קרים או בירוביג׳אן, כמובן על רקע אחר ובנסיבות אובייקטיביות שונות לחלוטין מאלו שבעבר. על כך מעידים הסופרים ישראל אמיוט והרשל ויינרויך (וינוקור), ששהו בימים ההם במוסקבה והיו קרובים לוועד הנ״ל [97]. עם גירושם של הטאטארים מקרים, בעטיו של שיתוף־הפעולה בינם לבין הכובשים הגרמניים, נשארה טריטוריה זו בלתי־מאוכלסת, ובקשר לכך הועלה הרעיון ליישבה על־ידי יהודים מניצולי־השואה. לדברי אמיוט, נחלקו הדעות בעניין זה במליאה, ובסופו של דבר נגנזה התכנית. אגב, מסתבר שהיא היתה בעוכריהם של ראשי ״הוועד היהודי האנטי־פאשיסטי״ בשעת חיסולם.

בומאגין, מפקד פלוגת רגמים, שבקרב בברסלאו ב־25 באפריל 1945 חסם בגופו אשנב ירייה של מצד(זסד), ובנפלו בקרב הבטיח הצלחה לפעולה קרבית חשובה. (איניקייט מיום 1 במאי 1946); 2. ולאדימיר זלמנוביץ׳ וייסר, סגן־משנה, שמת מות־גיבורים ב־1943 בקרב במחוז ז׳יטומיר ונקבר בקבר־אחים בכפר צ׳פוביצ׳י של אותו מחוז (ב״ש מיום 13 במאי 1962). כמו־כן הצטיינו במלחמה זו וקבלו עיטורים התושבים היהודיים הבאים של בירוביג׳אן: אברהם מורדזוביץ׳, שקיבל שנים־עשר עיטורים (איניקייט מיום 21 בפברואר 1948); סרן אלכסנדר ריז׳א־נובסקי, בוגר בית־הספר היהודי באמורזט, שקיבל אות־הצטיינות של ״הכוכב האדום״ (איניקייט מיום 7 באוקטובר 1943); עמנואל וילנסקי; המפקד חיים לוויטאן; איסאק קרימר (מהקולחוז ״רויטער אקטיאבר״) ואחרים (איניקייט מיום 15 באפריל 1943).

95 ניילעבן, ניו־יארק (להלן: נ״ל) 1942, חוב׳ דצמבר.

96 לפי עדותו של י. אמיוט.

97 א) י. עמיאט, דער ביראבידזשאנער ענין, ראטשעסטער 1960 (להלן: ״אמיוט״), ז׳ 7. ב) ה. ווייגרויך, בלוט אויף דער זון, ברוקלין ניו־יארק 1950 (להלן ״ווינרויך״).

במאי 1944 צוין בבירוביג׳אן יום־השנה העשירי להקמת המחוז על־ידי עריכת ישיבה חגיגית של הוועד הפועל המחוזי; פגישות עם המתיישבים הראשונים; אסיפות מיוחדות במפעלים ובקולחוזים; וארגון התערוכה ״עשר שנות המחוז היהודי האוטונומי״ [98].

עם זאת הוטל איסור על אזרחים מחוץ־לארץ לבקר בבירוביג׳אן. הנרי ואלאס (Wallace) סיפר בארוחת־צהריים, שנערכה לכבודו בנוארק, ניו־ג׳רסי, שב־1944 נשלח על־ידי הנשיא רוזבלט, דרך אלאסקה, לסין. בהזדמנות זו ביקר, לפי בקשת הנשיא, בהרבה מקומות במזרח הרחוק הסובייטי ובסיביר, כגון: מאגאדאן, קומסומולסק על האמור, יאקוטסק, צ׳יטה, נובוסיבירסק וכו׳. רק עיר אחת נבצר ממנו לבקר, והיא בירוביג׳אן. השלטונות, שדחו את בקשתו בעניין זה, נימקו את צעדם בכך, שבירוביג׳אן קרובה לגבול מאנג׳וריה, והם מעוניינים למנוע תקרית העלולה להגרם על־ידי נוכחותו של ואלאס, דבר העשוי להביא למלחמה עם יאפאן קודם זמנה [99].

בשלב האחרון של המלחמה, כשתוצאותיה כבר נראו לעין, ובמיוחד לאחר סיומה, התפנו השלטונות הסובייטיים לענייני שיקום ובנייה, ואף עובדה תכנית חומש חדשה לשנים 1946—1950. במסגרתה של זו נתייחד מדור חשוב למזרח הרחוק, ובקשר לכך עלתה שוב על הפרק שאלת־בירוביג׳אן. לנושא זה הוקדשה תשומת־לב גוברת והולכת בעתון היהודי המרכזי היחיד, שיצא בימים ההם בברית־המועצות — ״אייניקייט״, בטאונו של ״הוועד היהודי האנטי־פאשיסטי״. נתפרסמו בו ידיעות הרבה על שאיפתם העזה של יהודי ברית־המועצות להתיישב בבירוביג׳אן ולתרום את חלקם ליצירתה וטיפוחה של ״הממלכתיות היהודית״.

האות הרשמי הראשון לחידוש התכנית ניתן עם פרסום ההחלטה של מועצת הקומיסארים של ר.ס.פ.ס.ר. מיום 26 ביאנואר 1946 ״בעניין האמצעים לחיזוקו והמשך פיתוחו של משק המחוז היהודי האוטונומי״ וכן הצו מספר 1016 של מועצת־הקומיסארים של ברית־המועצות מיום 27 ביאנואר 1946 בדבר השלמתם והקמתם של כמה בתי־חרושת, בעלי חשיבות ארצית, בבירובי־ג׳אן [100]. הפיסקות היחידות בשני מסמכים אלה, הקובעות, שהדברים אמורים כאן במחוז יהודי לא רק בזכות שמו, היו הסעיפים הבאים מתוך ההחלטה מיום

ז״ז 178—180. ראה בעניין זה גם את מאמרו של בנימין וסט: ״ש. מיכאלס — און דער פלאן צו באזעצן קרים (15 יאר נאך זיין דערמאָרדונג)״, פאלק און ציון, ירושלים 1963, חוב׳ מארס עמ׳ 38—39.

98 נ״ל 1945, חוב׳ יאנואר.

99 שם, 1949, חוב׳ יוני.

100 פורסם באייניקייט מיום 28 בפברואר 1946.

26 ביאנואר 1946: ״א. לחייב את הקומיסאריון לבריאות של ר.ס.פ.ס.ר. לשגר למחוז ברבע השלישי של 1946 עשרים רופאים, בראש ובראשונה יהודים. ב. לחייב את הקומיסאריון לחינוך של ר.ס.פ.ס.ר. לשלוח ב־1946 חמישים מורים יהודיים, שיועסקו במחוז״. כל שאר הסעיפים דנו בבעיות משקיות. ואף־על־פי שלשני המסמכים לא היה, מבחינת תכנם, כל צביון מדיני — הם גרמו להתעוררות ניכרת בקרב הציבור היהודי, שניסה לראות בהם קצת מהרהורי־לבו. במפעלים שונים במקומות רבים בברית־המועצות, בייחוד באלה מהם ששוחררו מעול־הנאצים, נערכו אסיפות של עובדים יהודיים, שבהן נתקבלו החלטות להגר לבירוביג׳אן, שהיא — כהגדרתו של קאלינין — ״התואר הממ־לכתי״ של העם היהודי, לשם השתתפות בפיתוחו המשקי של ״המחוז היהודי האוטונומי״. ב־21 במארס 1946 ארגן ״הוועד היהודי האנטי־פאשיסטי״ פגישה בעניין זה עם צירי בירוביג׳אן במועצת־הלאומים, אלכסנדר באכ־מוטסקי, ששימש גם כמזכיר הוועד המפלגתי המחוזי, ושפרה קוצ׳ין. באכ־מוטסקי הצהיר במעמד זה, שבניינה של בירוביג׳אן הוא ״עניין של כבוד לעם היהודי בברית־המועצות״ [101]. הוא פרסם גם שורת מאמרים על כך ב״אייניקייט״, ובאחד מהם [102] הוא מטעים: ״מן הראוי, שהמחוז שלנו, שהוא ילד־טיפוחיה של המדיניות הלאומית של לנין וסטאלין, ייבנה ויתפתח, קודם־כל, בידיים של היהודים מברית־המועצות, בעזרתו הפעילה של האח הבכור של העמים הסובייטיים — העם הרוסי הגדול״. היתה זו מעין פתיחה להגירה יהודית המונית, מאורגנת על־ידי השלטונות, שהתחילה בסוף 1946 [103].

כדאי לציין, ששני גורמים חדשים השפיעו על חידושה של תכנית־בירו־ביג׳אן: א. הנצחון המכריע על יאפאן, שסילק את הסכנה של פלישתה למזרח הרחוק הסובייטי בכלל ולבירוביג׳אן בפרט, שאיימה על האזור במשך כל תקופת ההתיישבות היהודית בו והיתה לרועץ לה [104]; ב. מצב היהודים, ששרדו לאחר השואה, שחזרו למקומות־מגוריהם הקודמים באוקראינה, בבילו־רוסיה ובקרים. חזרו אלה, שמצאו מקלט בתקופת המלחמה באוראל, בסיביר וברפובליקות הסובייטיות של אסיה התיכונה, וכן פארטיזאנים, חיילים משוח־ררים ואחרים, שהתחבאו בדרכים שונות בשטחי־הכיבוש. במקרים רבים קידמה את פניהם האוכלוסיה המקומית, שלא קיוותה עוד לראותם, באיבה

101 שם, 26 במארס 1946.

102 שם, מיום 21 במארס 1946.

103 ראה עמ׳ 101—108.

104 מסיבה זו שימשה בירוביג׳אן כבסיס למחנות־צבא מרובים, ראה: רשמי ביקורו של י. חייקין בבירוביג׳אן ב־1936: ״די אויסזיכטן פאר בירַאבידזשאן אין דער נאַנטסטער צוקונפט״, דער טאָג, ניו־יאָרק (להלן: טאָג) מיום 12 ביולי 1936.

גלויה או סמויה. פרצו סכסוכים על רקע של תביעות להחזרת דירות ורכוש. צפה אפוא במדינה בעיה חדשה, שהלכה והחריפה, של ניצולי־השואה, שחזרו או שעמדו לחזור, לביתם לא־ביתם. ההכרח למצוא פתרון לבעיה חמורה זו וכן צרכי הפיתוח של המזרח הרחוק, במסגרת של תכנית־החומש החדשה, הניעו את השלטונות הסובייטיים לשוב ולטפל בשאלת ההתיישבות היהודית בבי־רוביג׳אן, על כל הכרוך בה, היינו: ״מחוז יהודי אוטונומי״, ״ממלכתיות יהודית״, ״מדיניות לאומית של לנין וסטאלין״ וכו׳. בהחלטות על ארגון רכבות מיוחדות (״אשלונים״) לצרכי הגירה לבירוביג׳אן הוטעם, שתנועה זו היא פרי רצון חפשי. אמנם לא מן הנמנע הוא, שהופעל לחץ מסוים על היהודים להזקק להגירה, אך מסתבר, ששידוד־המערכות, שחל בציבור היהודי בברית־המועצות לרגל השואה, שימש רקע טוב לגישה אוהדת לתכנית המחו־דשת של בירוביג׳אן. היהודים החוזרים מצאו בכל מקום הרס וחורבן, פיסי ומוסרי כאחד. נתנדפו כל האשליות למצוא בחיים את יקיריהם, שלא הספיקו להמלט על נפשם מפני הנאצים, או שלא העריכו כהלכה את חומרת הסכנה, שאיימה עליהם, ונשארו מרצונם במקומות מגוריהם. הרגש הלאומי, שקינן עמוק בלבותיהם וששותק מאונס כל הזמן, קם עכשיו לתחיה. ביטוי להלך־הרוחות החדש בקרב יהודי ברית־המועצות ניתן על־ידי הסופר היהודי הסובייטי הידוע דר נסתר, ברשמיו על נסיעתו לבירוביג׳אן ״עם השיירה השנייה״ מוויניצה. והרי פסקה אפיינית בהם[105]: ״עכשיו הגיעה השעה, הן מבחינה אובייקטיבית, תודות למצב הבטחוני של המדינה לאחר הנצחון, המאפשר להקדיש יתר תשומת־לב למפעל חשוב זה, שהוא חלק נכבד במפעלה הסוציאליסטי הכללי הצודק, והן מבחינה סובייקטיבית, הואיל וההמונים היהו־דיים קיבלו לאחרונה שיעור היסטורי מסוג כזה ואות של S.O.S. שהכריחו אותם להעלות על הפרק בדחיפות את שאלת הקונסולידאציה״. דבריו המפר־רשים של סופר זה וכן רמזיו בין השיטין מוכיחים, שלא היתה שעת־כושר טובה יותר לביצועה של תכנית בירוביג׳אן מן השנים הראשונות שלאחר המלחמה, כשפצעיה של יהדות ברית־המועצות עדיין שתתו דם. בהעדר מוצא אחר היו בני קיבוץ זה, על־כל־פנים חלק מהם, מוכנים מבחינה נפשית להקים לעצמם מולדת סובייטית על גדות האמור והבירה. נדמה היה, שרעיון ״המחוז היהודי האוטונומי״ הולך וקורם עור ובשר; והדרך המפרידה בין ״מחוז יהודי אוטונומי״ לרפובליקה סובייטית יהודית נראתה קצרה למדי, למשל, בעיני אדם כבאכמוטסקי. הוא אפילו העלה את הסברה, שבירוביג׳אן נבחרה במתכוון להתיישבות יהודית, הואיל ושוכנת היא על גבול המדינה,

105 דער ניסטער — מיטן 2טן עשעלאן, איינקייט מיום 30 באוגוסט 1947.

ועל־כן קיימת אפשרות פורמאלית לייסד בה לא רק מחוז אוטונומי, אלא גם רפובליקה של ברית־המועצות[106].

הלך־רוחות אופטימי זה לא האריך ימים. בסוף 1948 התחילו להגיע לבירוביג'אן שמועות על התערערות מעמדו של "הוועד היהודי האנטי־פאשיסטי", ועד מהרה נפתח מסע־"טיהור" נרחב גם במחוז בעקבות הקו האנטי־יהודי המובהק, שננקט בברית־המועצות כולה בימיו האחרונים של סטאלין. במהלך ה"טיהור" הודחו מנהיגי המחוז. אלכסנדר באכמוטסקי, מזכיר הוועד המפלגתי המחוזי; משה זילברשטיין, יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי לשעבר, ומיכאל לוויטין, היושב־ראש של ועד זה בזמן ה"טיהור", נאסרו ונשפטו. נגד שני הראשונים הוצא פסק־דין של מוות, שהוחלף בתקופת־מאסר של עשרים וחמש שנה. האחרון מת בבית־הסוהר[107]. במיוחד היתה קשה פגיעתו של ה"טיהור" בסופרים היהודיים, שפעלו בימים ההם במרץ רב בבירוביג'אן. רובם, כגון ב. מילר, י. אמיוט, ב. סלוצקי, ה. ראבינקוב, ח. מאלטינסקי (נכה־מלחמה בשתי רגליו) ואחרים נאסרו, הואשמו ב"קוסמו־פוליטיזם" ולאומנות גם יחד, בריגול, במזימה לקרוע את המחוז מברית־המועצות ולמסרו לארצות־הברית, בפעילות מחתרתית, בנטיעה מלאכותית של התרבות היהודית במחוז, שבו רוב האוכלוסיה הוא בלתי־יהודי וכו'. הם נשפטו ונדונו לעשר שנות־עבודה במחנות, ואילו הסופר הישיש ב. סלוצקי נדון לעשר שנות־מאסר[108]. המצב היה דומה לזה, ששרר בימי ה"טיהור" של 1936—1938, אבל בהבדל עקרוני אחד: בעוד ש"הטיהור" הראשון פגע באנשים בלבד, הרי הקיף ה"טיהור", שהתחיל בסוף 1948, גם מוסדות. למשל, בבתי־הספר, שלשון־הלימודים בהם היתה יידיש, הונהגה במקומה הלשון הרוסית; נסגר התיאטרון היהודי, וכן חוסל בחלקו הגדול האוסף העשיר של הספרים היהודיים בספריה המחוזית על־שם שלום עליכם.

לאחר ה"טיהור" הנרחב הנ"ל נותק לגמרי הקשר בין בירוביג'אן לבין העולם החיצוני, ונדמה היה, כי שאלת ההתיישבות היהודית בה ירדה מן הפרק. ההגירה היהודית המאורגנת הופסקה, ויהודים רבים, אכולי פחד ואכזבה, עזבו את המחוז. פעם בפעם היתה מופיעה פה ושם ידיעה על

106 נ"ל 1946, חוב' מאי. בנאום על החוקה הסובייטית ב־25 בנובמבר 1936 קבע סטאלין שלושה תנאים, המאפשרים להפוך רפובליקה אוטונומית לרפובליקת־ברית ואלה הם: 1) הרפובליקה חייבת להמצא על גבול ברית־המועצות; 2) הלאום שעל שמו נקראת הרפובליקה חייב להיות הרוב; 3) הרפובליקה חייבת להיות לפחות בעלת מיליון תושבים. ראה: И. Сталин, Доклад о проекте Конституции Союза ССР, Москва 1951, стр. 76—79.

107 לפי עדותו של י. אמיוט.

108 אמיוט, עמ' 71.

בירוביג׳אן, אך במרוצת־הזמן כמעט נשכח כליל העניין, שרבים ראו בו אפיזודה חולפת.

ב־1954 ערך הריסון סליזבורי, כתבו של העתון "ניו־יורק טיימס", ביקור בבירוביג׳אן ופרסם על כך שני מאמרים[109]. היתה זו מעין בשורה לעולם, ש"המחוז היהודי האוטונומי" עדיין שריר וקיים. ושוב נשכח העניין עד שעלה מחדש לכותרות הראשיות של העתונות ב־1958. החל באמצע מארס של אותה שנה נקלטה מראדיו מוסקבה שורת שידורים לועזיים, שהיו מיועדים לארצות חוץ־לארץ (צפון אמריקה, אנגליה, הולאנד), מוקדשים לבירוביג׳אן, שבהם הופיעו גם תושבים יהודיים בירוביג׳אניים, כגון: לייב רזניק, הגנן הידוע מוואלדהיים, שהציג את עצמו כ"ראש־הקהל" הבירוביג׳אני; המורה ויירה גלייזר, צירת מועצת־הלאומים מבירוביג׳אן; ושלמה קאדינר, ממלא מקומו של יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי. המשתתפים בשידורים אלה השתדלו להדגיש את הצביון היהודי של המחוז.

באפריל 1958 קיים סרג׳ גרוסאר, כתבו של העתון הצרפתי הידוע "פיגארו", ראיון עם נ. ס. חרושצ׳וב, ראש ממשלת ברית־המועצות. בהזדמנות זו הודה המנהיג הסובייטי, שמפעל ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן נכשל, ולדעתו באשמת היהודים, שאינם מסוגלים לעבודה קולקטיבית, הואיל והם אינדיבידואליסטים, לפי טבעם, ואינם נוטים לעבודה חקלאית וכו׳. אמנם ראדיו־מוסקבה ניסה להכחיש את תוכן הראיון, אך לא היתה זו הכחשה משכנעת ביותר. ב־6 באוגוסט 1958 הופיע בעתון Советская Россия, בטאון המפלגה הקומוניסטית ומועצת המיניסטרים של ר.ס.פ.ס.ר., מאמר של ו. פאכמאן, שתיאר בצבעים ורודים את בירוביג׳אן, כמחוז יהודי אוטונומי, שכל תושביו נהנים מחיי־אושר; שבאים לכאן מהגרים חדשים, למשל, חמש משפחות שהיגרו לוואלדהיים (הכותב לא ציין, שהיו אלה משפחות לא־יהודיות[110]); ומצפים לשישים משפחות נוספות. מאמר זה עורר הד חזק וצוטט רבות בעתונות היהודית בחוץ־לארץ. בינתיים חזרו ונשנו השמועות על כוונתם של השלטונות הסובייטיים להעביר בדרכי כפייה המונים יהודיים מברית־המועצות לבירוביג׳אן. כן צוין, ששאלה זו תועלה בכינוס ה־21 של המפלגה, שעמד להערך בימים ההם. לעניין זה הוקדשה תשומת־לב ניכרת בקרב הציבור היהודי בישראל, בארצות־הברית ובארצות אחרות. ואף־על־פי שא. מיקויאן, סגן ראש ממשלת ברית־המועצות, הכחיש ב־15 ביאנואר 1959, בשעת ביקורו בארצות־הברית, שמועות, אלו בפני משלחת "הוועד היהודי האמריקאי" — לא פגו החששות הנ"ל.

109 The New York Times מהימים 21 ו־22 ביוני 1954.

110 ראה עמ׳ 108, 169.

ב־7 במאי 1959 מלאו עשרים וחמש שנים להכרזה על "המחוז היהודי האוטונומי", והשלטונות הסובייטיים לא עברו בשתיקה גמורה על מאורע זה. השגרירויות הסובייטיות בארצות־הברית ובאנגליה הפיצו מאמר על בירו־ביג'אן, פרי־עטו של יעקב גורביץ, ממלא־מקומו של עורך העתון Биробиджанская звезда. כן נתפרסם ב־7 במאי 1959 מאמר על המחוז ב־Советская Россия, שהבליט את צביונו היהודי. לכבוד חצי־היובל הופיע על־ידי ההוצאה לאור בחאבארובסק קובץ בירוביג'אני מיוחד ברוסית וביידיש [111]. לרגל המאורע נערך שידור של רבע שעה בראדיו מוסקבה, שבו שולבו גם קטעים ביידיש.

למרות כל השמועות והסימנים הנ"ל, המעידים שהשלטונות הסובייטיים לא שכחו את עניין בירוביג'אן ועל אף התמורות שחלו במחוז למעשה לא נתפרסמה מאז שנות השלושים כל הכרזה פומבית ומוסמכת, שתבהיר את מדיניותה של ממשלת ברית־המועצות כלפי בירוביג'אן כמחוז יהודי אוטונומי.

111 ראה ביבליוגראפיה.

3. ההגירה והאוכלוסיה

א. ההגירה מברית־המועצות

רישום המועמדים היהודיים להגירה לבירוביג'אן התחיל לפני התקבלות ההחלטה מיום 28 במארס 1928 של הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות על מסירת האזור ל"קומזט" לשם יישובו על־ידי יהודים[1]. עובדה זו משמשת ביסוס נוסף להנחה, שההכרעה בעניין תכנית בירוביג'אן נפלה לפני אישורה של ההחלטה הנ"ל, שהיה בה משום מתן גושפנקה רשמית לדבר.

בחוזר הראשון של ה"קומזט" בעניין בחירת משפחות המהגרים לבירוביג'אן[2] הודגש, שלהגירה באים בחשבון, בראש ובראשונה, יהודים, שאין באפשרותם לעסוק בעבודה פרודוקטיבית במקומות מגוריהם: "מנושלים", אנשים ללא משלח־יד מוגדר, סוחרים זעירים, בעלי־מלאכות במקצועות נחשלים, פועלים ופקידים מובטלים וכו'; ואולם בהתחשב בכך, שהאזור הנדון היה כמעט בלתי־מאוכלס ולא היו בו כמעט עובדים בעלי הכשרה מקצועית — ניתנה רשות להשלים את מכסת־המהגרים על־ידי פועלי בניין, טראקטוראים, מסגרים, נפחים וכן על־ידי פועלים שחורים. בגישה זו נקטו במפעל ההתיישבות היהודית בברית־המועצות בכלל ובשנים הראשונות של התיישבות זו בבירוביג'אן בפרט.

בהתאם לחוזר ה"קומזט" והקומיסאריון העממי לחקלאות בעניין ההגירה לבירוביג'אן, נקבעו ארבעת הסוגים הבאים של מהגרים[3]: 1. המהגרים העניים ביותר, שה"אוזט" היה צריך להקציב להם את הכסף הדרוש לקניית כרטיס־רכבת בהנחה, להוצאות אש"ל בשיעור של 50 קופייקות ליום, לתקופה שלא תעלה על חדשיים, וציוד משקי באשראי; 2. אלה מהם, שניתן להם כרטיס נסיעה בהנחה וציוד כנ"ל ואילו הוצאות האש"ל היו על חשבונם הפרטי; 3. מהגרים, שעמדו לגייס בעצמם את הוצאות הנסיעה והאש"ל;

1 ראה העדות הבאה על כך בעתון Пролетарский путь (אוליאנובסק) מיום 10 במארס 1928: "משורה שלימה של ערים ועיירות של ברית־המועצות התחילו להגיע ידיעות על רישום דלת־העם היהודית לבירוביג'אן". כן הופיעה ידיעה באָקטיאבר מ־20 במארס 1928, שכבר התחילו בבחירת מתיישבים לבירוביג'אן.

2 עמעס מיום 5 באפריל 1928.

3 שם, 20 באפריל 1928 ומקורות אחרים.

4. אלה, שנוסף על כל ההוצאות היו חייבים להשתתף בסידור משקם בסכום של 100 רובל, לפחות. החלוקה הנ"ל נשארה, בדרך כלל, על הנייר. לפי עדותו של מרז'ין [4], קיבלו כל המהגרים כרטיסי־רכבת והוצאות־הדרך.

ההגירה התנהלה לפי ההרשאות (наряды) של ה"קומזט". לעונת ההגירה הראשונה, באביב 1928, ניתנו בסך־הכל 600 הרשאות [5]; מהן 450 לנציגי משפחות ו־150 ליחידים. חלוקתן של הרשאות אלו, לפי רפובליקות וגלילים, מובאת בלוחות I, II. ההרשאות נוצלו בחדשים אפריל ומאי של אותה שנה, כפי שמסתבר מלוח III.

יציאתם של מהגרי אביב־1928 לדרכם נערכה ברוב חגיגיות: אורגנו לכבודם נשפי־פרידה; הוענקו להם מתנות (כלי־בית, בגדים וכו'); נגנו תזמורות והונפו דגלים בתחנות־הרכבת במקומות־היציאה; נערכו פגישות עמם בתחנות־הביניים; ואף העתונות הקדישה להם תשומת־לב מרובה.

בהחלטת הוועד המרכזי של ה"אוזט" מיום 9 באפריל 1928 נקבע, שה־מהגרים יסעו ב"רכבות־דואר" (רכבות־נוסעים רגילות); אך הואיל ואלה היו רק עד אירקוטסק, ומשם היו רכבות מהירות בלבד, היו צריכים המהגרים להמשיך מאירקוטסק, דרך צ'יטה, לטיכונקאיה ב"רכבות־מהגרים" (כלומר, בקרונות־משא). ההנחה היתה, שהנסיעה תמשך שלושה שבועות. בהתאם לתכנית זו, היה צורך לנסוע לאירקוטסק דרך ויאטקה וסברדלובסק, שבה נסעו רכבות ישירות; אך התברר, שהדרך הקצרה ביותר — ורק בה היו המהגרים רשאים לנסוע בכרטיסי־ההנחה, שהוענקו להם — היא זו של קאזאן וסברדלובסק, שבה לא עברו רכבות ישירות לאירקוטסק [6]. בעטיו של תכנון לקוי זה היו אנוסים המהגרים להטלטל כמה פעמים עם מטענם מרכבת לרכבת. אם נביא בחשבון את הקשיים, שהיו כרוכים בימים ההם בנסיעות בתחומי ברית־המועצות, ונוסיף לכך, שמהגרים מהמקומות הקטנים היו צריכים להגיע למקומות־הריכוז (קונוטופ, מינסק וכו') תוך נדודים, בדרך כלל, מרכבת לרכבת [6א] — נבין, שהמסע לבירוביג'אן היה רב־ייסורים. לשם הושטת עזרה למהגרים באירקוטסק, שהיתה בפרק־זמן זה תחנת־מעבר כללית גדולה למהגרים (לא רק יהודיים), שלח לשם הוועד המרכזי של ה"אוזט" את לֵב באסקין, כמיופה־כוח שלו.

4 שם, 23 ביולי 1929.

5 לפי טריבונה 1928, חוב' 7, אושרו 10 הרשאות נוספות, שהיו מיועדות ליהודי אזרבאיג'אן.

6 עמעס מיום 17 במאי 1928.

6א קדישביץ' מציין בעמעס מיום 8 במאי 1928, שבדרך מאומאן לחארקוב היו למהג־רים ארבע העברות.

לוח I. חלוקת ההרשאות באביב 1928, לפי הרפובליקות [7]

הרפובליקות	לנציגי משפחות	ליחידים	בסך־הכל במונחי משפחות *	
			מספרים מוחלטים	%
סך־הכל	450	150	500	100.0
אוקראינה	225	75	250	50.0
בילורוסיה	180	60	200	40.0
ר.ס.פ.ס.ר.	45	15	50	10.0

* 3 יחידים נחשבו כמשפחה אחת.

לוח II. חלוקת ההרשאות באביב 1928, לפי גלילים בתוך הרפובליקות [8]

הגלילים	לנציגי משפחות	ליחידים
סך־הכל	450	150
אוקראינה	225	75
קיוב	20	10
ויניצה	20	20
בילוצרקוב	10	—
אומאן	20	10
ברדיצ'ב	20	10
פרילוקי	20	5
צ'רקאסי	20	10
פרבומאיסק	15	—
זינובייסק	30	—
קרמנצ'וג	15	—
אודיסה	10	—
רומני	10	—
גלוכוב	10	10
חארקוב	5	—
בילורוסיה	180	60
בובריוסק	30	—
ויטבסק	30	15
אורשה	30	—
הומל	—	15
מינסק	30	15
מוהילוב, בוריסוב	60	15
ר.ס.פ.ס.ר.	35	15
סמולנסק	10	15
לניגראד	5	—
קאזאן	6	—
מוסקבה	9	—
סאראטוב	5	—
אזרבאיג'אן	10	—

לוח III. המקומות והתאריכים של יציאת קבוצות המהגרים באביב 1928

מקומות־היציאה	תאריכי־היציאה	מספר־היוצאים
סך־הכל		627—625
סמולנסק[9]	15.4.1928	10
לניגראד[10]	16.4.1928	7—5
קאזאן[11]	17.4.1928	6
סאראטויב[12]	18.4.1928	8
מינסק[13]	20.4.1928	150
מוסקבה[14]	21.4.1928	12
מקומות שונים		
באוקראינה[15]	החל ב־25.4.1928	333
סמולנסק[16]	28.4.1928	15
באקו[17]	1.5.1928	10
מינסק[18]	4.5.1928	76

7 עמעס מיום 5 באפריל 1928.

8 החלוקה לאוקראינה, לפי עמעס מיום 5 במאי 1928; לבילורוסיה, לפי Советская Беларусь (מינסק) מיום 4 באפריל 1928; ולר.ס.פ.ס.ר., לפי עמעס מיום 5 באפריל 1928.

9 Рабочий путь (סמולנסק) מיום 15 באפריל 1928.

10 Красная газета (לניגראד) מיום 14 באפריל 1928.

11 טריבונה 1928, חוב' 8. הקבוצה כונתה בשם "ניי־קאזאן" ("קאזאן החדשה"). ראה עמ' 162.

12 עמעס מיום 18 באפריל 1928

13 שם, 22 באפריל 1928. עם קבוצה זו נמנו בוגרי בית־הספר החקלאי בקורא־סובשצ'ינה והסטודנטים מהסכניון בהומל. ראה עמ' 150, 170.

14 שם, מיום 21 באפריל 1928. הקבוצה הצטרפה לקבוצת מינסק, ושתיהן הגיעו לטיכונקאיה ב־13 במאי 1928.

15 טריבונה 1928, חוב' 9; עמעס מיום 4 במאי 1928. בקבוצה הראשונה, שיצאה ב־25 באפריל 1928, היו 235 איש; ואילו בקבוצות הבאות, שיצאו ב־30 באפריל וב־1, 2 ו־3 במאי 1928, היו בסך־הכל 98 איש.

16 עמעס מיום 26 באפריל 1928.

17 טריבונה 1928, חוב' 8.

18 שם, 1928, חוב' 9.

בחדשי מאי ויוני של 1928 הגיעו לבירוביג'אן כל בעלי ההרשאות לאביב[19]. למעשה עלה מספר הבאים על מספר ההרשאות והגיע ל־654[20]. לדברי מיכאל ראשקס[21], באו 631 מהם מהמקומות הבאים: 312 מאוקראינה (49.5%), 240 מבילורוסיה (38.0%) ו־79 (12.5%) מר.ס.פ.ס.ר. כל המהגרים באו ללא משפחותיהם. הם היו ברובם צעירים בגיל שמתחת ל־30 שנה וכמעט כולם גברים[22].

יש ברשותנו כמה ידיעות סותרות על התאריך המדויק, שבו דרכו רגלי המתיישבים היהודיים הראשונים על אדמת בירוביג'אן. כך, למשל, מציינים חברי הקולקטיב "ניי־קאזאן", שנמנו עם המתיישבים שבאו ביום הראשון, במכתבם מחודזינובקה (היא ואלדהיים בעתיד), שהם הגיעו לאזור ב־29 באפריל 1928[23]. ואילו בידיעה ב"דער עמעס" מיום 5 במאי 1928 נמסר, שראשוני המתיישבים באו ב־30 באפריל 1928. לעומת־זאת קובע סמיון יזרסקי, כתב בירוביג'אני של כמה עתונים סובייטיים בימי־בראשית של ההתיישבות שם, שהתאריך הוא 2 במאי 1928[24]. לפי עדותו של משה קדישביץ'[25], היו המתיישבים הראשונים חברי הקבוצה הקטנה מקאזאן, שהגיעו לאזור "בדיוק חודש" לאחר ההחלטה מיום 28 במארס 1928. אחריהם, בהפרש של כמה ימים, באו הקבוצות מלנינגראד וסמולנסק.

אין בידינו נתונים מדויקים על ההרכב הסוציאלי של המהגרים באביב 1928, אך מושג מה על כך אפשר לקבל מתוך לוח IV.

לוח IV. המהגרים באביב 1928, שהופנו לבירופלד, לפי משלחי־ידם הקודם

משלחי־יד	לפי מרז'ין[26]	לפי הפרופ' ברוק[27]
סך־הכל	472	415
בעלי־מלאכה	182	253
פועלים	77	84
פקידים	48	
עגלונים, פקידים, זבנים וכו'		48
חקלאים	33	30
סוחרים	10	
בלתי־מוגדרים	122	

19 ראה עמ' 143.

20 טריבונה 1929, חוב' 3. בכמה מקורות הועמד מספרם של המהגרים, שהגיעו לבירוביג'אן באביב 1928, על 657.

21 שם, שם. 22 כעדותו של מרז'ין (עמעס מיום 23 ביולי 1929).

23 Красная Татария (קאזאן) מיום 4 בספטמבר 1928.

24 טיכ. זוו מיום 18 במאי 1928. 25 קדישביץ' 2(6), עמ' 26.

26 עמעס מיום 23 ביולי 1929. 27 ברוק, טיכ. זוו.

הפרופ' ברוק מציין, שברשימתו נעדרים "מנושלים" וסוחרים, הואיל והם הודיעו, כנראה במתכוון, על משלח־יד אחר. נראה לנו, שרבים מבין 122 ה"בלתי מוגדרים" שברשימת מרז'ין "התביישו" במוצאם הסוציאלי והעדיפו להעלימו.

העזיבה התחילה עוד לפני שכל מהגרי אביב 1928 הספיקו להגיע למקום. לדברי הפרופ' ברוק [28], יצאו את בירוביג'אן עד 18 ביוני 1928 — 68 מהגרים: 58 מהם חזרו למקומות־מוצאם, ואילו 10 נסעו לערי המזרח הרחוק. בשולי ידיעה זו הוא מעיר: ''Цыплят по осени считают'' ("מונים את האפרוחים לפי הסתיו"), ואמנם העזיבה הלכה וגברה. לפי הודעה של מיכאל ראשקס [29] בישיבת המליאה המאוחדת של המועצה והוועד המרכזיים של ה"אוזט", שנערכה ב־25 בדצמבר 1928, חזרו למקומות־מוצאם 33% מתוך 654 המהגרים באביב 1928, בעוד ש־15% מהם נדדו לערי המזרח הרחוק. בישיבת ה"קומזט" ב־25 ביוני 1929 מסר מרז'ין [30], שעד לאביב 1929 עזבו 60% ממהגרי אביב־1928, בעיקר הצעירים ובעלי־המקצוע שבהם. מסתבר, שלולא היה המצב רע במקומות־המוצא ולו היו בידי המהגרים הכספים הדרושים להוצאות הדרך היה שיעור־העזיבה גדול מזה.

ואלו היו הסיבות העיקריות לעזיבה:

1. הארגון הלקוי והיחס האדיש למהגרים, שנבע בעיקר מאי־נכונות נפשית מספקת לביצוע המשימה, לא בנקודות־היציאה ולא בבירוביג'אן עצמה;
2. תנאי־האקלים הגרועים, שהיו קשים במיוחד בקיץ 1928;
3. המצוקה החמורה של משפחות המהגרים, שנשארו ללא אמצעים במקומות־היציאה. "קח אותנו אליך, או חזור הביתה", כתבו נשים רבות לבעליהן, לפי הודעתו של מרז'ין [31]. המוסדות לא דאגו לפרנסת המשפחות, אם כי דובר על כך רבות;
4. חלק מהמהגרים לא התאים מבחינה גופנית לעבודה מפרכת. היו ביניהם חולים ונכים, שנשלחו לבירוביג'אן רק לשם השלמת מכסת־ההגירה, שנקבעה באורח רשמי. עם המהגרים נמנו גם אנשי "העולם התחתון", שקיוו למצוא כאן מפלט משומרי־החוק;
5. האפשרויות הגדולות להתבססות כלכלית בערי המזרח הרחוק, שבהן הורגש מחסור גדול בבעלי מלאכה. יש לציין, שלנוכח הקשיים המרובים בסידור המהגרים הראשונים — לא התנגדו מנהלי ההתיישבות בימים ההם

28 שם.
29 טריבונה 1929, חוב' 3.
30 עמעס מיום 24 ביולי 1929.
31 שם, שם.

לכך, שחלק מהמהגרים ימצא אחיזה לעצמו בערי המזרח הרחוק. באסיפה הראשונה של המתיישבים, שנערכה בטיכונקאיה במאי 1928, הצהיר מרז'ין [32], בשם ה"קומזט" וה"אוזט", שאם יהיו בין המהגרים אנשים, שימצאו עבודה במקצועותיהם במזרח הרחוק מחוץ לגבולות בירוביג'אן — ישקיפו על כך אותם מוסדות כעל "תופעה מוחלטת" ("אבסאָלוטע דערשיינונג"). גם השל־טונות של חבל המזרח הרחוק קיבלו החלטות ברוח זו [33]. ב־12 בפברואר 1930 החליט הוועד של ה"קומזט" במזרח הרחוק לשגר את ראשקס לוולאדי־בוסטוק לשם בירור האפשרויות של קליטת המונים יהודיים עמלים במפעלי התעשיה של עיר זו ושל החבל הפרימורי [34].

לוח v. חלוקת ההרשאות בספטיו 1928, לפי מקומות־היציאה [35]

מקומות היציאה	סך־הכל		עובדים ביערות	בעלי־מלאכה
	מספרים מוחלטים	%		
סך־הכל	400	100.0	300	100
אוקראינה	270	67.5	200	70
בילורוסיה	80	20.0	60	20
גליל סמולנסק	30	7.5	25	5
אזרבאיג'אן	20	5.0	15	5

מכסת ההגירה לספטיו 1928 הועמדה על 400 הרשאות, 100 מהן לבעלי מלאכה ו־300 למהגרים, שהיו צריכים לעבוד בחורף 1928/29 בהובלה בי־ערות ולאחר־מכן בחקלאות, בהתאם לחלוקה המובאת בלוח v. נקבע, שכמחצית של בעלי־המלאכה יהיו מומחים בענף הבנייה, ואילו השאר בעלי

32 שם, 23 ביולי 1929.

33 שם, שם.

34 אי. סודארסקי, בירעבידזשאן, כארקאָוו־קיעוו 1933 (להלן "סודארסקי 1933"), ז' 71. יש לציין, שבתחילת שנות השלושים היתה קיימת מגמה — ואף נעשו נסיונות — לסדר יהודים, בעיקר בני־נוער, בתעשיית המזרח הרחוק, נוסף על זו של בירוביג'אן. על כך מעידים המאמרים: ל. זינגער "די פערספעקטיוון פון אריינציען די יידישע אַרעמשאפט אין דער אינדוסטריע פונם ווייטן מזרח", עמעס מיום 12 בפברואר 1930; א. קאנטאָראָוויטש, "יידישע יוגנט אין דער ווייטמיזרחדיקער אינדוסטריע", עמעס מהימים 12—13 ביוני 1930. גם קאלינין הודיע בשיחתו מיום 28 במאי 1934 עם משלחת של עובדים במפעלי מוסקבה ושל נציגי העתונות היהודית (ראה עמ' 59—60): "מוטב שכמה מהם ילכו למקומות אחרים של ד. ו. ק. (ДВК) או לחאבארובסק. חאבארובסק נמצאת בשכנות" (קאלינין, עמ' 18).

35 טריבונה 1928, חוב' 17.

מקצועות שונים, בכללם חייטים וסנדלרים. אמנם הוטעם, שאלה האחרונים יהיו מועטים בלבד. בבחירת המועמדים לעבודה ביערות ניתנה עדיפות לעגלונים, קצבים, סבלים וכדומה.

עד 12 בדצמבר 1928 הגיעו לבירוביג'אן כ־200 איש, לפי מכסת ההרשאות למובילי־העצים ביערות[36]. אם נוסיף לכך את 654 המהגרים, שבאו באביב, וכ־50 שבאו, לפי אומדן, לאחר התאריך הנ"ל, כולל המהגרים לפי הרשאות סתיו לבעלי־מלאכה — לא נטעה בהרבה אם נקבע, שבמשך כל שנת 1928 הגיעו לאזור כ־900 מהגרים יהודיים. ממהגרי האביב נשארו עד 15 באוקטובר 1928 300 איש[37]. אם נניח, שממהגרי הסתיו נשארו 100 איש בלבד, יש לשער, במידה מסוימת של ודאות, שבסוף 1928 הגיע מספר היהודים ל־400. ל.ע. ויט קבע[38], שבתחילת 1929 היו כאן פחות מ־500 מהגרים.

ל־1929 תוכננה, לפי ברוק[39], הגירה של 3,000 משפחות, מהן 2,500 לחקלאות. באביב 1929 חולקו 700 הרשאות (415 לאוקראינה, 205 — לבילורוסיה ו־80 לר.ס.פ.ס.ר.), מהן 500 למשפחות העתידות להאחז בחקלאות ו־200 למשתלמים בקורסים מקצועיים שונים[40]. מ־500 ההרשאות החקלאיות הוקצבו 350 לתת־אזור טיכונקאיה (בירופלד) ו־150 לתת־אזור ייקאטרינו־ניקולסקויה (אמורזט). עד 15 באוגוסט 1929 באו לתת־אזור טיכונקאיה 555 מהגרים. חלוקתם מבחינות שונות משתקפת בלוחות VI ו־VII, המבוססים על נתוני הפרופ' ב. ברוק.

לוח VI. מהגרי 1929 בתת־אזור טיכונוקאיה (בירופלד), לפי מקום מוצאם ויעדם, כהתאם למצב ב־15 באוגוסט 1929[41]

מקומות המוצא	סך־הכל		היעדים		
	מספרים מוחלטים	%	חקלאות	קורסים	נגרי־בנין
סך־הכל	555	100.0	417	126	12
אוקראינה	329	59.3	242	75	12
בילורוסיה	159	28.6	123	36	—
ר.ס.פ.ס.ר.	67	12.1	52	15	—

36 מ. קאדישעוויטש, וואס הערט זיך אין בירעבידזשאן; ערשטע גרוסן פון די וואלדפירער, אַקטיאבר מהימים 16—17 ביאנואר 1929.

37 קאדישביץ, 3(7), עמ' 96. 38 ל. ע. ויט, בירעבידזשאן, מאסקווע 1929, ז' 32.

39 טריבונה 1928, חוב' 14.

40 שם, 1929, חוב' 21; אַקטיאבר מיום 9 ביוני 1929. 41 טריבונה 1929, חוב' 21.

לוח VII. מהגרי 1929 בתת־אזור טיכונקאיה (בירופלד), בהתאם למצב ב־15 באוגוסט 1929, לפי סוג היישובים שמהם באו [42]

סוג היישובים	סך־הכל		היעדים	
	מספרים מוחלטים	%	חקלאות	קורסים	נגרי־בנין
סך־הכל	555	100.0	417	126	12
ערים גדולות *	376	67.7	325	39	12
שאר היישובים	179	32.3	92	87	—

* מוסקבה, חארקוב, אודיסה, דנייפרופטרובסק, בריאנסק, קאזאן, סמולנסק, קיוב וכו׳.

בסך־הכל באו ב־1929 כ־1,000 מהגרים [43], בכללם מספר קטן של בני משפחות של מהגרי 1928. גם בשנה זו היתה עזיבה: חלק חזר למקומות־המוצא וחלק נדד ליישובים שונים במזרח הרחוק, בעיקר לחאבארובסק. היו שנסעו אפילו לסאכאלין [44]. מספר היהודים בבירוביג׳אן בסוף 1929 הגיע, לפי ס. רובינסון [45], ל־1,200 בערך. הם התגוררו בטיכונקאיה, ואלדהיים, אלכסנדרובקה (בירופלד), ביראקאן, איקאר, ניקולאייבקה ואמורזט. באביב 1930 הוקצבו תחילה 860 הרשאות, שחולקו בהתאם ללוח VIII.

ב־26 באפריל 1930 אושרו 150 הרשאות נוספות על המכסה הנזכרת. התכנית הכללית ל־1930 הועמדה, לפי רובינסון [46], על 1,700. 800 מהן הוקצו למתיישבים חקלאיים, 250 לבעלי־מלאכה ו־650 למשתלמים בקורסים מקצועיים.

42 שם, שם.

43 לפי טריבונה 1934, חוב׳ 12 ומקורות אחרים. לפי Я. Кантор, Национальное строительство, Москва 1934 (להלן: "קאנטור") היגרו ב־1929 — 1,875 стр 118, איש; אך מספר זה הוא מוגזם ויוצא־דופן בהשוואה למקורות אחרים. לפי: А. Киржниц, Еврейская автономная область, Москва 1936 (להלן: "קירז׳ניץ־רוס"), стр. 46, הגיעו בשנה זו 1,420 מהגרים בכללם 200 בני משפחות של מהגרי 1928, גם מספר זה אינו נראה לנו.

44 מ. קאדישעוויטש, אף סאכאלין, עמעס מיום 8 בספטמבר 1929; נח לאַנדאַן, מיט דער אמעריקאנער עקספעדיציע קיין ביראָ־בידזשאן, מאָסקווע — כארקאָוו — מינסק 1930 (להלן: "לונדון"), ז׳ 9.

45 ראָבינסאָן, דאס צווייטע יאָר ארבעט אין בירעבידזשאן, עמעס מיום 30 ביאנואר 1930 (להלן: "רובינסון").

46 עמעס מיום 2 בפברואר 1930. במקורות שונים אחרים נזכר, שלשנת 1930 הועמדה מכסת ההגירה על 2,000. מקור ההפרש בעובדה, שהמספר האחרון אינו מתייחס לשנת 1930, אלא לתקופה שבין 1 באוקטובר 1929 ל־30 בספטמבר 1930, בהתאם לשנה המשקית. המתחילה ב־1 באוקטובר, שהיתה נהוגה בברית־המועצות עד ה־1 ביאנואר 1931.

לוח VIII. חלוקת ההרשאות באביב 1930, לפי מקומות־המוצא של המהגרים ולפי היעדים שלהם [47]

מקומות־המוצא	סך־הכל		תת־אזור טיכונקאיה	תת־אזור ייקאטרינוסלבסקויה
	מספרים מוחלטים	%		
סך־הכל	860	100.0	695	165
אוקראינה	500	58.1	335	165
בילורוסיה	165	19.2	165	—
המחוז המערבי	110	12.8	110	—
מוסקבה	50	5.8	50	—
לנינגראד	35	4.1	35	—

סך הכולל של המהגרים לבירוביג'אן ב־1930 הגיע ל־1500 [48]. מספר היהודים בסוף שנה זו באזור היה, לפי הודעת רובינסון, מיופה־כוח של ה"אוזט" בבירוביג'אן בפרק־זמן זה, בכינוס המועצות הנפתי הראשון, 2,600 [49], מהם 1500 בקולחוזים, 600 בסובחוזים ו־500 בארטלים למלאכה ולחרושת. לדברי אב. אפשטיין [50], ששהה באותה תקופה בבירוביג'אן היו כאן 3,000 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית, שמנתה למעלה מ־37,000 איש, היינו, 8%. מהם גרו בבירופלד 400, בוואלדהיים 350, באמורזט 263 ובאיקאר 65. פירוש הדבר, שבקולחוזים (כולל הקומונה איקאר) חיו כ־1,100 נפש, בטיכונקאיה, לפי הנ"ל, למעלה מ־500, בבירקאן כ־100; ואילו השאר היו מפוזרים בנקודות שונות. המספר 3,000 נראה לנו מוגזם. לפי קאנטורוביץ' [51], היו בבירוביג'אן ב־1 באוקטובר 1930 2,672 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 38,000, כלומר, 7%. לדברי י. לווין [52], מזכיר המפלגה של נפת בירוביג'אן, היו כאן באותו זמן 2,500 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 37,000 נפש היינו 6.8%. בשנה הנדונה היו קשיים גדולים בקליטת המהגרים, כפי שיש

47 טריבונה 1930, חוב' 7.

48 טריבונה 1934, חוב' 18 ומקורות אחרים. המספר 2,560, שקאנטור נוקט בו בספרו (קאנטור, עמ' 118) והמספר 2,247 הנקוט בידי קירז'ניץ (קירז'ניץ רוס עמ' 48) הם יוצאי דופן ואינם מתקבלים על הדעת.

49 עמעס מיום 22 באוקטובר 1930.

50 כתב־יד של אב. אפשטיין על ביקורו בבירוביג'אן ב־1930, השמור בספריה של סמינאריון הקיבוץ הארצי בגבעת־חביבה (להלן: "אב. אפשטיין כ"י").

51 קאנטורוביץ' פרסם. עמ' 22.

52 Я. Левин, Первый съезд советов Биро-Биджанского района (מאמר בקובץ: Биро-Биджан, Харбин 1930).

ללמוד ממברק, שנשלח מבירוביג'אן על־ידי ראשקס, רובינסון וסטולוב, המזהירים לא לשלוח מהגרים עם משפחות, הואיל ואין אפשרות לשכנם[53].

ההגירה נמשכה גם ב־1931, ובה אף הוגברה התעמולה לגיוס המהגרים. לתכלית זו ערכה קבוצה מתושבי בירוביג'אן מסע־הסברה במרכזים היהודיים בברית־המועצות. כן נעשו מאמצים להשפיע על חיילים משוחררים, שיהגרו לכאן[54]. לפי ידיעה בעתונות[55], הגיעה החבורה הראשונה מהם לבירוביג'אן ב־13 בנובמבר 1931, אך לא צוינו בה לא מספר הבאים ולא לאומיותם. באביב של שנה זו החריף הוויכוח, שהתעורר ב־1930, אם יש להעביר קולחוזים יהודיים שלמים, שהיו קיימים בימים ההם ליד העיירות באוקראינה ובבילו־רוסיה, לשטחים רצופים בקרים, דרום אוקראינה ובירוביג'אן. עסקני המרכז ואוקראינה צידדו בתכנית וניהלו תעמולה למענה ב"דער עמעס" ו"דער שטערן", ואילו עסקני בילורוסיה שללו אותה והאשימו את חסידיה בהזקקות — מטעמי נוחות — לדרך הקלה ביותר[56]. לגבי בירוביג'אן ידוע לנו, שרק קולחוז אחד שלם עקר לכאן[57]. בהחלטת הנשיאות של הוועד הפועל הכל־רוסי מיום 30 בספטמבר 1931 דובר על ריתוק "מספר מסוים ומספיק" של יהודים, בוגרי בתי־ספר גבוהים, טכניונים, בתי־ספר מפלגתיים וכו' לצרכי ההתיישבות בבירוביג'אן[58].

שנת 1931 זכתה לרישום מדויק יותר של ההגירה מזה של השנים הקודמות. על סמך סיכום מוקדם מביא י. ברגמאן[59], מזכיר ה"אוזט" המרכזי, נתונים מפורטים על ההגירה. בסך־הכל באו ב־1931—3,230 מהגרים, כלומר, למעלה מכפליים ממספרם בשנה הקודמת וכמעט כמספר כל הבאים במשך שלוש השנים החולפות. עם מהגרי 1931 נמנו משפחות שלמות, נציגי מש־פחות ויחידים, לפי הפירוט הבא: 521 משפחות = 2,013 נפש, 222 נציגי משפחות ו־995 יחידים בגיל 18 ומעלה. יש לציין, שהיתה זו השנה הראשונה מהתחלת ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן, שבה הגיע מספר כה ניכר של משפחות שלימות. הן הביאו עמן 879 ילדים, מהם 500 בגיל שמתחת ל־8

53 עמעס מיום 9 במאי 1930.

54 י. לעווין, א יאָר ארבעט אין בירעבידזשאן (בתוך החוברת בירעבידזשאן, מאָסקווע 1932), ז' 29 (להלן: "לווין").

55 טריבונה 1931, חוב' 32—33.

56 ראה בעניין זה: כ. דוניץ, אין קאמף אף צוויי פראָנטן, מינסק 1932, ז"ז 54—53; 55—65 וכן הנספח לחוברת זו בשם "פרעסע־איבערזיכט פון פראוודא".

57 ראה עמ' 88, 177.

58 ראה נספח ו ד.

59 טריבונה 1932, חוב' 7.

שנים ו־158 בגיל שלמעלה מ־16 שנה. כמו־כן היו במשפחות אלו 20 זקנים בלתי־מסוגלים לעבודה. והרי מקומות־מוצאם של המהגרים:

לוח XI. מהגרי 1931, לפי מקומות־המוצא

מקומות־המוצא	מספרים מוחלטים	%
סך־הכל	3,231	100.0
אוקראינה	2,093	64.8
בילורוסיה	248	7.7
סיביר	190	5.9
המחוז המערבי	71	2.2
שאר חלקי ר.ס.פ.ס.ר.	160	4.9
חוץ־לארץ	469	14.5

חלק־הארי ממהגרי 1931 בא מהערים הגדולות. לדברי ברגמאן, היו 7% בלבד ממהגרי אוקראינה יוצאי עיירות, ואילו השאר — מהערים הגדולות. האחוז של בני העיירות מבילורוסיה היה, לפי מקור זה, זעום עוד יותר. רוב העיירות, שמהן באו מהגרי אוקראינה בשנה זו, הן מסביבת אומאן. מתוך 150 מהגרים מעיירות אוקראינה היו 79 מהעיירה טאלנה. 60% מכל מהגרי בילורוסיה היו יוצאי מינסק. 1,433 ממהגרי אוקראינה (68.5%) באו מ־8 הערים הבאות:

ברדיצ'ב	305
ויניצה	264
אומאן	233
קרמנצ'וג	147
ז'יטומיר	137
בילוצרקוב	124
קאמיניץ־פודולסק	112
קיוב	111

בלוח X ניתן ההרכב הסוציאלי של 1,830 המפרנסים, בהתאם להצ־הרותיהם.

לוח X. ההרכב הסוציאלי של מהגרי 1931

משלחי־היד	מספר המפרנסים	%
סך־הכל	1,830	100.0
פועלים	1,105	60.4
בעלי־מלאכה	382	20.9
פקידים	222	12.1
סוחרים	63	3.4
חקלאים	58	3.2

ברגמאן משער, שרבים מהמהגרים הודיעו על השתייכותם ל"קבוצות המיוחסות", אך, לאמתו של דבר, היו הם סוחרים או "מנושלים" לשעבר. לסברה זו יש יסוד, הואיל ויש להביא בחשבון את העובדה, שרק 565 מכלל המפרנסים היו חברי האיגודים המקצועיים וכי למעלה משליש של הפועלים, הפקידים ובעלי־המלאכה היו מחוסרי הכשרה מקצועית.

ברגמאן מביא גם נתונים מוקדמים על חלוקת מספר ניכר מהמהגרים, לפי מקומות העבודה, שאליהם הופנו (ראה לוח XI); אך אין פירוש הדבר, שהם נשארו במקומות אלה, הואיל ונוסף לעזיבת האזור היתה גם נדידה ממקום למקום בתוך האזור.

לוח XI. מהגרי 1931, לפי מקומות־העבודה, שאליהם הופנו

מקומות־העבודה	מספרים מוחלטים	%
סך־הכל כללי	3,169	100.0
סך־הכל לקולחוזים	1,238	39.1
ואלדהיים	495	15.6
איקאר	399	12.6
בירופלד	177	5.6
אמורזט	167	5.3
סך־הכל לסובחוזים	1,202	37.9
הגרעינים	509	16.1
אמורבירי	280	8.8
עופות	157	4.9
פוקרובקה	143	4.5
חזירים	113	3.6
ארטלים של בעלי־מלאכה	589	18.6
מפעלים תעשייתיים	140	4.4

ברשותו של ברגמאן לא היו נתונים על העזיבה, והוא משער, שהיא הגיעה ל־20%—30%. לנו נראה אומדן זה צנוע מדי. יש לציין, שמצב המהגרים היה עלוב ביותר. הדין־וחשבון של מזכיר הוועד המפלגתי הנפתי בישיבת נשיאות מועצת ה"אוזט" המרכזי ב־30 ביולי 1931 מציין, שרבים מהמהגרים הגיעו כשהם ערומים ויחפים, פשוטו כמשמעו[60].

מספר היהודים בבירוביג'אן בסוף 1931 היה, לפי ב. טרוצקי[61], 4,500 מתוך המספר הכולל של 7,700 נפש, שהיגרו לכאן, לדבריו, עד 1 ביאנואר 1932. מספרים אלה נראים מוגזמים בהשוואה לנתונים ממקורות אחרים על

60 שם, 1931, חוב' 22—23.

61 שם, 1932, חוב' 29—30.

ההגירה עד תאריך זה ותוך התחשבות בשיעור העזיבה. בהתאם לחומר שבידינו, היגרו לבירוביג'אן עד לאותו תאריך 6,650 איש, ומהם נשארו לסוף 1931 לכל היותר 3,500. האוכלוסיה הכללית מנתה בפרק־זמן זה 45,000 נפש [62]. מספר השכירים בין היהודים ב־1 באוקטובר 1931 היה 1,608, שהיוו כ־16% מכלל השכירים בנפה [63].

ב־1932 הוחלט להרחיב, במידה ניכרת, את ממדי ההגירה לבירוביג'אן ולהפכה ל"מונית". ואף על־פי שבחוזר המשותף של ה"קומזט" והקומיסאריון העממי לחקלאות מ־20 בספטמבר 1931 בעניין המהגרים ב־1932 לקרים ולבירוביג'אן דובר עוד על בחירתם מתוך האוכלוסיה הבלתי־מסודרת, כגון סוחרים זעירים, פועלים ובעלי מלאכה, ללא הכשרה מקצועית מספקת, הרי כבר בימים ההם הוטעם, שמפעל בירוביג'אן לא נועד לקליטת "מנושלים" ואנשים מחוסרי־עיסוק אחרים, אלא לאספקת כוח־האדם, הדרוש לפיתוחו של האזור [64].

המכסה של המהגרים לבירוביג'אן ב־1932 הועמדה סופית על 14,000 נפש [65], בהתאם לחלוקה בלוח XII, אך דובר על העלאתה ל־20,000.

לוח XII. מהגרי 1932, בהתאם לתכנית, לפי מקומות־המוצא [66]

מקומות־המוצא	הסך־הכל של הנפשות		משפחות	יחידים
	מספרים מוחלטים	%		
סך־הכל	14,000	100.0	2,900	2,400
אוקראינה	6,200	44.3	1,300	1,000
בילורוסיה	1,800	12.9	350	400
סיביר	900	6.4	200	100
חלקים אחרים של ר.ס.פ.ס.ר.	800	5.7	150	200
חוץ־לארץ	4,300	30.7	900	700

בשנה זו הוכרז על גיוס כ־600 חברי הקומסומול לשם התיישבות בבירוביג'אן, בכללם 440 מאוקראינה, 100 מבילורוסיה ו־50 מהמחוז המערבי. הללו היו צריכים, כמתוכנן, להגר ליעדם בתקופה שבין אוגוסט לאוקטובר 1932 [67].

62 סוידארסקי 1933, עמ' 78.
63 קאנטוראוויץ' פרספ., עמ' 24.
64 ראה מאמר ראשי בעמעס מיום 1 ביאנואר 1932.
65 טריבונה 1932, חוב' 7.
66 שם, שם.
67 ב"ש מיום 22 באוגוסט 1932; עמעס מיום 10 באוקטובר 1932.

מבצע זה לא הצליח. לפי ידיעה בעתונות [68], באו עד לחודש אוקטובר 100 חברי קומסמול מאוקראינה, ואילו מבילורוסיה ומהמחוז המערבי לא בא איש. עד 1 באוקטובר 1932 הגיעו לבירוביג'אן, לפי טרוצקי [69], סגן יושב־ראש ה"קומ־זט", על־סמך ההרשאות לאותה שנה, 8,500 מהגרים. מספרם עלה עד סוף השנה, לכל היותר, ל־9,000, כלומר, יותר מהסך הכולל של המהגרים בארבע השנים הקודמות. לפי מ. דרויאנוב [70], באו 6,878 מאוקראינה, 876 מבילורוסיה ו־486 מהמחוז המערבי. באפריל באה קומונה של 92 חקלאים מהרפובליקה האוטונומית הבוריאט־מונגולית, שהתיישבה באלכסייבקה וכונתה בשם "הוועד הפועל המרכזי של בוריאט־מונגוליה" (Бурцик). היא לא החזיקה מעמד זמן רב, ובאותה שנה עברו חבריה עם כל האינבנטאר שלהם, לוואלד־היים [71].

ההגירה ה"המונית" של 1932 נגמרה בכשלון חרוץ, שעלה אפילו על זה של 1928. העזיבה הגיעה לממדים ללא תקדים. לפי טרוצקי [72], יצאו ב־1932 את בירוביג'אן 80% של מהגרי שנה זו וכן 20%—25% של מהגרי השנים הקודמות. לפי עדותו של חאבקין [73], שרדו 3,000 נפש בלבד מתוך 9,000 המהגרים של 1932. האומדן של קאנטורוביץ' [74] הוא, שנשארו 3,500 נפש.

סיבת הכשלון ב־1932 נעוצה בעיקר באי־ביצוע פעולות־ההכנה הדרושות לק־ליטת הגירה בתנאיה של בירוביג'אן בימים ההם. הגשמים והשטפונות העזים, שפקדו את האזור בשנה זו, הגבירו ללא ספק את המבוכה, אך לא הם היו שורש הרע, כפי שסבורים בארוך וליברברג [75], מהמכון לתרבות יהודית פרו־ליטארית בקיוב, שביקרו בפרק־זמן זה בבירוביג'אן — לכשלון 1932, שהרי העזיבה התחילה עוד לפני עונת־הגשמים. מספר היהודים, שנשארו בבירו־ביג'אן בסוף 1932, היה, לפי חאבקין [76], כ־7000.

מכסת־ההגירה ל־1933 הועמדה על 25,000 נפש, כלומר, פי שלושה וחצי

68 עמעס מיום 26 באוקטובר 1932.

69 טריבונה 1932, חוב' 29—30.

70 מ. דרויאנאוו, די יידישע אוטאנאמע געגנט, מאסקווע 1934 (להלן: "דרויאנוב ייד.א.ג."), ז' 47.

71 ראה על קומונת "בורציק" בטריבונה 1932, חוב' 26 ו־ А. Киржниц, Бире-фельд, Казань 1934, стр. 12.

72 טריבונה 1932, חוב' 29—30.

73 עמעס מיום 30 בנובמבר 1934.

74 טריבונה 1933, חוב' 6.

75 בארוך און ליבערבערג, שלאגלעריש ארגאניזירט בויען בירעבידושאן, עמעס מהימים 15—16 באוקטובר 1932.

76 שם, 30 בנובמבר 1934.

ומעלה ממספר המהגרים, ששרדו בסוף 1932; ומכסה זו שימשה תחילה סיסמה לניהול התעמולה למען בירוביג'אן [77]. אמנם במרוצת השנה היה הכרח להגבילה ל־21,000, ולאחר־מכן ל־16,950 [78] ובסופו של דבר היא נצטמקה ל־6,780 [79]; אבל גם תכנית מצומצמת זו לא היתה בת־ביצוע בתנאיה של בירוביג'אן. למעשה הופנו לבירוביג'אן בתקופה שבין 1 ביאנואר לבין 20 בדצמבר 1933 3,005 איש בלבד [80]. עם המהגרים נמנו 575 משפחות ו־869 יחידים. פרטים עליהם נמסרים בלוח XIII.

לוח XIII. מהגרי 1933, לפי מקומות־המוצא

מקומות־המוצא	מספרים מוחלטים	%
סך־הכל	3,005	100.0
אוקראינה	2,193	73.0
בילורוסיה	487	16.2
מחוז מערבי	203	6.7
חלקים אחרים של ר.ס.פ.ס.ר.	96	3.2
חוץ־לארץ	26	0.9

העזיבה נמשכה ב־1933, והיא עלתה בה, לפי חאבקין [81], על ההגירה. גרמו לתופעה זו, בין השאר, תנאי־החיים הקשים, ששררו בשנה זו בבירוביג'אן [82].

77 ראה מאמר ראשי בטריבונה 1932, חוב' 28.

78 מ. קאדישעוויטש, בירעבידזשאן ערב דער נייער איבערוואנדערונג, אַקטיאבר מהימים 4—5 במארס 1933.

79 ב"ש מיום 13 במאי 1933.

80 לפי טריבונה 1934, חוב' 1. לדברי דרויאנוב (דרויאנוב ייד.א.ג. ז' 46), הגיע מספר הבאים ב־1933 ל־3,500.

81 עמעס מיום 30 בנובמבר 1934.

82 והרי עדות עליהם, פרי־עטו של ישראל פרדניקוב, חבר הקומסומול וה"סטאכאנוביץ" מבית־החרושת "דימיטרוב", במאמרו "ווי אזוי בין איך געוואָרן א סטאכאנאָוויץ", פאַרפאַסט 1936, חוב' 1, עמ' 108—109: "לא היה מה לאכול. החברה היו לוקחים לחם לכמה ימים ואכלו אותו בפעם אחת — ואחר כך רעבו. היה עוד מזל, שהיו הרבה מליחים ודגים מלוחים... היו אוכלים דגים במקום לחם. אני הייתי מתייצב על־יד התנור עם ספל מים ביד אחת וחצי קילו של מליחים בשנייה". וגדול היה הסבל לא רק מחמת המחסור במזון, אלא גם בעטיים של התנאים הסאניטאריים והאחרים, שהיו גרועים. כפי שיוצא מתיאורה הבא של גינה מָדם, אחת החסידות הגלהבות ביותר של תכנית־בירוביג'אן: "החל בבית־המהגרים, עם יחסו השווה לסוסים ולאנשים (לשניהם גרוע) וגמור בלכלוך הנורא בבתי־הכסא, המטיל אימה על תושב עירוני... בבירוביג'אן שאלת עששית היא עוד לעת־עתה שאלה של להיות או לעוב ללא גוזמה" (גינע מעדעם, בירעבידזשאן אין 1933, ב"ש מיום 20 בנובמבר 1933).

לדברי פלגונטוב[83], ממלא־מקום היושב־ראש של הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק — בנאומו ב־23 בדצמבר 1933 בפני הכינוס המפלגתי השלישי של "הנפה הבירוביג'אנית" — הגיע מספר היהודים באזור בסוף שנה זו ל־6,000 בלבד.

מכסת־ההגירה, שנקבעה ל־1934, היתה לפי הלר[84], 10,000 נפש. לפי ב. טרואיצקי[85] (הוא טרוצקי לשעבר), באו לבירוביג'אן בשנה זו 5,267 מהגרים, בכללם מומחים, כגון מורים, רופאים, מנהלי חשבונות וכו', עובדי המפלגה והמדינה וכן סטודנטים בשביל הטכניונים בבירוביג'אן ובוגרי הטכניונים היהודיים בברית־המועצות. כך, למשל, "התגייסו מרצונם" 25 סטודנטים מהטכניון הפדאגוגי היהודי בז'יטומיר[86].

לאחר ההכרזה על יצירת "המחוז היהודי האוטונומי" הטעימו עסקניו במידה גוברת והולכת, שאבן־הבוחן בבחירת המהגרים צריכה להיות פיתוחו של המחוז ולא הבטחת פרנסה סתם למחוסריה. לפיכך הוחלט לגייס יותר מהגרים מהערים הגדולות, אף מחוץ ל"תחום המושב" לשעבר, בייחוד מה־מרכזים התעשייתיים, שבהם היו מצויים יותר יהודים בעלי הכשרה מקצועית. לשם הסדרת ההגירה נקבע, שה"קומזט" יחתום על חוזים עם מפעלים ומוסדות משקיים בבירוביג'אן, באופן שכל מהגר ידע מראש את מקום־עבודתו. ואמנם נחתמו חוזים ממין זה, אך בדרך כלל לא היה להם ערך מעשי. מועצת הקו־מיסארים של ברית־המועצות החליטה ב־1 באוקטובר 1934[87], שהטיפול בארגון ההגירה יעבור לידי ה"קומזט", שהוא גוף ממשלתי, ואילו ה"אוזט" יסייע לו בגיוס מהגרים בלבד. המלה переселение (הגירה), שנקטו בה עד זמן זה לגבי בירוביג'אן הוחלפה במידה רבה על־ידי המלה вербовка (גיוס); ולא היה זה שינוי מילולי בלבד.

לפי הערכת חאצקביץ'[88], מזכיר מועצת הלאומים, הגיע מספר היהודים בבירוביג'אן ב־1 ביאנואר 1935 ל־8,000 בתוך האוכלוסיה הכללית, שמנתה 52,000 נפש, היינו 15.4%. לפי ידיעה מנובמבר 1934 בעתון המחוזי הרוסי[89], הגיע מספר היהודים במחוז ל־7,000 בתוך אוכלוסיה כללית של 52,000, כלומר, 13.5%.

83 ב"ש מיום 27 בדצמבר 1933.
84 טריבונה 1934, חוב' 1.
85 שם, 1937, חוב' 8.
86 עמעס מיום 14 במאי 1934.
87 טריבונה 1934, חוב' 10.
88 שם, 1936, חוב' 4.
89 ב"זוו מיום 7 בנובמבר 1934.

בהתאם להחלטה הנ"ל של מועצת הקומיסרים העממיים מ־1 באוקטובר 1934, הועמדה מכסת המהגרים למחצית השנייה של 1934 ולכל 1935 על 4,000 משפחות. הואיל וההחלטה פורסמה בסוף 1934 — היא חלה למעשה על 1935. לפי החלטת מועצת הקומיסארים העממיים מ־9 במאי 1935, נקבע, שמספר המהגרים ב־1935 יהיה 10,500 נפש. לאחר־מכן נצטמצמה המכסה ל־6,500—6,600[90]. התכניות המוקדמות היו 12,000—14,000 נפש[91].

בחדשים הראשונים של 1935 חלה הפסקה, כמעט מוחלטת, של ההגירה; והמצב באזור היה, כעדותו של הרשל ברייל, מיופה־כוח ה"קומזט" במקום, קרוב לייאוש. הוא ציין[92], בין השאר: "המצב הוא מר, מלעיטים אותנו (הנהלת המועצה המרכזית של 'הגזרד') במברקי־הבטחות, ששולחים, שנוסעים, שבאים... ומהגרים עדיין אין". הוא הזהיר ברוב מרירות: "אם במשך חודש פברואר לא יספקו לנו מהגרים־בנאים יהודיים — נהיה אנוסים לחפשם ולגייסם בקרב המהגרים־הבנאים הלא־יהודיים"[93]. אגב, דבריו אלה עוררו תגובה חריפה מצד השלטונות, ומערכת העתון, שבו נתפרסמו, היתה אנוסה להביע התנצלות על שהקצתה להם מקום מכובד[94], העורך הנך קאזאקביץ' קיבל נזיפה מהוועד המארגן המפלגתי "על עירנות מעמדית בלתי־מספקת"[95]. בסופו של דבר נתחדש זרם המהגרים למחוז.

במשך כל שנת 1935 הגיעו לבירוביג'אן, לפי נתוני המחוז, שנמסרו על־ידי טרוצקי בישיבת־המליאה הרביעית של ה"אוזט", שנערכה ב־4 בפברואר 1936, הן על־ידי ה"קומזט" והן באופן פרטי, 8,344 איש, בכללם 1,619 משפחות, שמנו 5,917 נפשות, ו־2,430 יחידים[96]. מכלל המהגרים בשנה זו באו באמצעות ה"קומזט" 6,135 איש, מהם 820 לא־יהודים[97]. בין אלה האחרונים היו 778 נגרי־בניין. המהגרים שלא באמצעות ה"קומזט" היו ברובם לא יהודים (אזהרתו של ברייל לא היתה, כנראה, בגדר מליצה בלבד), ולפי עדותו של טרוצקי היה הסך הכולל של המהגרים הלא־יהודיים ב־1935, שהגיעו באמצעות

90 ב.אי. טראצקי, בירעבידזשאן אין 1935 און אין 1936 יאָר, מאסקווע 1936 (להלן: "טרוצקי"), ז' 42.

91 ב"ש מיום 5 ביאנואר 1935.

92 במאמרו "וווּ זיינען די איבערוואנדערער", שם, מיום 17 בפברואר 1935.

93 אפייני הדבר, שברוח זו כתב בשעתו גם י. לווין: "אם לא יהיו מהגרים יהודיים — יצטרכו למצוא כוח־עבודה במקום אחר" ראה: עמעס מיום 5 בנובמבר 1930.

94 ב"ש מיום 20 בפברואר 1935.

95 שם, מיום 14 במארס 1935.

96 טרוצקי, עמ' 43—44. דרך־אגב, סך־הכל המהגרים לפי סכום הנתונים הוא 8,347 ולא 8,344, כפי שהודפס בחוברת.

97 טריבונה 1936, חוב' 4.

ה"קומזט" ובדרכים פרטיות, 2,120 (820 ועוד 1,300). טרוצקי מציין[98], שב־1935 היו 70% ממהגרי המחוז המערבי ו־40% ממהגרי בילורוסיה לא־יהודים[99]. לא מן הנמנע הוא, ששיעורם הנכון של אלה האחרונים בשנה זו עלה על זה שנקבע על־ידי טרוצקי, אבל לא המספר בלבד קובע במקרה הנדון. עצם העובדה, שבשנה הראשונה לקיומו של "המחוז היהודי האוטונומי" הופנה אליו זרם כה גדול, יחסית, של מהגרים לא־יהודים אומר: דרשני. מסתבר אפוא, שעניין פיתוחו של האזור בכל מחיר היה עדיף בעיני השל־טונות מטיפוחה של "האוטונומיה היהודית". לפי נתוניו של טרוצקי[100], היו 68% ממהגרי 1935 זכרים ו־32% נשים; 14% עד גיל 8, 18% בגיל 8—16 ו־68% בגיל למעלה מ־16 שנה. קירז'ניץ מציין[101], ש־50% מהמהגרים היו בגיל למעלה מ־24. משמע, ש־18% היו בגיל 16—24. 74% מהמהגרים באו מאוקראינה, 14% מבילורוסיה ו־12% מר.ס.פ.ס.ר. 56% מהם היו פועלים, 19% בעלי־מלאכה, 12% פקידים, 9% חברי קולחוזים ו־4% בעלי מקצועות בלתי־מוגדרים. התמונה משתקפת, בהתאם לנתוניו של טרוצקי[102], בלוח XIV.

לוח XIV. ההרכב המקצועי של המהגרים (המפרנסים) ב־1935

משלחי־יד	מספרים מוחלטים	%
סך־הכל	3,623	100.0
פועלי־בניין	962	26.6
פועלים שחורים	775	21.4
עובדי מנגנון	598	16.5
חברי קולחוזים וטראקטוראים	235	6.5
חייטים וסנדלרים	223	6.1
מסגרים, נפחים וקורנסאים	171	4.7
פועלי תעשיית העץ	159	4.4
אחרים (אופים, ספרים, וכו')	500	13.8

98 שם, 1936, חוב' 2.

99 יש לציין, שגם בשנים הקודמות באו מהגרים לא־יהודים. ראה, למשל: א. פערעלמאן, ביראָבידזשאן, ווארשע 1934 (להלן "פרלמאן"), הפרק: "נישט־יידישע בויער פון דער יידישער אויטאָנאָמיע", ז"ז 187—189. לפי טרוצקי, עמ' 10, רק 75% מהמהגרים לבירוביג'אן בשנים 1928—1935 היו יהודים.

100 טרוצקי, עמ' 44.

101 א. קירזשניץ, די יידישע אוטאָנאָמע געגנט אין אופשטייג, מאָסקווע 1936, (להלן: "קירז'ניץ"), ז"ז 11—13.

102 טריבונה 1936, חוב' 2.

הלוח xv. מראה, לפי קירז'ניץ[103], לאן הופנו 8,283 ממהגרי 1935. אין פירוש הדבר, שהללו נקלטו סופית בענפי־עבודה אלה.

לוח xv. מהגרי 1935, לפי העבודות שאליהן הופנו

היעדים	מספרים מוחלטים	%
סך־הכל	8,283	100.0
מוסדות	1,877	22.7
תעשייה	1,740	21.0
מלאכה	1,633	19.7
קולחוזים	887	10.7
סובחוזים	390	4.7
מ.ט.ס.	142	1.7
תחבורה וקשר	129	1.6
שונות	1,485	17.9

בשנת 1935 נשלחו לבירוביג'אן מארגנים ומומחים שונים, שמספרם הגיע, לפי עדותו של טרוצקי[104], ל־598 וכן בוגרי בתי־ספר מקצועיים ואחרים, בהתאם לשיטת "ההתגייסות מרצון". כך, למשל, באו 23 מורים מהטכניונים הפדאגוגיים היהודיים בוויניצה וסמולנסק, 7 בוגרי בית־הספר החקלאי בלבובו, נפת קאליניגדורף[105], 40 איש מ"הנוער העובד היהודי" (еврабмол) באודיסה[106] וכו'. בני מחזור שלם של הסקטור היהודי של "האוניברסיטה הקומוניסטית למיעוטי המערב על־שם מארכלבסקי" במוסקבה הצהירו על "התגייסותם" למשימה. מתוכם נבחרו 23 איש[107].

בשנה זו נעשה נסיון של שליחת "אשלון" (эшелон)[108], היינו, רכבת מיוחדת להובלה המונית, לשם העברת מהגרים לבירוביג'אן. קודם לכן היו המהגרים באים, בדרך כלל, בקבוצות קטנות[109]. הם היו אנוסים להטלטל

103 קירז'ניץ, עמ' 11—12.
104 טרוצקי, עמ' 21.
105 ב"ש מיום 20 באוגוסט 1935.
106 ידיעה על בואה של קבוצה ראשונה, בת 25 איש הופיעה שם ב־8 ביולי 1935.
107 עמעס מיום 4 בספטמבר 1935.
108 פרטים על ה"אשלון" הובאו: א) בטריבונה 1935 חוב' 8; ב) בב"ש מהימים 11, 14, 15 באוקטובר 1935.
109 ב־3 באוגוסט 1932 הגיעה לבירוביג'אן — לפי ידיעה בב"ש מיום 4 באוגוסט 1932 — חבורה גדולה של מהגרים מזינוב'יבסק: 115 משפחות ו־30 יחידים, ובסך־הכל — 477 איש. אמנם ה"אשלון מזינוב'יבסק", כפי שחבורה זו מכונה בעתון, היתה תופעה יוצאת־דופן.

מרכבת לרכבת, ואילו מטענם הגיע בזמן מאוחר יותר. היו גם קשיים בארגון האספקה למהגרים וכו'. לשם סילוק מכשולים אלה נעשה הנסיון עם הרכבת המיוחדת.

הרכבת המיוחדת מס. 205 הותקנה בקיוב על־ידי ה"קומזט" האוקראיני ("אוקרקומזט"), בימים 11—14 בספטמבר 1935, מקרונות מהגרים, שבאו מאודיסה, טיראספול, ויניצה, פרוסקורוב, ברדיצ'ב, ז'יטומיר, אומאן, בילוצר־קוב, מוהילוב־פודולסק וצ'רקאסי. היו בה כ־30 קרונות־משא סגורים, ומחוממים על ידי תנורי־ברזל; כ־20 מהם היו מיועדים לנוסעים, 1 — למטבח, והשאר — למטען. לרכבת צורף גם קרון מיוחד לילדים. בסך־הכל נסעו ב"אשלון" 521 איש, בכללם 100 משפחות עם כ־160 ילדים ו־147 יחידים. לפי מקומות־המוצא היה הרכב 521 הבאים כדלקמן: מחוז קיוב — 280, מחוז ויניצה — 165, מחוז אודיסה — 47 וממולדאביה — 29. רובם היו מיועדים לחרושת הקואופראטיבית. 114 מהם ירדו בביראקאן ובקימקאן, ואילו האחרים — בעיר בירוביג'אן. מנהלי ה"אשלון" מטעם ה"אוקרקומזט" היו קובריגסקי ועוזרו לעבודה מדינית — דטינקו. הרכבת עזבה את קיוב ב־14 בספטמבר 1935. בקאזאן הצטרף אליה הסופר שמואל גודינר, ששימש בה כעורכו של עתון־הקיר[110]. ב־12 באוקטובר 1935 הגיעה הרכבת לבירוביג'אן. לבאים נערכה קבלת־פנים, שבה השתתפו, בין השאר, ראשי המחוז חאבקין וליברברג והסופר דוד ברגלסון, ששהה בזמן זה במחוז.

לפי הודעות רשמיות, נפסקה העזיבה ב־1935 כמעט לחלוטין. לדברי טרוצקי[111] בישיבת־המליאה של ה"אוזט" ב־4 בפברואר 1936, הסתכמה העזיבה ב־1935 (ממהגרי שנה זו בלבד) ב־160—170 איש: 33 משפחות ו־56 יחידים.

בסוף 1935 הגיע מספר התושבים היהודיים בבירוביג'אן, לפי נתונים של חאצקביץ'[112], ל־14,000, שהיוו למעלה מ־23% מכלל האוכלוסיה. קרוב לוודאי, שבמספר זה כלולים גם המהגרים הלא־יהודים, שבאו למחוז מהתחלת ההתיישבות היהודית בו.

מכסת־ההגירה, שנקבעה ל־1936, היתה 10,000 איש[113]. התנהלה תעמולה נמרצת לגיוסם, אך הדבר נתקל בקשיים לא־מועטים. חאצקביץ' הסביר[114] את הגורמים להם בנאומו בישיבת־המליאה הרביעית של ה"אוזט", שנערכה

110 ראה עמ' 322.
111 טרוצקי, עמ' 21.
112 טריבונה 1936, חוב' 4.
113 חאווקין 2 יאר, עמ' 15.
114 טריבונה 1936, חוב' 4.

בימים 3—6 בפברואר 1936, במלים אלו: "אם לפני עשר שנים, במצב של אי־סידור ואבטלה, אפשר היה לגייס באוקראינה, בבילורוסיה, במחוז המערבי ובמקומות אחרים, שכונו בעבר "תחום המושב היהודי", עשרות אלפי אנשים ולהעבירם לאיזה חלק שהוא של ברית־המועצות, הרי עכשיו שונה הוא המצב. עכשיו עובדים מאות אלפים של בני הנוער היהודי בבתי־החרושת כבעלי מקצוע. בעלי־המלאכה, שעמדו ברשות עצמם, מאוגדים בארטלים יצרניים, עובדים ומשתכרים לא רע. אפילו לסוחרים הזעירים לשעבר הוענקה מזמן זכות־הבחירה, תודות לעמלם בקולחוזים, סובחוזים, ארטלים עמלניים, בבניין ובבתי־חרושת. ילדיהם לומדים במקום, בערים, בבירה, במוסדות לחינוך גבוה, במוסדות לחינוך טכני גבוה. הילדים של היהודים העמלים נהפכו... למהנדסים, טכנאים, טייסים, קציניס, פרופסורים, רופאים וכו'". גם טרוצקי מאשר[115], שאי־ביצועה של תכנית־ההגירה ב־1936 היתה, בין השאר, תוצאה של המחסור במספר מספיק של יהודים, שהיו נכונים להתגייס לעבודה ב"מחוז היהודי האוטונומי".

בישיבת־המליאה הנזכרת של ה"אוזט" הושמעו הצעות לגיוס חברי קולחוזים וטראקטוראים מקולחוזים יהודיים ותיקים ברית־המועצות. כן הודגש, שיש לגייס כוח־אדם, מכל מקום שניתן להשיגו, לצרכי ההתיישבות בבירוביג'אן; ואמנם נהגו כן. הופעלה שיטת "הגיוס מרצון" של מומחים, עובדי־מפלגה ועוד ונשלחו תלמידים לטכניונים בבירוביג'אן; אך לנוכח הקשיים בקליטת המהגרים — היה הכרח להפסיק את ההגירה לאחר ה־15 באוגוסט 1936[116].

במשך שנת 1936 נשלחו על־ידי ה"קומזט" לבירוביג'אן 6,758 מהגרים[117]. לפי נתוני חאבקין[118], הגיע מספרם הכולל בשנה זו ל־8,000. אפשר, שההפרש הוא במספר המהגרים הלא־יהודיים, שבדרך כלל לא היו בטיפולו של ה"קומזט".

בניגוד לכל ההחלטות הנזכרות, היו המהגרים, רובם ככולם, גם ב־1936 — לפי קביעתו של טרוצקי[119] — בעלי מלאכה ללא הכשרה מקצועית מספקת מן העיירות והערים של אוקראינה ובילורוסיה.

בלוחות XVI, XVII ניתנים פרטים על המהגרים באמצעות ה"קומזט".

115 עמעס מיום 15 בדצמבר 1936.
116 טריבונה 1937, חוב' 12.
117 עמעס מיום 26 ביוני 1937.
118 טריבונה 1937, חוב' 5.
119 שם, 1937, חוב' 1.

לוח XVI. מהגרי 1936, לפי מקומות־המוצא [120]

מקומות־המוצא	משפחות		יחידים	
	מספרים מוחלטים	%	מספרים מוחלטים	%
סך־הכל	1,240	100.0	2,303	100.0
אוקראינה	979	78.9	1,591	69.1
בילורוסיה	123	9.9	261	11.4
המחוז המערבי	83	6.7	254	11.0
מוסקבה	33	2.7	180	7.8
לנינגראד	1	0.1	10	0.4
באקו	21	1.7	7	0.3

לוח XVII. מהגרי 1936, לפי יעדיהם [121]

היעדים	מספרים מוחלטים	%
סך־הכל	6,758	100.0
קולחוזים	1,215	18.0
ארטלים תעשייתיים	1,105	16.4
בתי־החרושת לעגלות, לתפירה ולסיד	530	7.8
מסילת־הברזל	847	12.5
מפעלי הקומיסאריון העממי למשק והוועד הפועל המחוזי	476	7.0
מוסדות מחוזיים ונפתיים (עובדים מנהליים וטכניים)	166	2.5
טכניונים (תלמידים)	300	4.4
לפי דרישת קרובים	541	8.0
מוסדות ומפעלים אחרים	1,578	23.4

מספר התושבים היהודיים בבירוביג'אן הגיע ב־1936, לפי הודעת ליברברג בישיבה במוסקבה ביום 8 באוגוסט 1936, ל־18,000 [122]. מספר זה זהה עם הערכתו של טרואיצקי [123], שלפיה מנתה האוכלוסיה הכללית של המחוז 76.5 אלף נפש, והיהודים היוו בה 23.5%. בשנת 1936 היתה עזיבה ניכרת, אך ראשי המחוז השתדלו, לפי עדותו של דימאנשטיין [124], להעלימה מעיני הציבור.

תכנית־ההגירה ל־1937 נתפרסמה באיחור. קודם־לכן נקבו עסקני־ההתיישבות מספרים שונים. למשל, מ. בארן, מנהל ועדת־התכנון המחוזית,

120 עמעס מיום 15 ביאנואר 1937.
121 שם, 26 ביוני 1937; טריבונה 1937, חוב' 14.
122 נ"ל, 1936, חוב' ספטמבר.
123 טריבונה 1937, חוב' 12; עמעס מיום 3 ביוני 1937.
124 ב"ש מיום 7 במאי 1937.

דיבר[125] על 14,500 מהגרים בעוד, שמ. קאטל, יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי, נקט[126] במספר 17,000. התכנית הסופית נתאשרה בהחלטה מס׳ 929 של מועצת הקומיסארים העממיים של ברית־המועצות מיום 10 ביוני 1937 ״על תכנית ההגירה למחוז היהודי האוטונומי ב־1937״, שחתומים עליה ו. מולוטוב, יושב־ראש מועצת הקומיסארים, ומ. ארבוזוב, מנהל ענייני המועצה. לפי החלטה זו[127], ניתנה רשות ל״קומזט״ לגייס לבירוביג'אן 2,160 משפחות, מהן 500 לקולחוזים, ו־1,620 יחידים של יהודים עמלים, בהתאם לחלוקה בלוח XVIII.

לוח XVIII. מהגרי 1937, לפי מקומות־המוצא, בהתאם לתכנית

מקומות־המוצא	משפחות		יחידים	
	מספרים מוחלטים	%	מספרים מוחלטים	%
סך־הכל	2,160	100.0	1,620	100.0
אוקראינה	1,525	70.6	1,020	63.0
בילורוסיה	250	11.6	200	12.3
ר.ס.פ.ס.ר.	330	15.3	350	21.6
מקומות אחרים	55	2.5	50	3.1

בלוח XIX ניתנת חלוקת 9,357 המהגרים, שעמדו לבוא לבירוביג'אן ב־1937, לפי יעדיהם.

לוח XIX. תכנית ההגירה ב־1937, לפי יעדי המהגרים[128]

היעדים	מספרים מוחלטים	%
סך־הכל	9,357	100.0
קולחוזים	2,125	22.7
ארטלים תעשייתיים	2,420	25.9
בתי־החרושת לעגלות, לתפירה ולסיד	1,554	16.6
מסילת־הברזל	798	8.5
מפעלי הקומיסאריון העממי למשק והוועד הפועל המחוזי	1,048	11.2
מוסדות מחוזיים ונפתיים (עובדים מנהליים וטכניים)	250	2.7
טכניונים (תלמידים)	170	1.8
לפי דרישת קרובים	600	6.4
מוסדות ומפעלים אחרים	392	4.2

125 עמעס מיום 27 במארס 1937.

126 שם, שם.

127 החלטה זו פורסמה בשורת עתונים, כגון: עמעס מיום 20 ביוני 1937; אקטיאבר מיום 23 ביוני 1937; טריבונה 1937, חוב׳ 14.

128 עמעס מיום 26 ביוני 1937; טריבונה 1937, חוב׳ 14.

ב־1937 חל שינוי עקרוני בארגון ענייני־ההגירה לבירוביג׳אן, שלפיו הוטלה האחריות לביצועה של משימה זו על המוסדות הסובייטיים במקומות־היציאה. בקשר לכך היה צורך להרכיב בהם ועדות לבחירת המהגרים. העברת המהגרים לבירוביג׳אן הוטלה על מחלקת־ההגירה של הקומיסאריון העממי לענייני־פנים, ה״נ.ק.ו.ד.״ (НКВД), שטיפלה בהגירה הפנימית בברית־המועצות; ועמה חתם ה״קומזט״ חוזה מיוחד בעניין זה[129]. תפקידו של ה״קומזט״ בתחום ההגירה צומצם להשתתפות במבצע הגיוס ובחירת המועמדים. עם הנהגת תמורות אלו השתררה אנדרלמוסיה גמורה בשטח הנדון. ה״קומזט״ וה״אוזט״, שראשיהם הרגישו, כנראה, שקצם משמש ובא, הפסיקו כמעט את עבודתם; הוועדות הנ״ל לא הופעלו; סניפי ה״נ.ק.ו.ד.״ לא קיבלו בכל מקום את ההוראות המתאימות; והמוסדות הסובייטיים המקומיים לא נטו לראות בטיפול בהגירה היהודית תפקיד טבעי שלהם; ועל־כן התנהל הדבר בעצלתיים. ואף־על־פי־כן הגיעו לבירוביג׳אן ב־1937 למעלה מ־3000 מהגרים[130], בכללם לא־יהודים[131].

החל ב־1938 עד לחידוש ההגירה לאחר המלחמה פוחתות והולכות הידיעות על זרימת יהודים לבירוביג׳אן. מסתבר, שהיא הצטמצמה למינימום, למרות־מה שלשנים 1938—1942 של ״החומש השלישי״ הותוותה תכנית להגירת 100,000 אנשים למחוז[132]. חיסול ה״אוזט״ וה״קומזט״ ב־1938; הבהלה בעקבות ה״טיהור״ הנרחב, שהתחיל בסוף 1936; והמצב הבטחוני המעורפל במזרח הרחוק לרגל התקריות עם היאפאנים — לא היו עשויים, כמובן, לשמש גורמים מדרבנים להגירה. ההמונים היהודיים לא היו להוטים ביותר לנדוד לבירוביג׳אן, ומה גם שבדקו בשבע עיניים את כשרותו של כל מועמד להתיישב באזור־ספר זה. אמנם נעשו נסיונות ב־1938 לגייס מהגרים למחוז, אך ללא הצלחה. כך, למשל, ערך ישראל גולדמאכר, ציר מועצת־הלאומים מבירוביג׳אן, מסע לתכלית זו בשורת ערים ועיירות באוקראינה. כמו־כן שיגר הקומיסאריון העממי לחקלאות — שעליו הוטל ארגון ההגירה החקלאית לבירוביג׳אן — אנשים לאוקראינה, בילורוסיה ואזורים אחרים לשם גיוס מתיישבים בשביל הקולחוזים במחוז[133]. ב־1938 הגיעו לבירוביג׳אן כמה בריגאדירים

129 טריבונה 1937, חוברות 12, 16.
130 עמעס מיום 15 בפברואר 1938.
131 ב״ש מיום 11 במארס 1937.
132 לפי עדותו של טרוצקי בעמעס מיום 3 ביוני 1937, נקבעה תכנית־ההגירה של 100,000 איש לתקופת 1938—1942, בהתאם לחלוקה זו: ב־1938 — 10,000 איש; ב־1939 — 15,000; ב־1940 — 20,000; ב־1941 — 25,000; ב־1942 — 30,000.
133 עמעס מיום 5 באוגוסט 1938.

מהקולחוזים היהודיים בנפות היהודיות באוקראינה ובקרים[134], במסגרת התכנית הנזכרת לחיזוק הקולחוזים במחוז, והם הועסקו בהם כיושבי־ראש וכבריגאדירים.

ב־1939 התחילה בברית־המועצות, לפי יוזמת השלטונות, תנועת־הגירה של קולחוזים שלמים מאזורים עניים באדמות לאזורים עשירים בהן, כגון סביבת־הוולגה, קאזאכסטאן והמזרח הרחוק, ובכללם בירוביג׳אן. למהגרים הובטחו הנחות שונות ועזרה ממשלתית רבה. תנועה זו כונתה בשם תנועת ״פאטריוטים־מהגרים״. בקשר לכך הוצאה חוברת ביידיש מאת א. גילמאן[135], המכילה חומר אינפורמאטיבי עשיר על בירוביג׳אן בכלל ועל תנאי ההגירה החקלאית לשם בפרט. המחבר מציע להעביר לבירוביג׳אן קולחוזים שלמים, שאין להם בסיס משקי מספיק במקומות־מגוריהם. בעתונות היהודית[136] פורסם קול־קורא, חתום על־ידי ה. סוכארב, מזכיר הוועד המפלגתי המחוזי בבירוביג׳אן, וכן זאכארוב, יושב־ראש הוועד הפועל, בשם ״קומט צו אונדז!״ (בואו אלינו!), המזמין את הקולחוזים היהודיים ואת הקולחוזים בכלל באזורים עניי־אדמה לעבור לבירוביג׳אן. כן נתפרסם באותו פרק־זמן, בעקבות התנועה הנזכרת, מכתב מאת נציגי בירוביג׳אן בתערוכה החקלאית במוסקבה[137] בשם ״לאָמיר בויען דעם סאָציאליסטישן פאַרפאַסט״ (״הבה נקים את העמדה הסוציאליסטית הקדמית״), אל חברי הקולחוזים היהודיים בנפות היהודיות והקולחוזים ליד העיירות, שבו נתבעים הם, לטובתם, לעקור לבירוביג׳אן. אמנם ההגירה בשנה זו היתה של חברי קולחוזים בלבד[138]. לפי עדותו של באכמוטסקי[139], הגיעו לכאן ב־1939 250 משפחות מהגרים.

לפי ידיעה בעתונות[140], הגיעו לקולחוזים של המחוז בחדשים הראשונים של 1940 ״יהודים מרובים״ מברדיצ׳ב, שפולה ודנייפרופטרובסק. כן באו 98

134 שם, 14 בדצמבר 1938.
135 ראה ביבליוגראפיה.
136 ראה, למשל, דער שטערן כארקאָוו (להלן: שטערן) מיום 27 באוגוסט 1939.
137 שם, שם.
138 אָקטיאבר מיום 6 ביאנואר 1940.
139 אייניקייט מיום 29 בנובמבר 1947. מסתבר, שבמספר זה כלולות גם משפחות לא־יהודיות. כך, למשל, באו בשנת 1939 משפחות של מהגרים לא־יהודיים ממחוז קויבישב והחבל האלטאי לקולחוז הלא־יהודי על־שם קירוב בנפת לגינסקויה. (ראה: ק. יעלענאָוא, דער וועק פון א קאָלווירט אפן וויטן מזרח, שטערן מיום 20 ביולי 1939) וכן משפחות של דייגים לא־יהודיים מסביבת אסטראכאן לקולחוז־הדייגים ״קראסני פארטיזאן״ בכפר ולאדימירובקה (ראה: יא. יאסינסקי, אסטראכאנער פישער, שטערן מיום 11 בפברואר 1940).
140 פאַרפאַסט 1940, חוב׳ 2—3.

משפחות מבילורוסיה. ה. סוכארב, מזכיר הוועד המפלגתי המחוזי, מציין במאמרו[141]: "התכנית, שהותוותה לקבלת מהגרים לקולחוזים של המחוז בשנת 1940, כבר בוצעה. לקולחוזים באו נציגי־משפחות, שפיתחו פעולה נרחבת להקמת בתים. כבר באות המשפחות". כמה שורות לאחר־מכן מוסיף הכותב, שהמחוז מתכונן לקלוט למעלה מ־200 משפחות יהודיות מבילורוסיה ואוקראינה וש־25 המשפחות הראשונות הגיעו לקולחוזים "ואלדהיים" ו־"20 שנה לאוקטובר" והצטרפו לעבודה. בהמשך דבריו מציין סוכארב, שהקולחוז "עמעס", בן 63 המשפחות, מבילורוסיה הביע את רצונו להגר למחוז, והיתה כוונה למזגו עם קולחוז על־שם מולוטוב, שנתארגן בימים ההם בנפת בירו־ביג'אן. אף ארטל של עגלונים מהומל גילה נכונות להתיישב בבירוביג'אן. לדברי סוכארב, הגיעו באותו זמן למחוז הרבה פניות בענייני־הגירה מכל פינות ברית־המועצות.

ב־1940 ניתנה הוראה לוועד ההגירה שעל־יד מועצת הקומיסארים העממיים של ברית־המועצות לעבד תכנית רחבה ליישובו של המחוז. בקשר לכך יצאה לבירוביג'אן ועדה מיוחדת, מורכבת מנציגי גוף זה והוועדה הממלכתית לתכנון. הועלתה תכנית גדולה לקליטת למעלה מ־45,000 מהגרים בשנים הקרובות[142], כנראה מתושבי פולין, רומניה והארצות הבאלטיות, שסופחו לברית־המועצות בשנים 1939—1940. כאמור[143], דיבר על כך ה. סוכארב, שהיה גם ציר מועצת־הלאומים מבירוביג'אן, בישיבת המועצה העליונה של ברית־המועצות מיום 28 בפברואר 1941[144]. הוא ציין, בין השאר, שמחמת הגידול הניכר של בסיס־ההגירה, בעקבות סיפוחם של השטחים הנ"ל, תהיה אפשרות להעביר לא פחות מ־30,000—40,000 משפחות יהודיות לבירוביג'אן. לפי ידיעה אחת[145], פתחו בבסאראביה ובצפון בוקובינה וכמו־כן בארצות הבאלטיות ברישום מועמדים למטרה זו. בינתיים פרצה מלחמת רוסיה־גרמניה, שהביאה, לדברי באכמוטסקי[146], להפסקה גמורה של ההגירה למחוז. אמנם עם פרוץ המלחמה עזבו המוני־יהודים את מקומות־מגוריהם מפחד הגרמנים. אך

141 ה. נ. סוכארעוו, זעקס יאָר יידישע אוטאָנאָמע געגנט, שם, עמ' 6 ואָקטיאבר מיום 6 במאי 1940.

142 אָקטיאבר מהימים 27 ביוני ו־24 ביולי 1940.

143 ראה עמ' 66.

144 ראה כתבה במאָרגן־פרייהייט מיום 20 באפריל 1941 מאת גולדה פראדס ממוסקבה שפורסמה גם בעמעס (קובנה) באחד הגליונות מחודש מארס 1941.

145 American Jewish Year Book, 5702 — 1941/42, p. 318. לא מצאנו אישור לידיעה זו בשום מקום אחר.

146 איניקייט מיום 1 בפברואר 1947.

הם הופנו לאוראל, לסיביר, לרפובליקות הסובייטיות באסיה התיכונה, אך לא ל״מחוז היהודי האוטונומי״. אולי גרמה לכך סכנת המלחמה עם היאפאנים.

בסוף 1944 התירו השלטונות הסובייטיים לארגון ״אמביג׳אן״ בארצות־הברית לסייע להעברתם של יתומים יהודיים מיוצאי הארצות הסמוכות לברית־המועצות (פולין, רומניה וכו׳), שנשארו בתחומיה של מדינה זו, לבירוביג׳אן ולשיקומם בה[147]. כן ניתנה רשות לשלטונות־המחוז לערוך מגבית לתכלית זו, שהכניסה 1,662,000 רובל. הכסף נועד להקמת שתי עיירות ל־2,000—2,500 יתומים יהודיים[148]. כפי שמוסר א. דז׳נובסקי[149], קיבלו ה״אמביג׳אן״ וה״איקאר״ תשובה ממ. זילברשטיין, יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי בבירוביג׳אן, כי למחוז הועברו 3,500 יתומים מתוך המספר המתוכנן של 30,000, שלקליטתם הוקמו כאן חמישה בתי־יתומים. אם נביא בחשבון את כושר־קליטתם המוגבל של בתי־יתומים אלה — למשל, ב־1946 היו במוסד בעיר בירוביג׳אן 75 מקומות[150] ובוואלדהיים ב־1945 20[151] — הרי אין ספק, שאין כל ממש בידיעה הנ״ל. כפי שהעיד בפני שאול קיבל, מי שהיה מנהל החלק הלימודי (завуч) במשך שישה חדשים בשנים 1945 ו־1946 בבית־היתומים בלונדוקו — מן הגדולים מהחמישה, שהיו קיימים בפרק־זמן זה בבירוביג׳אן — היו בין מאות חניכיו של מוסד זה, שנהנה ממצרכי מזון והל־בשה, שנשלחו על־ידי ארגון ״אמביג׳אן״ מארצות־הברית, רק כמה עשרות יהודים. כמו־כן קבע הנ״ל, שהכיר את המצב גם בשאר בתי־היתומים, שאין כל שחר לידיעה על בואם של 3,500 יתומים יהודיים לבירוביג׳אן בתקופה זו.

ב־1945 התחילו מגיעות לשלטונות־המחוז בקשות מיהודים ממקומות שונים בברית־המועצות להרשות להם להגר לכאן. מספרן עלה ב־1946, ובכללן היו גם פניות של תושבי בירוביג׳אן, המבקשים להתיר לקרוביהם להצטרף אליהם. לדברי אוליצקי[152], הסתכמו פניות אלו עד סוף אפריל של שנה זו ב־1,500,

147 ראה עמ׳ 134—135. יש סברה, שהממשלה הסובייטית — בהשפעת הוועד האנטי־פאשיסטי היהודי במוסקבה—עשתה ב־1945 נסיון בלתי מוצלח להשפיע על הוועד הפולני לשחרור לאומי — בעתיד הממשלה הפולנית הזמנית — שהפליטים היהו־דיים מפולין, שנמצאו בגבולות ברית־המועצות, יסעו לבירוביג׳אן במקום לחזור לפולין, בהתאם להסכם הרפאטריאציה. ראה Leon Leneman, La tragédie des Juifs en U.R.S.S., Paris 1959, pp. 30—31.

148 אייניקייט מיום 6 ביולי 1944.

149 נ״ל 1946, חוב׳ מאי.

150 פ. סאלאוויאוו, די קינדער־אנשטאלטן פון דער יידישער אוטאנאמער געגנט, אייניקייט מיום 7 במאי 1946.

151 נ״ל 1945, חוב׳ ספטמבר.

152 אייניקייט מיום 7 במאי 1946.

וכמעט מחציתן היתה מארבעת החדשים של 1946. עם נציגי הוועד הפועל של חבל חאבארובסק במוסקבה נמנה גם מיופה־כוח מטעם המחוז, שרשם מועמדים להגירה לבירוביג׳אן[153]. המהגרים הראשונים, שהיו בלתי־מאורגנים, הגיעו ב־1946. זמן קצר לאחר־מכן החליטו השלטונות ליטול לידיהם את ארגונה של ההגירה היהודית ההמונית למחוז ברכבות מיוחדות (״אשלונים״) על חשבון המדינה. במפעלים ובקולחוזים במרכזי היהודים בברית־המועצות נערכו אסיפות רבות, שבהן נתקבלו החלטות על נכונות עובדיהם וחבריהם היהודיים להגר לבירוביג׳אן.

ארגון ״האשלונים״ בוצע בהתאם להחלטות מיוחדות של הממשלה, ונראה הדבר, שניתן דין־קדימה בבחירת המקומות לנקודות־מוקד של הניאו־אנטישמיות בברית־המועצות, כגון מחוז ויניצה וכן אזורים, שבהם התרכזה החקלאות היהודית לפני המלחמה וששרידי תושביהם התחילו לחזור עכשיו לכפריהם, היינו, קרים והמחוזות הדרומיים של אוקראינה (ניקולאיוב, דנייפרופטרובסק, אודיסה). ״אשלון״ אחד אורגן מאסיה התיכונה (סאמארקאנד), שבה מצאו מקלט בימי המלחמה פליטים יהודיים רבים. אפשר היו מארגנים יותר ״אשלונים״ ממקומות כגון זה, לולא חל מפנה בגישת השלטון לעניין כולו. מן הראוי לציין, שלא אורגן אף ״אשלון״ אחד מבילורוסיה. — לשם הנהלת התעמולה למען ההגירה וארגון הרכבות המיוחדות שוגרו מבירוביג׳אן משלחות מיוחדות, שעם חבריהן נמנו עסקני־ציבור ומתיישבים ותיקים מבירוביג׳אן.

בני בירוביג׳אן קידמו את פני הבאים ב״אשלונים״ בחגיגיות מרובה. על סף המחוז הם נתקבלו על־ידי משלחות, ובתחנת־הרכבת בבירוביג׳אן נערכו לכבודם אסיפות־עם, מלוות נגינת תזמורות ונאומים נלהבים, ואף הוגשו להם פרחים. בהגיעם למקום הוזמנו להצגות תיאטרון ולפגישות עם סופרי־המחוז. ועדה מיוחדת דאגה לסידור הבאים. העתונות המקומית והראדיו הקדישו למהגרים תשומת־לב מרובה, ולעתים היו מסריטים את הפגישות עמם.

ארגון ה״אשלונים״ התחיל בסוף 1946[154] ונסתיים בסוף 1948. בשנים 1947—1948 הגיעו בסך־הכל לבירוביג׳אן 12 רכבות מיוחדות[155]. הרי הפרטים על כל אחת מהן, לפי המקומות וסדר יציאתן:

153 ראה: מודעה שם, 8 ביוני 1946.

154 כבר באוקטובר 1946 נערך על־ידי הוועד הפועל של מחוז ויניצה רישום של המעוניינים להגר לבירוביג׳אן. ראה: שם, 19 באוקטובר 1946.

155 שם, 14 בנובמבר 1948.

1. ויניצה 1[156]

יצאה מוויניצה, בהנהלת פרץ דוכנו ועוזרו ח. טולצ׳ינסקי, בדצמבר 1946 ועברה את מוסקבה ב־30 בדצמבר 1946. נסעו בה 326 אנשים מוויניצה והמחוז, בכללם 116 משפחות והשאר יחידים. עמם נמנו 144 חברי קולחוזים, 44 פועלים ו־31 עובדים אינטלקטואליים. הרכבת הגיעה לבירוביג׳אן ב־24 ביאנואר 1947.

ויניצה 2[157]

ב־7 במאי 1947 החליטה מועצת־המיניסטרים של ברית־המועצות על הגירת 550 משפחות (1,580 נפשות) יהודיות ממחוז ויניצה "מתוך רצון חפשי". למטרה זו היה צורך להעמיד 60 קרונות. נרשמו 155 חברי קולחוזים, 48 פועלי־בניין, 25 מסגרים, 18 חרטים, 25 נהגים, 20 נפחים, 5 טראקטוראים, 48 סנדלרים, 39 חייטים, מהנדסים, רופאים, מורים, מכונאים, סדרים, פועלי מתכת וכו׳. הרכבת, בת 45 קרונות וקרון מיוחד לילדים, יצאה מוויניצה ב־6 ביוני 1947, בהנהלתו של שמחה קריבורוצ׳קו (קריבורוק) ועוזרו יעקב כהן. במוסקבה הצטרף אליה הסופר דר נסתר. כן נסעו בה א. ליומקיס, כתב "אייניקייט"; פיקוס, צלמו של עתון זה; הסופר יוסף קרלר ואנשי בירוביג׳אן, ששימשו כמלווים: אברהם גרשקוב, סיניאבסקי ושאול קיבל. מספר הנוסעים היה 993[158], מהם כשליש בגיל 1—16, ומספר היתומים בגיל 1—14 היה 315. ילדים בגיל בית־הספר היו 227. בין הנוסעים היתה גם קבוצת גרים[159]. האשלון הגיע לבירוביג׳אן ב־2 ביולי 1947.

ויניצה 3[160]

רכבת זו, בהנהלתו של המהנדס ישראל בראסלאבסקי מבירוביג׳אן, אורגנה בספטמבר 1947 ונרשמו לנסיעה בה 128 משפחות (כ־400 איש). בין אלה, שהביעו את רצונם לנסוע ב"אשלון" זה, היו 118 אנשים מבוריסלאב שבגא־ליציה. באחד הקרונות נסעו 15 יתומים בגיל 10—16. ב־4 באוקטובר 1947 עברה הרכבת בקיוב וב־7 בנובמבר 1947 היא הגיעה לבירוביג׳אן.

156 שם, 1, 4, 28 ביאנואר 1947.

157 שם, 13, 22 במאי 1947; 7, 10, 24 ביוני 1947; 5, 19 ביולי 1947; 30 באוגוסט 1947.

158 לפי כתבה של אי. ליומקיס באייניקייט מיום 21 ביוני 1947, נסעו ברכבת זו למעלה מ־1,000 יהודים.

159 דער ניסטער, מיט איבערוואנדערער קיין ביראבידזשאן, הייטלאנד 1947, מאסקווע 1 בוך, ז׳ 108.

160 אייניקייט מהימים: 20, 23 בספטמבר 1947; 7 באוקטובר 1947; 13 בנובמבר 1947; נ"ל 1948, חוב׳ יאנואר.

קרים[161]

הרכבת יצאה מייבפאטוריה ב־6 בדצמבר 1947 עם 252 משפחות, בהנהלתו של טברובסקי. היו בה 66 קרונות, בכללם 12 מנפת סאקי עם 56 משפחות (מהן כ־50 חקלאיות), ובסך־הכל 178 איש; מנפת ייבפאטוריה — 67 משפחות, מהן 23 חקלאיות, ובסך־הכל 255 איש; מנפת נובוסיולובסק — 35 משפחות של חברי קולחוזים; ומנפת אזוב — 110 מהגרים.

ה"אשלון" הגיע ב־8 ביאנואר 1948 לבירוביג'אן עם 802 איש. המהגרים הביאו עמם למעלה מ־100 ראשי־בקר. 80% ממהגרי קרים הופנו לקולחוזים.

חרסון[162]

רכבת זו, שיצאה מחרסון ב־14 בדצמבר 1947 בהנהלתם של לבאנדה, מנהל ממגורה בחרסון, והמהנדס חיים הימלפארב ובליווי אברהם גרשקוב, איש בירוביג'אן, היתה מורכבת מ־60 קרונות. מהם אחד לתברואה, אחד לחולים ואחד לתעמולה. הרכבת, שהסיעה 248 משפחות, הגיעה לבירוביג'אן ב־11 ביאנואר 1948.

ניקולאיוב 1[163]

רכבת זו, שהיתה מורכבת מ־30 קרונות, יצאה ב־28 בדצמבר 1947, בהנהלתו של קנופוב. נסעו בה 350 אנשים, מהם 61 עובדי המספנה על־שם מארטי בניקולאיוב. בין הנוסעים היו גם כמה משפחות רוסיות. הרכבת הגיעה לבירוביג'אן ב־28 ביאנואר 1948 עם 337 איש.

ניקולאיוב 2[164]

הרכבת, בת 66 קרונות, יצאה לדרכה ב־1 באפריל 1948. בראשם עמד דוד ולטשטיין, נציג הוועד הפועל המחוזי, וכסגנו שימש המהגר אהרן בליאנסקי. נסעו בה 280 משפחות, שמנו 818 נפש. הרכבת הגיעה לבירוביג'אן ב־27 באפריל 1948.

ניקולאיוב 3 ודנייפרופטרובסק 1[165]

הרכבת יצאה מניקולאיוב ב־21 באפריל 1948 עם 93 משפחות. בדנייפרו־

161 איינקייט מהימים 9, 25 בדצמבר 1947; 10, 13 ביאנואר 1948.
162 שם, 16 בדצמבר 1947; 13 ביאנואר 1948.
163 שם, 30 בדצמבר 1947; 8, 31 ביאנואר 1948.
164 שם, 1, 3 באפריל 1948; 1 במאי 1948.
165 שם, 24 באפריל 1948.

פטרובסק חוברו אליה 13 קרונות עם מהגרים ממחוז זה, ובסך־הכל נסעו בה כ־400 איש.

אודיסה[166]

הרכבת, בת 18 קרונות, יצאה מאודיסה ב־23 באפריל 1948. בווזניסנסק חוברו אליה 7 קרונות נוספים. מאודיסה היו צריכים לנסוע 251 עובדים יהודיים ("ארבעטנדיקע יידן"), מווזניסנסק — 20 משפחות יהודיות. לפי ידיעה אחת[167], הגיע לבירוביג'אן ב־22 במאי 1948 "אשלון מהגרים מאוקראינה". השערתנו היא, שהיה זה ה"אשלון" מאודיסה.

דנייפרופטרובסק 2[168]

רכבת זו, שיצאה לדרכה ב־7 ביוני 1948, הגיעה לבירוביג'אן ב־2 ביולי 1948. עם נוסעיה נמנו בעיקר חברי־קולחוזים ומומחי־חקלאות. בהתאם לתכנית, עמדו לנסוע בה כ־200 משפחות.

סאמארקאנד[169]

היתה זו הרכבת ה־12 והאחרונה. היא יצאה מסאמארקאנד (עיר מחוז בריפובליקה האוזבקית הסובייטית באסיה התיכונה) ב־16 בספטמבר 1948 עם 200 משפחות, שעמדו להקלט במפעלים תעשייתיים. ב"אשלון", בהנהלתו של אנגל, נסעו למעלה מ־600 איש, כולם מיוצאי אוקראינה ובילורוסיה. עם המהגרים נמנו: פועלי בניין, מהנדסים, טכנאים, אורגים, אגרונומים, טראק־טוראים, מכונאים וכן 24 רופאים, 15 מהנדסים וטכנאים וכ־20 מורים. הרכבת הגיעה לבירוביג'אן ב־9 באוקטובר 1948.

לפי לוויטין[170], יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי בבירוביג'אן, באו ב־9 ה"אשלונים", שהגיעו לבירוביג'אן מיאנואר 1947 עד יולי 1948, 1,770 משפחות בלבד; ופירוש הדבר, לפי המקדם שלנו (3 נפשות במשפחה), 5,310 נפשות — מספר קרוב לזה שניתן בלוח XX (5,126) לגבי "האשלונים" 1—10. כאמור היו ה"אשלונים" 8—9 בעצם, לפי השערתנו, "אשלון" אחד.

166 שם, 13, 27 באפריל 1948.
167 שם, 25 במאי 1948.
168 שם, 29 במאי 1948; 22 ביוני 1948; 6 ביולי 1948.
169 שם, 14, 18, 23 בספטמבר 1948; 12 באוקטובר 1948.
170 מ. לעוויטין, די איבערוואנדערונג אין דער יידישער אווטאנאמער געגנט, שם, 22 ביולי 1948.

לוויטין מציין, ש־1,770 המשפחות, שבאו עד יולי 1948 ברכבות המיוחדות, הופנו למקומות העבודה הבאים:

קולחוזים, סובחוזים ומ.ט.ס.	830
התעשייה המקומית	180
התעשייה הקלה	125
החרושת הקואופראטיבית	100
תעשיית חמרי בנייה ומוסדות בניין	165
מסחר	50
מסילת־הברזל	25
המשק הקומונאלי	25
המוסדות לשמירת הבריאות	32
מוסדות־החינוך	35
מקומות־עבודה אחרים	203

בלוח XX נמסר תיאור מסכם על ה"אשלונים", לפי הנתונים שהובאו למעלה.

לוח XX. ה"אשלונים", שהגיעו לבירוביג'אן בשנים 1947—1948

מספר סידורי	מחוזות היציאה	תאריכי היציאה	הגיעו לבירוביג'אן בתאריכים	מספר המהגרים
1	ויניצה	דצמבר 1946	24.1.1947	326
2	ויניצה	6.6.1947	2.7.1947	993
3	ויניצה	התחלת אוקטובר 1947	7.11.1947	400
4	קרים	6.12.1947	8.1.1948	802
5	חרסון	14.12.1947	11.1.1948	*750
6	ניקולאיוב	28.12.1947	28.1.1948	337
7	ניקולאיוב	1.4.1948	27.4.1948	818
8	ניקולאיוב	21.4.1948	מאי 1948	400
9	דנייפרופטרובסק	אפריל 1948	מאי 1948	
10	אודיסה	23.4.1948	22.5.1948	*300
11	דנייפרופטרובסק	7.6.1948	2.7.1948	*600
12	סאמארקאנד	16.9.1948	9.10.1948	600
		בסך־הכל		6,326

* הערכה על בסיס מספר המשפחות והקרונות ברכבת, לפי חישוב של 3 נפשות במשפחה.

לאור הנתונים שברשותנו (לוח XX) על מספר המהגרים, שבאו במאורגן לבירוביג'אן לאחר המלחמה, נראית לנו מוגזמת ביותר הודעתו

של באכמוטסקי[171] מתחילת אפריל 1948, ש"במשך 1½—2 השנים האחרונות הגיעו למחוז למעלה מ־20,000 עובדים יהודיים". אפילו נניח, שבמספר זה נכללו גם 500 המשפחות, שהיגרו, לדבריו במאמרו במאי 1947[172], "בשנה האחרונה" — "כחבורות וכיחידים" מקרים, הרפובליקות של אסיה התיכונה, מחוזות קיוב, דנייפרופטרובסק, ז'יטומיר, פולטאבה באוקראינה ומחוזות קמרובו ונובוסיבירסק בסיביר. מסתבר, שההגירה הבלתי־מאורגנת נמשכה בממדים מצומצמים ביותר, או נפסקה לגמרי עם ארגון ה"אשלונים". מן הראוי לציין, שבמחוז היו יכולים להשתקע רק אלה, שקיבלו לשם כך רשיון מיוחד מהוועד הפועל המחוזי של "המחוז היהודי האוטונומי", ועל סמך זה רשיון לנסיעה לשם מהמשטרה במקום־מגוריהם (ראה צילום).

מתוך הנתונים, שהובאו למעלה, יש להסיק, שבשנים 1945—1948 הסתכמה ההגירה, הבלתי־מאורגנת והמאורגנת ברכבות מיוחדות, לבירוביג'אן לכל היותר ב־10,000 איש.

לוח XXI. ההגירה לבירוביג'אן בשנים 1928—1948

שנות ההגירה	סך־הכל שנתי	סך־הכל מצטבר	הסך־הכל של הנשארים לסוף השנה, או התקופה
1928	900	900	400
1929	1,000	1,900	1,200
1930	1,500	3,400	2,600
1931	3,250	6,650	3,500
1932	9,000	15,650	7,000
1933	3,000	18,650	6,000
1934	5,250	23,900	8,000
1935	8,350	32,250	14,000
1936	8,000	40,250	18,000
1937	3,000	43,250	*19,000
1944—1938	*1,750	*45,000	*20,000
1948—1945	*10,000	*55,000	*30,000

* אומדן של המחבר

הלוח XXI מסכם את הנתונים על ההגירה היהודית לבירוביג'אן מתחילתה ועד להפסקתה בסוף שנת 1948, לפי המקורות שהובאו בפרק זה. המספרים מעוגלים בו עד 50. יש לציין, שהנתונים לפי שנים, בהתאם למקורות שונים, אינם זהים במקרים רבים, אבל ההפרשים, בייחד בסיכום רב־שנתי, אינם

171 שם, 10 באפריל 1948.

172 באכמוטסקי, מיר ווארטן אף אייך, נייע איבערוואנדערער, שם, 24 במאי 1947.

משנים את התמונה בכללה, כפי שהיא משתקפת בלוח. ההבדלים הם בעיקרם תוצאת הרישום הלקוי של המהגרים. חיזוק להשערה זו משמשת העובדה, שבשנים 1931 ו־1935, שבהן היה הרישום מדויק יותר מאשר בשנים אחרות, אין כמעט הבדל בין הנתונים בכל המקורות.

אם נביא בחשבון את העובדה, שבין המהגרים לבירוביג'אן בתקופה הנ"ל היו גם לא יהודים, לא נטעה בהרבה, אם נשער, שמספרם המאכסימאלי של המהגרים היהודיים בתקופה זו לא הגיע ל־50,000 נפש.

לאחר ה"טיהור" הנרחב, שנערך במחוז החל בסוף 1948, הופסקה ההגירה היהודית לכאן בכללה, אם כי יהודים בודדים הוסיפו להשתקע במחוז, מסיבה זו או אחרת, כגון העברה לעבודה, הצטרפות לקרובים וכדומה[173]. לעומת־זאת היתה קיימת וקיימת גם כיום הגירה לא־יהודית לבירוביג'אן, אמנם בממדים מוגבלים. כך, למשל, מעידה הידיעה בעתונות המקומית[174], שבאו הנה ב־1957 51 משפחות ממחוז גורקי לשם היקלטות בקולחוזים והמתינו למשפחות נוספות. העתונאי הפולני דומיניק הורודינסקי, שביקר בבירוביג'אן ב־1958, מציין[175], שבאותו זמן היתה הגירה לא־יהודית למחוז, על־פי־רוב של חברי קולחוזים. ידיעה אחרת בעתונות המקומית[176] מלמדת, שב־1963 באו 40 משפחות ממחוז איבאנובו שברוסיה על מנת להשתקע בסובחוזים של נפת אוקטיאבר במחוז. ציפו לבואן של 100 משפחות נוספות באמצע אפריל של אותה שנה, ובסך הכל עמדו לבוא לנפה זו 185 משפחות. מן הראוי לציין, שבזמן האחרון מתנהלת תעמולה מיוחדת בין חברי הקולחוזים והפו־עלים ברוסיה, כדי להניעם להגר לסובחוזים של "המחוז היהודי האוטו־נומי"[177].

173 כך למשל, מסופר בב"ש מ־15 בפברואר 1961, שבפברואר 1949 נעצרה באובלוצ'יה רכבת עם מהגרים, שהיו ברובם עובדי מפעלים גדולים מהעיר זאפורוז'יה ומשפחותיהם, שבאו לעבוד במזרח הרחוק, ו"כמעט כולם הסתדרו במרכז הנפתי". אחד מהם, אהרן גורדון, שהיה נפח לפי מקצועו, קיבל עבודה במ.ט.ס.־בירה בכפר פאשקובו וחי שם "עד היום". אין לשער, שבין מהגרים אלה היו יהודים רבים.

174 שם, 24 במארס 1957.

175 הורודינסקי, עמ' 57.

176 ב"זוו מיום 9 באפריל 1963.

177 עדות לכך היא החוברת הבאה, שיצאה לאור באוריול: Товарищи колхозники, рабочие и механизаторы Орловской области! Переселяйтесь на богатые и плодородные земли совхозов Еврейской автономной области Хабаровского края! Орел 1961. על חוברת זו נודע לנו מתוך: Книжная летопись. Дополнительный выпуск, No. 3 1962, стр. 122 .No. 4335

ב. הגירה מחוץ־לארץ

בירוביג׳אן נועדה מלכתחילה על־ידי השלטונות הסובייטיים לשם התיישבות של יהודים מברית־המועצות בלבד; אך לאחר שתכנית זו נתקלה בקשיים נבדקו האפשרויות להגירת יהודים מחוץ לארץ לכאן. אב. אפשטיין, המנהל הארגוני של "איקאַר" בארצות־הברית, שביקר ב־1930 בבירוביג׳אן — במסגרת סיורו בברית־המועצות — מציין[178], שבפרק־זמן זה דובר רבות על כך. ואמנם לא ארכו הימים עד שנתקבלה החלטה חיובית על פתיחת ההגירה מחוץ לארץ. ש. דימאנשטיין, הסביר את הטעמים לאישורה בזו הלשון:[179] "עלינו למצוא בנאים — ויהי מה — ובכל מחיר, ואם איננו יכולים למצאם בארצנו — יש צורך לנקוט באמצעים כדי להביאם מחוץ־לארץ מקרב הבנאים היהודיים המובטלים וכן אחרים, שיסכימו לבוא לבירוביג׳אן". מן הראוי לציין, שלארין, המתנגד העקיב של ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן בכללה, הביע ב־1928 את הדעה, שתנאי מוקדם להצלחתה של התכנית היא הגירה לכאן של יהודים מחוץ־לארץ. ואלה דבריו על נושא זה[180]: "מפעל מעין זה היה מקבל תנופה רבה רק באותו מקרה, שלפי שעה אינו מתקבל על הדעת, של הגירה גדולה לאמור של יהודים מחוץ־לארץ — מפולין, מליטא ומרומניה". המשבר הכלכלי הממושך, שפקד בימים ההם את הארצות הקאפיטאליסטיות, שימש רקע טוב לתעמולה למען ההגירה לבירוביג׳אן.

בסוף מאי 1931 הגיעו ללנינגראד המהגרים הראשונים מחוץ־לארץ לבירוביג׳אן. היו אלה יהודים מארגנטינה, אורוגוואי וגרמניה[181]. ביוני של אותה שנה ביקר מיכאל ראשקס, חבר הנשיאות של מועצת ה"אוזט" המרכזי, בארץ־מוצאו ליטא, ובהסכמתה של ממשלת מדינה זו פתח כאן ברישום יהודים, שהביעו את רצונם להגר לבירוביג׳אן. בהתאם לדין וחשבון, שנמסר על־ידיו לנשיאות של מועצת ה"אוזט"[182], הופיעו לרישום זה נציגים של 800 "יחידות משפחתיות", אך נרשמו 528 יחידות, שמהן קיבלו 153, שמנו 341 איש (189 גברים ו־152 נשים), אזרחות סובייטית. הקבוצה הראשונה של 55 מהגרים מליטא לבירוביג׳אן עברה את מוסקבה ב־15 באוגוסט 1931[183]. בסך־הכל הגיעו לאזור ב־1931, לפי י. ברגמאן[184], 469 מהגרים מחוץ־לארץ.

178 אב. אפשטיין כ"י.

179 ראה מאמרו של דימאנשטיין בטריבונה 1931, חוב׳ 16: Биробиджан должен быть построен. הוא תרגום מאמר ראשי, שפורסם בעמעס מיום 27 במאי 1931.

180 לארין, עמ׳ 67. 181 טריבונה 1931, חוב׳ 16; עמעס מיום 27 במאי 1931.

182 טריבונה 1931, חוב׳ 28—29.

183 שם, 1931, חוב׳ 22—23. 184 שם, 1932, חוב׳ 7.

מכסת ההגירה, שאושרה לבירוביג׳אן לשנת 1932, כללה 4,300 איש מחוץ־לארץ[185], אך למעשה הגיעו בה 784 איש בלבד מ־12 ארצות[186], למרות הרצון הטוב, שגילו השלטונות הסובייטיים בתחום זה. כך למשל, ניתנה לוועד הפועל של "הנפה הבירוביג׳אנית" בהתאם להחלטת הנשיאות של הוועד הפועל המרכזי של ר.ס.פ.ס.ר. מיום 30 בספטמבר 1931[187], הסמכות להקל בהענקת אזרחות סובייטית לבני חוץ־לארץ. כן החליטה נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות ב־7 באפריל 1932[188] להטיל על ה"קומזט" את החובה לנקוט באמצעים הדרושים לעידודה של הגירת יהודים עמלים מחוץ־לארץ לבירוביג׳אן ולדאוג לביסוסם הכלכלי.

ב־1932 הגיעו לבירוביג׳אן, בין השאר, מהגרים מארץ־ישראל. הקבוצה הראשונה, שמנתה 25 איש, מהם 18 מבוגרים ו־7 ילדים[189], נתקבלה בתשומת־לב מיוחדת. ה"טריבונה" הקדישה לכך מאמר ראשי, פרי עטו של ש. דימאנשטיין[190]. ב־16 באוגוסט של אותה שנה ערך המועדון היהודי "קומוניסט" במוסקבה, בשיתוף עם מועצת ה"אוזט" המרכזי וה"אוזט" במוסקבה, קבלת־פנים לקבוצה הנ"ל, שבה הושמעו ברכות לבאים ונאומים אנטי־ציוניים[191].

הגירתם של יהודי חוץ־לארץ בשנים 1931—1932 לא עלתה יפה. משהכירו המהגרים מקרוב את המציאות הקודרת של בירוביג׳אן — פגה התלהבותם. רבים מהם עזבו את האזור וחזרו לארצות־מוצאם. חלק מן המהגרים לא התכוון מלכתחילה להשאר בבירוביג׳אן, כפי שמעיר קאמנצקי[192], אלא ראה בה תחנת־מעבר לברית־המועצות. בהתחלת 1933 היה מספרם בבירוביג׳אן 700 איש ובימים 5—6 בפברואר של אותה שנה הם ערכו כאן כינוס, שהשתתפו בו 73 צירים[193].

לרגל כשלונה של הגירה זו היא הופסקה כמעט לגמרי. ב־1933 הגיעו לכאן מחוץ־לארץ 26 מהגרים בלבד[194], והיו אלה קרוביהם של מהגרי השנים

185 ראה לוח XII.
186 דרויאנוב ייד.א.ג., עמ׳ 48.
187 ראה נספח I ד.
188 ראה נספח I ה.
189 אָקטיאבר מיום 20 באוגוסט 1932.
190 טריבונה 1932, חוב׳ 21.
191 שם, 1932, חוב׳ 22.
192 עמעס מיום 26 באוקטובר 1932.
193 שם, 9 במארס 1933.
194 טריבונה 1934, חוב׳ 1. לפי פרלמאן, הוחלט על־ידי ה"קומזט" וה"אוזט" להעניק ב־1933 ויזות רק לקרוביהם של מהגרים, שכבר השתקעו בבירוביג׳אן. ראה א. פערלמאן, פראגן פארן "געזערד", אידערבוי ווארשע (להלן: איב) 1933, חוב׳ 9.

הקודמות. אין ידיעות בתחום זה משנת 1934. לדברי טרוצקי[195], באו ב־1935 לבירוביג'אן 20—25 איש מחוץ־לארץ. ב־1936 באו לבירוביג'אן כ־70 מהגרים מליטא, מתוך קבוצה של קרוב ל־100 איש, שבאו לברית־המועצות כ"תיירים". הם נסעו לבירוביג'אן על דעת עצמם; הוחזרו משם על־ידי השלטונות המקומיים למוסקבה; ורק לאחר השתדלויות מרובות ניתנה להם — פרט ל־20 שחזרו לליטא — הרשות להגר לבירוביג'אן. על מקרה זה סיפרו פסח נוביק, מעורכי ה"מאַרגן־פרייהייט"[196], ויוסף חייקין[197], מעובדי "דער טאָג" הניו־יורקי, שביקרו (כל אחד בנפרד) ב־1936 באזור, וכאן נודע להם על הקבוצה הנ"ל. לפי עדותו של תושב בירוביג'אן נאלצו אנשי הקבוצה, כעבור זמן קצר לעזוב את האזור.

נוביק שחקר, כנראה במיוחד, בתקופת שהותו בבירוביג'אן, את בעייתם של מהגרי חוץ־לארץ — מוסר פרטים רבים על גורלם[198]. לפי עדותו, לא התאימו לתנאי המקום בעיקר מהגרי ארצות־הברית, שלא יכלו להסתגל לרמת־החיים כאן, שהיתה פרימיטיבית ביותר, בהשוואה לזו של ארץ־מוצאם. רובם הגדול חזר למולדתו. כמו־כן לא נקלטו מהגרי גרמניה, צרפת וארץ־ישראל, שעזבו ברובם את בירוביג'אן ועברו למקומות אחרים בברית־המועצות. הקבוצה מגרמניה הגיעה בקיץ 1932[199], בימי השטפון הגדול, שפקד את בירוביג'אן. מחמת קשיי הדיור והמצוקה הכלכלית לא החזיקה מעמד, ורוב חבריה עזבו את המקום. מעין זה היה גם גורלה של הקבוצה מצרפת, שהגיעה לאזור בימי השטפון של 1932; ניסתה מזלה בהקמת בית־חרושת לפיברוליט; התחבטה במכשולים שונים; ולבסוף נטש חלק ניכר מחבריה את המקום. ממהגרי ארץ־ישראל חזרו אליה 2—3 אנשים, ואילו רבים מהם נקלטו בבית־החרושת "שאריקופודשיפניק" (Шарикоподшипник) במוסקבה, מקצתם בעמדות חשובות. בבירוביג'אן עבדו בעיקר יורדי ארץ־ישראל בלונדוקו בהקמתו ובהפעלתו של בית־החרושת לסיד; חלק מהם "בעיירה הסוציאליסטית"; ואחרים — בוואלדהיים ובאין. בימי שהותו של נוביק בבירוביג'אן היו בה, לדבריו, 20—25 "פלשתינאים", מקצתם בעמדות חשובות. אשר פרלמאן,

195 טריבונה 1936, חוב' 2.

196 פ. נאָוויק, אידן אין ביראָ־בידזשאן, ניו־יאָרק 1937 (להלן: "נוביק"), ז' 69.

197 ג. כאנין, ביראָבידזשאן — דער פאלשער משיח, פאַרווערטס מיום 3 ביאנואר 1937.

198 נוביק, הפרקים: "אויסלענדער אין ביראָבידזשאן" (עמ' 68—72), "אמעריקאנער אין ביראָבידזשאן" (עמ' 81—84). ראה גם: באסקין, די אויסלענדישע איבערוואנדערער אין ביראָבידזשאן, פאַריז (פאריז), מיום 3 ביאנואר 1933.

199 בקבוצה זו היו, לפי עדותו של אוטו הלר, גם כמה פועלים גרמניים לא־יהודים. ראה ספרו: *Wladiwostok!* Berlin 1932, s' 201.

שביקר בבירוביג'אן ביולי־אוגוסט 1934, מספר [200], שאנשי ארץ־ישראל הביאו עמם למקום החדש את הלחן: "יה חי לי". רק מהגרי ליטא וארגנטינה נקלטו, בדרך־כלל, כהלכה בבירוביג'אן. רבים מיוצאי ליטא עבדו בסובחוז־הגרעינים, ואילו חלק ניכר של אנשי ארגנטינה השתתף בהקמתה של ה"עיירה הסוציאליסטית". העוזבים התבססו במקומות אחרים בברית־המועצות.

לדברי לורד דדלי מארליי [201], מחסידיה הנלהבים של בירוביג'אן, שביקר בה באוקטובר 1933, עזבו את האזור 60% של המהגרים מחוץ־לארץ. חייקין, שסייר בבירוביג'אן ב־1936, מצא בה "כמה מאות" מהגרים מחוץ־לארץ [202]. עדות דומה מוסר אדולף הלד [203], שאף הוא ביקר שם באותה שנה.

ב־1935 הועלה על הפרק עניין חידושה של ההגירה מחוץ־לארץ; והיתה זו ללא ספק שעת־כושר — לנוכח סכנת התפשטותו של הנאציזם במדינות הסמוכות לגרמניה; ובתחום הנדון גילה פעילות מוגברת ארגון ה"אמביג'אן" בארצות־הברית. מטעם ארגון זה שוגרה ביולי 1935 משלחת למוסקבה, שבה השתתפו יעקב בודיש ומ. שרובר. הראשון ביקר גם בבירוביג'אן. הם הביאו עמם תזכיר חתום על־ידי מנהלי "אמביג'אן" ו־50 אנשי־ציבור ידועים מארצות־הברית וניהלו משא ומתן עם ה"קומזט" בעניין חידוש ההגירה, שנסתיים בהסכם ביניהם, שלפיו יהיו המהגרים בעיקר יוצאי פולין וליטא [204] ומיכסתם הועמדה על 1,000 משפחות ו־500 יחידים. הניחו, שההגירה תתחיל בחדשי אפריל ומאי 1936. במסמך נקבע [205], שבעד כל מהגר מחוץ־לארץ תקבל

200 פרלמאן, עמ' 121. על מהגרי ארץ־ישראל בבירוביג'אן — ראה גם האור (תל־אביב) 1933, חוברות 5—6, 14.

201 *Biro-Bidjan, An Eye-Witness Account of the New Home for the Jews* by Lord Marley, London, n. d., p. 7.

202 י. חייקין, די אויסזיכטן פאר ביראבידזשאן אין דער נאענטסטער צוקונפט, טאָג מיום 12 ביולי 1936.

203 פאָרווערטס מיום 23 בספטמבר 1936.

204 יש לציין, שדובר רבות על הגירת יהודי־גרמניה לבירוביג'אן, אבל השלטונות הסובייטיים היו מעוניינים להפנות את עיקר תשומת־הלב להגירה מהשטחים, שנכללו בעבר בתחומי־רוסיה. ראה נאומו של צ'וצקאייב בישיבת־המליאה הרביעית של ה"אוזט", לפי טריבונה 1936, חוב' 4.

205 תנאי ההסכם מובאים כאן לפי מכתב־תשובה מאת מועצת ה"אוזט" ל"אמביג'אן", שחתומים עליו דימאנשטיין וראשקס, על מכתב מיום 30 ביולי 1935. העתק ממכתב ה"אוזט" שמור באוסף יעקב ברכות אהרנוב ז"ל שבספריה של סמיניאריון הקיבוץ הארצי בגבעת־חביבה. תנאים דומים הוצעו ביוני 1934 לא. פרלמאן, נציג ארגון "אגראיד" בפולין, בשעת שהותו במוסקבה. לדבריו, לא נתן את הסכמתו לדבר, והעניין נשאר פתוח. ראה איב 1934, חוברת 9.

ממשלת ברית־המועצות תשלום של 200 דולאר לכיסוי ההוצאות מהגבול הסובייטי עד בירוביג׳אן וכן לשם סידור ראשון. המהגרים נדרשו לקבל נתינות סובייטית עוד בהיותם במקומות־מוצאם ולהתחייב להשאר בבירוביג׳אן לא פחות משלוש שנים. השלטונות הסובייטיים הטעימו, שאין הכוונה לפתיחת שערי בירוביג׳אן להגירה המונית של יהודי חוץ־לארץ, אלא לגיוס מספר מוגבל של פועלים מומחים, מאוהדי ברית־המועצות. לפי כל הסימנים נתקבל הרושם, שההסכם עומד על סף ביצועו: "טריבונה" הקדישה לו מאמר ראשי[206] וכן הודיע ליברברג במועצת העיריה של בירוביג׳אן על החלטת השלטונות המרכזיים לקלוט ב־1935/36 — 4,500 מהגרים מחוץ־לארץ[207]. קוט, נציג ה"קומזט" בבירוביג׳אן, הודיע[208], שמצפים לבואן של קבוצות־המהגרים הראשונות מחוץ־לארץ בחדשי אפריל־מאי 1936. כן פתח ה"אמבי־ג׳אן" בארגון מגבית רחבה למימון ההגירה, מתוך הנחה, שנוסף לתשלומים הנזכרים לממשלת ברית־המועצות יש לגייס 150 דולאר לכל מהגר לשם כיסוי הוצאותיו עד הגיעו לגבול הסובייטי. בקשר למגבית ערך ה"אמביג׳אן" ב־11 במארס 1936 ארוחת־צהריים חגיגית במלון "אסטור" בניו־יורק, לכבוד אלכסנדר טרויאנובסקי, שגריר ברית־המועצות בארצות־הברית. במעמד זה השמיע השגריר נאום על חשיבותה של בירוביג׳אן בשביל היהודים ועמד על תנאי ההגירה לשם, בהתאם להסכם[209]. ואולם משום־מה חל עיכוב בביצוע המפעל, והדבר הוסבר על־ידי השלטונות הסובייטיים בכך, שעדיין לא הוכנו דירות למהגרים ויש להמנע מחזרה על שגיאות העבר, שגרמו לכשלון ההגירה בשנים 1931—1932.

מתוך דאגה לגורלה של ההגירה החליטו ראשי ה"אמביג׳אן" לשגר למוס־קבה משלחת שנייה לשם בירור המצב במקום. המשלחת, שעם חבריה נמנו יעקב בודיש וג׳ורג׳ סיגאל, שהתה בברית־המועצות כשלושים יום בחדשי מאי ויוני 1937. היא קיימה שיחות עם ראשי ה"אוזט" וה"קומזט", ואף הגישה תזכיר למוסד האחרון, אך ללא תוצאות. סרגיי צ׳וצקאייב, יושב־ראש

206 המאמר - К возобновлению приема иностранного переселения в Ев-рейскую автономную область, שנתפרסם בטריבונה 1935, חוב׳ 10.

207 ב״ש מיום 2 ביוני 1935.

208 שם, 28 בפברואר 1936.

209 *The Jewish Question and the U.S.S.R.* An Address by The Hon. Alexander A. Troyanovsky, Ambassador of the Union of Soviet Socialist Republics to the United States of America at a Dinner in His Honor given by The American Committee for the Settlement of Jews in Birobijan at the Hotel Astor, March 11, 1936.

ה"קומזט", חזר, במכתבו למשלחת מיום 8 ביוני 1937, על הנימוק הרשמי, שכבר היה ידוע לה, והוא, שהעיכוב בהגירה הוא תוצאת העדר דיור מתאים. ב־4 באוגוסט 1937, לאחר שובה לארצות־הברית, מסרה המשלחת דין־וחשבון[210], שלפיו פגעו המצב הבינלאומי וה"טיהורים" בבירוביג'אן בתכנית ההגירה לכאן, ובמסיבות הקיימות אין לקבוע את המועד המדויק לחידושה. כן מסרה המשלחת, שהציעה לשלוח ועדה לפולין לשם בחירת המהגרים, אך ההצעה נדחתה על־ידי השלטונות הסובייטיים.

ההסכם לא בוטל מעולם באורח רשמי, אבל אף משפחה יהודית אחת מחוץ־לארץ לא היגרה לפיו לבירוביג'אן. הכסף, שנאסף למימון־ההגירה, הוחזר בחלקו לתורמים, ואילו השאר הועבר לרשות חברת "אורט". על כך למדים אנו מתוך מכתב־התשובה של ש. אלמאזוב, מזכיר ארגון "איקאר" בארצות־הברית, מאפריל 1940 לרביי דוד ארונסון ממיניאפוליס על שאלתו בעניין זה[211]. אי־קיום תכנית ההגירה, שעליה הוסכם ועליה הודיעו ברבים, הן בברית־המועצות והן בחוץ־לארץ, נגרם, כפי שצוין למעלה, על־ידי האווירה, שהשתררה בברית־המועצות בכלל ובבירוביג'אן בפרט בעקבות ה"טיהורים" הנרחבים והחרפת המצב הבטחוני במזרח הרחוק. המסיבות לא היו נוחות כל עיקר להבאת אלפי מהגרים מחוץ־לארץ. אי־ביצוע ההסכם אכזב מרה את העסקנים בחוץ־לארץ, שרחשו אהדה לברית־המועצות והיו מסורים בכל נפשם ומאודם לעניין בירוביג'אן. ביטוי לרגשות־אכזבה אלה ניתן על־ידי משה כץ[212].

לאחר מכן באו לבירוביג'אן רק מהגרים בודדים מחוץ־לארץ. כך, למשל, מזכיר אמיוט[213] את בואם של שני מהגרים — אחד מקולומביה והשני (עם משפחתו) מאוסטראליה — שהגיעו לבירוביג'אן לאחר המלחמה על מנת להשתקע בה.

בישיבת הוועד המיוחד לענייני פליטים ועקורים של או"מ, שהתקיימה בחדשי אפריל־מאי 1946 בלונדון, ביקש נציג בריטניה את ברית־המועצות

210 *The Promise of Birobijan,* Summary of Proceedings of Meeting of Board of Governors, Directors, Chairmen of Divisions and Sponsors of the American Committee for the Settlement of Jews in Birobijan held at the Aldine Club, New York City August 4, 1937, New-York, 1937. (להלן: אמביג'אן 1937).

211 נ"ל 1940, חוב' יוני.

212 במאמרו: "א נייער קאפיטל אין דער אנטוויקלונג פון ביראבידזשאן", שם, 1937, חוב' מאי.

213 שם 1946. חוב' ספטמבר.

לפתוח את שערי בירוביג'אן בפני פליטים יהודיים[214]. הבקשה לא מצאה אוזן קשבת. באותה שנה מסר באכמוטסקי, לפי ידיעה אחת[215], לוועד האנטי־פאשיסטי, ששלטונות המחוז קיבלו בקשה מ־120 יהודים מארץ־ישראל לאפשר להם להגר לבירוביג'אן. לא מצאנו אישור לידיעה זו בשום מקור אחר. מן הראוי לציין, שב־1948 היו עוד יהודים בחוץ־לארץ, שהיו מוכנים להגר לבירוביג'אן. כך, למשל, נרשמו באותה שנה באורוגוואי 30 משפחות למטרה זו[216].

הלוח XXII מסכם את מספר המהגרים מחוץ־לארץ לבירוביג'אן, לפי השנים וארצות המוצא[217].

לוח XXII. מספר המהגרים מחוץ־לארץ לבירוביג'אן

ארצות־המוצא	סך־הכל	1931	1932	1933	1935	1936	1946
סך־הכל	1376—1371	469	784	26	25—20	70	2
ליטא	516	345	101			70	
ארגנטינה ואורוגוואי	163	47	116				
צרפת	89	1	88				
גרמניה	76	11	65				
ארץ־ישראל	74		74				
בלגיה	61		61				
פולין	33	3 [218]	30[219]				
רומניה	26	26 [218]					
לאטביה	97	14	83				
דרום־אפריקה	1	1					
קולומביה	1						1
אוסטראליה	1						1
ארצות אחרות	238—233	21	166	26	25—20		
ארצות־הברית							

214 *American Jewish Year-Book* 1946—5707, p. 331.

215 נ"ל 1946, חוב' מאי.

216 ביראֶבידזשאן, מונטיבידיאו 1948, חוב' 1.

217 הפירוט של הארצות לגבי 1931 הוא לפי י. ברגמאן (טריבונה 1932, חוב' 7); לגבי 1932 — לפי דרויאנוב י"ד.א.ג., עמ' 48.

218 מהגרים אלה באו לברית־המועצות באורח בלתי־חוקי.

219 זו היא, כנראה, קבוצת המהגרים מווילנה — ברובם טכנאים ומכונאים — שיצאה ב־23 בנובמבר 1932 ממוסקבה לבירוביג'אן ושעליה הודיע עמעס ביום 30 בנובמבר 1932. לפי מקור זה, מנתה הקבוצה 35 איש. בהתאם למכתבו של ס. שולגורניסקי (סאשה שקולניצקי), איש וילנה, מבירוביג'אן מיום 28 בפברואר 1933, היו שם אז 30 מהגרים מעיר זו. ראה: איב 1933, חוב' 2.

ג. האוכלוסיה הכללית והיהודית

לפי מפקד־האוכלוסים, שנערך בברית־המועצות ב־1926, מנתה אוכלוסית בירוביג'אן, בגבולותיה שנקבעו לאחר שנמסרה להתיישבות יהודית, 32,250 נפש [220], שכ־75% מהם היו רוסים (מהם כ־17 אלף קוזאקים מעבר לבאיקאל) אוקראינים, בילורוסים, כ־10% קוריאנים, כ־600 נפש ילידי המקום (בעיקר ממוצא טונגוסי: גולדים, אודֶכֶה ואחרים) ובני לאומים אחרים (סינים וכו'). לא היו כאן תושבים יהודיים, אם נתעלם מאלה, שנזדמנו לאזור בדרך מקרית. צפיפות האוכלוסייה בבירוביג'אן בפרק־זמן זה היתה פחות מאיש אחד לק"מ^2.

בעקבות ההגירה והריבוי הטבעי [221], גדלה אוכלוסית האזור, אך בקצב אטי למדי, הואיל ולתהליך ההגירה נתלוותה, כאמור, העזיבה בממדים ניכרים. לפי מפקד־האוכלוסים, שנערך בברית־המועצות ב־17 ביאנואר 1939 [222], מנתה אוכלוסית בירוביג'אן 108,938 איש, שמהם התגוררו 71,578 (65.7%) ביישובים עירוניים ו־37,360 (34.3%) — בכפרים. צפיפות האוכלוסיה הגיעה באותה שנה ל־3 איש, בממוצע, לק"מ^2.

בהתאם לתוצאות של מפקד־האוכלוסים האחרון, שנערך בברית־המועצות ב־15 ביאנואר 1959 [223], הגיעה אוכלוסית המחוז ל־162,856 איש, ש־117,257 (72%) מהם חיו ביישובים עירוניים ו־45,599 (28%) — בכפרים. בהשוואה למפקד של 1939 גדלה אפוא אוכלוסית המחוז במשך 20 שנה, לערך, ב־54,000 נפש, היינו, ב־2,700, בממוצע, לשנה, ואילו אחוז האוכלוסיה העירונית עלה בתקופה זו על חשבון הכפרית, ב־6.3%. האוכלוסיה בשעה זו היא יותר רב־לאומית מזו שבתחילת כינונו של המפעל. חיים כאן רוסים, אוקראינים, יהודים בילורוסים מורדבינים ובמספר קטן בני לאומים רבים אחרים [224], אך

220 Е. И. Ванеев, Биро-Биджан, [Благовещенск] 1931, стр. 43 (להלן: "ואנייב").
לשם המגעות מטעות יש לציין, שהמספר 27,344 איש, המובא על־ידי הפרופ' ב. ברוק (ברוק, דו"ח קומזט I, עמ' 22) והמצוטט על־ידי אחרים, מתייחס לטריטוריה של בירוביג'אן, כפי שהוצעה על־ידי משלחת ה"קומזט" מ־1927 בלבד.

221 הריבוי הטבעי בבירוביג'אן בשנים הראשונות של ההתיישבות היהודית בה היה 2.5%. ראה: קאנטורוביץ' פרסם., עמ' 78—79.

222 איטוגי ר.ס.פ.ס.ר. עמ' 28, 29. 223 שם, שם.

224 לפי עדותו של העתונאי האמריקאי סליזבורי (The New York Times, מיום 22 ביוני 1954), שביקר בבירוביג'אן ב־1954, הובאו לכאן טאטארים, שגורשו על־ידי השלטונות הסובייטיים מקרים, לאחר שהרורה מעול הגרמנים, בעוון של שיתוף־פעולה עם הכובשים.

נעלמו הקוריאנים[225]. צפיפות האוכלוסיה במחוז היא עכשיו 4.5 איש, בממוצע, לק"מ².

עד ה"טיהור" של שנות 1936—1938 היו המקורות מציינים את מספר היהודים בבירוביג'אן[226], אך לאחר־מכן הם פסקו מעשות זאת; יוצא דופן במקצת במובן זה הוא קאמנצקי, המציין בחוברתו[227], שיצאה לאור ב־1939, ששיעור היהודים בכלל אוכלוסית המחוז הוא 20%. הרושם הוא, שהוטל איסור על פרסום נתונים בתחום זה. מספר היהודים לא נרשם לא בחוברתו של גילמאן[228], שיצאה לאור ב־1939 והמכילה, בדרך כלל, חומר אינפורמאטיבי רב על בירוביג'אן; לא בספריו של הסטאטיסטיקן היהודי־סובייטי ל. זינגר, שהופיעו ב־1941 ו־1948[229], אף־על־פי שהוא ראה צורך לפרסם בהן נתונים על היהודים המועטים שבריפובליקות, כגון קירגיזיה וטאג'יקיס־טאן; לא בעתון "אייניקייט", שנדפסו בו ידיעות מרובות על בירוביגאן; ואף לא בקובץ "המחוז היהודי האוטונומי"[230], שיצא לרגל חצי־היובל לקיומו. גם הורודינסקי, שביקר במחוז בסתיו 1958, מציין[231], שלא הצליח לקבל נתונים על מספר היהודים בו.

לפיכך שימש במשך שנים מספר היהודים בבירוביג'אן לנושא לניחושים ואומדנים. ב־1962 וב־1963 פורסמו, באורח רשמי, התוצאות של מפקד־האוכלוסים בשנת 1959, הכוללות בין השאר פרטים על האוכלוסיה היהודית ב"מחוז היהודי האוטונומי" (ראה לוחות XXIII, XXIV).

לוח XXIII. האוכלוסיה במחוז היהודי האוטונומי, לפי הלאומים העיקריים, ביום 15 בינואר 1959[232]

הלאומים	מספרים מוחלטים	%
סך־הכל	162,856	100.0
יהודים	14,269	8.8
רוסים	127,281	78.2
אוקראינים	14,425	8.9
בילורוסים	1,578	1.0
מורדבינים	1,446	0.9

225 ראה עמ' 65.

226 ראה פרטים על מספר המהגרים היהודים בכל שנה בתקופה: 1928—1936, שהובאו בעמ' 81—83, 86, 88, 90, 94, 96.

227 קאמנצקי, עמ' 44.

228 ראה ביבליוגראפיה.

229 ראה ביבליוגראפיה.

230 ראה ביבליוגראפיה.

231 הורודינסקי, עמ' 71.

232 איטוגי ר.ס.פ.ס.ר., עמ' 334. הנתונים הם על "האוכלוסיה הנוכחת". "האוכלוסיה הקבועה" מנתה במחוז 162,390 נפש.

לוח XXIV. האוכלוסיה היהודית במחוז היהודי האוטונומי, לפי מקום המגורים וחמין ביום 15 בינואר 1959 [233]

	סך־הכל		גברים		נשים	
	מספרים מוחלטים	%	מספרים מוחלטים	%	מספרים מוחלטים	%
כל האוכלוסיה היהודית	14,269	100.0	6,313	44.2	7,956	55.8
עירונית	11,977	83.9	5,285		6,692	
כפרית	2,292	16.1	1,028		1,264	

מספר המהגרים, שנשארו בבירוביג'אן בסוף 1948 (לפני הטיהור), כפי שצוין בלוח XXI, מסתכם ב־30,000 לערך ויש להניח, שכ־25,000 מתוכם היו יהודים. לעומת זה שרדו ב"מחוז היהודי האוטונומי", לפי נתוני מפקד־האוכלוסים מינואר 1959, 14,269 יהודים. מכאן ניתן להסיק, שבפרק הזמן בין 1948 ל־1958 עזבו את בירוביג'אן למעלה מ־10,000 יהודים. בחשבון זה אינה כלולה תוספת האוכלוסים בעקבות הרבוי הטבעי, ששיעורו אינו ידוע לנו.

משקלם של הלאומים הראשיים בשמונת המחוזות האוטונומיים של ברית־המועצות, בהתאם לנתונים של מפקד 1959, משתקף בלוח XXV. מלוח זה מסתבר, שמשקלו של הקבוץ היהודי במחוז האוטונומי שלו הוא הנמוך ביותר בהשוואה למשקלם של הקיבוצים הלאומיים האחרים במחוזות האוטונומיים שלהם בברית־המועצות. כן מהווים יהודי בירוביג'אן כמות מבוטלת בכלל האוכלוסיה היהודית בברית־המועצות, בעוד שבני הקיבוצים האחרים מרוכזים, רובם ככולם, במחוזות האוטונומיים שלהם.

233 איטוגי ר.ס.פ.ס.ר., עמ' 334—335; 360—361; 384—385.

לוח xxv. אוכלוסית המחוזות האוטונומיים בברית המועצות ביום 15 בינואר 1959 [234]

המחוז האוטונומי	הרפובליקה אליה מסונף המחוז האוטונומי	הלאום הראשי	מספר האוכלוסים: סך־הכל	מספר האוכלוסים: מהם של הלאום הראשי — מספרים מוחלטים	מספר האוכלוסים: מהם של הלאום הראשי — %	אחוז אוכלוסית הלאום הראשי מכלל האוכלוסיה של לאום זה בכל ברית־המועצות
היהודי	רוסית פדרטיבית	יהודים	162,856	14,269	8.8	0.6
האדיגייאי	" "	אדיגייאים	284,690	65,908	23.2	82,8
האלטאי הררי	" "	אלטאים	157,161	38,019	24.2	84,0
החאקאסי	" "	חאקאסים	411,047	48,512	11.8	85,7
הקאראצ'אייבי־צ'רקסי	" "	קארצ'אייבים וצ'רקסים	277,959	91,975 א)	33.1	82,2
הדרום־אוסטיני	גרוזינית	אוסטינים	96,807	63,698	65.8	15,4 [235]
הקאראבאכי־רמתי	אזרבאיג'אנית	אזרבאיג'אנים ב)	130,406	17,995	13.8	[236]
הבאדאכשאני־הררי	טאג'יקית	טאג'יקים ג)	73,037	65,534	89.7	[236]

א) מהם 67,830 קאראצ'אייבים ו־24,145 צ'רקסים.

ב) את רוב האוכלוסיה במחוז מהווים הארמנים — 110,053 (84.4%).

ג) בני שבטים טאג'יקיים שונים.

234 Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. СССР (Сводный том), Москва 1962 (להלן: איטוגי ס.ס.ס.ר.), стр. 184, 186, 204, 207–208

235 קיימת בברית־המועצות, נוסף למחוז האוטונומי הדרום־אוסטיני, ריפובליקה אוטונומית צפון־אוסטינית, בה גרים 215,463 אוסטינים (איטוגי ס.ס.ס.ר., עמ' 203) ז.א. בשתי היחידות הלאומיות האוסטיניות גרים 279,161 אוסטינים, היינו, 67.7% מכלל האוכלוסיה האוסטינית בברית המועצות.

236 המחוזות האוטונומיים הקאראבאכי־רמתי והבאדאכשאני־הררי הם יוצאי דופן, היינו, לאומיהם הראשיים, זהים עם הלאומים של רפובליקות־הברית עמן הם נמנים, אי לזאת אין אנו מביאים לגביהם נתונים כנ"ל.

4. מימון המפעל והתמיכה הציבורית בו

א. ברית־המועצות

האמצעים למימון ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן באו ממקורות שונים, כגון: "ועד ההגירה של ברית־המועצות" (באמצעות ה"קומזט"); ה"אוזט"; בנקים; תקציב מקומי (החל ב־1931 עד 1 ביאנואר 1935 של ה"נפה הבירוביג'אנית"; מכאן ואילך של "המחוז היהודי האוטונומי"); הענקות מתקציבי ברית־המועצות, ר.ס.פ.ס.ר. והחבל; והשקעות של חברות ומוסדות סובייטיים, שפעלו בבירוביג'אן, כ"דאלריס" (Дальрис), "דאללס" (Дальлес) "טרסט הסובחוזים" וכו'. מתוך המקורות, שעמדו לרשותנו, אין כל אפשרות לסכם את ההוצאות להתיישבות היהודית בבירוביג'אן. הנתונים, הפזורים במקומות שונים, אינם מלאים, ותכופות סותרים הם זה את זה, או שלא ברור למה הם מתייחסים, אם להקצבות או להוצאות בפועל, אם לסך־הכל של ההוצאות מכל המקורות, או רק לחלק מהן, למשל, מהתקציב המקומי בלבד וכו'. לשם קבלת מושג כלשהו על מימון ההתיישבות בבירוביג'אן אנו מביאים להלן כמה ידיעות מקוטעות על נושא זה.

ישיבת המליאה של ה"אוזט" מיום 5 באפריל 1928 אישרה את ההערכה התקציבית בשביל בירוביג'אן לשנת 1928 בסך 1,386,000 רובל. החברה הניחה, שיעלה בידיה לקבל מיליון רובל מתקציב המדינה, באמצעות ה"קומזט" ו־140,000 — כאשראי מבנקים, ואילו את השאר היא תכסה מתקציבה [1].

לפי החישובים הראשונים, היה צריך כל משק לעלות 2,000 רובל, לרבות ההוצאות הכלליות לטיוב, סלילת־דרכים, הסדר הקרקעות וכו'. בלוח I ניתנת חלוקה, לפי אומדן של אגרונומים, של ההוצאות לכל משק אינדיבידואלי — ותחילה היתה כוונה לארגן כאן את ההתיישבות על בסיס זה. בלוח לא הובאו ההוצאות הכלליות הנ"ל.

1 עמעס מיום 7 באפריל 1928.

לוח 1. הערכה תקציבית למשק אינדיבידואלי בבירוביג'אן בהתחלת־ההתיישבות [2]

	מספר	רובלים
סך־הכל		1,700
סוס	1	250
עגלה	1	80
מזחלה	1	15
רתמה	1	45
פרה	1	200
זרעים		80
חריש		80
בניית בית [3]		850
מחרשת גיבוב [4]	½	10
מקצרה [4]	1/6	40
משדדה [4]	½	15
מחרשה [4]	¼	15
אינבנטאר זוטא		20

נשיאות הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק אישרה ב־10 ביולי 1928 ל"מנהל ההגירה" (Переселенческое управление) סך של 909,000 רובל לצרכי־העבודה הבאים בבירוביג'אן לשנת 1928 [5]: להכשרת אדמות — 594,000, לאשראי — 240,000 ולשירותים — 75,000. ההוצאות הנ"ל נועדו ליישוב 4,500 נפש ולהכשרת 6,000 חלקות.

מימון הפעולה של ה"אוזט" בבירוביג'אן ב־1928 — נוסף להקצבות הישירות של ה"קומזט" להוצאות כלליות, כגון טיוב, סלילת־דרכים וכו', ולציוד, שנתקבל מחברת "איקאר" בארצות הברית — עלה ל־661,817 [6] רובל, ש־577,320 מהם נתקבלו מתקציב המדינה ומבנקים.

לשנת התקציב 1929/30 (1 באוקטובר 1929 — 30 בספטמבר 1930) אושר לצרכי ההתיישבות בבירוביג'אן סכום של 2,250,000 רובל, מהם 1,750,000 מתקציב המדינה ו־500,000 מהבנק החקלאי [7].

2 מרז'ין 1930, עמ' 81.

3 בניית־בית עלתה למעשה בשנים הראשונות 1,200—2,000 רובל (אי. סודארסקי, פראגעס און ענטפערס וועגן בירעבידזשאן, כארקאוו 1931 (להלן: "סודארסקי 1931"), ז' 32).

4 מחרשה אחת ל־4 משקים, משדדה ל־2 וכו'.

5 ט"כ. זוו מיום 10 ביולי 1928. 6 טריבונה 1928, חוב' 22.

7 שם, 1930, חוב' 7.

בשנים 1928—1932 הוציא ה"אוזט", על כל שלוחותיו, על־ידי סניפו הבי־רוביג'אני למעלה מ־2 מיליון רובל, ואילו ב־1933 בלבד — למעלה מ־2½ מיליון. בסכום זה לא נכללו ההוצאות בשביל בירוביג'אן מחוץ לגבולותיה, כגון גיוס מהגרים, ארגון התיאטרון וכו', שעלו אותה שנה כ־¾ מיליון רובל. לשנת 1934 הקציב מרכז ה"אוזט" בלבד בשביל בירוביג'אן 1,300,000 רובל[8].

לפי האינפורמאציה, שנמסרה לפרלמאן[9] בימי שהותו בבירוביג'אן ב־1934, הסתכמו השקעות־ההון ב־1932 ב־10.8 מיליון רובל; ב־1933 — ב־8.5 מיליון (כנראה, פרט להשקעות במסילת־הברזל, בעפרות־הזהב, בדרכים וכו'); ב־1934 — ב־20.7 מיליון רובל. לדברי חאבקין[10], עלו השקעות ההון ב־1935 ל־69 מיליון רובל (כולל ההשקעות לענפים הנ"ל). לפי עדותו של מ. בארון[11], יושב־ראש הוועדה המחוזית לתכנון, הוקצבו ל־1936 76 מיליון רובל להשקעות־הון, לאשראי למועד ארוך ולצרכי־הגירה. סכום זה לא נוצל במלואו. יש לציין, שבדרך כלל לא נוצלו ההקצבות הכספיות, הואיל ולא היתה אפשרות לבצע את התכניות מחמת המחסור בכוח־אדם, חמרים וכו'.

חאבקין הודיע בנאומו בפני פעילי המפלגה ב־30 בדצמבר 1935[12], שהקר־מיסאריון העממי לתעשיה מקומית הקציב למפעלים שונים מיום קום המחוז למעלה מ־15 מיליון רובל, ובאותו פרק־זמן הוקצבו לסלילת הדרך בירקאקאן־קולדור 2 מיליון, לחינוך — 2.13 מיליון ולבניית הקולחוזים — 20 מיליון. לפי עדותו של טרוצקי[13], הושקעו ב־1935 28.7 מיליון רובל לצרכים הבאים: לחקלאות ותעשיה — 15.9 מיליון לחינוך ובריאות — 3.3, למשק המוני־ציפאלי — 2.0, לבניין־דירות — 7.5. ב־1937 אושרו בשביל בירוביג'אן 19.8 מיליון מתקציב ר.ס.פ.ס.ר., נוסף על הסכומים מתקציב ברית־המר־עצות[14].

גודל התקציב המקומי של בירוביג'אן משתקף בלוח 11.

8 הידיעות על פעולות המימון של ה"אוזט" בשנים 1928—1934 שאובות מתוך מאמרו של מ. ראשקס: "געזערד פאר בירעבידזשאן אין 1934—1933", ב"ש מיום 17 בפברואר 1934.

9 פרלמאן, עמ' 254. לפי קירז'ניץ רוס, עמ' 67, הסתכמו השקעות ההון בבירו־ביג'אן ב־1933 ב־8.7 מיליון רובל, ב־1934 — ב־16 מיליון וב־1935 ב־29 מיליון רובל, חוץ מההשקעות במסילת־הברזל, עפרות־הזהב וכדומה.

10 חאבקין 2 יאר, עמ' 13.

11 עמעס מיום 27 במארס 1937.

12 ב"ש מיום 5 ביאנואר 1936.

13 טריבונה 1936, חוב' 3.

14 אָקטיאבר מיום 11 במאי 1937.

לוח 11. התקציב המקומי של בירוביג'אן בשנים 1930—1946 [15]

השנים	מיליוני־רובל
1930	[16] 1.0
1931	[17] 0.8
1932	[18] 1.2
1933	[19] 2.4
1934	[20] 2.5
1935	[21] 12.2
1936	[22] 22.3
1938	[23] 39.2
1939	[24] 46.5
1945	[25] 30.0
1946	[26] 43.5

לשם קבלת הסך־הכל של הכספים, שהוצאו לצרכי ההתיישבות בבירוביג'אן, יש להביא, כמובן, בחשבון, נוסף להוצאות לבניין בתים, סלילת־דרכים, ייסוד מפעלים וציודם, ארגון סובחוזים וקולחוזים וכו', את ההוצאות להעברת המתיישבים ממקומות־מוצאם לבירוביג'אן ולסידורם הראשון. כל מהגר קיבל כרטיס־נסיעה והוצאות־הדרך [27] וכן היה זכאי להטבות בשנה הראשונה, לפי עדותו של קאנטוריוביץ' [28], מאשראי של 500—600 רובל למשפחה; לארטלים, שמנו 10 איש, ניתן אשראי של 3,000—4,000 רובל, ולעתים עד 6,000. האשראי הועבר לנזקקים לו באמצעות אגודות מיוחדות לכך, שהוקמו בתחילת מפעל ההתיישבות בבירופלד ואמורזט.

15 אין ברשותנו נתונים על השנים 1937, 1940—1944.
16 עמעס מיום 5 בנובמבר 1930; טריבונה 1930, חוב' 33.
17 סודארסקי 1933, עמ' 79.
18 פרלמאן, עמ' 253.
19 שם, שם.
20 איקאר 1934 חוב' מאי (מברק של ראשקס מיום 19 במארס 1934).
21 טריבונה 1937, חוב' 8.
22 שם, שם.
23 שטערן מיום 6 במאי 1939.
24 שם, שם.
25 איינקייט מיום 5 באפריל 1945.
26 שם, 12 באפריל 1947.
27 ראה עמ' 74—75.
28 עמעס מיום 17 במאי 1929.

בהתאם לאינפורמאציה, שפורסמה על־ידי ה"אוזט" ב־1935[29], הובטחו למהגרים לבירוביג'אן: כרטיס נסיעה ברכבת; דמי העברתו של מטען עד 120 רובל למשפחה; דמי־נסיעה, כולל ההוצאות להעברת המטען, עד תחנת הרכבת, בשיעור של 15 רובל למשפחה; ודמי אש"ל בדרך לכל בן משפחה בסך 125 רובל. נוסף לכך היתה הזכות לכל משפחה של בעלי־מלאכה לקבל הקצבה של 200 רובל לסידור ראשון או לרכישת כלי־בית. לכל חבר חדש בקולחוז הובטחו[30] הענקה בסך 300 רובל לסידור ראשון והלוואה בסך 300 רובל לכלכלת המשפחה עד היבול הראשון. הסכום הראשון לא ניתן במזומנים, כי אם ברהיטים וכלי־בית, ואילו הסכום לכלכלה חולק לשלושה שיעורים: 100 רובל — עם בואה של המשפחה לקולחוז; 100 — לאחר חמישים "ימי־העבודה" (трудодни) הראשונים; ו־100 — משנרשמו לזכותה מאה "ימי־עבודה". היו אלה תנאים להלכה, אך לא דקדקו ביותר בביצועם[31].

לדברי גילמאן, שפורסמו בחוברתו משנת 1939[32], קיבלו כל אלה שהיגרו באופן מאורגן לאזורים עשירים בקרקעות — ובכללם לבירוביג'אן[33] — כרטיס־נסיעה ומזון בדרך וכן הועברו חינם בהמותיהם ומטעניהם עד למשקל של שתי טונות למשפחה. לכל משפחת־מהגרים היתה הזכות לקבל הלוואה להקמת בית בשיעור של 50% מהוצאות הבניה, שתסולק בתשלומים שווים במשך חמש־עשרה שנה, החל בשנה הרביעית לאחר בואה לבירוביג'אן; שאר 50% היו על חשבון המדינה. כן הובטחו לכל משפחת־מהגרים: הלוואה עד ל־2,000 רובל לתקופה של חמש שנים, שתוחזר החל בשנה השנייה; 400 רובל לסידור ראשון; והלוואת מזון עד שלושה צנטנר לחם, שיוחזרו תוך שנתיים. מטרת הלוואה אחרונה זו היתה אספקת כלכלה למהגר החקלאי עד היבול הראשון. לקולחוזים של המהגרים הובטח אשראי: לעשר שנים — להקמת בנייני־משק; לחמש שנים — לרכישת אינבנטאר חי; ולעשר שנים — לסלילת דרכים, בניית גשרים, התקנת סכרים, קדיחת בארות וכדומה. כן הובטחו לקולחוזים אלה הנחות משקיות שונות.

במרוצת־הזמן הצטברו חובות ניכרים על חשבון "הקולחוזים של המהגרים" בבירוביג'אן, שלא היה בכוחם לפרעם; והממשלה, שהיתה מעוניינת בפיתוח הקולחוזים ובחיזוקם, היתה אנוסה לבטלם. כך, למשל, בוטלו החובות של

29 די יידישע אוטאנאמע געגנט (אינפארמאציע און פראקטישע אנווייזונגען פאר איבערואנדערער), מאסקווע 1935.
30 ב"ש מיום 2 באוקטובר 1935.
31 שם, שם.
32 גילמאן, עמ' 32—34.
33 ראה עמ' 99.

הקולחוזים הבאים, בהתאם להחלטת הממשלה ומרכז המפלגה מיום 23 בדצמבר 1934: "ואלדהיים" — בסך 1,028,909 רובל; הקולחוז "על־שם קירוב" (בירופלד) — 648,994; "איקאר" — 982,955; ו"האוקטובר האדום" (באמור־זט) — 693,422. סכום החובות של הקולחוזים הנ"ל הגיע אפוא ל־3,354,280 רובל, שהיוו 85.7% מהסך הכולל של החובות (3,914,346 רובל), שבוטלו ב־35 קולחוזים בבירוביג׳אן, בעקבות ההחלטה הנ"ל[34].

העברתם וסידורם של הבאים לבירוביג׳אן עם חידוש ההגירה לכאן לאחר המלחמה היתה כרוכה בהוצאות ניכרות, בהתאם לתנאים שהובטחו למהגרים[35]. הרכבות המיוחדות (ה"אשלונים") אורגנו על חשבון המדינה וכן ניתנה הרשות למהגרים להעביר חינם מטען עד שתי טונות למשפחה, בעלי־חיים ומספוא בשבילם. הובטח להם מזון בדרך למשך חדש ימים, בתוספת 300 רובל לאש"ל, ואילו מזון מבושל הם קנו בדרך במחירים ממשלתיים. נקבע, שלמתגייסים לקולחוזים יינתנו מענק והלוואה לעשר שנים — שיהא צורך להחזירה החל בשנה השלישית מקבלתה — בסכום 12,000 רובל לבניין־בית; 3,000 — לקניית פרה; ו־400 לסידור משק־הבית. נוסף על כך ניתנו 300 ק"ג קמח למשפחה. לקולחוזים, שקיבלו מהגרים, הובטחו הנחות שונות, למשל, מהמס החקלאי וכדומה.

נוסף לעזרה החמרית, שקיבלה בירוביג׳אן מהמקורות הנ"ל, היא נהנתה מסיועו של הציבור בברית־המועצות, שתמך בה באמצעות שיטת־האימוץ, הנהוגה במדינה זו. עם המאמצים נמנו מוסדות, מפעלים וגם רפובליקות שלימות. הם שלחו למחוז מומחים, ציוד, מתנות שונות וכו׳. בין אלה הצטיינה במיוחד הריפובליקה הבילורוסית, שאימצה את בירוביג׳אן ב־1931. מפעם לפעם היו מבקרים במחוז מומחים או משלחות של פועלים, שהושיטו עזרה למתיישבים. כך, למשל, שהתה כאן ב־1930, במשך חודש וחצי, משלחת של פועלי מוסקבה[36]; ב־1932, במשך חדשיים, — משלחת דומה מלנינגראד[37]; וב־1935 — משלחת רפואית מדעית, שהשתתפו בה 9 אנשי־מדע מאוקראינה[38].

ב. התמיכה של ארגונים מחוץ־לארץ

תכנית־בירוביג׳אן עוררה בשעתה הד חזק בקרב הציבור היהודי לתפוצותיו, בעיקר בזכות הבחינות הלאומיות והמדיניות, שהיו כרוכות בה; והד זה היה

34 ב"ש מיום 18 במאי 1935.
35 איניקייט מיום 18 במארס 1948.
36 טריבונה 1930, חוב׳ 20.
37 שם, 1932 חוב׳ 7.
38 ב"ש מהימים 14 באוגוסט ו־10 באוקטובר 1935.

מופרז ללא ספק לנוכח ממדיו וחשיבותו הכלכלית, הצנועים ביחס, של המפעל. עצם העובדה, שמדינה גדולה, שבה מרוכזים המונים יהודיים, הציעה מרצונה הטוב טריטוריה נרחבת וריקה, אדמה חינם ועזרה ממלכתית להתיישבות יהודית — הסעירה את הרוחות ושלהבה את דמיונם של רבים. במיוחד גברה ההתלהבות לתכנית עם פרסום ההכרזה על "המחוז היהודי האוטונומי" ב־7 במאי 1934[39], היינו, בימי הגיאות של הנאציזם בגרמניה והחמרת מצבם הכלכלי והפוליטי של ההמונים היהודיים בארצות שבין גרמניה לברית־המועצות.

תכנית־בירוביג'אן שימשה נושא לוויכוחים חריפים בציבור היהודי מחוץ לגבולות ברית־המועצות וקמו לה חסידים נלהבים ומתנגדים מרים. עם אוהדיה נמנו לא רק ארגונים ואישים פרו־קומוניסטיים, אלא גם יהודים בעלי־שם, שראו בה פתרון רצוי לשאלת־היהודים. בין אלה בלטו הסופר ראובן ברייניז והוגה הדעות ד"ר חיים ז'יטלובסקי. כן נאחזו בה כל אלה, שהרעיון הטריטוריאליסטי היהודי היה קרוב ללבם. תחילה תמכו בתכנית גם הסופרים אברהם רייזין, ה. לייוויק ומנחם בוריישה; אך עד מהרה הם חזרו בהם, בהשפעת העמדה הפרו־ערבית המובהקת, שנקטו אנשי העתון "פרייהייט" וארגון "איקאר" בארצות־הברית — תומכיה העיקריים של התכנית — בימי המאורעות של שנת 1929 בארץ־ישראל. בין מתנגדיה הקיצוניים של תכנית בירוביג'אן היו: הפרופ' משה קרול[40], עסקן ציבורי יהודי־רוסי ידוע, שנחשב לבקי בענייני המזרח הרחוק הסובייטי ושלל את האפשרות ליישוב בירוביג'אן בכלל על סמך חוות־דעת של אנשי־מדע רוסיים; הפרופ' בר ברוצקוס, שהיה סבור, שאין אזור זה מתאים להתיישבות יהודית[41]; והסוציולוג והכלכלן יעקב לשצ'ינסקי, שביקר קשות את מה שנעשה באזור. בהתנגדותם העקיבה לבירוביג'אן הצטיינו העתון היומי "פאַרווערטס" והירחון "צוקונפט" בניו־יורק. עמדת התנועה הציונית, כמעט לכל זרמיה, היתה בדרך כלל, שלילית, בעיקר מבחינה לאומית; אך מזמן לזמן נשמעו בעתוניה גם צלילים של אהדה מסויגת לתכנית. היו שגילו כלפיה יחס של נייטראליות ידידותית, ואילו לאחרים שימשה בירוביג'אן הוכחה, שהקומר־

39 מעניין לציין, שבזמן הכרזת המחוז פורסמה בעתונות היהודית ידיעה על־ידי יט"א ממוסקבה, שבבירוביג'אן יהיה צבא יהודי, בראשותו של הגנראל הסובייטי ראפאפורט, שימנה 7,500 איש, כסף משלה ובולי־דואר (ראה את עתוני ווארשה: היינט (להלן: היינט) ודער מאָמענט מיום 16 במאי 1934).

40 ראה סידרת מאמריו בצוקונפט 1928—1935 ובפאַרווערטס 1937 מהימים 24 ו־31 בינואר ו־7, 14 ו־21 בפברואר.

41 ראה מאמרו "הריפובליקה היהודית בבירוביג'אן", הארץ מיום 6 באוגוסט 1934.

ניזם סיגל לו את דרכה של הציונות בפתרון השאלה היהודית[42]. שוללי התכנית הטעימו בעיקר את אקלימו הקשה של האזור; את הסכנה ליפול קרבן במלחמת יאפאן—ברית־המועצות, שהיתה עשויה לפרוץ בכל־רגע; את אי־כנותם של השלטונות הסובייטיים לגבי הבחינה היהודית הלאומית שבתכנית וכו׳.

הארגונים היהודיים הגדולים, כגון ה״אגרוג׳וינט״, ״יק״א״ ו״אַרט־פּאר־באנד״, שתמכו בפעילות בהתיישבות היהודית בברית־המועצות, נקטו, בדרך כלל, עמדה נייטראלית כלפי תכנית־בירוביג׳אן, כלומר, לא יצאו נגדה בגלוי, אבל גם לא תמכו בה. פרט ל״אורט״, שהגישה בשנות השלושים עזרה לפיתוח התעשיה והמלאכה בבירוביג׳אן[43]. לעומת־זה היו קיימים בארצות רבות ארגונים ידידותיים לחברת ״אוזט״ הסובייטית[44], שחבריהם היו, רובם ככולם, קומוניסטים ואוהדיהם, שתמכו בתכנית בירוביג׳אן ללא סייג. ארגונים אלה קמו בחלקם לפני ההכרזה על תכנית־בירוביג׳אן, ומטרתם היתה לסייע למפעל ההתיישבות היהודית בברית־המועצות, ובחלקם — לאחר פרסומה. החל ב־1928 עסקו כולם במיוחד בתעמולה פרו־בירוביג׳אנית. לרשות רובם של ארגונים אלה עמדו אמצעים כספיים מוגבלים והשפעתם היתה מועטת. הגדולים שבהם, כגון ״איקאַר״ וה״אמביג׳אן״ בארצות־הברית, הגישו עזרה חמרית להתיישבות היהודית בבירוביג׳אן. אפייניים לגישת ארגונים אלה לבעיית בירוביג׳אן הם הדברים הבאים של אב. אפשטיין, מראשי ה״איקאַר״ בארצות הברית[45]: ״להמוני־ישראל נמסרת ארץ גדולה ועשירה מאד; הם יפתחוה בעבודתם העצמית; הם ייהפכו לבעלי־הבתים שלה; הם ישתמשו בה בלשונם שלהם ויפתחו את תרבותם שלהם; העם היהודי יהיה חבר במשפחה הגדולה של העמים הבונים בשביל עצמם עולם חדש, ללא ניצול וללא שעבוד לאומי וגזעי — היה ממה להתלהב״. התעמולה הפרו־בירוביג׳אנית של ארגונים אלה היתה נתונה לתנודות של גיאות ושפל, בהתאם למצב ששרר באזור. כך, למשל, היא הגיעה לשיאה לאחר ההכרזה על ״המחוז היהודי האוטונומי; נחלשה במידה ניכרת בימי ה״טיהור״ של שנות 1936—1938; התגברה שוב בתקופת ההגירה המחודשת לאחר מלחמת־העולם השנייה; והופסקה לגמרי עם ה״טיהור״, שהתחיל בסוף 1948.

42 ראה, למשל, המאמרים: ד״ר י. גאָטליב, די יידישע רעפובליק״, היינט מיום 11 במאי 1934; מ. ניימאן, אנקעטע פון ביראָ־בידזשאן, שם, 8 ביוני 1934.

43 ראה עמ׳ 130—131.

44 לדברי ש. דימאנשטיין (ראה טריבונה 1936, חוב׳ 4), פעלו ארגונים כאלה בתחילת 1936 ב־20 מדינות וב־10 מהן הוציאו כתבי־עת או בולטינים.

45 אב. עפשטיין, מייגע 2 רייזעס קיין ביראָבידזשאן, נ״ל 1937, חוב׳ מארס.

בזמן המלחמה ולאחריה נשמעו בעתונות האוהדת את בירוביג'אן קולות לטובת ה"דו־קיום" בין ארץ־ישראל לבירוביג'אן, שהתגברו עם קום מדינת־ישראל וההכרה בה על־ידי ברית־המועצות [46]. טיפוסיים למגמה זו הם דבריהם הבאים של כמה עסקנים יהודיים: "לעמנו היהודי יש עכשיו שתי ארצות, שבהם נוצרים חיים יהודיים חדשים, חיים נורמאליים... שתי הארצות הן: ארץ־ישראל ובירוביג'אן" (ד"ר ח. ז'יטלובסקי) [47]; "מבורך הוא זה, שרואה את השלימות היהודית על גדות הירדן ועל גדות האמור והבירה" (הרב ביק) [48]; "עכשיו יכולים אנו לצפות מתוך תקווה עזה ליום, שבו ייפגשו כאחים נציגי שתי המדינות היהודיות הצעירות של בירוביג'אן הסוציאליסטית ושל ישראל הדמוקראטית" (משה כץ) [49].

להלן ניתן תיאור קצר של פעולות הארגונים היהודיים בחוץ־לארץ למען בירוביג'אן ובקשר עמה.

"אגרוג'וינט" (*Agro-Joint — American Jewish Joint Agricultural Corporation*)

חברה־בת זו של ארגון ה"גוינט" בארצות־הברית נוסדה ביולי 1924 לשם תמיכה בהתיישבות החקלאית של יהודי ברית־המועצות. היא השקיעה סכומים ניכרים במפעל זה וניהלה, באמצעות משרדיה בברית־המועצות, עבודה התיישבותית פוריה בדרום אוקראינה ובקרים. אותה חברה נהגה כל הימים התאפקות רבה כלפי תכנית־בירוביג'אן. מנהליה הצהירו [50], שאין החברה מתנגדת עקרונית לתכנית, אך האזור לא נחקר כל צרכו, ואין "האגרוג'וינט" מקיים פעולות באזורים, שלא נחקרו בהשתתפותו. עם זאת יש לציין שהמכונות החקלאיות הראשונות (הטראקטורים) בשביל בירוביג'אן נרכשו ב־1928 בכספי החברה במטבע זר [51].

ב־1934 חל שינוי מסוים לטובה בעמדת ה"אגרוג'וינט" כלפי בירוביג'אן, והיו שני טעמים לכך: א. הצטברות כספים ושטרות־חוב לזכות החברה

46 ראה בעניין זה את המאמר: J. M. B., Palestine and Birobijan, *Ambijan Bulletin*, New-York 1948, No. 1.

47 ד"ר חיים זשיטלאָווסקי, ביראָבידזשאן און ארץ־ישראל, איקאָר־אלמאנאך, לכבוד 25 יאָר סאָוועטן פארבאנד און 15 יאָר ביראָ־בידזשאן, ניו־יאָרק 1943 (להלן: איקאָר־אלמאנאך), ז' 38.

48 נ"ל 1948, חוב' מארס. 49 שם, 1948, חוב' ספטמבר־אוקטובר.

50 ראה על ההצהרות של הד"ר רוזן, לובארסקי וגרוייר — מנהלי ה"אגרוג'וינט" — בישיבת־המליאה המאוחדת השלישית של ה"אוזט", בטריבונה 1929, חוב' 3.

51 שם, שם. ראה גם הודעתו של מרז'ין בהרצאותיו ב"קומזט" ב־25 ביוני 1929 וב"אוזט" ב־27 ביוני 1929, עמעס מיום 23 ביולי 1929.

בברית־המועצות, שאפשר היה לנצלם בגבולות ארץ זו בלבד; ב. מצבם של יהודי־אירופה, שהלך והחמיר לאחר עלייתם של הנאצים לשלטון בגרמניה. בסוף ספטמבר ובהתחלת אוקטובר (עד ה־12 בו) 1934 ביקרה בבירוביג'אן משלחת, בראשותו של הד"ר יוסף רוזן, מנהל ה"אגרוג'וינט", ובהשתתפותם של שמואל לובארסקי, האגרונום הראשי של חברה זו; יחזקאל גרוייר, יועצה המשפטי; והאגרונום אהרן זייצ'ק, המיופה־כוח של החברה בקרים. לפני היציאה לבירוביג'אן הצהיר הד"ר רוזן [52], שאין זו משלחת רשמית של ה"אגרוג'וינט"; שהיא הורכבה לפי יזמתו; וכי מטרתה לבחון במקום את אפשרויות ההתיישבות באזור. בסוף דצמבר 1934 חזר הד"ר רוזן לארצות־הברית ומסר דין־וחשבון על ביקורו בישיבת ועד המנהלים של "החברה האמריקאית למען היישובים החקלאיים היהודיים ברוסיה" (American Society for Jewish Farm Settlements in Russia), שמימנה את פעולות ה־"אגרוג'וינט" ושעם מנהליה נמנו מנהיגי ה"ג'וינט". דעתו של הד"ר רוזן [53] היתה, שאמנם בירוביג'אן היא אזור הרבה יותר קשה להתיישבות מאשר קרים או אוקראינה הדרומית, אך עם זאת היא האזור הנחשל היחיד בעולם, שבו קיימות אפשרויות גדולות לקליטתם של אלפים, או מאות אלפים, של מהגרים יהודים ושבו מוכנה הממשלה לשאת בחלק גדול מההוצאות, הואיל ומעוניינת היא ליישב את המזרח הרחוק שבגבולותיה.

בישיבות ועד־המנהלים של החברה הנ"ל, שנערכו ביאנואר ובפברואר 1935 [54], נדונה — בין השאר — הצעתו של הד"ר רוזן לאשר את ההסכם לנסיון שלו עם ברית־המועצות בעניין העברתם של 1,000 יהודים מחוץ־לארץ ו־1,000 מברית־המועצות לבירוביג'אן. בהתאם להצעה היה צורך לנצל למטרה זו את שטרות־החוב של החברה בברית־המועצות בסך של כמיליון דולאר, 3 מיליון רובל מכספי החברה בארץ זו וכ־25,000 דולאר במזומנים להוצאות שונות. הד"ר רוזן הביע במעמד זה את הסברה, שממשלת פולין, שעם נציגיה הוא נפגש, תסכים ודאי להבטיח תעבורה חינם ליהודי ארצה, שיהיו נכונים לעזבה ולהגר לבירוביג'אן, שכן היא מעוניינת להפטר מהם. משתתפי הישיבות הנ"ל היו חלוקים בדעותיהם על ההצעה הנזכרת, אך גם התומכים בה היססו לקבל החלטה מכרעת, ובסופו של דבר הוחלט לייפות את כוחו של הד"ר רוזן להמשיך בחקירתו בעניין אפשרויות ההגירה, ללא כל התחייבות, ולדווח על תוצאותיה לוועדה מיוחדת, שאף לה לא תהיה

52 היינט מיום 17 בספטמבר 1934.

53 טאָג מיום 9 בנובמבר 1934.

54 הפרטים לפי הפרוטוקולים של הישיבות, השמורים בארכיונו של הד"ר י. רוזן שבגנזי "ייוואָ" בניו־יורק, שהומצאו למחבר במיקרופילם.

סמכות ההכרעה בעניין. הרושם הוא, שכמה ממנהלי החברה, ובראש ורא־שונה הד"ר רוזן עצמו, נטו בפרק־זמן זה לפתוח בפעולה בבירוביג'אן[55], לפחות לנסיון, ואם היא תצליח — יתמסר ה"אגרוג'וינט", במרוצת־הזמן למפעל ההתיישבות היהודית באזור זה. לעומת־זאת היסס השלטונות הסוב־ייטיים להתיר הגירה נוספת של יהודים מחוץ־לארץ לבירוביג'אן[56], ועל־כן ירדה ממילא התכנית מעל הפרק. ב־1938 נפסקו סופית הפעולות של ה"אג־רוג'וינט" בברית־המועצות, בדומה לאלו של שאר החברות והמוסדות, שעסקו בהתיישבות היהודית במדינה זו.

"אורט"

עד 1930, שבה התמזגה חברת "אורט" הסובייטית[57] עם ה"אוזט", סייעה הראשונה, במידה מוגבלת ביותר מחמת אמצעיה ואפשרויותיה הדלים, לפיתוח המלאכה בבירוביג'אן, שבה היה לה מיופה־כוח מיוחד[58]. לעומת־זאת היסוד תחילה מנהלי ה"ארט־פארבאנד" העולמי, שמרכזו היה אותה שעה בברלין, לתמוך בגלוי בהתיישבות בבירוביג'אן. רק ב־1932 החליט אותו ארגון לפתוח כאן בפעולה בתחומי המלאכה והתעשיה, והוא הציע ל"קומזט" ציוד בשביל בית־החרושת ללבידים[59]. ביאנואר 1933 הושג הסכם

55 במכתב ל"איקאר"־ארצות־הברית מיום 17 בדצמבר 1936 כותב הד"ר רוזן בעניין זה: "אם וכאשר ישתנה המצב וההגירה תתחיל על־ידי הממשלה הסובייטית — יהיה מוכן הג'וינט לתרום את חלקו בקשר לכך" (*Nai Lebn*, January 1937); ראה גם בעניין היחס של אגרוג'וינט לבירוביג'אן: Evelyn Morrissey, *Jewish Workers and Farmers in the Crimea and Ukraine*, New York, 1937, p. 93.

56 ראה עמ' 112—114.

57 לאחר מהפיכת־אוקטובר נהפכה "החברה להפצת מלאכה וחקלאות בקרב היהודים ברוסיה", הידועה בשם המקוצר "אורט" (OPT — Общество распростра-нения труда среди евреев) לארגון סובייטי, לפי יזמתה ובחסותה של המחלקה היהודית של הקומיסאריון העממי ללאומים. הוא לא סונף ל"ארט־פארבאנד", הארגון העולמי, שנוסד באוגוסט 1921 בברלין על־ידי "משלחת חוץ־לארץ" של מנהיגי ה"אורט" הרוסי שלפני המהפיכה, שניהל את פעולתו בברית־המועצות באמצעות מיופי־כוח מיוחדים, לפי הסכם עם השלטונות הסובייטיים. ה"אורט" הסובייטי, שטיפל בעיקר בחינוך מקצועי ובמלאכה בקרב האוכלוסייה היהודית, מוזג ב־30 באוקטובר 1930 עם חברת "אוזט".

58 טריבונה 1929, חוב' 22—23.

59 *Jewish Reconstruction Work, Figures and Facts* 1930—1936, Paris 1938, p. 61. [דין וחשבון לכינוס הכללי הרביעי של ה"אורט", שנערך בפאריס בימים 24—26 באוגוסט 1937] (להלן: כנס אורט). ראה גם עמ' 215.

בין ה"אורט" לבין האיגוד הקואופראטיבי למלאכה (געווערבפארבאנד) בבירוביג'אן בעניין הקמת בית־החרושת הנ"ל. כן שלח ה"אורט" באותה שנה לאזור מדריך לקליעת־סלים, שהועמד לרשות האיגוד הנ"ל.

ב־1934 — בדיוק באותו פרק־זמן, שבו עשתה בבירוביג'אן משלחתו של הד"ר רוזן, איש ה"אגרוג'וינט" — שהתה כאן גם משלחת מטעם ה"אֶרט־פארבאנד", שבה השתתפו יעקב צגלניצקי, המיופה־כוח של החברה במוסקבה, ואברהם ויינשטיין, המיופה־כוח שלה באודיסה. מטרת המשלחת היתה לעמוד מקרוב על תנאי ההתיישבות באזור. הדין־וחשבון שלה על תוצאות סיורה היה חיובי, בדרך כלל, וכנראה כתוצאה מכך הוגברה פעילותה של החברה בבירוביג'אן בשנים 1935—1936. מ־1935 היה לה כאן סניף עם צוות־מדריכים, ומפעם לפעם היו באים למקום טכנאים ממוסקבה[60]. בסוף 1936 טיפל הסניף ב־9 ארטלים למלאכה ולתעשיה. בעזרת החברה אורגנו ב־6 קולחוזים יהודיים בתי־מלאכה לכובעים ולעבודות־קליעה.

במארס 1936 הושג הסכם בין ה"אֶרט־פארבאנד" לבין ה"קומזט" בעניין העברת 200 איש לבירוביג'אן, בעיקר מבין בוגרי בתי־הספר המקצועיים בברית־המועצות, שנתמכו על־ידי ה"אֶרט־פארבאנד"[61]. באותה שנה השקיעה החברה בבירוביג'אן 1,220,800 רובל, מהם 910,700 בהשקעות־הון בבניה (Capital Construction Work), 202,000 בציוד ו־108,100 בבתי־המלאכה בקולחוזים[62]. ב־1936 ביקר בבירוביג'אן אדולף הלד, חבר הוועד הפועל של הארגון בארצות־הברית. נראה הדבר, שה"אֶרט־פארבאנד" חתר להרחבת ממדי־תמיכתו בבירוביג'אן, אך לא זכה לכך, הואיל וב־1938 היה אנוס להפסיק את פעולותיו בכלל בברית־המועצות.

"איקאֶר" (ארצות־הברית)

ארגון זה, ששמו המלא הוא "אידישע קאָלאָניזאציע אין ראטנפארבאנד" (בראשי־תיבות: "איקאֶר"), בתרגום עברי: "התיישבות יהודית בברית־המועצות", נוסד ב־21 בדצמבר 1924 בניו־יורק במטרה לתמוך בהתיישבות היהודית בברית־המועצות. לאחר פרסומה של תכנית־בירוביג'אן — הוקדשה פעולתו בעיקר לעניין ההתיישבות בה. ה"איקאֶר" היה הגדול בארגונים בחוץ־לארץ, שקיימו קשרי־ידידות עם חברת ה"אוזט" הסובייטית, מבחינת מספר חבריו, אמצעיו החמריים והשפעתו. עם חבריו נמנו עד 1929 גם

60 שם, עמ' 61.
61 שם, עמ' 11.
62 שם, עמ' 60, 62.

חברים של מפלגת "פועלי־ציון" (שמאל), שנטשוהו לרגל עמדתו הפרו־ערבית לגבי המאורעות בארץ־ישראל באותה שנה. מאז ואילך היו חבריו, רובם ככולם, מחוגי הקומוניסטים ואוהדיהם.

בשלב הראשון של מפעל ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן שלח ה"אי־קאֶר" לכאן מכונות וציוד, כגון: טראקטורים, מחרשות, מכונות־משא, מכו־ניות, דחפורים, אופנועים, מכונות־כתיבה, ציוד לבית־חרושת לעיבוד עץ, מכונות־דפוס וכו'. ציודו של ה"איקאֶר", שכבר ב־1928 הגיע לאזור, היה מקור־עידוד לחלוצי־המתיישבים, שנאבקו מרה על קיומם. עד סוף 1938 שלח ה"איקאֶר" לבירוביג'אן ציוד בשווי של למעלה מ־300,000 דולאר[63]. במשך תקופה ארוכה יחסית, בתחילת ההאחזות באזור, שהה בו הפרופ' צ'ארלז קונץ, נשיא הארגון, שהשתתף באופן פעיל בעבודת ההתיישבות.

ב־1929 שיגר ה"איקאֶר" לבירוביג'אן משלחת של אנשי־מדע אמריקאיים, מומחים לחקלאות והתיישבות, על מנת לחקור במקום, באיזו מידה מתאים האזור להתיישבות ומה הם סיכוייה. בראש המשלחת עמד הפרופ' פרנקלין ס. הריס, נוצרי מכת המורמונים, מומחה לקרקעות, נשיא ה־Brigham Young University במדינת יוטה שבארצות הברית, ועם חבריה נמנו: קיפר ב. סוֹאוּלס, מנהלה של אותה אוניברסיטה, הפרופ' בראונלי דייווידסון מ־Iova State College, הפרופ' צ'ארלז קונץ, חוקר וסוציולוג (נזכר למעלה), האג־רונום והעסקן הקואופראטיבי בנימין בראון, ליאון טאלמי, מזכיר ה"איקאֶר" בימים ההם וסופר העתון הקומוניסטי "פרייהייט" בניו־יורק, אליאס ואטנברג, סגן יושב־ראש הוועד של ה"איקאֶר" (שהה עם המשלחת בשלושת השבועות הראשונים של עבודתה), ונח לונדון, מהנדס־דרכים אמריקאי, שעבד באותו זמן באוקראינה. בבירוביג'אן הצטרפו למשלחת הפרופ' ו. מ. סאוויץ', גיאובוטנאי, מנהל המכון המדעי למחקר במזרח הרחוק (בילה עם המשלחת כשלשה שבועות), והפרופ' מ. ל. ווילסון, האחרון הוא מומחה אמריקאי, שפעל כיועץ בברית־המועצות, ובדרכו חזרה לאמריקה התעכב בבירוביג'אן, תוך הסכם עם ה"אוזט", והצטרף למשלחת בימים האחרונים של עבודתה. המשלחת ביקרה תחילה במוסקבה, בקרים ובאוקראינה, על מנת להכיר את ההתיישבות היהודית בברית־המועצות בכללה, ולאחר־מכן הגיעה לבירו־ביג'אן, שבה שהתה כשישה שבועות: מה־26 ביולי עד ה־12 בספטמבר 1929. חבריה סיירו באזור של מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, תוך נסיעה בקרון מיוחד, שהועמד לרשותם; בהרי החינגאן, ברכיבה על סוסים; באזור האמור; ושוב — בסוף דרכם — באזור מסילת־הברזל. עם שובם באוקטובר 1929 הרצו

63 נ"ל 1938, חוב' דצמבר.

חברי המשלחת על פעולותיה ומסקנותיה בישיבת ה״קומזט״ במוסקבה, שהשתתפו בה גם נציגי ה״אוזט״, ה״יק״א״, ״האגרוג׳וינט וה״אורט״. הדין־וחשבון שלה נתפרסם באנגלית, יידיש ורוסית[64]. המשלחת הגיעה לכלל מסקנה, שבירוביג׳אן, שהיא אזור נחשל, עשויה להתאים להתיישבות בממדים נרחבים, אם תבוצענה בה קודם־לכן עבודות־טיוב, תסללנה דרכים, ייבנו בתים וכו׳. היא המליצה על ארגון ההתיישבות על יסודות קואופרא־טיביים; על פיתוח תעשית־העץ; ובשלב יותר מאוחר — על ניצול המח־צבים. ולשם ייעול העבודה הציעה לרכז את כל העבודה בידי רשות מוסמכת אחת ויחידה במקום הרשויות השונות, שפעלו אותה שעה בבירוביג׳אן. היא לא התעלמה מחסרונותיו של האזור: ביצות, ״גנוס״, חוסר־דרכים וכו׳. בשובה לארצות־הברית נתקבלה המשלחת בקרירות רבה על־ידי הציבור היהודי, שרק חלק קטן ממנו גילה נכונות לשמוע דין־וחשבון מפיה על מסעה. משה כץ, ששימש בפרק־זמן זה נציג ה״איקאר״ ב״אוזט״ בברית המועצות, מאשר[65] עובדה זו ותולה את הסיבות לה בעמדת המפלגה הקומוניסטית ובטאונה ״פרייהייט״ לגבי המאורעות בארץ־ישראל; במשבר הכספי, שפקד בזמן ההוא את ארצות־הברית; ולסוף — במשבר הפנימי בארגון ״איקאר״, שנגרם על־ידי העמדה למאורעות הנ״ל. העתונות היהודית בארצות־הברית החריפה בימים ההם את תעמולתה נגד תכנית־בירוביג׳אן.

ב־1931 יזם הארגון את הקמת ״העיירה הסוציאליסטית״ (״סאצשטעטל״) בבירוביג׳אן בשם ״איקאר״ והגיש את מלוא תמיכתו לנסיון זה, שנדון לכשלון גמור[66].

ב־1935 תכנן ה״איקאר״ שיגור ״משלחת עממית״ (״פאלקס־דעלעגאציע״) מארצות־הברית לבירוביג׳אן, שתהא מורכבת מנציגי האיגודים המקצועיים, ה״לאנדסמאנשאפטים״, ארגוני נשים, נוער וכו׳. לצורך זה ניהל במשך תקופה ארוכה תעמולה נמרצת, מלווה גיוס כספים. המשלחת עמדה לצאת לדרכה בראשית 1936, ואף נתקבלה ידיעה מליברברג, יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי בבירוביג׳אן, שמצפים לבואה בכליון־עיניים; אך יציאת המשלחת נדחתה תחילה לספטמבר, לאחר־מכן — לדצמבר 1936, ובסופו של דבר נתבטלה התכנית, לאכזבתם המרה של יוזמיה, הואיל וממשלת ברית־המר־עצות לא העניקה לחברי המשלחת אשרות־כניסה. התוצאה היחידה של מבצע זה היתה ״הספר העממי של ההמונים היהודיים לחלוצים היהודיים בבירו־

64 ראה ביבליוגראפיה.
65 טריבונה 1929, חוב׳ 24.
66 ראה עמ׳ 235—236.

ביג׳אן״ (״פאַלקסבוך פון די יידישע מאסן צו די יידישע פיאָנערן אין בירא־בידזשאן״), שכלל רשימה של יידידי בירוביג׳אן, ששמותיהם הונצחו כאן תמורת תשלום ושנמסר לשגריר ברית־המועצות בארצות־הברית.

ב־7 בספטמבר 1936 נשלח לבירוביג׳אן, לפי יזמת ה״איקאַר״, אוסף של 235 תמונות ו־16 פסלים, שנתרמו על־ידי אמנים אמריקאיים. אוסף זה הוצג בתערוכות בניו־יורק, בבוסטון ובמוסקבה ודובר ונכתב עליו רבות; אך לא מצאנו ידיעה בשום מקור, אם הגיע ליעדו ואם שימש, כמתוכנן, גרעין של מוזיאון אמנותי בבירוביג׳אן[67]. למרות כשלון מבצע ״המשלחת העממית״ — לא נרתעו מנהלי ה״איקאַר״ מלהציע מבצעי־תעמולה אחרים, כגון משלוח אנדרטה לבירוביג׳אן, לפי דוגמת אנדרטת־החופש, שנשלחה בזמנה על ידי צרפת לארצות־הברית[68].

בשנים 1944—1945 השתתף ארגון זה במגבית לטובת התכנית להעברת 30,000 יתומים לבירוביג׳אן[69]. ב־1945 שלח ״איקאַר״ לבירוביג׳אן מצרכים שונים בשווי של קרוב ל־190,000 דולאר[70].

בתקופת קיומו הוציא ה״איקאַר״ לאור סדרת חוברות על בירוביג׳אן וכן פרסומים פריודיים, שבהם הוקדש מקום רב לנושא זה[71].

לאחר המלחמה התמזג ה״איקאַר״ עם ה״אמביג׳אן״ (ראה להלן) בכינוס־האיחוד, שנערך בימים 9—10 במארס 1946.

67 פרנק ס. קוירק, המזכיר של ועד האמנים, שהשתתף במבצע זה והיה עם האוסף במוסקבה, מתאר בפרטות את התערוכות בניו־יורק, בוסטון ומוסקבה במאמרו ״קונסט פאר ביראַבידזשאן״, איקאַר־אלמאנאך 1943, ז״ז 33—34. אין זכר בדבריו לכך, שהאוסף הגיע לבירוביג׳אן וכן לא ידוע מה היה בסופו. הוא מציין — בין השאר — ששני מוצגים — היינו, תמונה ופסל — עשו רושם כה חזק, שהוחלט להעבירם ל״מוזיאון לנין״.

68 נ״ל 1940, חוב׳ אוגוסט־ספטמבר.

69 ראה עמ׳ 101, 135.

70 *Nai Lebn, January* 1946

71 הפרסומים הפריודיים של הארגון, שבהם הוקדש מקום נרחב לבירוביג׳אן הם: א. ״איקאַר״ — בולטין; החל מחודש מאי 1928, בו הופיע הגליון הראשון, עד דצמבר 1931 יצאו 28 חוברות; ב. ״איקאַר״ — ירחון; הופיע במקום הבולטין הנ״ל בשנים 1932—1935 (עד חודש אפריל ועד בכלל); ג. ״ניילעבן״ — ירחון; הוצא לאור על ידי הארגון במקום הירחון הקודם החל במאי 1935 עד דצמבר 1949 והוסיף להופיע לאחר מיזוג ״איקאַר״ עם ״אמביג׳אן״—על ידי האחרון גם ב־1950 (החוברת האחרונה, שהיתה בידי המחבר היא מפברואר של אותה שנה); בחדשים אפריל—נובמבר 1941 חלה הפסקה בהופעת הירחון; ד. ״איקאַר־יאַרבוך״ — שנתון; הראשון הופיע ב־1932; האחרון, שהיה בידי המחבר, הוא משנת 1936.

״אמביג׳אן״

כינוי זה הוא קיצור השם: The American Committee for the Settlement of Jews in Birobijan Inc (הוועד האמריקאי המאוגד ליישוב יהודים בבירוביג׳אן). על הקמתו דובר לראשונה בפברואר 1934 באסיפה קטנה של עסקנים יהודיים ובכללם פליכס וארבורג, שבה הרצה הלורד דדליי מארליי, יושב־ראש ״הוועד העולמי לעזרת הקרבנות של הפאשיזם הגרמני״, על ביקורו בבירוביג׳אן בשנת 1933; ובאותו מעמד הוחלט לארגן ועד לעזרת הפליטים היהודיים מגרמניה. ה״אמביג׳אן״ נוסד באורח רשמי ב־1935. מסביב לארגון זה, ששמו המלא מגדיר את מטרתו, נתרכזו אנשים מחוגי האינטי־ליגנציה והבורגנות הזעירה. נשיאו היה ויליאם קוהן, לשעבר ציר הקונגרס של ארצות־הברית, ועם חבריו נמנו, בין השאר, הסופרים ראובן ברייניז ויוסף אופאטושו, העתונאי בן־ציון גולדברג ואחרים. נשיא־הכבוד הראשון שלו היה הלורד מארליי. ב־1946 נתכבד בתואר זה הפרופ׳ אלברט איינשטיין.

בשנת 1935 הגיעה משלחת הארגון לברית־המועצות לידי הסכם עם שלטונות מדינה זו בעניין הגירתם של יהודים מחוץ לארץ לבירוביג׳אן[72]. בעקבותיו ערך הוועד מגבית להשגת 350,000 דולאר למימון התכנית. מחמת הדחיות מצד שלטונות ברית־המועצות בביצוע ההגירה — נפגעה קשה יוקרתו של ה״אמביג׳אן״, וקרנו ירדה לגמרי עם שובה של משלחתו השנייה ממוסקבה בידים ריקות. בישיבה מיום 4 באוגוסט 1937, שבה נמסר דין־וחשבון על־ידי יעקב בודיש וג׳ורג׳ סיגאל, חברי המשלחת, החליט ועד הארגון לצמצם את פעולותיו עד למינימום[73]. בעצם הן נפסקו לגמרי ב־1938 ונתחדשו רק במחצית השנייה של 1941 בצורת מתן תמיכה לצבא האדום. ב־28 באפריל 1943, לאחר שחרורה של סטאלינגראד, אימץ הארגון את בית־היתומים ״סרבריאני פרוד״ (Серебряный пруд), שבעיר זו וסיפק לו בגדים, מזון, רפואות וכו׳.

ביולי 1944 ניתנה האפשרות ל״אמביג׳אן״ לחדש את עבודתו למען בירו־ביג׳אן, ובקשר לכך היה בכוונתו לשקם כאן 30,000 עד 35,000 יתומים[74] יהודיים מהארצות הגובלות בברית־המועצות, שמצאו מפלט במדינה זו. לפי אומדן היתה צריכה לעלות החזקת יתום אחד בשנה 100 דולאר[75]. לתכלית זו ערך הוועד מגבית מיוחדת. לפי עדותו של דז׳נובסקי[76], שלח הארגון

72 ראה עמ׳ 112—114. 73 ראה: אמביג׳אן 1937.
74 לעתים צויין במקורות, שהיתה כוונה לשקם 30,000 יתומים, ולפעמים — 35,000.
75 נ״ל 1945 חוב׳ מארס; ראה גם עמ׳ 101.
76 שם, 1948 חוב׳ דצמבר.

לבירוביג׳אן בשנים 1946—1948 בגדים, לבנים, שמיכות, נעליים, רפואות, מזון, בתים מחלקים טרומיים, מכונות וכו׳ בשווי של למעלה מחצי מיליון דולאר.

בשעת ה״טיהור״, שהתחיל בבירוביג׳אן בסוף 1948, נרמז ל״אמביג׳אן״, שעזרתו מיותרת. הארגון קיבל מברק מלב בנקוביץ׳, יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי בבירוביג׳אן, ובו נאמר, שאין המחוז זקוק עוד לעזרה מחוץ־לארץ[77]. מאז שקד הארגון על הושטת עזרה לבתי־ילדים יהודיים בצרפת ובבלגיה ולתמיכה ביהדי־פולין. כן החליט לשגר בפרק־זמן זה משלחת לארץ־ישראל במטרה לברר, אם יש צורך בסיועו. בתחילת 1950 פסק הארגון לגייס כספים לטובת בירוביג׳אן והחליט להתחסל[78]. — הוועד הוציא לאור בולטין חדשי באנגלית[79].

ארגונים אחרים[80]

בארגנטינה ואורוגוואי

ארגון בשם ״פראַקאַר״ הוקם באוקטובר 1924 בארגנטינה לשם תמיכה בהתיישבות היהודית בברית־המועצות. תחילה הוא פעל כוועד־נציגים של מוסדות פרוליטאריים שונים, ואילו מהמחצית השנייה של 1927 — כאגודה. שטח פעולתו כלל תחילה גם את אורוגוואי. ב־1929 הוא שיגר לברית־המועצות משלחת, ששניים מחבריה — ב. רכוביצקי, איכר מהמושבה היהודית מוזסביל בארגנטינה, וזונדלביץ׳, מורה לפי מקצועו — ביקרו בבירוביג׳אן במשך 16 יום[81] באותו פרק־זמן, שבו שהתה כאן גם משלחת ״איקאַר״ מארצות־הברית. פעולות הארגון נפסקו באוגוסט 1931, בפקודת המשטרה הארגנטינית. במקומו קיבל לגאליזציה בהתחלת 1932 ארגון בשם: ״קאַמיטעט פאר קאַלאָניזאציע אין ביראָבידזשאן״ (״ועד למען ההתיישבות בבירוביג׳אן״)[82]. גם בשמו החדש לא האריך הארגון ימים. ב־1934 חלה בו ריאורגאניזאציה ושמו הוסב ל״געזערד״. ב־25 במאי 1936 באה לבירוביג׳אן משלחת

77 אידישער קעמפער (ניו־יארק) (להלן: איד. קעמפ.) מיום 27 באפריל 1951.

78 מאַרגן־פרייהייט מיום 23 במאי 1951.

79 Ambijan Bulletin; החוברת האחרונה, שהיתה בידי המחבר היא מיאנואר 1948, ובה צוין שהיא הראשונה מכרך 7.

80 פרק זה מבוסס בעיקרו על החיבורים: ש. בלומבערג, די יידישע ארבעטנדיקע אין אויסלאנד העלפן בויען די יידישע אוטאָנאָמע געגנט, יידן אין פּסס״ר, זאמלבוך, מאָסקווע 1935 (להלן: ״בלומברג״), ז״ז 277—285; מ. הערשבערג, די אויסלענדישע געזערד־אַרגאניזאציעס, איב 1934, חוב׳ 2.

81 עמעס מיום 14 בספטמבר 1929. 82 נייעדד (ריגע) 1932, נומ׳ 3—4.

שלו בת שישה אנשים, בראשותו של דרוקארוב ובהשתתפותם של דוברובסקי, איכר ממוזסביל, חפץ מאורוגוואי, ציפרוביץ' ואחרים. היא שהתה שם 14 יום[83]. ה"פראקאר" הושיט עזרה כספית צנועה לבירוביג'אן. בטאונו היה תחילה "דער יידישער פויער"[84] ולאחר מכן "נייערד"[85].

בשנים 1948—1950 הוציאה במונטיבידיאו שבאורוגוואי קבוצה, שכינתה את עצמה "פריינט פון ביראבידזשאן" ("ידידי בירוביג'אן"), כתב־עת בשם "ביראבידזשאן"[86].

בלארוס

בשנת 1925 נוסדה בריגה "חברה לשם תמיכה בהתיישבות היהודית" בשם "אוסק" (OCEK), שהוא ראשי־תיבות של השם הרוסי המלא: Общество содействия еврейской колонизации. הארגון ניהל תע־מולה לטובת ההתיישבות היהודית בברית־המועצות והוציא לאור בשנות השלושים הראשונות ירחון בשם "נייערד"[87], שהקדיש מקום רב לבירוביג'אן. בראש הארגון עמד מ. אנין (ד"ר מאכס־אוריה שץ) וכמזכירה כיהן ניסן רוזנטאל. במאי 1934 נסגר הארגון בפקודת השלטונות.

בפולין

ארגון פרו־בירוביג'אני ליגאלי בשם "אגראַיִד" נוסד בוורשה רק ביוני 1934, אך כבר קודם לכן היו קיימים חוגים פרו־בירוביג'אניים בלתי־רשמיים בכמה מקומות במדינה זו. המבוסס שבהם היה זה שבעיר לודז, שנוסד ב־1932. מנהליו עמדו בקשרי־מכתבים עם ה"אוזט" הסובייטי[88]. גם הירחון "איבער־בוי"[89], שהתחיל להופיע לפני הקמתו של ה"אגראַיִד", היה פרו־בירובי־ג'אני מובהק והקדיש מקום רב לענייני ההתיישבות באזור זה.

ה"אגראַיִד" הציב לעצמו שתי מטרות, שהוגדרו בכינוס־היסוד שלו, והן: א. יצירת תנאים לפרודוקטיביזציה של ההמונים היהודיים בפולין; ב. חקירת

83 ב"ש מיום 10 ביוני 1936.
84 חוב' 4 מכתב־עת זה הופיעה בדצמבר 1928.
85 קאנאדער איקאר, טאראנטא (להלן: קאנאדער איקאר) 1936, חוב' פברואר.
86 החוברת הראשונה מכתב־עת זה הופיעה ב־7 במאי 1948, האחרונה (התשיעית) — במאי 1950.
87 החוברת הראשונה של ירחון זה הופיעה בנובמבר 1930. לפי בלומברג, עמ' 278, הופסקה ב־1934 על ידי השלטונות הוצאת כתב־העת.
88 איב 1934, חוב' 9.
89 החוברת הראשונה של ירחון זה, שיצא לאור בוורשה, הופיעה באפריל 1933; האחרונה, שהיתה בידי המחבר — בדצמבר 1934.

האפשרות להגירתם מפולין לבירוביג׳אן. מסתבר, שהמטרה השנייה היתה עיקר, והיא שגרמה לייסודו של ארגון זה. בראשו עמדו העתונאי אשר פרלמאן והעורך־דין מ. סוריץ — שניהם סופרי העתון היומי ״דער מאמענט״ בווארשה. בכינוס־היסוד של הארגון גילה סוריץ, שמשלחת ביקרה במיניס־טריון־החוץ הפולני וניהלה עמו משא ומתן בעניין אפשרות הגירתם של יהודים מפולין לבירוביג׳אן. באותו מעמד הודיע פרלמאן, שהקבוצה ״ידידי בירוביג׳אן״ ניהלה במשך תקופה ארוכה משא ומתן עם ה״אוזט״ במוסקבה בעניין שיגור משלחת של יהודים עמלים מפולין לבירוביג׳אן, אפשרות הגירתם של יהודי מדינה זו לשם וכו׳[90]. בסוף יוני 1934 השתתף פרלמאן, מטעם ״אגראַיִד״, בישיבת־המליאה השלישית של ״אוזט״ במוסקבה, שהוק־דשה ברובה לענייני בירוביג׳אן. משם הוא נסע לבירוביג׳אן, שבה שהה עשרים ושלושה ימים. רשמיו מביקור זה פורסמו בפולין ובארגנטינה[91]. ה״אגראַיִד״ ניסה לבצע פעולות מסוימות, כגון איסוף ספרים בשביל ספרית בירוביג׳אן. כן עמד להוציא באוקטובר 1934 בטאון משלו בשם ״אגראַיִד״[92]. עד כמה שידוע לנו, לא זכה לכך, ובפברואר 1935 נסגר על־ידי השלטונות, שהאשימוהו בהפצת תעמולה קומוניסטית.

ב ק א נ א ד ה

עד מארס 1935 היה קיים בארץ זו סניף של ארגון ״איקאַר״ מארצות־הברית. בכינוס הארצי, שנערך בימים 23—24 במארס של אותה שנה, הוחלט להפוך את הסניף לארגון עצמאי. בכתבי־העת של הארגון ״איקאַר״ ו״קאנא־דער איקאַר״[93] הוקדש מקום רב לבירוביג׳אן.

ב צ ר פ ת

באביב 1934 הוקם בארץ זו ארגון בשם ״געזערד״. בימים 21—23 בדצמבר 1935 הוא קיים את הכינוס הארצי הראשון שלו[94]. קודם לכן התנהלה פעולת־תעמולה למען ההתיישבות היהודית בברית־המועצות בכלל ובבירוביג׳אן בפרט על־ידי הסקציה היהודית של ״ידידי ברית־המועצות בצרפת״. הארגון

90 איב 1934, חוב׳ 7.
91 **ראה ביבליוגראפית**
92 איב 1934, חוב׳ 9.
93 החוברת הראשונה של הבולטין ״איקאַר״ הופיעה במונטריאול בדצמבר 1933; החוברת הראשונה של הירחון ״קאנאדער איקאַר״ יצאה לאור בטורונטו ביוני 1934; החוברת האחרונה מירחון זה, שהיתה בידי המחבר, הופיעה במאי 1936.
94 קאנאדער איקאַר 1936, חוב׳ פברואר.

הוציא ירחון בשם "געזערד־טריבונע"[95]. נציג הארגון השתתף בכינוס־המו־עצות המחוזי הראשון בבירוביג׳אן, שנערך בדצמבר 1934.

בבלגיה

בשנת 1931 נוסד בארץ זו ארגון בשם "געזערד". הוא הוציא לאור כתב־עת באותו שם באנטוורפן בשנים 1932—1933[96]. ב־26 בפברואר 1935 הוקם בבלגיה ארגון פרו־בירוביג׳אני בשם "פראַקאַר". בטאונו היה "אונדזער וועג"[97].

בדאניה ובשוודיה

ארגונים נפרדים בשם "איקאַר", שרחשו ידידות להתיישבות היהודית בברית־המועצות, הוקמו בשתי ארצות אלו. הפעיל שבהם היה זה שבדאניה, שנוסד במאי 1926. הוא תרם סכומי כסף קטנים וגם ציוד בשביל ההתיישבות בבירוביג׳אן.

בארצות אחרות

כן פעלו ארגונים של ידידי בירוביג׳אן בארצות אחרות. להלן ניתנים שמותיהם וכן (בסוגריים) שמות כתבי־העת, שהוצאו על ידיהם: באנגליה "איקוס" — ("ניילעבן")[98]; בצ׳כוסלובקיה "איקאַביר" — (Birobijan im Bau)[99]; במכסיקו "געזביר" — ("אויפבוי")[100]; בבראזיל "בראזקאַר" — ("בראזקאַר ביולעטען")[101]; באוסטריה "ביראַביד" — (Geserd)[102]; באוסטראליה "געזערד" ("געזערד־טריבונע"). מכתב־עת זה יצאו כמה גליונות ב־1932[103]; בגרמניה — (Die Wende)[104]; בדרום־אפריקה "אפריקאנער געזערד" — ("געזערד־וואַרט")[105]. כן פעלו קבוצות ברומניה ובארץ־ישראל.

95 שם, שם.
96 חוב׳ 8 מכתב־עת זה הופיעה בספטמבר 1932.
97 חוב׳ 1 מכתב־עת זה הופיעה ביולי 1935.
98 חוב׳ 1 מכתב־עת זה הופיעה במארס 1936.
99 ב״ש מיום 5 באוקטובר 1935.
100 חוברת מס׳ 1 הופיעה בינואר וחוברת מס׳ 2 בנובמבר 1935.
101 בלומברג, עמ׳ 278; טריבונה 1936, חוב 1.
102 בלומברג, עמ׳ 282; טריבונה 1936, חוב׳ 1.
103 בלומברג, עמ׳ 280.
104 איב 1934, חוב׳ 2.
105 חוב׳ 8 של כתב־עת זה היא מפברואר 1934, שהיא השנה השנייה להופעתו.

5. ההתיישבות החקלאית היהודית וההחקלאות בבירוביג'אן

א. סקירה כללית

הכוונה הראשונה היתה להקים בבירוביג'אן מפעל של התיישבות יהודית חקלאית. למטרה זו הוקדשו עבודות־ההכנה והפעולות האחרות בשנתיים הראשונות לקיומו של המפעל.

תקופת־ההכנה התחילה ב־6 בפברואר 1928 [1], משנתמנתה על־ידי ה"אוזט" ועדת־ביצוע בת שלושה חברים, שעליה הוטל לפתוח מיד בפעולות. חברי הוועדה היו מיכאל ראשקס, שמואל וייצמן וס. רובינסון, שלשתם מעסקניו הידועים של ה"אוזט". גוף זה עסק בעבודת־תכנון בלבד, ואילו פעולת־ההכנה המעשית במקום נמסרה על־ידי ה"אוזט" לצוות מיוחד, שעליו ידובר להלן. בעצם נמשכה עבודת־ההכנה המעשית ליישובה של ארץ שוממה זו על־ידי אנשים כמעט בלתי־מנוסים ובלתי־רגילים לעבודה גופנית קשה — פחות מחדשיים. יש להטעים, שדעת משלחת ה"קומזט" לבירוביג'אן ב־1927 היתה, שאין להתחיל בהגירת היהודים לפני 1929, ויש להקדיש את כל שנת 1928 לעבודות הכנה: חריש, בניין בתים ופעולות טיוב יסודיות [2]. תוך התעל־מות מדעה מוסמכת זו, נפתחה עבודת־ההתיישבות בבירוביג'אן לאחר תקופת־הכנה בלתי־מספקת ובחפזון בלתי־מוצדק מבחינה משקית. דבר זה היה בעוכריו של המפעל מצעדיו הראשונים.

לפי התכנית, שעובדה על־ידי ה"אוזט" [3], עמדו לחרוש בשנה הראשונה 5,000 הקטארים ולזרוע 1,000. כמו־כן היתה כוונה לבצע את עבודות־השדה בעיקר באמצעות סוסים וכן טראקטורים, שהוזמנו בארצות־הברית. לכל נפש עמדו להקצות חלקת־קרקע של 5 הקטאר.

לפי תיאורו של מרז'ין [4], "פתרו" מארגני המפעל את שאלת קיומם הכלכלי

1 מן הראוי לציין, שצעד זה נעשה לפני ה־28 במארס 1928, שבו נתקבלה ההחלטה על־ידי נשיאות הוועד הפועל המרכזי של בריה"מ המועצות להקצות את בירוביג'אן ל"קומזט" לצרכי התיישבות יהודית.

2 ברוק, דו"ח קומזט 1, עמ' 80—81.

3 אָקטיאבר מהימים 19 בפברואר ו־1 באפריל 1928.

4 מערעזשין, ווי אזוי האָבן מיר געראָטן באזאָרגן די ארעמסטע איבערוואנדערער אין בירעבידזשאן, עמעס מיום 30 ביוני 1929.

של המתיישבים עד ליבול הראשון בדרך זו: כל אחד מהם היה צריך לקבל סוס ומחרשה ותמורת כל הקטאר שיחרוש תשלום של 40 רובל, כדי לאפשר לו להחזיק מעמד עד העונה של קציר־השחת. המתכננים הניחו, שהמתיישב יאסוף בעונה זו כאלף פוד שחת (כ־16 טונות), יקבל תמורתם בזמן הקציר מקדמה ויעביר אותם בחורף למחסני הממשלה, או הקואופראציה, ואילו בחורף ישתכר המתיישב לפרנסתו על־ידי הובלת־עצים. המציאות של בירו־ביג'אן בשנת־ההתיישבות הראשונה הפריכה לחלוטין את התכנית הנזכרת.

ב־8 במארס 1928 יצאו לבירוביג'אן מטעם ה"אוזט" מיכאל ביינפסט, מזכיר ה"קומזט" הבילורוסי וחבר המשלחת של 1927, כמארגן עבודות־ההכנה, וי. לוקשין, כמנהל ענייני־האספקה. הם הגיעו לחאבארובסק ב־17 במארס. לאחר זמן קצר הצטרפו אליהם האגרונום פינקלשטיין, מנהל החש־בונות קרייצבורג ומנהל משק־הטראקטורים ב. נחמובסקי. על צוות זה הוטל ליצור את התנאים הדרושים במקום לקבלת המתיישבים ולסידורם. בהתאם לתכנית, נרכשו כמה מאות סוסים (באזור שמעבר לבאיקאל), רתמות, מח־רשות, משדדות, אהלי־אברזין, מזון ומספוא, שהובאו לכפר טיכונקאיה; מאו נהפך כפר זה למרכז לקבלת המתיישבים ולחלוקתם במקומות־העבודה וכן למרכז־האספקה של האזור. לעומת זה לא הוכנו: בתי־מגורים, קרקע ראויה לעיבוד ועצים לבנייה.

בהתאם להמלצתה של משלחת ה"קומזט" מ־1927[5], היה צריך ליישב, בשלב הראשון, את האזור של רצועת האמור, בזכות תנאיו האקלימיים והחקלאיים הנוחים יחסית; קרבתו לאמור, ששימש עורק־תחבורה חשוב; ועובדת היותו מאוכלס יותר מאזורים אחרים בבירוביג'אן. אולם מחמת לחץ, שהופעל מצד מינהל־ההגירה של המזרח הרחוק, בהתחשב עם האינטרסים של האוכלוסיה הקוזאקית באזור[6], שראתה את האדמות הפנויות שם כרזרבה למשקיהם, — הוחלט לפתוח במפעל ההתיישבות היהודית בצפון בירוביג'אן, סמוך למסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, בגוש האדמות, שבמרכזו השתרע שדה הנסיונות הבירסקי[7]. הואיל ולא היו בתים מוכנים — נוצל לצרכי־דיור חצי־התריסר של הבניינים המוזנחים, ששימשו פעם לאורוות ורפתות בשדה־

5 ברוק, דו"ח קומזט I, עמ' 72.

6 ב־1894 הוענקה לקוזאקים באזור זה על־ידי הגנרל־גוברנאטור דוכובסקי זכות־בכורה, שלפיה נאסרה כל התיישבות של לא־קוזאקים בטריטוריה באזור האמור ברוחב של 50 ק"מ, שהיתה ידועה בשם "רצועת הגנרל דוכובסקי". אמנם זכות זו בוטלה רשמית ב־1913, אך השלטונות התחשבו באינטרסים של הקוזאקים גם לאחר־מכן. (ראה בעניין זה: קדישביץ' 3(7), עמ' 15—16).

7 ראה עמ' 160, 285.

הנסיונות הנ"ל, שכונה מעתה בשם היהודי בירפלד (לאחר מכן בירופלד). המקום נמצא במרחק של כ־60 ק"מ מטיכונקאיה. בקרבתו היו שטחים מישוריים בלתי־מכוסים יערות או שיחים. כך נהפך שדה־הנסיונות למרכז ההתיישבות בשלביה הראשונים: בו גרו המתיישבים עד שעברו לחלקותיהם ובו שכנו המיופה־כוח של ה"אוזט", האגרונום, הסדנה וכו'.

בחירת בירופלד כמרכזה הראשי של ההתיישבות לא היתה מוצלחת מבחינה משקית. 60 הקילומטרים, שהפרידו בין המקום לבין מסילת־הברזל, היו מרחק ניכר בתנאי התחבורה של בירוביג'אן בימים ההם. הדרך היחידה, שקשרה את בירופלד עם טיכונוקאיה, היתה בוצית, מלאה חורים ובורות. כן התברר, שאין במקום עצים לבניין ויש להביאם ממרחק של כמה עשרות קילומטרים[8]. התגלו גם קשיים גדולים במציאת מי־שתיה טובים. תחילה היו אנוסים המתיישבים לקבל את מימיהם מהנחל בירושקה, הזורם במרחק כ־3 ק"מ, שממנו שתו סוסי הכפרים שבסביבה והסוסים שנקנו על־ידי ה"אוזט"; וכשהדבר נאסר מטעמי־בריאות — נגזר עליהם להזקק לבאר מרוחקת, שמימיה לא היו טובים. גם מי הבאר, שנקדחה במקום, היו גרועים. כך נתגלגלו הדברים, שבאזור עשיר ביערות והסובל מעודף־מים — בו דווקא היו קשיים באספקת עץ־בניה ומי־שתיה.

הפרופ' ברוק קובע, במאמר מיוחד על יישובו של אזור בירופלד[9], שבחירת מקום זה, שלדעת משלחת "קומזט" היה צריך לשמש כאזור־משנה של ההתיישבות בבירוביג'אן, גרמה לכמה אי־הצלחות בשנתיים הראשונות למפעל מחמת קשייה המיוחדים של סביבה זו. אף־על־פי שבדיעבד מצדיק ברוק את המעשה שנעשה, הרי מבין השיטין של מאמרו משתמע, שהיתה זו שגיאה חמורה לבחור בבירופלד, כמרכז ראשי של ההתיישבות, במקום רצועת האמור, המתאימה יותר, מכל הבחינות, למטרה זו.

22 המתיישבים היהודיים הראשונים בבירוביג'אן (6 מקאזאן, 10 מסמולנסק ו־6 מלנינגראד) יצאו באחד הימים הראשונים של מאי 1928, לאחר שבילו כיומיים באוהלים שליד תחנת־הרכבת של טיכונקאיה, לבירופלד; ועל מסע־עיניים ראשון זה של המתיישבים היהודיים בדרכי בירוביג'אן יש ברשותנו תיאורים, פרי־עטם של העתונאי סמיון יזרסקי[10], שליווה את המתיישבים למקום־יישובם החדש, ושל חיים צ'רנוברוד[11], אחד המשתתפים באותו מסע.

8 רובינסון.

9 פראָפ. ב. ל. ברוק, צי זאָל מען וויטער באזעצן דעם בירעפעלדער ראיאן, עמעס מיום 9 ביאנואר 1930.

10 Комсомольская правда מיום 31 במאי 1928.

11 עמעס מיום 28 ביוני 1928.

לפי עדותם נמשכה הנסיעה בדרך של כ־60 ק"מ כמה ימים. כבר ביציאה מטיכונקאיה בשיירת עגלות, טעונות כלים, מזון, מספוא וכו' התחילה ה"אפו־פיאה הבוצית" (יזרסקי). הבוץ הסמיך נדבק לגלגלי־העגלות, והסוסים לא הצליחו להזיזן. הרתמות נקרעו, הסוסים נמלטו פעם בפעם, והנוסעים היו אנוסים להוציא בעצמם, במאמצים מרובים, את העגלות ששקעו בבוץ. הנסיעה עד לגדה השנייה של הבירה, שאותה חצו במעברה — עדיין לא היה כאן גשר — ארכה 4 שעות. בהתאם לתיאורו של צ'רנוברוד, "לא נסעו, לא הלכו, אלא נסחבו". כשחצו את הנהר התחיל לרדת גשם שוטף, ו"הוא ניתך כממעין". האנשים הרטובים עד לשד עצמותיהם שתקו כל הזמן. ביום הראשון עברו 12 ק"מ בלבד ולנו בצריף עלוב על אם הדרך. כשקמו עם עלות השחר "התחילו לדבר", אבל בנוסח של "זכרנו את הדגה". 7 מהם חזרו לטיכונקאיה, 15 המשיכו בדרך־עינויים זו, לנו עוד לילה, הפעם תחת כיפת השמיים, ולמחרת היום הגיעו לבירופלד.

בחדשי מאי ויוני 1928 באו לבירוביג'אן כל המהגרים, לפי הרשאות האביב. בטיכונקאיה הם שוכנו ב"בית־המהגרים" — צריף עץ עלוב, ללא חלוקה לחדרים, עם משכבי־קרשים (нары) רצופים של שתי קומות; ואלה, שהמקום לא הספיק להם — שהרי בצריף גרו בימים ההם גם מהגרים לא־יהודיים, שהיו באים לאזור ושבעצם למענם הוקם הבניין ב־1927 — מצאו מחסה באוהלים או בקרונות־רכבת. חלק קטן מהמהגרים השתכן, תמורת תשלום, אצל התושבים המקומיים. תנאי־המגורים היו פרימיטיביים ביותר ואנטי־סאניטריים. כ־450 איש נשלחו לבירופלד, ואילו השאר — ל"מטע האורז" בסביבות האמור, כ־15 ק"מ מצפון־מזרח לכפר הקוזאקי ייקאטרינר־ניקולסקויה, שנמסר ל"קומ־זט" ב־29 במאי 1928 על־ידי נשיאות הוועד הפועל של חבל האמור. ראשיתו של מטע זה על־שם "יום השנה העשירי של מהפיכת אוקטובר" חלה ב־1927 על גדות הנהר סאמארה.

עניין ה"מטע" — בעצם היה זה בפרק־הזמן הנדון שם בלבד — שעלה על הפרק במפתיע, שימש למנהלי ההתיישבות באזור בירופלד בחינת "קש לטובע" מחמת הייאוש, שהשתרר כאן. באסיפה בטיכונקאיה, שנערכה ב־31 במאי 1928, הוחלט לשלוח ללא־דיחוי "מרגלים" (ходоки) [12] ל"מטע", ואכן ב־3 ביוני הגיעו לכאן 34 "מרגלים". הללו התרשמו מכפרי הקוזאקים, שהיו מסודרים יחסית; מהיחס הטוב, שגילו כלפיהם מקבלי־פניהם; ומהאפ־

12 המועמדים להגירה בגבולות ברית־המועצות היו נוהגים לשלוח — לפני קבלת החלטה סופית בעניין זה — את נציגיהם למקום־ההגירה לשם בדיקת המצב בו ומסירת דין וחשבון לשולחיהם. לנציגים אלה קראו ברוסית ходоки וביידיש — "מרגלים", כאסוציאציה למרגלים, שעליהם מסופר בספר יהושע.

שרויות להקלט באזור זה כבעלי־מלאכה. באסיפה שלהם ב־5 ביוני 1928 ב"קארטאשוב־ברוד" — המקום, שבו התחילו עבודות־ההכנה להקמת סכר לרשת־ההשקיה של "המטע" ועמדו כאן רק שלוש בקתות ("דריי באלא־גאנעס") — חתמו 27 איש מה"מרגלים", נציגי 22 "קולקטיבים" עם 230 איש, על "מכתב־הצהרה" לשולחיהם בטיכונקאיה[13], שבו הזמינום להצ־טרף אליהם. באסיפה בטיכונקאיה מיום 10 ביוני 1928 החליטו רבים לנסוע ל"מטע האורז", על־מנת לעבוד שם תחילה בחפירת תעלות־השקיה ולאחר־מכן לקבל חלקות־אדמה ולהתיישב כאן. ב־17 ביוני 1928 הגיעו לייקטאריני־ניקולסקויה 152 אנשים נוספים מטיכונקאיה — לאחר מסע ברכבת עד חאבארובסק, ומשם באניה על האמור עד ליעדם — והם היוו, יחד עם ה"מרגלים", את הגרעין ליישוב היהודי ברצועת־האמור[14]. גם לבירופלד נסעה בזמן ההוא "רכבת", אבל ממין אחר. בשם זה כונתה שיירה, שבראשה טראקטור אמריקאי כבד ממין "קלטראק", שגרר אחריו אוטו־משא. שבו נסעו כ־40 איש, ושתי עגלות טעונות. טלטוליה של "רכבת" זו, שנסעו בה 4—5 ק"מ לשעה, היו שמורים בזכרון־נוסעיה ימים רבים.

בירוביג'אן לא קיבלה בסבר פנים יפות את המתיישבים הראשונים. הללו לא הספיקו להסתדר במידה כלשהי ולהתחיל בעבודה — וכבר פקדה את האזור (ב־17 במאי 1928) סופת־שלג עזה[15]. לאחר־מכן נפתחה עונת גשמי־הקיץ, שהיתה בשנה זו קשה מהרגיל; מטרות חזקים ניתכו ברציפות, בעיקר החל ב־10 ביולי 1928, שבו ירדו למעלה מ־80 מ"מ[16]. בחדשי מאי—אוגוסט ירדו 562 מ"מ, מהם באוגוסט בלבד 170 מ"מ[17]. מרוב הגשמים עלו הנהרות על גדותיהם והציפו שטחים נרחבים, בכללם חלק מטיכונקאיה; שיבשו את הדרכים הגרועות בלאו הכי; סחפו את השחת, שנאספה על־ידי המתיישבים; הרסו את הגשרונים הפרימיטיביים מעל לנהרות ולנחלים; ומפעם לפעם גרפו עמם את המעברה מעל לבירה. כך נותקה לעתים בירופלד מטיכונקאיה ונוצרו קשיים באספקה, שגם ללא תקלה זו לא היתה תקינה ביותר, הואיל והיה הכרח להביאה מחוץ לאזור, ובדרך כלל — ממרחקים. בעקבות הגשמים, שהגבירו את הרטיבות, התרבה בממדים עצומים ה"גנוס", שהציק ללא רחמים לאדם

13 ל"מכתב־הצהרה" זה הקדיש ש. האלקין את שירו "5־טער יוני", שנתפרסם בעמעס מיום 4 ביולי 1928, ראה: קדישביץ' 3 (7), עמ' 22.

14 רוב הפרטים על עניין "מטע־האורז" שאובים מתוך קדישביץ' 3 (7) ובחלקם מעמעס מהימים 20 ו־26 ביוני 1928.

15 טיכ.זוו מיום 26 ביוני 1928.

16 טריבונה 1929, חוב 3.

17 שם, 1928, חוב' 18.

ולבהמה. לרוע המזל, פרצה מגפת הגחלת (сибирская язва — anthrax), שהפילה 207 מתוך 450 הסוסים של המתיישבים[18]. אף־על־פי שנקודות ההתיישבות היהודית נפגעו במידה מועטת יותר מזו של שאר המקומות — לא היתה כל אפשרות לבצע בהן איזו עבודה שהיא. המתיישבים הרטובים והרעבים־למחצה, בחלקם חולים בדיזנטריה, הצטופפו באוהלים, שלתוכם חדרו מים, בתנאים אנטי־סאניטאריים והיו שרויים בבטלה מאונס. במידת האפשר הועסקו הללו בהובלה, פריקה, תיקון דרכים וכו', ובעיקר "אכלו את האשראי". כמה עשרות מהם השתלמו בקורסים לטראקטוראים, ואילו בעלי־המלאכה התחילו לחפש עבודה במקצועם. מנהלי ההתיישבות היו אנוסים להוציא לצריכה כספים, שנועדו לעבודות משקיות. המצב היה בכי רע. לדברי פרופ' צ'ארלז קונץ[19] — חסידה הנלהב של בירוביג'אן, ששהה בה כמה חדשים ב־1928 — היתה שנה זו "לא שנת נסיון, אלא שנת נסיונות־גיהינום". לפיכך אין פלא בדבר, שהתחילה עזיבה המונית הן מאזור בירופלד והן מ"מטע־האורז". ב"מטע" הועסקו המהגרים בחפירתה של תעלת־השקיה לאורך של 9 ק"מ, והיתה זו עבודה מפרכת, שהמהגרים לא היו רגילים בה ולא היה גם בכוחם לעמוד בהתחרות עם הפועלים הקוריאניים המנוסים. הם השתכרו מעט, באופן שלא היה באפשרותם לתמוך בבני־ביתם במקומות־מוצאם; גרו בצפיפות בתנאים אנטי־סאניטאריים בצריפים ובאוהלים; ואף הלוואות לא קיבלו, הואיל ולא היו להם חלקות־אדמה. ה"מוראל" של המתיישבים היה ירוד והעזיבות רבו בקצב מהיר.

ה"מטע", שבו תלו מנהלי ההתיישבות היהודית תקוות מרובות, הנחיל להם אכזבה מרה. העבודות כאן התנהלו בעצלתיים. ה"מטע" עבר גלגולים שונים, תוך חילופי בעלים, עד שנת 1930/31, שבה נמסר לרשותו של הסובחוז לגרעינים בסטאלינפלד. בפרק־זמן זה כבר לא שרדו בו יהודים[20].

לנוכח תנאי־הקיץ הקשים של שנת 1928, שמנעו כמעט את ביצוען של העבודות החקלאיות המתוכננות — בסך הכל נחרשו חלקות קטנות ופזורות פה ושם, שנצטרפו ל־125 הקטארים[21], ונזרעו 3 מהם בלבד — החליטו מנהלי ההתיישבות להעסיק את רובם של מהגרי־הסתיו באותה שנה בעבודות־הובלה ביערות. הכוונה היתה, שהללו ישתכרו קצת כסף בחורף, ואילו באביב יקבלו חלקות־אדמה לשם עיבודן החקלאי. למטרה זו חתם ה"אוזט" על

18 שם, 1928, חוב' 22.

19 ראה מכתבו של הפרופ' קונץ מיום 26 באוגוסט 1928 (מחאבארובסק) ל"איקאר" בארצות־הברית באיקאר 1928, חוב' נובמבר.

20 קדישביץ' 3(7), עמ' 24.

21 עמעס מיום 29 באוגוסט 1929.

הסכם עם סניפה במזרח הרחוק של חברת היערות הסובייטית "דאללס" (Дальлес), שלפיו התחייבה זו האחרונה לספק למהגרים סוסים, מזחלות ובגדים חמים ולהעסיקם בעונת־החורף בהובלת עצים מן היערות. ארגונו של מבצע זה היה גרוע מתחילתו. תאריך בואם של המהגרים שונה פעמים אחדות, ובסופו של דבר הגיעו רובם לפני המועד המתאים להובלת העצים, ולא היה במה להעסיקם. עם המהגרים נמנו גם אנשים חולים ובלתי־מתאימים מבחינה גופנית לעבודה הקשה ביערות, שלא היו מצוידים במלבושים ובנ־עליים מותאמים לתנאי־המקום והעבודה. שליש מהבאים, שתחנתם הראשונה היתה חאבארובסק, עזב מיד את המקום. לעבודות היער שבוצעו באובור שעל־יד חאבארובסק, מחוץ לגבולותיה של בירוביג'אן, נרשמו כ־80 איש בלבד, אך אף הם לא החזיקו מעמד, בפרט שבחורף 1928/29 ירד מעט שלג ועד סוף יאנואר 1929 לא יוצבה דרך חרפית טובה להובלה. המתיישבים התפזרו לכל עבר[22].

שנת 1928, שהיא השנה הראשונה בתולדות ההתיישבות היהודית בבירובי־ג'אן, נסתיימה כמעט ללא כל תוצאות משקיות ממשיות, לא בשטח החקלאות ולא בתחומים אחרים, כגון סלילת דרכים ותיקונם או הקמת־בתים. הסיבות לכשלון חרוץ זה היו נעוצות, כאמור, בהכנות הפזיזות והבלתי־מספיקות, אך בעיקר — בארגון הלקוי. במקום לרכז את המתיישבים המועטים במקום אחד — פיזרו אותם בשני אזורים מרוחקים זה מזה: בירופלד בצפון ו"מטע האורז" בדרום. באזור בירופלד התנהלה ההתיישבות ב־9 מקומות[23], מפוזרים בראדיוס של 85 ק"מ, היינו, שטח גדול ביותר בתנאי התחבורה והדרכים של הימים ההם כמובן, לא היתה זו שיטה יעילה, אף אם האחראים לה התכוונו, כפי שצויין, למנוע באמצעותה את חדירתם של הקוריאנים לאזור[24].

נסיון השנה הראשונה הוכיח בעליל למנהלי המפעל, שאין בירוביג'אן דומה לקרים ולאוקראינה הדרומית; ואם היתה אפשרות למתיישבים בשני אזורים אלה לחזור בחורף למקומות מוצאם, או להתגורר עם בני־משפחותיהם בבתי

22 תיאור מפורט של מבצע זה ניתן במאמרו של מ. קדישביץ' "וואס הערט זיך אין בירעבידזשאן, ערשטע גרוסן פון די וואלד־פירער", שנתפרסם באַקטיאבר מהימים 16—17 ביאנואר 1929.

23 תשעת המקומות הם: קירמה, אלכסאנדרובקה, אלכסייבקה, סטפנוי, בירושקה, בירופלד, איבאנובקה, אחיורנויה ומיכאילו־ארכאנגלסקויה. ראה: עמעס מיום 25 באוגוסט 1929. לפי קדישביץ' 3 (7), עמ' 23, פזורים היישובים הנ"ל בראדיוס של 20—25 ק"מ בלבד.

24 ראה עמ' 44 וגם הפרק: "די קאַרייאישע פראגע דון די ריין־קולטור" בחוברת של מרזין: וועגן בירא־בידזשאן, קיעוו 1929, ז"ז 10—16.

האיכרים בכפרים הסמוכים, הרי שונים בתכלית היו פני הדברים בבירוביג'אן. כאן חייבו המסיבות, ובעיקר תנאי־האקלים, הקמת בתי־מגורים למתיישבים, שבאו ממרחק של כ־9,000 קילומטר, וכן תשומת־לב מיוחדת והכוונה מתאימה. כל אלה חסרו בבירוביג'אן מן היום הראשון.

עד מהרה נוכחו מנהלי ההתיישבות לדעת, שהנחתם בעניין האפשרות להכשיר את קרקע־הבתולה של בירוביג'אן בעבודת־סוסים בטעות יסודה; והמצב לא היה משתפר במהותו בתחום זה גם לולא חיסלה המגיפה כמחצית מסוסיהם של המתיישבים. לאותה מטרה היה צורך בטראקטורים, ואמנם הוזמנו אלה בארצות־הברית, אך הם הגיעו רק ביוני 1928, וללא מחרשות; וכשאלו הגיעו סוף סוף, באוגוסט 1928, לא היתה בהן עוד כל תועלת בשנה זו. כן מן הראוי לציין, ששיטת המשלוח של מתיישבים לבירוביג'אן היתה שונה מהנוהג בברית־המועצות בימים ההם בכך, שלא קדם לו משלוח "מרגלים" [25].

הארגון הלקוי של המפעל בבירוביג'אן היה במידה מרובה תוצאה של ריבוי הרשויות, שעסקו בו, שהן: 1) סניף ה"קומזט" במזרח הרחוק (Даль-комзет), שנוסד במאי 1928 [26] ותפקידו היה בעיקר לכוון את העבודה, לתאמה ולפקח עליה; 2) נציגות ה"אוזט", על שלושת סניפיה (בחאבארובסק, טיכונקאיה וייקאטרינו־ניקולסקויה), שניהלה את העבודה ההתיישבותית היום־יומית: שירות המהגרים, הכשרת הקרקעות, אספקת־המים, בנית־הבתים וכו'. מ־1 ביולי 1928 הוטלה עליה גם האחריות לסלילת דרכים ותיקונן, תחום־עבודה, שמעולם לא עסק בו ה"אוזט" עד כה; 3) קבוצה בירוביג'אנית של "מינהל־ההגירה" במזרח הרחוק, שעיקר עיסוקה היה חקירת השטחים, שנועדו להתיישבות ותקנון נצולם. להלכה חולקו התפקידים בין הרשויות הנ"ל, בהתאם להסכם שנחתם ביניהן במאי 1928, אך למעשה שררו ערבוב תחומים והתנגשות של סמכויות, שגרמו סבל רב למתיישב, שלא מצא בקלות את דרכו בין הרשויות השונות. נוסף על כך יש להטעים, שנגזר עליהן לתאם את פעולותיהן עם ארבעה גופים מפלגתיים וארבעה גופים ממשלתיים, שעמדו בראש ארבע הנפות, שעליהן השתרעה הטריטוריה של בירוביג'אן לפני הקמת "הנפה הבירוביג'אנית" [27] באוקטובר 1930. אין אפוא

25 ראה הערה 12 בעמוד 143.

26 סניף "קומזט" בבירוביג'אן נפתח ב־1934 (ב"זוו מיום 3 באפריל 1934).

27 לשם ייעול העבודה בבירוביג'אן הועלו מדי פעם בפעם הצעות על הקמת רשות מרכזית יחידה לטיפול בכל ענייני ההתיישבות באזור במקום הרשויות הרבות, שפעלו עד כה. כך, למשל, נתקבלה ב־1930 החלטה על־ידי ה"קומזט" לארגן חברה מיוחדת בשם "בירוביג'אנסטרוי", שעליה בלבד יוטל ניהול ההתיישבות

פליאה בדבר, שבקרב המתיישבים נמצאו אנשים בעלי מרץ, שקצו באפי־טרופסות של מנהלי המפעל והתחילו לחפש מקומות התיישבות ועבודה חדשים, לפי יזמתם שלהם. עם אלה נמנו, למשל, מייסדי ואלדהיים[28].

לאנשים, שנשארו בבירוביג'אן לאחר הכשלון של שנת 1928, לא היה כל בסיס משקי: לא שטח מזרע, לא אדמה ראויה לעיבוד, ואף לא בהמות־עבודה די הצורך. הסוסים, ששרדו לאחר המגיפה, היו חלשים ולא התאימו לעבודה קשה. גם בעית הדיור לא באה על פתרונה. המתיישבים הוסיפו להצטופף בתנאים אנטי־סאניטאריים בצריפים ובאוהלים. ה"נארות" היו כמעט כל "רהיטיהם" של המתיישבים ושימשו להם כמיטות, שולחנות וכסאות כאחד.

השלטונות המרכזיים התעלמו מהצעת השלטונות המקומיים להגביל את ממדי ההגירה ולהקדיש את כל תשומת־הלב להכשרת הקרקע וביסוס הכל־כלי של המתיישבים, שבאו עד כה[29]. באביב של 1929 באו לבירוביג'אן מתיישבים חדשים, שהופנו ברובם לחקלאות, חלקם — לקורסים לטראקטו־ראים ולבניין, והשאר — לעבודות שונות. המהגרים הראשונים נאחזו ברובם בחלקות, שהוקצו להם בשנת 1928, בשכנות עם מתיישבים לא־יהודיים או ביחד עמם, ביישובים אלכסאנדרובקה, אלכסייבקה, בירושקה, דמיטרובקה (אזור גרמני), מיכאילו־ארכאנגלסקויה וכו'[30].

מזג־האוויר באביב ובמחצית הקיץ, היינו, בערך עד אמצע יולי 1929, היה טוב ואיפשר ביצוע עבודות־שדה. הופעלו הטראקטורים, שהגיעו מארצות־הברית בקיץ 1928 ובאביב 1929, אך מחמת רטיבות הקרקע והפיזור הרב של החלקות הקטנות לא ניתן לנצלם כראוי. עד התחלת הגשמים העזים נחרשו בסך־הכל 2,400 הקטאר של קרקע־בתולה[31]. בשנה זו נזרעו 734 הקטאר[32], מהם 215 — שיבולת־שועל, 187 — חיטה, 178 — כוסמת, 41 — תפוחי־אדמה, 75 — קטניות, 13 — ירקות, 22 — שיפון ו־3 — שעורה. ב־1929 נאסף

בבירוביג'אן (עמעס מהימים 2 בפברואר ו־5 במארס 1930). לאחר התארגנות "הנפה הבירוביג'אנית", שמוסדותיה קיבלו על עצמם במידה ניכרת את ניהול העבודה ההתיישבותית, הוסרו מן הפרק ההצעות הנ"ל.

28 ראה עמ' 162. כמו־כן נמנו עם אלה קבוצה בת 18 איש מיוצאי אודיסה, שנאחזו ביישוב ראזדולנויה שעל מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית ועסקו שם בהפקת זפת (עמעס מיום 18 ביולי 1929) וקבוצת מהגרים, שעברה לניקולאייבקה, סמוך לחאבארובסק (לונדון, עמ' 21). מקומות אלה היו בפרק־זמן זה מחוץ למסגרתה של תכנית ההתיישבות היהודית באזור.

29 רובינסון.

30 קדישביץ' 3 (7), עמ' 78.

31 טריבונה 1929, חוב' 21.

32 שם, 1929, חוב' 16.

לראשונה יבול מהשדות, שהיה זעום למדי. המחצית השנייה של הקיץ, שהיתה גשומה ביותר (בחדשי יולי, אוגוסט וספטמבר ירדו 500 מ״מ, מהם באוגוסט בלבד 263 מ״מ), השפיעה לרעה על סיום השנה החקלאית של 1929.

בשנה זו נעשה נסיון ראשון להכשיר קרקע לעיבוד חקלאי על־ידי עקירת עצים ביערות ושיחים. הכרת הצורך בעבודה זו באה כהפתעה גמורה למנהלי המפעל, ובמחסני ה״אוזט״ לא נמצאו שום כלים, אפילו הפשוטים ביותר, לאותה מטרה, וגם אי־אפשר היה לרכשם במזרח הרחוק. למזלם של המתיישבים, נתגלו, לפי עדותו של מרז׳ין [33], כלי־יד מתאימים במשלוח ה״איקאר״ מארצות־הברית.

המתיישבים הועסקו בשנה זו בעבודות חקלאיות, שבוצעו בחלקן בהדרכת מדריכים מבני־המקום, בהכנת עצים, בתיקון דרכים, בהקמת משרד ה״אוזט״ בטיכונקאיה, בהשתלמות בקורסים לטראקטוראים ולבניין ובעבודות שונות אחרות. תמורת עבודתם זו קיבלו המתיישבים תשלום. הכנת עצי־הבניין רוכזה בקילומטר ה־22 בדרך טיכונקאיה־בירופלד. לכאן הועבר גם בסיס הטראקטורים של ה״אוזט״.

ההתקדמות ב־1929, בהשוואה למצב ב־1928, היתה ניכרת למדי, אך היא לא היתה עשויה לשמש בסיס להתיישבות תקינה. פעולת הבניה של בתים למתיישבים במקום ולמהגרים, שעמדו לבוא, התנהלה בעצלתיים. בשנים 1928—1929 הוקמו וכן נרכשו מהתושבים הוותיקים 230 דירות [34]. לא חלה כמעט שום התקדמות בשטח תיקון הדרכים, אם כי הושקעו בכך כספים מרובים, ואף לא בתחום ייבוש הקרקע וטיובה. להצדקתם של מנהלי ההתיישבות יש לציין, כי ב־1929 היה המצב הבטחוני במזרח הרחוק מתוח ביותר לרגל הסכסוך הסיני־סובייטי בקשר למסילת־הברזל הסינית המזרחית — דבר, שהפריע הרבה לניהולה של עבודה משקית תקינה.

ב־1928 התנהלה ההתיישבות החקלאית בבירוביג׳אן בחלקה הקטן על בסיס אינדיבידואלי וברובה על בסיס של קולקטיבים וקומונות של כמה נציגי משפחות בכל אחד, בעיקר קרובים או מכרים ותיקים. הם אורגנו, בהתאם להמלצת ה״קומזט״, במקומות־המוצא של המהגרים או בדרך לבירוביג׳אן. לפי עדותו של הפרופ׳ ברוק [35], היו מאורגנים בבירוביג׳אן ב־4 ביוני 1928 448 מתיישבים ב־52 קולקטיבים, 106 ב־6 קומונות ורק 54 היו בלתי־מאורגנים. בעצם היו ארגונים אלה קיימים רק ״על הנייר״, שכן לא

33 עמעס מיום 18 ביולי 1929.
34 רובינסון.
35 ברוק, טיכ. זוו.

היה להם שום בסיס יצרני ולא ערך משקי. היו אלה, לאמתו של דבר, איגודי־צרכנים, שליכדו אותם הקשיים המשותפים. לאחר תקופה קצרה הם התפוררו בזה אחר זה. ב־1929 נשאר רק חלק קטן מהם. לא החזיקו מעמד אפילו קומונות־הנוער[36], בעלות ההרכב האישי האחיד יותר ובעלות הנטיה האי־דיאליסטית, כגון "קים", "דרכנו" (Наш путь) מפרילוקי ו"הטכניון הפדאגוגי ההומלי" ("האַמלער פעדטעכניקום"), שהיו מפורסמות בשלב הראשון של ההתיישבות. זו האחרונה היתה קבוצת מורים צעירים וסטו־דנטים מהטכניון הפדאגוגי בהומל, כולם חברי המפלגה או חברי הקומסומול, שפנו בפברואר 1928, לאחר שנתפרסמו הידיעות הראשונות על בירוביג'אן, במכתב גלוי בעתונות[37] אל ה"קומזט" בבקשה לשלוח אותם לכאן לשם הקמת משק חקלאי לדוגמה, לפני שיגיעו למקום מהגרים אחרים. הם באו בראשית מפעל ההתיישבות בבירוביג'אן, עברו ממקום למקום ועבדו תחילה בהתלהבות בכל התנאים הקשים. לאחר זמן קצר התפזרו: כמה מהם החליטו להמשיך בהשתלמותם; אחרים קיבלו עבודה בתחנת־הנסיונות; ומקצתם התמסרו לפעולה ארגונית.

במשך 1929 גמלה ההחלטה להפסיק לגמרי את ההתיישבות האינדיבידו־אלית ולרכז את כל המתיישבים ב־4 משקים קולקטיביים גדולים עם 300—400 משפחות בכל אחד. ההחלטה היתה תוצאה של תהליך הקולקטי־ביזציה הכוללת (сплошная), שבוצעה בימים ההם בכל רחבי בריה"מ־עצות, וכן של המצב החמור, ששרר במקום. מנהלי ההתיישבות קיוו, שבאמצעות קולחוזים גדולים ובעבודה משותפת יצליחו המתיישבים להתגבר ביתר קלות על הקשיים הרבים, שעמדו בדרכם. מיזוג הקולקטיבים הקטנים והמתיישבים האינדיבידואליים בשלושת הקולחוזים ואלדהיים, בירופלד ואמורזט והקומונה "איקאַר" בוצע בסוף 1929 ובהתחלת 1930. ב־1930 זרעו ארבעת המשקים הנ"ל 2,560 הקטאר והיו ברשותם 550 פרות, 270 סוסים ו־2,200 דבוריות[38].

ב־1930 הונהגה בבירוביג'אן הצורה השנייה של המשק החקלאי הסובייטי — הסובחוז. כבר ב־1928 דן ה"קומזט" בשאלת ארגונם של סובחוזים בבירו־ביג'אן, אך הדבר לא נתקבל אותה שעה על דעתם של רבים מעסקני ה"אוזט" ו"הקומזט"[39]. לעומת־זאת קיבל הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק

36 פרטים על קומונות אלו ראה: קדישביץ' 3(7), עמ' 57—75 (הפרק: "יוגנט־קאמונעס און פרויען־געשטאלטן").
37 עמעס מיום 11 בפברואר 1928.
38 טריבונה 1931, חוב' 3.
39 עמעס מיום 30 בספטמבר 1930.

ב־1928 ו־1929 כמה החלטות בעניין הקמת סובחוזים בחבל. ב־1929 ביקרה במזרח הרחוק, ובכלל זה בבירוביג׳אן, משלחת של ״טרסט הגרעינים״ (Зернотрест), בראשותם של האגרונום הידוע יוסף קאמנצקי ועובד הטרסט יגר, על־מנת לקבוע את המקומות הבאים בחשבון לארגון סובחוזים. לפי המלצתה, הוחלט להקים בשלב הראשון שישה סובחוזים במזרח הרחוק, ואחד מהם בבירוביג׳אן על שטח של 50,000 הקטאר באזור הנהרות דובראיה וסאמארה. כן הומלץ לארגן בשלב השני סובחוזים בגוש דאור שבבירוביג׳אן, בין רכסי ההרים דאור וצ׳ורקי והנהרות ביג׳אן ואמור, על שטח של 60,000 הקטאר ובגוש אין על שטח של 45,000 הקטאר, הגובל בצפון בתחנת־הרכבת אין. בפרק זמן זה דובר על הקמתם של 22 סובחוזים בבירוביג׳אן עד סוף החומש הראשון על שטח כללי של 860,000 הקטאר[40]. תכנית זו לא היתה כלל בת־ביצוע, שכן חלק־הארי של הקרקעות היה טעון ייבוש או עקירת העצים והשיחים שעליהן.

לאור הקשיים בעבודה ההתיישבותית בבירוביג׳אן והכשלונות בארגון הה־גירה לכאן היה נראה למנהלי המפעל, שעם הקמת הסובחוזים יעלה בידם להתגבר במידה ניכרת על המכשולים. הם הניחו, שמשקים ממשלתיים גדולים עשויים להבטיח מקומות־עבודה רבים למהגרים חדשים ולהקל על קליטתם, הואיל ובסובחוזים מקבלים הפועלים שכר מיום עבודתם הראשון. כן קיוו, שמסגרת ארגונית זו תסייע להם בגיוס אמצעים חמריים, נוסף על אלה של ה״קומזט״ וה״אוזט״. ב־1930 אורגנו בבירוביג׳אן ארבעה סובחוזים: לגר־עינים, לחלב וירקות, לגידול בקר לבשר ולאורז.

בעקבות הקמת הקולחוזים בבירוביג׳אן אורגנו בה תחנות־טראקטורים (מ.ט.ס.), הן הזרוע השלישית — נוסף על הקולחוזים והסובחוזים — של החקלאות בברית־המועצות. בסוף 1931 היו בבירוביג׳אן שלוש מ.ט.ס.: בבי־רופלד, אמורזט ובדז׳ניבו (האוסט־סונגארית). בשנתיים הראשונות הובאו לבירוביג׳אן 52 טרקטורים (22 אופניים ו־30 זחליים), שהיו ברשות ה״אוזט״ ורוכזו בבירופלד ובאמורזט[41]. עם ארגון הסובחוזים והמ.ט.ס. רוכז כל הציוד החקלאי הכבד (טראקטורים, קומביינים, מזרעות, מקצרות וכו׳) במוסדות אלה. הסובחוזים השתמשו בהם לצרכיהם, ואילו ה.מ.ט.ס. שירתו את הקול־חוזים, בהתאם ליסודות המקובלים במוסדות אלה בברית־המועצות. הקולחו־זים היהודיים נהנו משירות המ.ט.ס. מראשית הפעלתם.

ב־1931 הוקדשה תשומת־לב מיוחדת לפיתוח הסובחוזים, שאורגנו בשנה

40 קאנטורוביץ׳ פרסם., עמ׳ 51.
41 שם, עמ׳ 48.

הקודמת, וכן הוקמו שלושה חדשים: לגידול חזירים, עופות ודבורים. הסובחוז של האורז מוזג עם סובחוז הגרעינים. לסובחוזים הופנה בשנה זו מספר ניכר יחסית של מהגרים יהודיים.

שנת 1932 התחילה בבירוביג'אן בסימן של הגירה המונית, והיא נועדה להיות, לפי התכנית, שנת התקדמות מהירה בתחום ההתיישבות היהודית כאן. למעשה היתה זו שנת־כשלון מובהקת ואחת השנים הקשות ביותר בתולדותיו של המפעל. בירוביג'אן לא היתה מוכנה כל עיקר לקלוט את אלפי המהגרים, שהופנו עכשיו אליה. לא הוכנו בשבילם דירות במידה מספקת; לא הוכשרה קרקע לעיבוד די הצורך; לא הובטחה אספקה סדירה מהמרכז [42]; ולרוע המזל, היה גם מזג־האוויר קשה במיוחד באותה שנה. בחורף שרר כפור יוצא מן הכלל; הקיץ היה גשום יותר מהקיץ של 1928 [43]; ופרצו שטפונות גדולים. המצב היה קאטאסטרופאלי, והשתרר דכאון בקרב המהגרים "הוותיקים" והחדשים כאחד. יאנקל לווין, מזכירו הראשון של הוועד המפלגתי הנפתי, מתאר את המצב במלים אלו: "השנה יש הפרעות גדולות: 2,000 איש גרים בבניינים ארעיים; יש הפסקות באספקת המזון; הקיץ הוא גשום, התנסינו בשטפון, הגשמים משפיעים על היבולים ומפריעים בקציר השחת" [44]. מובן מאליו שבתנאים אלו לא היתה אפשרית כל התקדמות משקית; ועדות, שנשלחו לבדיקת המצב במקום, קבעו, שהשתלטה באזור אנדרלמוסיה גמורה [45]. במשך כל השנה הצליח הסניף הבירוביג'אני של "מליובודכוז" (מינהל המליורציה ומשק המים) לייבש כ־100 הקטאר־קרקע בלבד (בסביבת אלכסייבקה) [46]. ב־1932 זרעו הקולחוזים היהודיים 1,530 הקטאר [47]. גרו בהם, לפי דין וחשבון של משלחת מבילורוסיה, 850 משפחות [48]. בעצם לא היתה

42 לשם הקלת המצב וכן לשם גיוס מטבע־חוץ ווהב בשביל אוצר־המדינה — נפתחו בשנה זו חנויות "טורגסין" במיכאילו־סמיונובסקויה, ייקאטרינו־ניקולסקויה והחל ב־18 באוקטובר 1932 בעיר בירוביג'אן. (איקאָר 1932, חוב' מאי; ב"זוו מיום 24 באוקטובר 1932).

43 ב־1928 ירדו בבירוביג'אן 775 מ"מ משקעים, ואילו ב־1932 — 811 (קאמנצקי פאַרפאַסט, עמ' 167).

44 ב"ש מיום 22 באוגוסט 1932.

45 Icor Yearbook, New-York 1933.

46 מ. קאדישעוויטש, דער פלאן פון מעליאָראציע איז אין געפאר, ב"ש מיום 11 באוגוסט 1933.

47 די אנטוויקלונג פון דער לאנדווירטשאפט און דאָס שאפן אן אייגענע דערנערונגס־באזע, שם, 1 באפריל 1933.

48 אָקטיאבר מיום 30 בנובמבר 1932.

יציבות באוכלוסיתם: רבים הצטרפו לקולחוזים ורבים עזבום; הם היו בבחינת "חצר מפולשת"[49].

ב־1933 הועתק שוב מרכז־הכובד של הפעילות לתחום החקלאות, בעוד שב־1931—1932 נעשו נסיונות לקדם את ההתיישבות הלא־חקלאית. לאחר הפסקה של למעלה משנתיים הוקמו שני קולחוזים יהודיים חדשים: "לענינפעלד" ("שדה לנין") ברצועת האמור ו"רויטע סאָפקע" ("הסופקה האדומה") ליד ביראקאן. המספר הכולל של הקולחוזים היהודיים הועמד אפוא על שישה, ובאותה שנה נזרעו בהם, לפי עדותו של דרויאנוב[50], 1,501 הקטאר.

לשם הקלת מצוקתם של העובדים הוקדשה תשומת לב מיוחדת, החל ב־1933, לארגונם של משקי־עזר באזור זה ליד מקומות־העבודה וכן משקי־עזר אינדיבידואליים. בשנה זו נזרעו בהם 1,247 הקטאר, מהם 540 תפוחי־אדמה[51].

ב־11 בדצמבר 1933 נתקבלה החלטה על־ידי מועצת הקומיסארים העממיים והוועד המפלגתי המרכזי של ברית־המועצות בעניין הענקת הנחות ניכרות, מ־1 ביאנואר 1934 ואילך, לקולחוזים ולחבריהם במזרח הרחוק, ובכללם לאלה שבבירוביג'אן[52], כגון: שחרורם מאספקת חובה של גרעינים לעשר שנים (למשקים אינדיבידואליים ניתן שחרור לחמש שנים בלבד), הקטנת הנורמות של אספקת החובה למשך עשר שנים של בשר, תפוחי־אדמה, חמניות, צמר, חלב וחמאה. גם החלטות קודמות כללו הנחות מסוימות למתיישבי המזרח הרחוק, לרבות אלה של בירוביג'אן, כגון החוק על המס החקלאי האחיד, שאושר על־ידי הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות ב־21 באפריל 1928, והחוק על השירות בצבא, שפורסם בספטמבר 1928, שלפיו הוענקה דחיה לשלוש שנים למהגרים לאזורי הטאיגה. החלטת הוועד הפועל המרכזי ומועצת הקומיסארים של ברית־המועצות מ־31 במאי 1934 בעניין המס החקלאי ב־1934 שחררה ממס זה את הקולחוזים של המהגרים ואת חבריהם לתקופה של 15 שנה. אמנם ספק גדול הוא, אם היתה לכל ההחלטות האלה השפעה כלשהי בכיוון עידודה וקידומה של ההתיישבות החקלאית היהודית בבירוביג'אן.

ב־1934 אורגנו באזור ארבעה "קולחוזים של מהגרים" (переселенчес-кие колхозы), שתוכננו עוד ב־1933, והם: 1) קולחוז על שם כאגאנוביץ' באלכסייבקה ליד בירופלד; 2) "עמעס" בקאזאנקה, 50 ק"מ מהעיר בירוביג'אן; 3) קולחוז על־שם סמידוביץ' בפוזינו שברצועת־אמור ו־4) "סטאלינס־

49 ב"ש מיום 21 ביוני 1934.
50 עמעס מיום 4 באפריל 1934.
51 שם, 5 באפריל 1934.
52 טריבונה 1933, חוב' 12.

רוף" ("קריאת סטאלין"), 140 ק"מ ממזרח לעיר בירוביג'אן, בין ניקולא־ייבקה ודז'ניובקה. ב־1934 נשלחו מתיישבים יהודיים גם לשני כפרים לא־יהודיים. מספר "הקולחוזים של המהגרים", כפי שנהגו לכנותם — בדרך כלל נמנעו מלציינם כ"קולחוזים יהודיים" — הגיע בסוף 1934 ל־10 מתוך הסך הכולל של 59 במחוז. ב־1 באוקטובר 1934 היו בהם 457 משפחות עם 1,600 נפשות[53].

ב־1 באוקטובר 1934 נתקבלה החלטה על־ידי מועצת הקומיסארים העממיים של ברית־המועצות "על האמצעים לפיתוחו המשקי והתרבותי של המחוז היהודי האוטונומי"[54], שהיוותה מעין תכנית לפיתוח המחוז בשלושת החדשים האחרונים של 1934 ובכל שנת 1935. בין השאר העניקה ההחלטה שורת הנחות נוספות לקולחוזים על אלו, שאושרו, כאמור למעלה, ב־11 בדצמבר 1933 על־ידי מועצת הקומיסארים והוועד המפלגתי המרכזי, כגון: מתן הקצבות לרכישת בהמות־עבודה, שחרור מלא למשך שנה מיום ההתיישבות מן החובה לספק חלב ובשר למדינה ועוד.

בהתאם להחלטת 1 באוקטובר 1934, אורגנה מ.ט.ס. מיוחדת למען המהגרים (Переселенческая МТС) על שם סמידוביץ', שהיתה המ.ט.ס. הרבי־עית בבירוביג'אן. היא שוכנה באלכסאנדרובקה (בירופלד). מטרותיה של תחנת־טראקטורים זו, שהיתה יחידה במינה בברית־המועצות, היו: הכשרת קרקעות לעיבוד, בעיקר של קרקע־בתולה; הקמת נקודות־יישוב חדשות; וייסוד קולחוזים חדשים. לתכלית זו היא צוידה בציוד מיוחד, נוסף על הציוד הרגיל בכל מ.ט.ס. ב־1935 אורגנה בבירוביג'אן מ.ט.ס. חמישית, ששוכנה ביישוב בירה.

בימים 23—25 במארס 1935 נערך בעיר בירוביג'אן הכינוס המחוזי הראשון של חברי־הקולחוזים המצטיינים (ударники) ב"מחוז היהודי האוטונומי", בהשתתפות 142 צירים, מהם 42 יהודים, 81 רוסים, 16 קוריאנים ו־3 בני לאומים אחרים. בסך־הכל השתתפו בכינוס 251 צירים ומוזמנים, מהם 77 יהודים, 142 רוסים, 26 קוריאנים ו־6 אחרים[55].

ב־1935 אורגנו במחוז שישה "קולחוזים של מהגרים" חדשים: שניים בנפת סטאלינסק (קולחוז על־שם קירוב ו"רויטער שטערן"), שניים בנפת בלוכ־

53 ב"ש מיום 18 בדצמבר 1934. העתון מציין 11 קולחוזים ולא 10, כפי שיוצא מהנתונים שהובאו על־ידינו, הואיל והוא כולל, כנראה, כפר לא־יהודי, שאליו נשלחו יהודים.

54 טריבונה 1934, חוב' 10.

55 ב"ש מיום 28 במארס 1935.

רובו ("סטאליניץ" וקולחוז על־שם קויבישב), אחד בנפת סמידוביץ' ("רויטער שטערן") ואחד בנפת בירה ("רויטער שטערן"). בשנה זו באו לקולחוזים 187 משפחות של מהגרים, 15 מהן לארבעה קולחוזים "ותיקים", ואילו השאר — לאלה שנוסדו בשנה זו[56]. הקולחוז החדש בנפת בירה, ששוכן בפאשקובו, לא החזיק מעמד, באופן שבסוף 1935 היו בבירוביג'אן 15 "קולחוזים של מהגרים" בלבד. לפי עדותו של חאבקין[57], גרו בהם 800 משפחות, שזרעו בשנה זו 4,000 הקטאר[58].

ב־29 באוגוסט 1936 נתקבלה החלטה על־ידי נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות "בעניין הבניה הסובייטית, המשקית והתרבותית, של המחוז היהודי האוטונומי"[59]. ההחלטה היתה פוליטית בעיקרה, אך היא דנה גם בפעולה ההתיישבותית. בין השאר הודגש בה, שבמרכז ההתעניינות יש להעמיד את החקלאות. בהתאם לה נקבע, שעד 1 באוקטובר 1936 יש לעבד תכנית להכשרת קרקעות בשטח כולל של 100,000 הקטאר לשם הקמת קולחוזים חדשים של מהגרים. עניין ההתיישבות החקלאית בבירוביג'אן הועלה על הפרק גם בישיבת ה"קומזט" באוגוסט 1936, בהשתתפותו של ליברברג, וכן בישיבת הנשיאות של הוועד הפועל המרכזי של ברית המועצות. באחרונה אמר קאלינין בין השאר[60]: "ובכן מה רצוננו? להקים מחוז מערבי חדש, אוכלוסיה יהודית בערים ולא־יהודית בכפרים? איזה מין מדינה יהודית תהיה זו?" גם כאגאנוביץ' הטעים — בשעת ביקורו בבירוביג'אן ב־9 בפברואר 1936 — את הצורך בחיזוק הסקטור החקלאי. למעשה היתה ההתקדמות בתחום זה אטית ביותר. לפי התכנית היה צריך ליישב בקולחוזים ב־1936 600 איש[61], אך הואיל ועד סוף השנה הוקמו בהם 97 דירות בלבד — נשלחו לכאן רק 138 משפחות, ומאלו נשארו במקום 93 בלבד[62]. לדברי חאבקין[63], מנתה אוכלוסית 15 ה"קולחוזים של המהגרים" ב־1936 כ־2,500 נפש, שהיוו 17% מכלל האוכלוסיה היהודית. הם זרעו בשנה זו פחות

56 שם, 29 בספטמבר 1935.
57 מ. כאווקין, די יידישע אוטאָנאָמע געגנט צום 18־טן אָקטיאבר־יאָרטאָג, שם, 7 בנובמבר 1935.
58 חאבקין 2 יאָר, עמ' 21.
59 ראה נספח 1 ז.
60 עמעס מיום 10 באוגוסט 1936.
61 חאבקין 2 יאָר, עמ' 21.
62 טריבונה 1937, חוב' 1; עמעס מיום 15 בדצמבר 1936.
63 חאבקין 2 יאָר, עמ' 21.

מ־6,000 הקטאר[64]. גם לשנים הבאות תוכננה הגירה חקלאית: ל־1937 — 1,000 משפחות ול־1938 — 1,500[65].

"הטיהור" הנרחב, שנערך בבירוביג'אן מסוף 1936 ואילך, פגע, כמובן, במפעל ההתיישבותי. מעתה הופעל כאן גורם חדש, הוא המדור להגירה של הקומיסאריון העממי לענייני פנים (נ.ק.ו.ד.)[66]. הוטלה עליו, בין השאר, ההשתתפות בבניית בתים בקולחוזים. לעומת־זאת טיפל בסידורם הכללי של המהגרים בקולחוזים הקומיסאריון העממי לחקלאות, שמינה לתכלית זו צוות מיוחד[67]; אך הסידורים החדשים גזלו זמן, ובינתיים חלפה שנה, שבה חלה התקדמות מועטת מאוד בתחום ההתיישבות החקלאית.

ב־1937 אורגנו שני "קולחוזים של מהגרים" בסביבת אובלוצ'יה: "סטאלינ־דארף" ("כפר סטאלין") — קולחוז של גרים, ו"זאריה" ("שחר")[68]. ב־1938 הוקם הקולחוז "20 שנה לאוקטובר"[69] וכן הוחלט בה, לפי עדותו של נ. ביגלר[70], לא לייסד קולחוזים חדשים נוספים לפני התבססותם של הקיימים. לדברי גילמאן[71], נתארגן קולחוז אחד גם ב־1939. לנו נראה, שלא היה זה קולחוז חדש מעיקרו, אלא הקולחוז על־שם כאגאנוביץ', שעבר מנפת לנינ־סקויה לנפת בירוביג'אן.

בשנת 1939 היו במחוז 18 "קולחוזים של מהגרים", כפי שמעיד הלוח 1, המבוסס על נתוניו של גילמאן[72]. מספר הקולחוזים הכללי בבירוביג'אן בפרק זמן־זה היה, לפי אותו מקור, 64.

מתוך לוח 1 יוצא, שב־7 קולחוזים, שגילמאן מציין את מספר המ־שקים (משפחות) והנפשות שבהם, היו 364 משקים עם 1,348 נפשות, כלומר, 3.7 נפשות בממוצע, למשק. ב־3 קולחוזים נוספים, שלגביהם אין גילמאן מוסר את מספר הנפשות, היו 64 משקים. אם נכפיל מספר זה בממוצע הנזכר למעלה נגיע ל־237 נפש. משמע, שב־10 הקולחוזים הנ"ל היו 1,585 נפש. שאר 8 הקולחוזים, שעליהם אין גילמאן מוסר כלל מספרים, היו קטנים ביותר[73];

64 שם, שם.
65 טריבונה 1936, חוב' 9.
66 ראה עמ' 98.
67 טריבונה 1937, חוב' 16.
68 ראה עמ' 184.
69 ראה עמ' 184—185.
70 עמעס מיום 5 באוגוסט 1938.
71 ראה לוח 1. 72 גילמאן עמ' 23—30.
73 שניים מקולחוזים אלה ("סטאליניץ" ו"זאריה"), כפי שמציין גילמאן, היו "בשלב התארגנות"; אחד ("על שם כאגאנוביץ") נוסד רק ב־1939 ובאחד ("ניילעבן") היה מספר התושבים "זעום" (עמעס מיום 26 במארס 1938).

לוח 1. ה"קולחוזים של המהגרים" בשנת 1939

שמות הקולחוזים [74]	שמות היישובים	הנפות	שנות הייסוד	מספר המשפחות	מספר הנפשות
על שם קירוב	ייקאטרינו־ניקולסקויה	סטאלינסק	1935	22	. .
רויטער אקטיאבר (האוקטובר האדום)	אמורזט	"	1929	74	169[75]
על שם סמידוביץ'	פוזינו	"	1934	33	120
רויטער שטערן (הכוכב האדום)	סאמארה	"	1935	31	. .
סטאליניץ	גורודבה	לנינסקויה	1935	. .	. .
על שם קויבישב	קויבישבקה	"	1935	11	. .
על שם כאגאנוביץ'	אלכסייבקה	בירוביג'אן	1934	47	235
על שם קירוב	בירופלד	"	1930	67	275
ואלדהיים	ואלדהיים	"	1930	77	325
20 יאר אקטיאבר (20 שנה לאוקטובר)	פטיצ'ניק א)	"	1938	44	144
עמעס (אמת)	נייפלד	"	1934	22	80
על שם כאגאנוביץ'	בירושקה	"	1939	. .	. .
סטאלינדארף (כפר סטאלין)	סטאלינדארף (איסקרה)	בירה	1937	. .	. .
זאריה (שחר)	אובלוצ'יה	"	1937	. .	. .
ניילעבן (החיים החדשים) ב)	בירקאן	"	1933	. .	. .
סטאלינסרוף (קריאת סטאלין)	נייערד	סמידוביץ'	1934	. .	. .
איקאר	איקאר	"	1933 ג)	. .	. .
רויטער שטערן (הכוכב האדום)	סמידוביץ'	"	1935	. .	. .

א) נקרא כך על שם סובחוז־העופות, שהיה במקום זה.
ב) קודם "רויטע סאפקע" ("הסופקה האדומה").
ג) קודם־לכן היה קיים כקומונה.

74 שמות הקולחוזים בלוח זה ניתנים כצורתם בחוברת של גילמאן. הם נהוגים גם בעתונות האידית בבירוביג'אן ומחוצה לה. אין פירוש הדבר, שכל השמות האידיים, המופיעים כאן, הם השמות הרשמיים; ואפשר שחלק מהם אינו אלא תרגום של השמות הרוסיים. ידוע לנו, שהשמות "וואלדהיים", "איקאר", "לענינפעלד" — ועד זמן מסוים גם "עמעס" — היו בשימוש הרשמי.

75 גילמאן, עמ' 28. לא נראה לנו, כי 74 המשפחות שגרו בקולחוז זה, מנו לא יותר מ־169 נפשות.

ואין להניח, שמספר הנפשות בכל 18 ה"קולחוזים של המהגרים" עלה בהרבה על 2,000[76]. חלק מהם היה, ללא ספק, לא־יהודים.

ב־1939 סודרה במוסקבה בפעם השנייה התערוכה החקלאית של ברית־המועצות[77], שנערכה בפעם הראשונה ב־1923. ההשתתפות בתערוכה זו נחשבת לכבוד גדול; ומאותה זכות נהנים משקים וחקלאים מצטיינים, המצליחים להשיג מדדים, שנקבעים במיוחד לצורך זה. אחד האולמות של ביתן המזרח הרחוק בתערוכה הוקדש ל"מחוז היהודי האוטונומי". המארגנים שיוו להשתתפות זו גם צביון מדיני־תעמולתי מובהק. באולם בירוביג'אן הובלטו גם מוצגים, הבאים להשוות את חיי היהודים ברוסיה בתקופה הצארית ולאחר מהפיכת אוקטובר. כך, למשל, ניתנו בו תמונה של פוגרום לעומת החוק נגד האנטישמיות, החתום בידי לנין. תמונות אחרות, מסמכים ודיאגראמות המחישו את ההשוואה הנזכרת. מפה גדולה של בירוביג'אן עשויה משיש, פסל של זלמן גיטרמאן, ממייסדי אמורזט, כשומר גבול, מודלים של קולחוזים ומ.ט.ס. ובעיקר מוצגים חקלאיים וחקלאים חיים השלימו את מדור המחוז. השתתפות "הקולחוזים של המהגרים" וחקלאים יהודיים היתה ניכרת ביותר, כפי שמסתבר מלוח 11, המבוסס על רשימת המועמדים, שאושרו על־ידי הוועד הראשי של התערוכה[78]. גם בשנים הבאות השתתף "המחוז היהודי האוטונומי" בתערוכה החקלאית של ברית־המועצות במוסקבה[79].

ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן הופסקה לגמרי בזמן המלחמה וחודשה רק לאחריה, כשגל ההגירה החדש הביא עמו גם חקלאים יהודיים מנוסים. כך, למשל, הגיעו בשלושת האשלונים, שבאו ביאנואר 1948 מקרים, חרסון וניקולאיוב, 225 משפחות חקלאיות יהודיות, על כל רכושן[80]. לדברי קאשבסקי[81], סגן היושב־ראש של הוועד הפועל המחוזי, הצטרפו 800 משפחות

76 המספר, שנוקט בו ל. זינגר בחיבורו "דאָס באַנייטע פאָלק", מאָסקווע 1941, ז' 89, היינו 3,000 משפחות, הוא ללא ספק בלתי־נכון; אפילו התכוון ל־3,000 נפשות — נראה לנו מספר זה מוגזם.

77 התערוכה עמדה להפתח ב־6 ביולי 1937; לאחר־מכן נדחה המועד ל־1 באוגוסט 1938; ולסוף היא נפתחה ב־1 באוגוסט 1939.

78 לפי ב"ש מיום 21 ביולי 1939, שבו הופיעה רשימה מפורטת של הקולחוזים, הסובחוזים והחקלאים בענפים השונים, שאושרה השתתפותם בתערוכה זו.

79 על השתתפות המחוז בתערוכה בשנת 1941 ראה כתבה מפורטת של גולדה פראדס בשם: "האנט בא האנט מיט אלע פעלקער" בדער עמעס (קובנה) מיום 20 במאי 1941.

80 אייניקייט מיום 13 ביאנואר 1948.

81 נ"ל 1948, חוב' דצמבר.

לוח 11. השתתפות החקלאות היהודית בבירוביג'אן בתערוכה החקלאית של ברית־המועצות במוסקבה בשנת 1939

	אושרו להשתתף	
	סך־הכל	מזה יהודים
קולחוזים	7	4א)
חוות של בעלי־חיים קולחוזיים	5	4ב)
מארגנים־אוואנגארדיסטים בחקלאות	19	11
אוואנגארדיסטים בענף בעלי־חיים	14	7
אוואנגארדיסטים בענפים של גידולי־שדה וירקות	7	5
טרקטוראים וקומביינאים	15	7
עובדים מדעיים מתחנת־הנסיונות החקלאית המחוזית	3	2
אגרונומים, עובדים וטרינאריים ומודדים	12	5
מנהלי חשבונות בקולחוזים	2	1
גננים	1	1ג)
ציידים	3	—

א) "קולחוזים של מהגרים" ("ואלדהיים", "20 שנה לאוקטובר", "איקאר" ו־"סטא־לינדורף").

ב) חוות "קולחוזים של מהגרים" (חוות הבהמות של הקולחוז "איקאר", חוות־חזירים מאותו קולחוז, חוות חזירים מהקולחוז "ניילעבן" וחוות כבשים מהקולחוז "סטאלינדורף").

ג) הגנן הידוע לייב רזניק.

מההגירה החדשה לקולחוזים, היינו כ־2,400 נפש (לפי המודד של 3 נפשות, בממוצע, במשפחת מהגרים בהגירה שלאחר המלחמה). אם נצרף לכך כ־2,000 נפש, שחיו ב"קולחוזים של המהגרים" בשנת 1939 [82] — ואין להניח, שרבים מהם עזבו את האזור בתקופת 1939—1948 (לפני הטיהור), הרי תסתכם האוכלוסיה החקלאית היהודית במחוז בסוף תקופה זו ב־4,500 נפש, לערך.

לאחר ה"טיהור", שהתחיל בבירוביג'אן בסוף 1948, פחת בהדרגה משקלה של האוכלוסיה היהודית בענף החקלאות במחוז. הקולחוזים התרוקנו מתו־שביהם היהודיים ולא שרד אף קולחוז אחד במחוז, שחבריו היו יהודים בלבד. גם הקולחוז בוואלדהיים, היחיד שבו עדיין מהווים היהודים אחוז ניכר בתוך כלל האוכלוסיה, מקפח בהדרגה את צביונו היהודי [83]. כאמור [84], גרו בהתחלת

82 ראה עמ' 156—158.

83 ראה עמ' 169.

84 ראה עמ' 118.

1959 בכפרי המחוז 2,292 יהודים; ומסתבר, שרובם לא עסק בחקלאות, אלא בפקידות, מלאכה, שירותים וכו'. אמנם גם היום יש בבירוביג'אן חקלאים יהודיים מצטיינים, כדוגמת האגרונומית רחל פריידקין; יחיאל ראק, איסאק גורשמאן, איסאק קאדמיא, נחום לאנגרמאן, ראשי בריגאדות הטראקטורים; ולאדימיר פלר, יושב־ראש הקולחוז "צוואות לנין"; סמיון פוקסמאן ולב פוקוטילובסקי, מנהלי סובחוזים; החולבות פרידה קופרמאן, סופיה ראבי־נוביץ' ודורה סלוצקי; מגדל החזירים אליהו שווארצשטיין ואחרים.

ב. "קולחוזים של מהגרים"

בירופלד[85]

תחילה כונה בשם זה "שדה הנסיונות הבירסקי", ששימש עריסת ההת־יישבות היהודית בבירוביג'אן; ורק בשנת 1929, כשרוב המתיישבים עבר ליישוב האוקראיני אלכסאנדרובקה, בריחוק של 8 ק"מ ממנו, ואף המועצה הכפרית הועתקה לכאן — קיבל היישוב את השם בירפלד. שם זה בשינוי קטן (בירופלד) קיים עד היום באופן רשמי. בירופלד נמצאת כ־50 ק"מ מדרום לעיר בירוביג'אן בדרך ללנינסקויה (אותה שעה מיכאילו־סמיר־נובסקויה).

בשלב הראשון של ההתיישבות היו באזור בירופלד הרבה קולקטיבים נסיים וגם מתיישבים אינדיבידואליים, שנצטרפו באפריל 1930, לאחר ויכוחים קשים במשך חדשים בין שוללי המיזוג ומחייביו, למשק קולקטיבי אחד. בפרק־זמן זה היו במקום כ־300 איש. לאחר־מכן נקרא אותו קולחוז על־שם קירוב.

ב־1930 נזרעו כאן 1,500 הקטאר; והואיל ולא היה בכוחם של חברי הקולחוז לאסוף את היבול — באו לעזרתם בעונת־הקציר שכניהם הלא־יהודים, פועלים מחאבארובסק וחיילים. בסוף שנה זו היו ברשות הקולחוז 210 פרות, 65 עגלות ו־1,500 דבוריות. ב־1931 הוקטן שטח המזרע והועמד על 640 הקטאר, מהם 140 — חיטה, 160 — שיבולת־שועל, 60 — כוסמת, 55 חמניות ותירס לתחמיצים ו־15 — סויה. שאר השטח נזרע על ידי גידולים אחרים. בסוף השנה היו בקולחוז 250 פרות, כ־200 חזירים ו־48 סוסים.

ב־1932 היה מצב הקולחוז בכי־רע. נזרעו רק 256 הקטאר. לרגל הגשמים העזים והשטפונות הלכו לאיבוד 80% מהיבול; נסחפה השחת; מתו ונשחטו מאונס הרבה בהמות. שרדו כאן 990 דבוריות בלבד. תנובת־החלב לפרה

85 רובה הגדול של האינפורמאציה על בירופלד בשנים הראשונות לקיומה שאובה מתוך החוברת: А. Киржниц, Бирефельд, Казань 1934.

הגיעה ל־1½ ליטר ליום (!). לפיכך גברה העזיבה[86]. באוקטובר 1932 היו בקולחוז 45 משפחות, מהן 5 לא־יהודיות[87]. גם ב־1933 לא הצליח הקולחוז להתאושש. בשנה זו נזרעו 315 הקטאר בלבד[88].

ביולי 1934 היו בקולחוז 38 משפחות[89]. משק בעלי־החיים מנה 38 פרות (שתפוקתן היומית היתה 150 ליטר חלב בלבד), 26 עגלות, 12 סוסים (רק 8 מהם היו מסוגלים לעבודה) ו־850 דבוריות ב־4 מכוורות.

ב־12 במארס 1936 קיבל הקולחוז — הראשון בין הקולחוזים במחוז — את התעודה הממשלתית לשימוש לצמיתות בקרקע, ששטחה 6,666 הק־טאר[90], אך למעשה עובד רק חלק קטן ממנה. מספר המשפחות הגיע בפרק־זמן זה ל־70. משק בעלי החיים מנה כ־40 פרות, למעלה מ־30 חזירים, למעלה מ־30 סוסים ו־1,250 דבוריות ב־3 מכוורות. ב־1937 הוקם בקולחוז בית־מלאכה לכובעים[91].

ב־1938 זרע הקולחוז, לפי עדותו של גילמאן[92], 381 הקטאר, מהם 134 — חיטה, 120 — שיבולת־שועל, 28 — סויה, 33 — כוסמת, 52 — תפוחי־אדמה, 4 — ירקות. היו בו בשנה זו 67 משפחות עם 275 נפשות. משק בעלי־החיים כלל 79 ראשי־בקר, 16 חזירים ו־910 דבוריות בכמה מכוורות.

בעקבות גל ההגירה החדש לאחר המלחמה באו מתיישבים יהודיים חדשים גם לבירופלד. ב־1948 מנה הקולחוז 79 משפחות. מהן 43 של מהגרים חדשים מוויניצה, חרסון וקרים[93]. ב־1955 שרדו בבירופלד יהודים בודדים בלבד[94].

שמות יושבי־ראש הקולחוז, הידועים לנו, הם: ליוניה קורנבליט (1933, 1934), שאנהייט (1935), א. ראביצ'ב (1936, 1937), באקמאן (1946, 1948) ויצחק קיסליוב (1948).

עכשיו נמצא בכפר בירופלד מרכז הסובחוז הבובריכינסקי[95].

86 חיים מיטנאוויצקי, ביראבידזשאנער קאלווירט פאדערט הילף, עמעס מיום 2 באוקטובר 1932.
87 שם, שם.
88 דרויאנוב ייד.א.ג., עמ' 18.
89 ב"ש מיום 8 ביולי 1934.
90 שם, 15 במארס 1936.
91 טריבונה 1937, חוב' 2.
92 גילמאן, עמ' 26.
93 איינקייט מיום 15 ביוני 1948.
94 לפי עדותו של יהודי, שביקר בזמן זה בקולחוז.
95 ב"ש מיום 25 בספטמבר 1962.

ואלדהיים[96]

היישוב ואלדהיים, או ביתר דיוק הקולחוז שנוסד בו, הוא שם־דבר בבי־רוביג'אן וגם מעבר לגבולותיה. הוא נמצא 12 ק"מ מדרום־מזרח לעיר בירו־ביג'אן. עד להתיישבות היהודית היה זה מקום שמם ומוקף טאיגה, ללא דרך או שביל אליו.

המתיישבים הראשונים כאן היו חברי הקולקטיב "ניי־קאזאן" ("קאזאן החדשה"): א. פישר (יושב־ראש), האחים לייב, ולאדימיר ומיכאל גפן, דאך ושאלנר, שמוצאם הוא מהעיירה וידז הסמוכה לווילנה. הם באו לבריה"מ בשנות העשרים הראשונות, התיישבו בקאזאן, וממנה הגיעו בסוף אפריל 1928 לבירוביג'אן. תחילה נשלחו לבירופלד, אך המקום ומצבו הכללי לא הניחו את דעתם, והם החליטו לחפש נקודת־אחיזה מתוך יזמה עצמית. הבחירה נפלה על חלקה, שנקראה אז "חודזינובקה"[97] (היה לה גם שם טונגוסי — "קירמה"). הימצאות מים, עצי־בניין וכרי־מרעה נרחבים במקום וכן קרבתו למסילת־הברזל ולמרכז ההתיישבות בטיכונקאיה שימשו יסוד מבוסס לתקוות בעניין התפתחותו של היישוב.

האחראים להתיישבות היהודית בבירוביג'אן סירבו תחילה למסור את החלקה לאנשי "ניי־קאזאן", הואיל והיא לא נכללה בשלב הראשון של תכנית־המפעל, אך בסופו של דבר הם נכנעו לתביעתם של חברי הקבוצה הנזכרת, ואלה באו למקום ב־27 במאי 1928. תחילה התגוררו באוהלים, לאחר־מכן — בצריף ארעי. הם נגשו ללא דיחוי להכנת עצים לביתם הראשון. כעבור זמן קצר הגיעו למקום עוד שני קולקטיבים קטנים, בני 5—6 אנשים כל אחד: "ניי־וועג" ("הדרך החדשה"), מאנשי מוסקבה (גסן, יאנוס, דזיאלושינסקי, בן, פיינשטיין), ו"עמעס", מבני מוהילוב שבבילורוסיה (נ. פסין, מ. ז'אק ואחרים).

עם התחלת הגשמים והופעת ה"גנוס", לא החזיק חלק מהאנשים מעמד וחזר לטיכונקאיה, ואף הרחק ממנה. נשארו חברי "ניי־קאזאן" וחלק מהקולק־טיב הבילורוסי. הגשמים העזים והשטפונות שנגרמו על־ידיהם הפריעו לבניית הבתים וסחפו את השחת, שהוכנה על־ידי המתיישבים ל־5 סוסיהם, באופן שהיו אנוסים להפסיק את עבודתם. במשך כ־10 ימים היו הם מנותקים מטי־

96 חלק גיכר מהנתונים והעובדות על ואלדהיים שאוב מתוך העובדות הבאות: אל. סעגאלאוויטש, וואלדהיים, בירעבעדזשאן 1932 (להלן: "סגאלוביץ"); מאגיד, וואלדהיים, פאַרפאַסט 1938, נומ' 2(7), ז"ז 158—178 (להלן: "מגיד"); A. Витин, Вальдгейм, טריבונה 1933, חוב' 8.

97 על שם חודזינסקי, מנהל "בית המהגרים" בטיכונקאיה בזמן שהגיעו לשם המהגרים היהודיים הראשונים ב־1928. אגב, איש זה התייחס אליהם באופן גרוע. ראה: קדישביץ' 2 (6), עמ' 51.

כונקאיה, ששימשה בסיס־האספקה, ועם השתפרות מזג־האוויר חידשו המת־יישבים את עבודתם, אך לא הספיקו להשלים את הקמת ביתם עד הכפור הראשון. חברי "ניי־קאזאן" בילו את החורף בטיכונקאיה. בחורף 1928/29 הגיעו לחודזינובקה שני קולקטיבים קטנים נוספים: "ניי־לאנד" ("ארץ חדשה"), 7 מאנשי דנייפרופטרובסק (מיכל ולייב שקולניק, צימבלר, סטרלצין ועוד 3 איש), ו"זאריה ווסטוקה" ("שחר המזרח"), 4 מבני סמולנסק. לקראת האביב הגיע קולקטיב שלישי — "ניי־לעבן" ("החיים החדשים") — מאנשי העיירה טרנובקה באוקראינה. כל קולקטיב עבד בנפרד.

במאי 1929 התחילו המתיישבים, שהיו מצוידים בכלי־יד בלבד, לעקור את השרשים מן השטח, שבו נכרתו העצים, ולהכשיר בדרך זו קרקע לעיבוד. ב־5 ההקטארים הראשונים שנוקו נזרעו תפוחי־אדמה, כוסמת ושיבולת־שועל. בינתיים קיבלו המתיישבים כ־30 פרות, שהיה צורך לדאוג למחייתן; ובעונת־הקציר גם הכינו שחת בכמות מספקת לצרכי הבהמות בחורף ובאביב הבאים. עד סוף השנה הוקמו בכפר 18 בתי־מגורים.

ב־7 בנובמבר 1929 — היינו, ביום־השנה ה־12 למהפיכת־אוקטובר — נפתחה במקום מועצה כפרית יהודית, שהיתה השלישית במניין בבירוביג'אן. ביום זה קיבל המקום את שמו הנוכחי ואלדהיים, הואיל ותושביו הקימו לעצמם בית (היים) ביער (וואלד).

בעקבות ההחלטה של מנהלי־ההתיישבות על מיזוג הקולקטיבים הקטנים לקולחוזים גדולים, הועלתה על הפרק שאלת גורלה של ואלדהיים. ב־14 באוקטובר 1929, שחל ביום־הכיפורים, נתכנסה בעניין זה אסיפה כללית, שבה נערך ויכוח חריף; ואף־על־פי שלא הושגה הסכמה בין המתיישבים — המלחמה בין חסידי ארגון הקולחוז ומתנגדיו נמשכה, לפי ויטק[98], קרוב לחצי שנה — בוצע המיזוג ב־19 בפברואר 1930. בואלדהיים חיו בפרק־זמן זה 99 נפשות. לרשות הקולחוז עמדו 50 הקטאר של אדמה נקייה מעצים ושיחים, 18 בתי־מגורים גמורים ובלתי־גמורים, 30 סוסים, 32 פרות, 3 חזירים, 9 כוורות, 13 עגלות, 30 מזחלות ו־30 רתמות בלויות. בכך פתח הקולחוז ואלדהיים בפעולתו.

עם הקמתו התחילה בקולחוז בניה אינטנסיבית. במשך 1930 הוקמו 45 דירות (3 בתים בני 6 דירות, 2 בני 4, בית אחד בן 12 דירות ו־7 דירות בודדות). מספר הדירות, לרבות ה־18 שנבנו בשנתיים הראשונות, לא היה בו כדי לספק את צרכי המתיישבים הרבים, שנהרו לוואלדהיים; והיתה זו אחת הסיבות לעזיבת המקום על־ידי חלק מהמתיישבים. אוכלוסית הקולחוז

98 טריבונה 1933, חוב' 8.

מנתה בסוף 1930 293 נפש. בשנה זו הוקמו כמה בנייני־משק: אורווה, רפת, דיר־חזירים ומגדל לתחמיץ. בסוף השנה היו בקולחוז: 70 סוסים, 125 ראשי־בקר, 65 חזירים ו־250 דבוריות, אך לא הובטחו תנאים מתאימים (שיכון ומספוא) להחזקת מספר כזה של בעלי־חיים.

ב־1931 נמשכה העבודה ההתיישבותית. נבנו 3 בתים בני 4 דירות כל אחד, אחד בן 6 דירות, אחד בן 16 ואחד בן 20 דירות. כמו־כן הונח היסוד לבית גדול בן 32 דירות. באותה תקופה בנו בקולחוזים בבירוביג'אן בתים בעלי דירות רבות, דבר, שלא התאים לצביונם הכפרי של היישובים והפריע לארגונם של משקי־עזר. במרוצת־הזמן חל שינוי בתחום זה.

באותה השנה הוקמו בנייני־משק נוספים והונח היסוד לגן־פרי קטן. היה זה נסיון חלוצי[99]. בהדרגה קיבלה ואלדהיים צורה של יישוב. בכניסה הוקם שער עם כוכב, בעל 5 קצוות בראשו; משני צדי הרחוב הראשי הרחב עמדו בתים; וכן הוחל בהקמת בתים בסמטות צדדיות. משק בעלי־החיים מנה בסוף 1931 285 ראשי־בקר, 108 סוסים, 200 חזירים ו־250 דבוריות. ואף־על־פי־כן לא היה מצבו הכלכלי של הקולחוז מניח את הדעת. מנהלי המפעל הטילו על עצמם את המשימה להקים קולחוז גדול למאות מתיישבים עם מאות ראשי בעלי־חיים, בעוד שלא הוכנה קרקע מספקת לעיבוד; ושגיאה זו היתה בעצם בעוכריו של המשק.

במיוחד הוחמר המצב הכללי ב־1932, אחת משנות־המשבר הקשות ביותר, שפקדו את ההתיישבות בבירוביג'אן. האוכלוסיה בוואלדהיים, שמנתה בחדשי האביב של אותה שנה כ־700 נפש, מהם 550 בקולחוז ו־150 פועלי בניין ופקידים, פחתה במידה ניכרת בחדשים הבאים. מחוסר שיכון ומספוא לסיפוק הצרכים החיוניים פחת מספרם של בעלי־החיים, שכן חלק מהם נשחט מאונס וחלק הועבר למקומות אחרים. שטח המזרע גדל במעט, ולרגל הגשמים העזים והשטפונות היו היבולים זעומים. מ־110 סוסים, שהיו בקולחוז בחורף, שרדו בקיץ 62, ו־15 מהם בלבד היו בכושר־עבודה. הפרות הניבו בממוצע 1½ ליטר חלב ליום (!). העזיבה היתה רבה והגיעה ל־60% מכלל המהגרים[100].

כשלון 1932 השפיע על מהלך־העניינים ב־1933. בקולחוז נשארו 20 סוסים ו־50 פרות. במשך תשעת החדשים הראשונים של 1933 עזבו את הקולחוז 191 נפשות מכלל 576, שהיו בו בתחילת השנה, ואילו מ־183 המתיישבים החדשים, שבאו לכאן בתקופה זו, נטשו 76. משמע, שבפרק־

99 ראה עמ' 196—197.

100 מ. קאדישעוויטש, וואלדהיים פאדערט דרינגענד הילף, ב"ש מיום 20 באוגוסט 1932.

הזמן הנדון יצאו 267 איש, ובסופו שרדו בקולחוז 492 נפשות (134 משפחות ו־31 יחידים) [101]. מובן מאליו, שבתנאים אלה היה קשה לנהל משק תקין.

ב־1933 חתמה הנהלת הקולחוז חוזה עם חברת "וזריבפרום" (Взрыв-пром), שהתחייבה לעקור את השרשים והשיחים באמצעות חומר הנפץ אמונאל. אנשי הקולחוז ניקו את האדמה מהשרשים, העבירו עצים, סתמו את הבורות לאחר הפיצוץ, חרשו את הקרקע והכשירוה לעיבוד. תמורת עבו־דות אלו קיבלו תשלום.

החל בשנת 1934 הוטב המצב בקולחוז ונתייצב במידה מסוימת. בעקבות תהליך העקירה של העצים והשיחים הורחבו שנה־שנה שטחי העיבוד והמזרע. נוסף לירקות בשדה ובחממות ולתפוחי־האדמה, הוכנסו למחזור־הזרעים במידה גוברת והולכת גידולי־גרעינים. הגן — ילד טיפוחיו של הגנן המצטיין לייב רזניק — גדל ל־5¼ הקטאר, מהם 3 פטל, למעלה מהקטר תפוחים, והשאר — עצי פרי ושיחי־גרגרים שונים. כן חלה התקדמות במשק בעלי־החיים. תפוקת הרפת, דיר־החזירים והמכוורת שימשה לא רק לצריכה עצמית, אלא במידת־מה גם לשיווק. בהדרגה נהפכה ואלדהיים לבסיס־אספקה של העיר בירוביג'אן. כן הוכנס למשק ענף הצאן (כבשים). ב־1935 השתמש הקולחוז לראשונה בדשן (סופרפוספאט על 17 הקטאר) [102]. משק בעלי־החיים מנה בסוף שנה זו 87 ראשי־בקר, 40 חזירים, 31 סוסים, 19 כבשים ו־700 דבוריות [103].

בשנים 1935 ו־1936 נקרא הקולחוז על־שם לאברנטייב, המזכיר הראשון של הוועד המפלגתי של חבל המזרח הרחוק. כשסר חנו של האיש — ביטלו שם זה. ב־1935 התגוררו בוואלדהיים 83 משפחות [104], כולן יהודיות [105]. ב־21 ביוני 1936 [106] קיבל הקולחוז את התעודה הממשלתית מספר 285949 לשימוש באדמה לצמיתות על שטח של 4,191 הקטאר, שאמנם רק כמה מאות מהם היו ראויות לעיבוד. שאר הקרקעות היו מכוסות עצים, שיחים וכו'. ב־1937 נפתח בקולחוז בית־מלאכה לכובעים [107].

ב־1939, משנתחדשה בברית־המועצות התערוכה החקלאית הכל־ארצית

101 א. מאליווער, וואלדהיים אפן וועג צו א פארמעגלעכן לעבן, שם, 2 בנובמבר 1933.
102 שם, 20 ביוני 1935.
103 שם, 24 בנובמבר 1935.
104 שם, 21 במארס 1935.
105 שם, 3 באפריל 1935.
106 מגיד, עמ' 165. לפי טריבונה 1936, חוב' 18, נמסרה התעודה ב־12 באוגוסט 1936.
107 טריבונה 1937, חוב' 2.

במוסקבה, זכה הקולחוז בוואלדהיים להמנות עם משתתפיה, הודות להישגיו בגידול תפוחי־אדמה (קיבל ב־1937 מ־24 הקטאר יבול ממוצע של 136 צנטנר/הקטאר ומ־76 הקטאר ב־1938 70 צנטנר/הקטאר). בתערוכה השתתפו גם כמה מחבריו, שהצטיינו במיוחד בעבודתם[108]. גם בתערוכות הבאות השתתפו הקולחוז וחבריו בזכות הישגיהם, בייחוד בגידולי ירקות ותפוחי־אדמה. הלוחות III—VI[109] משקפים את התפתחות הקולחוז בוואלדהיים עד שנת 1937.

לוח III. שטח שעובד על־ידי הקולחוז בוואלדהיים (בהקטארים) בשנים 1928—1937

השנים	תוספת שנתית	סך־הכל מצטבר	נוסף לכך אדמת־יער, שנעקרו ממנה עצים ושיחים
1928	5	5	
1929	30	35	
1930	55	90	
1931	35	125	
1932	20	145	
1933	19	164	125
1934	21	185	—
1935	51	236	150
1936	57	293	92
1937	41	334	24

לוח IV. שטח־המזרע בקולחוז בוואלדהיים, לפי גידולים (בהקטארים) בשנים 1934—1937

הגידולים	1934	1935	1936	1937
סך־הכל	182	213	284	319
חיטה	55	97	124	160
שיבולת־שועל	55	48	81	94
כוסמת	17	13	17	5
סויה	12	12	15	19
תפוחי־אדמה	25	30	32	24
ירקות	18	13	15	17

108 ב־ש מיום 21 ביולי 1939.

109 לפי מגיד, עמ' 164, 166, 168, 171.

לוח v. היבולים בקולחוז בוואלדהיים (צנטנר/הקטאר) בשנים 1934—1937

הגידולים	1934	1935	1936	1937
חיטה	7.8	9.2	4.9	5.3
שיבולת־שועל	6.5	9.9	5.9	6.4
סויה	1.6	4.4	3.9	5.5
תפוחי־אדמה	73.0	71.0	27.2	140.0 [110]
ירקות	45.0	48.0	25.5	45.0

יש לציין, שפיזור החלקות והעדר דרכי־שדה השפיעו לרעה על פריון־העבודה. כך, למשל, היה השטח המעובד בקולחוז (350 הקטאר) ב־1938 מפוזר ב־44 חלקות קטנות בגודל של 2—35 הקטאר.

לוח vi. המכוורת בקולחוז בוואלדהיים בשנים 1934—1937

השנים	מספר הדבוריות	יבול הדבש (ק"ג/משפחה)
1934	496	10.0
1935	698	11.4
1936	712	7.3
1937	383	2.6

מגיד מסביר את המצב הגרוע במכוורת, בייחוד ב־1937, על־ידי ניצול־יתר של הדבש, היינו, על־ידי השארת כמות דבש בלתי־מספקת לדבורים לשם תזונתם.

ב־1938 היו בקולחוז בוואלדהיים 74 חברים, מהם 5 בלבד מאלה שבאו ב־1928. בלוח VII ניתנת חלוקתם לפי משלחי־ידם הקודמים.

לפי הוותק בעבודה החקלאית נתחלקו ב־1938 ראשי־המשפחות בקולחוז בוואלדהיים כדלקמן: 5—7 שנים — 55 איש; 8—9 שנים — 14 ו־10 שנים — 5 איש.

ב־1938 היה הקולחוז מבוסס מבחינה משקית וכונה "קולחוז מיליונר", הואיל ורכושו נאמד בלמעלה ממיליון רובל. בכפר היו מועצה כפרית, בית־דואר, 2 חנויות, ספריה עם 800 ספר, בית־ספר בן שבע שנות־לימוד עם 167 תלמיד, מועדון עם אולם ל־200 מקומות, גן־ילדים ל־60 ילד, פעוטון ל־40 תינוקות,

110 לפי התוצאות, שאושרו על־ידי הנהלת התערוכה החקלאית במוסקבה 136 צנטנר/הקטאר (ב"ש מיום 21 ביולי 1939).

חוג דראמאטי. בבתי־המלאכה לסריגה וייצור כובעים הועסקו, בממוצע, בארבעת חדשי החורף של שנת 1937/38 30 נשים.

לוח VII. הרכב אוכלוסיתו של הקולחוז כוואלדהיים ב־1938, לפי משלחי־היד הקודמים של ראשי־המשפחות [111]

משלחי־היד	מספר
סך־הכל	74
פועלים שחורים וסבלים	15
פועלי־בניין	9
חקלאים	9
בעלי־עגלות	11
סנדלרים, תפרים ועגלנים	8
חייטים	5
נפחים	3
בעלי־מלאכה אחרים	4
קצבים	1
פקידים	3
עקרות־בית	2
סוחרים זעירים	3
בעלי תיבות־נגינה	1

ב־1939 היו בקולחוז, לפי גילמאן [112], 77 משקים ו־325 נפשות. שטח־המזרע הגיע ל־360 הקטאר, מהם 110 תפוחי־אדמה ו־26 ירקות, והשאר — חיטה, שיבולת־שועל וגידולים אחרים. בקולחוז היו חממות עם 800 מסגרות. משק בעלי־החיים מנה בפרק־זמן זה 97 ראשי־בקר, 33 חזירים, 68 כבשים ו־453 דבוריות. ב־1940 הצטרפו לקולחוז 30 מתיישבים חדשים [113]. היו אלה, כנראה, האחרונים, שבאו לוואלדהיים עד פרוץ המלחמה בין גרמניה לברית־המועצות.

בעקבות גל־ההגירה החדש לאחר המלחמה הצטרפו לקולחוז בוואלדהיים עשרות משפחות של מתיישבים חדשים: ב־1947 — 70 משפחות [114], ביאנואר 1948 — 26, שבאו מקרים; כל אלה חקלאים ותיקים, שהביאו עמם פרות [115]. ב־1946 [116] הגיע שטח־המזרע בוואלדהיים ל־510 הקטאר, מהם 300 —

111 מגיד עמ' 161.
112 גילמאן, עמ' 23.
113 שטערן, מיום 29 בנובמבר 1940.
114 איינקייט מיום 10 באפריל 1948.
115 שם, 13 במארס 1948.
116 שם, 21 במארס 1946.

תבואות (חיטה, שיבולת־שועל), 115 — תפוחי־אדמה, 45 — ירקות. המשק של בעלי־החיים מנה 130 פרות, 40 חזירים, 60 כבשים. נוסף לכך היו ברשות חברי הקולחוז בעלי־חיים וגינות קטנות. בשנה זו היו בקולחוז, לפי עדותו של וייסמאן[117], 79 משפחות. בד בבד עם גידולו של הקולחוז נוספו בו בנייני משק ודיור.

במרוצת־הזמן, בייחוד לאחר הטיהור בסוף שנות הארבעים, קיפח הקולחוז בוואלדהיים, במידה רבה, את צביונו היהודי. אמנם תהליך זה של טשטוש הדמות היהודית היה כאן הרבה יותר אטי מאשר בשאר "הקולחוזים של המהגרים" בבירוביג׳אן. ב־1956 היו בקולחוז בוואלדהיים, שקיבל — מסתבר ב־1950 — את השם "יום השנה ה־33 לאוקטובר", 170 חצרות, מהן 80 יהודיות[118]. בזמן האחרון מוזג הקולחוז בוואלדהיים עם קולחוזים אחרים, סמוכים לו ושינה את שמו ל־Заветы Ильича ("צוואות איליץ׳"). טרי־פונוב, מזכיר התא המפלגתי במקום, הגדיר[119] בסוף 1963 את הקולחוז כ"בינלאומי" ולפי דבריו "חיים כאן ועובדים בצוותא רוסים, יהודים, אוקראינים ונציגי לאומים אחרים". אשתקד הצטרפה לקולחוז גם משפחה צוענית[120].

לפי צירולניק[121], כתב ה"ביראבידזשאנער שטערן", מונה עכשיו הקולחוז 500 חברים, הגרים בארבעה כפרים. שדותיו משתרעים על שטח של 2,400 הקטאר. משק בעלי החיים מונה בו 2,000 ראשי בקר, מהם 750 פרות, כ־1000 חזירים ו־500 דבוריות. גן הפירות משתרע על שטח של 20 הקטאר. המשק הוא ממוכן וברשותו 35 טראקטורים, 15 קומביינים ו־21 מכוניות. הוא התמחה בגידול ירקות וייצור חלב ואת תוצרתו הוא מספק לעיר בירוביג׳אן ולקומסומולסק על האמור. מראים לכל זר, הבא למחוז, קולחוז זה, אם מחמת קרבתו לעיר, או בזכות התפתחותו המשקית, ולפעמים גם הודות למספר־היהודים הניכר, מבחינה יחסית, הנמצא בו.

שמות יושבי־ראש הקולחוז הידועים לנו הם: מיכל שקולניק (1930), ל. מוצ׳ניק (1933, 1934), אוליצקי (1935), יודל פלדהנדלר (1935—1947), חיים פוליאקובסקי (1947, 1948), בוריס גאלפרין (1956—1958), מ. קול (1959), לב פלדמאן (1961) וולאדימיר פלר (1962, 1963).

117 שם, 20 באפריל 1946.
118 י. אשד, מסע לבירוביג׳אן, "המדינה היהודית" על גדת האמור (להלן: "אשד"), מעריב (תל־אביב) מיום 12 בדצמבר 1958.
119 ב"ש, מיום 17 בנובמבר 1963.
120 שם, שם.
121 שם, שם.

א י ק א ר[122]

מתוך כעשרה קולקטיבים של נוער, שהתארגנו בימים הראשונים של ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן, נותר, לאחר זמן קצר, אחד ויחיד בלבד, והוא הקומונה "איקאר" — על־שם הארגון לתמיכה בהתיישבות היהודית בברית־המועצות, שפעל בארצות־הברית.

הקומונה התארגנה באפריל 1928 במינסק על־ידי 12 מבוגריו של בית־הספר החקלאי היהודי בקוראסובשצ'ינה (ליד מינסק) ו־2 פועלים מאותו בית־הספר. הללו היו ברובם חברי הקומסומול. כולם היו בחורים בריאים וחזקים, שהעבודה החקלאית היתה נהירה להם. הם נבחרו כמועמדים לבירוביג'אן, לפי החלטת הכינוס השני של האיכרים היהודיים בבילורוסיה, שנערך במינסק בימים 20—25 ביאנואר 1928, על משלוח קבוצה של בוגרי בית־ספר זה לשם עזרה לפיתוח החקלאות היהודית בבירוביג'אן[123]. חברי הקבוצה[124] הגיעו לבירוביג'אן ב־13 במאי 1928 יחד עם חבורה גדולה של מהגרים מבילורוסיה. לאחר שהות של כשבועיים, בתנאים קשים, בטיכונקאיה, שבה עסקו בעיקר בתיקון־דרכים, הועברו, בדומה לשאר המתיישבים באותו פרק־זמן, ל"שדה־הנסיונות" (בירופלד). ברשותם היו 5 סוסים ועגלות והם עבדו בכריתת עצים והובלתם. כעבור זמן קצר קיבלו חלקת־אדמה, בריחוק של שלושה ק"מ מבירופלד, בשם סטֶפנוי. בימים ההם עזבו שניים מהם את הקומונה, ובמקומם באו שלושה אחרים — בחור ושתי בחורות — באופן שהקומונה מנתה אז 15 איש. הם קיבלו אשראי מה"אוזט" ועסקו בהובלת עצים לבניין ביתם וכן לשם פרנסתם. ביולי 1928, משסיימו את הקמתם של צריף־המגורים והאורווה, התחילו בעבודות־שדה, אבל הגשמים העזים והשטפונות שיתקו כל פעולה. הם סבלו מה"גנוס" וחלו בדיזנטריה. תודות לטיפולם המסור הצליחו להציל את סוסיהם ממגיפת־הגחלת, שפרצה באזור. לשם התגברות על תקופת־המשבר התארגנו הקומונארים בשתי קבוצות, שאחת מהן יצאה לחאבארובסק, ואילו השנייה — לוולאדיבוסטוק. עם השתפרות מזג־האוויר הם חזרו למקום ומשיכו בעבודתם, היינו, בהכנת השחת ובהובלת

122 חלק ניכר מהנתונים והעובדות על הקומונה "איקאר" בשלוש השנים הראשונות לקיומה שאוב מתוך החוברת של א. לייבמאן (לעוו), קאמונע "איקאר", מינסק 1932 (להלן: "לייבמאן").

123 צווייטער אלווייסרוסישער צוזאמענפאר פון יידישע פויערים (סטענאגראפישער באריכט), מינסק 1928, ז' 254.

124 בין הבאים היו: באלאק, בוטביניק, ויכנין, וולפסון, רוגינסקי, שאפירא, שבדיק, שלייפר ואחרים. ראה: דוברָאוויצקי, 20 טעג אין בירעביידזשאן, מינסק 1932 (להלן: "דוברוביצקי"), ז' 52.

עצים ואספקה מטיכונקאיה לבירופלד. בפרק־זמן זה עזבו שתי הבחורות את המשק, ובמקומן נתקבלו לעבודה שכירה בחורות לא־יהודיות. למתיישבים הוענק אשראי נוסף, והם קנו פרות בסיביר והקימו להן רפת. משק בעלי־החיים מנה 7 סוסים ו־11 פרות.

ב־18 במארס 1929 קיבלה הקומונה הצעה מה"אוזט" לעבור לדז'ניובקה, הנמצאת 9 ק"מ מתחנת־הרכבת וולוצ'אייבקה, כ־40 ק"מ מחאבארובסק, 25 מהאמור וכ־5 מהנהר טונגוסקה. במקום זה היתה בעבר חווה לגידול סוסים, בהמות וחזירים לצרכי־הצבא. הקומונארים של "איקאר", שהתחילו לעבור לשם באפריל 1929, מצאו במקום 2 בתים, אורווה, רפת, דיר־חזירים, מחסן וכמה מכונות חקלאיות. הם קיבלו אשראי נוסף וקנו עוד 22 בהמות וציוד למחלבה. מספר הסוסים עלה ל־9. הם זרעו על 15 הקטאר של אדמת־ביצות, שמצאוה חרושה, 9 הקטאר תפוחי־אדמה, 4 ירקות וכן חיטה ושיבולת־שועל. נוסף לכך עקרו, כמעט ללא כלים, עצים ושיחים בשטח של 9 הקטאר. השחת, שקצרו בתנאים קשים, הוצפה מים. ובכן, המתיישבים לא שבעו נחת מעמלם בעונה הראשונה.

בסתיו 1929 הצטרפו לקומונה 5 חברים חדשים, שבאו מקוראסובצ'ינה, וכן אחרים, בכללם כמה נשים. הקומונה, שמנתה 25 איש, התחילה לפתח משק־חלב, שתוצרתו שווקה בחאבארובסק. כן גידלו חזירים ועשו נסיון מוצלח ראשון בנטיעת גן־פירות בשטח של הקטאר. בחורף חגגו את החתונה הראשונה ביישוב.

ב־1930 הצליחו המתיישבים לצבור קצת שחת, אף־על־פי שה"גנוס" הציק ללא רחם. הם ארגנו, בשיתוף עם הקומונה האוקראינית השכנה "טיכואוק־יאנסקי אוקטיאבר", קבוצת־דייגים בת 12 איש, שבראשה עמד דייג לא־יהודי. הם הצליחו לדוג 12 טונות של דג הקטה, שמרו אותו במלח בחביות ומכרוהו ברווח. הענף העיקרי של המשק הוסיף להיות ענף־החלב. מספר ראשי־הבקר, שנקנו בעיקר בסיביר, עלה בסוף 1930 ל־63, ובכללם 2 פרים ו־12 עגלות. היו להם גם 30 חזירים ו־17 סוסים. המתיישבים קיבלו 2 טראק־טורים: "קלטראק" קטן ו"אינטרנאציונאל". כן התפתח ענף־הירקות, בעזרת אגרונום־ירקן וירקן סיני בעל ידיעות מעשיות. שניהם לא היו חברי הקומונה. ב־1930 נזרעו 50 הקטאר: חיטה, שיבולת־שועל ותפוחי־אדמה, 10 הקטאר כל גידול, 9 תערובת של באקיה עם שיבולת־שועל, והשאר — כוסמת וירקות[125].

כל אמצעי הייצור וכן המטבח והדיור היו משותפים בקומונה. בראשה עמד

125 עמעס מיום 5 בספטמבר 1930.

ועד של 5 אנשים. כל חבר היה חייב לקנות מניית־יסוד. המתיישבים קיבלו את שכרם, בהתאם לסוג עבודתם, היינו, סוג 1 (חליבה, ניקוי, עבודות־נשים קלות) — 25 רובל לחודש; סוג 2 (עבודות פיסיות יותר קשות ועבודות מטבח) — 32; סוג 3 (עבודות טרקטוראים, נפחים, נגרים, יושב ראש וסגנו וכו׳) — 45. בעבודות בקבלנות היתה אפשרות להרוויח יותר בכל הסוגים. השכר הנ״ל היה נוסף לאוכל, לדיור ולכביסה, שקיבלו מהקומונה. ב״איקאַר״ עבדו גם כמה עשרות פועלי־בניין, בעיקר לא־יהודים, שלא היו חברי הקומונה, וקיבלו שכר ממשרד הבניה הבירוביג׳אני, ואילו דיור, אוכל ושירותים — מהקומונה.

ב־1930 עזבו רוב הקומונארים הראשונים, שכונו בשם ״הגבארדיה הוותיקה״, את המשק, רובם לשם המשכת לימודיהם. ל״איקאַר״ נשלחו מתיישבים חדשים, אך הללו לא הצליחו להסתגל לתנאי הדיור והעבודה הקשים ועזבו, בחלקם הגדול, את המקום. מקצתם אף מיד לאחר בואם. במקומם נשלחו חדשים, וחוזר חלילה.

בהתאם לתכנית על הקמת ״העיירה הסוציאליסטית״ [126] בקרבת הקומונה, היא מוזגה עם הקומונה האוקראינית השכנה ״טיכואוקיאנסקי אוקטיאבר״, מתוך כוונה ליצור בדרך זו בסיס חקלאי ל״עיירה״. באותו זמן התחילו להצטרף ל״איקאַר״ מהגרים מחוץ־לארץ. מיזוג הקומונות לא עלה יפה, כיוון שהוא בוצע, לדברי קאנטור [127], לא לגמרי מתוך רצון טוב, ובסופו של דבר הן נפרדו. לאחר שלוש שנים לקיומה של ״איקאַר״ היו בה 90 חברים, רובם בגיל 18—25 שנה. משק בעלי־החיים מנה 25 סוסים, 115 ראשי בקר, 250 חזירים.

בשנים 1932 ו־1933 עברו דרך המשק מתיישבים רבים, שלא נקלטו בחלקם הגדול ועזבו את המקום. לפי ה. ברייל [128], היו ב״איקאַר״ ב־1 ביאנואר 1933 318 נפשות. במשך השנה באו 279 חדשים, אך עזבו 325 איש, באופן שבסוף השנה נותרו במשק 272 נפש בלבד. באותה שנה הפכה הקומונה לקולחוז. ברבע הראשון של 1934 עזבו את ״איקאַר״ 113 איש נוספים ונשארו 159 בלבד. בתנאים כגון אלה לא היתה, בדרך הטבע, כל אפשרות לנהל עבודה משקית תקינה. העתונאי בן ציון גולדברג מארצות־הברית, שביקר בקולחוז בסוף 1934 מעיד [129], על רמת־החיים הנמוכה ביותר שלו.

במרוצת־הזמן הצליח הקולחוז להתגבר על קשייו והתפתח למשק טוב

126 ראה עמ׳ 235—236.
127 קאנטור, עמ׳ 125.
128 עמעס מיום 27 ביולי 1934.
129 טאַג מיום 10 בנובמבר 1934.

יחסית. ב־5 באוקטובר 1936 הוענקה לו התעודה הממשלתית לשימוש בקרקע לצמיתות על שטח של 3,500 הקטאר[130], שאמנם רק חלק זעום ממנו היה ראוי לעיבוד.

ב־1939 השתתף הקולחוז "איקאר", הודות ליבוליו מגידול עגבניות (ב־1937 קיבל משטח של 1½ הקטאר יבול ממוצע של 264 צנטנר/הקטאר וב־1938 משטח באותו גודל — 250 צנטנר/הקטאר), בתערוכה החקלאית של ברית־המועצות במוסקבה. כמו־כן השתתפו בה חוות־החזירים שלו, שגידלה ב־1937 מ־10 אמהות 16.2 גורים, וחוות־הבהמות, שקיבלה ב־1937 מ־28 פרות, בממוצע, 1,378 ליטר חלב לפרה בשנה וב־1938 מ־30 פרות — 1,637 ליטר לפרה. גם כמה מחבריו המצטיינים של הקולחוז זכו להשתתף בתערוכה זו, ולחוות־החזירים שלו אף הוענקה "תעודה מדרג ראשון"[131]. באותה תקופה היו ב"איקאר"[132] 60 בתים, כ־200 פרות, 40 סוסים ו־500 מסגרות של חממות. הכנסתו של המשק היתה בעיקר מענף־החלב. ענף הירקות היה מפותח יותר מזה של גידולי השדה.

בסוף שנת 1939 הוסב שמו של הקולחוז ל"כינוס המפלגה ה־18"[133]. בסוף שנות הארבעים הוא היה עוד "יהודי" ו־50% מחבריו היו מהגרים חדשים[134].

שמות יושבי־ראש הקומונה/הקולחוז "איקאר", הידועים לנו, הם: חנא שאפירא (היושב ראש הראשון; עכשיו הוא מכהן כממלא מקומו של יושב־ראש המועצה הכפרית בבירופלד[135]), איצ'ה ויכנין (1929), שלייפר (1931), בסל (1932), קאפלון (1934), יוסף פורר (1935, 1936) ולבצ'נקו (1939).

במקום, שבו היה קיים הקולחוז "איקאר", נמצאת היום מחלקה של הסובחוז הוולוצ'אייבסקי[136].

הקולחוז באמורזט

היישוב אמורזט נמצא בקצה הדרומי־מערבי של בירוביג'אן, בגדה השמאלית של האמור, והוא גובל באמצעותו עם מאנג'וריה (סין). בקיץ מגיעות אליו, על פני האמור, אניות מבלאגובשצ'נסק ממערב ומחאבארובסק ממזרח.

130 נ"ל 1937, חוב' יאנואר.
131 ב"ש מיום 21 ביולי 1939; אַקטיאבר מיום 4 ביאנואר 1940.
132 שטערן מיום 11 באוגוסט 1939.
133 אַקטיאבר מיום 4 ביאנואר 1940.
134 איינקייט מהימים 6 בפברואר 1947 ו־10 ביוני 1948.
135 ב"ש מיום 7 בנובמבר 1962.
136 שם, שם.

אמורזט, שנוסדה ב־1929, היא היישוב היהודי הראשון, שהוקם ברצועת־האמור. יוזמו היה לֵב באסקין, מיופה כוח ה"אוזט" וה"קומזט" באזור[137]. קודם־לכן היה זה מקום שומם לגמרי, שהיו בו שתי בקתות עלובות (фанзы) בלבד, בין הכפרים פוזינו וייקאטרינו־ניקולסקויה, במרחק של 10 ק"מ מכל אחד מהם. בחדשי ספטמבר—אוקטובר 1928 נחרשו לראשונה קרקעות בסביבתו.

השם הראשון, שהוצע ליישוב, היה "אמורערד"[138], אך נתקבל השם "אמורזט", שהוא צירוף המלים "אמור" ו"אוזט"[139]. ב־1929 אורגנו במקום מועצה כפרית יהודית וצרכניה וכן הוקמו בתים ומבנים משקיים. בפרק־זמן זה היו המתיישבים, לפי עדותה של גינה מדם[140], "מוכנים לעזוב עם קריאת־האזעקה הראשונה", הואיל והמצב באזור היה מתוח מחמת הסכסוך עם סין בשל מסילת־הברזל הסינית־מזרחית. מתוך שיקולים בטחוניים אורגנה באזור בסוף 1928, עוד לפני הקמת אמורזט, פלוגת הגנה יהודית של פרשים. במכתבו של ספיבאקוב[141], מזכיר תא הקומסומול של המהגרים במקום, צוין, שפלוגה זו נקראה "אַטריאד רויטע יידישע בירעביזשאנער קאזאקן", היינו, "פלוגת קוזאקים בירוביג'אניים יהודיים אדומים". הכניסה לאזור כולו היתה מותרת רק לפי רשיונות מיוחדים[142].

במשך השנים התפתח היישוב לעיירה קטנה, בת מספר רחובות. הוקמו בה: מ.ט.ס., בית־דואר, בית־ספר, מועדון וכו'. גם עכשיו הוא קיים בשם זה ומהווה מרכז של נפת אוקטיאבר (הנפה האמורית ונפת סטאלינסק לשעבר).

התושבים הראשונים באמורזט היו המהגרים היהודיים, שנשארו לפליטה באזור לאחר מבצע־הנפל של "מטע־האורז". תחילה הם היו מאורגנים בקולק־טיבים קטנים, כגון "קומוניסט", "פיונר", "אייניקייט", "רויטער אקטיאבר" וכו' ובשתי הקומונות "קומסומולץ" ו־"על־שם מנדלי־מוכר־ספרים". כן נאחזו כאן מתיישבים אינדיבידואליים. במשך 1929 מוזגו הארגונים הנ"ל בשלושה קולקטיבים, ששניים מהם התפוררו עד מהרה, ונותר אחד בלבד,

137 קדישביץ' 3 (7), עמ' 42. לב באסקין עמד בראשה של ההתיישבות היהודית ברצועת־האמור מתחילתה עד סוף 1929 והיה אחת הדמויות המעניינות של התיישבות זו. הסופר אלברטון נתן תיאור שלם על כך בספרו "ביראבידזשאן", שבו באסקין מופיע בשם מאלקין. באסקין מת במוסקבה ב־1931 בגיל 40. ראה עליו גם בעמ' 78.

138 עמעס מיום 3 באוגוסט 1929.

139 גינא מעדעם, אין אַנהייב איז געווען הימל און טייגע, נ"ל 1947, חוב' מאי.

140 טריבונה 1932, חוב' 1.

141 קדישביץ' 3 (7) עמ' 88.

142 ראה תצלום.

הוא "אוקטובר האדום", שנתפרסם ברבים בעיקר בשם "אמורזט", אף־על־פי שהיה זה שמו של כל היישוב, שהקולחוז הוא רק חלק ממנו.

הקולחוז "אוקטובר האדום" פיתח במיוחד משק־גרעינים. מ־375 הקטארים, שנזרעו ב־1929, הוקצו 268 לגידולי־גרעינים[143]. ב־1932 היו בקולחוז 85 פרות חולבות, שתפוקתן היומית היתה 350 ליטר חלב[144]. קולחוז זה פקדו פחות משברים מאשר את שאר ה"קולחוזים של המהגרים" בבירוביג'אן, ועל־כן היה מצבו יציב יותר. שטח־המזרע שלו גדל משנה לשנה והגיע ב־1933 ל־600 הקטאר (חיטה, שיבולת־שועל, סויה וגידולים אחרים). אוכלוסיתו מנתה בשנה זו 75 משפחות (כ־300 נפש)[145]. ב־1934 הצטיין הקולחוז בתקופות הזריעה והדיש, ובזכות זאת הוענק לו "דגל המעבר האדום"[146].

החל ביאנואר 1936 מוזג הקולחוז עם "קולחוז המהגרים" הסמוך לו "לנינ־פלד". שטח־העיבוד של שני הקולחוזים ביחד הגיע באפריל 1935 ל־1,315 הקטאר, ואילו אוכלוסיתם מנתה 117 משפחות[147]. ב־8 באפריל 1936 קיבל הקולחוז המאוחד את התעודה הממשלתית לשימוש בקרקע לצמיתות על שטח של 4,121 הקטאר[148], שחלק ניכר ממנו היה מכוסה יערות.

לפי עדותו של גילמאן[149], נזרעו בקולחוז ב־1938 1,327 הקטאר, מהם 399 חיטה, 364 סויה ו־41 תפוחי־אדמה. משק בעלי־החיים מנה 88 ראשי־בקר, 35 חזירים ו־242 דבוריות. בקולחוז חיו בשנה זו 74 משפחות.

גל־ההגירה לאחר המלחמה הביא מתיישבים חדשים גם ל"אוקטובר האדום" (50 משפחות)[150]. בימי הזוהר של מאלנקוב, אחד מראשי השלטון הסובייטי בתקופת סטאלין, כונה הקולחוז על שמו, אך כשסר חנו — הוחלף השם ל־"40 שנה לאוקטובר". בזמן האחרון נהפך הקולחוז לסניף של הסובחוז האמורי[151]. במקום נותרו עד היום שרידי המתיישבים היהודיים הוותיקים, הנמנים עם החקלאים המצטיינים באזור, כגון החולבת אטל ניסנהולץ, בריגאדיר צוות הטרקטוראים שמעון נכזר ואחרים[152].

143 עמעס מיום 7 במארס 1930.
144 פעסיע לערמאן, אמורזעטער מילך־ווירטשאפט בא היינטיקן טאָג, ב"ש מיום 20 באוגוסט 1932.
145 דרויאנוב ב"ב, עמ' 7.
146 ב"ש מיום 7 בנובמבר 1934.
147 שם, מיום 5 באפריל 1935.
148 טריבונה 1936, חוב' 21.
149 גילמאן, עמ' 27, 28.
150 איינקייט מיום 16 בנובמבר 1948.
151 ב"ש מיום 29 ביוני 1960.
152 ראה: ב. מילער, אפן ברעג פון אמור, יי.ד.א.ג. 1960.

שמות יושבי־הראש של הקולחוז, הידועים לנו, הם: שלייפר (1932), מיכל שקולניק (1933), יורי שפוליאנסקי (1934), א. ראביצ'ב (1934, 1935), נ. פישברג (1940) וולוול פלר (1948).

"לענינפעלד" ("שדה לנין")

הקולחוז נוסד ב־1933 על שטח, הגובל בקולחוז "אוקטובר האדום" באמור־זט. ה.מ.ט.ס. האמורזטית הכשירה וזרעה בשנה זו 255 הקטאר[153] בשביל המתיישבים הראשונים, שמנו 25 משפחות[154].

ב־1934, שבה באו 10 מתיישבים חדשים, זרע הקולחוז 454 הקטאר[155]. ב־1935 הוגדל שטח־המזרע ל־551 הקטאר[156], מהם 270 — חיטה, 198 — שיבולת שועל, 65 — סויה, והשאר — גידולים אחרים. ב־15 ביולי 1935 היו בקולחוז 35 חצרות[157]. תנאי־החיים בו בפרק־זמן זה — היינו, בשנתיים לאחר התארגנותו — היו גרועים ביותר. והרי תיאורם בפי חבריו לייב וייצמן ושלמה סבירי־אנובסקי[158]: "ישנים במיטות מקרשים, אין כסא ולא שולחן ולא ארון קטן, חסרים כלי־בית, דלי. בכל הבתים מזוהם, לא נקי, אין מעט סיד".

החל ב־1 ביאנואר 1936, כאמור[159], בוצע מיזוגו של קולחוז זה עם שכנו הקולחוז "האוקטובר האדום".

מבין שמות יושבי־ראש הקולחוז ידוע לנו ש. קסלמאן (1935).

"רויטע סאָפקע" — Красная сопка ("הסופקה האדומה") — "ניי־לעבן" ("החיים החדשים")

קולחוז זה בשם "הסופקה האדומה" אורגן ב־1933 על אדמות־יער, שעציו נעקרו, 3 ק"מ מתחנת־הרכבת ביראקאן. תחילה התיישבו בו 25 משפחות, כ־100 נפש. בשנה הראשונה לקיומו נזרעו בו 26½ הקטאר בלבד[160].

ב־1935 כבר מכונה הקולחוז בשמו החדש — "ניי־לעבן". חיו בו באותו זמן כ־60 משפחות[161]. ב־1937 הגיעו לקולחוז 10 משפחות נוספות[162], ובאותה

153 ב"ש מיום 5 בדצמבר 1935.
154 דרויאנוב ייד.א.ג., עמ' 21.
155 ב"ש מיום 5 בדצמבר 1935.
156 שם, שם.
157 טריבונה 1935, חוב' 10.
158 ב"ש מיום 24 במארס 1935.
159 ראה עמ' 175.
160 עמעס מיום 5 באפריל 1934.
161 ב"ש מיום 2 ביולי 1935.
162 טריבונה 1937, חוב' 12.

שנה הוקם כאן בית־מלאכה לקליעה [163]. אוכלוסית הקולחוז לא גדלה, ובאביב 1938 היה מספר תושביה "זעום" [164]. ב־1939 הוזמנה חוות־החזירים של הקולחוז — שגידלה ב־1937 מ־5 אמהות 13.8 גורים — להשתתף בתערוכה החקלאית של ברית־המועצות במוסקבה [165].

לפי גילמאן [166] — תיאורו מתייחס ל־1938 או 1939 — נזרעו בקולחוז בעיקר ירקות ותפוחי־אדמה. כן היו בו משק־חלב ומכוורת.

הקולחוז על־שם כאגאנוביץ' (אלכסייבקה)

כבר ב־1928, היינו, בתחילת ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן, באו לאזור הכפר האוקראיני לשעבר אלכסייבקה, הנמצא בנפת בירוביג'אן, במרחק של כ־55 ק"מ מהעיר וכמה קילומטרים מבירופלד, כמה מתיישבים יהודיים, וכאן הוקמה ב־1932 הקומונה "בורציק" [167]. מחמת בוציותו הוזנח גוש זה, ורק בתקופה שבין 1930 ל־1933 בוצעו בו עבודות־ייבוש על שטח בן 1,000 הקטאר [168].

ב־1933 הוחלט לארגן על אדמות אלו "קולחוז של מהגרים". בחורף 1934 באו לשם המתיישבים הראשונים, ובראשם באקמאן, המארגן והיושב־ראש של הקולחוז. באביב של אותה שנה נזרעו כאן 67 ההקטארים הראשונים [169]. בקיץ 1934 וכן בשנת 1935 הוסיפו להגיע מתיישבים חדשים. באוגוסט 1935 היו במקום 33 משפחות [170], ובשבילן הוחלט להקים כפר חדש, בריחוק של 5 ק"מ מהקולחוז על־שם קירוב (בירופלד), על הדרך החדשה שנסללה מהעיר בירוביג'אן למיכאילו־סמיונובסקויה. ב־1935 נבנו ביישוב החדש 17 בתים והותקן הרחוב הראשון. הכפר כונה בשם "פריילאנד" ("הארץ החפשית") והקולחוז — "על־שם כאגאנוביץ'". נזרעו בו 240 הקטאר, ומשק בעלי החיים מנה 16 פרות, 12 בני־בקר ו־170 דבוריות [171]. ב־1936 הוחל בהקמת 60 בתים נוספים ובניין לבית־הספר. נזרעו 390 הקטאר, מהם 160 — חיטה, המכוורת גדלה והגיעה ל־200 דבוריות. בשנה זו היו בקולחוז 42 משפחות [172].

163 שם, 1937, חוב' 2.
164 עמעס מיום 26 במארס 1938.
165 ב"ש מיום 21 ביולי 1939.
166 גילמאן, עמ' 29.
167 ראה עמ' 84, 88.
168 דרויאנוב ייד.א.ג., עמ' 22.
169 ב"ש, מיום 7 בפברואר 1936.
170 שם, 2 באוגוסט 1935.
171 שם, 7 במאי 1935.
172 נוביק, עמ' 25.

לפי עדותו של גילמאן[173], היו בקולחוז זה בתחילת 1939 47 משפחות עם 235 נפשות. נזרעו 335 הקטאר, מהם 132 — חיטה, למעלה מ־100 — שיבולת־שועל, 50 — סויה, 27 — כוסמת, 21 — תפוחי־אדמה ו־5 — ירקות. משק בעלי החיים מנה 35 ראשי־בקר ו־19 חזירים. לקולחוז הוצמד שטח של 2,248 הקטאר.

במרוצת־הזמן עזבו המשפחות היהודיות ברובן את הקולחוז, באופן שבת־חילת 1946 גרו שם, לדברי שפרה קוצ'ין[174], 10 משפחות יהודיות בלבד. עם גל־ההגירה החדש לאחר המלחמה הגיעו לקולחוז זה, לפי וייסמאן[175], 30 משפחות יהודיות חדשות.

"ע מ ע ס" ("פראבדה")

קולחוז זה על־שם העתון "דער עמעס"[176] אורגן ב־1934 במקום שומם, במרחק של 4 ק"מ מהכפר קאזאנקה, שכונה ב־1935 בשם נייפעלד[177] ("שדה חדש") בנפת בירוביג'אן, כ־50 ק"מ מדרום־מזרח לעיר בירוביג'אן. המקום הוא כעין אי מוקף על־ידי הנהרות טרק ואיקורה, יובלי־הבירה. הגישה אליו היתה קשה מחמת חוסר דרך וגשר־מעבר. לא היתה כאן אדמה ראויה לעיבוד, והיה צורך להכשירה על־ידי עקירת עצי־יערות ושיחים[178].

הקולחוז התפתח באטיות יתירה. במאי 1934 היו בו 11 משפחות[179]. במשך שלוש השנים הראשונות לקיומו באו אליו 48 משפחות, ששרדו מהן 12 בלבד[180]. לפי התעודה הממשלתית, קיבל קולחוז זה 2,100 הקטאר[181], אך הוא עיבד רק חלק זעום מהם. לפי גילמאן[182], היו ב"עמעס" ב־1938/39 22 משקים והאוכלוסיה מנתה 80 איש.

לפי עדותו של הורודינסקי[183], היו בקולחוז "פראבדה" — השם "עמעס"

173 גילמאן, עמ' 27.
174 איינקייט מיום 21 במארס 1946.
175 שם, 10 ביוני 1948.
176 ב"ש מיום 16 באפריל 1935.
177 עד היום משתמשים בשם זה. כך למשל, נוקט בו פאנמאן במאמרו: Председа-тель колхоза, в кн.: Еврейская автономная область, Хабаровск 1959, стр. 102.
178 דרויאנוב ייד.א.ג., עמ' 23.
179 ר.ק., אליארמירנדע ידיעות פון קאזאנקע, ב"ש מיום 15 במאי 1934.
180 טריבונה 1937, חוב' 16.
181 שם, שם.
182 גילמאן, עמ' 27.
183 הורודינסקי, עמ' 61.

עבר בינתיים מן העולם — בשעת ביקורו שם בסתיו 1958 — 164 משפחות. מהן רק 7 יהודיות, שהן הוותיקות במקום. יושב־ראש הקולחוז היה היהודי ולאדימיר פלר[184] שכיהן בתפקיד זה החל ב־1954.

כיושבי־ראש קולחוז זה כיהנו ב־1934—פרידמאן, ב־1935—גוגלב; ב־1936 — ד. אלנטוך, הנזכר גם ב־1937 וב־1938, ב־1939 — איטקין.

הקולחוז על־שם סמידוביץ'

קולחוז זה אורגן ב־1934 בכפר הלא־יהודי פוזינו בנפת סטאלינסק. מארגנו והיושב־ראש הראשון שלו היה בלאנק. בכפרים של רצועת־האמור עמדו באותו זמן בתים ובנייני משק מוכנים[185]. יש להניח, שלאחר שהורחקו משם בעלי־הגוף (кулаки) החליטו השלטונות ליישבם על־ידי מהגרים־יהודים. ב־23 במארס 1934 הגיעו לכאן 10 המתיישבים הראשונים[186], ועד אמצע ספטמבר של שנה זו נשלחו 70 משפחות, ש־17 מהן עזבו את המקום וכמה משפחות נוספות התעתדו לעזבו[187]. ב־1934 נזרעו 268 הקטאר[188]. ב־1935 היו בקולחוז 43 משפחות ושטח־המזרע הוגדל ל־486 הקטאר[189].

לפי גילמאן[190], היו בקולחוז זה ב־1938 33 משפחות עם 120 נפשות. באותה שנה הגיע שטח־המזרע ל־679 הקטאר. ב־1935 שימש פלדמאן כיושב־ראש הקולחוז.

"סטאלינסרוף" — Сталинский призыв ("קריאת סטאלין")

קולחוז זה נוסד במארס 1934, במרחק של 5 ק"מ מדז'ניובקה שבנפת סמידוביץ', קרוב לחאבארובסק. בסוף 1933 חיו כאן 20 משפחות רוסיות: 13 עובדי רכבת ו־7 חקלאים מאורגנים בקולחוז[191]. באוגוסט 1934 היו בקולחוז 12 משפחות[192], ובאפריל 1935 הצטרפו אליו 5 משפחות מהקולחוז

148 בקובץ יי.ד.א.ג. 1960, עמ' 103—113 מוקדש לו מאמר מאת מ. פאנמאן בשם "א פאַרזיצער פון קאָלווירט". ראה גם הערה 177.

185 דרויאנוב יי.ד.א.ג., עמ' 24. 186 פרלמאן, עמ' 110.

187 ט. גען, אַן א שול (קאָלווירט סמידאָוויטש), ב"ש מיום 20 בספטמבר 1934.

188 די איבערוואנדערישע קאָלווירטן אין ווּוקס, שם, 7 בנובמבר 1934.

189 שם, 24 ביוני 1935.

190 גילמאן, עמ' 28.

191 ג. קאנטאָוויטש, דעזשניאָווקע באגעגנט אונדז פרייגדלעך, ב"ש מיום 15 בספטמבר 1933.

192 א. טירקין, דער קאָלווירט "סטאלינסרוף" בלייבט אף ווינטער אַן דירות, שם, 24 באוגוסט 1934.

"7 בנובמבר" ממחוז דנייפרופטרובסק שבאוקראינה, שהביאו עמן בעלי־חיים[193]. ב־15 באוגוסט 1935 ניתן ליישוב השם היהודי "נייערד" ("אדמה חדשה").

ב־1934 נזרעו בקולחוז 33 הקטאר, ב־1935 — 49[194], ב־1936 — למעלה מ־70[195]. לא היתה כאן אדמה ראויה לעיבוד, והיה צורך להכשירה על־ידי עקירת עצים ושיחים. הקולחוז סבל מחוסר יציבות מיומו הראשון: מתיישבים באו ועזבו וחוזר חלילה. ביולי 1936 היו בקולחוז 13 משפחות בלבד[196]. משק בעלי־החיים מנה 19 סוסים ולמעלה מ־30 חזירים, שהוחזקו בתנאי רעב־למחצה, אך לא היו ברשותו פרות.

עם גל ההגירה לאחר המלחמה באו לקולחוז 38 משפחות יהודיות; ואחד המהגרים, הוא משה לילבמאן מנפת קאלינינדורף באוקראינה, נבחר כיושב־ראש[197]. לפני בואו למחוז שימש במשך 14 שנה כיושב־ראש של קולחוז. ב־1935 כיהן א. בלוסטוצקי כיושב־ראש הקולחוז.

קולחוז על־שם קירוב (נפת סטאלינסק)

הקולחוז אורגן ב־1935 על־ידי המתיישבים היהודיים, שנשלחו החל בספטמבר 1934 לקולחוז הלא־יהודי על־שם סטאלין בכפר הקוזאקי ייקאטרינוניקולסקויה. בזמן זה נשלחו 7 משפחות[198]. ב־1935 באו 30 משפחות ו־6 יחידים[199]. ב־1936 היו בקולחוז 30 משפחות ו־10 יחידים[200]. לאחר זמן עברו המתיישבים לנקודה חדשה, שהוקמה בשבילם בסביבת אמורזט. ב־1937 הוקם בקולחוז בית־מלאכה לסריגה[201].

לפי נתוניו של גילמאן[202] לגבי שנת 1938 או 1939, היו בקולחוז זה 22 משקים; נזרעו בו למעלה מ־820 הקטאר; ומשק בעלי־החיים היה בלתי־מפותח.

בזמן המלחמה שימשה בוסיה פלדמאן, שבאה במקום בעלה שגויס לצבא, כיושבת־ראש של הקולחוז. בסוף 1946 היו בקולחוז 21 משפחות יהודיות

193 שם, 21 באפריל 1935.
194 שם, 8 באוקטובר 1935.
195 שם, 26 ביולי 1936.
196 שם, שם.
197 איינקייט מיום 13 ביולי 1948.
198 א נייער איבערוואנדערישער קאלווירט, ב"ש מיום 8 בספטמבר 1934.
199 שם, 11 בדצמבר 1935.
200 שם, 15 ביוני 1936.
201 טריבונה 1937, חוב' 5.
202 גילמאן, עמ' 24, 28.

והוא זרע בשנה זו 320 הקטאר חיטה, 127 — סויה, 150 — שיבולת־שועל, 15 — תפוחי־אדמה וירקות. הרשל שאפראנסקי, המוסר פרטים אלה [203], מציין, שהעבודה הפוליטית־ההסברתית התנהלה בקולחוז ביידיש. עם גל־ההגירה החדש לאחר המלחמה הגיעו לקולחוז זה, לפי וייסמאן [204], 20 משפחות.

שמות יושבי־ראש הקולחוז הידועים לנו הם: טקאץ׳ (1935), יפה (1936) ויודל ווכוז׳ינסקי (1946).

״רויטער שטערן״ (״הכוכב האדום״) (נפת סטאלינסק)

אורגן כקולחוז עצמאי בקיץ 1935. ב־1934 היו מתיישביו בקולחוז הרוסי על־שם בלוכר בכפר סאמארקה שברצועת האמור, שהיה בימים ההם ״קולחוז בינלאומי״ [205]. ביולי 1935 היו בקולחוז 31 משפחות של מהגרים [206]. באוגוסט של אותה שנה כונה הכפר, שבו שוכן הקולחוז, בשם ״יונגדאַרף״ (״הכפר הצעיר״).

ב־8 באפריל 1936 קיבל הקולחוז תעודה ממשלתית לשימוש בקרקע לצ־מיתות על שטח של 3,225 הקטאר [207]. באותה שנה נזרעו כאן 450 הקטאר וב־1937 — 700 [208]. בשנה זו היו בקולחוז 135 איש, ומשק בעלי־החיים כלל 30 פרות וכן דבוריות וחזירים [209].

לפי גילמאן [210], זרע הקולחוז ב־1938 — 650 הקטאר; משק בעלי־החיים מנה 38 סוסים, 27 ראשי־בקר, 9 חזירים ו־120 דבוריות; וגרו בו 31 משפחות.

ביוני 1945 [211] היו ביישוב 30 בתים; שטח־המזרע שלו הגיע ל־600 הקטאר; ומשק בעלי־החיים מנה חזירים, כבשים, 85 ראשי בקר ו־85 דבוריות. בתקופה זו היו בקולחוז כמה משפחות יהודיות. עם גל ההגירה לאחר המלחמה באו לקולחוז זה מתיישבים חדשים [212]. שמות יושבי־הראש של הקולחוז הידועים לנו הם: ברוקאט (1935), בורשטיין (1948) ומיכל רובין (1948).

203 איינקייט מיום 21 בדצמבר 1946.
204 שם, 10 ביוני 1948.
205 דער נייער קאַווירט ״בלוכער״ וועדט פארפעסטיקט, ב״ש מיום 8 בדצמבר 1934.
206 שם, 21 ביולי 1935.
207 טריבונה 1936, חוב׳ 9.
208 שם, 1937, חוב׳ 16.
209 שם, שם.
210 גילמאן, עמ׳ 28.
211 איינקייט מיום 30 ביוני 1945.
212 שם, 8 ביולי 1948.

"רויטער שטערן" ("הכוכב האדום") (נפת בירה)

הקולחוז נוסד ב־1935 ליד היישוב פאשקובו בצפון־מערבו של המחוז. משפחות המתיישבים הראשונים באו באפריל[213], ומספרן הגיע בסוף מאי ל־19[214]. הואיל ורוב הבתים היו בלתי מוכנים לשיכון — לא היו בהם תנורים ושמשות — היו אנוסים המתיישבים ללון במשך שבועות באוהלים. חלק מהם התאכסן בכפר פאשקובו. תנאי־החיים הקשים גרמו לעזיבה כבר מעצם התחלת ההתיישבות.

ברשימת הקולחוזים שבחוברתו של גילמאן[215], הנוגעת לשנים 1938 או 1939, אין זכר לקולחוז זה; משמע, שלא היה קיים עוד. — ב־1935 כיהן גורנשטיין כיושב־ראש הקולחוז.

"רויטער שטערן" ("הכוכב האדום") (נפת סמידוביץ')

הקולחוז אורגן ב־1935. באפריל של אותה שנה היו בו 41 משפחות[216]. גילמאן מזכיר אותו[217] ברשימת 18 הקולחוזים, שהיו קיימים בשנים 1938—1939, אך אין הוא מוסר כל פרטים על גודל אוכלוסיתו ומצב המשק.

"סטאלינעץ" — Сталинец

הקולחוז הוקם ב־1935 בגורודבה שעל־יד ונצלובו בנפת לנינסקויה (אז בלוכרובו). באפריל הגיעו לכאן 17 המתיישבים הראשונים[218]. מארגן הקולחוז היה הורביץ. הכפר כונה ב־15 באוגוסט 1935 בשם היהודי "היימלאנד" ("מולדת"). הקולחוז לא התפתח.

לפי עדותו של גילמאן[219], שנתוני החוברת שלו מתייחסים לשנת 1938 או 1939, היה הקולחוז בשלב של התארגנות ומספר חבריו היה קטן. נזרעו בו עד 300 הקטאר. — ב־1935 שימש ואסרמאן כיושב־ראש הקולחוז.

הקולחוז על־שם קויבישב

קולחוז זה אורגן במארס 1935 על גדות הביג'אן בנפת לנינסקויה (אז בלוכרובו), במרחק של 45 ק"מ ממרכז־הנפה. מתיישביו הראשונים היו 17

213 ב"ש מיום 6 ביוני 1935.
214 שם, 1 ביוני 1935.
215 גילמאן, עמ' 24.
216 ב"ש מיום 5 באפריל 1935.
217 גילמאן, עמ' 24.
218 ב"ש מיום 11 באפריל 1935.
219 גילמאן, עמ' 28.

משפחות יהודיות, שנשלחו ב־1934 לקולחוז הרוסי בכפר קבאשנינו שבאותה נפה[220].

ב־1935[221] זרע הקולחוז 180 הקטאר חיטה, 57 שיבולת־שועל (על קרקע־בתולה) ו־40 סויה. המתיישבים עסקו גם בדייג ביחד עם שכניהם הרוסים. לכולם היו פרות וחזירים. במשק המשותף היו רק 15 פרות.

ב־1937 נשארו בקולחוז 11 משפחות בלבד מתוך 40, שהגיעו לכאן[222], ואף בשביל אלו לא היו בתי־מגורים במידה מספקת. כן היה מחסור במבני־משק והבהמות הוחזקו במשך כל ימות השנה בחוץ.

לפי גילמאן[223], הגיע שטח־המזרע בקולחוז זה ל־228 הקטאר. במשק המשותף היו 22 ראשי־בקר ו־11 סוסים. אוכלוסית הקולחוז מנתה 11 משפחות בלבד. גילמאן מציין, שהקולחוז היה בפרק־זמן זה "בשלב של התארגנות". ב־1948 באו לקולחוז 22 משפחות מההגירה החדשה[224].

הקולחוז על־שם כאגאנוביץ׳ (נפת לנינסקויה)

הקולחוז הוקם באביב 1936, ובסוף שנה זו[225] מנה 15 משפחות ו־4 יחידים. נזרעו בו 153 הקטאר חיטה, 97 — שיבולת־שועל, 10 — סויה, 10 — תפוחי־אדמה ו־10 — ירקות. משק בעלי־החיים מנה 56 פרות, 79 חזירים, ו־24 סוסים. בשנת 1938 היו בקולחוז 17 משפחות, ובה הועלתה תכנית להעבירו למקום אחר[226]. ברשימתו של גילמאן[227] אינו מופיע קולחוז על שם כאגאנוביץ׳ בנפת לנינסקויה, אך לעומת זה רשום קולחוז בשם זה בנפת בירוביג׳אן, שנוסד, לדבריו, בבירושקה ב־1939[228]. מסתבר, שזהו הקולחוז הנסקר, שהועבר לבירושקה[229]. ב־1947 הצטרפו לקולחוז זה 20 משפחות מה"אשלון" השני, שבא מוויניצה[230].

220 מ. דאנסקאי, מ. גוטניק, דער אינטערנאציאנאלער קאלווירט זאריא, ב"ש מיום 30 ביוני 1934.
221 שם, 10 באוגוסט 1935.
222 טריבונה 1937, חוב׳ 16.
223 גילמאן, עמ׳ 28, 29.
224 אייניקייט מיום 4 במארס 1948.
225 טריבונה 1936, חוב׳ 18.
226 עמעס מיום 5 באוגוסט 1938.
227 גילמאן, עמ׳ 24.
228 שם, שם.
229 ראה לוח I בעמ׳ 157.
230 אייניקייט מיום 11 בספטמבר 1947.

"סטאלינדארף" ("כפר סטאלין")

קולחוז זה נוסד באפריל 1937, במרחק של 16 ק"מ מאובלוצ'יה, על־ידי 15 משפחות[231] גרים[232], שבאו ל"מחוז היהודי האוטונומי" ממחוז סטאלינגראד. גרים אלה היו ממוצא איכרים רוסיים מהפלכים טולה וריאזאן, שקיבלו את היהדות בימיהם של ניקולאי הראשון ואלכסאנדר השני ונרדפו מסיבה זו. בתעודות־הזיהוי הסובייטיות שלהם רשום "לאום־יהודי".

במשך זמן קצר הצליח הקולחוז להתבסס יפה מבחינה משקית. ב־1939 הוא הוזמן להשתתף בתערוכה החקלאית של ברית־המועצות במוסקבה, הודות ליבוליו בגידול תפוחי־אדמה וירקות (ב־1938 קיבל הקולחוז, בממוצע, מ־25.8 הקטאר של תפוחי־אדמה יבול של 110 צנטנר/הקטאר, מ־3½ הקטאר עגבניות — 138 צנטנר/הקטאר ומ־2 הקטאר מלפפונים — 125 צנטנר/הקטאר). כן הוזמנה להשתתף בתערוכה חוות־הכבשים של הקולחוז, שגידלה ב־1938 מ־109 רחלות 262 טלאים. בתערוכה זכה הקולחוז ב"תעודה מדרג שני"[233]. בשנה זו היה הוברמאן יושב־ראש הקולחוז.

ב־1948 הצטרפו ל"סטאלינדורף" 10 משפחות יהודיות ממחוז חרסון, שבאו עם ההגירה החדשה[234].

"זאריה" ("שחר")

קולחוז זה נוסד בשנת 1937 בסביבת אובלוצ'יה[235]. לפי גילמאן[236], שנתוניו מתייחסים לשנת 1938 או 1939, היה הקולחוז "בשלב התארגנות" ועסק בענף הירקנות.

"20 יאר אקטיאבר" ("20 שנה לאוקטובר")

קולחוז זה נוסד ביאנואר 1938 בנפת בירוביג'אן, על הכביש, המוליך לוואלדהיים, במרחק של כ־6 ק"מ מהעיר בירוביג'אן. לפי גילמאן[237], זרע הקולחוז בשנת־קיומו הראשונה 30 הקטאר תפוחי־אדמה ו־12 — ירקות.

231 גילמאן, עמ' 42.
232 הפרטים על תושבי קולחוז הגרים שאובים מתוך כתבתם של י. אמיוט ויא. יאסינסקי בשם "א קאלווירט פון גרים" באייניקייט מיום 29 במאי 1945.
233 ב"ש מיום 21 ביולי 1939; אקטיאבר מיום 4 ביאנואר 1940.
234 אייניקייט מיום 2 בספטמבר 1948.
235 גילמאן, עמ' 24.
236 שם, עמ' 29.
237 שם, עמ' 26.

מטרתו היתה לספק מצרכים אלה לעיר בירוביג'אן. בקולחוז היו, לדברי גילמאן, 44 משקים, והאוכלוסיה מנתה 144 נפש.

הקולחוז התפתח יפה מימיו הראשונים. ב־1939 זכה להשתתף בתערוכה החקלאית של ברית־המועצות במוסקבה, הודות ליבוליו בגידולי תפוחי־אדמה (מ־29 הקטאר קבל בממוצע 100 צנטנר/הקטאר) ועגבניות (מ־5 הקטאר — 140 צנטנר/הקטאר[238]). אברהם בלוסטוצקי כיהן בשנה זו כיושב־ראש.

ב־1947 הצטרפו לקולחוז זה, לפי באכמוטסקי[239], 15 משפחות ממחוז ויניצה, שבאו עם ההגירה החדשה לאחר המלחמה. ב־1948 — קבוצה ממהגרי־קרים, שאחד מהם, לייב וודובוזוב, נבחר כיושב־ראש[240]. אוכלוסית הקולחוז בתקופה זו היתה מעורבת, ועם חבריו נמנו יהודים, רוסים ואוקראינים[241].

קולחוזים אחרים[242], שאליהם נצטרפו מתיישבים מההגירה החדשה לאחרי המלחמה

קולחוז על־שם מולוטוב

ביולי 1947 קלט, לפי שיינין[243], 14 משפחות מההגירה החדשה.

קולחוז על־שם צ'קאלוב

קלט 10 משפחות של מהגרים, שבאו לאחר המלחמה[244].

"וויטמזרחדיקער קאלוירטניק" ("קולחוזניק של המזרח הרחוק")

ב־1948 נצטרפו לקולחוז 16 משפחות יהודיות, שהגיעו לבירוביג'אן ב"אשלון" מניקולאיוב. קודם לכן לא היו בקולחוז משפחות של מהגרים[245].

238 ב"ש מיום 21 ביולי 1939.
239 איניקייט מיום 24 במאי 1947.
240 שם, 14 באוקטובר 1948.
241 שם, 11 במאי 1948.
242 השמות האידיים של הקולחוזים מופיעים בהתאם למקור, שמתוכו נשאבה האינפורמאציה. מסתבר, שהם תורגמו משמותיהם הרוסיים.
243 איניקייט מיום 19 ביולי 1947.
244 שם, 22 ביולי 1948.
245 שם, 5 ביוני 1948.

"הארעפאשניק" ("העמל") (נפת סמידוביץ')
קלט ב־1948 כמה משפחות של מהגרים מניקלאיוב[246].

"טרודואיה ניווה" ("הניר העמלני").
ב־1948 היו, לפי וייסמאן[247], כמחצית חבריו מהגרים.

"העלער שטראל" ("קרן בהירה") (נפת לנינסקויה)
קלט 28 משפחות מהגרים, שבאו לאחר המלחמה. כיושב־ראש נבחר המהגר שטאכל[248].

ג. הסובחוזים הראשונים[249]

סובחוז־הגרעינים

זה הוא בכור הסובחוזים שבבירוביג'אן. קראו לו ברוסית Зерносовхоз או Биробиджанский зерновой совхоз וביידיש "ביראבידזשאנער תבואה־ראטווירט" או "קערנער־ראטווירט". הוא נוסד על ידי "טרסט הגרעינים" (Зернотрест) ונועד, כפי ששמו מעיד עליו, לגידול־גרעינים. התכנית הראשונה לפעולתו עובדה בחורף 1929/30, וב־25 במאי 1930 נגשו לשלב־הביצוע[250]. מנהלו הראשון היה אורטנברג. בימים הראשונים שימש הכפר הקוריאני בלאגוסלובנויה בסיס לעבודת הסובחוז, וזמן קצר לאחר־מכן הוקם בשבילו יישוב מרכזי מיוחד בשם "סטאלינפלד" במקום ה"חוטור" (משק חקלאי בודד) בוטילקינו ליד נאגיבובו שעל האמור, במרחק של 25 ק"מ מייקאטרינוניקולסקויה ושל 240 ק"מ מטיכונקאיה. השם המלא של הסובחוז בפרק־זמן זה היה "הסובחוז הבירוביג'אני הראשון לגרעינים וסויה". הוא היה ידוע גם בשם "דוברינסקי". בזמן יותר מאוחר כונה על שם קירוב.

לסובחוז הוקצה תחילה שטח של 76,000 הקטאר[251]. ב־1930 היו ברשותו 46 טראקטורים[252], מהם 23 "קאטרפילר" ו־23 "אינטרנאציונאל". ב־1931 זרע

246 שם, 21 בספטמבר 1948.
247 שם, 10 ביוני 1948.
248 שם, 22 ביולי 1948.
249 אנו מקדישים מקום לסובחוזים הראשונים בלבד, הואיל ובהם היה מספר ניכר יחסית של עובדים יהודיים.
250 עמעס מיום 27 ביולי 1930.
251 סודארסקי 1933, עמ' 44.
252 מ. קאדישעוויטש, בירעבידזשאן — דאָס לאנד פון גרויסע מעגלעכקייטן, מאסקווע 1931 (להלן: "קדישביץ' 1931"), ז' 22 ועמעס מיום 4 ביולי 1930.

הסובחוז לראשונה 7,495 הקטאר[253], בחלקם הניכר על קרקע־בתולה; מהם 4,225 — חיטה, 2,000 — שיבולת־שועל, 950 — סויה, 200 — כוסמת ו־120 — ירקות. כ־3,000 הקטאר משטח־המזרע היו אדמה חכורה מאיכרי הסביבה[254]. חלקות־האדמה בסובחוז היו קטנות (2—5 הקטאר) ומפוזרות בין שטחי ביצות — דבר, שהקשה על עיבודן. ב־1931 מוזג הסובחוז עם סובחוז האורז. ב־1933 יובשו כאן 5,000 הקטאר[255] ונזרעו 5,773 הקטאר[256], שהיוו כ־20% משטח־המזרע של כל הנפה; מהם 1,516 — חיטה, 1,600 — שיבולת־שועל ו־2,657 — סויה.

מרכז הסובחוז "סטאלינפלד", שכונה לאחר התארגנות המחוז בשם "סטאלינסק", התפתח בקצב מהיר ליישוב מבוסס יחסית עם תחנת־חשמל קטנה, בית־ספר, גן־ילדים, טכניון למיכון החקלאות, בנייני־משק, מוסך למכונות וכו'. ב־1938 הגיע שטח־המזרע בסובחוז ל־13,000 הקטאר[257].

בשנים הראשונות לקיומו של הסובחוז עבדו בו יהודים במספר ניכר. כך, למשל, הועסקו בו ב־10 ביולי 1930 277 איש, ש־222 מהם היו יהודים[258]. ב־1931 היו בסובחוז, לפי מאריאסין[259], 1,025 עובדים, מהם 240 יהודים, וביחד עם בני־משפחותיהם — 300 נפש. חלק ניכר מאלה היו מהגרים מחוץ־לארץ, בעיקר מליטא. לפי עדותו של ה. קאזאקביץ'[260], היה שיעור העובדים היהודיים בסובחוז בשנים 1930—1931 60%, והוא ירד ב־1933 ל־30% (180 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 600 איש). לפי ידיעה אחרת[261], היו בסובחוז בסוף 1934 223 יהודים בכלל 537 עובדים קבועים. בראש הסובחוז עמדו אז יהודים: לב דובנוב, כמנהל, וו. שאפירא, כראש המדור הפוליטי. בפרק זמן זה היו כ־90% מפקידי הסובחוז ו־75% ממנהלי העבודה יהודים[262].

ב־1947 באו לסובחוז, לפי שיינין[263], 15 משפחות מההגירה החדשה.

253 טריבונה 1931, חוב' 22—23.
254 שם, 1932, חוב' 8.
255 דרויאנוב ייד.א.ג., עמ' 25, 26.
256 עמעס מיום 5 באפריל 1934.
257 שם, 14 בדצמבר 1938.
258 טריבונה 1930, חוב' 23.
259 שם, 1931, חוב' 22—23.
260 ב"ש מיום 24 במאי 1933.
261 שם, 29 באוקטובר 1934.
262 טריבונה 1934, חוב' 7—8.
263 איינקייט מיום 19 ביולי 1947.

סובחוז־האורז (רייז־ראטווירט — Рисовый совхоз)

סובחוז זה נוסד ב־1930 על־ידי "דאלריס" (Дальрис), סניף במזרח הרחוק של חברה סובייטית לגידול אורז. הוקצו לו 1,500 הקטאר[264], במרחק של כ־15 ק"מ מאמורזט ושל כ־20 ק"מ מייקאטרינו־ניקולסקויה. ב־1930 זרע הסובחוז 110 הקטאר אורז[265], ב־1931 — 250[266].

בעקבות מיזוגו של טרסט־האורז עם טרסט־הגרעינים בקנה־מידה ארצי, מוזג ב־1931 סובחוז־האורז הבירוביג'אני עם סובחוז הגרעינים, הסמוך לו, כפי שצוין למעלה.

בסובחוז זה עבדו בעיקר קוריאנים וכן כמה רוסים; יהודים כמעט לא עבדו בו. לפי עדותו של אב. אפשטיין[267], היו שם באוקטובר 1930 12 יהודים בלבד.

הסובחוז האמורבירי (אמורבירער ראטווירט — Амурбирский совхоз)

סובחוז זה נוסד ב־1930, במרחק של 70 ק"מ מדרום לטיכונקאיה. הוקצו לו 95,000 הקטאר[268] והוטל עליו לעסוק בגידול בהמות לבשר. ב־1930 היו ברשותו 900 ראשי־בקר[269] וב־1931 — 2500[270]. מחמת הזנחה וטיפול גרוע מתו בחורף 1931 הרבה בהמות. ב־1933 זרעו בסובחוז, לפי דרויאנוב[271], 584 הקטאר. הסובחוז, שהוקם על־ידי חברת המניות לגידול בקר "סקוטובוד" (Скотовод), עבר לאחר מכן, כשעיקר תפקידו היה ייצור־חמאה, ל"טרסט החמאה" (Маслотрест) ולסוף — לרשות הקומיסאריון העממי של הסובחוזים.

מעצם ייסודו של הסובחוז עבדו בו יהודים. עד להקמת מרכזו בנאדז'דינסקויה גרו עובדיו, שעמם נמנו גם כמה עשרות יהודים, בבתי־איכרים[272].

264 מ. קאדישעוויטש, בירעבידזשאן היינט, מאסקווע 1932 (להלן: "קדישביץ' היינט"), עמ' 26.
265 טריבונה 1930, חוב' 26.
266 קדישביץ' היינט, עמ' 26.
267 אב. אפשטיין כ"י.
268 טריבונה 1931, חוב' 3.
269 שם וכן בעמעס מיום 14 באוקטובר 1930.
270 סודארסקי 1933, עמ' 52.
271 טריבונה 1934, חוב' 3—4.
272 קדישביץ' 1931, עמ' 25.

ב־1931 היו בסובחוז 148 משפחות יהודיות[273]. ב־1932 עזבו אותו 10 משפחות יהודיות, שישבו בו כשנתיים[274]. בסוף 1933 גרו כאן 15 משפחות יהודיות בלבד[275]. ב־1934 באו למקום עובדים יהודיים חדשים, אך הם לא החזיקו מעמד[276]. ב־1935 הגיעו לסובחוז 6 משפחות יהודיות, ו־2 מהן עזבוהו באותה שנה[277]. בתקופה הראשונה של הסובחוז שימש כמנהלו מיכאל ביינפסט.

סובחוז לחלב וירקות בפוקרובקה (פאקראווקער מילך און גערט־נערי־ראטווירט — Покровский молочно-огородный совхоз)

סובחוז זה הוקם באפריל 1930 על־ידי חברת המניות "פרודוקטופרראבו־טקה" (Продуктопереработка) ליד תחנת־הרכבת פוקרובקה, במרחק של כ־20 ק"מ מחאבארובסק, לשם אספקת חלב וירקות לעיר זו. הוקצו לו 17,500 הקטאר[278] בין הנהרות אמור וטונגוסקה. בחלקו הגדול היה שטח זה מוצף מים, או מכוסה עצי־יערות ושיחים. כמנהל הסובחוז מונה בר־זניצקי וכסגנו — האגרונום פינקלשטיין. בשנה הראשונה נחרשו כאן 120 הקטאר של קרקע־בתולה ונזרעו 7 הקטאר ירקות[279]. ב־1931 נזרעו 276 הקטאר[280], מהם 80 תפוחי־אדמה, 56 ירקות ו־140 גידולי־שדה. בסוף שנה זו היה בסובחוז 410 ראשי בקר ו־110 סוסים[281]. בשנת 1933 נזרעו 413 הקטאר[282] והיו בו למעלה מ־300 פרות. במרוצת־השנים הועבר הסובחוז מרשות לרשות: תחילה עבר ל"קואופחוז" (Коопхоз); ממנו ב־1932 ל"טרסט החמאה"; ובסופו של דבר ל"אורס" (OPC), מדור לאספקה לעובדים של עובדי־הרכבת. חלו גם שינויים במטרות הסובחוז: לעתים הושם הדגש על גידול־ירקות; לפרקים — על תבואות; ולעתים — על גידול־בקר.

מעצם ייסודו של הסובחוז עבדו בו יהודים. ב־10 ביוני 1930 היו בו 43 יהודים בכלל 60 הפקידים והעובדים הקבועים, ואילו בין 190 העובדים העונ־

273 ב"זוו מיום 14 בדצמבר 1933.
274 עמעס מיום 26 באוגוסט 1932.
275 ב"זוו מיום 14 בדצמבר 1933.
276 ב"ש מיום 10 בפברואר 1935.
277 שם, 30 ביולי 1935.
278 טריבונה 1931, חוב' 3.
279 עמעס מיום 5 בספטמבר 1930.
280 סודארסקי 1933, עמ' 47.
281 שם, עמ' 48.
282 עמעס מיום 5 באפריל 1934.

תיים היו 35 יהודים[283]. היהודים עבדו בעיקר במשק ולא בהקמת הסובחוז. בנובמבר 1931 הועסקו בסובחוז בכלל כ־300 עובדים 120 יהודים, מהם 20 מחוץ־לארץ. השאר היו: 140 רוסים, 20 סינים וכמה קוריאנים[284]. בספטמבר 1933 היו בסובחוז, לפי קארלינסקי[285], 45 משפחות יהודיות, שמנו 184 נפשות. ב־1939 זכה הסובחוז להשתתף בתערוכה החקלאית של ברית־המועצות במוסקבה. מנהלו והאגרונום שלו היו אז יהודים, שאף הוזמנו להשתתף בתערוכה באופן אינדיבידואלי[286].

ב־1948 היו עוד יהודים בסובחוז, אך לא הצטרפו אליו מהגרים חדשים[287]. הסובחוז זרע בשנה זו 290 הקטאר גידולי־גרעינים, 55 תפוחי־אדמה ו־25 גידולי־ירקות.

סובחוז לגידול־חזירים בוולוצ׳אייבקה (וואלאטשייעווקער חזירים־ראטווירט — Волочаевский свиноводческий совхоз)

ראשית התארגנותו של סובחוז זה חלה בסתיו 1930 ונגשו להקמתו באביב 1931. הוקצו לו 9,000 הקטאר[288] מצפון ומדרום לתחנת־הרכבת וולוצ׳אייבקה. אדמות אלו, ברובן, היו טעונות ייבוש, או עקירת עצי־יערות ושיחים.

ב־1931[289] נזרעו בסובחוז 100 הקטאר, מהם 80 שיבולת־שועל ו־20 תפוחי־אדמה. משק בעלי־החיים מנה בסוף שנה זו 400 חזירים־אמהות, 80 סוסים ו־88 ראשי־בקר. מנהלו בשנה זו היה שכטמאן. ב־1933 נזרעו בסובחוז, לפי דרויאנוב[290], 94 הקטאר. באותה שנה פקד משבר את הסובחוז ונתקבלה החלטה לחסלו ולהקים במקומו משק־עזר, אך ההחלטה בוטלה, והסובחוז המשיך בקיומו. ב־1934 היו בו 300 חזירים ונזרעו 215 הקטאר[291].

בסוף 1931 עבדו בסובחוז 75 פועלים קבועים ו־70 פועלי־בניין. מספר העובדים היהודיים היה 40[292]. הצוות המנהלי והטכני מנה 20 איש, מהם 15 יהודים[293]. בבית־הספר המקצועי, שאורגן על־יד הסובחוז בסתיו 1931

283 טריבונה 1930, חוב׳ 20.
284 דוברוביצקי, עמ׳ 36.
285 ב״ש מיום 8 בספטמבר 1933.
286 שם, 21 ביולי 1939.
287 איינקייט מיום 11 בספטמבר 1948.
288 סודארסקי 1933, עמ׳ 44.
289 טריבונה 1932, חוב׳ 1.
290 שם, 1934, חוב׳ 3—4.
291 ט. צירלעס, וואלאטשייעווקער חזירים־ראטווירט, ב״ש מיום 18 במאי 1934.
292 טריבונה 1932, חוב׳ 1.
293 שם, שם.

ושהכשיר עובדים לגידול־חזירים, היו בזמן זה 50 תלמידים, מהם 10 יהודים[294]. ב־1936 עבדו בסובחוז 13 יהודים בכלל 70 עובדים[295].

סובחוז־העופות (עופות־ראטווירט — Птицеводческий совхоз)

סובחוז זה נוסד במארס 1931 במקום, הנמצא באמצע הדרך, לערך, בין ואלדהיים לטיכונקאיה. הוקצו לו 1,200 הקטאר[296] וכן הותקנה מדגרה ל־32,000 ביצים, שנקנתה ב־1930 על־ידי "איקאר" מארצות־הברית בתערוכת העופות הבינלאומית בלונדון. במקום הוקמו לולים ופנימייה בת 26 חדרים.

ניהול המשק היה גרוע ביותר. רשלנות, אדישות והעדר ידע מקצועי גרמו לכך, ששיעור הבקיעה היה 40% בלבד, ואילו תמותת האפרוחים הגיעה ל־70%[297]. ב־1 ביאנואר 1932 היו בסובחוז 5,421 תרנגולות, שמהן נותרו בחיים ב־1 ביולי של שנה זו 2,367 בלבד.

ב־1931 היו כמעט כל עובדי הסובחוז, פרט לפועלי־הבניין, יהודים, וביתר דיוק 90 מכלל 96[298].

הסובחוז לא האריך ימים. הוא חוסל באביב 1932[299]. לפי ידיעה אחת[300], נמסרה המדגרה לאיגוד המחוזי של הצרכניות, שבה העלתה חלודה, הואיל ולא הוכנסה לשימוש.

במקום, שהיה בו סובחוז־העופות ושכונה על־כן "פטיצ'ניק" (Птичник), נוסד ב־1938 הקולחוז "20 שנה לאוקטובר". מנהל הסובחוז ב־1932 היה א. קאנטורוביץ'.

סובחוז לגידול־דבורים (בינענצוכט־ראטווירט — Пчеловодческий совхоз)

סובחוז זה נוסד ביוני 1931 על־ידי "טרסט הגנים והיין" (Садвинтрест). הוקצו לו 75,000 הקטאר[301] בשני גושים: 1) בהרי החינגאן עם המרכז בכפר ראדה; 2) לאורך 170 ק"מ של מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית,

294 נ. נאטאנזאן, א לאנד אין רישטעוואניעס, מאסקווע 1932 (להלן: "נאטאנזון"), ז"ז 32—33.

295 ב"ש מיום 14 במארס 1936.

296 סודארסקי 1933, עמ' 49.

297 וו. יאנאס, לעצטע וואַרענונג די אַנפירער פון עופות ראטווירט, ב"ש מיום 15 ביולי 1932.

298 קדישביץ' הייגט, עמ' 29.

299 קירז'ניץ רוס, עמ' 55.

300 ב"ש מיום 8 באוגוסט 1935.

301 טריבונה 1931, חוב' 11.

מהתחנה טרֶק עד אובלוּצ'יה, עם המרכז במרחק של 2 ק"מ מתחנת־הרכבת בירה. להקצאת שטח כה גדול לא היתה כל חשיבות מעשית. הסובחוז נתפרסם בשם: "הסובחוז החינגאני לגידול דבורים". עם ייסודו היו בו 1,200 דבוריות [302]. ב־1933 נזרעו כאן, לפי דרויאנוב [303], 32 הקטאר והיו 2,000 דבוריות [304]. ב־1935 עבר הסובחוז לרשות הקומיסאריון העממי לחקלאות, והיו בו באותו זמן 2,214 דבוריות [305]. צוות העובדים מנה 45 איש, מהם 34 כוורנים. ב־1936 היו בסובחוז 4,000 דבוריות [306], ואילו ב־1947 — 3,970 [307].

עם ייסודו עבדו בסובחוז 15 יהודים בכלל 40 עובדים [308], בעוד שב־1936 — 5 יהודים בכלל 75 עובדים [309]. הסובחוז קיים עד היום. מנהלו הראשון היה בלומק. מנהלו ב־1936 — שווארצמאן.

סובחוז־השפנים

ב־1930 אורגנה על־יד תחנת הרכבת טרֶק קומונה לגידול־שפנים, שנתפרקה לאחר שנתיים של עבודה בלתי מוצלחת [310]. ב־6 בפברואר 1932 אורגן במ־קומה סובחוז לגידול שפנים. הועסק בו כמומחה מהגר מארצות־הברית בשם באנר [311]. בפברואר 1933 היו כאן 250 שפנים מגזעים שונים, מהם 120 אמהות [312]. במאי אותה שנה היה בו 50 אמהות בלבד [313]. מסתבר, שסובחוז זה לא האריך ימים, הואיל ולאחר פרק־זמן זה לא מצאנו עליו כל ידיעה.

ד. החקלאות בבירוביג'אן מראשיתה של ההתיישבות היהודית בה

השטח המעובד

השטח הראוי לעיבוד חקלאי מבחינה פוטנציאלית הגיע בבירוביג'אן, לפי המצב ב־1939, ל־1,400,000 הקטאר, מהם 800,000 למזרע ו־600,000 למרעה

302 לווין, עמ' 26.
303 טריבונה 1934, חוב' 3—4.
304 ב"זוו מיום 26 במאי 1933.
305 ב"ש מיום 16 באפריל 1935.
306 שם, 14 במארס 1936.
307 איניקייט מיום 15 ביאנואר 1948.
308 בירע, בירעבידזשאן 1932, ז' 6.
309 ב"ש מיום 14 במארס 1936.
310 ב"זוו מיום 17 ביולי 1932.
311 שם, 12 בפברואר 1933. 312 שם, שם.
313 ב"ש מיום 16 במאי 1933.

ולקציר שחת[314]. אמנם ניצולו של שטח זה במלואו היה מותנה בעבודות־הכשרה שונות, ובראש ובראשונה בייבוש הקרקעות ובעקירת העצים והשיחים.

עד 1939 יובשו כאן, לפי נתוניו של קאמנצקי[315], 20,398 הקטאר במקומות הבאים:

סובחוז הגרעינים	7,000	הקטאר
גוש אושומון	5,713	"
" סטפנוי	2,348	"
" אלכסייבקה (קולחוז על־שם כאגאנוביץ')	2,100	"
" לנינסקויה	1,725	"
קולחוז על־שם קירוב (בירופלד)	900	"
" איקאר	612	"

עד 1933 התנהלו עבודות־הייבוש בעצלתיים. בשנה זו חלה תמורה לטובה בתחום זה ויובשו בה 6,000 הקטאר, מהם 5,000 בסובחוז הגרעינים[316]. השטח, שהוכשר לעיבוד על־ידי עקירת עצים ושיחים, הגיע עד 1946, לפי עדותו של א. וייסמאן[317], האגרונום הראשי של מנהל החקלאות המחוזי, ל־7,000 הקטאר.

שטח המזרע

בלוח VIII ניתן שטח המזרע בבירוביג'אן מראשית ההתיישבות היהודית עד התפרצות המלחמה.

לוח VIII. שטח המזרע בבירוביג'אן בשנים 1928—1940[318]

השנים	הקטארים
1928	14,000[319]
1929	16,536[320]
1930	23,300[321]
1931	28,899[322]
1932	28,350[323]
1933	31,000[324]
1934	32,500[325]
1935	38,000[326]
1936	42,000[327]
1937	. .
1938	34,115[328]
1939	. .
1940	למעלה מ־39.000[329]

314 קאמנצקי, עמ' 56.

(המשך ההערות בעמוד הבא)

בתקופת המלחמה צומצם שטח־המזרע ורק ב־1947 הוא חזר להיקפו לפניה[330]. ב־1963 הגיע שטח־המזרע במחוז, לפי נתוני המינהל הסטאטיסטי המחוזי[331], ל־105.1 אלף הקטאר, מהם 98.7% בסובחוזים ובקולחוזים. על הרכב שטח המזרע בשנות השלושים ניתן לעמוד מלוח IX.

לוח IX. שטח המזרע, לפי גידולים (ב־%), בשנים 1931, 1933, 1939[332]

הגידולים	1931	1933	1939
סך־הכל	100.0	100.0	100.0
חיטה		33.0	38.7
שיבולת־שועל	77.2[333]	31.0	29.0
שעורה			0.7
דוחן			0.7
סויה	9.5	16.0	15.2
אורז	1.7		
תפוחי־אדמה	5.0	7.0	6.9
ירקות			1.5
כוסמת		8.0	2.3
גידולי־מספוא (סלק, תלתן וכו') ותחמיצים			3.5
פשתה	1.7		
שאר הגידולים	4.9	5.0	1.5

315 שם, עמ' 57. ב"סך־הכל" רשום במקור זה 20,463 הקטאר, אך סיכום השטחים המפורטים הוא 20,398 בלבד.

316 טריבונה 1934, חוב' 3—4. 317 איניקייט מיום 20 באפריל 1946.

318 הנתונים על שטח־המזרע אינם זהים במקורות שונים. המקורות, שמהם שאבנו את האינפורמאציה והנראים לנו כמהימנים ביותר לצורך זה, מצוינים בהערות הבאות.

319 לפי טריבונה 1932, חוב' 27. לפי גילמאן, עמ' 20, היה שטח־המזרע ב־1928 17,000 הקטאר. לדברי א. קרמר, יושב־ראש ועדת התכנון המחוזית — ראה ב"ש מיום 10 בספטמבר 1961 — 15,300 הקטאר.

320 ב"זוו מיום 15 במאי 1934. 321 ב"ש מיום 18 בדצמבר 1934.

322 סודארסקי 1933, עמ' 79. 323 טריבונה 1933, חוב' 3—4.

324 ב"זוו מיום 15 במאי 1934. 325 ב"ש מיום 18 בדצמבר 1934.

326 שם, 7 בנובמבר 1935. 327 חאבקין 2 יאר, עמ' 14.

328 גילמאן, עמ' 20.

329 סוכארעוו, זעקס יאר ייד.א.ג. פאַרפאַסט 1940, חוב' 2—3.

330 איניקייט מיום 10 ביוני 1948. 331 ב"ש מיום 29 בינואר 1964.

332 הנתונים לשנת 1931 הם לפי האגרונום פייקין. ראה: טריבונה 1931, חוב' 35—36; ל־1933, לפי דרויאנוב — ראה טריבונה 1934 חוב' 3—4; ל־1939, לגבי הסקטור הקולחוזי בלבד, לפי קאמנצקי, עמ' 60.

333 כולל חיטה, שיבולת שועל, שעורה וכוסמת.

מתוך לוח IX יוצא, שהגידולים העיקריים, הנזרעים בבירוביג׳אן, הם: חיטה, שיבולת־שועל וסויה. הגידול האחרון מתאים לתנאי־האקלים כאן, הואיל והאסיף שלו חל לאחר עונת־הגשמים. ב־1934 ביקרה באזור משלחת מיוחדת מטעם המכון לגידול גרעינים וקטניות לשם תעמולה להרחבת שטח־המזרע של גידול זה וכן לשם הדרכת העובדים בו[334]. ב־1961 נזרעה הסויה על שטח של 34,000 הקטאר[335] ויש תכנית להרחיבו. מחוץ לגידולים, שצוינו בלוח IX, מגדלים עכשיו בבירוביג׳אן תירס לגרעינים ולתחמיץ. ב־1961 נזרע גידול זה על שטח של 13,000 הקטאר[336].

יבולים

בלוח X ניתנים היבולים, שהושגו במחוז בשנות השלושים.

לוח X. היבולים (צנטנר/הקטאר) בבירוביג׳אן בשנים 1935—1936[337]

הגידולים	1935	1936
חיטה	6.8	9.1
שיבולת־שועל	4.0	8.5
אורז	14.0	27.8
תפוחי־אדמה	55.0	89.0

לדברי טרוצקי[338], לא עלה היבול של גידולי הגרעינים בבירוביג׳אן בשנים שקדמו ל־1935 על 5—6 צנטנר/הקטאר. היבולים המובאים בלוח X נראים מוגזמים בהשוואה ליבולים הממוצעים, שהושגו במחוז בשנים האחרונות, לפי נתוני הלוח XI.

334 ראה: М. Е. Прахин, Культура и пищевая переработка сои в ЕвАО(ДВК). מאמר בכתב־יד, שהיה מיועד לקובץ הבירוביג׳אני, שעמד להופיע מטעם הסקציה הבירוביג׳אנית של המכון לתרבות יהודית פרוליטארית בקיוב. בזמן המלחמה הגיע, יחד עם תיקים אחרים של המכון, לארכיון סמולנסק, הנמצא עכשיו בארצות־הברית. (בעניין ארכיון זה ראה: M. Fainsod, Smolensk under Soviet Rule, Cambridge Mass. 1958). המחבר השתמש במיקרופילם.

335 ב״ש מיום 27 בדצמבר 1961.

336 שם, 28 ביולי 1961.

337 טריבונה 1937, חוב׳ 5, 8.

338 שם, 1937 חוב׳ 12.

לוח xi. היבולים (צנטנר/הקטאר), שהושגו בשנים 1961, 1963 [339]

הגידולים	1961	1963
גידולי גרעינים	6.4	8.1
סויה	4.1	6.0
תפוחי אדמה	35.3	28.6
ירקות	80.5	73.5
תירס למספוא ירוק	125.0	116.0

יש לציין, שבתחנת־הנסיונות המחוזית הושגו יבולים גבוהים בהרבה מהנ"ל; ועובדה זו מלמדת, שבבירוביג'אן גנוזות אפשרויות ליבולים טובים.

מטעים

לפני התחלת ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן לא היו כאן מטעים של עצי פרי[340]. בגינות שליד הבתים היו פה ושם עצים מועטים (תפוחים, אגסים, שזיפים), שפירותיהם היו קטנים וחמוצים.

בתשובתו של הפרופ' ברוק על השאלה, שהופנתה אליו באסיפה במינסק ב־21 ביאנואר 1928, אם יש מטעים בבירוביג'אן, הוא ציין [341], שבזמן ביקורה של משלחת ה"קומזט" באזור ב־1927 היה בכפר הקוריאני בלגוסלובנויה ארטל בשם "פלאנטאציה", שעסק בגידול תפוחים ותות־עץ. גני־הפרי הראשונים, לאחר התחלת ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן, נטעו בוואלדהיים ובתחנת־הנסיונות בבירופלד.

ב־1932 שיגרה תחנת־המטעים הגנטית המרכזית על־שם מיצ'ורין — הביולוג ומאקלם הצמחים הידוע — בשיתוף פעולה עם מוסדות אחרים, משלחת־חקר למזרח הרחוק לשם חקירת אפשרויות־הניצול של עצי־הפרי והגרגרים, הגדלים שם פרא, לצרכי־הכלאה. מטעם המשלחת פעלה קבוצה מיוחדת, בראשותו של חאסאן ייניקייב, שחקרה בעיה זו בתחומי בירוביג'אן. ייניקייב חיבר מאמר גדול, בהיקף של כ־4 גליונות־דפוס, על תוצאות פעולתו בשביל הקובץ, שעמד לצאת על־ידי הסקציה הבירוביג'אנית של המכון לתרבות פרוליטארית בקיוב. מיצ'ורין כתב הקדמה למאמר זה, שתמציתו פורסמה בשנת 1935 [342]. המשלחת קבעה, שבבירוביג'אן נמצאים כ־104,000 הקטאר־

339 היבולים לשנת 1961 לפי ב"ש מיום 24 ביאנואר 1962; לשנת 1963 לפי ב"זוו מיום 12 ביאנואר 1964.

340 ואנייב, עמ' 58.

341 אַקטיאבר מיום 25 ביאנואר 1928.

342 אי. וו. מיטשורין, אויסנוצן די אויבס־געוויקסן פון דער יידישער אוטאָנאָמער

עציי־פרי הגדלים פרא, העשויים לשמש בסיס לפיתוחו של משק־מטעים משוכלל על־ידי הכלאות עם זני־תרבות אירופיים.

ב־1937 הותקנה בבירוישקה משתלה של עציי־פרי, שסיפקה ב־1940 את השתילים הראשונים[343]. היא הפסיקה את פעולתה בימי המלחמה וחידשה אותה רק אחריה. אחד מחלוציו של ענף־המטעים בבירוביג'אן הוא לייב רזניק מוואלדהיים. לפי עדות אחת[344], יש עכשיו "מאות מגדלי־פירות" בבירוביג'אן. מסתבר, שהם ברובם בעלי משקי־עזר.

בעלי־החיים

כרי המרעה והדשא הנרחבים שבבירוביג'אן יוצרים תנאים טובים לפיתוחם של ענפי בעלי־החיים השונים. אין באפשרותנו לתת נתונים מהימנים על בעלי־החיים כאן בשנות השלושים, הואיל והמספרים הרבים, הפזורים במקורות שונים, סותרים במידה ניכרת זה את זה[345]. אפשר, שסיבת הדבר נעוצה בעובדה, שחלק מהכותבים על נושא זה מוסר את המספרים רק לגבי הקולחוזים, בעוד שאחרים כוללים בחשבון גם סובחוזים, ויש מצרפים גם את בעלי־החיים שבבעלות פרטית, בלי לציין זאת במפורש. העלייה במספרם של בעלי־החיים במחוז היא תוצאת הריבוי הטבעי והיבוא ממקומות אחרים[346].

בקר

לפני התחלת ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן היתה רמתו של גידול־הבקר כאן נמוכה ביותר. הטיפול בו היה פרימיטיבי; בקיץ הוא רעה כמעט

געגנט (פֿאַרוואַרט צו כ' יעניקייעוס ארטיקל); כאסאן יעניקייעוו, די אויבט־געווינסן פון דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט (לעצטער קאפיטל פון אן ארבעט אונטער דעם זעלביקן נאָמען), וויסנשאפט און רעוואָלוציע, קיעוו 1935, נומ' 2(6), ז"ז 155—162.

343 אייניקייט מיום 12 בספטמבר 1946; שטערן מיום 14 בנובמבר 1940.

344 ב"ש מיום 20 ביולי 1960.

345 עד כמה אין התאמה בין הנתונים, מעידים המספרים הבאים על ראשי־הבקר והחזירים במחוז בתאריכים קרובים:

	לפי חאבקין 1 ביאנואר 1934א)	לפי קירז'ניץ 1 ביולי 1934ב)	לפי חאבקין 1 ביאנואר 1935 א)	לפי קירז'ניץ 1 ביולי 1935 ב)
בקר	4,428	8,600	4,998	12,280
חזירים	2,582	8,570	5,372	15,940

א) כאווקין, מ. פ. די יידישע אוטאָנאָמע געגנט צו אירע ערשטן יאָרטאָג. מאָסקווע 1935, ז' 9. ב) קירז'ניץ, עמ' 32.

346 ב"ש מיום 22 בדצמבר 1935.

ללא השגחה, ואילו בחורף עמד בחוץ וניזון משחת בלבד. לפיכך אין פלא בדבר, שתנובתו הגיעה ל־800—1000 ליטר חלב, בממוצע, לפרה לשנה.

ב־1934 ערך "המכון הבירוביג'אני החקלאי המשולב" (שהוא היום תחנת־הנסיונות המחוזית) סקר מקיף על מצב גידולו של הבקר באזור[347]. בעקבותיו נקבע, שרוב הבקר כאן הוא בלתי־גזעי וכי הוא מגוון ביותר מבחינת מוצאו, אם מבירוביג'אן, מעבר לבאיקאל, מסיביר, ממונגוליה או ממקומות־המוצא של המתיישבים, שהביאו עמם בקר. הבקר המקומי שופר בחלקו באמצעות פרים מגזע סימנטאל, המסתגל יפה לתנאי־האקלים באזור. הסקר קבע, שמשקל הבקר הוא, בדרך כלל, קטן, ותנובת הפרות לאחר הלידה השלישית לא עלתה על 1,200 ק"ג לשנה. הבקר מגיע לבגרות מינית רק בגיל שבין 3½ ל־5 שנים.

במרוצת־השנים עלו הרמה של גידול הבקר ותנובתו. ב־1946 היו כאן, לפי מאמיקין[348], 4 רפתות של בקר גזעי (סימנטאל). ב־1953 לא השיגה אף חולבת במחוז 2,500 ליטר חלב מפרה לשנה; ואילו ב־1958 היה מספרן 50, ו־8 חולבות אף הגיעו לתנובה של למעלה מ־3,000 ליטר בממוצע, מפרה לשנה[349]. ב־1963 הגיעה התנובה הממוצעת לפרה במחוז ל־1,607 ק"ג[350]. ב־1 ביאנואר 1964 מנה עדר־הבקר המחוזי בסך הכל 59.9 אלף ראש, בכלל זה 26.6 אלף פרות[351].

סוסים

בעקבות מגיפת הגחלת ב־1928; תהליך הקולקטיביזציה, שהניע את האי־כרים לחיסול סוסיהם בזדון, כדי לא למסרם לקולחוזים; והכנסת הטראקטורים לשימוש — פחת והלך בהדרגה מספרם של הסוסים בשנים הראשונות של ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן[352]. בשנים הבאות נשתפר המצב בשטח זה, וב־1946 היו במחוז, לפי עדותו של מאמיקין[353], 5 חוות לגידול סוסים גזעיים.

347 וו. מ. סאלאנעץ, פארבעסערן די ראסע פון אונדזער פי, שם, 12 בדצמבר 1934.
348 אייניקייט מיום 7 בדצמבר 1946.
349 ב"ש מיום 11 במארס 1959.
350 ב"זוו מיום 12 בינואר 1964.
351 ב"ש מיום 29 בינואר 1964.
352 בתקופה שבין 1 ביולי 1934 לבין 1 ביאנואר 1935 פחת מספר הסוסים במחוז ב־6% על חשבון הסוסים הצעירים בגיל 1—3 (ב"ש מיום 30 במארס 1935).
353 אייניקייט מיום 7 בדצמבר 1946.

חזירים

ענף זה, שהיה מקובל אצל החקלאים הוותיקים באזור, הונהג גם במשקים היהודיים מתחילת ההתיישבות; והיה זה הענף הראשון, ששוקם לאחר הירידה הגדולה, שחלה במצב של בעלי־החיים כתוצאה מן הקולקטיביזאציה. ב־1 ביאנואר 1964 הגיע מספר החזירים במחוז ל־27.5 אלף ראש[354].

עופות

האיכרים הוותיקים של בירוביג׳אן גידלו עופות במשקיהם באופן פרימיטיבי ליד בתיהם, אך הנסיונות לבסס ענף זה על יסודות חדישים, שנעשו מזמן לזמן, לא עלו יפה. כך, למשל, נכשל סובחוז־העופות, שהוקם ב־1931, ואף המדריך המיוחד לענף זה, שנשלח למחוז ב־1935, לא הצליח להתגבר על הקשיים[355].

בשנים האחרונות חלה התקדמות ידועה בענף זה. לפי נתונים, שנמסרו בהתייעצות של מגדלי חוות־העופות במחוז, שנערכה באוגוסט 1960[356], היו בו ב־1 ביאנואר 1959 9,600 עופות, ומספרם עלה ב־1 ביאנואר 1960 ל־558,000. לעומת־זאת היו במחוז ב־1 ביאנואר 1962, לפי הודעת המנהל הסטאטיסטי המחוזי[357], 129,248 עופות בלבד. לא צוין אם המספרים כוללים את האפרוחים והפרגיות. ב־1 ביאנואר 1964 היו בסובחוזים ובקולחוזים של המחוז 51.6 אלף עופות, מהם 49.4 אלף מטילות[358].

צאן

מחמת הרטיבות הרבה בבירוביג׳אן אין היא נוחה לפיתוחו של ענף זה. בכמה "קולחוזים של מהגרים", כ"וואלדהיים" ו"סטאלינדורף", היו דירי־כבשים. ב־1959 הגיע מספר הכבשים והעזים במחוז ל־8,100 ראש[359].

דבורים

שפע צמחי־הדבש באזור יוצר תנאים טובים לפיתוחו של ענף־הכוורנות, שבו עסקה האוכלוסיה המקומית מאז ומתמיד, ואף המתיישבים היהודיים

354 ב"ש מיום 29 ביגואר 1964.
355 שם, 21 באפריל 1935.
356 שם, 17 באוגוסט 1960.
357 שם, 28 ביאנואר 1962. 358 שם, 29 ביאנואר 1964.
359 Краткая географическая энциклопедия, Москва 1961 (להלן: א. ג.), т. 2, стр. 6.

עסקו בו מראשית האחזותם. נוסף למכוורות ברוב הקולחוזים אורגן ב־1931 סובחוז מיוחד לגידול דבורים, שהוא קיים עד היום [360].

ב־1932 נשלח דבש בירוביג'אני לארצות־הברית, וארגון ה"איקאר" עסק במכירתו [361]. היתה לכך משמעות תעמולתית גרידא ולא מסחרית.

ב־1934 היו בבירוביג'אן 14,000 דבוריות ומספרן עלה ב־1936 ל־19,400 [362].

גידול־דגים

מאז 1927 קיימת בבירוביג'אן, ב"אגם החם" שבסביבת לונדוקו, מדגרת־דגים גדולה, העוסקת בעיקר בגידול דגיגי הקטה. כאן מפרים את ביצי הדגים באורח מלאכותי. הדגיגים נמכרים במזרח הרחוק וגם באזורים שונים של ברית־המועצות באירופה. בכלל 40 עובדי המדגרה ב־1931 לא היו יהודים [363]. לא נתקלנו באלו ידיעות שהן על עובדים יהודיים בענף זה בשנים הבאות.

מדגרת דגים שניה, המכונה ביג'אנית, קיימת בבירוביג'אן בישוב טיופליה קליוצ'י (קאילאן).

קולקטיביזאציה

תהליך הקולקטיביזאציה פקד בעיקר את בירוביג'אן, כאת שאר אזורי ברית־המועצות, בשנת 1930, שבה הגיע אחוז המשקים, שנכללו בקולחוזים, ל־49% [364]. ב־1 ביולי 1931 הוא עלה ל־70%, בעוד שמספר המשקים האינדי־בידואליים בתאריך זה היה 1,068, ושטח־המזרע שלהם — 1,416 הקטאר [365]. כל המשקים החקלאיים היהודיים אורגנו בקולחוזים מתחילת הקולקטיביזאציה באזור. אחוז המשקים בקולחוזים גדל כאן בהתמדה, והוא הגיע בסוף 1934, היינו, עם התארגנותו של "המחוז היהודי האוטונומי", ל־80.5% מכלל המשקים החקלאיים בו. הסקטור הסוציאליסטי כולו (קולחוזים וסובחוזים ביחד) כלל בפרק־זמן זה 98.5% משטחם של כל המשקים [366]. באביב 1935 היו עוד בבירוביג'אן 438 משקים אינדיבידואליים [367], אך מסתבר, שלנוכח המסע

360 **ראה עמ'** 191—192.
361 איקאר 1932, חוב' פברואר.
362 טריבונה 1937, חוב' 8.
363 **קדישביץ', היינט, עמ'** 51.
364 ב"ש מיום 18 בדצמבר 1934.
365 **קאנטורוביץ', פרסם., עמ'** 47.
366 ב"ש מיום 18 בדצמבר 1934.
367 שם, 2 באפריל 1935.

נגד "בעלי־הגוף" בכפרי המחוז — חוסל כאן לגמרי הסקטור האינדיבידואלי.

מספר הקולחוזים ב־1939 הגיע ל־64, מהם 8 של דייגים. לאחרונים לא היה כמעט שטח־מזרע [368]. ב־1944 עלה מספר הקולחוזים במחוז ל־66 [369], ומספר זה היה קיים גם ב־1948 [370]. בהתאם לקו החדש, הנקוט בזמן האחרון בחקלאות של ברית־המועצות, צומצם מספר הקולחוזים בבירוביג'אן. חלק מהם מוזג וחלק נהפך למחלקות של סובחוזים. מספרם הגיע בסוף 1963 ל־8 [371].

סובחוזים

כאמור, עולים בהתמדה מספרם של הסובחוזים ומשקלם בחקלאות של המחוז, בהתאם לקו החדש הנקוט בזמן האחרון בחקלאות של ברית־המועצות. מארגנים אותם על בסיס של מיזוג קולחוזים או של כיבוש קרקע־בתולה. ב־1960 הם כללו 79% משטח־המזרע הכללי בבירוביג'אן, 74% מהשטח של תפוחי־האדמה. כן נתרכזו בהם 78% מבהמות־המחוז [372]. מספרם בסוף 1963 הוא 16 [373].

טראקטורים

על מספר הטראקטורים, עצמתם, הבעלות עליהם וסוגיהם בשנות השלושים ניתן לעמוד מן הלוחות XII–XIV.

לוח XII. מספר הטראקטורים, עצמתם והבעלות עליהם ב־1931 [374]

הבעלות	מספר הטראקטורים	הסך־הכל של כוחות־סוס (HP)
סך־הכל	141	4,038
סובחוזים	83	2,728
מ. ט. ס.	53	1,240
קולחוזים	5	70

368 גילמאן, עמ' 20.
369 איניקיית מיום 11 במאי 1944.
370 שם, 10 באפריל 1948.
371 ב"ש מיום 5 בדצמבר 1963.
372 שם, 8 ביולי 1960.
373 שם, 5 בדצמבר 1963.
374 סודארסקי 1933, עמ' 79.

הלוח הנ"ל מעיד, שב־1931 היו עדיין כמה טראקטורים ברשות הקולחוזים, אך לאחר־מכן היו כולם ברשות המ.ט.ס. והסובחוזים בלבד.

לוח XIII. מספר הטראקטורים ועצמתם במ.ט.ס. שבבירוביג'אן בשנים 1934—1935 [375]

המ.ט.ס.	1 בינואר 1934		1 במאי 1935		אוקטובר 1935	
	מספר	כוחות־סוס	מספר	כוחות־סוס	מספר	כוחות־סוס
סך־הכל	73	1,269	128	3,051	145	3,556
אמורזט	36	617	50	1,157	52	1,277
אוסט־סונגארית	19	285	26	621	26	621
בירוביג'אנית	18	367	22	493	22	493
מ.ט.ס. המהגרים	—	—	30	780	30	780
בירית	—	—	—	—	15	385

לוח XIV. מספר הטראקטורים במ.ט.ס. שבבירוביג'אן לפי סוגיהם ב־1 במאי 1935 [376]

הסוגים	הסך־הכל	מ.ט.ס.			
		אמורזט	אוסט־סונגארית	בירוביג'אנית	המהגרים
סך־הכל	128	50	26	22	30
סטאליניץ	37 [377]	14	7	6	10
ס.ט.ז.	47	25	16	6	—
פורדסון	1	—	—	1	—
אינטרנאציונאל	18	11	—	7	—
ח.ט.ז.	25	—	3	2	20

ב־1934 היו, לפי קאמנצקי [378], במ.ט.ס. ובסובחוזים של בירוביג'אן 192 טראקטורים, ואילו ב־1935 — 257.

בשנים הבאות הוקמו במחוז 3 מ.ט.ס. נוספות, ומספרם הגיע ב־1939 ל־8. ברשותן וברשות הסובחוזים שבמחוז היו באותה שנה למעלה מ־300 טראקטורים [379].

375 הנתונים ל־1 ביאנואר 1934 ו־1 במאי 1935 שאובים מתוך ב"ש מיום 14 במאי 1935, ואילו לאוקטובר 1935 — מתוך ב"ש מיום 6 באוקטובר 1935.

376 שם, 14 במאי 1935.

377 חמישה מהם, שהגיעו לבירוביג'אן ב־13 בספטמבר 1933, הוענקו במתנה, לפי המלצת קאלינין, מייצורו הראשון של בית־החרושת לטראקטורים בצ'ליאבינסק. (שם, 15 בספטמבר 1933).

378 קאמנצקי, סוב. סטר.

379 גילמאן, עמ' 21.

בהתאם להחלטת הוועד המרכזי של המפלגה מפברואר 1958, הוחל בברית־המועצות בפירוק של המ.ט.ס. ובמכירת ציודם לקולחוזים. חלק מהם נהפך לר.ט.ס. (PTC) היינו, לתחנות לתיקון טראקטורים. תהליך זה התרחש גם בבירוביג'אן. ב־1958 קנו הקולחוזים שליש מהציוד של המ.ט.ס. בבירוביג'אן[380], ומכירתו נמשכה גם ב־1959. גם כאן אורגנו ר.ט.ס.

קומביינים

ב־1934 היו בבירוביג'אן 10 קומביינים, מהם 4 במ.ט.ס. ב־1935 עלה מספרם הכללי ל־48, מהם 21 במ.ט.ס.[381], ואילו ב־1939 ל־120[382]. חלק־הארי של איסוף־הגרעינים מבוצע עכשיו במחוז באמצעות קומביינים. מספרם במחוז הגיע ב־1961 ל־376[383].

* * *

מראשית ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן התפתחה החקלאות כאן — יחסית — במידה ניכרת. שטחים חדשים הוכנסו למחזור העיבוד על־ידי ייבוש קרקעות ועקירת עצים ושיחים; טראקטורים וקומביינים הופעלו בשדות הקולחוזים והסובחוזים; עלתה רמתו של משק בעלי־החיים; הושגו יבולים יותר גבוהים וכו'. אמנם מטרתה העיקרית של החקלאות המקומית, שהיא: ליצור "בסיס לאספקת מזון" (продовольственная база) במקום, באופן שלא יהיה עוד צורך להביא מצרכי־חקלאות מחוץ לגבולות המחוז, לא הושגה עד כה, כפי שניתן ללמוד מתכנית 7 השנים, שעובדה בשביל בירוביג'אן, במסגרת תכנית 7 השנים הארצית. והרי קטע על כך מתוך חיבור על המחוז משנת 1960[384]: "בתכניות אלו נקבע, למשל, שבמשך שנה—שנתיים הקרובות יש לספק את כל צרכי האוכלוסיה בתפוחי־אדמה וירקות; תוך שנתיים־שלוש הקרובות — את הצרכים בחלב; ול־1965 — גם את הדרישה בבשר".

380 ייד.א.ג. 1960, עמ' 15.
381 חאבקין 2 יאר, עמ' 20.
382 גילמאן, עמ' 21.
383 ב"ש מיום 5 ביולי 1961.
384 ייד.א.ג. 1960, עמ' 20—21.

6. המלאכה והתעשייה

א. סקירה כללית

הכוונה הראשונה היתה, כאמור, להקים בבירוביג'אן מפעל של התיישבות חקלאית יהודית, אך נסיון השנתיים הראשונות הוכיח, שבדרך זו לא תושג בתקופה מתקבלת על הדעת המטרה העיקרית של התכנית, שהיתה יישובו ופיתוחו של אזור נידח זה. לפיכך אין מדברים עוד מ־1930 ואילך על בירוביג'אן חקלאית בלבד, אלא על חקלאית־תעשייתית.

לפני ההתיישבות היהודית לא היו כמעט בבירוביג'אן בעלי־מלאכה ראויים לשמם. ואף־על־פי שהורגש כאן מחסור חריף בהם — הופנו בעלי־המלאכה הרבים, שהביאה עמה ההגירה היהודית, לחקלאות, שלא היתה מסוגלת לקלטם. והנה ב־1930 חל מפנה בתחום זה: הוקמו בבירוביג'אן חמישה ארטלים למלאכה, נוסף על החמישה שאורגנו ב־1929, ומאז ואילך פותחו המלאכה והחרושת הקואופראטיביים בבירוביג'אן בקצב מהיר יותר, באופן שתוך זמן קצר נתייחד להן מקום חשוב בכלכלת־האזור. הארטלים יצרו רהיטים, עגלות, מוחלות, לבֵנים, סיד, סבון, נרות ומצרכים אחרים וכן סיפקו שירותים יום־יומיים, כגון תיקון בגדים ונעליים, סַפָּרוּת וכו'. הם אורגנו בעיקר בטיכונקאיה וביישובים לאורך מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית. בסוף 1930, עם הקמתה של "הנפה הבירוביג'אנית", נוסד איגוד נפתי של הקואופראציה היצרנית, שאיגד את כל הארטלים בבירוביג'אן. עבדו בהם בזמן זה 315 איש, מהם 209 יהודים, וביחד עם בני משפחותיהם — 494 נפשות [1].

ב־1931 הופנו המהגרים במידה מוגברת למלאכה ולתעשייה. נוסדו ארטלים חדשים לחרושת זעירה, שמספרם הגיע בסוף השנה, לפי סודארסקי [2], ל־16 עם 679 עובדים, בכללם 379 יהודים. בשנה זו הונחו היסודות לתעשייה הממשלתית עם הקמתם של מפעלים כבית־החרושת לסיד בלונדוקו ובית־החרושת לבתים סטאנדארטיים בבירה. רשת הארטלים למלאכה וחרושת הלכה והס־

1 א) ש. קופערמאן, די געווערב־קאאָפּעראציע אין דער סיסטעם פון בירעבידזשאנער פּאָלקסווירטשאפט, אָקטיאבר מיום 14 ביולי 1934; ב) טריבונה 1931, חוב' 3.

2 סודארסקי 1933, עמ' 79.

תעפה בהדרגה, ובאמצע 1933 הגיע מספרם בנפה, לפי קופרמאן [3], ל־19 עם 829 עובדים, מהם 343 יהודים, 315 רוסים, 63 קוריאנים, 63 אוקראינים, 11 סינים. בסוף 1934 הגיע מספר הארטלים ל־22 ועבדו בהם 930 איש [4].

הכרזת המחוז נתנה דחיפה לפיתוח המלאכה והתעשייה בו. ההחלטה, שנת־קבלה בעקבותיה על־ידי מועצת הקומיסארים של ברית־המועצות ב־1 באוק־טובר 1934, "על האמצעים לפיתוחו המשקי והתרבותי של המחוז היהודי האוטונומי" [5] התוותה גם תכנית בשטח זה. מתוך החלטה זו משתמעת שאיפתם של השלטונות להפוך את בירוביג'אן למרכז של תעשייה קלה במזרח הרחוק.

ב־15 בנובמבר 1934 הוחלט על חלוקת האיגוד של הקואופראציה החרשתית בבירוביג'אן לשני איגודים: 1) "לסכימסויוז" (Лесхимсоюз), שבמס־גרתו נשתלבו הארטלים העוסקים בהכנת עצי־הסקה ובניין, בעיבוד עצים (רהיטים וכו') ובתעשיית־העץ הכימית 2) "מנוגופרומסויוז" (Много-промсоюз), שבו אוגדו הארטלים, המייצרים מצרכים יום־יומיים, כגון מזון, סבון, נרות וכו' והמספקים שירותים. בלוח I [6] ניתנת רשימת ששת הארטלים, שעברו ל"לסכימסויוז" ועבדו בהם באותו פרק־זמן 438 איש, מהם 266 יהודים [7]. בלוח II מובאת רשימת 12 הארטלים של "מנוגופרומסויוז", שעבדו בהם, לפי המצב באפריל 1935, 565 איש, מהם 343 יהודים, 150 רוסים ו־72 קוריאנים וסינים [8].

לוח I. רשימת הארטלים, שהיו מסונפים ל־"לסכימסויוז" בנובמבר 1934 [9]

שמות הארטלים [10]	המקומות	שנות היסוד	התוצרת או השירותים
על שם דימיטרוב	העיר בירוביג'אן	1930[11]	רהיטים
צווייטער פינפיאר (החומש השני)	העיר בירוביג'אן[12]	1932	הכנת עצים ורעפים
סמאלאקור [13] (זקק־זפת)	בירזאקאן	1930	הפקת זפת, גחלים, טרפנטין והכנת חביות
על שם סמידוביץ' [14]	קימקאן	1933	הכנת עצים וחביות לדגים
על שם מולוטוב [15]	ראזדולנויה	1931	הכנת עצים
רויטער אקטיאבר (האוקטובר האדום)	לוגדוקו	1930	הכנת עצים, הפקת זפת, גחלים וטרפנטין

3 טריבונה 1933, חוב' 7.

(המשך ההערות בעמודים הבאים)

לוח II. רשימת הארטלים, שהיו מסונפים ל"מנוגופרומטיוז" באפריל 1935

שמות הארטלים	המקומות	שנות־היסוד	התוצרת או השירותים
רעוואלוציע־ראד (גלגל המהפיכה) [16]	העיר בירוביג'אן	1930	עגלות, מזחלות, מיטות וגלגלים
שפייז־פראדוקטן [17] (מצרכי מזון)	העיר בירוביג'אן	1934	דברי־מאפה, ממתקים ומשקאות
Химхозпродукт (מוצר כימי משקי) [18]	ליד העיר בירוביג'אן	1932	סבון, נרות, משחת־נעליים וכו'
בולשביק	העיר בירוביג'אן	. .	חייטות, סנדלרות, סריגה וספרות
Кирпичики (לבנים קטנים) [19]	ליד העיר בירוביג'אן	1930	לבנים
Бирский труженик (העמל הבירסקי) [20]	בירה	1934	חייטות, סנדלרות, מזון, ספרות, כובענות וצילום
1־טער מאי (האחד במאי) [21]	ביראקאן	1930	סיד וספרות
פראלעטאריער (פרוליטאר) [22]	ביראקאן	1930	סנדלרות, חייטות ומצרכי־מזון
רויטער אָקטיאבר (האוקטובר האדום)	סמידוביץ'	1930	סנדלרות, חייטות ומצרכי־מזון
סאָציאליסטישער וועג (הדרך הסוציאליסטית) [23]	פוקרובקה	1935	סנדלרות
Ударник (אודארניק) [24]	ניקולאייבקה	1935	סנדלרות
Амурский труженик (העמל האמורי) [25]	ייקאטרינו־ניקולסקויה	1935	סנדלרות, חייטות וספרות

4 ב"זוו מיום 7 בנובמבר 1934. 5 ראה עמ' 154.

6 הנתונים בלוח זה שאובים בעיקר מתוך מאמרו של ש. קופרמאן "די ארטעלן אין ביראבידזשאן", שהופיע בחוברות דצמבר 1937 ויאנואר 1938 של נ"ל (להלן: "קופרמאן").

7 ה. קאופמאן, די וואלדגעווערב־קאָאָפעראציע אין ווועסט, נ"ל 1938, חוב' יולי (להלן "קאופמאן").

8 ב"ש מיום 6 באפריל 1935; נ"ל 1935, חוב' אוגוסט.

(המשך הערות בעמוד הבא)

גם בשנים הבאות נמשך גידולה של החרושת הקואופראטיבית, שהיוותה גורם חשוב בפיתוחו של המחוז. בסוף 1937 היו מסונפים ל"מנוגופרומסויוז", לפי מ. בארון[26], 23 ארטלים עם 1,329 עובדים, מהם 1,031 חברים. ב־1938 היו מאוגדים ב"לסכימסויוז" 12 ארטלים עם 1,303 חברים, מהם 650 יהודים[27].

להלן ניתנת רשימת הארטלים, שלא נכללו בלוחות 1־11, הואיל ולא היו קיימים בתקופה הנסקרת בהם.

1. "טשעמאדאן" ("מזוודה") — ארטל לייצור מזוודות בטיכונקאיה. ב־1930 עבדו בו 20 איש[28]. מוזג עם הקואופרטיב לייצור רהיטים "בירוביג'אן".

2. Известь ("סיד") — ארטל לעיבוד סיד בבירוקאן. הוקם ב־1929 על־ידי 8 מהגרים יהודיים מוויטבסק, שאחד מהם — סאפוז'ניקוב — היה מומחה במקצוע במקום־מוצאו. כעבור זמן קצר עזבוהו כמה חברים. לנותרים

9 הנתונים על שנות־הייסוד וכו' בלוח זה והבא אחריו הם בעיקר לפי קופרמאן. מסתבר, שהמחבר ציין את 1930 כשנת־הייסוד גם לגבי הארטלים, שהוקמו ב־1929, כנראה, משום שהללו עדיין לא היו מאוגדים ב־1929.

10 שמות הארטלים בלוח זה ובכל מקום אחר בספר זה מובאים לפי המקורות שמתוכם נשאבו. אם הם מובאים ביידיש — אין פירוש הדבר, שאלה הם השמות המקוריים; במקרים רבים הם תורגמו מרוסית.

11 שנת־הייסוד של הארטל "בירוביג'אן", ששימש גרעין לארטל "על־שם דימיטרוב". על ארטל זה ראה עמ' 216.

12 עבדו במקום מרוחק כ־40 ק"מ מהעיר בירוביג'אן. בין העובדים היו יהודים מועטים.

13 אורגן על־ידי יהודים.

14 תחילה עבדו בו כמעט יהודים בלבד.

15 בין העובדים לא היו יהודים.

16 ראה עמ' 217.

17 נפרד מ"כימחוזפרודוקט".

18 ב־1930 מנה 20 חברים, רובם יהודים.

19 רוב החברים קוריאנים.

20 חברי הקואופרטיב יהודים בלבד.

21 חלק ניכר של החברים — יהודים.

22 אורגן על־ידי יהודים, בחלקם מחוץ־לארץ.

23 חברי הקואופרטיב היו יהודים.

24 כנ"ל.

25 כנ"ל.

26 טריבונה 1937, חוב' 16.

27 קאופמאן.

28 אב. אפשטיין כ"י.

הצטרפו 35 יהודים מסיביר, והארטל המשיך את עבודתו[29]. בסוף 1931 עבדו בו למעלה מ־100 איש[30].

3. „אייגענע מי" („העמל העצמי") — ארטל של חייטים בעיר בירו־ביג'אן. עד 1935 היו בארטל אחד עם סנדלרים וסורגים. ב־1937 היו בו 31 איש, כולם יהודים[31].

4. „נייער וועג" („הדרך החדשה") — ארטל של סנדלרים בעיר בירו־ביג'אן, שנפרדו מהחייטים של „העמל העצמי"; ב־1937 מנה 49 איש, כולם יהודים[32].

5. Работница („העובדת") — ארטל לסריגה בעיר בירוביג'אן. ב־1936 נפרדו עובדיו מ„העמל העצמאי". ב־1937 היו בו 46 איש, בעיקר מהגרות יהודיות[33].

6. „רויטער שליטלער" („בעל־המזחלת האדום") — ארטל לייצור מזחלות, ששכן 25 ק"מ מהעיר בירוביג'אן. נוסד ב־1936. ב־1937 היו כאן 15 איש, תושבים וותיקים, כולם לא־יהודים. הכינו בעצמם את העצים הדרושים לייצור. בקיץ עסקו בחקלאות[34].

7. Вперед („קדימה") — ארטל לייצור לבֵנים, במרחק של 5 ק"מ מהעיר בירוביג'אן. נוסד ב־1935. מנה 15 איש, כמעט כולם מהגרים[35].

8. „פישער" („הדייג") — נוסד ב־1935 על־ידי תושבים ותיקים ומהגרים; המרכז בעיר בירוביג'אן[36].

9. „קאָמיוגיסט" („חבר הקומסומול") — צלמנייה קואופראטיבית בעיר בירוביג'אן, עם 5 עובדים[37].

10. „געזעלשאפטלעכע דערנערונג" („תזונה ציבורית") — מטבחים בעיר בירוביג'אן, שעבדו בהם 25 איש[38].

11. ארטל לבניה, נוסד ב־1935. ב־1937 עבדו בו 30 איש, כולם מהגרים. עסק בהובלה לצרכי בנית דירות לחברי ארטלים בעיר בירוביג'אן[39].

12. „נייער שטערן" („הכוכב החדש") — ארטל של חייטים, סנדלרים ואופים. נוסד ב־1935 בבירה. כל חבריו — יהודים[40].

13. „בירָאבידזשאנער מארמאָר" („השיש הבירוביג'אני") — ארטל לעיבוד שיש. נוסד בבירַאקאן ב־1935. ב־1937 היו בו 60 איש, בחלקם הניכר — יהודים[41].

14. „בירַאקאנער בויער" („הבונה הבירַאקאני") — נוסד ב־1936 בבי־ראקאן. עסק בבניית דירות לעובדים. ב־1937 עבדו בו 85 איש[42].

29 עמעס מיום 30 באוקטובר 1930.
30 סוּדארסקי 1933, עמ' 10.
31—45 קופרמאן.

15. "לאַזע־פלעכטונג" ("קליעה מענפי שיח הערבה") — נוסד ב־1936 ב־קולחוז "ניי־לעבן" ליד בירַאקאן. עסק בייצור סלים ורהיטים קלועים. עבדו בו נשים בלבד[43].

16. "קאלינין" — ארטל לדייג ולאיסוף גרגרים. נוסד בכפר אוספנובקה בסוף 1935. עבדו בו 10 אנשים[44].

17. "איקאַר" — בית־חרושת קואופראטיבי לייצור רהיטים. הופעל בש־למותו ב־1935 במקום, בו עמדה לקום "העיירה הסוציאליסטית". ב־1937 עבדו בו 132 איש. כאן היה מדור לקליעה מענפי־שיח הערבה ("לוזה")[45].

בסוף 1936 הופעל בעיר בירוביג׳אן — שבה התרכזה בעיקר תעשיית־המחוז, שעבדה בחלקה הניכר במסגרת הקומיסאריון העממי לתעשייה מקו־מית — בית־החרושת לתפירה בבניינו החדש, ואילו ב־1937 נפתח באותה העיר בית־חרושת ללבידים[46]. בשנה זו הופעל גם חלק מבית־החרושת הממוכן לסיד בלונדוקו[47]. ב־1939 הושלם בית־הדפוס הגדול (יחסית) בעיר בירוביג׳אן[48].

בימי מלחמת־העולם השנייה הותאמה תעשיית המחוז לתנאי־המלחמה, והיא עבדה בחלקה לצרכי־הצבא. רק לאחר המלחמה חלה תזוזה ניכרת בפיתוחה. השפיעו על כך תכנית־החומש הראשונה לאחר המלחמה לתקופת 1946—1950, שבה נכללה גם בירוביג׳אן[49], וחידוש ההגירה למחוז, שהביאה עמה מומחים ופועלים בעלי־ותק[50], שהשתלבו עד־מהרה בחייו המשקיים של המחוז. חוליה קטנה, כנראה, בשרשרת תכנית־החומש היו ההחלטה, שנתקבלה ב־26 בי־נואר 1946 על־ידי מועצת־הקומיסארים של ר.ס.פ.ס.ר. "בעניין האמצעים לחיזוקו והמשך פיתוחו של משק המחוז היהודי האוטונומי", והצו מס. 1016, שהוצא ב־27 של אותו חודש על־ידי מועצת־הקומיסארים של ברית־המו־עצות, בדבר השלמתם והקמתם של כמה בתי־חרושת בבירוביג׳אן, שנודעה להם חשיבות ארצית[51]. ההחלטה הנזכרת הטילה, בין השאר, על הקומיסאר־

46 ראה עמ׳ 214—216.

47 ראה עמ׳ 212.

48 ראה עמ׳ 217.

49 תכנית־החומש לתקופת 1946—1950 אושרה סופית עם קבלת חוק מתאים במועצה העליונה של ברית־המועצות ב־18 במארס 1946. (איינ׳קייט מיום 18 במאי 1946). לפי תכנית זו, הוקצבו 350 מיליון רובל להקמת מפעלי־תעשייה, מוסדות ציבור, קולחוזים וקומבינאט מטאלורגי ב"מחוז היהודי האוטונומי". ראה: שם, 15 באוגוסט 1946.

50 כך, למשל, באו 61 איש מעובדי המספנה על שם מארטי בניקולאיוב (שם, 8 ביאנואר 1948).

51 ראה עמ׳ 68—69.

יונים העממיים המתאימים של ר.ס.פ.ס.ר., הוועד הפועל החבלי והוועד הפועל המחוזי את החובה להקים במחוז ב־1946 שורה של בתי־חרושת וארטלים למלאכה. הצו הנזכר, על שלושת סעיפיו, קבע, שיש להשלים את בניתו של בית־החרושת לאריגה וכן להקים קומבינאט לסריגה ומנסרה. ואמנם הופעלו במחוז לאחר המלחמה מפעלי־תעשייה חשובים, כגון: הקומבינאט המטאלורגי "חינגאנאולובו" ובתי־החרושת לנייר, טכסטיל, מלט, נעליים ועוד.

במחוז קיימת היום תעשייה ממשלתית וקואופראטיבית מפותחת למדי, מבחינה יחסית. תודות ליערותיו העשירים מהווה ענף חשוב במחוז תעשיית־העץ, הכוללת מנסרות ומפעלים לייצור נייר, רהיטים, בתים סטאנדארטיים וכו'. כמו־כן מפותחת כאן התעשייה של חמרי־בניין, כגון סיד, מלט, לבנים וכו'. המפעלים החשובים במחוז הם הקומבינאט המטאלאורגי "חינגאנאולובו", שנזכר למעלה, בית־חרושת לייצור מכונות חקלאיות ("דאלסלחוזמאש") ובית־החרושת לטראנספורמאטורים. התעשייה הקלה מיוצגת על־ידי בתי־החרושת לטכסטיל ותפירה, נעליים, נעלי־לבד וכו'. כן קיימת כאן תעשיית מזון (מוצרי מאפיות וקונדיטוריות, משקאות וכו') ותעשייה כימית זעירה (סבון, נרות וכו'). תוצרת־המחוז משווקת גם מעבר לגבולותיו.

בתעשיית־המחוז עסוקים יהודים רבים, אך נראה הדבר, שמשקלם קטן במפעלים הגדולים מחוץ לערים, כגון "חינגאנאולובו" ובית־החרושת למלט. מסקנתנו זו נובעת מהעובדה, שבין השמות הרבים של העובדים במפעלים אלה, המופיעים במאמרים, כתבות וכו', אין כמעט זכר לשמות יהודיים.

להלן ניתן תיאור קצר של כמה ממפעלי־המחוז, בעיקר של אלה מהם שהיו קשורים בהתיישבות היהודית.

ב. מפעלים תעשייתיים ממשלתיים וקואופראטיביים

בית־החרושת לתעשיית־עץ בניקולאייבקה

בית־חרושת ממשלתי זה הוא המפעל התעשייתי היחיד, שהיה קיים בבירור ביג'אן לפני ההתיישבות היהודית בה, אם לא נביא בחשבון את עפרות־הזהב (ראה להלן). הוא נוסד כמנסרה קטנה ב־1912, סמוך לתחנת־הרכבת ניקו־לאייבקה שעל מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, במרחק של כמה עשרות קילומטרים מחאבארובסק, על הנהר טונגוסקה. לפיכך היה ידוע גם בשם "בית־החרושת הטונגוסקי".

ב־1929 חתם ועד ה"קומזט" חוזה עם "דאלפֶּס" על ייסוד בית־חרושת לעיבוד־עץ בניקולאייבקה, ליד המנסרה הקטנה, שהיתה קיימת שם. לתכלית זו נשלחו על־ידי הארגון "איקאר" מכונות מארצות־הברית, אך הן נשארו במשך זמן רב בארגזים שבורים, העלו חלודה ולא זכו להגיע לכלל שימוש. לדברי אב. אפשטיין[52], מראשי ה"איקאר" בארצות־הברית, שביקר בבירוביג'אן בסתיו 1930, היו המכונות ישנות ולא התאימו לתעודתן. לפי דבריו, נגנב חלק מהן.

במרוצת־הזמן גדל בית־החרושת והתחיל לייצר חמרי־בניין, רהיטים, חביות לאריזת דגים, אדנים למסילת־הברזל וכו'. מספר העובדים בו ב־1933 עלה על 500[53].

בתחילת ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן היתה ניקולאייבקה מחוץ לתחומה. ואף־על־פי־כן הגיעו לכאן ב־1929, כאמור[54], כמה עשרות יהודים, לפי יזמתם שלהם. בשנים הבאות נשלחו למקום מהגרים יהודיים. בסוף 1935 היו שם 51 משפחות יהודיות ו־32 יחידים[55], בכללם אנשים, שעבדו כאן כמה שנים. ב־1938 עבדו במקום 113 יהודים[56]. מנהלו של המפעל בשנות השלושים והארבעים היה יאנקל כץ.

בית־החרושת בניקולאייבקה מכונה עכשיו "קומבינאט טונגוסקי לבנית בתים סטאנדארטיים", והוא המפעל הגדול במחוז בענף של תעשיית־העץ.

עפרות־הזהב

סניף המזרח הרחוק של החברה הסובייטית "דאלזולוטו" (Дальзолото) חידש לאחר מלחמת־העולם הראשונה את מבצע הפקת־הזהב באזור בשני מקומות: בטראסובה, במרחק של כ־30 ק"מ מדרום לאובלוצ'יה, ובאשיקאן, במרחק של 40 ק"מ מהיישוב ראדה. ב־1929 עבדו בענף זה כ־250 איש, בעיקר מחפשי־זהב[57]. החברה שילמה לעובדים לפי משקל הזהב שהופק. בהתאם לעדותו של פרצמאן מ־1933[58], התנהלה העבודה בעפרות־הזהב בתנאים פרימיטיביים ואנטי־סאניטאריים. העובדים גרו בצפיפות בצריפים מלאי פשפשים וללא שמשות. והרי תיאור של העבודה: "9 מטר מתחת לפני האדמה, לאור כמה נרות דועכים, פותחים פועלים במכושים מסדרונות תת־קרקעיים בשכבות החול... יש צורך לעבוד יחפים בעמידה במים קרים כקרח, במיוחד כשנתקלים בשכבות קפואות".

52 אב. אפשטיין כ"י.
53 דרויאנוב ייד.א.ג., עמ' 34.
54 ראה הערה 28 בעמ' 148.
55 ב"ש מיום 14 בדצמבר 1935.
56 עמעס מיום 20 באפריל 1938.
57 מרז'ין 1930, עמ' 40.
58 א. פערעצמאן, אין די סוטארער גאלד־גרובן, ב"ש מיום 29 בספטמבר 1933.

בדרך כלל לא עבדו יהודים בעפרות־הזהב. בחורף 1929 פגש כאן פרוכט — עסקן ה"קומזט" במזרח הרחוק — כמה יהודים, שעבדו כשומרים[59]. ב־1934 גילתה נציגות ה"קומזט" בבירוביג'אן התעניינות בסידור מהגרים יהודיים בעפרות־הזהב באשיקאן. ב־1938 הזכיר הסופר ה. וינוקור[60] שלושה יהודים — שמעון גורביץ', יאנקל פורטנוי ומיכאל פרידמאן — שעבדו בזמן זה בעפרות־הזהב בסוטאר. לא מצאנו כל ידיעה על העסקת יהודים בענף בשנים הבאות.

בית־החרושת לסיד בלונדוקו

בית־חרושת ממשלתי זה נמצא במרחק של 4 ק"מ מתחנת־הרכבת לונדוקו שעל מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית. הוא הוקם לשם ניצול הרי ("סופקות") הסיד שבסביבה.

באוקטובר 1930 התחילה כאן העבודה. ב־1931 הותקנו תנורים זמניים ופרימיטיביים לשריפת־סיד, אך לא חלה התקדמות במפעל. השלטונות האשימו בכך את המנהלים. במפעל בוצעו בהתמדה חילופי־גברא בהנהלה. "בית־החרושת לסיד בלונדוקו" הוסיף להתקיים, בצורתו הפרימיטיבית, עד 20 במארס 1937, שבו הופעל חלק — היינו, 4 תנורים — מבית־החרושת הממוכן[61], הקיים היום במקום. בנייתו נמשכה שנים, בהפסקות מרובות, ועד להשלמתו התחלפו 14 מנהלים, 7 מנהלי־עבודה ו־6 מהנדסים. בבניין הושקעו למעלה מ־3 מיליון רובל. ליד בית־החרושת הוקם יישוב־פועלים.

בתחילת פעולתו של בית־החרושת כמעט לא היו בו יהודים, ורק מאפריל 1932 נשלחו לכאן מהגרים יהודיים. הראשונים שבהם עזבו כמעט כולם את המקום מחמת היחס האנטישמי כלפיהם מצד המנהל[62]. עם הדחתו השתפר המצב ונשלחו לכאן מהגרים יהודיים מחוץ־לארץ: מווילנה, דאנציג, בלגיה, וגם קבוצה גדולה מארץ־ישראל. ב־1933 עבדו בבית־חרושת זה למעלה מ־400 עובדים, מהם כ־70% יהודים[63]. במרוצת־השנים פחת מספר העובדים היהודיים, וב־1935 נותרו מהם כמה עשרות בלבד[64]. לאחר המלחמה באו לשם יהודים מההגירה החדשה.

59 מרז'ין 1930, עמ' 40.
60 ה. וויגאקור, נייגעבוירעגע, אָקטיאבר מיום 1 בספטמבר 1938.
61 האינפורמאציה על בית החרושת הממוכן שאובה מתוך: א) אָקטיאבר מיום 28 במארס 1937; ב) טריבונה 1937, חוב' 11.
62 פרלמאן, עמ' 190—191. 63 דרויאנוב ייד.א.ג., עמ' 32—33.
64 ב"ש מיום 1 באוגוסט 1935.

בית־חרושת לתפירה

ראשיתו של מפעל ממשלתי זה בעיר בירוביג׳אן, שהוא עכשיו אחד הגדו־לים במחוז, היתה צנועה מאוד. הוא פתח בפעולתו באוגוסט 1932 בצריף רעוע על־ידי העסקת פחות מ־100 נשים יהודיות, שעבדו במכונות ישנות שלהן, שהשאילון ל״בית־החרושת״. העבודה התנהלה בתנאים פרימיטיביים, ותפוקתה שימשה נושא לפלייטונים הומוריסטיים[65]. בעצם רק השלט העיד,שכאן בית־חרושת. ב־23 בדצמבר 1932 נשרף הצריף על כל ציודו[66], והיה הכרח לחדש את העבודה במקום אחר. ב־1935 הוחל בהקמתו של בניין חדש, שבה השתתפו 150 פועלים יהודיים[67]. עבודת־הבנייה התקדמה בקצב אטי ביותר, ורק ב־1937 הופעל בית־החרושת בבניינו החדש.

במשך השנים גדל המפעל, קיבל ציוד ממוכן ושיפר את תוצרתו — בגדים מוכנים לגברים ולנשים — הנמכרת גם מחוץ למחוז. בזמן־המלחמה סיפק בית־החרושת מדים לצבא. ליד המפעל הוקם יישוב־פועלים. בשנים הראשונות עבדו בו פועלות יהודיות בלבד, אך במרוצת־הזמן עלה מספר העובדות הלא־יהודיות.

עכשיו ממוזג בית־חרושת זה עם בית־החרושת לטכסטיל במפעל אחד, ששמו Текстильно-швейная фабрика (״בית חרושת לטכסטיל ול־תפירה״)[68]. ממנהלי המפעל ידועים לנו: סוסקין (1937), חנסון (1939, 1940) וקיסלהוף (1946, 1954, 1957, 1959).

תחנות־חשמל

לפני ההתיישבות היהודית לא היה חשמל בבירוביג׳אן. הנורה החשמלית הראשונה הודלקה שם ב־30 בספטמבר 1930, עם פתיחת כינוס־המועצות הראשון של הנפה הבירוביג׳אנית. אותה שעה הופק החשמל מתחנה קטנה בת 40 קילוואט, שהופעלה על־ידי טראקטור[69]. ב־1933, ביום השנה ה־16 למה־פיכת אוקטובר, הופעלה בעיר בירוביג׳אן, בעזרת ה״אוזט״ במוסקבה, תחנה בת 250 קילוואט[70], שבהקמתה הוחל ב־1932, שהיתה צריכה להגיע ל־350 קילוואט. מנהלה היה מ. וילנסקי, אחד ממתיישביה היהודיים הראשונים של

65 ראה למשל: ט. גען, א גאלדענער קערן, ב״ש מיום 18 בדצמבר 1934.
66 ב״זוו מיום 25 בדצמבר 1932.
67 ב״ש מיום 23 ביולי 1935.
68 שם, 9 בספטמבר 1960.
69 עמעס מיום 3 באוקטובר 1930; ב״ש מיום 7 באוגוסט 1932.
70 דרויאנוב ייד.א.ג., עמ׳ 38.

בירוביג׳אן. בסוף 1934 כבר היה חשמל ב־15 מקומות בבירוביג׳אן בעצמה כללית של 2,500 קילוואט[71]. ב־6 בספטמבר 1936 הונח היסוד לתחנת־חשמל (ТЭЦ), שתוכננה ל־7,500 קילוואט, אבל הקמתה נדחתה לשנים מרובות. בזמן האחרון הופעל חלק מתחנת־חשמל גדולה, ההולכת ונבנית בעיר בירוביג׳אן.

בית־החרושת לבתים סטאנדארטיים[72]

אחד הקשיים הגדולים, שבהם נתקלה ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן, היה המחסור בבתי־מגורים. בקשר לכך עלה הרעיון לייסד בית־חרושת להרכבת בתים מחלקים טרומיים. ב־1931 פתחו בפעולה בכיוון זה ביישוב בירה, אך הארגון היה לקוי והמפעל לא התקדם. ב־1932 הופנו מהגרים יהודיים רבים מקרמנצ׳וג, אומאן וארטיומובסק שבאוקראינה להקמת בית־חרושת זה; אבל הואיל ולא היו אפשרויות־אכסון, וגם התנאים הכלליים במקום היו גרועים ביותר, התחילה עזיבה. ב־7 בנובמבר 1932 הופעל בית־החרושת בחלקו, אך ממדי־ייצורו עד סוף השנה לא הניחו את הדעת. ב־1933 נערכו "טיהור" וריאורגניזציה במפעל זה[73].

בית־החרושת לפיברוליט[74]

היתה זו תכניתם של המהגרים היהודיים מצרפת, שהגיעו לבירוביג׳אן ביולי 1932, להקים בבירוביג׳אן בית־חרושת לפיברוליט. בפרק־זמן זה פקד את האזור שטפון גדול, והמסיבות הכלליות — ובייחוד תנאי־האספקה — לא היו נוחות לייסוד מפעלים חדשים. היוזמים חידשו והפסיקו כמה פעמים את עבודות־הבנייה. כסף רב הלך לאיבוד והמכונות העלו חלודה. לפי עדותו של קדישביץ, נכשל מפעל זה[75].

בית־החרושת ללבידים

לבית־חרושת זה היסטוריה מעניינת, שמן הראוי לעמוד עליה בפרטות, תוך הסתמכות על תיאורו של ה. ברייל[76], הואיל ואפיינית היא גם למפעלים

71 ב"ש מיום 18 בדצמבר 1934.

72 הפרטים עד 1932 הם לפי עמעס מיום 16 בנובמבר 1932.

73 דרויאנוב יד.א.ג., עמ׳ 33—34.

74 פיברוליט הוא חומר־בניין, המיוצר בעיקר בצורת לוחות, על־ידי כבישת נסורת. כחומר מקשר משמש מלט.

75 טריבונה 1933, חוב׳ 5.

76 ה. ברייל, טרויעריקע באלערעוודיקייט, ווי אזוי עס האָט זיך "געבויט" דער פאַניער־זאוואָד אין בירָאבידזשאן, עמעס מיום 11 ביאנואר 1935.

אחרים בבירוביג׳אן. בסוף 1932 הציע ה״ארט פארבאנד״ ל״קומזט״ המרכזי ציוד בשביל בית־חרושת ללבידים בבירוביג׳אן, וההצעה נתקבלה ברצון. ביאנואר 1933 נחתם חוזה בין ה״אורט״, מצד אחד, לבין ״איגוד המלאכה״ (״געווערב־פארבאנד״) בבירוביג׳אן, מצד שני, בעניין הקמת בית־החרושת בעיר בירוביג׳אן, שלפיו התחייב ה״אורט״ לספק ולהתקין ציוד מלא לבית־חרושת זה, לארגן את הייצור, להפעיל את בית־החרושת ולהכשיר בשבילו עובדים. לעומת־זאת התחייב ״איגוד־המלאכה״ הבירוביג׳אני להקים את הבניינים הדרושים, להכין את התכניות ולבנות דירות לעובדים.

באפריל 1933 העביר ה״אורט״ לבירוביג׳אן חלק ניכר מהציוד המובטח. ב־2 במאי 1933 הודיע ״איגוד־המלאכה״ למוסקבה, שתכנית בית־החרושת מוכנה, שהיא אושרה על־ידי המועצה הטכנית של החבל, וכי העתק שלה יועבר לשם לא יאוחר מ־1 ביוני. ההבטחה לא קוימה, והעניין הועמד לדיון ב־9 באוגוסט 1933 בישיבה מיוחדת של ועדה מטעם הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק. הוועדה החליטה להעמיד לדין את האשמים באי־ביצוע הבנייה ולהטיל על האחראים לכך את הכנת כל התכניות עד 22 באוגוסט 1933. במקום זה בדקה ועדת ״מהנדסים״ של ״איגוד־המלאכה״ את הציוד וקבעה, שהוא מתאים למחלבה ולא לבית־חרושת ללבידים. ה״אורט״ שלח מומחה משלו, שקבע, כי הציוד מתאים לתעודתו והוא טעון רק תיקונים קלים. בינתיים היה הציוד מונח בחוץ ללא כל מחסה, וחלק ממנו הועבר לשימושו של בית־המרחץ. ב־26 בדצמבר 1933 הוגשה לדיון התכנית, שלפיה הסתכמו ההוצאות ב־1,200,000 רובל, ולא ב־400,000 רובל, כפי שחשבו תחילה. המרכז דחה את התכנית. ב־17 במאי 1934 הועלה העניין מחדש על הפרק בישיבת הנשיאות של הוועד הפועל החבלי ושוב נתאשרה החלטה לתבוע את מישהו למשפט וכו׳, וכך ״נסחב״ העניין עד סוף 1934. התוצאה היתה, כעדותו של בריל: ״הדבר הממשי היחיד הקיים הוא התיק בן 237 עמודים, הגדוש ניירות, פרוטוקולים, דינים וחשבונות, מובאות וכו׳. בעיר מתגולל לעיני־כל במשך שנתיים ציוד יקר על מגרש ריק, שעליו היה צריך לקום בית־חרושת. מבזבזים אמצעים ממלכתיים. הכל יודעים על כך ו... והכל מתפארים בכל הזדמנות בבית חרושת ׳כמעט מוכן׳ ללבידים״.

בריל כתב את מאמרו ביאנואר 1935, אבל ״רומאן־הקולנוע״, כפי שהוא מכנה את הפרשה, נמשך. בית־החרושת הופעל רק ב־25 בנובמבר 1936 בשם ״כינוס־המועצות השמיני שלא מן המניין״. רוב עובדיו באותה שנה היו יהודים. ב־1937 עבדו בו 100 איש [77]. ב־1939 היה מנהלו פיינשטיין. בית

77 טריבונה 1937, חוב׳ 16.

חרושת ללבידים, המבוסס על יסודות קואופראטיביים, קיים היום בעיר בירוביג׳אן[78].

בית־החרושת לרהיטים על־שם דימיטרוב[79]

בעלי־המלאכה היהודיים של הארטל לייצור רהיטים ״ויגודה״ מהעיר מאלין שבאוקראינה שלחו בסתיו 1929 שניים מחבריהם (זבניגורודסקי ודחדקין)[80] כ״מרגלים״ לבירוביג׳אן, וב־28 במארס 1930 הם היגרו כולם לכאן. ב־1 במאי 1930 פתח הארטל — שכונה בשם ״בירוביג׳אן״ — בפעולתו בטיכונקאיה בת־נאים פרימיטיביים. הוא ייצר ״כסאות וינאיים״. באביב 1934 מוזג ארטל זה עם ארטל בירוביג׳אני אחר לייצור רהיטים בשם ״מכמבלשצ׳יק״. המפעל המאוחד כונה על־שם דימיטרוב. מ־43 אנשי מאלין, שבאו ב־1930, נותרו ב״דימיטרוב״ במאי 1935, 12 איש בלבד; 14 עזבו את המחוז ו־17 הסתדרו במקומות־עבודה אחרים בו[81]. במשך הזמן גדל הארטל ונהפך לבית־חרושת ממוכן לייצור רהיטים שונים. ביולי־אוגוסט 1934 עבדו בו 196 איש, מהם 156 יהודים[82]. בסוף 1937 עבדו בו, לפי בארן[83], 362 איש. עם עובדיו המצטיינים נמנו ישראל גולדמאכר, שהיה בשעתו ראש עיריית בירוביג׳אן וציר מועצת־הלאומים, זילברשטיין ואחרים. ממנהליו ידועים לנו: יאנקל כץ (1934, 1935) וחייקין (1939).

ב־1960 חגג בית־החרושת את יום־השנה ה־30 לקיומו[84].

״דטאל״

ארטל זה, שהוקם בטיכונקאיה ב־1931, ייצר רהיטים, פריטי־בניין (״דטאלים״), כגון חלונות, דלתות, קרשים לרצפות וכו׳ וכוורות. הארטל פיגר בהתפתחותו עד שנת 1935, שבה נתארגן מחדש בעזרת ה״אורט״. הוגדלה המנסרה שלו והוא צויד במכונות חדשות. מספר העובדים בו הגיע ביולי־אוגוסט 1934 ל־200, מהם כ־160 יהודים[85]. ממנהליו ידועים לנו: מ. וילנסקי (1933), ליפשיץ (1939) ואברהם סוקולסקי (1946, 1948).

78 ב״ש מיום 8 ביוני 1960.
79 הפרטים על קורות בית־החרושת עד סוף 1934 הם לפי: פערעצמאן, די מעבל־פאבריק ״דימיטראָוו״, ב״ש מיום 18 בדצמבר 1934.
80 עמעס מיום 30 באוקטובר 1930.
81 ב״ש מיום 4 במאי 1935.
82 פרלמאן, עמ׳ 80.
83 טריבונה 1937, חוב׳ 16.
84 ב״ש מיום 10 ביוני 1960.
85 פרלמאן, עמ׳ 79.

בתי־דפוס

בית־הדפוס הראשון בבירוביג'אן הוקם בסוף 1930 לשם הדפסת שני העתונים הנפתיים[86]. ב־1931, כשהציוד הדל הושמד לרגל שריפה, שפרצה בבית הדפוס, שלח ה"איקאר" מארצות־הברית ציוד חדש. ב־1936 הוחל בהקמתו של בית־דפוס גדול ומשוכלל בעיר בירוביג'אן, שנשלם ב־1938, ואף לו סיפק ארגון ה"איקאר" בארצות־הברית ציוד משובח, בכלל זה לינוטיפ מותאם לכתיב הסובייטי באידיש (בלא אותיות סופיות וכדומה) וציוד לציינקוגראפיה[87].

ב־1947 היו בבית־דפוס זה שלוש מכונות־דפוס גדולות — אחת מהן "אמרי־קאית" — והוחל בהתקנת מכונת־רוטאציה[88]. בתי־דפוס קטנים קיימים בבירוביג'אן במרכזים הנפתיים.

"גלגל המהפיכה" ("רעוואלוציע־ראד" — Колесо революции)

ב־1 במאי 1930 נוסד ארטל בשם זה בטיכונקאיה[89] על־ידי קבוצה של מהגרים יהודיים מסביבת אומאן שבאוקראינה. בשעת פתיחת פעולתה מנתה הקבוצה 7 אנשים, בכללם שייע רוזנברג, שגילה הצטיינות מיוחדת, ושני בניו. בסוף השנה הצטרפו אליה חברים חדשים, ומספרם הכולל הגיע ל־30 איש. הארטל עסק בתיקון עגלות לצרכי־חקלאות. ב־1933 עבדו בו 50 נפחים[90] מקרב המהגרים, והיושב ראש שלה היה ברנמאן. מספר העובדים עלה באוקטובר 1935 ל־122, מהם כ־100 יהודים[91]. הארטל גדל, עבר מצריף־העץ, שבו התחיל בפעולתו, לבניין. הוא ייצר עגלות, מזחלות, גלגלים, כלים חקלאיים ומיטות. ב־1936 הועסקו בו 140 עובדים[92].

בית־החרושת למכונות חקלאיות "דאלסלחוזמאש"

בית־חרושת גדול וממוכן זה נמצא בקרבת העיר בירוביג'אן. כבסיס לו שימש בית־החרושת לנגררי טראקטורים ואוטו, שפעל מאז 1956. כיסוד לזה האחרון שימש בית החרושת לעגלות, שהוחל בהקמתו ב־1936. בזמן האחרון

86 ראה עמ' 318—319, 322.
87 נ"ל 1937, חוב' אפריל.
88 איינקייט מיום 27 במאי 1947.
89 טריבונה 1930, חוב' 16.
90 דרויאנוב ייד.א.ג., עמ' 40.
91 ב"ש מיום 15 באוקטובר 1935.
92 טריבונה 1936, חוב' 17.

מייצר ה"דאלסלחוזמאש" גם קומביינים לגרעינים ולתחמין. לידו קיימת שכונת פועלים מפותחת על־שם גיבור ברית־המועצות יוסף בומאגין [93], שעבד במפעל כשזה היה עדיין בית־חרושת לעגלות. במפעל קיים סניף של הטכניון המכאני בחאבארובסק. מנהלו של המפעל הוא שלמה קאדינר.

בית־החרושת לטכסטיל

זהו בית־חרושת יחיד במינו במזרח הרחוק. הוחל בהקמתו בעיר בירוביג'אן בימי המלחמה, וכבסיס לו שימש ציוד של בית־חרושת, שהועבר למזרח הרחוק לרגל המבצע של פינוי מפעלים משטחים, שהיו עשויים להכבש על־ידי הגרמנים. ביוני 1945 הופעלה בו מכונת־האריגה הראשונה [94]. ב־1948 עבדו כאן 180 מכונות־אריגה [95]. בשנה זו הועסקו בבית־החרושת מהגרים, שבאו לבירוביג'אן לאחר המלחמה. המנהל הראשון היה גרשון מאי.

היום מאוחד המפעל עם בית־החרושת לתפירה, הנמצא עמו תחת גג אחד [96].

בית־החרושת לנייר

בית־חרושת זה הוקם בקרבת ביראקאן על גדות הבירה, לפי אמיוט [97], על בסיס הציוד של בית־החרושת לנייר "דוברוש", שהועבר בזמן המלחמה מבילו־רוסיה, בעקבות פינויה של רפובליקה זו.

ב־1943 אורגנה המחלקה הראשונה של המפעל בבניין בית־החרושת לשיש. לאחר־מכן הוקמו בשבילו בניינים מיוחדים [98]. ב־24 במאי 1947 הופעל, לפי ליומקיס [99], בית־החרושת, שהוא ראשון במינו במזרח הרחוק. מנהלו הראשון היה בוריס (ברוך) ויינשטיין.

בית־החרושת למלט

בית־חרושת זה נמצא בקרבת "האגם החם". הוחל בהקמתו ב־1939, אך העבודה הופסקה לרגל המלחמה ונתחדשה רק ב־1947. מנהל הבנייה היה בוריס לפידוס. ב־1949 פתח המפעל בייצור. סמוך לו נוסד יישוב־פועלים

93 ראה הערה 94 בעמ' 66—67.
94 איזוניקייט מיום 17 ביולי 1945.
95 שם, 18 במאי 1948.
96 ראה עמ' 213.
97 איזוניקייט מיום 2 באפריל 1946.
98 שם, 1 ביולי 1947.
99 שם, 4 בספטמבר 1947.

מפותח בשם טיופלואוזיורסק. לבית־חרושת זה נשלחו עובדים שונים, בראש וראשונה מבית החרושת למלט בספאסק. בכלל השמות הרבים, הנזכרים במאמר על בית־חרושת זו בקובץ הבירוביג׳אני, שיצא לאור ב־1960[100], כמעט אין זכר לשם יהודי. מכאן מסתבר, שמועסקים בו יהודים מועטים בלבד.

בית־החרושת לליבני סיליקאט

בית־חרושת גדול זה הופעל ב־1958. סמוך לו הוקם היישוב הפריאמורי ליד חאבארובסק, המהווה עכשיו את התחנה האחרונה בבירוביג׳אן בצד המזרחי של המסילה הטראנס־סיבירית[101].

משקי־יער (Леспромхозы)

שימור, ניצול וחידוש היערות נמצא בידי משקי־יער מיוחדים המכונים בקיצור "לספרומחוז".

ב־1931 היו בתחומי בירוביג׳אן שלושה משקי־יער כנ"ל, דהיינו: א. הבירי, שמרכזו בתחנת־הרכבת בירה, והוא הגדול בין השלושה ואחד מהגדולים בחבל; ב. הקור־אורמי, שמרכזו באין; ג. הפומפייבקי, שמרכזו בכפר ראדה על האמור[102].

לאחר הקמת המחוז אורגן משקי־יער מחוזי (Обллесхоз), שהיה מחולק לשלושה סניפים[103]: א. בירוביג׳אני עם המרכז בעיר בירוביג׳אן; ב. בירי עם המרכז בבירה; ג. סטאלינסקי עם המרכז באמורזט.

ב־1939 היו, לפי קאמנצקי[104], חמישה משקי־יער: הבירי והקור־אורמי, שהכינו עצים בשביל כל החבל והבירוביג׳אני, הלנינסקי והסטאלינסקי, שסיפקו את צרכי המחוז בלבד.

מוסכי־הרכבת (Депо)

בגבולות בירוביג׳אן נמצא מוסך־רכבת גדול בתחנת־הרכבת אין, במרחק של 70 ק"מ ממזרח לתחנת־הרכבת בירוביג׳אן, שבו עוסקים בתיקון קטרים וקרונות. ב־1931 עבדו בו 800 מכלל 2.000 תושבי אין[105].

מוסכי־רכבת קיימים גם בתחנות־רכבת אחרות בגבול בירוביג׳אן, כגון באובלוצ׳יה ובבירה.

100 א. סאמבאַרסקי, **אונדזער צעמענט**, יי.ד.א.ג. 1960.
101 שם, עמ׳ 3.
102 קאנטורוביץ׳ פרסם., עמ׳ 27.
103 ב"ש מיום 17 ביוני 1935.
104 קאמנצקי, עמ׳ 49.
105 קדישביץ׳ הייבט, עמ׳ 43.

7. חלקם של היהודים בעבודות בנייה, רכבת ויער ובשירותים

נוסף לחקלאות, למלאכה ולתעשייה, נחשבת הבנייה לענף משקי חשוב במפעל־בירוביג׳אן. ענף זה פיגר בהתפתחותו מעצם ראשיתה של ההתיישבות — עובדה, שהיתה בעוכריה, הואיל וכל הימים הורגש מחסור חריף בדיור מספיק ומתאים למהגרים, וקצב הקמתם של המבנים המשקיים בחקלאות ובתעשייה לא הניח את הדעת. שינוי לטובה בשטח זה חל עם ארגון המחוז, כשהוגברה הבנייה, בעיקר בעיר בירוביג׳אן. עסקו בה המפעלים הבאים: 1. ״מסטפרומסטרוי״ (Местпромстрой) — להקמת בניני תעשייה ממשלתיים ודירות לעובדיהם; 2. ״בירוביג׳אנסטרוי״ (Биробиджанстрой) — לבניית מוסדות־ציבור (בתי־חולים, בתי־ספר וכו׳) ודירות בעיר בירוביג׳אן; 3. ״פרסלנסטרוי״ (Переселенстрой) — להקמת בניני־משק ודירות בקולחוזים של מהגרים; 4. ״קוסטז׳ילסטרוי״ (Кустжилстрой) — לבניית ארטלים למלאכה וחרושת ודירות לחבריהם. נוסף למפעלי־הבנייה המחוזיים הנ״ל, פעלו בבירוביג׳אן מוסדות־בנייה ארציים, כגון זה שביצע את הנחת הקו המקביל למסילת־הברזל הטראנס־סיבירית ואחרים. אף מוסדות, שעיסוקם העיקרי היה אחר — למשל, המחלקה החקלאית המחוזית — ביצעו עבודות־בנייה בבירוביג׳אן. משרד־בנייה מיוחד הקים את בנייני הטכניון המטאלורגי. כן היתה קיימת בנייה אינדיבידואלית, אך בהיקף מצומצם.

מספר היהודים בין פועלי־הבניין היה קטן, ולפיכך היה, בדרך כלל, הכרה, לפי עדותו של מ. בארן[1], יושב־ראש הוועדה הממלכתית המחוזית לתכנון, להביא למחוז שנה־שנה ״מאות ואלפים״ פועלים מסוג זה לתקופות מסוימות. בעבודות־הבנייה הועסקו גם אסירים, שהיו משוכנים באלפיהם במחנות בשטח המחוז, כעדותו של אדולף הלד[2], שביקר כאן ב־1936. האסירים עבדו בפרק־זמן זה בהנחת קו מקביל לפסי־הרכבת של מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית,

1 מ. בארן, די איבערוואנדערונג איז דער אנטשיידענער רינג, עמעס מיום 5 בדצמבר 1936.

2 אדולף העלד, די לאגערניקעס וואס בויען ביראבידזשאן, פאַרווערטס מיום 20 בספטמבר 1936.

בהקמת תחנת־הרכבת החדשה בעיר בירוביג'אן ובבניית הקולנוע באותה עיר.

מספר היהודים לא היה רב גם בעבודת־הרכבת ובעבודות־יער, כפי שיתואר להלן, אף־על־פי שנעשו נסיונות להכניסם לענפים אלה.

יהודים בעבודת־הרכבת

אין בידינו ידיעות, שיהודים הועסקו עד 1931 במפעל־הרכבת שבגבולות בירוביג'אן. ב־1932 נשלחו 22 יהודים לעבודה במוסך של תחנת־הרכבת אין, אך מחמת היחס הבלתי־הוגן כלפיהם הם עזבו, רובם ככולם, את המקום ונשארו 2 בלבד [3]. באותה שנה הועסקו העובדים היהודיים הראשונים בתחנת־הרכבת של העיר בירוביג'אן, ומספרם, שגדל בהתמדה, הגיע ב־1935 ל־20 (מחוץ לעובדי־המזנון). 10 מהם היו סבלים. הם היוו בזמן זה רבע ממספרם הכולל של העובדים בתחנה [4]. כן עבדו יהודים בתחנות־רכבת אחרות בגבולות המחוז, אך עד 1935 היתה חדירתם לענף זה בלתי־מאורגנת. בתחילת שנה זו ניהל ה"קומזט" משא ומתן עם הנהלת הרכבת האוסורית בעניין קבלת מהגרים יהודיים לעבודה בבירוביג'אן [5], שבעקבותיו באו לכאן ביולי של אותה שנה 25 מחברי ה"יבראבמול" (נוער יהודי עובד) באודיסה, שהיה בדעתם לעבוד ברכבת [6], אבל בשנה זו לא חלה התקדמות ראויה לשמה בתחום הנדון. המצב השתנה לטובה ב־1936, לאחר ביקורו של כאגאנוביץ', ששימש בימים ההם קומיסאר עממי לדרכי־התחבורה של ברית־המועצות. הוקצב סכום־כסף למטרה זו ותוכננה לאותה שנה העברה לעבודות־רכבת של 350 משפחות יהודיות ושל 100 יחידים [7]. בקשר לכך נתארגנו באוקראינה קורסים להכשרתם של עובדי־רכבת בשביל בירוביג'אן. קורסים כאלה נערכו על־ידי הקומיסאריון העממי לדרכי־התחבורה, בהסכם עם ה"קומזט", ב־4 מקומות, וב־15 בספטמבר 1936 השתתפו בהם 192 משתלמים [8]. אמנם רק חלק מהם הגיע לבירוביג'אן. בשנים 1936—1938 היו קיימים קורסים מסוג זה ליד בית־הספר לעובדי־רכבת בפולטאבה, ובשנים 1937—1938 — בהייבורן שבמחוז אודיסה [9]. רק חלק מהמשתלמים בהם נשלח לבירוביג'אן. לדברי

3 פאלטעראוויטש, טויזנט ארבעטער — צוויי איבערוואנדערער, ב"ש מיום 15 בספטמבר 1932.
4 שם, 4 ביוני 1935.
5 שם, 30 ביוני 1935.
6 שם, 10 ביולי 1935.
7 האבקין 2 יאר, עמ' 22.
8 טריבונה 1936, חוב' 19.
9 עמעס מהימים 29 במארס ו־4 באפריל 1938.

חאבקין[10], עבדו ב־1936 בתחנת־הרכבת של העיר בירוביג'אן 37 יהודים, בעוד שמספר־העובדים הכולל בתחנה זו היה 76. כמו־כן עבדו יהודים במוסך של תחנת־הרכבת אובלוצ'יה. ב־1937 היו במחוז 240 עובדי־רכבת יהודיים[11]. באותה שנה נשלחה רכבת "יהודית" מיוחדת (מספר ЭМ–729–69) מאר־כארה, דרך אובלוצ'יה ובירוביג'אן לחאבארובסק, שבה היה כל הצוות יהודי[12]. הסופר הרשל וינוקור מספר[13] על יהודים, שעבדו במוסך־הרכבת בסמידוביץ' ב־1939. אף הסופר שמואל גורדון, שביקר בבירוביג'אן ב־1946, נתקל בעובדי־רכבת יהודיים בתפקידים שונים בתחנות אובלוצ'יה ואין[14].

מנהל תחנת הרכבת בירוביג'אן, החל ב־1937, הוא היהודי גריגורי ונדרוב.

יהודים בעבודות־יער

כאמור[15], נסתיים הנסיון הראשון להכנסת יהודים לעבודות־יער, שנעשה בחורף 1928/29, בכשלון חרוץ. בסוף 1931 פגש הסופר משה דוברוביצקי, בשעת ביקורו עם משלחת פועלים מבילורוסיה בבירוביג'אן, קבוצות יהודים, שעבדו במשק־היער הבירי וגם במקומות אחרים לשם חיסול הפיגור בעבודות־היער[16]. קדישביץ' כותב באותו עניין[17]: "בשנת 1931 השתתפו בבירו־ביג'אן בפעם הראשונה בהכנת עצים המונים ניכרים של מהגרים יהודיים. כמה מאות של חברי־קולחוזים יהודיים, עובדי סובחוזים ופועלים אחרים, בעלי־מלאכה ופקידים — — — שבאו מחלקים שונים של ברית־המועצות ומחוץ־לארץ עסקו זמן ממושך בחטיבת עצים ובהעברתם לא רק למפעליהם, אלא בעיקר למשקי־היער הממלכתיים. מהגרים יהודיים רבים, הן מקומיים והן מארגנטינה, ליטא ומקומות אחרים, שלא עסקו מעולם בעבודה זו ולא ראו טאיגה, גילו התלהבות ומסירות לעבודה קשה זו — — — כמה קבוצות הצטיינו במיוחד". הדברים אמורים כאן בגיוס מיוחד של עובדים, עסקני־תרבות, אנשי־המפלגה וכו' לשם עזרה חד־פעמית לביצועה של התכנית להכנת עצים[18] ולא בעיסוק רגיל וקבוע. בדרך כלל עבדו יהודים מועטים

10 חאבקין 2 יאר, עמ' 22.
11 טריבונה 1937, חוב' 5.
12 שם, 1937, חוב' 6.
13 ה. ווינאקור, ישובים און מענטשן, שטערן מיום 6 במאי 1939.
14 איניקייט מיום 20 באוגוסט 1946.
15 ראה עמ' 80—81, 145—146.
16 דוברוביצקי, עמ' 66—68.
17 קדישביץ' הייגט, עמ' 37—38.
18 שם, עמ' 36.

בעבודות־יער בבירוביג'אן. לפי עדותו של ואלדמאן[19], סירבו להעסיק יהודים בעבודות־יער, מתוך דעה קדומה, שאין הם מסוגלים לכך. הכוונה כאן לעבודות־יער כמשלח־יד ולא לזו הכרוכה, כרגיל, במשק החקלאי, שבה עסקו גם המתיישבים היהודיים.

* *
*

בסופו של דבר נהפך מפעל ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן, שלפי כוונתם הראשונה של יוזמיו היה צריך להיות, כאמור, מפעל חקלאי, למפעל עירוני. תהליך העיור התגבר בעיקר עם ארגון המחוז בסוף 1934, שעמו נפתחה תקופה חדשה בתולדות ההתיישבות בבירוביג'אן. רוב המהגרים נהר העירה, ומסיבה זו גדל הפער בין ההתיישבות העירונית לכפרית. העיר בירוביג'אן, שהופלתה לטובה משאר המקומות, נתרחבה בהתמדה. והוא הדין בעיר השנייה של המחוז — אובלוצ'יה. בשתי ערים אלו התרכז רובה של האוכלוסיה היהודית, שהועסקה לא רק במלאכה ובתעשייה אלא גם במינהל, בפקידות, במסחר הממלכתי ובמקצועות חפשיים. היא מוסיפה לתרום, גם בשעה זו, את חלקה לפיתוחו של המחוז, ורבים מבניה מצטיינים בעבודתם.

19. א. וואלדמאן, שאפן שטענדיקע קאדרען יידישע וואלד־ארבעטער, ב"ש מיום 30 ביוני 1935.

8. השירות הרפואי

השירות הרפואי המוגבל ובעל הרמה הירודה היה אחת מנקודות־התורפה של ההתיישבות בבירוביג'אן. בתקופה הראשונה בתולדותיו של המפעל היו בכמה ממרכזי־היישוב תחנות לעזרה ראשונה (медпункты), בדרך כלל בהנהלתו של חובש, בעל נסיון דל במקצועו, שלרשותו עמד ארגז של תרופות. במספר מקומות היו גם חדרים לחולים עם מיטות מועטות. בסוף 1931 היו בכל "הנפה הבירוביג'אנית"—לשירותה של אוכלוסיה מפוזרת על פני שטח גדול— 4 רופאים, 5 חדרים לחולים, מרפאה אחת, 13 תחנות עזרה ראשונה כנ"ל ורופא־שיניים אחד[1]. בסוף 1932 הוקם בעיר בירוביג'אן בית־חולים קטן, בעזרת ה"אוזט" במוסקבה. באותה שנה נחתם הסכם בין ה"אוזט" לבין "הצלב האדום" בעניין שיתוף־פעולה בתחומי הרפואה וההיגיינה בבירוביג'אן, אך ההתקדמות היתה אטית ביותר.

בסוף 1934, עם התארגנותו של "המחוז היהודי האוטונומי" היו כאן, לפי עדותה של חוצימסקי[2], מנהלת מחלקת הבריאות המחוזית, 19 רופאים, כמח־ציתם צעירים, שלא מזמן סיימו את חוק־לימודיהם. הצוות של העובדים בעלי ההשכלה הרפואית התיכונית גדל בהדרגה, הודות לשליחת בוגרי טכניונים רפואיים בברית־המועצות לעבודה קבועה בבירוביג'אן. בשטח זה הוגשה עזרה ניכרת על־ידי הטכניון הרפואי היהודי בהייסין שבאוקראינה: בשנים 1931—1933 באו 4 קבוצות של בוגרי טכניון זה, שמנו 35 איש[3], וב־22 באוגוסט 1935 — קבוצה נוספת בת 21 בוגרים, מהם 12 חובשים ו־9 מיילדות[4]. אנשי הייסין החזיקו, בדרך כלל, מעמד במקומות־עבודתם. ב־1935 הוחל בהקמת בניין בן 4 קומות, שנועד לשמש בית־חולים בעיר בירוביג'אן, והבנייה נמשכה שנים. ב־1936 הגיע מספר המיטות בבתי־החולים במחוז ל־399[5] ומספר הרופאים — ל־34. לשירותם של אלה עמד רוקח אחד, כפי

1 סודארסקי 1933, עמ' 81.
2 ב"ש מיום 26 בדצמבר 1934.
3 שם, 23 באפריל ו־19 באוגוסט 1933.
4 שם, 27 באוגוסט 1935.
5 נ"ל 1937, חוב' אוגוסט.

שנמסר בדין־וחשבון של בארקמאן[6], נציג הקומיסאריון העממי לבריאות, בישיבת נשיאות ה"קומזט" ב־27 ביולי 1936.

ב־1947 היו בבירוביג'אן[7] 14 בתי־חולים, 30 מרפאות, 50 תחנות לעזרה ראשונה, תחנת מאלאריה ותחנה לעירוי־דם. במחוז עבדו 57 רופאים. במקור לידיעה זו לא צוינו היקפם ורמתם המקצועית של המוסדות הנ"ל. במרוצת הזמן השתפר במידה ניכרת השירות הרפואי בבירוביג'אן. מספר הרופאים גדל בהתמדה והגיע ב־1960 ל־188, ואילו מספר החובשים והאחיות עלה בפרק־זמן זה ל־851[8]. לשירות הצטרפו רופאים מנוסים ומצטיינים, והטכניון המקומי לרפואה סיפק את הדרישה לחובשים ולאחיות. בבית־החולים בעיר בירוביג'אן יש מחלקות מרובות והוא מצויד, יחסית, כהלכה. עכשיו נמצאים במחוז 23 בתי־חולים, 11 מהם ביישובים כפריים[9].

מקום־המרפא קולדור[10]

בנפת אובלוצ'יה, 35 ק"מ מתחנת־ביראקאן שעל מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, בעמק מוקף הרים מכוסים יערות נמצא מקום־מרפא, שהתפרסם גם מעבר לתחומי־המחוז, תודות למעיינותיו החמים, העשירים בגפרית, כלור, ברזל, סיד ומינרלים אחרים, המביאים מרפא ממחלות שונות, כגון שגרון, מחלות עור, קיבה, נשים ועוד.

השם קולדור מוצאו מלשון הגולדים ומשמעותו — חם. רווחות הרבה אגדות על דרך גילוים של מעיינות קולדור ועל סגולותיהם הרפואיות, וזו תמציתן: צייד טונגוסי גילה את המעיינות במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה בשעת רדיפה אחר איילה פצועה. הוא הבחין, שזו שמה את רגלה הפצועה במימי המעיין. מקום זה הוכר כקדוש על־ידי הטונגוסים ונשמר כסודי בקפ־דנות במשך ימים רבים. לסוף גילה טונגוסי אחד סוד זה לאיש לבן בעד שוחד, או מחמת ידידות, והוא, הטונגוסי, נענש על כך קשה על־ידי בני־שבטו.

מעיינות־קולדור התפרסמו במיוחד בתקופת התקנתה של מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית באזור, היינו, בשנים 1908—1916; ומאז ואילך נהרו לכאן חולים מרובים לא רק מהאזור אלא גם מחאבארובסק, מאנג'וריה, סיביר, סאחא־

6 עמעס מיום 30 ביולי 1936.
7 אייניקייט מהימים 6 בפברואר ו־16 באוגוסט 1947.
8 ב"ש מיום 23 באוקטובר 1960.
9 שם, 15 בנובמבר 1961.
10 חלק ניכר מהנתונים על קולדור שאוב מתוך החוברת Др. В.А. Игошин, Куль-дур, Москва-Хабаровск 1934; ראה גם: Курорты СССР, Москва 1962, стр. 384—385.

לין ומקומות אחרים. הגישה לקולדור בדרך בוצית, משופעת בחורים ובורות, מביראקאן היתה קשה וממושכת. היו נוסעים בעגלה עד מחצית־הדרך, נחים קצת בצריף, שעמד על אם הדרך (половинка), ומשם היו מתקדמים עד לקולדור. הנסיעה היתה נמשכת לא פחות מ־8 שעות בקיץ ומ־5—6 בחורף. הריפוי בוצע בתנאים פרימיטיביים, ללא כל השגחה רפואית, וכ״אמבטיות״ שימשו בורות, שנחפרו על־ידי החולים עצמם.

ההתעניינות במעיינות קולדור גברה משנה לשנה. תהליך הפיכתו למקום־מרפא מודרני התחיל ב־1923, והוא נמשך בקצב מוגבר מ־1926, עם העברתו לרשות המינהל של הביטוח הסוציאלי במזרח הרחוק. ב־1927 הועמד קולדור לשירות הקהל במשך כל ימות השנה, ומ־1930 הועסק שם רופא קבוע. במרוצת־השנים הוקמו כאן בתי־מלון, בית־חולים, חדרי־אמבטיות, מרפאה, חדר־אוכל, תחנת־חשמל ועוד. ליד מקום־המרפא הוקם משק־עזר ונוסד יישוב. בנובמבר 1935 הוחלט לקרוא את מקום־המרפא על שמו של קאלינין, לכבוד יום הולדתו ה־60. שני המעיינות החשובים ביותר בקולדור הם: ״הצינור הגדול״ (Большая труба) ו״מעיין הנעורים״ (Ключ моло-дости); טמפראטורת מימיו של הראשון מגיעה ל־71°C, ואילו של השני ל־48°C.

לפיתוחו של מקום־המרפא סייעו התקנת הדרך אליו מביראקאן וסלילת מסילת הברזל מאיזבסטקובי לאורגאל, העוברת דרך קולדור. במשך 11 החדשים הראשונים של 1961 עברו דרך בית־המרפא, הנמצא עכשיו בניהול האיגודים המקצועיים, 7,000 מבריאים מתושבי המחוז, המזרח הרחוק ומרכזה של ברית המועצות[11].

11 ב״ש מיום 5 בדצמבר 1961.

9. יישובי־המחוז

העיר בירוביג׳אן

העיר הראשית של "המחוז היהודי האוטונומי" ומרכזו המשקי והתרבותי היא העיר בירוביג׳אן. היא שוכנת על מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, במרחק של 8,361 ק"מ ממוסקבה [1], 940 מהנמל ולאדיבוסטוק [2] ו־175 ממערב לבירת החבל חאבארובסק [3], בערך באמצע הדרך בין הקצה המערבי והמזרחי של קטע מסילה זו, העוברת בגבולות בירוביג׳אן. העיר משתרעת על הגדה השמאלית של הנהר בירה הגדולה.

עיר זו התפתחה מהכפר טיכונקאיה לשעבר, שנוסד ב־1912, עם סלילת מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית בשטחה של בירוביג׳אן. יש שני הסברים למקור השם של הכפר: א. הוא ניתן על־שם הצייד טיכון [4], שהיה לו במקום זה משק בודד (заимка); ב. טיכונקאיה פירושה ברוסית שקטה, ואכן היה זה כפר שקט. ההסבר השני מתקבל פחות על דעתנו מהראשון, אם כי הוא מקובל יותר, הואיל וכל הכפרים באזור זה היו בימים ההם נידחים ושקטים, ולא מובן הדבר משום־מה זכה כפר זה דווקא לאותו שם.

בשנת 1928, כשנבחרה טיכונקאיה למרכז ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן, היתה היא כפר קטן ונידח, בעל סמטות חשוכות ומלא ביצות, ליד תחנת־רכבת קטנה, שלא כל הרכבות היו נעצרות בה. כאן גרו בבקתות עלובות בעיקר עובדי רכבת, ציידים וחקלאים מועטים.

בחירת טיכונקאיה למרכז ההתיישבות חרץ את גורלה. לפי החלטת הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי מיום 20 באוגוסט 1930, היא נהפכה ב־1 באוקטובר 1930 למרכז "הנפה הבירוביג׳אנית"; ועובדה זו קבעה במידה מרובה את מהלך התפתחותה. מעתה שוכנו בה מוסדות נפתיים, נוסף להתיישבותיים, שהיו בה כבר מ־1928. ב־23 בנובמבר 1931 קיבל הכפר מעמד של "יישוב־פועלים" (рабочий поселок) ושמו הוחלף באופן רשמי ל"בירוביג׳אן" [5].

1 ס.ס.ס.ר. 1963, עמ׳ 47.

2 ברוק, דו"ח קומזט I, עמ׳ 29; ס.ס.ס.ר. 1963, עמ׳ 37, 47.

2 ברוק דו"ח קומזט I, עמ׳ 29.

3 Большая советская энциклопедия. Второе издание, Москва 1950, т. v, статья "Биробиджан".

4 מגיד, עמ׳ 158.

5 טריבונה 1934, חוב׳ 12.

אמנם גם במשך זמן רב לאחר־מכן הוסיפו באופן בלתי רשמי להשתמש בשמו לשעבר טיכונקאיה. ב־18 בפברואר 1932 נתכנסה ישיבת־המליאה הראשונה של מועצת היישוב[6]. כראשה נבחר מיכאל ראשקס.

שינוי המעמד והשם לא חולל תמורה ניכרת במראה "העיר בירוביג'אן", כפי שהתחילו לכנות אותה מאז ברבים, אם כי מבחינה רשמית נהפך היישוב לעיר רק על־סמך החלטת הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק "על הרכב המחוז ונפותיו" מיום 8 באוקטובר 1934[7].

ב־1932 הותקנו ב"עיר" מדרכות־עץ, שלא הועילו הרבה, הואיל והן שקעו בבוץ[8]. כבר היתה כאן תחנת־טלפונים קטנה עם 100 מנויים, ואפשר היה לקיים שיחות עם חאבארובסק ויישובים אחרים בגבולות הנפה[9]. ב־7 בנובמבר 1933 נשלמה התקנתו של גשר־עץ על הבירה[10], שחיבר את היישוב עם הגדה הימנית, שבה התרכזו מקומות־ההתיישבות. עד לסידור זה היו חוצים את הנהר באמצעות המעברה ה"מפורסמת", שהיתה האמצעי היחיד לתעבורה מטיכונקאיה לאזור שמדרום לה בכיוון לאמור. זו לא היתה, דרך־קבע, במצב תקין, ובזמן הפשרת הקרח לא פעלה כל עיקר. צריף העץ העלוב והצר, ששימש כתחנת־הרכבת של טיכונקאיה, הוחלף בשנה זו בצריף־עץ יותר גדול עם שלט דו־לשוני (ביידיש וברוסית): "סט. בירעבידזשאנ־Ст. Биробиджан". במקום הוקמו כמה בתי־עץ, בכללם אחד בשביל מוסדות הנפה, שהוחל בהעברתם לכאן ב־2 באפריל 1933[11]. יש להעיר, שהבנייה היתה בלתי־מתוכננת, ובכל פינה שררו לכלוך ואי־סדרים. לא לחינם כינה ליברברג[12] את "העיר בירוביג'אן" בכינוס־המועצות המחוזי

6 שם, 1932, חוב' 8.

7 לפי ב"ש מיום 21 באוקטובר 1934 ולפי אֶקטיאבר מיום 4 בנובמבר 1934; לעומת זאת לפי יד.א.ג. 1960, עמ' 7 ולפי Советская историческая энциклопедия, Москва 1962, том 2, стр. 464 (להלן: א.ה.), נהפך יישוב־הפועלים בירו־ביג'אן לעיר ב־1937.

8 א. פרלמאן, מראשי ה"אגראיד" בפולין, שביקר בבירוביג'אן ביולי־אוגוסט 1934, מתאר את המדרכות כדלקמן: "הקרשים מעץ במקום המדרכה... עשויים לגרום לשבירת המפרקת" (פרלמאן, עמ' 59).

9 קדישביץ' היינט, עמ' 21. ב־1930 היו בבירוביג'אן רק 4 מכשירי־טלפונים (ב"ש מיום 23 בדצמבר 1934).

10 קדישביץ' 2(6), עמ' 66. ב־1962 נפתח לשירות הציבור גשר חדש מברזל־בטון (ב"ש מיום 4 בנובמבר 1962).

11 איקאֶר 1933, חוב' יוני.

12 ב"ש מיום 5 ביאנואר 1935.

הראשון בשם "גנילאָפיאטאָווקע"[13] אף די ברעגן פון בירע" ("גנילופיאטובקה על גדות הבירה"), הואיל והיא הזכירה לו את העיירות היהודיות העלובות באוקראינה ובבילורוסיה ב"תחום המושב" לשעבר.

משנת 1935, כשבירוביג'אן כבר היתה עיר מחוזית, ואילך, התפתחה בה הבנייה. מעתה מתוארת העיר בכתבי־התעמולה המרובים כ"יער של פיגומים". בזמן זה הוקמו בה בתי־האבן הראשונים (בית־המועצות בן 4 קומות, בית־הספר היהודי בן 3 קומות וכו'). לשם הרמת קרנה של העיר סופחו אליה בשנה הנ"ל הנפה הבירוביג'אנית, על כל מועצותיה, ובחרו בליברברג, יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי, ליושב־ראש מועצת העיר, ובחאבקין, מזכיר הוועד המפלגתי המחוזי, למזכיר הראשון של הוועד המפלגתי העירוני. ההקצבות לבניית העיר גדלו בהתמדה. לפי עדותו של חאבקין[14], הוקצבו למטרה זו ב־1933 — 1.5 מיליון רובל, ב־1934 — 3 מיליון וב־1935, נוסף להקצבות לבניית תחנת־הרכבת, קולנוע, ובנייני־ציבור אחרים, 16.9 מיליון רובל. פאר בנייני העיר בבירוביג'אן היה זה של תחנת־הרכבת, שהוחל בהקמתו ב־25 במאי 1935[15] ושנשלם בחפזון רב עד סוף השנה. פתיחתו נערכה רק ב־20 באוקטובר 1936[16], לדברי נוביק[17], מחמת קשיים באספקת־החשמל. בתנאי בירוביג'אן, בעיקר בימים ההם, היה זה בניין יפה, בן 2 קומות, רחב־ממדים, עם בית מלון, מזנון, מחסנים וכו'. מזמן פתיחתו התחילו להעצר בתחנה כל הרכבות, שעברו בקו זו, לרבות המהירות שבהן. באותו זמן הוקם כאן הקולנוע עם אולם בן 450 מקומות־ישיבה. בנייתו נמשכה ב־1936, ואף פתיחתו נערכה באיחור. הוא כונה בשם "בירוביג'אן". נוסף לבניינים הציבוריים הוקמו בפרק־זמן זה בתי־מגורים רבים מעץ, בני שתי קומות וקומה אחת. ב־1936 הוחל בריצופם של רחובות העיר. ב־5 ביוני 1936[18] נפתח בעיר "פארק לתרבות ונופש", המשתרע על אי מוקף במי־הבירה הגדולה, וכמנהלו נתמנה גרצברג. אבות־העיר התחילו לחלום על כרך גדול על שתי גדות הבירה: בעברו הימני תוקם עיר חדישה ומתוכננת, ואילו העיר הקיימת בגדה השמאלית תהפך לאזור־תעשייה. תכנית זו הוגשה ב־1934 על־ידי קבוצת אדריכלים, בראשותו של האנס מאיר, אדריכל שווייצארי ידוע, שכבר קודם לכן תכנן את הקמתן של ערים אחרות בברית־המועצות, כגון מאגניטוגורסק, והמהנדס א. ס. סלאוויין[19]. בישיבה החגיגית של מליאת מועצת

13 פאראפראזה לנהר פיאטיגנילעווקע (סרחון) המתואר על ידי מנדלי־מוכר־ספרים ב"מסעות בנימין השלישי" ו"בעמק הבכא".

14 ב"ש מיום 7 בנובמבר 1935.
15 שם, 28 במאי 1935.
16 טריבונה 1937, חוב' 1.
17 נ"ל 1936, חוב' נובמבר.
18 טריבונה 1937, חוב' 5.
19 ב"ש מיום 29 באוגוסט 1934.

העירייה מיום 10 ביאנואר 1936, לכבוד יום השנה המאה להולדתו של מנדלי־מוכר־ספרים, נתקבלה החלטה לכנות את הרחוב הראשון בגדה הימנית בשם "פרוספקט מנדלי" [20]. אמנם ה"סבא" של הספרות היהודית לא זכה שפרוספקט זה ייבנה ויכונה על שמו. בגדה הימנית ליד "הסופקה" נוסד רק יישוב קטן — "יישוב הפארטיזאנים". מתיישביו הראשונים — מהגרים יהודיים מגרמניה וצרפת — באו לשם ב־1932, בנו בית והתקינו מחצבה, אך השטפון החזק, שפקד בזמן זה את בירוביג'אן, ניתק אותם ממרכז־היישוב. ב־1936 גרו ב"יישוב הפרטיזאנים" כ־700 איש, והוא התפתח במידה ניכרת בשנים הבאות. ב־1938 נוספו לבנייני־הציבור בעיר: בית־חולים ל־110 מיטות, בית־דפוס ובית מלון עם 50 מיטות. כן הלך ונשלם בניין הספרייה [21].

העיר קיבלה בהדרגה את צביונה של היום. רחובותיה הראשיים רוצפו; ובחלקם צופו באספאלט, וניטעו בה שדרות־עצים. בשטח זה פעל רבות ראובן שטיין, מהגר מארצות־הברית. כן סופקה לעיר תאורה חשמלית והופעל בה שירות אוטובוסים ומוניות. בזמן האחרון נתרבה כאן מספרם של הבניינים רבי הקומות. עם זאת לא הותקנו בעיר מערכות־ביוב ואספקת־מים, למרות־מה שרבות דובר ונכתב על כך [22].

רחובותיה הראשיים של העיר הם עכשיו על שמות: לנין, שלום־עליכם, קאלינין (כונה על שמו ב־1935 למלאות לו 60 שנה), אוקטובר והרחוב הסובייטי. השם שלום־עליכם ניתן לרחוב ב־1946 [23], מסתבר, למלאות שלושים שנה לפטירתו של הסופר הדגול. השמות הראשונים של הרחובות היו אחרים, כגון "על שם פוסטישב" [24], "הפארטיזאנים", "ואלדהיים".

הנתונים על אוכלוסית העיר בירוביג'אן בשנים שונות אינם זהים במקורות השונים. בלוח I ניתנים מספרים מתקבלים על הדעת של אוכלוסית העיר, תוך ציון מקורם בהערות.

מתוך מפקד־האוכלוסים האחרון (1959) יוצא, שכ־25% מכלל האוכלוסיה במחוז גרו בעיר בירוביג'אן (40,667 מתוך 162,856).

20 טריבונה 1936, חוב' 2.

21 עמעס מיום 14 בדצמבר 1938.

22 בתכנית שבע השנים מופיע שוב סעיף זה: "תושבי העיר בירוביג'אן יזכו בסוף שנת 1960 באספקת־מים עירונית ובסוף 7 השנים בביוב עירוני" (ייד.א.ג. 1960, עמ' 21). בגליון ב"ש מיום 4 ביולי 1962 מופיעה תמונה ומתחתה כותרת: "על הבנייה של מערכת אספקת־המים בבירוביג'אן".

23 איינקייט מיום 16 במאי 1946.

24 על שם פאבל פטרוביץ' פוסטישב, עסקן סובייטי ידוע, שנלחם בגבולות בירוביג'אן כראש־פרטיזאנים ולאחר מכן כקומיסאר־חזית של הצבא האדום במזרח־הרחוק.

לוח 1. אוכלוסית העיר בירוביג'אן (טיכונקאיה) בשנים 1926—1959 [25]

התאריכים	מספר הנפשות
דצמבר 1926	881[26]
1929	1,288[27]
סוף 1931	3,000[28]
1932	4,000[29]
1933	7,000[30]
1934	8,000[31]
אוקטובר 1935	10,300[32]
מאי 1936	קרוב ל־15,000[33]
1 ביאנואר 1937	20,000[34]
17 ביאנואר 1939	29,648[35]
1957	37,500[36]
15 ביאנואר 1959	40,667[37]

בפרסומים על תוצאות מפקדי־האוכלוסים לא צוין עד כה מספר היהודים בעיר בירוביג'אן. באוקטובר 1930 העריך אב. אפשטיין [38] — מראשי ה"אי־קאַר" בארצות־הברית, שביקר בזמן זה בבירוביג'אן — את מספר היהודים בטיכונקאיה ל־500. בנובמבר 1935 גרו בעיר בירוביג'אן, לפי דברי חאבקין [39], 6000 יהודים בכלל 11,000 תושבים. בישיבת־המליאה של ה"קומזט" ב־4 בפברואר 1936 העריך ב. טרוצקי [40] את שיעורם של יהודי העיר בירוביג'אן

25 לגבי השנים, שאינן מופיעות בלוח, אין ברשותנו נתונים.
26 ואנייב, עמ' 45.
27 נוביק, עמ' 101.
28 ב"ש מיום 7 בנובמבר 1935.
29 טריבונה 1932, חוב' 14—15.
30 נוביק, עמ' 101.
31 יי.א.ג. 1960, עמ' 10.
32 ב"ש מיום 14 באוקטובר 1935.
33 חאבקין 2 יאַר, עמ' 15.
34 טריבונה 1937, חוב' 8.
35 איטוגי ר.ס.פ.ס.ר., עמ' 38.
36 א.ס.ק. III, כרך 1, עמ' 1046.
37 איטוגי ר.ס.פ.ס.ר., עמ' 38.
38 אב. אפשטיין כ"י.
39 עמעס מהימים 7, 10 בנובמבר 1935.
40 Б.И. Троцкий, Строительство Еврейской автономной области в 1935 и 1936 годах, Москва 1936, стр. 8.

ב־55% מכלל האוכלוסיה של העיר, שמנתה לפי דבריו, 13,000 איש. באכמוט־סקי [41] העריך את שיעור האוכלוסיה היהודית בעיר ב־1946 ב־50%. אם תובא בחשבון העובדה, שכל האוכלוסיה היהודית העירונית במחוז מנתה ב־1959 כ־12,000, הרי אין להניח, שמספר התושבים היהודיים בעיר בירוביג'אן עולה על 10,000.

אובלוצ'יה

עיר זו, שהיא מרכז נפה באותו שם ואחת משתי ערי־המחוז, היא היישוב השני בגדלו ובחשיבותו לאחר העיר בירוביג'אן. היא משתרעת על שתי גדותיו של הנהר חינגאן ומוקפת משלושה צדדים על־ידי הריו של רכס החינגאן הקטן. אובלוצ'יה היא תחנת־הרכבת הראשונה של מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית בגבולות בירוביג'אן מצד מערב, ומכאן כינויה — "שער המחוז היהודי האוטונומי". היישוב הועבר למחוז מנפת חינגאן־ארכארה, בהתאם להחלטת הוועד הפועל החבלי מיום 8 באוקטובר 1934 [42].

יישוב זה נוסד ב־7 באוקטובר 1911 בשעת התקנת המסילה הטראנס־סיבירית באזור. מתחנת־רכבת קטנה בשם סאלולי — השם אובלוצ'יה ניתן לו בזמן מאוחר יותר [43] — הוא התפתח ליישוב עירוני, וב־1938 קיבל את המעמד של עיר. ב־1929 מנתה האוכלוסיה 3,935 נפש [44], ב־1933 — 7,200 [45], ב־1939 — 13,598 [46] וב־1959 15,277 נפש [47], בכללה מספר ניכר של עובדי־רכבת. באובלוצ'יה תחנת־רכבת גדולה (שנחנכה ב־1936 לרגל יום השנה השני של המחוז), מוסך־רכבת, בתי־ספר, בית־חולים, איצטדיון, ספריות וכו'.

איזבסטקובי

יישוב עירוני בנפת אובלוצ'יה, על מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית. כאן מתחילה המסילה, העוברת דרך קולדור לאורגאל. יישוב זה שימש מרכז גדול למחנות־אסירים [48].

41 נ"ל, 1946, חוב' מאי.
42 ב"ש מיום 21 באוקטובר 1934.
43 שם, 8 באוקטובר 1961.
44 ואנייב, עמ' 45.
45 א.ס.ג. I — אובלוצ'יה.
46 איטוגי ר.ס.פ.ס.ר. עמ' 38.
47 שם, שם.
48 לפי עדותו של לייזר פישמאן, איש ראדום, שב־1941 היה אסור באחד המחנות המסונפים למרכז איזבסטקובי.

ביראקאן

יישוב עירוני בנפת־אובלוצ'יה על מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, בין אובלוצ'יה ותחנת־הרכבת בירוביג'אן. ב־1928 היה כאן כפר קטן. בארטלים לעיבוד סיד, הפקת־זפת ועיבוד שיש עבדו בשעתו יהודים. באוקטובר 1930 גרו שם, לפי עדותו של אב. אפשטיין[49], 100 יהודים. ב־1929 מנה היישוב 2,113 נפש[50], ב־1933 — 2,500[51], ב־1956 — 5,300[52]. הורודינסקי, שביקר ביישוב בסתיו 1958, מציין[53], שחיים בו יהודים מועטים מאוד. ליד היישוב נמצא בית־חרושת לנייר[54].

בירה

יישוב־פועלים בנפת אובלוצ'יה על מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, במרחק של 60 ק"מ ממערב לעיר בירוביג'אן. בשנות השלושים שימשה מרכז־נפה באותו שם.

ב־1931 הוחל כאן בהקמת בית־חרושת לבתים סטאנדארטיים, שבו עבדו מהגרים יהודיים[55]. בבירה נמצאים מוסך־רכבת, מרכז סובחוז־הדבורים ומשק־יערות.

ב־1929 מנתה אוכלוסית היישוב 1,883 נפש[56], ב־1933 — 4,500[57].

וולוצ'אייבקה

יישוב בנפת סמידוביץ' במזרחו של המחוז על המסילה הטראנס־סיבירית, קרוב לחאבארובסק. נקרא על־שם וולוצ'אייב, המתיישב הראשון כאן לפני למעלה מ־80 שנה[58]. היישוב מפורסם ברחבי ברית־המועצות מחמת הקרבות המכריעים, שהתנהלו כאן בפברואר 1922, שבהם נחלו הפארטיזאנים הסובייטיים נצחון (ב־12 בפברואר) על היאפאנים. 118 קרבנות־הקרב נקברו כאן בקבר־אחים. לזכרם הוקמה על ה"סופקה" "יון קוראן", על גג של בית־ספר

49 אב. אפשטיין כ"י.
50 ואנייב, עמ' 45.
51 אקטיאבר מיום 24 במארס 1933.
52 א.ס.ק. III, כרך 1, עמ' 1036.
53 הורודינסקי, עמ' 28.
54 ראה עמ' 218.
55 ראה עמ' 214.
56 ואנייב, עמ' 45.
57 אקטיאבר מיום 24 במארס 1933.
58 טריבונה 1937, חוב' 2.

בן שתי קומות, אנדרטת־בטון בצורת חייל מחזיק רובה מעל ראשו. בכמה שירים עממיים, המושרים בפי כל בברית־המועצות, מוזכרים קרבות וולוצ׳א־ייבקה. בסוף שנות השלושים הוקם בקרבת־מקום יישוב בשם וולוצ׳אייבקה 2[59], שבו מתחילה מסילת־הברזל, המקשרת את המסילה הטראנס־סיבירית עם העיר קומסומולסק על האמור. בסביבת וולוצ׳אייבקה היה קיים היישוב החקלאי היהודי ״איקאר״ וכן נעשה כאן בשעתו הנסיון להקים ״עיירה סוציאליסטית״ [60].

ייקאטרינו־ניקולסקויה

יישוב בקצה הדרומי־מערבי של המחוז, על הנהר אמור, שנוסד במאה התשע־עשרה ככפר קוזאקי (סטאניצה). עד 1 באוקטובר 1930 שימש מרכז של נפה בשם זה. אוכלוסיתו מנתה אז, לפי א. רור [61], 2,000 איש. בנובמבר 1935, שבו מלאו 60 שנה לקאלינין, כונה היישוב בשם ״קאלינינסק״. אמנם עכשיו הוא נקרא בשמו הישן. הכפר שימש ב־1928 בסיס להתיישבות היהודים ברצועת־האמור [62]. בו הונח היסוד לטכניון למיכון החקלאות [63].

לונדוקו

יישוב עירוני בנפת אובלוצ׳יה ותחנת־רכבת על מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, בין אובלוצ׳יה והעיר בירוביג׳אן, במרחק של 85 ק״מ ממנה ושל 30 ק״מ מהיישוב בירה. בעבר היה זה יישוב־פועלים קטן, בן כמה עשרות נפשות, אך הוא התפתח תודות לבית־החרושת לסיד, שהוקם כאן [64]. ב־1939 מנתה אוכלוסיתו למעלה מ־2,000 נפש [65]; ב־1959 — 3,500 [66].

לנינסקויה

היישוב משמש מרכז של נפה בשם זה. הוא שוכן על חופי הנהר אמור. בו תחנת רכבת סופית על המסילה: העיר בירוביג׳אן — לנינסק. בעבר נקרא היישוב בשם ״בלוכרובו״, על־שם הגנרל בלוכר, מפקד הצבא האדום במזרח הרחוק, ולפני זה היה שמו מיכאילו־סמיונובסקויה. עד 1 באוקטובר 1930 שימש מרכז־נפה באותו שם. נוסד במאה התשע־עשרה ככפר קוזאקי. לפני התחלת ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן מנה הכפר 1,154 תושבים [67].

59 שם, שם.
60 ראה עמ׳ 170—173, 235—236.
61 טריבונה 1929, חוב׳ 6.
62 ראה עמ׳ 81, 83, 143—144.
63 ראה עמ׳ 274.
64 ראה עמ׳ 212.
65 נ״ל 1939, חוב׳ פברואר.
66 א.ג. כרך 2, עמ׳ 490.
67 ברוק, דו״ח קומזט 1, עמ׳ 26.

ב־1934 היו כאן, לפי עדותו של פרלמאן[68], שביקר במקום באותו זמן, יהודים מועטים.

סמידוביץ׳

יישוב זה, שהוא מרכז־נפה באותו שם, נמצא במזרח המחוז, 72 ק״מ מהעיר בירוביג׳אן. לפני ארגון הנפות במחוז ב־1934 נקרא היישוב בשם אין, כשם תחנת הרכבת על המסילה הטראנס־סיבירית, שהוא סמוך לה. באוגוסט 1933 גרו בו, לפי קובץ[69], 143 יהודים, מהם 43 מפרנסים, ואילו ב־1935 — קרוב ל־100 משפחות יהודיות[70], ש־25 מהן היו מאורגנות בארטל לסנדלרות וחייטות.

מספר ניכר מתושבי היישוב הם עובדי מוסך הרכבת בתחנת אין.

* * *

״עיירה סוציאליסטית״[71]

חזיון יוצא־דופן בתולדות ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן הוא הנסיון המיוחד במינו, שנעשה כאן — ייסודה של ״עיירה סוציאליסטית״ (סאצ־שטעטל — соцгородок), שלהקמתה נגשו ב־1931. בהתאם לכוונת יוזמיה מחוגי ה״איקאר״ בארצות־הברית, היא נועדה לשמש דוגמה לכל ברית־המועצות. שמה צריך היה להיות ״איקאר״ על שם הארגון. נשיאו, הפרופ׳ צ׳ארלז קונץ, הקדיש למפעל זה תשומת־לב מיוחדת[72]. לפי התכנית, שהלהיבה והשלתה לא אחד מחולמי־בירוביג׳אן בחוץ־לארץ, בעיקר בארצות־הברית, היתה

68 פרלמאן, עמ׳ 91.

69 ב״זוו מיום 27 באוגוסט 1933. 70 טריבונה 1935, חוב׳ 5.

71 על ״העיירה הסוציאליסטית״ ראה: א) סודרארסקי 1933; ב) איקאר 1932, חוב׳ יאנואר; ג) *Icor Yearbook*, 1933.

72 ב־1929 הגיש הפרופ׳ קונץ ל״קומזט״ תכנית מפורטת להתיישבות יהודית בבירוביג׳אן, שלפיה היא היתה צריכה להיות מבוססת על קולקטיביזאציה, מיכון, התמחות בעבודה ועיור ותיעוש של החקלאות. לפי תכנית זו, היה כל יישוב צריך למנות כ־1,000 משפחות ולהיות מאורגן, מהשנה השנייה של ההתיישבות, בצורת קומונה. בשנה הראשונה היה צריך לנהל את ענייני היישוב ועד מורכב מנציגי ״הקומזט״, ה״אוזט״ ות״איקאר״. תכנית זו נדונה ב־23 במאי 1929, בישיבה משותפת של ה״קומזט״ ונשיאות הוועד של ה״אוזט״, ובה החליטו ״לראות את קווי־היסוד של החלק המעשי שבהצעות הפרופ׳ קונץ כמתקבלים על הדעת בתור נסיון של הצגה חדשה של העבודה ההתיישבותית״ (טריבונה 1929, חוב׳ 13). מסתבר, שרעיון ״העיירה הסוציאליסטית״ הוא גלגול של התכנית הנ״ל, שריח אוטופיסטית נדפה ממנה ושהשלטונות הסובייטיים לא דחוה באופן רשמי, כנראה, מחמת כבודו של המציע.

ה"עיירה" צריכה למנות 5,000—6,000 תושבים ולהכיל ארבעה סקטורים: תעשייתי, חקלאי, תרבותי וסקטור למגורים. בסקטור התעשייתי, שנועד להיות העיקרי, היתה כוונה לבנות בתי־חרושת לרהיטים, לבתים טרומיים ולשימורים (ל־1,500 עובדים). בסקטור החקלאי, שהיה צריך להתבסס על שתי הקומונות הבירוביג'אניות בסביבת וולוצ'אייבקה — "איקאר" היהודית ושכנתה "טיכואוקיאנסקי אוקטיאבר" האוקראינית — עמדו להקים 20 רפתות ל־2,000 ראשי־בקר, 20 דירי־חזירים ל־2,000 ראש, לולים ל־50,000 עופות וכו'. בסקטור־המגורים עמדו להקים 25 בתים, בני שתי קומות, ו־100 דירות בכל אחד מהם. הסקטור התרבותי היה צריך להוות "קומבינאט־לימודים", מורכב מפעוטון עד לפוליטכניון, מועדונים, ספריות, בתי־תרבות, תיאטרון וכו'. ה"עיירה" נועדה להיות, לפי הגדרת יוזמיה, "קומבינאט תעשייתי־חקלאי".

הוחלט להקים את המפעל על ה"סופקה", המרוחקת כ־9 ק"מ מתחנת־הרכבת וולוצ'אייבקה, כ־30 ק"מ מחאבארובסק וכ־130 ק"מ מהעיר בירוביג'אן. עם בוני "העיירה" נמנו בעיקר מהגרים מארצות־הברית, ארגנטינה, ליטא, גרמניה וארצות אחרות. בתכנונה ומימונה השתתף באופן פעיל ה"איקאר" מארצות־הברית, ששלח גם ציוד, כגון: מכונות, תחנת־חשמל קטנה וכו'.

היתה כוונה לבצע את התכנית בשלושה שלבים: 10% ממנה ב־1931, 40% ב־1932 ו־50% ב־1933. למעשה הוקמו בשנה הראשונה: בית אחד בן 32 חדרים (שנועד להיות בית־תרבות, אך שימש, לאחר בנייתו, למגורים), רפת ל־100 ראשי־בקר ודיר ל־100 חזירים. בשנה הבאה נוסף בית אחד. ההתלהבות, שליוותה את התחלת־הבנייה, התנדפה עד מהרה. התברר, שהדבר אינו מציאותי ו"מכל התכנית הגדולה לא נשאר כלום", כפי שמעיד פסח נוביק[73], שביקר שם ב־1936. במקום הוקם רק בית־חרושת לרהיטים, שנבנה והופעל חלקית ב־1933. הוא הופעל במלוא תפוקתו במאי 1935, למלאות שנה להכרזה על "המחוז היהודי האוטונומי", וכונה על־שם הטייס הסובייטי הידוע צ'קאלוב. אמנם ליד בית־החרושת הוקם יישוב־פועלים, אך לא היה כל דמיון בינו לבין "העיירה הסוציאלסטית", שעליה חלמו אנשי ה"איקאר".

אם כי השלטונות הסובייטיים נתנו את הסכמתם להקמתה של "העיירה הסוציאליסטית" — הם ראו, כפי שמסתבר, בעצם התכנית "סטייה שמאלית" מהקו המפלגתי, ודבר זה גרם בעיקר לכשלונה. נוסף לכך היתה היא בלתי מציאותית, ואפילו אוטופיסטית, במסיבותיה המיוחדות של בירוביג'אן.

יושב־ראש העיירה היה פיליפ אמרון, מהגר מארצות־הברית, שחזר אליה לאחר שהות של שנתיים בבירוביג'אן.

73 נוביק, עמ' 82.

10. מעמדם של היהודים בבירוביג'אן

א. יחסים בין יהודים ולא־יהודים

בפרסומים הסובייטיים על בירוביג'אן הוטעם לא פעם, שהאוכלוסיה הלא־יהודית הוותיקה של האזור קיבלה בסבר פנים יפות את המתיישבים היהודיים, הושיטה להם עזרה והתייחסה בכלל בחיוב למפעל ההתיישבותי היהודי, הואיל והבינה, שהוא יביא קדמה לאזור, יסייע להתפתחותו, ובדרך זו יהיה לברכה גם לה, לאוכלוסיה הוותיקה. אמתותה של קביעה זו נראית מפוקפקת לאור עדותו של הפרופ' ברוק[1] בדין וחשבון המוקדם של משלחת ה"קומזט" ב־1927, שלפיה "יודעת האוכלוסיה על הסדר הקרקעות העתיד להתבצע ומתייחסת אליו בדאגה וחששות... היא רואה בהסדר הקרקעות לעתיד אסון". עובדה היא, שההתיישבות היהודית גרמה, קודם כל, להסדר קרקעות באזור, דבר שהיה למורת־רוחם של החקלאים המקומיים, שהיו רגילים מאז התנחלותם כאן לעבד, ללא הפרעות והגבלות, כל חלקת־קרקע, שנראתה להם. יזרסקי, כתבם של כמה עתונים סובייטיים בבירוביג'אן בתחילת ההתיישבות ב־1928, מתאר[2] את יחסם של התושבים המקומיים למהגרים היהודיים במלים אלו: "האוכלוסיה המקומית מתייחסת באדישות ובציפיה. נוסחתם חסרת־הרוגז היא כזאת: 'נראה כיצד יחטטו היהודונים באדמה'. הנוער הוא בלתי־אמצעי יותר, ועל־כן הוא מתקרב לבאים". אף המהנדס נח לונדון, שביקר ב־1929 בבירוביג'אן עם משלחת ה"איקאר", מציין[3], שהיחס של האוכלוסיה הרוסית להגירה היהודית הוא "נייטראלי ותצפיתי" ("א באאבאכטנדיקע"). זו היתה הגישה הכללית. אמנם אין פירוש הדבר, שלא היו מקרים, ואולי לא מועטים, שתושבים מקומיים קיבלו בסבר פנים יפות מתיישבים יהודיים וגם עזרו להם כמיטב יכלתם. עם זאת היו גם גילויי אנטישמיות: כבר בשלב הראשון של ההתיישבות נשלחו מכתבי איום (בייקאטרינר־ניקולסקויה)[4]. בכינוס המפלגתי הנפתי הראשון, שנערך ב־26 בספטמבר 1931, הודה יאנקל

1 ברוק, דו"ח קומזט I, עמ' 73.

2 Семен Езерский, Письмо из Биджано-Бирского района, טיכ. זוו מיום 18 במאי 1928.

3 לונדון, עמ' 66.

4 קדישביץ' 2 (6), עמ' 60.

לווין[5], מזכיר הוועד המפלגתי הנפתי, שאירעו מקרים בודדים של חיכוכים לאומיים, שנגרמו, לדעתו, לא על־ידי התושבים הוותיקים, אלא על־ידי אנשים (לא־יהודים), שבאו לאזור לא מזמן.

מתוך עיון בעתונות אפשר להווכח, שיחסה של האוכלוסיה הלא־יהודית בבירוביג׳אן למתיישבים היהודיים לא תמיד היה הוגן, והיו מקרים לא מועטים של התפרצויות אנטישמיות מובהקות[6]. והרי כמה דוגמות: אחת הקבוצות הראשונות של המהגרים, שמנתה 162 איש, נתקלה בדרכה לבירוביג׳אן במאי 1928, בתחנת־הרכבת בוצ׳קארבו, ביחס אנטישמי. קראו להם ״ז׳ידי״ (жиды) ומנעו מהם מים רותחים, שהם מצרך חיוני ביותר בנסיעות הארוכות בברית־המועצות, וכו׳. קמה שערורייה, ואף נשלח מברק על כך לקאלינין. ״לנוכח קבלת־פנים כזו — כותב העתון Амурская правда מבלאגובשצ׳נסק מיום 19 במאי 1928, המודיע על מקרה זה — חששו היהודים לצאת מהקרונות״. כמה מקרים אנטישמיים אילצו יהודים, שבאו לעבוד בחלקת־היער הביראקאנית, לעזוב את מקום־עבודתם, כפי שמעיד זלוטניק[7] ביולי 1932. על יחס אנטישמי מצד הנהלת בית־החרושת לסיד כותב באוגוסט 1932 הסטודנט קופרביץ׳[8]. בחנות הקואופראטיבית של מוסך־הרכבת בתחנת אין אפשר היה לשמוע דיבורים מעין אלה: ״ברחתי מברדיצ׳ב למזרח הרחוק, כדי לא לראות את היהודים, והנה הא לך — עוד יותר מאשר שם״. על מקרה זה מספר פאלטרוביץ׳[9] בספטמבר 1932. ״אסטור בפרצוף היהודוני שלך״, אמר במוסך הנ״ל פועל לא־יהודי ליהודי בשעת סכסוך[10]. ״האנטישמיות נמשכת, והמהגרים נמלטים לכל עבר״ — כך קוראים אנו בידיעה ממארס 1934 על גילויי אנטישמיות בסובחוז בפוקרובקה[11]. על מקרי אנטישמיות

5 לווין, עמ׳ 38.

6 עם התרבותם של גילויי האנטישמיות בבירוביג׳אן ראו לנכון הוועד המפלגתי החבלי וועד הביקורת של המפלגה בחבל המזרח הרחוק בישיבתם המאוחדת לציין את הדבר בהחלטה מיוחדת, שעליה אנו קוראים בטריבונה: ״ההחלטה מצביעה על החשיבות המרובה, הנודעת למלחמה באנטישמיות ההולכת וגוברת בתחום ההתיישבות החקלאית היהודית בבירוביג׳אן״ (טריבונה 1931, חוברת 9).

7 זלאָטניק, אין ביראקאנער וואלד־באצירק באלעבאטעווען אגענטן פון קלאסן־שונא, ב״ש מיום 31 ביולי 1932.

8 קופרעוויטש, ארויסיאָגן די אנטיסעמיטן פון לאָנדאָקער וואפנע־זאוואָד, שם, 13 באוגוסט 1932.

9 פאלטעראָוויטש, טויזנט ארבעטער — צוויי איבערוואנדערער, שם, 15 בספטמבר 1932.

10 פרוכטן פון אָפּאָרטוניסטישער ארבעט, שם, 10 באוקטובר 1933.

11 מיט די וואָרצלען אויסראָטן די ווילאסאָוושטשינע פון פאָקראָווקער מילך־ראטווירט, שם, 8 במארס 1934.

בבתי־הספר בבירוביג׳אן הודיע ב־1934 מנהל מחלקת החינוך המחוזית בנימין גולדפיין [12]. אירעו גם מקרים חמורים יותר, שהביאו להתערבותו של התובע המחוזי. כך, למשל, הצהיר אחד מנינקוב ב־7 בנובמבר 1934 במסיבה לכבוד יום־השנה למהפיכת־אוקטובר: "אני שונא את הז׳ידים ואת השירים ׳הז׳ידוניים׳ שלהם", ולא זו בלבד אלא שהוא צבר בקערה שיירי־אוכל מן השולחן והפך אותה על ראשה של אשה יהודיה בשם הופמאן. על מעשה זה הוא נדון במשפט־ראווה למאסר לשנה וחצי [13].

המקרים, שצוינו למעלה, הם רק חלק קטן מהגילויים המרובים של שנאת־ישראל, שלא נפסקה גם לאחר ההכרזה על "המחוז היהודי האוטונומי". עם זאת הדגישה העתונות המקומית דרך־קבע, שקיימת גם "לאומנות מקומית" ("אַרטיקער נאציאָנאליזם"), היינו, לאומנות יהודית, והיו מקרים שיהודי כינה רוסי בשם "פאַנקע קוואס" [14], או שעובדים יהודיים הגנו על מנהלת יהודית, שרצו להדיחה מתפקידה, רק משום שהיא יהודיה [15]. נמצא גם מנהל לא־יהודי של סובחוז (האמוּרבירי) בשם אולאנובסקי, שמתוך פחד "מה יאמרו היהודים" — הכריז על שבת כעל יום־מנוחה בסובחוז [16].

לגילויי־האיבה כלפי המתיישבים היהודיים היה גם רקע כלכלי. בשנות־ההתיישבות הראשונות בבירוביג׳אן נושלו בכמה כפרים תושבים ותיקים מ"בעלי־הגוף" מקרקעותיהם, שנמסרו למתיישבים יהודיים. פעולה זו עוררה תגובות נמרצות מצד הנפגעים [17]. יש לציין, שלעתים סירבו מנהלי מפעלים וסובחוזים לקבל לעבודה מהגרים יהודיים. הם נימקו את סירובם בכך, שהי־הודים אינם מסוגלים לעבודה פיסית קשה וכן בטעמים מוסווים אחרים. ה"טרי־בונה" הגדירה [18] את המקרים כ"הלכי־רוח נגד המהגרים בליווי גון אנטישמי".

על אירועים אנטישמיים בבירוביג׳אן בשנים שלאחר המלחמה מספר אמיוט [19]. הוא מציין, שהיהודים היו מגיבים במקרים אלה במכות, הואיל והרגישו את עצמם "בבית". אפייני הוא השם "חיטרוגראד" ("קריה ערמו־מית") — כינוי לעיר בירוביג׳אן, על משקל לנינגראד, סטאלינגראד, ששמע אחד הנוסעים היהודיים ברכבת מפי לא־יהודי, שנסע לעיר זו. הורודינסקי,

12 ב. גאָלדפיין, סך־הכלל פּאַרן ערשטן האַלבן לערן־יאָר, שם, 5, 9 ביאנואר 1934.
13 א. ג. אלעקסאנדראָווסקי (געגנט־פּראָקוראָר), אין קאמף קעגן גרויסהערשערישן שאָוויניזם און אַרטיקן נאציאָנאליזם, שם 25 ביאנואר 1935.
14 שם, 6 ביוני 1934.
15 ב״זוו מיום 5 בדצמבר 1933.
16 ב״ש מיום 15 בספטמבר 1935.
17 ראה: ב. אַליעווסקי, דער ערשטער, פאַרפאַסט 1938 נומ׳ 1 (6), ז״ז 21—36.
18 טריבונה 1932, חוב׳ 16—17.
19 אמיוט, עמ׳ 11.

העתונאי הפולני שביקר בבירוביג'אן בסתיו 1958, מציין[20], שהדבר, המפריד בין יהודים ולא יהודים כאן הוא השוני בתחומי־ההתעניינות שלהם. כך, למשל, אין אף יהודי עוסק בצייד, שהוא עיסוק אהוב על לא־יהודים באזור זה.

ב. יהודים בהנהלת בירוביג'אן

עם חברי הוועד המארגן של "הנפה הבירוביג'אנית" שאושר על־ידי הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק ב־1 בספטמבר 1930[21], נמנו האנשים הבאים[22]: גנדלין* (סגן היושב־ראש של ועדת־הביקורת של חבל המזרח הרחוק) — יושב־ראש; יושקין, מזכיר הוועד המפלגתי של נפת מיכאילו־סמיונובסקויה; פליטנקו, יושב־ראש הוועד הפועל הנפתי של נפת מיכאילו סמיונובסקויה; קים, קוריאני; רובינסון*, נציג ה"אוזט"; ראשקס*, נציג ה"קומזט"; שקולניק*, יושב־ראש הקולחוז בוואלדהיים; פועל סובחוז יהודי, פועל סיני. יש לזכור, שבפרק זמן זה היו יהודים מועטים בבירוביג'אן ושיתוף כה ניכר שלהם בארגון הנפה בא להטעים את מטרתו של המפעל ההתיישבותי באזור זה.

בכינוס המועצות הנפתי הראשון של "הנפה הבירוביג'אנית" שנערך בימים 30 בספטמבר — 6 באוקטובר 1930, השתתפו, לפי אב. אפשטיין[23], שהיה צייר־אורח בכינוס זה, 124 צירים בעלי זכות־הצבעה, בכללם 27 יהודים. 9 מתוך 31 חבריו של הוועד הפועל הנפתי הראשון היו יהודים[24]. חברי הנשיאות של ועד זה היו[25]: גריגורייב, יושב־ראש, סטולוב*, ממלא־מקום היושב־ראש, לווין*, יושקין, בראגינסקי*, פליטנקו, לוקיאנוב, מזכיר. במליאת ועד זה היו יהודים נוספים, כגון פינקלשטיין, פרידמאן, מאריאסין. מן הראוי לציין, שבפרק־זמן זה עדיין לא היתה הנפה, כאמור[26], "לאומית".

לשכת הוועד המפלגתי הנפתי הראשון של "הנפה הבירוביג'אנית", שנבחר ב־30 בספטמבר 1930, היתה מורכבת מאנשים אלה[27]: יאנקל לווין*, מזכיר; רובאשקין*, מנהלת מחלקת התרבות והתעמולה; לי, מנהל מחלקת הארגון; בראגינסקי*, גריגורייב ונוסנקו. ארבעת המועמדים ללשכה היו סטולוב*, מאריאסין*, קוצ'מיש ופלומנקו.

* השמות המסומנים, בפרק זה ב־* הם, לפי מיטב ידיעתנו, של יהודים.

20 הורודינסקי, עמ' 71. 21 קאנטורוביץ' פרסם., עמ' 3.
22 עמעס מיום 5 בספטמבר 1930.
23 אב. אפשטיין כ"י; לפי עמעס מיום 8 באוקטובר 1930, השתתפו בכינוס 141 צירים, בכללם "10 יהודים ואוקראינים".
24 אב. אפשטיין כ"י. 25 עמעס מיום 8 באוקטובר 1930.
26 ראה הערה 70 בעמ' 58.
27 אָקטיאבר מיום 4 באוקטובר 1930; עמעס מיום 4 באוקטובר 1930.

שני האישים החשובים ביותר בכל נפה ומחוז בברית־המועצות הם: המזכיר הראשון של הוועד המפלגתי — הוא הראשון במעלה — והיושב־ראש של הוועד הפועל. עם הקמת "הנפה הבירוביג׳אנית" באוקטובר 1930 נבחר למזכירה המפלגתי הראשון יאנקל לווין, עסקן קומוניסטי יהודי פעיל בברית־המועצות, בעיקר בבילורוסיה, שלפני בואו לבירוביג׳אן שימש מזכיר הוועד המרכזי של ה"אוזט" בברית־המועצות. לעומת־זאת כיהן כיושב ראש של הוועד הפועל הנפתי לא־יהודי, הוא גריגורייב, לשעבר יושב־ראש הוועד הפועל הנפתי של נפת ייקאטרינוסלסקויה. בנובמבר 1932 הוחלף גריגורייב ביהודי מירון הלר (גלר), ובאמצע 1933 הוחלף לווין ב־ל. גורביץ׳ — עסקן מפלגתי יהודי מבילורוסיה[28]. גורביץ׳ והלר עמדו בראש "הנפה הבירוביג׳אנית" עד להפיכתה למחוז. ב־1934, משנתמנו ועדים מארגנים של ועד המפלגה והוועד הפועל בשביל "המחוז היהודי האוטונומי", הועמדו בראשם היהודים מאטביי חאבקין ופרופ׳ יוסף ליברברג[29]. שניהם נבחרו לאחר־מכן כראשי המחוז: הראשון כמזכיר הוועד המפלגתי המחוזי, והשני כיושב־ראש הוועד הפועל המחוזי.

בכינוס־המועצות המחוזי הראשון, שנערך בעיר בירוביג׳אן בימים 18—21 בדצמבר 1934, השתתפו 323 צירים[30], מהם 160 יהודים, 124 רוסים, 11 קוריאנים, 5 סינים ו־23 בני לאומים אחרים. נציגות היהודים בכינוס (49.5%) יצלתה בהרבה על אחוז היהודים בימים ההם בבירוביג׳אן (15%); ואין להניח, שהיה זה דבר שבמקרה. עצם ההכרזה על המחוז כיהודי חייבה את הדגשת יהדותו. גישה זו באה על ביטויה גם במינוי יהודים בעמדות־מפתח רבות במחוז, כגון ל. זאבילביץ׳, מזכיר הוועד הפועל המחוזי; פבזנר, ממלא־מקומו השני של יושב־ראש ועד זה, וכו׳. בין 9 חברי לשכת הוועד המפלגתי המחוזי הראשון, שנבחר ב־6 ביוני 1935[31], היו היהודים הבאים[32]:

28 ל. גורביץ׳ נשלח לעבודה לבירוביג׳אן, בראש קבוצה של 10 עסקנים מפלגתיים מבילורוסיה, שבאו לכאן לפי שיטת "הגיוס מרצון" (טריבונה 1933, חוב׳ 7).

29 ליברברג אושר לתפקיד זה וכן לראשות ועדת הבחירות רק באוקטובר 1934. לפניו שימש מ. הלר בתפקידים אלה. בהרכב הוועד המארגן של הוועד הפועל המחוזי חלו במרוצת־השנה שינויים לא מועטים, הואיל וחלק מחבריו עזב את המחוז (ב״ש מיום 21 באוקטובר 1934).

30 לפי הדין וחשבון של ועדת המאנדאטים. ראה: טאָג־בוך פון צוואמענפאָר, שם, 23 בדצמבר 1934. לעומת־זאת נקט ליברברג בנאומו בכינוס במספר 311 צירים (שם, 18 בדצמבר 1934). מכאן הועתק, כנראה, מספר זה במקורות שונים.

31 עד זמן זה פעל רק ועד מארגן של הוועד המפלגתי המחוזי (оргбюро), אף־על־פי שהמוסדות הסובייטיים המחוזיים כבר נבחרו בדצמבר 1934.

32 ב״ש מיום 7 ביוני 1935.

מ. חאבקין, ש. אנשין, י. ליברברג, י. שווארצבורד וב. הוברמאן. בין 11 חברי הלשכה של הוועד המפלגתי, של העיר בירוביג'אן, שנבחרו בסוף מאי 1935, היו, לפחות, 9 יהודים. כמזכירו הראשון נבחר חאבקין וכשני דיקשטיין[33]. בין 13 חברי הנשיאות של הוועד הפועל של עירית בירוביג'אן, שנבחרו ב־31 במאי 1935, היו 7 יהודים[34]. גם בראש הנפות עמדו בפרק־זמן זה יהודים לא מועטים, כגון: שקולניק, יושב־ראש הוועד הפועל של נפת־בירה; גולדברג, יושב־ראש הוועד הפועל של נפת־סטאלינסק ואחרים.

עם הדחת ליברברג וחאבקין, בעקבות ה"טיהור" הנרחב, שנפתח בסוף 1936[35], באו במקומם עסקנים יהודיים אחרים. עובדה זו כשלעצמה מוכיחה, שה"טיהור" לא היה מכוון ביסודו נגד רעיון "המחוז היהודי האוטונומי" — אם כי הוא פגע בו קשה — אלא היה בעיקר תוצאה של סיבות כלל־ארציות ולא מקומיות. במקום ליברברג בא מ. קאטל[36], ממייסדי ה"אוזט" האוקראיני והיושב־ראש שלו עד בואו לבירוביג'אן. הוא החזיק מעמד רק כמה חדשים והודח כ"טרוצקיסט". במקומו בא מירון הלר, יושב־ראש הוועד הפועל הנפתי של "הנפה הבירוביג'אנית" לשעבר, שלאחר עזבו את בירוביג'אן כיהן כממלא מקומו של יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי של מחוז חאבארובסק. הוא מונה רק כיושב־ראש בפועל של הוועד הפועל המחוזי בבירוביג'אן, ולא האריך ימים בתפקיד זה. ב־15 באפריל 1938 מונה כיושב־ראש בפועל של הוועד הפועל המחוזי ניקולאי סאלומונוביץ' ביגלר[37]. במקום חאבקין, כמזכיר הוועד המפלגתי המחוזי, בא ריסקין, עסקן מפלגתי יהודי מבילורוסיה. כעוזרו בתפקיד מזכיר שני של הוועד המפלגתי המחוזי, נתמנה יאנקל לווין, שלאחר עזבו בפעם הראשונה את בירוביג'אן פעל בחאבארובסק. גם הוא לא החזיק מעמד[38]. בישיבת־המליאה השלישית של הוועד המפלגתי המחוזי, שנערכה בימים 11—12 באוקטובר 1937, צוין[39],

33 שם, 1 ביוני 1935. חברי הלשכה היו: חאבקין, ליברברג, דיקשטיין, אנשין, מאריינה, באסקין, לנדה, סיטניאקובסקי, גלברג, בליאקוב וזאבילביץ'.

34 שם, 2 ביוני 1935. 35 ראה עמ' 63—65.

36 מעניין לציין, שבאסיפה, שנערכה מטעם העתון "דער עמעס" במוסקבה לפני צאתו לבירוביג'אן, התנצל קאטל, שהיה יהודי, על דיבורו הרוסי, הואיל ואינו יודע יידיש (טריבונה 1936, חוב' 21).

37 עמעס מיום 1 ביוני 1938.

38 לפי ידיעה של הרשל ויינרויך, שהוא הסופר וינוקור, שגר באותו פרק זמן בבירוביג'אן, בספרו: "בלוט אויף דער זון", ברוקלין־ניו־יארק 1950 ז' 73, הוצא יאנקל לווין אחרי הדחתו להורג ונתפרסמה על כך הודעה בעתונות. נכונות ידיעה זו אושרה על ידי עדות תושבי בירוביג'אן מפרק זמן זה.

39 אַקטיאבר מיום 16 באוקטובר 1937.

שאין הנ"ל ראויים לאימון פוליטי, הואיל והם חיבלו במבצע של גילוי "שונאי העם". באורח זמני נתאשר סטאסיוקוב (לא־יהודי), כמזכיר הוועד המפלגתי המחוזי, ורק ב־26 בדצמבר 1937 נבחר כמזכיר הוועד הנ"ל גריגורי (הירש) סוכארב. האחרון וביגלר החזיקו מעמד, כראשי המחוז, תקופה ממושכת יחסית. בהתחלת 1941 היה עוד סוכארב מזכיר המפלגה[40].

הטעמת יהדותו של המחוז על־ידי מינוי יהודים לעמדות־מפתח באה על ביטויה בזמן המלחמה, ובעיקר לאחריה. בראש המחוז עמדו אז היהודים אלכסנדר באכמוטסקי, המזכיר הראשון של הוועד המפלגתי המחוזי (1943—1948) ומשה זילברשטיין, יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי (1941—נובמבר 1947). האחרון הוחלף על־ידי מיכאל לוויטין, שכיהן עד התחלת ה"טיהור" (סוף 1948).

על מידת השפעתם של היהודים במחוז מעידה העובדה, שבמועצת־המחוז, שנבחרה ב־21 בדצמבר 1947, היו 41 יהודים (48.2%) בכלל 85 צירים; השאר היו: 31 רוסים, 12 אוקראינים ו־1 בן לאום אחר[41]. למועצת עיריית בירוביג'אן נבחרו באותו זמן 73 צירים, מהם 45 יהודים (61.6%), 24 רוסים, 1 אוקראיני, 1 בילורוסי ו־2 מורדבינים[42]. נודעת משמעות רבה לכך, שלשתי המועצות נבחר מספר כה ניכר של צירים יהודיים, ואין ספק, שלא היה זה דבר שבמקרה.

בין ראשי המחוז לאחר ה"טיהור" הנרחב, שהתחיל בסוף 1948, נתקלנו בשמות הבאים: פאבל סימונוב, מזכיר הוועד המפלגתי המחוזי, ולב בנקוביץ', יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי[43]. האחרון, שהוא יהודי, כיהן בתפקידו עוד ב־1954[44].

בזמן האחרון עומדים, בדרך כלל, בראש המחוז ונפותיו, במוסדות המפלגתיים והממשלתיים כאחד, לא יהודים. המזכירים הראשונים של הוועד המפלגתי המחוזי, שכיהנו, לפי הסדר, בשנים האחרונות הם[45]: אינוקנטי אקימוביץ' פאטליי (עד ה־10 במארס 1959), אלכסיי קלמנטייביץ' צ'ורני —

40 ראה כתבה ממוסקבה מיום 18 ביאנואר 1941, שהתפרסמה בדער עמעס (קובנה) מיום 29 ביאנואר 1941.

41 אייניקייט, מיום 13 ביאנואר 1948. 42 שם 1 ביאנואר 1948.

43 ב"פראבדה" מיום 1 באוקטובר 1949 נתפרסם מברק, חתום בידי פ. סימונוב, מזכיר הוועד המפלגתי המחוזי, ול. בנקוביץ', יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי, על מילוי תכנית אספקת־הלחם על־ידי המחוז. ראה: נ"ל 1949, חוב' ספטמבר—אוקטובר.

44 לפי הריסון סליזבורי, ששוחח עם לב בנקוביץ' בשעת ביקורו בבירוביג'אן ב־1954. ראה: *The New York Times* מיום 22 ביוני 1954.

45 ב"ש מהימים 11 במארס 1959, 16 במאי 1962, 3 בפברואר 1963.

אוקראיני לפי הלאום — (עד ה־13 במאי 1962) וגריגורי יפימוביץ׳ פודגאייב, המכהן בתפקיד זה היום. לעומת זאת כיושב־ראש ועדת הביקורת של גוף זה כיהן, עד נובמבר 1963, היהודי דוויזון[46]. כמו־כן אין יהודים בין יושבי־הראש של הוועד הפועל המחוזי, שכיהנו בשנים האחרונות, ואלה שמותיהם[47]: פ. ט. קלימנקו (עד מארס 1961), גריגורי יפימוביץ׳ פודגאייב (עד ה־13 במאי 1962) ואנדריי איבאנוביץ׳ אוקוביטוב, המכהן בתפקיד זה היום. לעומת־זאת הממלא מקום הראשון של יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי והמזכירה של ועד זה, המכהנים בתפקידים אלה היום, הם היהודים[48]: נחום חאלפין ודבורה וילנסקי.

בין 75 חברי הוועד המפלגתי המחוזי, שנבחר בנובמבר 1963, יש כ־10% יהודים[49], ואילו בין 99 צירי מועצת המחוז, שנבחרה ב־3 במארס 1963, יש 10%—12% יהודים[50].

גם המזכירים הראשונים של הוועד המפלגתי העירוני בעיר בירוביג׳אן הם לא־יהודים. בשנים האחרונות כיהנו בתפקיד זה[51]: ואסילי מאכסימוביץ׳ קראסנופולסקי (עד 28 באוקטובר 1959), אלכסנדר ניקולאייביץ׳ בורדאדימוב ומ. א. בוכטויארוב המשמש בתפקיד זה היום. אף היושב ראש של הוועד הפועל העירוני הוא לא־יהודי. שמו מירון איבאנוביץ גונצ׳ארוק. הוא שימש בכהונה זו מאז מארס 1961 ונבחר שוב לאותו תפקיד במארס 1963[52]. עם זאת יש לציין, שמספר הצירים היהודיים במועצת העיר בירוביג׳אן, שנבחרה במארס 1963, הוא בערך שליש מכלל 137 הצירים, ומספר היהודים בוועד המפלגה של אותה עיר, שנבחר באוקטובר אותה שנה, עולה על 20% מכלל 71 חבריו[53].

באיזו מידה מיוצגים בזמן האחרון היהודים בראשות הנפות של המחוז — ניתן לעמוד מתוך הלוח הבא[54]:

46 שם, 20 בספטמבר 1961, 20 בנובמבר 1963.

47 שם, 3 באפריל 1959, 15 במארס 1961, 16 במאי 1962, 22 במארס 1963.

48 שם, 22 במארס 1963.

49 שם, 20 בנובמבר 1963. בגליון זה פורסמו שמות החברים שנבחרו לוועד ללא ציון לאומיותם. קבענו, שחלק מהם היו יהודים, לפי שמותיהם. אפשרית טעות קטנה בקביעתנו, ועל־כן ציינו רק בערך את אחוז הנבחרים היהודיים.

50 ב״זוו מיום 10 במארס 1963.

51 ב״ש מהימים 30 באוקטובר 1959, 25 ביאנואר 1963 ו־23 באוקטובר 1963.

52 שם, 12 במארס 1961, 17 במארס 1963.

53 ב״זוו מיום 10 במארס 1963. ב״ש מיום 23 באוקטובר 1963.

54 ב״ש מהימים 16 ביולי 1961, 19 ביאנואר 1962, 23 ביאנואר 1963 ו־13 במארס 1963; ב״זוו מהימים 22 ו־24 במאי 1963. ידוע לנו, שיוסף בוקור הוא יהודי.

לוח 1. ראשי הנפות במחוז היהודי האוטונומי בשנים 1961—1963

שמות הנפות	המזכירים הראשונים של הוועדים המפלגתיים הנפתיים	יושבי־ראש של וועדי־ הפועלים הנפתיים
אוקטובר	ניקולאי מיכאילוביץ' קוסטיקוב	ארקאדי יאקובלביץ' אַלמר
אובלוצ'יה	אלכסאנדר איבאנוביץ' שסטרי־ קוב	איבאן יוסיפוביץ' אובארוב
בירוביג'אן	יוסיף לבוביץ' בוקור	ואסילי ואסילייביץ' פאבלוב
לנינסקויה	ואסילי אלכסאנדרוביץ' אוסטי־ נוב	ניקולאי סטפאנוביץ' אנטיפוב
סמידוביץ'	איבאן איבאנוביץ' גנוייבוי	איבאן אלכסייביץ' קורוליוב.

ג. יהודים במפלגה ובקומסומול

מהלוח 11 ניתן לעמוד על הרכבה הלאומי של המפלגה הקומוניסטית בבירוביג'אן בשנות השלושים.

לוח 11. חברים ומועמדים של המפלגה הקומוניסטית בבירוביג'אן, לפי לאומיותם, במחצית הראשונה של שנות השלושים

הלאום	1 באוקטובר 1930 [55]		25 במאי 1931 [56]		26 בספטמבר 1931 [57]		4 ביוני 1935 [58]	
	מספרים מוחלטים	%	מספרים מוחלטים	%	מספרים מוחלטים	%	מספרים מוחלטים	%
סך הכל	501	100.0	650	100.0	727	100.0	785	100.0
יהודים	47	9.4	95	14.6	111	15.3	365	46.5
רוסים	340	67.9	381	58.6	449	61.8	291	37.1
אוקראינים	34	6.8	52	8.0	49	6.7	25	3.2
בילורוסים	—	—	22	3.4	—	—	לא פורט	
קוריאנים	75	14.9	87	13.4	108	14.9	58	7.4
סינים	5	1.0	4	0.6	6	0.8	לא פורט	
ילידי המקום	—	—	לא פורט		4	0.5	לא פורט	
אחרים	—	—	9	1.4	—	—	46	5.8

55 קנטורוביץ' פרסם., עמ' 23.

56 טריבונה 1931, חוב' 19—20.

57 לווין, עמ' 34—35; לפי קנטורוביץ' פרסם., עמ' 23, היה מספר החברים והמועמדים היהודים במפלגה בבירוביג'אן בזמן זה 113 בכלל 781 בנפה, היינו, 14.5%.

58 ב"ש מיום 4 ביוני 1935.

לוח II מראה, שמספר היהודים במפלגה בבירוביג'אן עלה מהכינוס המפלגתי הנפתי הראשון (28—29 בספטמבר 1930) עד השני (26 בספטמבר 1931) מ־47 ל־111, היינו, מ־9.4% מכלל חברי המפלגה ומועמדיה בנפה ל־15.3%, ומאז עד לכינוס המפלגתי המחוזי הראשון (4—6 ביוני 1935) ל־365, שהיוו 46.5% מכלל חברי המפלגה ומועמדיה במחוז. בכינוס המפלגתי המחוזי הנ"ל השתתפו 185 צירים בעלי זכות־הצבעה, מהם רוסים — 93 (50.3%), יהודים — 54 (29.2%), אוקראינים — 16 (8.7%), קוריאנים — 6 (3.2%), בילורוסים — 6 (3.2%) ובני לאומים אחרים — 10 (5.4%)[59]. ב־1944 הגיע מספרם של חברי המפלגה במחוז ל־2,300, מהם 550 יהודים (23.9%)[60]. אין לנו נתונים על מספרם ומשקלם של היהודים במפלגה בבירוביג'אן בזמן האחרון. אמנם אם נביא בחשבון את אחוז היהודים בין חברי הועד המחוזי, שנזכר למעלה, הרי אין ספק בדבר, שמשקלם ירד במידה ניכרת, בעיקר בהשוואה למצב בשנים הראשונות לאחר הקמת המחוז.

בין המהגרים היהודיים הראשונים, שבאו לבירוביג'אן ב־1928, כלומר, בראשית מפעל ההתיישבות היהודית שם, היו גם חברי הקומסומול. מספרם גדל בהדרגה בשנות השלושים, אם בעקבות ההגירה החדשה ואם על־ידי קבלת חברים מבני בירוביג'אן (ראה לוח III).

לוח III. חברי הקומסומול בבירוביג'אן, לפי לאומיותם, ב־1 ביולי 1931 ובהתחלת 1936

הלאומים	1.7.1931[61]		התחלת 1936[62]	
	מספרים מוחלטים	%	מספרים מוחלטים	%
סך־הכל	1,548	100.0	1,392	100.0
יהודים	383	24.7	533	38.3
רוסים	848	54.8	612	44.0
אוקראינים	64	4.1	110	7.9
קוריאנים	221	14.3	93	6.7
בילורוסים	לא פורט		17	1.2
מורדבינים	"		10	0.7
טאטארים	"		5	0.3
ילידי המקום	28	1.8	לא פורט	
אחרים	4	0.3	12	0.9

59 שם, 7 ביוני 1935.
60 י. לשצ'ינסקי, דער גרויסער סוד, אידישע קעמפער. מיום 29 במארס 1946.
61 קנטורוביץ' פרסם., עמ' 23, 24.
62 אָקטיאבר מיום 17 במארס 1936.

נראית לנו כבלתי סבירה הירידה במספר חברי הקומסומול בהתחלת 1936, בהשוואה לאמצע 1931. לפי קירז׳ניץ[63], היה מספרם במחוז ב־1 ביאנואר 1935 — 851 והוא עלה במשך שנה זו ל־1,392.

ד. יהודים, כנציגי "המחוז היהודי האוטונומי" במוסדות המרכזיים של ברית־המועצות ור.ס.פ.ס.ר.

כינוס המועצות המחוזי הראשון של "המחוז היהודי האוטונומי", שנערך בדצמבר 1934, בחר ביוסף ליברברג כציר היחיד מבירוביג׳אן לכינוס המועצות השביעי של ברית המועצות, במאטוויי חאבקין, כציר הראשון והיחיד מטעם המחוז למועצת הלאומים של ברית־המועצות[64]. באותו כינוס נבחרו שני אלה כצירים לכינוס־המועצות הכל־רוסי הששה־עשר. ואחר מכן נבחר ליברברג לוועד הפועל המרכזי של ר.ס.פ.ס.ר. לאחר הדחתו בסוף 1936 נכנס במקומו היהודי זאבילביץ׳, מזכיר הוועד הפועל המחוזי בבירוביג׳אן.

בהתאם לסעיף 35 של החוקה הסובייטית החדשה, שאושרה ב־1936, מיוצג כל "מחוז אוטונומי", ללא התחשבות במספר תושביו, על־ידי 5 צירים במועצת הלאומים. בבחירות הראשונות לאחר אישורה של החוקה הנ"ל, שנערכו ב־12 בדצמבר 1937, נבחרו מ"המחוז היהודי האוטונומי" הצירים הבאים[65]: גריגורי (הירש) נוחימוביץ׳ סוכארב, מזכיר ראשון של הוועד המפלגתי המחוזי; ישראל אבראמוביץ׳ גולדמאכר, עובד בית החרושת "דימיטרוב", יושב־ראש מועצת עיריית בירוביג׳אן; לאה יאקובלבנה לישניאנסקי, חולבת בקולחוז על־שם קירוב (בירופלד); אלכסנדר גריגורייביץ׳ וולוגין, עובד רכבת במוסך בתחנת אין; ואיבאן יונוביץ׳ קרופאצ׳וב, ראש ההנהלה הפוליטית של הצבא האדום במזרח הרחוק. שלושת הצירים הראשונים מתוך החמישה הם יהודים. לא עלה בידינו לברר מי היו כל חמשת נבחרי בירוביג׳אן למועצת־הלאומים בבחירות, שנערכו ב־1941. שנים מהם היו משה זילברשטיין, יושב ראש הוועד הפועל המחוזי[66], וולאדימיר מיכאילוביץ׳ איסטומין, יושב ראש הוועד הפועל של חבל חאבארובסק[67]. בבחירות,

63 קירז׳ניץ רוס, עמ׳ 120.

64 בהתאם לסעיף 15 של החוקה הישנה של ברית־המועצות, בחר כל "מחוז אוטונומי" ציר אחד בלבד למועצת הלאומים (ראה: Малая советская энциклопедия, Москва 1930, статья "Автономная область".

65 באלשעוויסטיש דורכפירן די וואלן, פּאַרפאַסט 1937, נומ׳ 3 (5), ז׳ 223. במאמר זה נזכרים חמשת המועמדים היחידים לצירי מועצת הלאומים של ברית־המועצות, ואין ספק בדבר, שהם נבחרו.

66 נ"ל 1942, חוב׳ נובמבר. 67 ב"ש מיום 9 ביאנואר 1941.

שנערכו ב־10 בפברואר 1946, נבחרו מבירוביג׳אן למועצת הלאומים — עד כמה שהצלחנו לוודא — שני יהודים בלבד: אלכסנדר באכמוטסקי, מזכיר הוועד המפלגתי המחוזי, ושפרה קוצ׳ין, ירקנית מהקולחוז בוואלדהיים[68]. לפי האינפורמאציה שברשותנו נמנה בשנות החמישים רק יהודי אחד — או ביתר דיוק: יהודיה אחת — בין נבחרי בירוביג׳אן למועצת הלאומים, היינו[69]: בבחירות, שנערכו ב־12 במארס 1950, נבחרה הרופאה רוזה גולדנברג; ב־1954 — האגרונומית רחל פריידקין מוואלדהיים; ובבחירות, שנערכו ב־16 במארס 1958 — המורה ויירה גלייזר, מנהלת בית הספר עם פנימייה בעיר בירוביג׳אן. יחד עם זו האחרונה נבחרו בבחירות אלה הצירים הבאים: פיודור פרוקופוביץ׳ קוטוב, יושב־ראש הוועד הפועל של חבל חאבארובסק; אינוקנטי אקימוביץ׳ פאטליי, מזכיר ראשון של הוועד המפלגתי המחוזי; דאניל אלכסנדרוביץ׳ פשאטוב, עובד רכבת וזינאידה טיכובנה זינובייב, חולבת.

בבחירות, שנערכו ב־18 במארס 1962, נבחרה מבירוביג׳אן למועצת הלאומים, היהודיה ריבה ייבסייבנה וישצ׳יניק, העומדת בראש חוליית ירקנים של הקולחוז "זאבֶטי אילאיצ׳ה" בוואלדהיים. שאר ארבעת הצירים למועצה זו מ"המחוז היהודי האוטונומי" הם: אלכסיי קלמנטייביץ׳ צ׳ורני (אוקראיני), המזכיר הראשון של הוועד המפלגתי המחוזי; ניקולאי ניקולאייביץ׳ צֶ׳פלֶנקו (אוקראיני), מנהל "חינגאנאולובו"; אגראפֶנה מיכאילובנה שובין (אוקראינית), מגדלת עגלים בסובחוז "פוגראניצ׳ני"; ואלכסיי פטרוביץ׳ קארפין (רוסי), מנהל משמרת ב"חינגאנאולובו". אפייני הדבר, שהפעם מציינות ההודעות[70] על המועמדים לצירים ובחירתם בפירוש את לאומיותם. באותו תאריך נבחר הגנרל־פולקובניק היהודי יעקב קרייזר, "גיבור ברית המועצות" והמפקד הראשי של האזור הצבאי של המזרח הרחוק, כציר למועצת הלאומים מאזור הבחירה של המזרח הרחוק, שעמו נמנה, בין השאר "המחוז היהודי האוטונומי".

חברי המועצה העליונה של ר.ס.פ.ס.ר., שנבחרו מבירוביג׳אן, ששמותיהם ידועים לנו הם: ניקולאי סאלומונוביץ׳ ביגלר, יושב־ראש בפועל של הוועד הפועל המחוזי שנבחר ב־26 ביוני 1938[71]; הפרופ׳ שכנא ראטנר, פרופסור

68 בכל המקורות נזכרים דרך קבע רק שני צירים אלה, באופן שמן הסתם היו הם הצירים היהודיים היחידים בתקופה זו.

69 לפי ידיעות שונות בעתונות לא סובייטית.

70 ב־ש מהימים 18 בפברואר ו־23 במארס 1962.

71 עמעס מיום 1 ביוני 1938; מאָרגן־פֿרייהייט מיום 24 באוגוסט 1938. בכמה מקורות צוין בטעות, שהוא היה ציר למועצת־הלאומים של ברית־המועצות.

לרפואה בחאבארובאסק, שנבחר ב־9 בפברואר 1947 [72] ולב בנקוביץ', שנבחר ב־18 בפברואר 1951 [73]. ב־3 במארס 1963 נבחר מבירוביג'אן למועצה העליונה של ר.ס.פ.ס.ר. גריגורי יפימוביץ פודגאייב, המזכיר הראשון של הוועד המפלגתי המחוזי [74].

מן הראוי לציין, לשם השלמת התמונה של הנציגות היהודית מבירוביג'אן במוסדות הסובייטיים, שבין 23 הצירים מהמחוז, שנבחרו למועצת חבל חאבארובסק ב־3 במארס 1963, נמצא יהודי אחד בלבד, הוא משה רוזנא־טובסקי [75].

72 אייניקייט מהימים 4 ביאנואר ו־3 ביולי 1947.
73 *American Jewish Year-Book* 1952.
74 ב"ש מיום 6 במארס 1963.
75 שם, 13 במארס 1963.

11. מקומן של הדת היהודית ולשון יידיש בבירוביג׳אן

א. הדת היהודית

כבר בימים הראשונים לבואם לבירוביג׳אן היו בין המתיישבים היהודיים, שהרגישו צורך בתפילה; ומאלפת היא מבחינה זו עדותו של הסופר הקומוניסטי אוטו הלר, שביקר שם ב־1930 [1]: ״במרחק של כמה מאות מטרים מתחנת־הנסיונות (בירופלד—י.ל.) נראה תל־עפר מוזר, המכוסה כולו עשב. תל זה אינו אלא קימור — שקשה למדי להכנס לתוכו — שהותקן ב־1928 על ידי המתיישבים הראשונים לשם עריכת תפילותיהם בו. אותה שעה עדיין לא השתחררו לגמרי [ממסורת] העיירות. הבניין הראשון שהקימו היה ׳בית כנסת׳. אולי היה זה בית־התפילה היהודי המיוחד במינו בעולם. עכשיו הוא עומד ריק, אף איש אינו מתפלל עוד כאן בחגים״.

אב. אפשטיין מראשי ה״איקאר״ בארצות־הברית, שביקר בבירוביג׳אן בסוף 1930, מספר [2], שבזמן שהותו בראש השנה באמורזט עבדו כל המתיישבים היהודיים, פרט לאחד, וחמש נשים זקנות התפללו בבית. כן מוסר הוא, ששהה בוואלדהיים ביום הכיפורים וראה במו עיניו, שגברים ונשים יהודיים אכלו בניחותא ארוחת־צהריים והסתכלו מבעד לחלון על חזירונים ששיחקו בחוץ. לעומת־זאת שונה הוא תיאורו של ל. שוב [3], תושב מקומי, מזה של אפשטיין: ״מתקרבים ראש השנה ויום־הכיפורים, יהודונים (יידעלעך) מועטים רצים כמורעלים: היכן להשיג מקום למניין? אשתקד התפללו במחבוא בצריף בית־המהגרים, עכשיו יש ליהודונים עבשים אלה יותר העזה, הם היו כבר אצל יושב־ראש מועצת־העיר וביקשו ממנו לתת להם מקום להתפלל. מן הסתם לא יצאו בימים אלה כמה מהם לעבודה״. הדברים אמורים בשנת 1932.

ה״יהודונים״ השיגו את מבוקשם, כפי שמספר רויטמאן [4] ב־1933: ״אשתקד התאספו בימים הנוראים במרכז הנפתי שני מניינים״. הוא מציין, שלא ידוע

1 Otto Heller, *Der Untergang des Judentums,* Wien-Berlin 1931, s. 357

2 אב. אפשטיין כ״י.

3 ל. שוב, פארשטארקן די אנטירעליגיעזע ארבעט, ב״ש מיום 15 בספטמבר 1932.

4 רויטמאן, געגן דער אפארטוניסטישער באציאונג צו אנטירעליגיעזער ארבעט; שם, 12 באפריל 1933.

לו המצב במקומות אחרים. ואולם כך היה המצב לא רק בימים הנוראים. אותו רויטמאן מספר [5], ש״בשנים האחרונות״ אפו לעתים מהגרים מצות לפסח. זו היא התמונה, למרות התעמולה האנטי־דתית הנמרצת, שהתנהלה בבירוביג׳אן. בקשר לימים הנוראים עובדה ב־1933 על־ידי חברת האפיקורסים — ואושרה על־ידי המחלקה לתרבות ותעמולה של הוועד המפלגתי הנפתי — תכנית־פעולה אנטי־דתית, שכללה בין השאר [6]: הרצאה בליל יום־כיפור (30 בספטמבר 1933) של ראבינוביץ׳ על הנושא: ״הקלריקאליזם היהודי ומל־חמתו בתנועת הפועלים״; הנהגת לימודים אנטי־דתיים בבתי־הספר; ארגון תערוכה אנטי־דתית באולם הספרייה; שיגור תעמלנים אנטי־דתיים למקומות שונים וכו׳.

לאשר פרלמאן, מראשי ה״אגראָייד״ בפולין, שביקר בבירוביג׳אן ביולי — אוגוסט 1934, נמסר [7], שיש כאן יהודים מתפללים. הוא נפגש גם עם קבוצה של ״סובוטניקים״ (שומרי שבת לא־יהודים), שהוא מגדיר אותם כ״חבורה דתית חזקה למדי״, השומרת שבת, אינה אוכלת בשר־חזיר ומקיימת את מצוות־הדת. הללו באו מרוסיה לבירוביג׳אן, שלפי השמועה היא ״מדינה יהודית״, מתוך הנחה, שיוכלו לחיות כאן לפי תורת־משה.

לעומת־זאת לא גילו כל סימנים של חיים דתיים יהודיים בבירוביג׳אן לא ב. צ. גולדברג [8], שביקר שם בסוף 1934, ולא אדולף הלד [9], ששהה במחוז ב־1936; ואולם העובדה, שהיו מקרים, שהמתיישבים היהודיים לא יצאו לעבודה בחגים דתיים, מתאשרת גם על־ידי מאמר ראשי בעתון היהודי המחוזי [10].

במשך שנים מרובות לא היו בבירוביג׳אן בתי־כנסת. המצב השתנה במקצת לאחר המלחמה, בעקבות גל־ההגירה החדש, כשהוקם, לדברי הורו־דינסקי [11], ב־1947 בעיר בירוביג׳אן בית כנסת גדול, שנשרף ב־1956, בשעת דליקה שפרצה בבית־חרושת סמוך. נפתחה מגבית לגיוס הסכום הדרוש לבניית בית־כנסת חדש [12], אבל הוא לא הוקם עד היום. לעומת־זאת נמצא

5 שם, שם.
6 שם, 22 בספטמבר 1933.
7 פרלמאן, עמ׳ 184.
8 טאָג מיום 11 בנובמבר 1934.
9 אדולף העלד, ענטפערס אויף פראגן וואָס מ׳שטעלט וועגן ביראָ־בידושאן, פאָרווערטס מיום 23 בספטמבר 1936.
10 פאר אן ערנסטער און טיפער אנטי־רעליגיעזער פראָפאגאנדע, ב״ש מיום 17 בספטמבר 1936.
11 הורודינסקי, עמ׳ 70. ב־1946 קיבל הארגון ״אמביג׳אן״ ידיעה מהרב שלייפר ממוסקבה על הקמת בית־כנסת חדש בבירוביג׳אן (נ״ל 1948, חוב׳ נובמבר).
12 לפי עדותו של אדם הראוי לאמון והרוצה בעילום־שמו.

בעיר בירוביג'אן[13], בסמטה צדדית (צ'אפאייב 9) ומרוחקת מן המרכז, מניין קבוע בצריף־עץ, שבו מתפללים בשבתות כשני מניינים של יהודים, ואילו בחגים — יותר מזה. יש כאן שני חדרים — אחד קייצי, בן 70—100 מקומות, והשני חרפי, בן 20—30 מקומות בלבד. ל"קהילה" זו יש חזן (שלמה קאפלאן) ושוחט (ברוך מייזלר), אך אין רב. גבאי בית־הכנסת הוא היישיש לייב גפן. הנישואים בין יהודים ונישואי־התערובת, שמספרם במחוז הוא רב[14], נרשמים במשרד הממשלתי המתאים "זאגס" (ЗАГС), ככל הנשואים בברית־המועצות. אין במקום בתי־קברות יהודיים, והמתים היהודיים נקברים בבתי־הקברות הכלליים[15].

אף בזמן האחרון מתנהלת תעמולה אנטי־דתית במחוז, בעיקר לפני החגים. כביטוי לכך עשוי לשמש המאמר "דער רעאקציאָנערער תוך פון די יידישע רעליגיעזע יום־טובים", שהופיע ערב ראש־השנה תש"ך בבטאון האידי של המחוז[16].

ב. לשון־יידיש

בהתאם לתפיסה המקובלת בברית־המועצות, יש לפתח את תרבותו של כל עם בה, באופן שתכנה יהיה סוציאליסטי וצורתה לאומית. "הצורה הלאומית", בתנאי "המחוז היהודי האוטונומי", היתה צריכה להיות לשון־יידיש, המדוברת בפי יהודי ברית־המועצות.

בשנים הראשונות לקיומה של ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן — שאמנם בהן עדיין לא היה האזור, מבחינה רשמית, יחידה אדמיניסטראטיבית יהודית — נעשו צעדים מסוימים לשוות לה "צורה לאומית": נפתחו בתי־ספר, שלשון־ההוראה בהם היתה יידיש; הוצאו בה לאור עתון וכמה חוברות בלשון זו; ובתחנת־הרכבת של בירוביג'אן נתלה שלט דו־לשוני (יידיש ורוסית)[17]. שלטים ביידיש, לעתים משובשת ביותר[18], נראו במקומות רבים אחרים.

13 הורודינסקי, עמ' 68—70 ולפי עדויות של יהודים, שביקרו בבירוביג'אן ב־1959 ו־1961.

14 לפי קדישביץ', הביאו עמם כמה מן המהגרים היהודיים הראשונים לבירוביג'אן נשים לא־יהודיות. לדבריו, התחתן מספר ניכר של מהגרים יהודיים (גברים ונשים) עם קוזאקים, קוריאנים וסינים (קדישביץ' 2 (6), עמ' 61). גם הורודינסקי, שביקר בבירוביג'אן בסתיו 1958, מאשר, שמספר נישואי־התערובת הולך וגדל במחוז (הורודינסקי, עמ' 71).

15 הדברים נמסרו למחבר על־ידי יהודים, שגרו בבירוביג'אן.

16 ב"ש מיום 2 באוקטובר 1959. 17 ראה תצלום.

18 והרי, לדוגמה, כתובות על כמה שלטים: באלניצע — Больница, סבערקאסע — Сберкасса, רעזיר אויז — Парикмахерская, (ב"ש מיום 14 במאי 1935).

היידיש היתה לשון־הדיבור של האוכלוסיה היהודית באזור, אבל השירותים הציבוריים והחיים הפומביים התנהלו בעיקרם ברוסית. באסיפות של עובדי המפעלים, אפילו באלו, שבהן היו היהודים רוב, דיברו, בדרך כלל, רוסית. כמה מקוראי ה"בירעבידזשאנער שטערן" ראו בכך "סילוף הקו הלניניסטי בשאלה הלאומית" והתריעו מעל עמודיו על הדבר[19], אבל המצב נשאר ללא שינוי. הנהלת העניינים בעיריית בירוביג'אן היתה על טהרת הרוסית, בניגוד להחלטתה מיאנואר 1934 להשליט בתחום זה את היידיש[20]. "עד היום אין אף בית משפט אחד ביידיש", קובל כותב המאמר הראשי בבטאון הנזכר[21].

הכרזת בירוביג'אן כ"מחוז יהודי אוטונומי" חייבה, כמובן, נקיטת צעדים מתאימים, כדי לשוות לו "צורה לאומית"; ואמנם נתקבלו בעניין זה החלטות מרובות על־ידי המוסדות הממשלתיים והמפלגתיים, הן של החבל והן של המחוז. ב־20 בנובמבר 1934, ערב התארגנותו של המחוז, קיבלה לשכת הוועד המפלגתי של חבל המזרח הרחוק החלטה על ניהול העניינים במחוז ביידיש[22]. ב־18 בדצמבר 1934 פתח ליברברג את כינוס המועצות המחוזי הראשון ביידיש, תוך הדגשה, שיש להרגיל את המנגנון להזקק לרוסית ולידיש[23]. בכינוס המפלגתי המחוזי הראשון, שנערך בימים 4—6 ביוני 1935, הוקדש מקום רב לנושא זה. ראוי לציון נאומו של מפקד הצבא, שחנה בבירוביג'אן, הקצין הלא־יהודי ו. רוכי (לאטבי לפי מוצאו), שתבע את עלבון היידיש במחוז[24]. ומפקד זה היה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים. הוא למד לשון זו והיה נואם בה בפומבי. הכינוס המפלגתי הנ"ל קיבל החלטה "על הבטחת החדרתה של לשון יידיש לחיים הציבוריים והממלכתיים של

19 ראה, למשל: נ.ז., אין פאקראווקער ראטווירט פארקריפלט מען די לענינישע ליניע אין דער נאציאנאלער פראגע, שם, 22 באוגוסט 1932.

20 ארל ווערגעליס, אונדזער שטאטראט אין קאנקורס פון די ראטן, שם, 29 באוגוסט 1934.

21 שם, 12 באוגוסט 1934.

22 שם, 26 בספטמבר 1935. מן הראוי לציין, שגם בשנים קודמות נדון במוסדות הראשיים של החבל עניין הנהגת היידיש בשטחי־הפעולה השונים "בנפה הבירר־ביג'אנית". כך, למשל, הועלתה השאלה בישיבת־המליאה השלישית של הוועד הפועל החבלי, שנערכה ב־1932, בנאומיהם של בוצנקו, יושב־ראש הוועד הפועל החבלי, וגריגורייב, יושב־ראש הוועד הפועל של "הנפה הבירוביג'אנית" — שניהם לא יהודים — שהטעימו את הדחיפות שבדבר. ראה: За ударную стройку социалистического Биро-Биджана, Москва-Хабаровск 1932, стр. 5, 14 (להלן: אוד. סטר.).

23 ב"ש מיום 5 ביאנואר 1935.

24 שם, 10 ביוני 1935. ראה גם עמ' 62.

המחוז״ [25]. ביולי 1935 פורסמה על־ידי נשיאות הוועד הפועל המחוזי החלטה, חתומה על־ידי היושב־ראש ליברברג והמזכיר זאבילביץ, בכותרת: ״וועגן דער אַבליגאטאָרישקייט צו פארעפענטלעכן אלע אויסגאבן אף 2 שפראכן״ [26] (״על החובה לפרסם את כל ההוצאות בשתי לשונות״). בהחלטה זו נאמר בין השאר: ״יש לחייב את כל הארגונים הסובייטיים, המקצועיים, הציבוריים והמשקיים, הפועלים בשטחו של המחוז היהודי האוטונומי, לפרסם את כל ההודעות, השלטים, המודעות, הצווים, הסיסמות וכו׳, שהם מוציאים, בשתי לשונות: ביידיש וברוסית, וארגונים אלה, המשרתים המונים רצופים של האוכלוסיה הקוריאנית, — בשלוש לשונות: ביידיש, ברוסית ובקוריאנית. החלטה זו מתייחסת גם לטפסים וחותמות״.

ב־28 באוגוסט 1935 קיבל הוועד הפועל החבלי החלטה על הביצוע הבלתי מניח את הדעת של הוראותיו הקודמות בעניין הנהגת היידיש בעבודת המוסדות והארגונים של המחוז [27]. ב־15 בספטמבר 1935 נתאשרה החלטה על־ידי הוועד המפלגתי ונשיאות הוועד הפועל המחוזיים ״על הנהגת לשון יידיש במוסדות ובארגונים הממלכתיים והמשקיים״ [28]. בהחלטה זו נקבע, שיש להשליט לאלתר את היידיש בניהול העניינים בעיריית בירוביג׳אן, במועצות הכפריות שבסביבת העיר, בבית־המשפט, בדואר, במשטרה, בכל הארטלים למלאכה של המהגרים ובמפעלים ובמוסדות של הארגונים הקואופראטיביים. הואיל והחלטה זו לא בוצעה — קיבל הוועד המפלגתי המחוזי ב־1 ביוני 1936 החלטה נוספת, שבה מזהיר הוא את המפירים בהטלת ענשים עליהם [29]. גם נשיאות הוועד הפועל העירוני של העיר בירוביג׳אן קיבלה באותו זמן החלטה על השלטת היידיש בניהול עניניה, אמנם בתוספת הערה, שבחליפת־המכתבים עם המועצות הרוסיות יש להוקק ללשון הרוסית [30]. בשנים 1935—1936 הקדיש ה״בירעבידזשאנער שטערן״ מקום רב לעניין החדרת היידיש למינהל המחוז, והוא הרבה להוכיח במאמריו את אלה, שלא ביצעו הלכה למעשה את ההחלטות של המוסדות בעניין זה [31].

25 שם, 16 ביוני 1935.
26 שם, 17 ביולי 1935.
27 שם, 26 בספטמבר 1935.
28 שם, 10 ביוני 1936.
29 שם, שם.
30 שם, 3 באוקטובר 1935.
31 ראה, למשל, המאמרים: א. ניט קיין דעקלאראציע, נאר א פראגראם פון טאט (מאמר ראשי), שם, 8 בדצמבר 1935; ב. אן ערנסטע וואַרענונג (מאמר ראשי), שם, 10 ביוני 1936; ג. א. ברענער, א סוף מאכן צום סאבאָטאזש פון א וויכטיקער פארטיי־דירעקטיוו, שם, 15 באוקטובר 1935.

ההחלטות והמאמרים הנ״ל מעידים על רצון כן של השלטונות הסובייטיים להנהיג באותו זמן את היידיש כלשון רשמית שנייה במחוז; אך לא היה בכוחם של צעדים אלה לשנות מיסודה את המציאות בתחום זה, שכבר נתגבשה קודם לכן. רבו בזמן ההוא השלטים, הטפסים והחותמות — לרבות תעודות־הלידה [32] וחותמות־הדואר [33] — הדו־לשוניים (רוסית ויידיש); ״התעודה הממלכתית לשימוש בקרקע לצמיתות על־ידי הקולחוזים״ נמסרה ב־1936 לקולחוזים בבירוביג׳אן, שבהם היו יהודים, בתרגום ליידיש [34]; ובפגישה בחאבארובסק ב־1936 עם ראשי החבל לאברנטייב וקרוטוב שרו חברי משלחת ״הסטאחאנובצים״ מבירוביג׳אן שירים ביידיש, וכמה מהם אף נאמו בלשון זו. אפילו קרוטוב (לא יהודי), יושב־ראש הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק, פתח את נאומו ביידיש [35]. לפי עדותו של נוביק [36], שביקר בבירוביג׳אן ב־1936, היו סרטי הקולנוע מלווים בימים ההם כתובות ביידיש. חאבקין חלם על הנחת יסוד ל״אופירה היהודית הראשונה בבריה״מ, וממילא גם בעולם כולו״ [37]. ננקטו גם צעדים רציניים יותר לביצוע ההחלטות הנ״ל. כך, למשל, נתבררו ביידיש בבית־המשפט ב־1935 42 עניינים (5 פליליים ו־37 אזרחיים) ובחדשיים וחצי הראשונים של 1936 — 98 עניינים (13 פליליים ו־85 אזרחיים) [38]. בסוף 1935 החליט הוועד הפועל המחוזי לתת שמות יהודיים לכמה מקומות, שבהם התחילה בזמן זה התיישבות יהודית [39]. אמנם בדרך כלל הוסיפו העניינים במשרדים, במוסדות, במפעלים, בקולחוזים וכו׳ להתנהל ברוסית, אך ברחוב היהודי הרבו להשתמש ביידיש, כלשון־הדיבור היום־יומית. הקורסים המקצועיים נערכו על־פי־רוב ברוסית, אף אם לא

32 שם, 3 ביוני 1936.

33 ראה את התצלום של חותמות־דואר בבירוביג׳אן כולל תמונת הבול מסידרת הבולים בת 21 ערכים, שבה מופיעים טיפוסי העמים בברית־המועצות, שהוציאה הנהלת הדואר של מדינה זו לכבוד הקונגרס האתנוגראפי ב־1933. הבול, בשווי של 4 קופייקות, מראה יהודי בסרבל־עבודה ליד דחפור. בחלקו העליון רשומה המלה еврей (יהודי) ובחלקו התחתון מעל ל־СССР — המלה Биробиджан. כדאי לציין, שגם לאחר המלחמה היו עוד חותמות דואר דו־לשוניות בבירוביג׳אן, ואילו משנות החמישים ועד היום הן ברוסית בלבד.

34 ראה עמ׳ 318.

35 טריבונה 1936, חוב׳ 11.

36 נוביק, עמ׳ 66.

37 חאבקין 2 יאר, עמ׳ 25.

38 ב״ש מיום 28 במארס 1936.

39 אלכסייבקה קיבלה את השם פריילאנד, ניקיפלובו — ניילאנד, גורודבה — היימלאנד, סאמארה — יונגדאָרף והכפר של הקולחוז סטאלינדאָרף — נייערד. ראה: שם, 30 בנובמבר 1935.

הבינו המשתתפים בהם לשון זו. לעתים פרסם גם התיאטרון היהודי את מו־דעותיו ברוסית בלבד[40]. במסעדה היו כרטיסי־התפריט דו־לשוניים, אבל הפרטים על המנות והמחירים נרשמו ברוסית בלבד[41]. רק 2 מתוך 15 "הקול־חוזים של מהגרים" — והם "איקאר" ו"על שם סמידוביץ" — ניהלו את פעו־לותיהם ביידיש. הארטל "גלגל־המהפיכה", שבו היו העובדים ברובם יהודים, נזקק ללשון הרוסית בלבד[42].

כמה סיבות גרמו לכשלון המאמצים להנהגת היידיש למעשה כלשון רשמית שנייה, ואלו העיקריות שבהן: א. נטיות רוסיפיקאטוריות בקרב חלק מהעסקנים המפלגתיים והפקידים הבכירים היהודיים, שהעדיפו להשתמש ברוסית, אף אם לא רהוטה ביותר; ב. מחסור בעובדים יודעי־יידיש במידה מספקת להנהלת עבודה משרדית; ג. קשיים במינוח ובתרגום; ד. יחס של הזנחה ואדישות כלפי כל העניין. מבחינה זו אפייני הוא המקרה הבא[43]: המחלקה המחוזית לחינוך ארגנה בחורף 1934/35 קורסים ליידיש. נרשמו 32 איש, אך ביקרו בהם באופן סדיר 7—8 בלבד, והקורס הופסק. לאחר ההפסקה נרשמו 19 איש, אבל ב־19 ביוני 1935, שבו עמדה להתחדש ההוראה בקורס, לא הופיע אף אחד מהנרשמים.

אי־ההצלחה להנהיג את היידיש כלשון רשמית שנייה ב"מחוז היהודי האוטונומי" בשנים 1935—1936, למרות תמיכתם המוסרית של השלטונות, אומרת דרשני. יש לזכור, שבפרק־זמן זה היתה בירוביג'אן "יהדית" יותר מאשר אי־פעם מאז התחלת ההתיישבות שם. ה"בירעבידזשאנער שטערן" הופיע אז כעתון יומי וכן "קוגיז" (איגוד למסחר בספרים) המקומי היה מודיע תכופות על ספרים ביידיש, שנתקבלו למכירה, והוא אף פתח ב־1935 בהחתמה על יצירות הקלאסיקונים היהודיים: שלום־עליכם ב־12 כרכים ומנדלי מוכר־ספרים ב־9 כרכים. גדל גם בהדרגה מספר בתי־הספר היהודיים; התיאטרון היהודי התפתח; והתחיל להופיע כתב־עת ספרותי־פובליציסטי ביידיש ("פאַרפאַסט"). בימים ההם חלמו מנהלי המחוז, בעיקר ליברברג, בהשראתם של אישים מרכזיים בצמרת־השלטון, כקאלינין וכאגאנוביץ', על הפיכת בירוביג'אן ל"מרכז תרבותי יהודי" בשביל כל יהודי ברית־המועצות. לתכלית זו הציע ליברברג, בנאומו בכינוס־המועצות המחוזי הראשון בדצמבר 1934, להעביר לבירוביג'אן מוסדות־תרבות יהודיים מבוססים[44]. לדברי

40 עמעס מיום 28 באפריל 1937.
41 א. העלד, מיין ערשטער טאָג אין בירא־בידזשאן, פֿאַרווערטס מיום 8 בספטמבר 1936.
42 מאמר ראשי בב"ש מיום 1 ביוני 1936.
43 שם, 26 ביוני 1935. 44 שם, 5 ביאנואר 1935.

ליטבאקוב[45], היתה כוונה להעביר לכאן בראש וראשונה את המכון לתרבות יהודית פרוליטארית מקיוב ואת המוזיאון על־שם מנדלי מאודיסה. לפי ידיעה אחרת[46], קיבל הוועד הפועל המחוזי החלטה לפנות לממשלת אוקראינה בעניין העברת מוזיאון־מנדלי לבירוביג׳אן. בנאום־הברכה ביום 24 בספטמבר 1935 לכבוד דוד ברגלסון, לרגל בואו לבירוביג׳אן, אמר ליברברג[47]: ״אנו בטוחים, שתקופה לא ארוכה מפרידה בינינו לבין השעה, שבה יוקם כאן מרכז כזה של תרבות יהודית פרוליטארית, שיהיה המכוון בברית־המועצות״. בשנים 1935—1936 נעשו נסיונות להשפיע על אנשי־הרוח היהודיים בברית־המועצות — סופרים, מלחינים, ציירים וכו׳ — להשתקע בבירוביג׳אן. בואו של הסופר ברגלסון לבירוביג׳אן על מנת להשתקע בה, כפי שפורסם ברבים, נועד לשמש פתיון לאחרים[48].

45 מ. ליטוואקאָוו, דער קלאסן־קאמף ארום דער בויאונג פון דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט, עמעס מיום 18 באפריל 1937; M. Литваков, Что было разоб-лачено в Еврейской автономной области, טריבונה 1937, חוב׳ 9. ראה נספח ו ח.

46 נ״ל 1936, חוב׳ יאנואר. 47 ב״ש מיום 27 בספטמבר 1935.

48 בפעם הראשונה בא ברגלסון לבירוביג׳אן, לפי הזמנת ה״אוזט״, ב־29 באוקטובר 1932, בתקופת ביקורו בברית־המועצות כאורח מחוץ־לארץ. הוא שהה אז באזור למעלה מחדשיים, ופרי נסיעתו היה ספרו ״ביראבידזשאנער״ (ראה ביבליוגראפיה). בספטמבר 1935 בא ברגלסון שנית לבירוביג׳אן, יחד עם הצייר ראביצ׳ב והצלם גירשוביץ׳, לשם איסוף חומר על אזור זה בשביל קובץ, שעמד להופיע למלאות עשרים שנה למהפיכת־אוקטובר. ב־25 באוקטובר 1935 קיבלה נשיאות הוועד הפועל המחוזי החלטה, בעקבות נכונותו של הסופר להשתקע במחוז, לבנות בשבילו בית ולהעמיד לרשותו מכונית (ב״ש מיום 27 באוקטובר 1935). בראיון עמו (ראה שם, 23 באוקטובר 1935) הסביר ברגלסון את המניעים לרצונו להשתקע במחוז, ואלה הם: א. ההכרה, שכסופר סובייטי יוכל למלא את תפקידו ביתר יעילות בבירוביג׳אן; ב. האמונה, שיסייע להפיכת המחוז לרפובליקה בקצב מהיר יותר; ג. הרצון לעבוד במחיצתו של חאבקין (המזכיר הראשון של הוועד המפלגתי המחוזי); ד. ההכרה, שחובת האינטליגנציה היהודית היא להשתקע בבירוביג׳אן. דרך אגב בשל דברי הערכה לחאבקין, הכלולים גם במכתבו למשורר ז. ויינפר מארצות הברית (ראה נ״ל 1936, חוב׳ מאי), הוכתר ברגלסון בשם ״חנפן מקצועי״ של איש זה (טריבונה 1937, חוב 8). במכתבו לוויינפר כתב ברגלסון, בין השאר, שהוא מקווה, שבבירוביג׳אן יתרכזו לאחר כמה שנים לא פחות ממיליון יהודים (!—י. ל.); שהוא נוסע לקרים; וכי באוגוסט 1936 יחזור ״הביתה״ לבירוביג׳אן. ואכן יצא ברגלסון שוב לשם ב־24 באוקטובר 1936. השתתף בכנס־המועצות המחוזי השני (שלא מן המניין), שהתקיים בימים 4—6 בנובמבר 1936; ניהל בעיר בירוביג׳אן אולפן לסופרים מתחילים והוזכר כחבר הוועד המארגן של איגוד הסופרים הבירוביג׳אניים (ראה עמ׳ 310). אמנם הוא לא שהה כאן זמן רב וחזר למוסקבה.

אגב, ההצעה בעניין העברת מוסדות־התרבות היהודיים המבוססים לבירו־ביג'אן עוררה רוגז רב בחוגי העסקנים היהודיים במוסקבה, קיוב ומינסק. ביטוי נמרץ לכך ניתן במאמריו של משה ליטבאקוב, עורך "דער עמעס", שהופיעו ב־1937, כלומר, לאחר הדחתו של ליברברג וכשכבר נחרץ גם גורלו של חאבקין. השעה היתה כשרה לסידור החשבונות, שאי־אפשר היה, כנראה, לטפל בהם בפומבי קודם לכן. ליטבאקוב התקיף קשה את שני מנהלי המחוז לשעבר, בציינו, בין השאר[49], שבירוביג'אן היתה קודם צריכה להיות ראויה לזכות ההיסטורית להפך למרכז הראשי של התרבות היהודית הסוב־ייטית. חאבקין וליברברג ראו, לדברי ליטבאקוב, במוסדות היהודיים שמחוץ לבירוביג'אן מתחרים ואויבים, בעוד שעם הקמת המפעל בבירוביג'אן היה טעון חיסול כל מה שנוצר לפניו. סיסמותיהם, לדבריו היו: "בלי מוסקבה, בלי קיוב, בלי מינסק". אפייני הדבר, שליטבאקוב עצמו נמנה עם אלה, שזמן קצר לפני פרסום מאמריו הנ"ל ניהלו תעמולה נמרצת לארגון כינוס מדעי ללשון יידיש ("שפראך־קאנפערענץ") בבירוביג'אן.

כינוס זה נקרא באופן רשמי על־ידי המוסדות הממלכתיים של בירוביג'אן, לפי הצעתו של כאגאנוביץ[50], בשעת ביקורו במחוז. תאריך הכינוס נקבע תחילה ל־9 בפברואר 1937, הוא יום־השנה לביקורו של הנ"ל במחוז. הוחלט, שיהיה זה כינוס ארצי, בדומה לקודמו שנערך בקיוב, ומטרותיו תהיינה: 1. קביעה של לשון יידיש אחידה לשימושם של המוסדות הממלכתיים; 2. הכרעה בשאלות השנויות במחלוקת בשטח הכתיב; 3. הכרעות בבעיות דקדוק ותחביר; 4. קביעת מונחים. עריכת הכינוס בבירוביג'אן, ולא באחד המרכזים הגדולים של יהדות ברית־המועצות, נועדה לשמש הוכחה הפגנתית, שאכן בירוביג'אן נהפכת ל"מרכז התרבותי" של יהדות זו. בעתונות התנהלה תעמולה רבה בעניין הכינוס וכן נערכו אסיפות והתייעצויות, כגון זו של ה־15 בדצמבר 1936 במערכת "דער עמעס" במוסקבה[51], שבה השתתפו כ־30 סופרים, אנשי מדע ועתונאים, ובה נכח גם חאבקין, מזכיר הוועד המפלגתי של המחוז. אף בבירוביג'אן נערכו במקומות שונים פעולות־הסברה נמרצות על נושא זה. ראדיו בירוביג'אן הקדיש שיחה מיוחדת של האל־משטוק[52] לעניין איחוד הדיאלקטים ביידיש; ושיחה זו נועדה לשמש פתיחה

49 ראה הערה 45.

50 ראה בעניין זה: א. חאבקין 2 יאר, עמ' 23. ב. מ. ליטוואקאוו, מאכן אַרדענונג אין דער שפראך־ווירטשאפט, פאַרפאַסט 1936, גומ' 1 (להלן "ליטבאקוב"), ז"ז 164—165. ג. ש. דימאנשטיין, די סאָציאליסטישע מלוכה בויט די יידישע שפראך, מאַרגן־פרייהייט מיום 10 ביאנואר 1937.

51 עמעס מיום 17 בדצמבר 1936. 52 נ"ל 1937, חוב' מאי.

לסדרת־שיחות בקשר לכינוס, שעמד להוועד. עובדי המשטרה ובית־המשפט הופיעו בפני המיקרופון והשמיעו את התקוות, שהם תולים בכינוס־הלשון. פתיחת הכינוס נדחתה מ־9 בפברואר 1937 ל־7 במאי 1937, הוא יום־השנה להכרזה על המחוז, אך גם במועד השני לא זכה להפתח "כינוס ממלכתי" זה [53], שתעודתו היתה "הסדרת המשק הלשוני", כביטויו של ליטבאקוב [54]. מסע ה"טיהור", שנפתח בסוף 1936, שם קץ כנראה, גם למבצע הכינוס, ושוב לא דובר עליו בפומבי.

הכינוס שלא התכנס וה"טיהור" הנרחב לא סייעו, כמובן, להרמת קרנה של לשון־יידיש במחוז. לפי עדותו של קושניר [55], המשיכה עיריית בירו־ביג'אן בהנהלת כל ענייניה ברוסית, ואף העבודה בבית־המשפט נערכה בעיקר ברוסית.

לאחר המלחמה, בעקבות ההתעוררות הכללית בתחום בירוביג'אן לרגל ההגירה המחודשת, חל שינוי לטובה גם ביחס ליידיש. היא נשמעה יותר בחוצות בירוביג'אן; המנון המדינה החדש הופץ בתרגומו ליידיש והושר שם בלשון זו באסיפות פומביות [56]; רשימות־הבוחרים וכל הפרסומים בקשר לבחירות הודפסו גם ביידיש [57]. ב־1947, לכבוד יום־השנה ה־30 למהפיכת־אוקטובר, הכריזו שלטונות המחוז על התחרות לחיבור "שיר־ההמונים הסוב־ייטי היהודי" ("סאָוועטישע יידישע מאסן־ליד") [58]. בשיר זה היו צריכים

53 לפי בר גרין, במאמרו "די פראגן ביי ביראָבידזשאנער שפראך־קאָנפערענץ" (שם, 1937, חוב' אפריל), עמדו להרצות בכינוס על הנושאים הבאים:
1. דימאנשטיין — המדע הלשוני המארכסיסטי־לניניסטי ומטרות פיתוחה של לשון יידיש.
2. האלמשטוק — איחוד הדיאלקטים.
3. ספיבאק — מינוח.
4. זארצקי — כתיב ודקדוק נורמאטיבי.
5. פאלקוביץ' — סימני־פיסוק.
6. ליטבאקוב — לשון־העתונות.
7. ברגלסון — לשון־הספרות.

54 ליטבאקוב. 55 עמעס מיום 22 ביולי 1938.

56 איינקייט מהימים 24 באוגוסט 1944, 23 במארס 1948. מן הראוי לציין, כי בזמן המלחמה הושר ההמנון הסובייטי החדש ביידיש לא רק בבירוביג'אן. כך, למשל, הוא שודר ב־2 באפריל 1943 בראדיו של בריה־המועצות בביצועה של להקת־הזמר של הצבא האדום, בניצוחו של פרופסור אלכסאנדרוב, לכבוד פתיחתה של ישיבת־המליאה השלישית של הוועד היהודי האנטי־פאשיסטי (ראה: פומראנץ, עמ' 231).

57 איינקייט מהימים 19 בדצמבר 1946, 4 בנובמבר 1947.

58 שם, 20 במאי 1947.

להשתקף השינויים הסוציאליים והכלכליים בעם היהודי לאחר מהפיכת־אוקטובר; שיתוף העבודה היהודית בבניינה והגנתה של המדינה; בניין המדינה הסובייטית; כיבוש אוצרות־המחוז; נאמנות העמלים היהודיים למפלגה ולסטאלין; אחוות לאומי ברית־המועצות וכו'. לאחר המלחמה חודשה גם הוצאת כתב־העת הפובליציסטי־ספרותי ביידיש [59]; הוצאו לאור שני קבצי שירים ביידיש של שני משוררי בירוביג'אן [60]; הושמעו יום־יום שידורי־ראדיו ביידיש; נערכו הרצאות של הסופרים היהודיים המקומיים; הופיעו ברבים שחקני־התיאטרון והוקדשה תשומת־לב לספרות־יידיש. כך, למשל, השמיע, לפי אמיוט [61], הסופר הרש ראבינקוב סדרת־שיחות על יצירותיהם של אכסנפלד, אטינגר, גולדפאדן וסופרי יידיש אחרים. בימים ההם גילו סופרי־יידיש במחוז פעילות מרובה, שבאה על ביטויה בארגון הרצאות וערבים ספרותיים וכן הוגברה הפעילות של התיאטרון היהודי כאן. בבית המרכזי של עסקני האמנות במוסקבה הופיעו — לרגל הפגנת האמנות החובבנית הקולחוזית של ר.ס.פ.ס.ר. — נציגי בירוביג'אן רייזה רובינשטיין, בתה ביילה מזא"ה ומיכל קול בשירים עממיים ביידיש [62]. באכמוטסקי חלם אפילו על הקמת אוניברסיטה אידית במחוז ועל העברת "הקאבינט לתרבות יהודית" מקיוב לבירוביג'אן [63].

מצב זה לא האריך ימים. ה"טיהור", שהתחיל בסוף 1948, שם קץ להתפתחותה של היידיש במחוז [64]. בבתי־הספר, שלשון־ההוראה בהם היתה יידיש, הונהגה במקומה הרוסית; התיאטרון היהודי נסגר; ספרים יהודיים רבים נעלמו מאצטבות הספרייה על־שם שלום־עליכם; נעלמו האותיות היהודיות מחותמות־הדואר; נעלמו כמעט לגמרי ספרי יידיש בחנויות הספרים [65]; ולא

59 הכוונה לאלמאנך "ביראבידזשאן", ראה עמ' 331—333.

60 ראה עמ' 318.

61 אייניקייט מיום 9 באפריל 1946. 62 שם, 14 בפברואר 1948.

63 א. באכמוטסקי, קארדינאלע טאג־פראגן, שם, 28 באוגוסט 1947 (להלן: "באכמוטסקי טאג־פראגן").

64 מתעוררת כאן אסוציאציה למצב, ששרר במחוז בשנות 1936—1938. גם בימים ההם, לאחר העלאת תכניות ורודות של מנהלי המחוז בעניין פיתוח התרבות היהודית הסובייטית במחוז, בא "טיהור" נרחב, ששם קץ לאשליות על הקמת מרכז תרבותי יהודי בבירוביג'אן. נראה לנו, שאין זה אלא מקרה, שכן בעוד ש"הטיהור" הנוכחי בא, כאמור, בעקבות הקו האנטי יהודי בברית־המועצות כולה בסוף ימיו של סטאלין, הרי נערך ה"טיהור" בשנות השלושים במסגרת הטיהור הארצי הכללי של ימות יז'וב. ראה עמ' 63—65.

65 בהתאם לעדותם של אנשים, שביקרו בבירוביג'אן בשנים האחרונות. לפי הידיעה בב"ש מיום 10 בספטמבר 1961, אפשר להשיג בחנות הספרים המרכזית בעיר

דובר עוד על ניהול העניינים במחוז בלשון־יידיש. נותרו רק העתון ״ביראבי־דזשאגער שטערן״ בצורתו העלובה, כשריד יחיד ומיותם של עתונות־יידיש הענפה, שהיתה קיימת בעבר בברית־המועצות, וכן השלטים הדו־לשוניים בתחנות־הרכבת ובפינות של רחובות העיר בירוביג׳אן ועל מספר מוסדות ומפעלים, כגון, הספרייה, המוזיאון, העתון האידי. לפי עדותו של העתונאי פרנקל [66], שביקר בבירוביג׳אן ב־1959, כל השלטים על משרדי המפלגה והממשלה וכן השלטים החדשים ברחובות העיר הם ברוסית בלבד [67]. שידורי־ראדיו ביידיש הם נדירים [68]. תוצאת הדבר היא רוסיפיקאציה של המחוז בכלל ושל האוכלוסיה היהודית בפרט. והגיעו הדברים לידי כך, שהילדים היהודיים בוואלדהיים — יישוב, שהוקם בעמל־יהודים ושעד היום יש בו אוכלוסיה יהודית ניכרת יחסית — אינם שומעים יידיש [69]. גם הורודינסקי, שביקר בבירוביג׳אן בסתיו 1958, מספר [70] שנתקלים בבירוביג׳אן ביהודים, שאינם יודעים את לשונם, וכן באלה, שאינם רואים עוד את עצמם כיהודים.

בלוח 1 ניתן מספר התושבים היהודים בבירוביג׳אן שהצהירו, במפקד־האוכלוסים, שנערך ב־15 בינואר 1959, על יידיש כעל לשון־האם שלהם. הנתונים בלוח הנ״ל מאשרים באופן חד־משמעי את תהליך הרוסיפיקאציה בקרב האוכלוסיה היהודית ב״מחוז היהודי האוטונומי״, שהוא הרבה יותר ניכר בכפר והרבה יותר בולט בין הנשים. אמנם בכפר גדול יותר אחוז הנשים, שהצהירו על יידיש כלשון אמם, מזה של הגברים. בכל זאת תהליך הרוסיפיקאציה בקרב האוכלוסיה היהודית במחוז התקדם פחות מאשר בברית־המועצות כולה, פרט לאוכלוסיה הכפרית, כפי שמראה לוח 11.

בירוביג׳אן כתבים נבחרים של מנדלי ופרץ ביידיש וכן את הספרים בלשון זו של ד. ברגלסון וא. שווארצמאן, שהופיעו ״זה עתה״. כמו־כן באה כאן ידיעה על חלוקת הכרך השישי של כתבי שלום־עליכם ברוסית למנויים.

66 *The New York Times*, 1.5.1959

67 לעומת זאת ראה הורודינסקי בשעת ביקורו בסתיו 1958 ביישוב ביראקאן שלט דו־לשוני (רוסית ויידיש) על דלת ״הוועד הפועל״ (Ispolkom) המקומי (הורודינסקי, עמ׳ 28).

68 בב״ש מיום 10 באוגוסט 1960 נתפרסמה ידיעה, שבתקליטיית שירות־השידור הבירוביג׳אני נתקבלו תקליטים אידיים חדשים, כגון ״א טאַסט פּאר שלום״ מאת המלחין קאַגאן; מתוך השירה היהודית העממית, סדרה ווקלית מאת דמיטרי שוסטאקוביץ׳; וקונצרטים בביצועם של נחמה ליפשיץ, קלארה ואגה וזינובי שולמאן.

69 אשד.

70 הורודינסקי, עמ׳ 72.

לוח I. האוכלוסיה היהודית במחוז היהודי האוטונומי, לפי לשון־האם, בהתאם למפקד האוכלוסים משנת 1959 [71]

	סך־הכל		יידיש		רוסית		לשונות אחרות	
	מספרים מוחלטים	%	מספרים מוחלטים	%	מספרים מוחלטים	%	מספרים מוחלטים	%
האוכלוסיה העירונית והכפרית								
סך־הכל	14,269	100.0	5,597	39.2	8,660	60.7	12	0.1
גברים	6,313	100.0	3,351	53.1	2,954	46.8	8	0.1
נשים	7,956	100.0	2,246	28.2	5,706	71.7	4	0.1
האוכלוסיה העירונית								
סך־הכל	11,977	100.0	5,068	42.3	6,900	57.6	9	0.1
גברים	5,285	100.0	3,154	59.7	2,125	40.2	6	0.1
נשים	6,692	100.0	1,914	28.6	4,775	71.4	3	×
האוכלוסיה הכפרית								
סך־הכל	2,292	100.0	529	23.1	1,760	76.8	3	0.1
גברים	1,028	100.0	197	19.2	829	80.6	2	0.2
נשים	1,264	100.0	332	26.3	931	73.6	1	0.1

לוח II. האוכלוסיה היהודית בבירוביג'אן ובברית־המועצות כולה שהצהירה על היידיש (או ניבים יהודיים) כלשון האם שלה במפקד האוכלוסים בשנת 1959 (באחוזים) [72]

אוכלוסיה	סך־הכל		גברים		נשים	
	בירוביג'אן	ברית־המועצות	בירוביג'אן	ברית־המועצות	בירוביג'אן	ברית־המועצות
עירונית וכפרית	39.2	21.5	53.1	20.8	28.2	22.1
עירונית	42.3	21.0	59.7	20.3	28.6	21.6
כפרית	23.1	31.1	19.2	29.3	26.3	33.0

71 איטוגי ד.ס.פ.ס.ר., עמ' 334—335 ; 360—361 ; 384—385.

72 האחוזים לגבי בירוביג'אן לפי לוח I. האחוזים לגבי ברית־המועצות כולה חושבו לפי המספרים המוחלטים, המופיעים באיטוגי ס.ס.ס.ר., עמ' 184—185 ; 190—191 ; 196—197.

יש יסוד להניח, כי לא כל דוברי יידיש הצהירו במפקד האוכלוסים האחרון, על שפה זו כשפת האם שלהם. הנחה זו מוצאת לה סמוכין במאמרו של יעקב קאנטור ממוסקבה המעיד[73], כי "ניתן לשער, שבאוקראינה, בבילורוסיה ובמולדאביה האחוז [הנמוך] של המצהירים על יידיש כעל שפתם הלאומית, מוסבר במידה רבה על ידי חוסר הבהירות, ששררה בעת המפקד בהבנת השאלה של "רודנוי יאזיק" (שפת האם). בהוראות המפקד לא נאמר מאומה על כך ורבים הבינו שאלה זו כמתיחסת לשפה המדוברת יום יום. (אומגאנג־שפראך), בכל אופן כך פרשו שאלה זו הפוקדים. לכן הצהירו לא מעטים הדוברים יידיש, קוראים יידיש ואף אוהבים ספר אידי ותיאטרון אידי, על רוסית כשפתם, כיון שבמקום־העבודה, ברחוב וחלקית אף בבתיהם מדברים הם על פי רוב רוסית". מסתבר כי דברים אלה נכונים גם לגבי האוכלוסיה היהודית בבירוביג'אן.

עד כמה שונה המצב לרעה בתחום זה ב"מחוז היהודי האוטונומי", בהשוואה לשאר המחוזות האוטונומיים בברית־המועצות, ניתן ללמוד מתוך לוח III.

לוח III. אחוז האנשים בתוך האוכלוסיה הראשית במחוזות האוטונומיים בברית־המועצות, שהצהירו על לשונם הלאומית כעל לשון־אמם בכמפקד האוכלוסים של שנת 1959[74]

שם המחוז	%
היהודי	39.2
האדיגייאי	99.0
האלטאי־הררי	91.6
החאקאסי	90.2
הקאראצ'אייבי־צ'רקסי	99.5
הדרום־אוסטיני	98.6
הקאראבאכי־רמתי	99.1
הבאדאכשאני־הררי	99.9

73 יעקב קאנטאר (מאסקווע), אייניקע באמערקונגען און אויספירן צו די פארעפענט־לעכטע סך־הכלען פון דער פאלקס־ציילונג אין ראטנפארבאנד דעם 15 ינואר 1959, בלעטער פאר געשיכטע, **וואַרשע** 1962—1963, **באנד** 16, **ז"ז** 146—147.

74 איטוגי ר.ס.פ.ס.ר., **עמ'** 322, 330, 332, 334. Итоги Всесоюзной переписи населения СССР 1959 года, Москва 1963, כרכים: Грузинская ССР, **עמ'** 140; Таджикская ССР, **עמ'** 122; Азербайджанская ССР, **עמ'** 142.

12. חינוך, מחקר ותרבות

א. מוסדות־חינוך כלליים

גני־ילדים

ב־1930 היו בבירוביג'אן, לפי קאמנצקי [1], 3 גני־ילדים בלבד, אך אין הוא מציין, אם היו אלה יהודיים. בסוף 1932 עמדו לפתוח גן־ילדים יהודי ליד בית־החרושת לתפירה [2]. בסוף 1934 היו בבירוביג'אן 41 גני־ילדים, מהם 16 יהודיים, 22 רוסיים ו־3 קוריאניים [3]. בסוף 1935 היו כאן 19 גני־ילדים יהודיים עם 511 ילדים [4]. ב־1936 היו, לפי טרואיצקי [5], 53 גנים, מהם 25 יהודיים, 23 רוסיים, ו־5 קוריאניים. ב־1948 היו במחוז 48 גני־ילדים [6], ואילו ב־1959 — 65 עם 3,310 ילדים [7]. אין כל ספק בדבר, שלא היו ביניהם כלל גני־ילדים יהודיים.

בתי־ספר

במקורות שונים פזורים נתונים על מספרם של בתי־הספר בבירוביג'אן, אך במקרים רבים סותרים הם זה את זה. בלוח 1 רוכזו נתונים כאלה על כל בתי־הספר באזור, יהודיים ולא־יהודיים כאחד.

בשנת 1929, כשהגיעו לאזור הילדים הראשונים של המתיישבים היהודיים, הורגש הצורך הדחוף להקים בשבילם בתי־ספר. המספר הקטן של הילדים, המחסור במורים ובציוד וקשיי הדיור הכבידו על סיפוקו של צורך זה. בתי־הספר הראשונים אורגנו בתנאים פרימיטיביים ביותר. במקומות, שבהם גרו יהודים בלבד, היתה לשון־ההוראה יידיש, ואילו במקומות עם אוכלוסיה מעורבת היו בתי־ספר עם כיתות נפרדות, שבחלקן היתה לשון־ההוראה יידיש, ובחלקן — רוסית.

1 קאמנצקי, עמ' 71.
2 ב"ש מיום 7 בנובמבר 1932.
3 שם, 11 בספטמבר 1934.
4 טריבונה 1935, חוב' 12.
5 שם, 1937, חוב' 8.
6 איינ'קייט מיום 19 באוגוסט 1948.
7 ב"ש מיום 8 במארס 1959.

לוח 1. המספר הכולל של בתי־הספר בבירוביג'אן בשנים 1927/28 — 1962/63 [8]

שנות הלימודים	סך־הכל	מזה: עד 4 שנות־לימוד	מזה: עם 7 שנות־לימוד	מזה: עם 10 שנות־לימוד	מספר המורים	מספר התלמידים
1927/28 [9]	57	48	9	—	. .	4,794
1930/31 [10]	68	60	8	—	. .	. .
1931/32 [11]	80	69	11	—	214	7,322
1934/35 [12]	99	67	29	3	[13]373	[14]10,091
1935/36 [15]	100	69	27	4	450	14,000
1936/37 [16]	113	72	32	9	600	15,915
1946/47 [17]	133	92	25	16	. .	15,000
1950/51 [18]	[19]160	91	51	18	. .	30,000
1960/61 [20]	158	. .	. .	. .	. .	. .
1962/63 [21]	152	. .	. .	. .	. .	35,000

8 אין ברשותנו נתונים על השנים, שאינן מופיעות בלוח.

9 לפי שני מאמריו של ר. פיש: א. "איבער שולן פון דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט", עמעס מיום 17 ביאנואר 1937; ב. "די שולן אין דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט", נ"ל 1937, חוב' מארס. מאמרים אלה שהם כמעט זהים בתכנם, יצוינו להלן בקיצור: "פיש".

10 דימאנשטיין צוואנציק יאָר, עמ' 40.

11 פיש. לעומת זאת היה לפי עמעס מיום 7 ביאנואר 1932, מספרם הכולל של בתי־הספר בבירוביג'אן בשנת הלימודים 1931/32 — 102.

12 לפי ב. גולדפיין, מנהל מחלקת החינוך המחוזית, בב"ש מיום 3 ביולי 1935. לעומת זאת לפי פיש וב. טרואיצקי בטריבונה 1937, חוב' 8, היה מספרם הכולל של בתי־הספר במחוז בשנת הלימודים 1934/35 — 85, מהם 56 יסודיים (4 שנות לימוד), 26 "תיכוניים לא מלאים" (7 שנות לימוד) ו־3 "תיכוניים מלאים" (10 שנות לימוד). לפי ידיעה בב"זוו מיום 7 בנובמבר 1934, היה מספרם הכולל של בתי־הספר בבירוביג'אן — 83.

13 פיש וטריבונה 1937, חוב' 8.

14 שם, שם.

15 טריבונה 1935, חוב' 12.

16 פיש וטריבונה 1937, חוב' 8.

17 איניקייט מיום 6 בפברואר 1947.

18 א. ס. ג. 15. לפי מקור זה הנתונים הם לשנת 1951; מסתבר, שהכוונה לשנת הלימודים 1950/51.

19 במספר זה אינם כלולים 2 בתי־ספר מקצועיים (ФЗО), בית־ספר לעובדי רכבת וכן 8 בתי־ספר לנוער העובד.

20 ב"ש מיום 10 בספטמבר 1961.

21 שם, 5 בדצמבר 1963.

מוסדות־החינוך הראשונים ביידיש הוקמו בבירוביג׳אן לקראת שנת־הלימודים 1929/30 בבירופלד, ואלדהיים ואמורזט. באביב 1930 למדו, לפי סוֹדארסקי [22], בראשון — 30 ילדים מגילים שונים; בשני — 12; ובשלישי — 24. בהתאם למקור זה, לא היו — מחוץ לאלה — ילדים יהודיים בגיל בית־הספר. החל ב־1932 הלך וגדל מספר מוסדות־החינוך היהודיים באזור.

לפי ידיעה ב״טריבונה״ [23], היו כאן בשנת הלימודים 1931/32 6 בתי־ספר יהודיים. לדברי קדישביץ׳ [24], יש להוסיף על כך 2 בתי־ספר מקצועיים על־יד בתי־חרושת (ФЗУ).

בסטאטיסטיקה על מוסדות־החינוך היהודיים בבירוביג׳אן מוטב לציין את מספר הכיתות ולא את מספר המוסדות, הואיל ומחוץ לבתי־הספר היהודיים היו קיימות כיתות יהודיות בבתי־הספר הרוסיים. בלוח 11 נמסרים פרטים על הכיתות, שלשון־ההוראה בהן היתה יידיש.

לוח 11. מספר הכיתות והתלמידים היהודיים בבתי־הספר בבירוביג׳אן, בהשוואה למספרים הכלליים, בשנים 1931/32—1936/37 [25]

שנות־הלימודים	כיתות		תלמידים		
	סך־הכל	מזה יהודיות	סך־הכל	מזה בכיתות היהודיות	
				מספרים מוחלטים	%
1931/32	. .	22	7,322	250	3.4
1932/33	278	36	9,554	929	9.7
1933/34	333	52	9,988	950	9.5
1934/35	382	65	10,091	1,114	11.0
1935/36	. .	110	14,000	2,075	14.8
1936/37	. .	130	. .	. .	. .

לפי ידיעה בעתון הרוסי המקומי [26], היו ב״נפה הבירוביג׳אנית״ בתחילת אוקטובר 1933, 6 בתי ספר יהודיים ו־11 כיתות אידיות בבתי־הספר הרוסיים.

22 סוֹדארסקי 1931, עמ׳ 48.
23 טריבונה 1932, חוב׳ 14—15.
24 קדישביץ׳ היינט, עמ׳ 19.
25 לפי פיש, בתוספת השלמות מתוך מאמרו של ב. גולדפיין ״דערגרייכונגען און בלויזן אין דער בילדונגס־ארבעט״ בעמעס מיום 9 במאי 1935. מספר הכיתות לשנת 1936/37 שאוב מתוך דימאנשטיין צוואנציק יאר, עמ׳ 40.
26 ב״זוו מיום 4 באוקטובר 1933.

לפי ידיעה בעתון האידי המקומי [27], היו בתחילת שנת הלימודים 1934/35 5 בתי־ספר יהודיים ו־12 "יהודיים־רוסיים ורוסיים־יהודיים". לעומת־זאת מעיד בנימין גולדפיין [28], מנהל מחלקת החינוך המחוזית, שביאנואר 1935 היו כאן 13 בתי־ספר יהודיים וכן כיתות יהודיות ב־4 בתי־ספר רוסיים, כפי שמלמדת הרשימה הבאה:

רשימת בתי־הספר היהודיים והכיתות היהודיות בבתי־הספר הרוסיים בבירוביג'אן, לפי המצב ביאנואר 1935

א. בתי־הספר היהודיים

	המקומות	סוגי בתי־הספר
1.	העיר בירוביג'אן	10 שנתי
2.	ואלדהיים	7 "
3.	אמורזט	7 "
4.	ביראקאן [29]	7 "
5.	פוזינו	4 "
6.	קבאשנינו	4 "
7.	קולחוז "הסופקה האדומה"	4 "
8.	בירה	4 "
9.	פוקרובקה	4 "
10.	איקאר	4 "
11.	דז'יובקה	4 "
12.	קימקאן [30]	4 "
13.	סאמארקה	4 "

ב. הכיתות היהודיות בבתי־הספר הרוסיים

1.	סטאלינסק	6
2.	לונדוקו	6
3.	בירופלד	5
4.	קאזאנקה	2

לפי מקור אחד ממארס 1935 [31], היו במחוז באותו פרק־זמן 5 בתי־ספר יהודיים ו־10 יהודיים־רוסיים. מספר בתי־הספר, שבהם היתה אז לשון־ההוראה

27 ב"ש מיום 11 בספטמבר 1934.
28 שם, 27 ביאנואר 1935.
29 שם, 16 באוגוסט 1935, נתפרסמה ידיעה, שבבית ספר זה ילמדו גם תלמידים רוסיים בשפה הרוסית.
30 בתחילת 1935 היו בבית־ספר זה 3 כיתות אידיות (שם, 17 בפברואר 1935).
31 טריבונה 1935, חוב' 3.

יידיש, שווה כמעט בשני המקורות, אבל שונה בהם החלוקה לבתי־ספר יהודיים ומעורבים. על־יסוד עובדה זו נוטים אנו להשערה, שרוב בתי־הספר, שנכללו בסטאטיסטיקה כבתי־ספר יהודיים, היו בעצם מעורבים, כלומר, היו בהם כיתות יהודיות ורוסיות. בכמה מקורות כלולים בקבוצת בתי־הספר היהודיים גם אלה, שבהם היה ניכר משקלן של הכיתות היהודיות, ואילו באחרים אין הם נזכרים. בכך נעוץ, לפי השערתנו, שרשו של השוני בחלוקה לפי בתי־ספר יהודיים ולא־יהודיים במקורות השונים. בתי־ספר יהודיים לגמרי, או כמעט לגמרי, היו בזמן ההוא בעיר בירוביג׳אן, בוואלדהיים, בא־מורזט ובאיקאר, ואולי בעוד מקום או שניים. לפי ידיעה אחת מ־1935 [32], היו בבירוביג׳אן בתחילת שנת הלימודים 1935/36, 13 בתי ספר יהודיים ו־12 מעורבים; ומהיהודיים היו: 1 — 10־שנתי, 4 — 7־שנתיים ו־8 — 4־שנתיים.

מצבן של הכיתות היהודיות בבתי־הספר המעורבים היה, לפי עדותו של גולדפיין [33], בלתי־מניח את הדעת, שכן המורים היו גרועים, הדיור לא התאים לתכליתו וכו׳. בכינוס של מנהלי מחלקות־החינוך הנפתיות, שנערך בבירוביג׳אן באפריל 1935, הושמעה הדעה, שהכיתות היהודיות בבתי־הספר הרוסיים ״מקפחות לגמרי את צביונן״ [34]. אין אפוא פלא בדבר, שהתלמידים היהודיים הטובים בבתי־הספר המעורבים היו עוברים לכיתות הרוסיות [35]. היו תלמידים יהודיים גם בבתי־ספר רוסיים; ובמקומות, שבהם לא היו כיתות יהודיות כלל, היו אנוסים לעתים תלמידים יהודיים, שלמדו במקומות־מוצאם בבתי־ספר יהודיים, להפסיד שנות־לימוד ולעבור לכיתות יותר נמוכות מחמת אי־ידיעת הלשון הרוסית [36].

כן יש ברשותנו ידיעות על בתי־ספר יהודיים ועל כיתות יהודיות בבתי־ספר מעורבים — שנפתחו בזמן יותר מאוחר מאלה, שנזכרו למעלה — במקורות הבאים [37]: סמידוביץ׳, ״קולחוז המהגרים״ בוונצלובו, ניקולאייבקה ואובלוצ׳יה.

על משקלם של בתי־הספר היהודיים במסגרת מוסדות החינוך הכללי בבירוביג׳אן בשנת 1935 אפשר לעמוד, במידה מסוימת, על־פי הלוח III על ספרי־הלימוד, שהוזמנו לבתי־הספר במחוז.

32 שם, 1935, חוב׳ 12.
33 ב״ש מיום 27 ביאנואר 1935.
34 שם, 6 באפריל 1935.
35 שם, 10 ביולי 1935.
36 שם, 28 בספטמבר 1934.
37 סמידוביץ׳, ב״ש מיום 5 באוגוסט 1936 ושטערן מיום 6 במאי 1939; וונצלובו, ב״ש, 11 באפריל 1935; ניקולאייבקה, עמעס מיום 20 באפריל 1938 וב״ש מיום 5 באוגוסט 1936; אובלוצ׳יה (פתחו כיתה), טריבונה 1936, חוב׳ 23.

לוח III. ספרי־לימוד, שהוזמנו לבתי־הספר בבירוביג'אן, לפי לשונות־ההוראה, בשנת 1935 [38]

לשונות	סך־הכל			לבתי־ספר עם 4 שנות לימוד			לבתי־ספר עם 7 ו־10 שנות לימוד		
	שמות	עותקים	%	שמות	עותקים	%	שמות	עותקים	%
סך־הכל	221	63,940	100.0	73	34,725	100.0	148	29,215	100.0
יידיש	67	6,835	10.7	19	2,675	7.7	48	4,160	14.2
רוסית	98	53,160	83.1	27	29,900	86.1	71	23,260	79.6
קוריאנית	56	3,945	6.2	27	2,150	6.2	29	1,795	6.2

רמת בתי־הספר בבירוביג'אן בשנות השלושים היתה נמוכה; ציודם היה בלתי־מספיק; ולחלק ניכר מהמורים לא היו השכלה והכשרה מתאימות. בכתבה מ־1935, פרי־עטו של גנקין [39], ניתן התיאור הבא של המצב בבית־הספר בקולחוז "ניי־לעבן" שליד ביראקאן: "בחדרון צר לומדים 25 ילדים; אמרנו 'לומדים', אך בעצם הם נחנקים בצפיפות. חלק מהילדים לומד בעמידה, יושבים לפי התור. הלימודים לשמונים הילדים שבבית־ספרנו הם פשוט עינויים".

בשנת 1935/1936 הורו רוסית, כמקצוע־לימודים, בבתי־הספר היהודיים, החל בכיתה השלישית [40]. לפי עדותו של הורוביץ [41] — מהגר מארצות־הברית, ומורה בבית־הספר ביישוב בירה — היתה בפרק־זמן זה היידיש מקצוע־לימודים בבתי־הספר הלא־יהודיים. לעומת־זאת קוראים אנו במכתב מבירוביג'אן מאפריל 1937 [42]: "יידיש אינה נחשבת עד היום כמקצוע־לימודים בבתי הספר הלא־יהודיים במחוז". עובדה זו אושרה על־ידי מורה, תושב בירוביג'אן בפרק זמן זה. ב־1944 נתפרסמה ידיעה בעתונות [43], שלשון יידיש הוכרזה כלימוד־חובה בבתי־הספר הלא־יהודיים במחוז. על ביצועה של הכרזה

38 ב"ש מיום 23 ביולי 1935.
39 שם, 23 באפריל 1935.
40 שם, 16 באוקטובר 1935.
41 נ"ל 1935, חוב' דצמבר.
42 א באשטימונג וואס מע פארגעסט וועגן איר, עמעס מיום 28 באפריל 1937.
43 איינקייט מיום 19 באוקטובר 1944.

זו מעידים י. פייקין[44] וכן ידיעה בעתונות ממארס 1948[45], שלפיה "מלמדת המורה ברנהולץ את לשון יידיש בכיתה הרביעית של בית־הספר הבירו־ביג'אני הרוסי מס. 11".

לפי יאסינסקי[46], היו בבירוביג'אן ב־1939 25 בתי־ספר יהודיים. מסתבר, שבמספר זה כלולים מוסדות־חינוך יהודיים ומעורבים. לא מצאנו נתונים על מספר בתי־הספר היהודיים במחוז לאחר אותו תאריך. מאז ואילך נחשב, כנראה, עניין זה, בדומה למספר האוכלוסיה היהודית כאן, לדבר, שהשתיקה יפה לו. יש לשער, שהסיבה לכך היא הירידה המתמדת במספרם. גם לאחר המלחמה, משנתחדשה ההגירה היהודית לבירוביג'אן, לא נשתפר המצב בתחום החינוך היהודי. הסופר דר נסתר, שביקר בבירוביג'אן ב־1947, אסף בהזדמנות זו חתימות מהורים יהודיים, המעוניינים לשלוח את ילדיהם לבתי־ספר יהודיים[47]. באכמוטסקי מציין ב־1947[48]: "כבר השנה מרחיבים אנו את הרשת של בתי־הספר היהודיים". גם אמיוט[49] מאשר, שנושא זה עמד על הפרק, אך לא מצאנו ידיעות, המאשרות, שנפתחו בתי־ספר יהודיים חדשים. אמיוט קובע, שבפרק־זמן זה למדו רבים מבני האינטליגנציה היהודית בבתי־ספר רוסיים. לדבריו, היו ב־1948 בתי־ספר יהודיים במחוז: בעיר בירוביג'אן בית־ספר תיכון, באמורזט, בוואלדהיים ובכמה מקומות אחרים בתי־ספר יסו־דיים. למדו בהם למעלה מ־200 תלמיד. מספר זה מעיד על ירידה תלולה בהשוואה למצב בשנות השלושים.

לאחר מסע־ה"טיהור", שנפתח בסופה של שנה זו, הונהגה הרוסית בבתי־הספר הנ"ל כלשון־ההוראה, ולאחר מכן לא הוקמו אף בית־ספר יהודי אחד ולא כיתות יהודיות בבתי הספר הכלליים[50]. בבתי־הספר הכלליים במחוז אין זכר לתרבות יהודית.

44 י. פייקין, וואָס די סאָוועטנמאכט האָט געגעבן דעם יידישן פאָלק, שם, 24 ביאנואר 1946.

45 שם, 20 במארס 1948.

46 שטערן מיום 16 ביאנואר 1939.

47 לפי עדותו של י. אמיוט.

48 באכמוטסקי טאָג־פראָגן.

49 אמיוט, עמ' 12.

50 עובדה זו נתאשרה על־ידי ישראל אמיוט, שגר שם בשנת 1956, ואנשי חוץ־לארץ, שנזדמנו למחוז ב־1959 ו־1961. בהתאם להסבר, שקיבל הורודינסקי בשעת ביקורו בסתיו 1958 בעיר בירוביג'אן מפי ראש העיר הרוסי שסטריקוב, סגרו את בתי־הספר היהודיים, הואיל וההורים העדיפו לשלוח את ילדיהם לבתי־ספר רוסיים, כדי להקל עליהם את המשך־הלימודים (הורודינסקי, עמ' 59).

בית־הספר היהודי התיכון בעיר בירוביג'אן

מוסד־החינוך היהודי העיוני החשוב ביותר בבירוביג'אן היה בית־הספר התיכון, בן עשר שנות־לימוד, בעיר בירוביג'אן. הוא היה ידוע בשם "בית־הספר התיכון מספר 2". עם ייסודו ב־1932 היו בו כמה עשרות תלמידים וארבעה־חמישה מורים. מחוסר מקום אחר הוא שוכן תחילה בחמשת חדרי־מעבר צרים ב"בית־המהגרים", שאי־אפשר היה לקיים בהם הוראה תקינה. מארגניו, ששאפו לגדולות, נתנו לו את השם "בית־ספר לדוגמה" ("מוסטער־שול"), אך רמתו למעשה לא הצדיקה כינוי זה, והוא ניטל ממנו[51].

עשר הכיתות של בית־הספר נפתחו בהדרגה במשך כמה שנים. כך, למשל, לא היה עדיין בעיר בירוביג'אן ביולי 1932 בית־ספר יהודי בן שבע כיתות[52], ואילו בשנת־הלימודים 1933/34 עמדו לפתוח את הכיתה השמינית[53]. ב־1932—מסתבר, שבשנת הלימודים 1932/33—הגיע מספר התלמידים במוסד זה ל־286 לעומת 518 בבית־הספר התיכון הרוסי באותה עיר. ב־1934/35 עלה מספר התלמידים בבית הספר היהודי ל־500 ובבית הספר הרוסי ל־825[54].

ב־1935 עבר בית־הספר היהודי לבניין אבן חדש בן שלוש קומות, שהוקם במיוחד בשבילו; והוא זכה לכך לפני בית־הספר הרוסי. בשנת־הלימודים 1935/36 היו בו למעלה מ־600 תלמידים ו־24 מורים[55]. ב־1936 סיים את חוק־לימודיו המחזור הראשון של בית־הספר, ואלה שמות שמונת הבוגרים[56]: ליזה הלפאנד, אידה וולמאן, אהרן ורגליס (המשורר לעתיד), אידה כץ, סרוליק לרמאן, מישה מאניביץ', חייקה צ'רנוברוד וגייבי קובאל (בן מהגרים מארצות־הברית). כמה מהם, כגון ורגליס וקובאל, המשיכו בלימודיהם בבתי־ספר גבוהים במוסקבה. ב־1938 היה מספר התלמידים בבית־ספר זה כ־800[57]. הוא היה קיים ב־1948, ולשון־ההוראה בו היתה יידיש[58], אך מספר תלמידיו היה 70 בלבד, והוא שוכן בבית־עץ ישן[59]. במהלך ה"טיהור" הונהגה בו

51 צירלעס, אויסקעמפן דעם נאמען מוסטערשול, ב"ש מיום 15 בדצמבר 1933.
52 שם, 15 ביולי 1932.
53 שם, 19 באוגוסט 1933.
54 שם, 28 בנובמבר 1934. בגליון של אותו עתון מיום 15 ביוני 1935 צוין, שמספר התלמידים בבית־הספר היהודי בשנת־הלימודים 1934/35 היה 465 בלבד.
55 טריבונה 1936, חוב' 1.
56 ב"ש מיום 27 ביוני 1936.
57 עמעס מיום 20 ביוני 1938.
58 אמיוט, עמ' 9.
59 לפי עדותו של אמיוט.

הרוסית כלשון ההוראה. עם מנהליו, ששמותיהם ידועים לנו, נמנו: קורנבליט (המנהל הראשון), סאפוז'ניקוב (1933), רוזאנקוב (1934, 1935), צ'רניס (1935), דבורקין (אשה, 1936), קאפלאן (1937), ריידרמאן (1939), לשצ'ינסקי (1942), שפילמאן (1945) וקלמאן (1947, 1948). עם מוריו, ששמותיהם ידועים לנו, נמנו: גובה (אשה, מורה ללשון וספרות יידיש 1934), מוגיליביץ' (מורה לביולוגיה, 1935), רחל סאנדלר (1935), בורדינסקי (אשה, 1936), לשצ'ינסקי (מורה למאתימאטיקה 1935, 1936), ניסן רוזנטאל (מורה לשפת יידיש 1936, 1937), יהודית וולפין (מורה לספרות יידיש 1939) ופאניה גכטין (מורה לספרות יידיש 1948).

בית־ספר בוואלדהיים

בית־ספר זה נפתח ב־7 בנובמבר 1929 עם חמשה־עשר תלמידים ומורה אחד. תחילה היה זה בית־ספר יסודי בן ארבע שנות־לימוד, ואילו ב־1931/32 הוא הוכרז, לדברי סגאלוביץ'[60], כ"בית־ספר תיכון לא־מלא", היינו: בן שבע שנות־לימוד, ונפתחה בו הכיתה החמישית. באותה שנה היו בו 113 תלמידים, שלמדו בכיתות יהודיות ורוסיות. באחרונות ביקרו בעיקר בניהם של הפועלים הרוסיים, שעבדו בוואלדהיים[61]. בספטמבר 1935 היו במוסד זה כיתות יהודיות בלבד[62]. לעומת זאת היו בו ב־1938, לפי עדותו של מגיד[63], שבע כיתות יהודיות עם 140 תלמידים וארבע כיתות רוסיות עם 37 תלמידים. ב־1948 למדו בבית־ספר זה 300 תלמידים מפי 16 מורים[64].

בשנים 1933 ו־1934 היה מנהלו לוז'קין. במשך שנים רבות עבד בבית־ספר זה כמורה וכמנהל יצחק (איסאק) פרישקולניק, המכהן גם עכשיו כמנהל בית־הספר עם הפנימיה שבכפר זה.

מוסדות־ילדים

בתי־ילדים

בנובמבר 1932 נפתח בעיר בירוביג'אן בית־הילדים הראשון בנפה ושוכנו בו 25 ילדים בשני חדרים[65]. לפי ידיעה מאוקטובר 1935[66], היה קיים בוואלדהיים בית־ילדים, שנחשב "יחיד במינו במחוז". היו בו למעלה מ־30

60 סגאלוביץ', עמ' 18. 61 שם, שם.
62 ב"ש מיום 26 בספטמבר 1935. 63 מגיד, עמ' 181.
64 איינקייט מיום 13 באפריל 1948. מסתבר, שחלק ניכר מהתלמידים למד בכיתות עם לשון־ההוראה רוסית.
65 כאצקל, דער ערשטער קינדער־הויים, ב"ש מיום 28 בנובמבר 1932.
66 שם, 16 באוקטובר 1935.

יתומים וילדים ממשפחות הרוסות, בכללם 4 רוסים. 3 מהם למדו בבית־ספר רוסי בז׳ולטי יאר במרחק של 15 ק״מ מוואלדהיים, ואחד בבית־הספר היהודי המקומי. כמנהלת המוסד שימשה בפרק־זמן זה חיינה רובינצ׳יק. לפי ידיעה מספטמבר 1939[67], היו במוסד זה 110 ילדים בני לאומים שונים: יהודים, רוסים, אוקראינים, טאטארים וסינים. היה כאן משק־עזר עם 6 סוסים, 8 ראשי־בקר, 9 חזירים ו־50 תרנגולות. מנהלת המוסד בשנה זו היתה זינה פוליאקובסקי, ששימשה בתפקיד זה כמה שנים.

בתקופת־המלחמה הוקמו בבירוביג׳אן 5 בתי־יתומים לקליטת יתומי־המלחמה במקומות הבאים: העיר בירוביג׳אן, ואלדהיים, בירה, לונדוקו ונפת סמידוביץ[68].

קומונת־ילדים באמורזט[69]

ב־6 באפריל 1931 נוסדה באמורזט קומונה של ילדי בית־הספר היהודי המקומי. ב־1932 היו בה 26 ילדים, בני 9—15 שנה, שגרו ועבדו בצוותא. לרשותם עמד משק־עזר עם שפנים, חזירים ועופות. מארגנה ומנהלה של הקומונה היה המורה ב. סוטין, מנהלו של בית־הספר המקומי.

ב. מוסדות־חינוך מקצועיים ומיוחדים

בתי־ספר מקצועיים (טכניונים)

נוסף לבתי־הספר הכלליים הוקמו בבירוביג׳אן, החל בשנת 1931, בתי־ספר מקצועיים תיכוניים (טכניונים): חקלאי, פדאגוגי, רפואי, מטאלורגי וכו׳. עם ייסודם היתה הכוונה, שיהיו אלה מוסדות ״לאומיים״, כלומר, יהודיים, ולשון־ההוראה בהם תהיה יידיש; אך למעשה נתקיימה כוונה זו במשך תקופה ארוכה רק בטכניון הפדאגוגי, ואילו בכל השאר הונהגה לאחר זמן קצר יחסית ההוראה בלשון הרוסית. לטכניונים נתקבלו בוגרי בתי־ספר ״תיכוניים לא־מלאים״ (בני 7 שנות־לימוד). חלק ניכר מהתלמידים בשנות השלושים בא מאוקראינה, מבילורוסיה ומאזורים אחרים בברית־המועצות, לפי הרשאות מיוחדות.

בזמן האחרון נוסדו בבירוביג׳אן כמה טכניונים חדשים, כגון טכניון־ערב תעשייתי בטיופלואוזיורסק.

67 שטערן מיום 27 בספטמבר 1939.
68 נ״ל 1948, חוב׳ דצמבר. ראה עמ׳ 101.
69 טריבונה 1932, חוב׳ 4.

טכניון למיכון החקלאות

טכניון זה הוא בכור בתי־הספר המקצועיים התיכוניים בבירוביג'אן. ב־28 בספטמבר 1930[70] החליטה הנהלת "טרסט־הגרעינים" לייסד בסטאלינפלד, שהיתה מרכז של סובחוז־הגרעינים הבירוביג'אני, טכניון להכשרת מכונאים ואגרונומים לצרכי הסובחוזים המסונפים לטרסט. הואיל ובסטאלינפלד, שהיתה אז בשלב־הקמתה הראשון, לא היתה כל אפשרות לשכן מוסד זה, הוחלט לאכסנו באורח זמני בבתי הכפר ייקאטרינו־ניקולסקויה, שהתפנו בפרק־זמן זה לאחר שהמקום פסק לשמש מרכז של נפה. ב־5 באוקטובר 1930 נתמנה קראץ, חייט לשעבר, כמנהלו של המוסד. באמורזט נערך קורס ביידיש להכשרת תלמידים לטכניון והשתתפו בו 31 איש[71].

לפי המתוכנן עמדו להתקבל לשנת הלימודים הראשונה בטכניון 160 תלמידים בגיל 18—30; מהם 100 מבירוביג'אן והמזרח הרחוק ו־60 מאוקראינה ומבילורוסיה. נקבע, שמתוך ה־100 הנזכרים יהיו 60 יהודים ו־40 לא־יהודים, מבני האוכלוסיה המקומית ומהסובחוזים של המזרח הרחוק[72]. הטכניון נפתח ב־1 ביאנואר 1931 עם 70 תלמידים בבית־קוזאקים ישן[73]. תקופת הלימודים בו הועמדה על 3 שנים. בשנים הראשונות לקיומו היו תנאי הלימודים והחיים של התלמידים קשים ביותר. לא היו מעבדות, ציוד מתאים, משק־לימודים, ואף חסרו מיטות, כלי־מיטה וכו'. התלמידים שוכנו בבתי־איכרים. בהעדר מקום אחר לכך — נערכו לעתים הלימודים בבית־המרחץ הכפרי[74]. בזמן הראשון היו בטכניון שני מורים בלבד: קרופניק ושאכמייסטר. מחמת הקשיים הנזכרים לא היתה אפשרות לקיים הוראה תקינה במוסד, ורבים מתלמידיו עזבוהו.

בספטמבר 1932 למדו בטכניון 121 תלמידים, מהם 72 יהודים, 36 רוסים, 10 אוקראינים ו־3 קוריאנים. היו אז בטכניון 6 קבוצות: 2 בקורס הראשון, מהן 1 ביידיש, ו־4 קבוצות בקורס השני, מהן 2 ביידיש. מ. ויינר[75], המביא נתונים אלה, מציין כ"עובדה טראגית", שחדשיים לאחר פרסום ההודעה על קבלת תלמידים לטכניון — נרשמו 4 צעירים יהודיים בלבד.

70 שם, 1932, חוב' 5—6.
71 שם, 1930, חוב' 34—35.
72 עמעס מיום 11 באוקטובר 1930.
73 טריבונה 1931, חוב' 3.
74 נאטאנזון, עמ' 77.
75 מ. ווייגער, אין ברען פון ווופק (בירעבידזשאנער טעכניקום פאר מעכאניזירן די סאציאליסטישע לאנדווירטשאפט), ב"ש מיום 19 בספטמבר 1932.

ב־1933 עבר הטכניון לסטאלינפלד, שבו הוקם בשבילו בניין מיוחד. בשנה הבאה אורגן כאן משק־עזר ליד המוסד, שהתחיל מעתה להתפתח בהדרגה: נרכש ציוד למעבדות, גדלה הספרייה, נוסדה פנימייה וכו׳. ביאנואר 1934 פרסמה הנהלת המוסד הודעות על קבלת תלמידים לקורס־ההכנה ולקורס הראשון של המדור החקלאי; ושני הקורסים היו, כלשון המודעה, ביידיש [76].

ב־8 ביוני 1935 סיים המחזור הראשון של הטכניון, שמנה 32 מכונאים, את חוק־לימודיו [77]. באותה שנה למדו כאן 100 תלמידים, מהם 55 יהודים, 25 רוסים, 6 קוריאנים והשאר בני לאומים אחרים [78]. ב־23 ביוני 1936 סיים את לימודיו המחזור השני, שמנה 17 מכונאים וטכנאים [79].

בשנים הראשונות נערכו בטכניון, כאמור, קורסים ביידיש וקורסים ברוסית, אך במרוצת־הזמן נעשתה הרוסית ללשון ההוראה השלטת, אם כי הטכניון הוסיף להקרא "לאומי" [80], וחלק מתלמידיו היה מבוגרי בתי־הספר היהודיים באוקראינה ובבילורוסיה. במודעה, שפורסמה ביולי 1934 [81], על תנאי־הקבלה לשני מדוריו (מיכון ואגרוטכניקה) לשנת־הלימודים 1934/35 נאמר, שמת־קבלים תלמידים בגיל 16—30, בעלי השכלה של 7 כיתות, והמועמדים יהיו חייבים להבחן ברוסית, מאתימאטיקה, פיסיקה, כימיה וידע חברתי; אך אין זכר במודעה זו לבחינות ביידיש. ב־1936 עדיין למדה בו קבוצה קטנה מאתימאטיקה ביידיש [82]. בסופו של דבר הונהגה בטכניון הרוסית כלשון־ההוראה בכל המקצועות. ב־1939 סיימו את לימודיהם בטכניון 22 בוגרים, מהם 10 מכונאים ו־12 אגרונומים. בשנה הבאה עמד המוסד לעבור מסטאלינסק לעיר בירוביג׳אן [83]. כמה מבוגריו היהודיים של הטכניון—למשל, לייב פלדמאן ונחום חאלפין — נתמנו במשך הזמן לתפקידי־מפתח בתחום החקלאות במחוז.

במאי 1952 נפתח בפרבר העיר בירוביג׳אן "הטכניון הבירוביג׳אני למיכון החקלאות" [84]. לא ידוע לנו, אם הוא מהווה המשך לטכניון בסטאלינסק. ב־1956 סיים בו המחזור הראשון, שמנה 38 איש, ובסוף 1960 העבירו אותו לכפר באבסטובו שבנפת לנינסקויה, שבו נמצא אחד מהסובחוזים הגדולים

76 שם, 9 ביאנואר 1934.
77 שם, 20 ביוני 1935.
78 טריבונה 1935, חוב׳ 7.
79 ב״ש מיום 28 ביוני 1936.
80 עמעס מיום 9 ביולי 1936.
81 ב״ש מיום 17 ביולי 1934.
82 עמעס מיום 15 באוגוסט 1936.
83 מאָרגן־פרייהייט מיום 29 בספטמבר 1939.
84 ב״ש מיום 20 במאי 1962.

של המחוז. ברשות הטכניון 200 הקטאר אדמה. מנהל המוסד, שממדיו גדלו בהרבה, הוא איסאק אילין׳ דונין.

הטכניון הפדאגוגי

בית־ספר תיכון זה להכשרת מורים לבתי־הספר היסודיים (בני 4 שנות־לימוד) ול־4 הכיתות הראשונות של ״בתי־הספר התיכוניים הבלתי־מלאים״, (בני 7 שנות־לימוד) ו״המלאים״ (בני 10 שנות־לימוד) נוסד בעיר בירו־ביג׳אן, בסיועו של המכון לתרבות יהודית פרוליטארית ליד האקדמיה האוק־ראינית למדעים בקיוב, בשם ״ידישער פעדאגאגישער טעכניקום״ (״טכניון פדאגוגי יהודי״). מנהלו הראשון של המוסד — שכיהן בתפקיד זה במשך כמה שנים — היה י. ראבינוביץ׳, תלמיד־מחקר של המכון הקיובי הנ״ל, שנשלח ב־1932 במיוחד לעבודה בבירוביג׳אן.

ב־15 באוקטובר 1932 נערכה הישיבה הראשונה של הוועדה לקבלת תל־מידים לטכניון זה, וחמישה ימים לאחר־מכן נפתחו הלימודים בו עם 7 תלמידים[85]. בתחילת קיומו פעל המוסד בתנאים קשים, ואף חסרו בו מורים. בהעדר דירה מתאימה, התנהלו השיעורים בזמן הראשון בצריף ״בית־המהגרים״. בתקופה יותר מאוחרת עבר הטכניון לבית־עץ בן שתי קומות, שהוקם במיוחד בשבילו. כן נבנה בית־עץ שני לפנימייה ל־60 איש; צוידו מעבדות; אורגנה ספרייה; והתגבש צוות־מורים מתאים. בסוף 1934 הגיע מספר התלמידים ל־78 ומספר המורים — ל־14[86]. תקופת־הלימודים במוסד הועמדה על 3 שנים, ונתקבלו מועמדים בגיל 15—25, בעלי השכלה של 7 כיתות לקורס הראשון ושל 6 כיתות לקורס־ההכנה. לתלמידים הוענקו סטי־פנדיות מודרגות, לפי מידת הצלחתם בלימודים[87]. לטכניון זה, בדומה לשאר הטכניונים בבירוביג׳אן, נשלחו תלמידים מאוקראינה, בילורוסיה ואזורים אחרים של ברית המועצות. מושבת־הילדים היהודית במאלאחובקה שליד מוסקבה היתה שולחת לכאן את בחירי תלמידיה[88]. המחזור הראשון, שסיים את הטכניון ב־1935, מנה 9 בוגרים, מהם 7 מהגרים מחוץ־לארץ, בכללם אחד (ויינטרויב) מארץ־ישראל[89]. מספר בוגריו של המחזור השני משנת 1936 היה 13, מהם 4 מהגרים מחוץ־לארץ. עם בוגרי המחזור נמנו 7 נשים ו־6 גברים[90].

85 נוביק, עמ׳ 64; עמעס מיום 15 ביוני 1935.
86 ב״ש מיום 18 בדצמבר 1934.
87 על תנאי הקבלה ראה: שם, 30 במאי 1936.
88 שם, 9 באוגוסט 1935. 89 שם, 29 ביוני 1935.
90 שם, 30 ביוני 1936.

בשנתיים הראשונות לקיום המוסד היתה לשון־ההוראה בו יידיש בלבד. המועמדים מבתי־הספר היסודיים, שציוניהם היו פחות מ־5 (מצוין), היו חייבים להבחן ביידיש, רוסית, היסטוריה, מאתימאטיקה וגיאוגראפיה. לקראת שנת־הלימודים 1934/35 נפתח ליד "הטכניון הפדאגוגי היהודי" מדור רוסי, שלשון־יידיש היתה בו אחד ממקצועות־הלימודים[91]. זה היה, לפי עדותו של י. ראבינוביץ׳[92], מנהל הטכניון, "הנסיון הראשון בתולדות הטכניונים הפדא־גוגיים שלנו" (ז.א. — היהודיים בברית־המועצות). והרי רשימת המורים ומקצועות־הלימודים בפרק־זמן זה: ראבינוביץ׳ — מנהל; בראנוב (אשה) — טבע; ברוקאז׳ — ספרות יהודית ולניניזם; ז׳זמר (אשה) — מתודיקה פדא־גוגית; ליפשיץ (אשה) — היסטוריה; מוגיליביץ׳ — ביולוגיה; סלוצקי — מאתימאטיקה; פלקין — פיסיקה; קופליובץ׳ — לשון יידיש; ראבונסקי — מוסיקה. שני המדורים, היהודי והרוסי, של הטכניון פעלו באופן מקביל במשך כמה שנים. לפי ידיעה ב"אייניקייט"[93], עדיין היו שניהם קיימים בשנת 1947. תקופת־הלימודים היתה באותו פרק־זמן 4 שנים[94]. ב־1939 היתה וולפובסקי מנהלת המוסד וב־1945 ו־1946 היה מנהלו סאפוז׳ניקוב.

המוסד קיים עד היום[95], ולשון ההוראה בו היא רוסית. הוא נמצא בבניין חדש בן 4 קומות, ומשתלמים בו למעלה מ־500 תלמידים. נוסף לכך לומדים בו 250 איש, לפי שיטת ההשכלה בכתב. כן פועלות זה כמה שנים בטכניון מחלקה אמנותית־גראפית ומחלקה לגני־ילדים. בתקופת קיומו של המוסד סיימו את חוק־לימודיהם בו למעלה מ־2,500 מורים, העובדים במחוז ובמ־קומות אחרים במזרח הרחוק. עם מוריו הוותיקים נמנה נחום (נאום) קראֶבץ. המנהלת שלו עכשיו היא צילה דבורקין.

91 שם, 9 ביאנואר 1935.

92 י. ראבינאָוויטש, פאר א מוסטערהאפטן פעדאגאגישן טעכניקום. שם, 22 באוגוסט 1934.

93 אייניקייט מיום 17 ביולי 1947. לפי אמיוט, עמ׳ 10, נסגר המדור היהודי ב־1937. יש להניח שנפלה כאן טעות־דפוס, הואיל ובמכתב פרטי הסביר לי המחבר, שבזמן שהותו במחוז בשנים 1944—1948 למדו יידיש בטכניון "כמה שעות במשך תקופה מסוימת". בשטערן מיום 8 ביולי 1939 נתפרסמה ידיעה על מחזור חדש של 70 מורים יהודיים של ה"יידישע פעדאגאגישע שול" בבירוביג׳אן. בנ"ל 1939, חוב׳ נובמבר, מזכירה וולפובסקי, מנהלת הטכניון, את שני המדורים. במודעה מטעם הטכניון, שנתפרסמה באייניקייט מיום 1 ביולי 1947, אינה נזכרת לשון־יידיש בין המקצועות, שיש להבחן בהם לשם התקבלות לטכניון.

94 אייניקייט מיום 1 ביולי 1947.

95 הנתונים על מצב המוסד היום הם לפי ב"ש מיום 14 באוגוסט 1960.

הטכניון הרפואי

בית־ספר תיכון זה נפתח ב־2 ביאנואר 1936 בעיר בירוביג'אן[96] עם 25 תלמידים. למוסד לא היה בניין מיוחד, ועל־כן התנהלה ההוראה בבית הטכניון הפדאגוגי. בזמן הראשון לקיומו לא היו לו מורים משלו, והוא נעזר במורים מן החוץ: ברופאי־העיר להוראת הלימודים המקצועיים ובמורי הטכניון הפדאגוגי להוראת הלימודים הכלליים.

הטכניון תוכנן כמוסד "לאומי", כלומר, יהודי עם לשון־ההוראה יידיש, והוא כונה עם ייסודו "יידישער מעדיצינישער פעלדשער־טעכניקום" ("טכניון רפואי יהודי לחובשים")[97]. ואמנם בשנה הראשונה לקיומו הורו בו ביידיש את כל המקצועות, פרט לפיסיולוגיה ואנאטומיה, שבהן לא נמצאו מרצים בלשון זו[98]. בעניין לשון־ההוראה במוסד מעניינת היא העדות הבאה מתוך העתון האידי המקומי[99]: "פיסיולוגיה מלמדים ברוסית ובוחנים ביידיש משו־בשת". לאחר זמן קצר הונהגה הרוסית כלשון־ההוראה בכל המקצועות, והניסוק לכך היה — "העדר מומחים יודעי יידיש"[100]. בשנת 1939 אין היידיש כלולה ברשימת המקצועות, שבהם חייבים להבחן המועמדים כתלמידים בטכניון[101].

מטרתו של הטכניון היתה הכשרת חובשים ומיילדות, ותקופת־הלימודים בו היתה 3 שנים. התקבלו מועמדים בני 15—35 שנה, בעלי השכלה של 7 כיתות של בית־ספר יסודי.

עד 1944 סיימו את חוק־לימודיהם בטכניון 192 איש[102], ב־1947 — 40[103], ב־1948 עמדו לגמור 70 איש[104]. במודעה מטעם הטכניון מיולי 1947[105] צוין, שהמועמדים חייבים לגשת לבחינות ברוסית, בחשבון ובחוקת ברית־המועצות, אך אין כאן זכר ליידיש. באותה השנה גמר את לימודיו המחזור העשירי[106].

96 שם, 15 ביאנואר 1936.
97 ראה: מודעה, שם, 26 בספטמבר 1935.
98 שם, 15 ביאנואר 1936.
99 שם, 12 ביוני 1936.
100 עמעס מיום 5 באוגוסט 1938.
101 ראה מודעה בב"ש מיום 21 ביולי 1939.
102 איינקייט מיום 26 באוקטובר 1944.
103 שם, 5 באוגוסט 1947.
104 שם, 26 באוגוסט 1948.
105 שם, 10 ביולי 1947.
106 שם, 5 באוגוסט 1947.

ב־1948 שימשה גולדנברג כמנהלת הטכניון והמנהל הנוכחי הוא יעקב ריביצקי. עד 1961 גמרו בית ספר זה כ־2,000 חובשים[107].

הטכניון המטאלורגי (הטכניון של מסילת־הברזל)

לשם הכשרת מומחים בענפי המטאלורגיה והמחצבים, שעמדו לפתח בבירוביג׳אן לשם ניצול אוצרות־הטבע של החינגאן הקטן, פתח הקומיסאריון העממי לתעשייה הכבדה של ברית־המועצות ב־10 באפריל 1936, בהתאם להחלטת מועצת הקומיסארים של ברית־המועצות מ־1 באוקטובר 1934, טכניון מטאלורגי בעיר בירוביג׳אן במקום ביישוב קימקאן, כפי שהוכנן תחילה[108]. כמנהל הטכניון נתמנה משה לוויטאן, מנהל הטכניון לבניין מכונות בחארקוב, שבא לבירוביג׳אן בסוף 1934 לשם טיפול בהקמת המבנים לטכניון. בזמן הראשון נשלחו לכאן תלמידים בעיקר מאוקראינה. במארס 1936 הגיעו 125 תלמידים ממוסקבה, קיוב, אודיסה וחארקוב[109]. תקופת־הלימודים במוסד הועמדה על 4 שנים ונתקבלו מועמדים בגיל 17—30, בעלי השכלה של 7 כיתות. עם ייסודו כונה הטכניון "בירעבידזשאנער יידישער בארג־מעטאלורגישער טעכניקום פון פאלקאמשווערינדוסטריע" ("הטכניון הבירוביג׳אני היהודי למטלורגית־הרים של הקומיסאריון העממי לתעשייה־כבדה")[110]. לשון־ההוראה ב־1936 היתה יידיש, כפי שמעידים פ. נוביק וא. הלד, שביקרו בשנה זו — כל אחד בנפרד — בבירוביג׳אן[111]. מסתבר, שלאחר זמן קצר הונהגה במקומה הלשון הרוסית.

לפי עדותו של מילשטיין[112], מנהל הטכניון בשנים 1945—1948, נהפך המוסד הנ"ל לטכניון של מסילת־הברזל עם שתי מחלקות: לקטרים ולהתקנת מסילות־ברזל. לפי עדותו של אחד מתושבי בירוביג׳אן, אירע הדבר זמן קצר לאחר הקמתו של המוסד. תקופת־הלימודים היתה 4 שנים. ב־1940 סיים את לימודיו המחזור הראשון. עד סוף 1946 גמרו כ־100 איש. ב־1947 השלימו את חוק לימודיהם 36 טכנאים־מכונאים ו־17 טכנאים למשק־הדרכים[113].

107 ב"ש מיום 19 באפריל 1961.
108 מ. לעוויטאן, א בארגמעטאלורגישער טעכניקום, שם, 18 בדצמבר 1934.
109 טריבונה 1936, חוב׳ 7.
110 ב"ש מיום 24 ביולי 1935.
111 א. נוביק, עמ׳ 65; ב. אדולף העלד, יידישע סקולס און יידיש טעאטער אין ביראבידזשאן, פארווערטס מיום 19 בספטמבר 1936.
112 מ. מילשטיין, 10 יאר ביראבידזשאנער אייזנבאן־טעכניקום, אייניקייט מיום 27 באפריל 1946.
113 שם, 17 ביולי 1947.

הטכניון למליוראציה

בסוף 1932 פורסמו בעתונות הבירוביג'אנית[114] מודעות על פתיחת טכניון למליוראציה ביישוב אין שעל מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, שיתקבלו בו מועמדים בגיל 16—30, שסיימו 7 כיתות של בית־ספר יסודי. תקופת הלימודים במוסד תוכננה ל־3 שנים. פתיחת־ההוראה נקבעה ל־1 באוקטובר 1932, אך הואיל ועד מועד זה הגיעו בקשות מ־10 מועמדים בלבד — כולם רוסים[115] — נדחתה הפתיחה לדצמבר 1932, אבל היא לא נערכה, כנראה, גם בתאריך זה. לפי ידיעה בעתון האידי המקומי[116], נמסר בניין הטכניון המליוראטיבי באין, "שאינו פועל", למועצת־היישוב בשביל בית־הספר המקומי. בשנים הבאות אין הטכניון נזכר עוד.

טכניון להכשרת עובדים למוסדות־תרבות

טכניון זה נפתח בסוף 1946 במטרה להכשיר ספרנים ועובדים למועדונים, בתי תרבות וכו'[117].

בתי־ספר למוסיקה

בסוף 1936 אורגן בעיר בירוביג'אן בית־ספר למוסיקה לילדים, שההוראה בו נפתחה במארס 1937. נתקבלו תלמידים מגיל 8, פרט לכיתות של כלי־נשיפה, שאליהן נתקבלו תלמידים מגיל 13. מנהלו הראשון של המוסד היה שאייביץ'. ב־1946 למדו בו 67 תלמידים, מהם השתלמו 37 בנגינה על פסנתר, 22 — בכינור ו־8 בכלי־נשיפה[118]. עם תלמידיו נמנו יהודים רבים. כמה מבוגריו המשיכו בלימודיהם בלנינגראד ומוסקבה. בית־הספר כונה על־שם פושקין.

בין מורי בית־הספר היו המלחינים היהודיים יעקב וינוקור ושלמה ראבוסקי. האחרון שימש לאחר המלחמה כמנהל המוסד. שרה קולברג היתה המנהלת הפדאגוגית מעצם ייסודו במשך תקופה ארוכה. ב־1942 היה המנהל הורוביץ; וב־1947—1948 — איסיי גרזון, מהגר מוויניצה. ב־1961 למדו בבית־

114 ב"ש מהימים 10 ביולי ו־30 באוקטובר 1932.
115 מ. קאדישעוויטש, מעליאראציע און וועג־בויאונג — די צענטראלע אויפגאבע פון בירעבידזשאנער ראיאן, שם, 14 באקטובר 1932.
116 שם, 19 באוגוסט 1933.
117 איינקייט מיום 10 באוקטובר 1946.
118 שם, 13 באפריל 1946.

ספר זה 230 תלמיד[119]. עם מורי בית־הספר נמנים עכשיו סמיון גרוסמאן ואחיותיו סוניה וזינה גרוסמאן.

היום קיימים בתי־ספר למוסיקה לילדים גם בעיר אובלוצ׳יה, שנפתח ב־1959 עם 30 תלמיד, ובאמורזט. בשלושת בתי־הספר למדו בשנת 1963 329 תלמיד[120].

בתי־הפיונרים

בבניין התיאטרון היהודי לשעבר בעיר בירוביג׳אן שוכן עכשיו ״בית הפיונרים״. בקובץ הבירוביג׳אני, שיצא לאור ב־1960, מוקדש מאמר למוסד זה[121], שמתוכו ניתן לעמוד במידת־מה על טיבו וייעודו. הפיונרים, שהם תלמידי בתי־הספר, עובדים כאן בסדנאות של אחד המקצועות: נגרות, תפירה (לבנות), רדיו, צילום וכו׳. בבית פועלים חוגים שונים: לדראמה, לציור, לדיגום אווירונים וכו׳. במאמר נזכרים שמות יהודיים הן בין המדריכים והן בין הפיונרים. לפי עדות יהודים מחוץ־לארץ, שביקרו במוסד זה בסוף 1961, אין רמז לכך, שהוא קיים במחוז יהודי.

בדצמבר 1961 נערכה חגיגה בבית למלאות 20 שנה לקיומו. היו בו אז 76 חוגים, שהשתתפו בהם 1,200 תלמידים. הצטיינות מיוחדת גילה חוג הקולנוע, שמייסדו ומנהלו הוא יפים פלדמאן. עד סוף 1961 ייצר החוג 10 יומני קולנוע ו־6 סרטים[122]. מנהל הבית הוא מאטוויי מואיסייביץ׳ מאזור. כיום קיימים בתי־פיונרים גם באובלוצ׳יה ובסמידוביץ׳[123].

בית־ספר סובייטי־מפלגתי (״סאָוופארטשול״)

בסוף 1932, בעת ובעונה אחת עם הקמת הטכניון הפדאגוגי, נוסד בית־ספר סובייטי מפלגתי, שאוכסן בבניין הטכניון. שמו המלא עם ייסודו היה[124]: ״יידישע סטאציאָנארע צווייאָריקע סאָוופארטשול פון דער צווייטער שטופּע״ (״בית ספר סובייטי־מפלגתי סטאציונארי יהודי דו־שנתי מהדרג השני״). כמנהל בית הספר נתמנה קורמאן, תלמיד־מחקר של המכון לתרבות יהודית פרוליטארית בקיוב, שנשלח בפרק־זמן זה לעבודה בבירוביג׳אן. מטרתו

119 ב״ש מיום 18 ביוני 1961.
120 שם, 13 בספטמבר 1959; 31 במאי ו־9 ביוני 1963.
121 מ. אייטינגאן, דאָ הייבט זיך אָן דער וועג צו מייסטערשאפט, יי״דאָ״נ. 1960, עמ׳ 145—156.
122 ב״ש מיום 17 בדצמבר 1961.
123 שם, 31 ביאנואר 1963.
124 שם, 12 בנובמבר 1932.

של בית־הספר, שנפתח בתחילת 1933[125], היתה להכשיר עסקנים לעבודה מפלגתית, קומסומולית וסובייטית (ממשלתית) בדרג נמוך.

בית־הספר, שהיקף־לימודיו תוכנן תחילה לשנתיים[126], הוציא כבר לאחר שנה — היינו, ביאנואר 1934 — את המחזור הראשון שלו; תקופת־הלימודים לשנה הבאה הועמדה על 8 חדשים בלבד[127]. המחזור הראשון מנה 13 בוגרים, מהם 10 מן המהגרים מחוץ־לארץ[128].

לפי הודעה מטעם בית־הספר, שנתפרסמה בעתונות[129], עמד להפתח ב־1 בנובמבר 1934 בעיר בירוביג'אן בית־ספר מפלגתי של־ערב, שתקופת־הלימודים בו תהיה שנה אחת, עם שתי קבוצות, אחת ביידיש והשנייה ברוסית. לאחר הקמת "המחוז היהודי האוטונומי" נפתח ב־1 באוקטובר 1935 בית־ספר סובייטי מפלגתי מחוזי ("געגנטלעכע סאוופארטשול")[130], שנועד ל־50 שומעים, ותקופת־הלימודים בו הועמדה על 8 חדשים. המוסד אוכסן בבניין הטכניון הפדאגוגי. כתלמידים התקבלו חברי המפלגה, מועמדיה ואוהדיה בגיל 18—35, בעלי נסיון בעבודה מעשית, השכלה כללית של 4 כיתות של בית־ספר יסודי וידיעות בהיקף של בית־ספר פוליטי יסודי. כן התקבלו חברי הקומסומול. לתלמידים הוענקו סטיפנדיות ואכסון בפנימייה. עם פתיחת המוסד למדו בו 30 איש, מהם 20 במדור הרוסי ו־10 במדור היהודי.

בפברואר 1935 נערכו בבירוביג'אן קורסים מחוזיים למארגנים מפלגתיים וקומסומוליים. במדור הרוסי השתתפו 16 משתלמים וביהודי — 6[131]. לא ידוע לנו, אם ובאיזו מידה היו קורסים אלה קשורים לבית־הספר הסובייטי־המפלגתי.

קורסים מקצועיים

לשם הקניית מקצועות מתאימים למהגרים לבירוביג'אן, לפי צרכיו של המפעל ההתיישבותי, אורגנו כמעט מעצם ראשיתו קורסים מקצועיים להכשרת טראקטוראים, נגרי־בניין, תנוראים, נהגים וכו', לפי יזמתם ובאמצעיהם הכספיים של ה"אוזט", "טרסט־הגרעינים" והקומיסאריון העממי

125 י. ראבינאָוויטש, שאפן א איבערבריך אינעם גרייטן פארטייאישע און סעדאגאגישע קאדרען, שם, 26 באפריל 1933.
126 שם, 12 בנובמבר 1932.
127 ראבינאָוויטש, לאָמיר גרייטן אייגענע קאדרען, שם, 23 במאי 1934.
128 איקאָר 1934, חוב' אפריל.
129 ב"ש מיום 26 באוקטובר 1934.
130 שם, 17 באוקטובר 1935.
131 שם, 18 בפברואר 1935.

לעבודה. קורסים מסוג זה היו קיימים בבירוביג׳אן וגם במקומות אחרים במזרח הרחוק, כגון חאבארובסק, בלאגובשצ׳נסק, ולאדיבוסטוק וכן במקומות־המוצא של המהגרים.

בשנים הראשונות לקיומו של המפעל ההתיישבותי בבירוביג׳אן אורגנו, או עמדו להתארגן, בין השאר, קורסים אלה:

1. ב־1928 — קורס להכשרת טראקטוראים בשדה הנסיונות (בירופלד), שסיימוהו 23 משתלמים [132];

2. בתקופה שבין יוני 1929 לאפריל 1930 — קורס להכשרת טראקטוראים בטיכונקאיה, שהשתלמו בו למעלה מ־60 צעירים יהודיים [133];

3. ב־13 ביולי 1929 נסתיים בטיכונקאיה קורס להכשרת נגרי־בניין. השתתפו בו 105 משתלמים, אך רק 50 השלימו את חוק־לימודיהם [134];

4. ב־1929 עמדו לפתוח בבילורוסיה קורס למיליראציה ל־100 איש למשך 3½ חדשים לשם הכשרתם כמהגרים לבירוביג׳אן [135];

5. באפריל 1930 נסתיים בחאבארובסק קורס להכשרת טראקטוראים שנמשך 3½ חדשים [136];

6. בסוף פברואר 1930 נפתח בטיכונקאיה קורס תלת־חדשי להכשרת מנהלי־חשבונות. נתקבלו 18 איש ו־14 מהם סיימו את לימודיהם. לשון־ההוראה היתה יידיש, אם כי לא היו ספרי פנקסנות בלשון זו [137];

7. ב־12 ביולי 1930 סיימו 96 איש קורס להכשרת נגרי־בניין [138];

8. באוקטובר 1930 עמדו להפתח בבלאגובשצ׳נסק קורסים להכשרת 500 טרקטוראים מטעם ״טרסט־הגרעינים״ בשביל הסובחוזים המסונפים אליו [139];

9. ביולי 1932 נפתח קורס תלת־חדשי להכשרת סַדָּרים יהודיים על־יד בית הדפוס בעיר בירוביג׳אן. ביקרו בו 9 צעירים. לימדו כאן סַדָּרות, יידיש, ״פאַליט־עברי״ ובעיות כלליות של פוליגראפיה [140];

10. ביולי 1932 נפתח קורס תלת־חדשי להכשרת מורים יהודיים. השתתפו בו 15 צעירים [141];

132 טריבונה 1928, חוב׳ 22.
133 ב״ש מיום 8 בדצמבר 1935.
134 טריבונה 1929, חוב׳ 15.
135 שם, 1930, חוב׳ 1.
136 שם, 1930, חוב׳ 11.
137 עמעס מיום 4 ביולי 1930.
138 טריבונה 1930, חוב׳ 22.
139 עמעס מיום 21 בספטמבר 1930.
140 ב״ש מיום 26 ביולי 1932.
141 שם, 31 ביולי 1932.

11. ב־16 באוגוסט 1932 נפתח בעיר בירוביג'אן קורס להכשרת מנהלי חשבונות, שהיו בו מדור רוסי ומדור אידי. מספר השומעים — 35[142];

12. ב־15 ביאנואר 1935 נפתח במ.ט.ס. הבירוביג'אנית קורס תלת־חדשי להכשרת טרקטוראים, שהשתלמו בו 16 נערים, ברובם יהודיים[143];

13. בשנים 1935—1937 נערכו במוסקבה קורסים להכשרת נגרי־בניין בשביל בירוביג'אן[144];

14. ב־1938 אורגן במינסק קורס לתקופה של 8 חדשים לשם הכשרת עובדי־מברקה בשביל בירוביג'אן. סיימוהו 17 צעירים וצעירות בני 18—23, שהיגרו לבירוביג'אן[145].

לקורסים המקצועיים הנ"ל ולדומיהם נשלחו צעירים מאוקראינה, בילורוסיה ושאר חלקי ברית־המועצות, לפי הרשאות מיוחדות. תחילה לא נתקבלו מועמדים מבין ה"מנושלים", אך ב־1930 בוטל האיסור, כדי להקל על גיוס אנשים לצורך זה[146]. בשנים 1928—1929 השתלמו בקורסים 800 איש[147]. רמת הלימודים בהם, לפי שווארצבורד[148], לא הניחה את הדעת, ולא כל גומריהם הוסיפו לעסוק במקצוע, שבו השתלמו[149].

ג. מוסדות להשכלת־העם

בתי־ספר של ערב למבוגרים וחוגים לחיסול הבערות

בשנות השלושים היו קיימים בבירוביג'אן בתי־ספר של ערב למבוגרים, שבחלקם היתה לשון־ההוראה יידיש[150]. כן אורגנו חוגים לחיסול הבערות גם בקרב האוכלוסיה היהודית, הואיל "ובכל יישוב יהודי היה מספר יותר גדול או יותר קטן של אנאלפאביתים בין החברים(ות) של הקולחוזים, הן בין המבוגרים והן — לעתים לא נדירות — בין הצעירים"[151].

אוניברסיטת־ערב

בנובמבר 1935 נפתחה בעיר בירוביג'אן אוניברסיטת־ערב על־ידי הוועדה המדעית למחקר[152], בשיתוף עם מחלקת־החינוך המחוזית. היו בה שני

142 שם, 27 באוגוסט 1932.
143 שם, 20 ביאנואר 1935.
144 טריבונה 1937, חוב' 16.
145 אַקטיאבר מיום 1 בספטמבר 1938.
146 טריבונה 1930, חוב' 13.
147 י. שווארצבאַרד, אין ביראַבידזשאן, עמעס מיום 19 בפברואר 1930.
148 טריבונה 1930, חוב' 8.
149 שם, שם.
150 פרטים על כך ראה: ב"ש מהימים 7 בנובמבר 1932 ו־21 באוקטובר 1934.
151 שם, 10 ביוני 1935.
152 ראה עמ' 286—288.

מדורים, אידי ורוסי, ונתקבלו אליה משתלמים בגיל למעלה מ־18, היודעים קרוא וכתוב ברוסית או ביידיש באופן חפשי. מטרת המוסד היתה להקנות לשומעים ידיעות בהיסטוריה, כלכלה מדינית, לניניזם, ספרות, מאתימאטיקה וכו'. ב־1936 ביקרו בו, בממוצע, 40 שומעים בכל אחד מהמדורים[153]. עכשיו קיימת בעיר בירוביג'אן "אוניברסיטה של תרבות" בשביל פועלים, פקידים ותלמידי בתי־ספר תיכוניים[154].

ד. מוסדות־מדע

תחנת־הנסיונות החקלאית[155]

כ־60 ק"מ מהעיר בירוביג'אן נמצאת תחנת־הנסיונות החקלאית המחוזית. מבחינה פורמאלית קיים המוסד משנת 1915, אך בעצם עד להתחלת ההתיישבות היהודית באזור הוא שימש בעיקר כנקודת־תצפית מטאורולוגית. רוכזו בו נתונים מטאורולוגיים רב־שנתיים רצופים (פרט לשנים 1921 עד 1925), שנודעת להם חשיבות מרובה להכרת אקלימו של האזור.

ב־1928 נפתח, כאמור, במקום זה מפעל ההתיישבות היהודית. באותה שעה היה שמו "שדה הנסיונות הבירסקי" (Бирское опытное поле). עם התחלת ההתיישבות היהודית הוא כונה בירפלד. לרגל שינויים בכתיב האידי הוסב שמו לאחר־מכן לבירופלד. עבודת־מחקר ראויה לשמה בשטח החקלאות התחילה כאן רק עם בואו של הפרופ' ליאון יוזפוביץ' (לא יהודי, נכדו של קאנטוניסט)[156], שקיבל לידיו את הנהלת המוסד באביב 1929. יוזפוביץ' הקדיש תשומת־לב מיוחדת לחקר קרקעות־האזור. הוא הכין, בשיתוף עם עוזריו, מפת־קרקעות של בירוביג'אן וכתב ספר על נושא זה[157]. כעבור שנתיים הוא פרש מתפקידו, עזב את בירוביג'אן ומאז חלף זמן עד שנמצא לו ממלא־מקום מתאים. בימים ההם מומנה העבודה על־ידי ה"קומזט", ה"אוזט" ותמיכות מזמן לזמן מתקציב החבל.

בשלב הראשון לקיומו נדון המוסד לגלגולים רבים. ב־1930 הוא נהפך ל"תחנת־נסיונות אזורית אמור־אוסורית" (Амуро-Уссурийская опыт-

153 פאַרפאַסט 1936, נומ' 1, ז' 220. 154 ב"ש מיום 19 ביאנואר 1962.
155 רוב הפרטים עד יולי 1935 הם לפי מאמרו של הפרופ' ברוק "די אויפגאבן און פערספעקטיוון פון דער געגנטלעכער פרוווּ־סטאנציע פון דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט", שם, 24 ר־27 ביולי 1935.
156 יעקב ש. יפה, וואָס פאר א לאנד איז בירא־בידזשאן? איד. קעמפ. מיום 22 במארס 1946.
157 ראה ביבליוגראפיה.

ная зональная станция) וב־1932 ל"תחנת־נסיונות למשק החלב" (Опытная молочная станция), כעבור זמן קצר צורף לסובחוז האמורבירי. בהתאם להחלטת מועצת הקומיסארים העממיים של ברית־המועצות מ־23 ביא־נואר 1933, נהפכה התחנה ל"מכון בירוביג'אני מדעי־מחקרי משולב לחקלאות" (Биробиджанский научно-исследовательский комплексный институт сельского хозяйства), שנקרא בקיצור Бирникисх. הוא סונף לאקדמיה החקלאית של ברית־המועצות על־שם לנין. לאחר הקמת המחוז אורגן המוסד כתחנת־נסיונות מחוזית.

בתקופת קיומה ביצעה התחנה עבודת־מחקר מסועפת בשטחי האגרוטכניקה, גידול־הבהמות, הסלקציה, הניסוי של גידולים חדשים בתנאי בירוביג'אן, המטעים, המיכון, הכלכלה החקלאית וכו'. מקומה הגיאוגרפי במרכז המחוז ותכונות הקרקע והאקלים שלה מהווים תנאים נוחים לעבודה נסיונית.

עם עובדי התחנה נמנו מתיישבים יהודיים רבים, שהצטיינו בפעולתם, כגון הפרופ' בוריס ברוק; א. ביאלי ומיטנוביצקי, ששימשו במשך זמן מסוים כמנה־ליה; האגרונומית קלארה שצ'וּפאק, בנימין גיטליץ ואחרים. בסוף 1932 עבדו בתחנה כ־80 עובדים. יישוב־הפועלים לידה מנה כ־240 נפש, ש־25% מהם היו מהגרים יהודיים[158].

באותו זמן היתה קיימת ביישוב אין תחנה מיוחדת לבעיות מליוראציה, אך כל עבודתה היתה "טיפול ב־9 פרות ובגן־ירקות בן 13 הקטאר"[159].

מחוץ לתחנת־הנסיונות מתנהלת בבירוביג'אן עבודה נסיונית בממדים מצומצמים בכמה קולחוזים, למשל, בוואלדהיים, במסגרת המכונה "מעבדת בית" (хата лаборатория). כמו כן מצויות במספר יישובים נקודות־תצפית מטאורולוגיות.

הוועדה המדעית למחקר[160]

ב־1932 הועלתה על־ידי המכון לתרבות יהודית פרוליטארית בקיוב ההצעה לארגן בבירוביג'אן שלוחה של סניף המזרח הרחוק של האקדמיה למדעים של ברית־המועצות[161]. באותה שנה ביקרו כאן הפרופ' י. ליברברג, מנהל המכון,

158 מ. קאדישעוויטש, פון בירער פרוווּ־פעלד צו א גרויסן וויסנשאפלעך־פאָרשערישן אינסטיטוט, ב"ש מיום 20 בנובמבר 1932.

159 מ. ק., וואָס וועט זיין מיט דער אינער־מעליאָ־סטאנציע, שם, 22 באוגוסט 1933.

160 ראה פרטים על עבודת הוועדה: פאָרפאָסט 1936, נומ' 2, ז' 225; טריבונה 1936, חוב' 11; ב"ש מהימים 11 בפברואר ו־9 במאי 1935.

161 אין דער סעקציע פאר בירעבידזשאן קענטניש, וויסנשאפט און רעוואָליוציע, קיעוו 1934, נומ' 1—2 (להלן: "סקציה ב").

בלוויית ברוך הוברמאן, אחד מעובדיו המדעיים. מובן מאליו, שהצעה זו לא היתה מציאותית בתנאים הפרימיטיביים, ששררו בימים ההם בבירוביג׳אן. אמנם עצם הרעיון על הקמת מוסד למחקר מדעי כאן בוצע לאחר־מכן בצורה הרבה יותר צנועה.

ב־1935 אורגנה על־ידי הוועד הפועל של "המחוז היהודי האוטונומי", שבראשו עמד אז ליברברג, ועדה מדעית למחקר, ששמה המלא ביידיש היה: "וויסנשאפטלעכע פאָרשערישע קאָמיסיע צו דערלערנען די קולטור און נאטירלעכע רייכטימער פון דער יידישער אווטאָנאָמער געגנט" ("ועדת־חקר מדעית ללימוד התרבות ואוצרות הטבע של המחוז היהודי האוטונומי"). המארגנים הניחו, שוועדה זו תהווה גרעין למכון לתרבות יהודית פרוליטארית בבירוביג׳אן, בדומה לזה שהיה קיים בקיוב. יושב־ראש הוועדה היה מיכאל ביינפסט ומזכירה — מארכוש צ׳ארני. עם עובדיה נמנו, בין השאר, וולוב־רינסקי ואסתר שניידרמאן.

הוועדה עיבדה תכנית־פעולה מגוונת, והרי כמה מסעיפיה: ארגון ארכיון של מסמכים לקורות בירוביג׳אן; סיכום החומר על אוצרות־הטבע בבירוביג׳אן, לפי הדינים והחשבונות של המשלחות הגיאולוגיות השונות שעבדו במחוז, וכן המשכת החקירות בשטח זה; חקירת סיבות העזיבה של בירוביג׳אן; הוצאת ספר־שימוש סטאטיסטי־כלכלי על המחוז; הוצאת מילון רוסי־אידי, בעריכתם של האלמשטוק ווינטרויב; חיבור ספר־לימוד למבוגרים־מתחילים ללשון יידיש; קביעת המינוח ביידיש; חיבור עבודות ביבליוגראפיות על הספר היהודי ב־1936 בברית־המועצות ועל הספרות על בירוביג׳אן; פרסום עבודות־מחקר וקבצים שונים על המחוז, בכללם קובץ על מלחמת־האזרחים בטריטוריה של בירוביג׳אן; שני קבצים של תעודות היסטוריות ליום השנה ה־20 למהפיכת אוקטובר וכו׳.

ב־1936 נצטרפו כמה מדענים לוועדה וחלה התקדמות בפעולותיה. לפי הזמנתה כתב הפרופ׳ ברוך את חיבורו: "די ריכטונג און די ספעציאליזירונג פון דער לאנדווירטשאפט אין דער יידישער אווטאָנאָמער געגנט"[162]; ג. גרינברג, המורה לטבע בטכניון הפדאגוגי, השלים עבודה על הצמחייה ובעלי החיים בבירוביג׳אן[163]; והפרופ׳ ז׳יו עסק בכתיבת ספר על הגיאוגראפיה הכלכלית של המחוז. כן פתחה הוועדה בהכנות לארגון כינוס ללשון יידיש, שעמד להתקיים בבירוביג׳אן ב־1937[164].

162 בפאָרפאָסט 1936, נומ׳ 2, פורסם מאמרו של ברוך על אותו נושא.

163 על סמך חומר זה פורסמו: עבודה על הצמחייה בבירוביג׳אן (פאָרפאָסט 1936, נומ׳ 1) ועבודה על בעלי־החיים (שם, 1936, נומ׳ 2).

164 ראה עמ׳ 258—259.

המצב המעורפל, שהשתרר בבירוביג'אן בתקופת ה"טיהור", החל בסוף 1936, שם קץ לתכניות־הפעולה של הוועדה המדעית.

ה. מפעלי־תרבות

הספרייה המחוזית על־שם שלום־עליכם

בתחילת 1931 נפתחה בטיכונקאיה ספרייה קטנה, שהיו בה כ־2,000 ספרים ברוסית וביידיש [165]. היא שוכנה ב־2 חדרים של בית בלתי־מתאים. במאי 1933 הוקמה בעיר בירוביג'אן ספרייה נפתית [166], בסיועו של המכון לתרבות יהודית פרולטארית בקיוב, שהיתה ידועה כ"ספרייה מרכזית". לשם ארגונה והנהלתה שלח המכון הנ"ל לבירוביג'אן את י. אליוביץ', מנהל ארכיון העתונות שלו. כן סיפק המכון לספרייה ספרים וציוד. מגרעין זה התפתחה במרוצת־הזמן הספרייה המחוזית הגדולה יחסית, הקיימת היום במחוז והנושאת את שמו של שלום־עליכם. ב־1935 הופרד ממנה המדור של ספרי־הילדים, שהועבר לבניין חדש. באותו מדור היו בפרק־זמן זה כ־3,000 ספרים ברוסית, יידיש וקוריאנית. מנהלה היה קליימאן [167].

ב־10 ביאנואר 1936, בישיבת־המליאה החגיגית של מועצת עירית בירוביג'אן, שנערכה למלאות מאה שנה להולדתו של מנדלי־מוכר־ספרים, הוחלט לכנות את הספרייה על שמו [168]. לא ברור לנו משום־מה הוחלף לאחר־מכן שם זה בשמו של שלום־עליכם. ב־1936 נהפכה הספרייה למחוזית והוחל בהקמת בית־אבן, בן שתי קומות, בשבילה. היו שחלמו בימים ההם על פיתוחה של הספרייה בממדים כאלה, שהיא תהיה אחת הספריות היהודיות הגדולות ביותר בעולם [169]. בניית הבית נשלמה ב־1938, ומאז שוכנת בו הספרייה עד היום. במוסד זה יש חדרי קריאה ועיון וספריית־ילדים גדולה.

אוסף־הספרים גדל בהדרגה משנה לשנה. ב־1934 היו בו למעלה מ־12,000 כרכים [170], כנראה, נוסף לספרי־הילדים; ב־1936 — 22,000, מהם 11,700 ביידיש [171]; בתחילת 1947 — לפי הערכת הסופר בֶּר סלוצקי, שהיה אז תושב

165 טריבונה 1931, חוב' 11.
166 ב"זוו מיום 26 במאי 1933.
167 ב"ש מיום 26 ביוני 1935.
168 טריבונה 1936, חוב' 2.
169 פאַרפאַסט 1936, נומ' 2, ז' 227.
170 כהודעתו של מנהל הספריה אליוביץ' בהתייעצות של מנהלי בתי־הספר. ראה: ב"ש מיום 30 ביוני 1934.
171 טריבונה 1936, חוב' 11.

של בירוביג׳אן — כ־110,000 (כולל ספרי הילדים), מהם 23,000 ספרים יהודיים[172]. שאול קיבל, ששימש בימים ההם כסגנו של מנהל הספרייה, נוקב במספר 130,000 ספר[173]. יש ידיעות[174], שמספר הספרים היהודיים הגיע ל־30,000. יש לשער, שאוסף הספרים, בעיקר בתחום היודאיקה, גדל הודות לעובדה, שכמה ספריות יהודיות בברית־המועצות העבירו מספריהן לספרייה הבירוביג׳אנית[175].

ה״טיהור״, שהתחיל בבירוביג׳אן בסוף 1948, פגע קשה במדור היהודי העשיר של הספרייה, שכלל כמעט את כל ההוצאות של הקלאסיקונים היהודיים, שהופיעו בארצות רבות, וכן מספר ניכר של ספרים עבריים וספרי יודאיקה ברוסית, גרמנית, אנגלית, צרפתית ולשונות אחרות[176]. לפי עדותו של אמיוט, הסיק הצנזור גרוכובסקי את דירתו במשך כל החורף בספרי היודאיקה הנ״ל. בשעת ה״טיהור״ הוצאו מהספרייה חיבוריהם של כל הסופרים היהודיים, שנאסרו בתקופה ההיא ושמספרם לא היה קטן. כתוצאה ממבצע זה שרדו, לפי עדותו של אמיוט, ב־1956 ב״פינה של חדר צדדי״ כ־200 ספרים יהודיים — שארית הפליטה מיצירות הסופרים היהודיים, שזכו לרהאביליטאציה, שלא הספיקו לשרפן. בשעת ביקורו של מאכס פרנקל, כתב ״הניו־יורק טיימס״, בבירוביג׳אן בשנת 1959 נמסר לו, שמספר הספרים היהודיים בספרייה הוא 12,000[177]. לפי הקובץ הבירוביג׳אני, שיצא לאור ב־1960, הגיע מספר הספרים בספרייה ל־100,000 לערך, ובכללם 10,000 יהודיים[178]. אורחים מחוץ־לארץ, שביקרו בספרייה בסוף 1959, מעידים, שראו כאן מדף לספרי

172 איניקייט מיום 13 במארס 1947. גם באלמאנאך ביראבידזשאן 1946, חוב׳ 1—2 צוין, שאוסף הספרים כולל 110,000 כרכים, לרבות ספרי הילדים.

173 איניקייט מיום 17 ביוני 1947.

174 ראה, למשל, איניקייט מיום 17 ביולי 1945.

175 היתה זו שאיפתם של מנהלי המחוז, בעיקר של ליברברג, להעביר לבירוביג׳אן ספריות יהודיות משאר חלקי ברית־המועצות, במיוחד מאוקראינה. לפי ידיעה בב״ש מיום 23 ביולי 1936, עמד נציג הספרייה לצאת ״בימים הקרובים״ לאוקראינה לשם קבלת אחת הספריות החשובות בברית־המועצות, היא הספרייה היהודית ליד האקדמיה האוקראינית למדעים. אם נביא בחשבון את העובדה, שהדברים נכתבו ערב ה״טיהור״, שנפתח בבירוביג׳אן, הרי ספק גדול הוא, אם הנסיעה הנ״ל יצאה לפועל.

176 ביראבידזשאן 1946, חוב׳ 1—2.

177 *The New York Times*, 1.5.1959

178 יד.א.ג. 1960, עמ׳ 42. לפי האנציקלופדיה הסובייטית הגדולה, המהדורה השנייה. כרך XV, עמ׳ 381, שאושר לדפוס ביום 12 בספטמבר 1952, היו בספרייה למעלה מ־80,000 כרכים.

יידיש ב"מדור הלא־רוסי", ולפי הערכתם היו בו כ־100—150 ספרים, שיצאו לאור ברובם בשנות השלושים ובחלקם בשנות הארבעים. עם אלה נמנו ספרי לנין וסטאלין, ספרים על הגיאוגראפיה וההיסטוריה של ברית־המועצות, ספרות יפה סובייטית (כתבי מארקיש, פפר, ברגלסון, קושנירוב ואחרים), קלסיקונים (שלום עליכם, פרץ), ספרו של אברהם סוצקבר על גיטו וילנה, תרגומים ליידיש מיצירות הספרות הרוסית, הקלאסית והסובייטית, ומספרות־העולם. לאורחים מחוץ־לארץ, שביקרו בספרייה בסוף 1961, הסבירו עובדי הספרייה, שמחוץ לספרי־יידיש במדפים הנ"ל שבאולם־הקריאה — שהאורחים העריכו את מספרם ב־300—400 — נשמר מספר רב של ספרים ביידיש במחסנים. חוג קוראיהם הוא מצומצם ביותר, אולי תריסר אנשים, שרובם פנסיונרים.

נוסף לתפקידיו העיקריים כספרייה, שימש ומשמש מוסד זה מרכז לפעולות תרבותיות שונות, כגון ארגון הרצאות, ערבים ספרותיים, פגישות עם סופרים, תערוכות וכו'. בעבר הוקדשו פעולות אלו, בחלקן הגדול, לנושאים יהודיים, ואילו עכשיו כל פעולה בעלת תוכן יהודי היא תופעה נדירה.

מבין שמות עובדי הספרייה ידועים לנו י. אליוביץ', שנזכר למעלה, שעמד בראשה כמה שנים, החל ב־1933; נחום קורצ'מינסקי, עורך "הביראבי־דזשאנער שטערן" של עכשיו (1946 ו־1947); שאול קיבל (1946, 1947); גניה סאלומונובנה סוקולובסקי, ששימשה כספרנית שנים רבות בשנות החמישים; ב. ברגר, מנהלה הנוכחי; וגרינשפון, המשמשת עכשיו כספרנית.

ספריות אחרות

מחוץ לספרייה המחוזית קיימות בבירוביג'אן ספריות בנפות, במוסדות חינוך, ליד מפעלים שונים וכו'. בחלק מהן, כגון באלה שבוואלדהיים, אמורזט וביראקאן, היו בתקופה מסוימת גם ספרים יהודיים. כך, למשל, היו ב־1948 בספריית ואלדהיים — 6,000 כרכים, מהם 2,650 ביידיש [179].

המוזיאון המחוזי לידיעת־הארץ

כבר בשנות השלושים נעשה נסיון להקים מוזיאון לידיעת הארץ בבי־רוביג'אן [180].

בסוף 1944 החליט הוועד הפועל המחוזי לייסד בבירוביג'אן מוזיאון לידיעת

179 אייניקייט מיום 14 בספטמבר 1948.

180 ראה הפניה בשם "העלפט דער מוזיי־בויאונג", חתומה בידי נ. מנוסביץ', ו. קלמן, שנתפרסמה בב"ש מיום 27 באוקטובר 1932.

המחוז, ובמאי 1945 פנה גרשון גרינברג, שמונה למנהלו, באמצעות העתו־נות [181], בקריאה "לכל הסופרים, האמנים, השחקנים ועסקני התרבות היהודיים בברית־המועצות" לסייע למוסד באיסוף ספרים, כתבי־יד, חפצים היסטוריים וכו'. גרינברג קבע, שמטרת המוזיאון ומדורו לתרבות יהודית היא "לרכז בתוך כתליו כל דבר־ערך לקורות העם היהודי, לאסוף ולשקם כל מה ששרד מהאוצרות התרבותיים של העם היהודי לאחר החורבן הנורא, שהמיטו הוואנדאלים הפאשיסטיים".

המוזיאון נפתח ב־10 ביוני 1945 בעיר בירוביג'אן בדירה בת חמישה חדרים, שקושטו על־ידי הצייר צימרינוב. במוזיאון אורגנו ארבעת המדורים הבאים [182]:

1. המדור לטבע־המחוז, שבו רוכזו מוצגים של הצמחייה, החי, המחצבים, שרידים פאליאונטולוגיים, כגון שן של מאמונט, עצמות חיה בלתי־ידועה, שנמצאה באובלוצ'יה בזמן בניית בית־הספר וכו'. במדור זה נאספו גם מוצגים אתנוגראפיים, בייחוד על חייהם של יילידי המקום. לתשומת־לב מיוחדת זכה המוצג "מחנה גולדים";

2. המדור לקורות המהפיכה במחוז, שבו רוכזו תמונות ומסמכים על קרבות הפארטיזאנים ומלחמת־האזרחים בטריטוריה של המחוז;

3. המדור לבנייה הסוציאליסטית של המחוז, שבו נאספו מסמכים ותמונות על ההתיישבות בבירוביג'אן, כגון: החלטות של הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות מהימים 28 במארס 1928 ו־7 במאי 1934; תצלומים של מת־יישבים; המבנים הראשונים, כגון "בית המהגרים" ואחרים; דיאגראמות; נתונים סטאטיסטיים וכו';

4. המדור לתרבות יהודית, שנועד לשקף את קורות היהודים ושריכז, מתוך תשומת־לב מיוחדת, את כל החומר הקשור בתרבות היהודית, ששרד לאחר השואה. בראש מדור זה עמד הסופר הישיש בֶּר סלוצקי, שהתמסר לעבודתו בלב ונפש. במדור השתקפו הנושאים הבאים:

א. יהודים והתרבות האנושית. נאספו תמונות של יהודים בעלי־שם, כגון קארל מארכס, שפינוזה, מנדלסון, היינה ואחרים; רפרודוקציות של הציירים היהודיים הנודעים לוויטאן, פאסטרנאק, ליברמאן, פן, אשכנזי, הורוביץ, קאופמאן ואחרים; תצלומים של עבודות הפסלים אנטוקולסקי ואהרונסון; תמונות של סופרים יהודיים בעלי־שם, מלחינים, במאים, שחקנים וכו';

ב. התרבות היהודית לפני מהפיכת אוקטובר. רוכזו תמונות ומוצגים על

181 איינִיקייט מיום 8 במאי 1945.

182 לפי בִּירָאבִידזשאן 1946, חוב' 1—2 ומקורות אחרים.

ההווי היהודי המסורתי, למשל, תשמישי קדושה, תמונה של "חתונה יהודית" וכו'. במדור זה נאספו גם כ־700 ספרים יהודיים נדירים, בכללם אינקונאבולים עבריים;

ג. היהודים ב"מלחמת המולדת". רוכזו, בין השאר, תמונות של יהודים, שנמנו עם "גיבורי ברית־המועצות" במלחמת־העולם השנייה ושל תושבי־בירוביג'אן היהודיים, שהצטיינו במלחמה זו.

ה"טיהור", שהתחיל בסוף 1948, שם קץ לעבודת המדור[183].

הארכיון הממלכתי של "המחוז היהודי האוטונומי"[184]

הארכיון נוסד במאי 1941 בעיר בירוביג'אן. המסמכים השמורים בו משקפים את כל שלבי הייסוד והפיתוח של המחוז וכן את מצבו הכלכלי, המדיני והתרבותי. כאן גנוזות תעודות על ראשית המפעל ההתיישבותי, כגון: החלטות מועצת הקומיסארים של ברית־המועצות בעניין זה; תכניות ההתיישבות בנפות; רשימות המתיישבים; החלטות נשיאות הוועד הפועל העירוני על הסדרי הדיור למתיישבים; ופרוטוקולים של הדיונים בישיבות של הסקציה ההתיישבותית בעניין קבלתם וקליטתם של המתיישבים, שבאו ממקומות שונים בברית־המועצות, וכן של המהגרים מחוץ־לארץ. פעולות הבנייה המשקית והתרבותית של המחוז והעיר בירוביג'אן מתוארות במסמכים של המפעלים, המוסדות והארגונים של המחוז וכן בחומר של הוועד הפועל המחוזי. בתיקי הוועדה המחוזית לתכנון (1931—1938) נשמר חומר על אוצרות חמרי־הגלם הטבעיים והמחצבים במחוז. פרטים על התפתחות התעשייה המקומית כלולים בתיקי הטרסט המחוזי של התעשייה המקומית (1928—1939). התפתחות החקלאות, קורות הקולקטיביזאציה, ציוד הכפר באמצעים טכניים חקלאיים וכיבוש הקרקע על־ידי המתיישבים היהודיים משתקפים בתיקי המחלקות החקלאיות הנפתיות, הסובחוזים, הקולחוזים והמ.ט.ס. של המחוז. בתיקי המחלקה החקלאית שמור חומר של המכון המדעי למחקר של המזרח הרחוק על סיכויי פיתוח הגנגות במחוז; על האפשרויות לזריעת אורז; ועל תכניות־ייבוש של האזורים השונים במחוז. הפעולות הלאומיות־

183 לפי עדות יהודים מחוץ־לארץ, שביקרו במוזיאון המחוזי בבירוביג'אן בסוף 1961, נמצאים בו בעיקר מוצגים כלליים ורק תמונות ותעודות מועטות על ראשוני המתיישבים היהודיים באזור. לפי אותה עדות, מוקדשת גם במוזיאון העירוני בחאבארובסק פינה לבירוביג'אן, שבה מוצגות תמונות ותעודות מסוף שנות העשרים והתחלת שנות השלושים של המאה העשרים.

184 לפי: Государственные архивы Союза ССР, Краткий справочник, Москва 1956, стр. 254–255.

תרבותיות במחוז בשנים הראשונות לקיומו באו על ביטוין במסמכים שבתי־קים של הוועדים הפועלים ומחלקות החינוך.

בספרייה המדעית־אינפורמאטיבית של הארכיון נמצאים למעלה מ־2,000 כרכים. בארכיון היו מסודרות ב־1956 154 חטיבות (фонды) של התקופה 1926—1953.

בית־תרבות על־שם מיכאלס

מוסד זה בעיר בירוביג׳אן נזכר לעתים קרובות בעתונות היהודית של שנת 1948, אך לא עלה בידינו להשיג פרטים עליו.

שירות־השידור

במאי 1934 התחילה לפעול בעיר בירוביג׳אן באורח סדיר תחנת־ממסר (радиоузел), שברשותה היה מגבר־קול (радиоусилитель) בן 9 ואט. היא העבירה בזמן ההוא רק שידורים מתחנת־השידור בחאבארובסק[185]. הציוד הובא לכאן ב־1933, אבל הוא לא היה מושלם וכן לא היה כוח־חשמל בנפה להפעלתו. קודם־לכן ניסתה תחנת־השידור בחאבארובסק לארגן שידורים סדירים ביידיש, אך לא הצליחה בכך והסתפקה בשידורים ספורים בלשון זו, הואיל ופניותיה ל״דאלקומזט״ בעניין הזמנת עורך לשידורים אלה לא נשאו פרי[186].

בהתחלת 1935 הותקנו במחוז שני מגבירי־קול: בעיר בירוביג׳אן — בן 30, ובסטאלינסק — בן 4 ואט. בשנה זו הותקנו מגבירי־קול בשאר מרכזי הנפות וגם בביראקאן, קולדור ואמורזט, באופן שב־1 ביאנואר 1936 פעלו במחוז בסך־הכל 8 תחנות־ממסר והיו בו 1,221 ״נקודות ראדיו״ (радио-точки)[187]. מספרן עלה ב־1 ביאנואר 1938 ל־5,200[188].

החל ב־1 במארס 1936 פעלה תחנת־הראדיו בעיר בירוביג׳אן כל יום ושידרה גם תכניות משלה[189]. לאחר המלחמה היו במחוז תחנות־ממסר ב־15 מקומות. תחנת בירוביג׳אן היתה פותחת את שידורה, כעדותו של אמיוט[190], בשעה 18.15, לפי שעון המזרח הרחוק (11.15 לפני־הצהרים, לפי שעון מוסקבה),

185 ב״ש מיום 6 במאי 1934.
186 אֶקטיאבר מיום 6 במאי 1933.
187 טריבונה 1936, חוב׳ 7.
188 מאַרגן־פרייהייט מיום 13 ביאנואר 1939.
189 טריבונה 1936, חוב׳ 7.
190 איניקייט מיום 9 באפריל 1946. נראה לנו, שעל־פי טעות נדפס בגליון זה סימן התחנה ר—11—22 במקום ר—וו—22 (R.V.22).

והקריינית מרי ויינר היתה מכריזה ביידיש: "הקשב, מדברת בירוביג'אן — פועלת תחנת־הראדיו ר־11—22 בגל 420 ו־8/10 מטר". ביאנואר 1959 היה אות התחנה R. V. 22, אורך גלה 1,571 מטר ותדירותו 191 Khz. בשעת־הדחק פעל משדר, שאורך גלו הוא 422.5 מטר ותדירותו 710 Khz.[191]

בזמן האחרון פועל בבירוביג'אן מרכז להעברת שידורי טלביזיה, המאפשר לתושבי המחוז לחזות בשידורי תחנת הטלביזיה בחאבארובסק.[192]

יושב־ראש הוועד המחוזי לשידור הראדיו והטלביזיה הוא עכשיו א. מור־דוכוביץ'.

191 *Broadcasting Stations of the World,* Part 1 according to Country and City, Information corrected to January 1959, Foreign Broadcast Information Service, Washington 25, D. C. p. 367.

192 ב"ש מהימים 1 במאי 1961, ו־5 בדצמבר 1963.

13. אמנות

א. התיאטרון היהודי בבירוביג׳אן

בסוף 1931 ניסה המשורר עמנואל קאזאקביץ׳ לארגן בבירוביג׳אן תיאטרון־נוער יהודי, לפי דוגמת תיאטרוני הנוער העובד בברית־המועצות (״טראם״). ב־6 בנובמבר 1931 נערכה במועדון של עובדי־הרכבת בטיכונקאיה — לכבוד יום־השנה למהפיכת־אוקטובר — הצגה קטנה של קבוצה בת 15 חברים מהקומסומול, שהוכיחה למארגנה, שעוד ארוכה הדרך ל״טראם״ [1].

באביב של 1932 החליט הוועד הפועל הנפתי להקים תיאטרון יהודי נייד, ואף הוקצב סכום־כסף למטרה זו. על כך פורסמה מדעה בעתונות היהודית בברית־המועצות [2], בחתימתו של בלומק, מנהל מחלקת־החינוך הנפתית בבירוביג׳אן, שבה מוזמנים מועמדים למשרות של מנהל אמנותי, מנהל מוסיקלי ו־6 שחקנים בתיאטרון הנ״ל. כן נתקבלה החלטה על ארגון תיאטרון יהודי ליום השנה ה־15 למהפיכת־אוקטובר על־ידי הוועד המפלגתי של חבל המזרח הרחוק [3].

ב־10 ביולי 1932 באה לבירוביג׳אן, לפי יזמת ״מוסאוזט״ (״האוזט״ של מוסקבה), קבוצה של 11 תלמידים מהקורס השני של הטכניון התיאטרוני היהודי ליד התיאטרון היהודי הממלכתי במוסקבה [4]. קבוצה זו הופיעה בעיר בירוביג׳אן ובסביבה בשורת הצגות, שתכניותיהן עובדו על־ידי שלמה מיכאלס ואפרים לויטר, הבמאים והשחקנים הסובייטיים היהודיים הידועים. ההופעה הראשונה של הקבוצה נערכה ב־12 ביולי 1932 [5]. בין השאר נכלל ברפרטואר שלה [6]: מחזה בשתי מערכות ״פאַסיעוומאט״ (״חומר זריעה״) (טכסט — א. גורדון, בימוי — א. לויטר); ״הענט״ (״ידיים״) (טכסט — טאמארקין, בימוי — ש. מיכאלס) ו״מינסקער בלאטעס״ (״ביצות־מינסק״) (מונטאז׳ לפי הפואימה

1 דוברוביצקי, עמ׳ 47, 48.
2 אַקטיאבר מיום 15 במארס 1932.
3 ב״ש מיום 31 ביולי 1932.
4 שם, 15 ביולי 1932.
5 ב״זוו מיום 17 ביולי 1932.
6 ב״ש מיום 26 ביולי 1932.

של איזי כאריק באותו שם). נוסף לכך הופיעו חברי הקבוצה בשירים, ריקודים ובהקראות.

עם שובה למוסקבה נהפכה הקבוצה הנ"ל לגרעין של התיאטרון היהודי בכי־רוביג'אן. לאחר תקופת־הכשרה של למעלה משנה במוסקבה התגבש צוות־שחקנים בשביל התיאטרון הבירוביג'אני. הוא הורכב בחלקו הגדול מבוגרי הטכניון התיאטרוני היהודי במוסקבה וצורפו אליו שחקנים, בעיקר צעירים, מהבימות היהודיות בברית־המועצות. כל השחקנים התחייבו לעבוד במחוז במשך שתיים—שלוש שנים. ללהקה הצטרף הבמאי מארק רובינשטיין, ששימש כמנהלה האמנותי.

ללהקה הגיעה לבירוביג'אן ב־6 במאי 1934 — היינו, ערב ההכרזה על הקמת "המחוז היהודי האוטונומי" — בהרכב של 25 שחקנים ושחקניות, 6 חברי תזמורת ו־8 אנשי הצוות המנהלי והאמנותי[7]. הבמאי רובינשטיין הגיע ב־18 במאי 1934. התלבושות, התפאורות ושאר האביזרים של הצגות תיאטרוניות, שהועברו בקרון־משא מיוחד, הגיעו לאחר בואה של הלהקה.

ב־11 במאי 1934 נערכה באולם התיאטרון בן 450 מקומות, שהוקם במיוחד בשביל הלהקה, פגישה חגיגית עם השחקנים[8]. ב־2 ביוני 1934 הורם לראשונה המסך מעל בימת "התיאטרון הבירוביג'אני היהודי הממלכתי", שהציג "נשף של שלום עליכם" ("גט", "מזל טוב", "ס'אליגן")[9].

בעונת־פעולתו הראשונה נתקל התיאטרון בקשיים רבים: דיור השחקנים

7 והרי ההרכב המלא של הלהקה (שם, 9 במאי 1934). השמות הפרטיים הושלמו, במידת האפשרות, לפי מקורות שונים: שחקנים: י. אבראמוביץ', מ. בנגלסדורף, י. גורביץ', יוסף גרוס, חיים הלפאנד (גלפאנד), וולוסקו, משה זילקובר, ל. זילקובר, טפליצקי (שחקנית), למפרט, שלי מירצקי, ק. מלינקוב (שחקנית), ג. פייגין, מיכאל פרידמאן, שרה פרידמאן, צ'רנוברודוב, מאני קארלוס (שחקנית), לאה קולין, נקום קויפמאן, יהודה קטוינתי, י. רובין, יעקב רוזנפלד, ולוול שטיינבאך, מיכאל שיין, מ. שימנקו; חברי התזמורת: אנדרייב — פסנתרנית, בורצב — ליטאבריסט, יבדוקימוב — ויאולונצ'ליסט, יוסלביץ' ופומין — כנרים, שישקביץ' — חצוצרן; צוות מנהלי ואמנותי: עמנואל קאזאקביץ' — המנהל, מארק רובינשטיין הבמאי הראשי, סלובודסקוי — האדמיניסטראטור, א. אבראמוביץ' — מנהל החשבונות, גולדברג — מנהל המונטאג', גוראר — המזכיר, מלניקוב — הממונה על התלבושות, מאורזוב — הממונה על התאורה וראדין — טכנאי הבימה.

8 שם, 15 במאי 1934.

9 שם, 2 ביוני 1934. במקורות רבים צוין, שהתיאטרון נפתח ב־11 במאי 1934, אך זו היא טעות. באותו תאריך נערכה, כאמור, הפגישה הראשונה עם השחקנים. מן הראוי לציין, שב"נשף שלום עליכם" זהה נפתח גם (ב־1 ביאנואר 1921) התיאטרון הממלכתי היהודי המוסקבאי. ראה: יוסף שיין, ארום מאסקווער יידישן טעאטער, פאריז 1964 (להלן: "שיין"), ז"ז 31, 41.

היה בלתי־מתאים; בניין התיאטרון לא היה מושלם; והעיקר — בדצמבר 1934 עזב הבמאי רובינשטיין את התיאטרון ואת בירוביג׳אן, והלהקה, הצעירה והבלתי־מנוסה, נשארה ללא יד מכוונת והנהלה אמנותית. באין ברירה הטילו על עצמם שחקני הלהקה (חיים הלפאנד, יעקב רוזנפלד ומיכאל פרידמאן) את מעמסת הבימוי וההצגה. במשך העונה הראשונה, שנמשכה 7 חדשים בלבד, הופיעה הלהקה 93 פעמים, מהן 63 בעיר בירוביג׳אן[10].

בחופשת־הקיץ 1935 יצאו אנשי הלהקה למוסקבה לשם מנוחה והשתלמות בקורס של 15 יום. כאן קיבלו עידוד רב למאמציהם מצד ה״מוסאוזט״, שהקציב לצרכיה 400,000 רובל (מהם 200,000 להקמתו של בית־שחקנים), ומצד התיאטרון היהודי הממלכתי במוסקבה. לאחר שהצטרפו ללהקה 9 שחקנים נוספים מהבימות היהודיות בברית־המועצות[11], הבמאי א. אייזנברג (לבימוי 2 מחזות), הצייר ל. זווין והכוריאוגראפית י. אוסטרובסקי וכן הובטחה השתתפותו של המלחין הידוע מיכאל מילנר בשתי הצגות ונוספו כוחות לתזמורת — חזרה הלהקה באוגוסט 1935 לבירוביג׳אן. כמנהל התיאטרון נתמנה נ. קורמאן.

אף בעונה השנייה סבל התיאטרון מהעדרם של מנהל אמנותי ובמאי קבועים. בעצם היו אנוסים השחקנים להמשיך במילוי תפקידים אלה. בדרך כלל קיים התיאטרון 15 הצגות בחודש, ואילו בשאר הימים שימש אולם־התיאטרון להצגות קולנוע. ב־1935 עלה תקציב התיאטרון ל־689,142 רובל, נוסף על 160,000, שהושקעו בהקמתו של בית־השחקנים[12].

ב־9 בפברואר 1936, בשעת ביקורו של כאגאנוביץ בבירוביג׳אן[13], הציג התיאטרון בפניו קטעים מ״גאלדגרעבער״ של שלום־עליכם. בהזדמנות זו הביע האורח את הדעה, שהתיאטרון צריך לתאר את ״המומנטים ההירואיים בקורות העם היהודי״[14]. בהתאם להחלטת הוועד הפועל המרכזי של ברית־

10 ב״ש מיום 20 במאי ו־28 בספטמבר 1935.

11 תשעת השחקנים, שהצטרפו ללהקה, היו, לפי ידיעה בב״ש מיום 28 בספטמבר 1935: פייבל ארונס (מהתיאטרון הבילורוסי), באסינס (שחקנית), לוריא (שחקנית מ״טראם״ מוסקבה), ניקולאייבסקי (מהטכניון התיאטרוני במוסקבה), סינלניקוב (שחקנית מאוקראינה), פיינשטיין (מ״טראם״ במוסקבה), קאנטור (מאוקראינה) מאכס ריינגולד ושילמאן (שחקנית מקרים).

12 פאַרפאַסט 1936, נומ׳ 1, ז׳ 219.

13 ראה עמ׳ 63—62.

14 מ. גאלדבלאט, דער בירעבידזשאנער יידישער מלוכה־טעאטער, פאַרפאַסט 1937, נומ׳ 2(4) (להלן ״גולדבליט״), ז׳ 133. מן הראוי לציין, כי על דעתו זו חזר כאגאנוביץ׳ בפני שחקני התיאטרון הממלכתי היהודי במוסקבה לאחר שובו מבירוביג׳אן. ראה שיין, עמ׳ 139—155.

המועצות מיום 11 באוגוסט 1936, כונה התיאטרון על־שם ל.מ. כאגאנוביץ'[15], ובשם זה הוא היה ידוע לאחר־מכן ברבים.

תקופה חדשה ופוריה בתולדות התיאטרון נפתחה עם בואו לבירוביג'אן של השחקן, הבמאי והפדאגוג הידוע משה גולדבלאט, שקיבל ביאנואר 1937[16] לידיו המנוסות את ההנהלה האמנותית של התיאטרון. הוא עבד במחוז שנתיים, ובפרק־זמן זה הציג התיאטרון כמה מחזות יהודיים חדשים, או מחזות בעלי תוכן יהודי, כגון "אוריאל אקוסטה" לגוצ'קוב, "טוביה החולב" לשלום עליכם ו"בויטרע גזלן" לקולבאק. משעזב גולדבלאט את בירוביג'אן "מטעמי בריאות"[17] — הוטלה ההנהלה האמנותית של התיאטרון על חבר הלהקה חיים הלפאנד. באותו זמן שימש ב. גרצברג כמנהל אדמיניסטראטיבי של התיאטרון.

בעונת 1938/39 התארגנה לראשונה ליד התיאטרון קבוצת־שחקנים, שערכה הצגות בלשון הרוסית. לאחר זמן־מה היא הפסיקה את פעולתה, שנתחדשה רק ב־1948[18]. ב־1940 יצאה הלהקה היהודית לשורת הצגות לריכוזי היהודים בחלקה האירופי של ברית־המועצות, בעיקר באוקראינה. היא ביקרה גם בבסאראביה, שנותקה בימים ההם מרומניה וסופחה לברית־המועצות. היא הציגה שם את "אוריאל אקוסטה" לגוצ'קוב; "מאַלצייט" לפרץ מארקיש; "בלאָנדזשענדע שטערן", "טוביה דער מילכיקער" ו"סענדער בלאנק" לשלום־עליכם; "מילך און האָניק" לעמנואל קאזאקביץ' ו"צוויי קוניליעמלעך" לגולדפאדן[19].

בתקופת המלחמה לא נפסקה פעולתו של התיאטרון, שערך הצגות במחוז, בחבל חאבארובסק ובפרימוריה, לא רק בפני האוכלוסיה האזרחית, אלא גם בפני יחידות של הצבא האדום. כמה משחקניו גויסו; אחד מהם — מאכס ריינגולד — נפצע שלוש פעמים, ואילו שניים אחרים — אברהם אייזנברג וישראל מיניביץ' — נספו במלחמה[20]. ב־1944 נערכה חגיגת יום־השנה הע־

15 טריבונה 1936, חוב' 16.

16 F. Arones, Five Years of the Birobijan Jewish State Theatre, *Nai-Lebn* (New York), August-September 1939 (להלן "ארונס"). מאמר זה נת־פרסם במקורו בב"ש מיום 1 באוגוסט 1939.

17 שם, שם.

18 ארונס; שטיין, די שפעפערישע פלענער פונעם בירָאבידזשאנער טעאטער, אייניקייט מיום 27 במאי 1948.

19 פאַרפאַסט 1940, נומ' 2—3; שטערן מיום 11 ביוני 1940; אָקטיאבר מיום 15 באוגוסט 1940.

20 יוסף גראָס, 10 יאָר אין בירָאבידזשאן, אייניקייט מיום 30 במארס 1944 (להלן: "גרוס").

שירי לקיום התיאטרון. לפי עדותו של יוסף גרוס, משחקני התיאטרון, הוצגו בתקופת עשר השנים 60 מחזות [21].

בסוף 1944 אורגנה ליד התיאטרון להקת רביו ובאלט, בהנהלתו של המלחין שלמה פיינטוך. היא הופיעה ב־6 בנובמבר 1944 בחגיגות לכבוד יום־השנה ה־27 למהפיכת־אוקטובר [22]. לא ידוע לנו, אם המשיכה בעבודתה.

ב־1945 שהה התיאטרון זמן ממושך בריכוזי הפליטים היהודיים באסיה התיכונה: קאוכסטאן, אוזבקיסטאן וקירגיזיה. הוא הופיע שם בלמעלה מ־150 הצגות וב־5 קונצרטים והעלה על הבימה את המחזות "די כשופ־מאכערין" ו"צוויי קונילעמלער" לגולדפאדן; "שפילפויגל" להאלקין ועוד [23].

ב־1946 המשיך התיאטרון בפעולתו בבירוביג'אן. בדצמבר של אותה שנה הועמד לרשותו בניין חדש, וב־30 בחודש זה נערכה בו ההצגה הראשונה [24]. בעונת 1946/47 הצטרפו לתיאטרון הבירוביג'אני המלחינים שלמה ראבונסקי, יעקב וינוקור [25], רוזנפלד ול. פולבר והאמנים צפניה קיפניס, ראביצ'ב, גאזארוב ורייכנברג. אלכס שטיין, השחקן הידוע מ"להקת וילנה", קיבל לידיו את ההנהלה האמנותית של התיאטרון. בעונת 1947/48 הציג התיאטרון מחזות חדשים והכין תכנית עשירה לעתיד, אך ה"טיהור", שנפתח במחוז בסוף 1948, שם קץ לכך. לא עלה בידינו לקבוע בדיוק את מועד חיסולו של מוסד זה. לפי עדותו של י. אמיוט, הוא נסגר בסוף 1948. בכרך V של האנציקלופדיה הסובייטית הגדולה, מהדורה שנייה, שאושרה להדפסה ב־19 בספטמבר 1950, מופיע עדיין השם של התיאטרון, ללא ציון שהוא יהודי, בערך "בירוביג'אן".

הרפרטואר של התיאטרון היהודי בבירוביגאן [26] היה רב־גוני ביותר. בחירתו לא היתה תלויה רק בטעמם של מנהליו, אלא גם — ולעתים בעיקר — ברוח־הזמן. מן הראוי לציין, שבתקופת־המלחמה היו "כשרים" מחזות, כ"בר־כוכבא" להאלקין, "מירלה אפרת" לגורדין ועוד; ואולם בשנת 1947 חל שינוי בתחום זה, בהתאם להחלטת הוועד המרכזי של המפלגה "בעניין הרפרטואר של התיאטרונים הדראמאטיים והאמצעים לשיפורו",

21 שם, שם. בהשוואה לרשימתנו (ראה נספח IV) נראה המספר של 60 מחזות בתקופת 1934—1944 מוגזם במקצת.

22 אייניקייט מהימים 17 באוגוסט ו־23 בנובמבר 1944.

23 שם, 31 במאי 1945, 14 בפברואר 1946.

24 שם, 9 ביאנואר 1947.

25 המלחינים שלמה ראבונסקי ויעקב וינוקור פעלו בבירוביג'אן בשנות השלושים וחזרו לכאן לאחר המלחמה.

26 ראה נספח IV.

והרפרטואר של התיאטרון הבירוביג׳אני נדון ל״טיהור״ ״מהמחזות המזיקים, ללא אידיאות, כגון ׳איך לעב׳, ׳מירעלע אפרת׳, ׳אַרעם אַבער פריילעך׳״[27].

מובן מאליו, שלרשות התיאטרון הבירוביג׳אני, לא עמדו אותן האפשרויות, שנהנו מהן התיאטרונות היהודיים הממלכתיים במקומות מרכזיים בברית־המועצות; אך יש לציין לזכותו, שלמרות הקשיים המרובים, שנתקל בהם, הצליח להקים צוות מגובש משחקנים חניכי אסכולות שונות[28], שמילא את תפקידו בהתלהבות ובמסירות ורשם דף מיוחד בקורות הבימה היהודית בברית־המועצות. כמה משחקניו, כגון חיים הלפאנד ויוסף גרוס, התבלטו בכשרונותיהם, ובשנת 1946 הוענק להם התואר ״שחקן מוכר של הריפובליקה״ (Заслуженный артист республики). עם חיסול התיאטרון עברו כמה משחקניו למקצועות אחרים, ואילו חלק מהם, כגון הלפאנד, גרוס ואחרים, הצטרפו לתיאטרונות רוסיים מחוץ לבירוביג׳אן[29].

לתיאטרון הבירוביג׳אני נודעה חשיבות מרובה במחוז. שחקניו השתתפו בארגון חוגים דראמאטיים והופיעו בערבים שונים במועדוני המפעלים, הקולחוזים והסובחוזים. ב־1934 ניסה התיאטרון לארגן אולפן דראמאטי, שפעל בשנה זו בהפסקות[30]. אמנם עיקר ערכו של התיאטרון נעץ בעובדה, שמעל בימתו נשמעו ברמה צליליה של לשון־יידיש במשך שנים רבות — דבר, ששימש מקור־עידוד למתיישבים היהודיים במחוז.

התיאטרון הקולחוזי[31]

ב־1938 הוקם בבירוביג׳אן תיאטרון קולחוזי נייד, שלהקתו מנתה 15 שחקנים: 11 גברים ו־4 נשים. היו אלה שחקנים־חובבים, מעובדי מפעלים

27 בראָכין, די אידעאָלאָגישע ארבעט אין דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט, איינקייט מיום 12 באפריל 1947. המחבר כיהן בפרק־זמן זה כמזכיר לתעמולה בוועד המפלגתי המחוזי בבירוביג׳אן.

28 לפי גולדבלאט, היה מוצאם של שחקני התיאטרון הבירוביג׳אני כדלקמן: מהטכניון התיאטרוני היהודי במוסקבה: מ. בנגלסדורף, יוסף גרוס, חיים הלפאנד, שלי מירצקי, מאני קארלוס, יעקב רוזנפלד, מאכס ריינגולד, שולמאן, וולול שטיינבאך ואחרים; מ״פרייקונסט״: שרה פרידמאן ומיכאל פרידמאן; מהתיאטרון היהודי הממלכתי באוקראינה: י. אבראמוביץ׳, סינלניקוב (שחקנית), ג. פייגין וקאנטור. מהתיאטרון היהודי הממלכתי הבילורוסי: פייבל ארונס ולאה קולין; מאודיסה: טפליצקי, ק. מלניקוב, נחום קיפמאן ויהודה קטוינתי; מ״טראם״ במוסקבה: פיינשטיין, י. רובין ומיכאל שיין.

29 לפי אינפורמאציה, שנמסרה לנו על־ידי אדם קרוב לענייני התיאטרון הסובייטי היהודי.

30 מ.ג., די טעאטער־סטודיע דארף וואקסן, ב״ש מיום 30 באוקטובר 1934.

31 אָקטיאבר מיום 15 באוגוסט 1938.

שונים. לתיאטרון, שערך הצגות ביישובים ובקולחוזים, היו רפרטוארים רוסי ויהודי. היהודי כלל את: ״סטעמפעניו״, מונטאז׳ על־פי יצירתו של שלום־עליכם; ״בירוביג׳אן״, מונטאז׳ ספרותי־מוסיקלי על־פי יצירות פפר; קונצרט של שירים קולחוזיים יהודיים.

באוגוסט 1938 מלאו חמישה חדשים לפעולתו של התיאטרון. לא ידוע לנו כמה זמן זו נמשכה לאחר־מכן.

חוגים דראמאטיים יהודיים

עוד לפני יסודו של התיאטרון היהודי הממלכתי בבירוביג׳אן היו קיימים כאן חוגים דראמאטיים יהודיים. מסוג זה היה, למשל, החוג בקומונה ״איקאר״ שערך ב־1930 8 הצגות [32]. כן היה קיים חוג דראמאטי יהודי בשנים 1933—1934 בסטאלינפלד (סטאלינסק) [33], אך אין ברשותנו ידיעות על תקופת־קיומו ועל היקף־פעולתו. בסוף 1933 אורגן חוג דראמאטי יהודי בביראקאן, שהשתתפו בו 20 איש. הוא הציג כמה מחזות, בכללם: ״קולטור־רעוואַלוציע״, ״200 טויזנט״, ״נפתלי באַטוויז״ ו״אנטבעלגופעוועט״ [34].

עם הקמת התיאטרון בבירוביג׳אן עלה מספרם של החוגים הדראמאטיים, שערכו הצגות ביידיש, בהדרכת שחקניו. הראשון מאלה הוא החוג הדראמאטי ליד ה״גענגטגעווערבפארבאנד״, שנוסד ב־1934. הוא הציג מחזות רבים, כגון ״גאַלדגרעבער״, ״א דאַקטער״ ו״אגענטן״ על־פי יצירות שלום־עליכם וכן מחזות על־פי יצירותיהם של י. ל. פרץ ומנדלי־מוכר־ספרים. ההצגות בוימו על־ידי שחקניו של התיאטרון הבירוביג׳אני [35]. במארס 1935 הוקם חוג דראמאטי יהודי ביישוב בירה, שהציג את ״נפתלי באַטוויז״ ואת ״הכסא החשמלי״ [36]. נעשה גם נסיון לארגן חוג דראמאטי יהודי ביישוב סמידוביץ׳, אך ללא הצלחה, הואיל ולא הוגשה לו העזרה הדרושה [37].

כן הוקמו חוגים דראמאטיים יהודיים ליד הטכניון הפדאגוגי ובית־החרושת לרהיטים ע״ש דימיטרוב: הראשון — בהנהלתו של השחקן חיים הלפאנד, ואילו השני — בהנהלתו של השחקן מיכאל פרידמאן [38].

32 לייבמאן, עמ׳ 53.
33 לענגארד, סטאלינפעלד איצט, ב״ש מהימים 8 בספטמבר 1933 ו־20 באוקטובר 1934.
34 שם, 11 בפברואר 1935.
35 פ. אראַנעס, עלטסטער יידישער דראמקרייז אין ביראַבידזשאן, אייניקייט מיום 19 ביוני 1947.
36 ב״ש מיום 28 במאי 1935.
37 שם, 8 בדצמבר 1935.
38 שם, 30 באוקטובר 1934.

ביקורים של להקות ותיאטרונים יהודיים מברית־המועצות בבירוביג׳אן

התיאטרון היהודי המקצועי הראשון, שביקר בבירוביג׳אן, היה התיאטרון להצגות זעירות של ״געזקולט״ מאוקראינה, בהנהלתו של לוכסמבורג. הוא שהה כאן בחדשי מארס—מאי 1933. הרפרטואר שלו כלל: ״דורכרייס״, ״וועו וועמען״, ״גאָלד און לעדער״ (רביו של גרשנזון ובריאנסקי), ״מאסקעס פון אלטן יידישן טעאטר״, ״די רויטע קאוואלעריע״ ו״דער שטאָלענער וועג״ [39].

בימים 15 במאי—23 ביוני 1937 ביקר בבירוביג׳אן ״התיאטרון הממלכתי היהודי לצופה הצעיר״ (״מלוכהשער יידישער טעאטער פארן יונגן צושויער״) מקיוב. שחקניו, שהיו מבוגרים, הציגו את ״יוסלי״, מחזה מבוסס על סיפורו של דינזון באותו שם, ואת ״אלדוראדו״, מחזה מאת משה פינצ׳בסקי. כן ערך התיאטרון קונצרטים ושידר תכניות בראדיו. מספר הופעותיו בפרק־הזמן הנזכר הסתכם ב־60 [40]. במאי 1940 בא תיאטרון זה שנית לבירוביג׳אן ושהה כאן 45 יום. הוא הופיע ב־54 הצגות וב־25 קונצרטים. בין השאר הציג הפעם את המחזות: ״200,000״ מאת שלום־עליכם; ״קאנטאָניסטן״ מאת נ. שמאין ופ. סיטו; ״אין די בערג פון אָסעטיע״ מאת א. גונטאר; ״הערשעלע אָסטראָפאָליער״ מאת גרשנזון; ״שכנים״; ״גאָליליי״, ״באפרייאונג״ ו״גרע־נעץ״. כן ערך התיאטרון הצגת־בכורה של המחזה ״די ערשטע ליבע״ מאת פרייאָרמאן [41].

מזמן לזמן ביקרו בבירוביג׳אן להקות ווקאליות יהודיות מברית־המועצות. ב־17 ביוני 1934 באה לכאן, מטעם ״אוקראוזט״ והמועצה המרכזית של האיגודים המקצועיים באוקראינה, להקת־הפועלים היהודית מחארקוב, שמנתה 25 איש, עם המלחין זאגראניצ׳ני ובהנהלתו של בושקאניאץ. חברי הלהקה, שהיו זמרים־חובבים מבין פועלי חארקוב, הופיעו בשורת קונצרטים עם רפרטואר יהודי, אוקראיני ורוסי. הקונצרט הראשון נערך ב־18 ביוני 1934 [42].

בדצמבר 1935 באה לבירוביג׳אן הלהקה הווקאלית היהודית הלנינגראדית, בהנהלתו של המלחין היהודי הסובייטי הידוע מיכאל מילנר. להקה זו הוקמה ב־1930, וכגרעין לה שימשה המקהלה היהודית ליד המועדון היהודי

39 שטערן מיום 9 בפברואר 1933; ב״זוו מיום 15 במארס 1933; ב״ש מיום 12 באפריל 1933.

40 טריבונה 1937, חוב׳ 15; נ״ל 1937, חוב׳ אוגוסט.

41 אָקטיאבר מיום 3 באוגוסט 1940; פאָרפאָסט 1940, נומ׳ 2—3, ז׳ 138.

42 ב״ש מהימים 18 ו־21 ביוני 1934; ב״זוו מהימים 20 ו־23 ביוני 1934.

בלגינגראד, שאורגנה ב־1925, בהנהלתו של מילנר. עיקר הרפרטואר של להקה זו היה הזמר היהודי החדש. ב־25 בדצמבר 1935, יום הופעתה הראשונה בבירוביג'אן [43], החליטה נשיאות הוועד הפועל המחוזי להעניק ללהקה, שהסכימה להשתקע במחוז, את השם "להקה ממלכתית ווקאלית של המחוז היהודי האוטונומי" ("מלוכהשער וואָקאלער אנסאמבל פון דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט"); להקים בתי־מגורים למילנר ולחברי הלהקה; וכן להעמיד מכונית לרשותו של מילנר [44]. יש להניח, שהחלטה זו לא בוצעה. כן לא היו תוצאות ממשיות להצהרתו של מילנר על כוונתו לייסד "בקרוב" בבירוביג'אן אופירה יהודית [45]. על־כל־פנים לא מצאנו בזמן מאוחר יותר שום זכר לפעילות הלהקה בבירוביג'אן. מסתבר, שמילנר ולהקתו עזבו את בירוביג'אן לאחר זמן קצר.

בהתחלת 1936 באה לבירוביג'אן להקה מוסיקלית מז'יטומיר, בהרכב של 15 איש, על מנת להשתקע כאן. היא הציבה לה מטרה להפך במרוצת־הזמן לתזמורת סימפונית [46].

באוקטובר 1936 נשלחה לבירוביג'אן על־ידי ה"אוזט" המרכזי וה"אוזט" המוסקבאי "הרביעייה הווקאלית־היהודית הממלכתית", בהרכב של ציונסקי, קאזאקביץ', בארקאן וזיידנר והפסנתרן ראבינוביץ'. זו שהתה בבירוביג'אן שלושה חדשים והופיעה ב־37 קונצרטים, שהוקדשו בעיקר לזמר היהודי העממי והחדש. הרפרטואר כלל גם שירים של עמי ברית־המועצות [47].

בדצמבר 1937, בימי מערכת הבחירות, שלח ה"אוזט" המרכזי לבירוביג'אן את סאול ליובימוב, הזמר של שירי־העם היהודיים, שהופיע בליווי הכנר קריצ'בסקי והפסנתרנית נינה ליאונטייב. הם הופיעו בלמעלה מ־30 קונצרטים וחזרו למוסקבה במארס 1938 [48].

ביולי 1948 הופיעה בבירוביג'אן בשני קונצרטים הזמרת אירמה יאונזם. חלק גדול בתכניתה הוקדש לשירים יהודיים וליצירות של מלחינים יהודיים [49].

בשנים האחרונות מופיעות בבירוביג'אן מפעם לפעם להקות יהודיות, הפועלות עכשיו בברית המועצות, כגון:

43 ב"ש מיום 27 בדצמבר 1935.
44 שם, שם.
45 שם, 17 ביאנואר 1936.
46 שם, 17 ביאנואר 1936.
47 טריבונה 1937, חוב' 4.
48 עמעס מיום 22 במארס 1938; נ"ל 1938, חוב' פברואר.
49 אייניקייט מיום 17 באוגוסט 1948.

בנובמבר 1959 הופיעה בבירוביג'אן בכמה קונצרטים קלארה ואגה, הזמרת היהודית מלאטביה, ששרה שירים יהודיים, בליווי הפסנתרנית אולגה דאשב־סקי. עמה הופיע השחקן מאכס רזניק־מארטוב, שקרא מיצירותיו של שלום־עליכם[50].

ב־9—10 באוקטובר 1960 התקיימו ערבים מוסיקליים־ספרותיים באולם "בית הפיונרים" בעיר בירוביג'אן, בהשתתפותם של הזמר זינובי שולמאן, בליווי ליאוניד ויינשטיין והשחקנית לאה קולין. בין השאר שר שולמאן, את שירי העם: "נחומקע מיין זון"; "ניין מאמע, ניין", "יונגע יאָרן" ושירים על נושאים אקטואליים, כגון "וועז די יאטן פון דער גאנצער וועלט". תכניתה של לאה קולין כללה בין השאר: "מוסר", סיפור של פרץ וקטעים מ"בלאָנ־דזשענדע שטערן" לשלום־עליכם[51].

ב־1 ו־2 ביוני 1961 הופיע בבירוביג'אן בשני קונצרטים הזמר אמיל הורוֹבֶץ, בליווי להקה מוסיקאלית. הוא שר שירי־עם יהודיים וכן שירים חדשים של המלחינים הסובייטיים ל. פולבר, ל. קוגאן, מ. מאלקוס ואחרים. בין היתר היו ברפרטואר: השיר "אבי מע זעט זיך", הפליטון המוסיקאלי, "איי א ניגון" והשיר "פאריזשער געסעלעך"[52].

ביאנואר 1962 הופיעו השחקנים היהודיים זינובי קאמינסקי, אסתר רויטמאן, יעקב קלבאנוב והמלחין סמיון פריידנברג כמה פעמים באולם בית־הפיונרים בעיר בירוביג'אן בקונצרט בשם: "פרייד זאָל זיין" ("תהיה שמחה"). ברפר־טואר שימשו בערבוביה שמחה ותוגה: המחזה של שירי אהבה וחתונה יהודיים ישנים; "כסרילובקה" ו"באמריקה" לשלום־עליכם; והפואימה של י. קרלר "דאס טאָר ניט פארגעסן וועלן" ("זה אסור לשכוח") על מחנות המוות של היטלר[53].

ב־26 במאי 1962 הופיעה בבירוביג'אן בשני קונצרטים להקת־שחקנים של הפילהרמוניה הלנינגראדית, בהשתתפותו של הזמר הכושי (ממוצא בראזילי) טיטו רומאליו, שהשתקע בברית־המועצות ב־1946. הוא שר, בין השאר, ביידיש את השיר: "ביי מיר ביסטו שיין"[54].

בנובמבר 1962 הופיעה בעיר בירוביג'אן ובוואלדהיים בשורת קונצרטים השחקנית היהודית הוותיקה אנה גוזיק ביחד עם השחקן צ'ייקובסקי ובליווי הפסנתרן ליאוניד פבזנר. הרפרטואר כלל, בין השאר, את השיר "אמא קובה

50 ב"ש מיום 15 בנובמבר 1959.
51 שם, 12 באוקטובר 1960.
52 שם, 4 ביוני 1961.
53 שם, 26 ביאנואר 1962.
54 שם, 30 במאי 1962.

אנו מברכים אותך״, ״פעמון האזעקה מבוכנבאלד״, ״סלאבוטה ביתי״ (מאת ב. ריסקינד), ״פליטון מוסיקאלי״ (מאת י. קרלר) ו״מסביב שולחנות חג״, טכסט של אותו מחבר[55].

ביאנואר 1963 הופיע בבירוביג׳אן הזמר היהודי מוילנה בנימין חאיאטאוס־קאס (חאיאטובסקי) בקונצרט של שירים יהודיים, בליווי הפסנתרנית ז׳אנה סרגייב והכנר ואלרי ניפומניאשצ׳י[56].

בימים 1—4 באפריל 1963 נערכו באולם בית־הפיונרים בעיר בירוביג׳אן ארבע הופעות של הקולקטיב הדראמאטי היהודי ממוסקבה, שנוסד שם לא מזמן, בהנהלתו של בנימין שווארצר, ״השחקן המוכר של ר.ס.פ.ס.ר.״. הרפרטואר כלל את המונטאז׳ התיאטרוני בשלוש תמונות ״טוביה החולב״ לפי שלום־עליכם (המחזה — י. דוברושין ונ. אויסלנדר, בימוי ב. שווארצר ומוסיקה של ל. פולבר); הקראות אמנותיות של שירי איציק פפר, שמואל האלקין, אהרן ורגליס, משה טייף ומשוררים אחרים מפי השחקנים ס. ביניק וא. קוגאן ושירים עממיים יהודיים (״שפיל פאסטעכל״ של זליג בארדיצ׳בר, בעיבודו המוסיקאלי של ל. קוגאן; ״שפילט א פריילעכס״ בעיבודו של ל. פולבר; ״די נייע יידישע לידּ״, מילים ורגליס, מוסיקה קומפאנייץ, ושירים אחרים), בביצועו של זינובי שולמאן. המחזה ״טוביה החולב״ כלל רק את הקטע ״הודל״ מיצירתו של שלום־עליכם. בתפקידים השונים הופיעו: בנימין שווארצר — טוביה; השחקנית ס. ביניק — הודל; השחקן א. קוגאן — פפרל; השחקנית לשצ׳ינסקי — גולדה סרדצה וזינובי שולמאן — לייזר וולף הקצב[57].

ב־8 ו־9 באוקטובר 1963 הופיע בבירוביג׳אן ב״היכל התרבות״ — שנחנך כאן באותה שנה — בשני קונצרטים הזמר הסובייטי הידוע מיכאיל אלכסנ־דרוביץ׳, בליווי הפסנתרן הצעיר איסאק איזאצ׳יק. בין השאר כללה התכנית את השירים העממיים היהודיים: ״די מחותנים גייען״, ״משה׳לע מיין פריינד״, ״קינדער יאָרן״ ואחרים[58].

* * *

עכשיו אין בבירוביג׳אן תיאטרון מקצועי קבוע, לא יהודי ולא רוסי. פועלים רק שני תיאטרונים עממיים רוסיים של חובבים; אחד בעיר בירוביג׳אן

55 שם, 4 ו־14 בנובמבר 1962.
56 שם, 20 ביאנואר 1963, מארגן־פרייהייט מיום 8 במארס 1963.
57 ב״ש מהימים 3 ו־7 באפריל 1963; ב״זוו מיום 5 באפריל 1963.
58 ב״ש מיום 11 באוקטובר 1963.

(נוסד בספטמבר 1958) והשני באמורזט[59]. הבמאית של הראשון היא מרים שימנקו. מזמן לזמן מבקרים כאן התיאטרון החבלי מחאבארובסק והתיאטרונים מקומסומולסק על האמור, מבלאגובשצ'נסק ומסאחאלין.

ב. הסרטת בירוביג'אן

במרוצת־השנים נעשו נסיונות מרובים להסריט את בירוביג'אן. ב־1930 באה לכאן משלחת של חברת ההסרטה הסובייטית הארצית "סויוזקינו" (Союзкино), שהיתה מורכבת מהבמאי טורין, העתונאי פינק והלאבוראנט ארון, שמטרתה היתה להכין סרט בשם "בירוביג'אן"[60].

ביולי 1932 הגיעה לנפה משלחת האולפן הלנינגראדי של חברת ההסרטה הממלכתית הבילורוסית "בילגוסקינו" (Белгоскино), ששהתה בה 61 יום. חבריה היו הבמאים מולצ'אנוב ושאפירא, האסיסטנט דז'סקו והסופר־התסריטאי הגרוזיני מדיוואני. ב־22 באוגוסט של שנה זו פתחה המשלחת במלאכת הצילום, לפי התסריט של מדיוואני, ובאותו חודש הצטרף אליה מנהלה המדיני, הפרופ' קרימקין. בנשף־הפרידה, שנערך למשלחת ב־22 באוקטובר 1932, הודיע הבמאי שאפירא, שהסרט יהיה מוכן ב־1933[61].

ב־21 ביוני 1934 באה לבירוביג'אן משלחת ממוסקבה מטעם "סויוזקי־נוכרוניקה" (Союзкинохроника), בהנהלתו של בספרוזוואני. השתתפו בה הבמאי סלוצקי ומקריני הסרטים גלידר וקרסייב. הם עסקו בהכנת סרט על בירוביג'אן[62].

בסוף יולי 1935 הגיעה למחוז משלחת של "בילגוסקינו" לשם הכנת סרט על "האנשים החדשים בבירוביג'אן", לפי התסריט של קובץ וזלצר "מחפשי האושר" (Искатели счастья) ובבימויו של ו. קורש[63]. המשלחת שהתה במחוז כמה חדשים. בסרט השתתפו השחקנים בנימין זוסקין, בלומנטאל־טאמארינה, צסארסקאיה ואחרים. עיקר תכנו של הסרט: פיניה גופמאן, בן למשפחת־מהגרים מאמריקה, בוחל בעבודה גופנית ומתמסר לחיפוש זהב, כדי להתעשר בקלות, בעוד ששאר בני משפחתו עמלים קשה. בסופו של דבר, נתפס פיניה בשעת נסיון להמלט מעבר לגבול עם בקבוק של חול, שלפי אמונתו הוא זהב. הסרט, שהיה בשעתו פופולארי מאוד בברית־המועצות והוצג גם בחוץ־לארץ, שיקף, לדעת באכמוטסקי[64], בצורה מסולפת

59 ב"זוו מהימים 9, ו־13 באפריל 1963.
60 עמעס מיום 26 באוגוסט 1930; טריבונה 1930, חוב' 26.
61 על משלחת זו ראה: ב"ש מהימים 31 ביולי, 25 באוגוסט ו־27 באוקטובר 1932.
62 שם, 28 ביוני 1934. 63 שם, 24 באוקטובר 1935.
64 באכמוטסקי טאג־פראגן.

את דמותה של בירוביג׳אן וגרם נזק. הוא הטעים, שמן הראוי להתקין סרט חדש, שיביא להגברת ההגירה היהודית מברית־המועצות למחוז[65].

למלאות שש שנים לקיומו של המחוז הכין האולפן לסרטים בחאבארובסק סרט־כרוניקה על בירוביג׳אן, שהוצג בברית־המועצות[66]. ב־1948 עסק אולפן מאותה עיר בהכנת סרט דוקומנטארי בשם "בירוביג׳אן הסובייטית"[67].

ג. בירוביג׳אן בציור ובמוסיקה

באוגוסט 1934 באה לבירוביג׳אן קבוצת־ציירים, בשליחות ארגון האמנים "וסיקוחודוז׳ניק" (Всекохудожник) וה"אוזט" המרכזי[68], לשם תיאור המחוז בתמונות. בראש הקבוצה עמד הצייר ע. א. לבוב וכן השתתפו בה הציירים מ. גורשמאן, ר. גרשאניק, ל. זווין ומ. שטיינר[69]. פרי עבודתם הוצג בתערוכה "המחוז היהודי האוטונומי והנפות היהודיות בציור ובגראפיקה"[70], שנפתחה במוסקבה ב־4 בפברואר 1936, בעת שנתכנסה ישיבת־המליאה הרי־ביעית של ה"אוזט". לבוב הציג תמונות־נוף מסביבת העיר בירוביג׳אן; גרשאניק — פורטרט של קוריאני וקבוצת מתיישבים; גורשמאן — תמונות (טייגה, "סופקות", צמחים) ופורטרטים; שטיינר — פורטרטים של מתיישבים; וזווין—תמונות נוף, פורטרטים ותרשימים. השתתפו בתערוכה גם שני ציירים צעירים מתושבי בירוביג׳אן: ב. זיסמאן, שהציג ציורים על בינוי המחוז, תמונות־נוף ופורטרטים, וב. רוזנבליט, שהציג תמונות־נוף ופורטרטים. האחרון ארגן גם תערוכות מיצירותיו בעיר בירוביג׳אן ב־12 במאי 1933 (80 תמונות)[71] וב־6 במאי 1934 (65 תמונות)[72].

לאחר המלחמה השתקע בבירוביג׳אן הצייר צימרינוב מלנינגראד, שצייר תמונות־נוף, אטיודים לתמונה "חג האסיף בקולחוז־מהגרים" וכו׳. הוא הקים

65 בזמן האחרון חל שינוי ביחסם של השלטונות הסובייטיים לסרט ישן זה, וב־1961 הוא הוקרן שוב על מסך הקולנוע בברית־המועצות. ידיעה זו נמסרה למחבר על־ידי יהודי, ששהה באותה שנה במוסקבה וביקר בהצגה.

66 פאַרפאַסט 1940, נומ׳ 2—3.

67 איינקייט מיום 16 בספטמבר 1948.

68 ב״ש מיום 10 באוגוסט 1934.

69 טריבונה 1934, חוב׳ 7—8.

70 פרטים על תערוכה זו ראה: א. דובינסקאיא, די יידישע אוטאַמע געגנט אין מאַלעריי און גראפיק; י. ראבינאָוויטש, די אויסשטעלונג "די יידישע אוטאַנאַמע געגנט און די יידישע נאציאַנאַלע ראיאַנען אין מאַלעריי און גראפיק", עמעס מיום 16 בפברואר 1936.

71 ב״ש מיום 16 במאי 1933.

72 שם, 18 במאי 1934.

שני אולפנים לאמנים צעירים[73]. במאי 1961 נערכה במוזיאון לידיעת־הארץ בעיר בירוביג'אן תערוכת המורים והתלמידים של המחלקה לציור ולגראפיקה שליד הטכניון הפדאגוגי. האמן הצעיר צ'יצ'קו הציג את תמונתו "יוסף בומאגין", שבה הוא מבליט את מעשה גבורתו של "גיבור ברית־המועצות" היהודי מבירוביג'אן[74].

כמה מלחינים יהודיים בברית־המועצות הקדישו מפרי־עבודתם לבירוביג'אן. כך, למשל, חיבר המלחין פולונסקי מבילורוסיה מוסיקה לשירו של איציק פפר "ביראָבידזשאנער פריילעכס" ולשירים אחרים[75]. צ'רנצקי, המפקח על התזמורת של הצבא האדום, חיבר ב־1934 את המארש "בירוביג'אן" לכלי נשיפה[76]. המלחין שלמה ראבונסקי הכין ב־1947 קובץ מוסיקאלי, מוקדש לבניית "המחוז היהודי האוטונומי"[77]. הוא חיבר גם מוסיקה לשיר הבירוביג'אני העממי "די רינגאָנפירערין ביילקע" מאת אי. ברונפמאן, שזכה בפרס של "המחוז היהודי האוטונומי"[78].

73 אייניקייט מיום 1 במאי 1947.
74 ב"ש מיום 14 במאי 1961; סאָוועטיש היימלאנד 1961, נומ' 1.
75 נ"ל 1937, חוב' יאנואר.
76 ב"ש מיום 27 בנובמבר 1934.
77 אייניקייט מיום 13 במארס 1947.
78 נ"ל 1949, חוב' פברואר. השיר נדפס באלמאנאך ביראָבידזשאן 1948, נומ' 1 (4).

14. ספרות ועתונות

א. איגודי סופרים

בנובמבר 1931 התארגנה בבירוביג'אן קבוצת־סופרים בשם "בירואפפ" (Бироапп)[1]. היא מנתה, לדברי משה דוברוביצקי[2], שביקר בזמן זה בבירוביג'אן, 15 חברים, "בכללם כמה טראקטוראים, עובדי סובחוזים וחברי קולחוזים". ב־6 בנובמבר 1931 ערכה הקבוצה את הנשף הספרותי הראשון שלה.

באוקטובר 1932 הוקם בבירוביג'אן ארגון סופרים וב־20 בחודש זה נבחר הוועד שלו בהרכב הבא[3]: הנך קאזאקביץ' (יושב ראש), הירש דובין (מזכיר), הרשל וינוקור, מוטל סאקציאר, יחיאל פאליקמאן, עמנואל קאזאקביץ', שלום ליפקין, מ. מארכוש ואחרים. הארגון היה עורך מזמן לזמן נשפים ספרותיים.

בסוף 1934 נוסד בסטאלינסק, המרכז של סובחוז הגרעינים, חוג ספרותי[4], שכיושב־ראש שלו שימש בירמאן, עורך העתון של "המדור הפוליטי" בסובחוז, וכמזכירו — שטטין, עובד בסדנת־הסובחוז. חברי החוג האחרים היו: ארציס, מורה להיסטוריה וספרות בטכניון החקלאי בסטאלינסק; מאשינ־סקי, חשמלאי באותו סובחוז; בוכאלטר, חרט מתכת, שהיגר לכאן מליטא; ויפה, סטודנט בטכניון הנ"ל. חברי החוג החליטו לפרסם אחת בחודש עמוד ספרותי בעתון המקומי בסטאלינסק, אך לא ידוע לנו, אם בוצעה החלטה זו. לעומת־זאת נתפרסם עמוד ספרותי מיצירותיהם של חברי החוג, שכלל שירים, סיפורים ורשימות, ב"בירעבידזשאנער שטערן"[5]. ב־8 באוגוסט 1935 התארגנה בבירוביג'אן חבורת־סופרים, שבראשה עמדו ברוקאז' כיושב־ראש וזאקס כמזכיר[6]. אין ברשותנו פרטים על פעולותיה.

1 Бироапп — Биробиджанская ассоциация пролетарских писателей (האיגוד הבירוביג'אני של הסופרים הפרוליטאריים). בהתאם להחלטת הוועד המרכזי של המפלגה מיום 25 באפריל 1932, חוסלו הארגונים השונים של הסופרים והוקם ארגון אחיד של "סופרים סובייטיים".

2 דוברוביצקי, עמ' 48—49.

3 ב"ש מיום 27 באוקטובר 1932.

4 שם, 24 בספטמבר 1934.

5 שם, 2 בפברואר 1936.

6 שם, 15 באוגוסט 1935.

ב־28 במאי 1936 נתכנסה אסיפה של סופרי בירוביג׳אן לשם הקמת הסניף המחוזי של איגוד הסופרים במזרח הרחוק[7]. נכחו בה למעלה מ־20 סופרים, נציגי מוסדות ואורחים. עם האורחים נמנו הסופרים איציק פפר, ליפא רזניק ויאשה ברונשטיין וההיסטוריון שמואל אגורסקי, ששהו בפרק־זמן זה בבירוביג׳אן. כן נכחו גראבשטיין, נציג הוועד המפלגתי המחוזי; חאבינסקי, נציג הוועד הפועל המחוזי; גולדנברג מטעם ה״בירעבידזשאנער שטערן״; ווייניהויז מטעם שירות השידור. מהסופרים המקומיים נוכחו: יוסף ראבין, ש. קליטניק, הירש דובין, סאלבאדור בורז׳ס, ליובה ואסרמאן, הרשל וינוקור, זאקס, הרשל ראבינקוב, אהרן ורגליס ואחרים. לוועד המארגן נבחרו יוסף ראבין, כיושב־ראש, בוזי אולבסקי, ש. קליטניק ודוד ברגלסון. בדין וחשבון בעתונות על האסיפה לא צוינה השתתפותו של האחרון. הסניף היה מורכב אפוא מסופרי־יידיש. באסיפה הועלתה הצעה של העתונאי אידוב (גיסו של המזכיר הראשון של המפלגה חאבקין) לארגן ליד הסניף סקציה רוסית. הוועד הנ״ל היה מארגן נשפים ספרותיים ופגישות־חברים, שבהם הושמעו יצירות חדשות. לסניף המחוזי היתה קרן ספרותית על־שם הנך קאזאקביץ[8].

ב־1940 היתה קבוצת סופרי בירוביג׳אן מורכבת מהסופרים הבאים[9]: סאלבאדור בורז׳ס, איציק ברונפמאן, הירש דובין, ארל הופשטיין, ליובה ואסרמאן, בוזי מילר, קושניר והרש ראבינקוב.

לאחר המלחמה ועד סוף 1948 היתה קיימת בבירוביג׳אן קבוצה פעילה של סופרי־יידיש, מאוגדת ב״איגוד הסופרים הסובייטיים של המחוז היהודי האוטונומי״. חברי ועד הארגון, שנבחר ב־1948, היו בוזי מילר, חיים מאלטינסקי (מזכיר) והרשל ראבינקוב. נוסף לסופרים אלה נמנו עם הארגון: ישראל אמיוט, בר סלוצקי, סאלבאדור בורז׳ס, ליובה ואסרמאן, איציק ברונפמאן, נחום פרידמאן וד. שאבר[10]. הארגון ערך נשפים ספרותיים רבים וכן השתתף בפעילות בחיים הציבוריים של המחוז. בימי ״הטיהור״, שנפתח בסוף 1948, נאסרו רוב חבריו ונשפטו לתקופות־מאסר במחנות ובבית־סוהר. אחרי שחרורם ב־1956 חזר חלק מהם למחוז. כיום חיים בבירוביג׳אן הסופרים היהודיים הבאים: סאלבאדור בורז׳ס, איציק ברונפמאן, ליובה ואסרמאן, בוזי מילר, נחום פרידמאן, הרש ראבינקוב, מאכס ריאנט וד. שאבר, שהם

7 שם, 1 ביוני 1936.

8 פֿאַרפֿאַסט 1936, נומ׳ 2, ז׳ 227.

9 ידיעה זו מבוססת על העובדה, שהנזכרים חתומים, בשם סופרי בירוביג׳אן, על ברכה לכבוד שנת ה־15 להופעתו של כתב־העת ״שטערן״ שבמינסק. ראה אַקט־אבר מיום 6 ביולי 1940.

10 אייניקייט מיום 15 במאי 1948.

חברים "באיגוד הסופרים הסובייטיים", המאגד את כל סופרי המחוז, יהודיים ולא־יהודים כאחד [11]. והרי פרטים על חלק מסופרי יידיש, הפועלים עכשיו, או פעלו בעבר, במשך תקופה מסוימת בבירוביג׳אן [12].

אולבסקי בוזי (1908 — 1941). נולד בעיירה צ׳רניכוב שבוולין. בוגר המכון הפדאגוגי במוסקבה (1930). בא לבירוביג׳אן ב־12 באוגוסט 1935 וגר בה כמה שנים. שיריו הראשונים ראו אור ב־1926. פרסם שירים וסיפורים בכתבי־עת סובייטיים שונים. בתקופה הראשונה של יצירתו קונן על חורבן העיירה היהודית, לאחר־מכן שר על גיבורי המלחמה האזרחית ותיאר את חיי הסטודנטים הסובייטיים ואת העיירה היהודית לאחר התמורות שחלו בה בימי המשטר הסובייטי. הוא המשורר האידי הראשון, שכתב על חיל־האוויר ועל התעופה. פרסם שירים על ילדים ובשביל ילדים. לרבים משיריו חוברו מנגינות. תרגם כמה ספרים מרוסית ליידיש. כתב סיפורים ושירים על בירו־ביג׳אן. שימש חבר במערכות של כמה כתבי־עת, בכללם "פאַרפאַסט" הבירו־ביג׳אני, שהיה גם מזכירו. נפל בקרב.

אמיוט ישראל (1909 —), כינויו הספרותי של המשורר ישראל מלך גולדוואסר. נולד באוסטרוב־מאזובייצקי שבפולין. לפני המלחמה גר בפולין והיה ידוע כמשורר לירי דתי מקורב לאגודת־ישראל. שיריו הרא־שונים נכתבו בעברית, אחר־כך כתב ביידיש. עם פרוץ המלחמה עבר לברית־המועצות.

ביולי 1944 נשלח על־ידי "הוועד האנטי־פאשיסטי היהודי" לבירוביג׳אן לשם הנהלת עבודה תרבותית. בתקופת שהותו בה, היינו, בשנים 1944—1948, פרסם כתבות על חיי המחוז ב"אייניקייט" ובעתונות הפרו־סובייטית בחוץ־לארץ. נמנה עם סופרי ה"ביראַבידשאנער שטערן". בשנים 1947 ו־1948 שימש כציר של מועצת עירייית העיר בירוביג׳אן. כתב שירים על נוף המחוז, אוצרותיו ויישוביו. תרגם ליידיש והכין לדפוס שירים של סופרי המזרח הרחוק. ב־1940 פרסמה הוצאת "עמעס" במוסקבה קובץ שיריו, ואילו קובץ שיריו "אופגאנג", שבו נכללה גם הפואימה שלו על ביראקאן, פורסם בבירוביג׳אן ב־1948. בתחילת 1949 נאסר, יחד עם סופרים בירוביג׳אניים אחרים, נשפט ל־10 שנים וישב במחנה־כפייה בסיביר. בפברואר 1956 חונן ושוחרר, בלא לקבל רהאביליטאציה והוחזר לבירוביג׳אן, שבה עבד זמן קצר בבית־החרושת לתפירה. כרפאטריאנט חזר לפולין, שאליה הועברה הודעת

11 ב"ש מיום 17 במאי 1963 וגליונות אחרים של עתון זה מהזמן האחרון.

12 הפרטים על הסופרים מובאים לפי מקורות שונים, כגון: ב"ש, ב"זוו, סאָוועטיש היימלאנד, פומראנץ; לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, נירייאָרק, 1956—1963 ועוד. פרטים על יצירות המחברים על בירוביג׳אן ראה בביבליוגראפיה.

הרהאביליטאציה שלו. ב־1958 הצטרף אל בני משפחתו, מניצולי השואה, שגרו בארצות־הברית. כאן פרסם את ספרו "דער ביראָבידזשאנער ענין" על קורות מאסרו ועבודתו במחנה־הכפייה. כתב מאמרים על בירוביג'אן בעתונות ארצות־הברית וישראל, שבה ביקר בסתיו 1958. גר ברוצ'סטר שבמדינת ניו־יורק.

בורז'ס סאלבאדור (1900—). נולד ברוז'ישץ' שבוולין הפו־לנית. זמן מסוים גר בבראזיל ובארצות אחרות. ב־1930 נסע משם לברית־המועצות כציר לכנס בינלאומי של סופרים שנערך בחארקוב, ונשאר כמהגר פוליטי. ב־8 בנובמבר 1935 השתקע בבירוביג'אן, שבה הוא חי עד היום. בברית־המועצות פורסמו כמה ספרי־פרוזה שלו. עכשיו בפנסיה. מזמן לזמן הוא מפרסם סיפורים וכתבות ב"ביראָבידזשאנער שטערן".

ברונפמאן איציק (1913—). גדל בבית־יתומים בהייסין שבאוק־ראינה. את שיריו הראשונים כתב ב־1929. בא לבירוביג'אן ב־1931 ועבד כטרקטוראי ומסגר. ב־1.9.1934 פורסם ב"ביראָבידזשאנער שטערן" שירו "מע האָט מיר פארטרויט", ולידו שמו נרשם: "קאָטשעגאר (מסיק) פון פאבריק דעטאל". שיריו פורסמו גם באלמאנאך "ביראָבידזשאן". קובץ שיריו הראשון בשם "אף ליכטיקע וועגן" הופיע ב־1947 בבירוביג'אן על־ידי הוצאת הספרים המחוזית. ב־1948 קיבל פרס מחוזי על שירו "די רינגאָנפירערין ביילקע". לכמה משיריו חוברו מנגינות. בתקופת המלחמה שירת כקצין־שריון. חזר לבירובי־ג'אן וגר שם עד היום. מפרסם שירים וכתבות ב"ביראָבידזשאנער שטערן". תרגומי שיריו לרוסית מתפרסמים ב־Биробиджанская звезда.

גולדשטיין משה (1900—1943). נולד בלושיץ על־יד שדלץ שבפולין. גר בווארשה, שבה פרסם ב־1920 תרגום של אחד הספרים של וול. קורולנקו. בשנים 1923—1931 גר בארגנטינה, שם עבד כסורג ופרסם סיפורים ורשימות ב"די פרעסע" שבבואנוס־איירס על החיים היהודיים בארץ זו. ב־1931 היגר לבירוביג'אן ומשם עבר למוסקבה, שבה גמר את הפקולטה לספרות של המכון הפדאגוגי. כתב סיפור "ביראָבידזשאנער אפן אמור", שיצא לאור ביידיש ב־1934 וב־1958 בתרגום רוסי, וסיפורים אחרים על החיים הבירוביג'אניים בשנות השלושים. במלחמת־העולם השנייה שרת כקצין בצבא האדום. נפל בקרב ב־11 באוגוסט 1943 ונקבר בקבר־אחים.

גן טוביה (1912—), נולד בשאדוב שבליטא. בוגר הטכניון לבניית מכונות בחארקוב והפקולטה לספרות של המכון הפדאגוגי במוסקבה. בשנות השלושים גר בבירוביג'אן. פרסם סיפורים ב"ביראָבידזשאנער שטערן". גר עכשיו במוסקבה. נמנה עם סופרי "סאוועטיש היימלאנד".

דובין הירש (1905—). נולד בז'לובין שבבילורוסיה. בא לבירו־

ביג׳אן ב־1932 וחי כאן כמה שנים. פרסם שורת סיפורים על החיים באזור. בזמן המלחמה היה פארטיזאן. גר עכשיו במוסקבה ומשתתף ב״סאָוועטיש היימלאנד״.

ואסרמאן ליובה (1907—). נולדה בעיירה סלובאטיץ׳ שבפולין. עלתה לארץ־ישראל ב־1925. פרסמה את שיריה הראשונים ב־1931 ב״מאי״, תל־אביב. באותה שנה יצא לאור ספר שיריה בשם ״פארנאכטן״ בהוצאת ״אין צוים״ בתל־אביב. ב־1934 עברה לבירוביג׳אן יחד עם בעלה השחקן בנגלסדורף. שירה ״אין וועג״, שנכתב בדרך לבירוביג׳אן, פורסם ב״ליטע־ראריש זייטל״ נומ׳ 1 של ״בירעבידזשאנער שטערן״ ב־1934. הנושאים של כמה מסיפוריה משנות השלושים, בכללם הסיפור ״ציפאַרקעס טויט״ (שפורסם ב״בירעבידזשאנער שטערן״ מיום 23 באוקטובר 1935), שאובים מהחיים בארץ־ישראל. לאחר המלחמה ערכה את המדור הספרותי בראדיו בירוביג׳אן. בשעת מסע ה״טיהור״ בבירוביג׳אן, שנפתח בסוף 1948, נאסרה ונשפטה. עם שחרורה חזרה לבירוביג׳אן, שבה היא גרה עד היום. מזמן לזמן היא מפרסמת שירים ורשימות ב״ביראַבידזשאנער שטערן״.

וינוקור (ווינרויך) הרשל (1905—). נולד באוכרימובה שבמחוז קיוב. גדל באודיסה. ב־1932 סיים את הפקולטה הספרותית של המכון הפדאגוגי שבעיר זו. באותה שנה בא, יחד עם 7 מבוגריו של מכון זה, לבירוביג׳אן, שבה הוא גר עד 1939. עבד ב״בירעבידזשאנער שטערן״ ובראדיו המקומי. כתב סיפורים ורפורטאז׳ות על בירוביג׳אן בעתונות הסובייטית וב״מאַרגן־פרייהייט״ הניו־יורקי. כמה מספריו, שהופיעו בברית־המועצות, על נושא זה יצאו על־ידי ההוצאה הממלכתית במינסק. בשנים 1940—1941 עבד בביאליסטוק. ב־1941 היה בגיטו מינסק. ב־1942—1945 שימש כקצין בצבא האדום. ב־1946 עבר לרומניה; משם לגרמניה; ומכאן — לארצות־הברית, שבה הוא גר עד היום. עם עזבו את ברית־המועצות החליף את שמו לווינ־רויך. בספרו ״בלוט אויף דער זון״ (1950), שראה אור בארצות־הברית, הוא מוסר פרטים על תקופת שהותו בבירוביג׳אן. חלק מהעלילה ברומאן ״קאַמי־סארן״, שהופיע ב־1962 בארגנטינה, מתרחש ״במחוז היהודי האוטונומי״.

וֶרגליס אהרן (1918—). נולד בעיירה לובאר שבאוקראינה. בא לבירוביג׳אן בהיותו בן 14. בוגר המחזור הראשון של בית־הספר התיכון המקומי (1936). בתקופת לימודיו בבית־הספר פרסם כתבות כ״יונקור״ — ״כתב צעיר״ (юный корреспондент) ב״בירעבידזשאנער שטערן״. חיבר שיר לכבוד כנס־המועצות הראשון בסוף 1934. בוגר הפקולטה הספ־רותית־בלשנית של המכון הפדאגוגי במוסקבה. קובץ שיריו הראשון ״ביים קוואל״ הופיע ב־1940. לאחר המלחמה חזר מהצבא לבירוביג׳אן. כתב שירים

על בירוביג׳אן, בכללם פואימה ״דאָס געזאנג וועגן יוסף בומאגין״. השתתף בהכנת תרגומים לרוסית מכתביהם של הסופרים האידיים. גר במוסקבה ומכהן כעורך ראשי של הדר־ירחון הספרותי האידי ״סאָוועטיש־היימלאנד״, המופיע שם מ־1961.

מאלטינסקי חיים (1910—). נולד בפוניבז׳ שבליטא. שיריו פור־סמו בכתבי־עת סובייטיים שונים וכן בשני קבצים מיוחדים, שנדפסו ב־1931 וב־1936. בא לבירוביג׳אן בסוף 1947, עטור במדאליות על הצטיינותו במלחמה נגד הגרמנים, ממנה יצא כנכה קשה ברגליו. חבר המפלגה. היה חבר המערכת של האלמאנאך ״ביראָבידזשאן״, החל בחוברת 3, והיה עורכה האחראי של חוברת 4. ב־1948 נבחר כמזכירו של איגוד הסופרים במחוז. בבירוביג׳אן כתב את הפואימות: ״יוסף בומאגין״ ו״דבורה״. בזמן הטיהור, שהתחיל בסוף 1948, נאסר ונשפט. לאחר שחרורו קיבל רהאביליטאציה. גר במינסק ומפרסם שירים ביידיש ב״סאָוועטיש היימלאנד״ ובבילורוסית בקבצים ספרו־תיים שונים.

מילר בוריס (בוזי) (1913—). נולד בעיירה וולקוביניץ שבאוק־ראינה. כבוגר הפקולטה הספרותית־בלשנית של המכון הפדאגוגי במוסקבה ב־1936 נשלח לבירוביג׳אן, שבה הוא פועל כמספר, משורר, עתונאי ועסקן ציבורי. לפני בואו לבירוביג׳אן פרסם כמה סיפורים. בתקופת שהותו במחוז פרסם סיפורים, שירים ומחזות. לאחר המלחמה ערך את ה״ביראָבידזשאנער שטערן״, היה מזכיר קבוצת הסופרים המקומיים וציר המועצה המחוזית. ה״טיהור״, שנערך החל בסוף 1948, לא פסח גם עליו. הוא נאסר ונשפט. אחר שחרורו חזר לבירוביג׳אן וקיבל רהאביליטאציה. הוא גר שם עד היום. עובד כממלא מקום עורך ה״ביראָבידזשאנער שטערן״, שבו הוא מפרסם מזמן לזמן שירים וסיפורים. כן משתתף הוא ב״סאָוועטיש היימלאנד״. תרגומי יצירותיו לרוסית מתפרסמים ב־Биробиджанская звезда.

סלוצקי דב־בר (1879—1952). נולד באחוזה ליד הורודישץ׳ שבמ־חוז קיוב. הופעתו הראשונה בספרות היתה רשימתו ״לפני הסער״, שפורסמה ב־1903 ב״לוח אחיאסף״. כתב סיפורים ורשימות ב״השלח״. ב־1904 התחיל לכתוב יידיש. הדפיס מסיפוריו ב״פריינד״ ובכתבי־עת אחרים. לאחר המה־פיכה השתתף בעתונות ובספרות הסובייטית. תרגם ליידיש מכתביהם של גוגול, קורולנקו, טולסטוי וטורגנייב. חיבר לכסיקון של מלים לועזיות ומונחים מדיניים. כינס דברי־פולקלור ומונחים של שענות וחייטות. חיבר עבודה על בדחנים יהודיים. בא לבירוביג׳אן ב־1946 והתמסר כאן לעבודתו כמנהל המדור היהודי של המוזיאון להכרת־הארץ. כמו כן כתב רומאן היסטורי מימי בר־כוכבא בשם ״פאר ערד, פאר פרייהייט״. למרות גילו לא פסחו עליו בזמן ה״טיהור״,

שנערך במחוז החל בסוף 1948. הוא נאסר ונידון ל־10 שנות מאסר. לפי עדותו של אמיוט, מת הסופר הישיש בכלא באלכסאנדרובקה שעל־יד איר־קוטסק.

פרידמאן נחום בא לבירוביג׳אן בשנת 1928 עם הקומונה ״האמ־לער יידישער פעדטעכניקום״. משגמר בית־ספר גבוה חזר לבירוביג׳אן לעבודה עתונאית. משנות השלושים הראשונות משתתף בעתונים המחוזיים, האידי והרוסי, בבירוביג׳אן. ב־1934 ייצג את סופרי בירוביג׳אן בהתייעצות של הסופרים היהודיים בברית־המועצות. הוא היה העורך האחראי של החוברת 1—2 לשנת 1946 ושל החוברת 3 לשנת 1947 של האלמאנאך ״ביראבידזשאן״. כן שימש כחבר־המערכת של החוברת 4 לשנת 1948 של כתב־עת זה. גר עד היום בבירוביג׳אן ונמנה עם סופרי שני העתונים המחוזיים, הרוסי והאידי. בעיקר כותב דברי־ביקורת על הצגות תיאטרון וקולנוע. עכשיו משמש כיושב ראש איגוד הסופרים במחוז וממלא מקום של עורך העתון המחוזי הרוסי.

קאזאקביץ׳ הנך (1883—1935). נולד בכפר ילובקה שבמחוז צ׳ר־ניגוב באוקראינה. קיבל חינוך מסורתי ב״חדר״ וב״ישיבה״. משנת 1912, שבה סיים את הקורסים למורים בגרודנה, עד 1918 עסק בהוראה בבתי־ספר יהודיים ציבוריים. משנת 1918 משמש כעתונאי וכסופר. תחילה היה חבר ס.ס.; ב־1919 הצטרף למפלגת הקומוניסטים (בולשביקים). ערך עתונים וכתבי־עת סובייטיים יהודיים שונים בהומל ובחארקוב. כמו־כן היה עורכו של המדור היהודי של הוצאת הספרים המרכזית ללאומי ברית־המועצות באוק־ראינה. תרגם ליידיש מיצירותיהם של מארכס, אנגלס ולנין. ערך כרסטו־מאטיות. בשנת 1932 בא לבירוביג׳אן, שבה נמסרה לידיו עריכת ה״בירע־בידזשאנער שטערן״. כיהן בתפקיד זה עד יום מותו (23 בדצמבר 1935). בשנים 1932 ו־1933 ערך גם במשך זמן מסוים את העתון המחוזי הרוסי, או היה ממלא־מקום זמני של עורך עתון זה. היה חבר הוועד המפלגתי והוועד הפועל המחוזיים. אושר כעורך ה״פאַרפאַסט״, אך לא זכה לערכו מחמת מותו קודם זמנו. נקבר בכבוד גדול בעיר בירוביג׳אן. נשיאות הוועד הפועל המחוזי החליטה ביום מותו: לקרוא על שמו את הרחוב ואלדהיים וכן את הקולנוע בעיר בירוביג׳אן; לערוך את ההלוויה על חשבון המדינה; להקציב למשפחתו תמיכה חד־פעמית ולאלמנתו פנסיה חדשית. מסתבר, שהקולנוע לא כונה מעולם על־שמו של קאזאקביץ׳, ואילו לרחוב, שנקרא על שמו, ניתן ב־1937, לפי עדותם של תושבי בירוביג׳אן מאותו זמן, שם אחר.

קאזאקביץ׳ עמנואל (1913—1962), בנו של הנך קאזאקביץ׳. נולד בקרמנצ׳וג. בוגר הטכניון לבניית מכונות בחארקוב. ב־1931 בא לבירו־

ביג׳אן, שבה התחילה פעולתו הספרותית. ב־1932 פרסם כאן את קובץ שיריו הראשון בשם "בירעבידזשאנבוי". בשנת 1936 חיבר פואמה לכבוד ביקורו של כאגאנוביץ במחוז. ב־1939 פרסם קובץ שירים בשם "גרויסע וועלט", שבו ראתה אור הפואימה "צוג נום. 42" (הרכבת שבה היו נוסעים ממוסקבה לבירו־ביג׳אן). תרגם כמה מחזות מרוסית ליידיש בשביל התיאטרון הממלכתי היהודי בבירוביג׳אן. כתב מחזה "מילך און האָניק" (על חיי קולחוז בבירוביג׳אן), שהוצג בתיאטרון זה. תרגם ליידיש מיצירותיהם של משוררים רוסיים (בכללם מאיאקובסקי) וגרמניים (היינה). ב־1941 פרסם רומאן בחרוזים בשם "שלום וחוה", המוקדש להתיישבות בבירוביג׳אן. באותה שנה התגייס כמתנדב לחזית, בה השתתף כקצין של פלוגת סיירים ונפצע כמה פעמים. על חוויותיו במלחמה כתב את ספרו הראשון ברוסית Звезда ("הכוכב"), שפורסם ב־1947, ובזכותו הועלה לו פרס־סטאלין מדרגה 2. בחיבור זה הוא מתאר את קורותיה של פלוגת־סיירים באביב 1944 באוקראינה המערבית. בתרגומו ליידיש נקרא הספר "גרינע שאָטנס" ("צללים ירוקים"). מאז כתב רוסית ולא על נושאים יהודיים. התפרסם כאמן הפרוזה הרוסית. בזמן שהותו בבירוביג׳אן — עד 1937, שבה עבר למוסקבה — היה פעיל בחייה הציבוריים. ב־1931 עשה נסיון לארגן תיאטרון של נוער עובד ("טראם"). ב־1934 היה מנהלו הראשון של התיאטרון הממלכתי היהודי בבירוביג׳אן. בפרק־זמן מסוים היה יושב־ראש של קולחוז. לפי החלטת הוועד הפועל העירוני של העיר בירוביג׳אן מ־1962, נקרא הרחוב החדש בשכונת הפועלים על שם יוסף בומאגין בעיר בירוביג׳אן על שם עמנואל קאזאקביץ׳.

ראבינקוב הרשל (1908—). נולד בעיירה סוסניצה שבאוקראינה. בא כילד קטן למוסקבה, שבה למד ועבד. בוגר הפאקולטה לספרות של המכון הפדאגוגי במוסקבה. עבר לבירוביג׳אן ב־1935 ושימש כאן כמורה לספרות רוסית בטכניון הפדאגוגי. לפי עדות האנשים שהכירו אותו הוא בר־אורין, יודע שפות ובקי בספרות היהודית הישנה. לפני בואו לבירוביג׳אן כתב נובילות על חלקו של הנוער היהודי בביצוע תכנית־החומש הראשונה. מחיבוריו שכתב לאחר־מכן ראויים לציון: "ראובן בורלעס", מחזה שהוצג בתיאטרון היהודי הממלכתי בבירוביג׳אן; "אין די קרימער בערג" — על מלחמת פארטיזאנים יהודיים נגד הגרמנים בקרים; עבודה על אברהם גולד־פאדן; ומחזה "די לודמירער מויד". הכין ספר־לימוד ליידיש בבתי־ספר לא־יהודיים. היה חבר המערכת של האלמאנאך "ביראָבידזשאן" (1946—1948). בזמן ה"טיהור", שהתחיל בסוף 1948, נאסר ונשפט. אחרי שחרורו חזר לבירוביג׳אן, שבה הוא גר עד היום וממשיך בהוראה. מזמן לזמן מפרסם הוא

ב״ביראָבידזשאנער שטערן״ סיפורים ודברי־בקורת בענייני ספרות ותיאטרון. כן משתתף הוא ב״סאָוועטיש היימלאנד״.

ריאנט מוטל (מאכס) (1923—). נולד בסאראטוב. בא לבירוביג׳אן כילד וגדל בוואלדהיים. הוא הצעיר בין הסופרים היהודיים הבירוביג׳אניים. בוגר המכון הפדאגוגי בחאבארובסק. התחיל לפרסם מיצירותיו ב־1946. מדפיס כתבות ושירים ב״ביראָבידזשאנער שטערן״. גר בבירוביג׳אן.

ב. הוצאת־ספרים ביידיש

ב־1932 הוציאה נציגות ה״אוזט״ בבירוביג׳אן סדרה של חוברות ביידיש — שכונתה בשם ״סעריע: בירעבידזשאנער איבערוואנדערונגס־ערטער״ (״סדרה של מקומות־הגירה בירוביג׳אניים״) — על מקומות ההתיישבות הבאים: בירה, לונדוקו וואלדהיים[13]. באותה שנה נתפרסם בבירוביג׳אן קובץ־שירים של עמנואל קאזאקביץ׳ בשם ״בירעבידזשאנבוי״[14] וכן הוקם כאן סניף של הוצאת־הספרים הממלכתית במזרח הרחוק ״דאלגיז״ (Дальгиз), שכמנהלו נתמנה דובין. לפי המתוכנן, עמדו להוציא ב־1933 300 גליונות־דפוס[15].

ב־1933 הוציא הסניף חוברת ביידיש על שאלות־הגירה, שעמדו לדיון בישיבת־המליאה המאוחדת הרביעית של הוועד המפלגתי הנפתי בבירוביג׳אן והוועדה הנפתית לביקורת וחוברת חקלאית של ה. סאנדלר ״ווי אזוי פארזייט מען א גאָרטן?״[16]. כן הוציא הסניף את החוברות הבאות:

1. ס. בערגאווינאָוו, דער ווייטער מזרח אין אופשטייג; 2. ו. אי. לענין, די אופגאבעס פון קאָמיוג; 3. א. גריטשמאנאָוו, צו א העכערער שטופע; 4. ל. קאפלאן, אין קאמף פאר געהילץ. במקור[17], שממנו נשאבו נתונים אלה, לא צוינה לשונן של חוברות אלו, אולם ידוע לנו, כי החוברות של ס. ברגאבינוב ול. קאפלאן הופיעו ביידיש.

בתחילת 1934 נמסרה להדפסה לנציגות ה״אוזט״ בבירוביג׳אן חוברת ביידיש של המדריך לדייג מאברין, שנשלח אז לאזור על־ידי מרכז ה״אוזט״, בשם: ״אָרגאניזירונג און טעכניק פון פישפאנג״[18]. לא ידוע לנו, אם חוברת זו ראתה אור.

13 ראה ביבליוגראפיה.
14 ראה ביבליוגראפיה.
15 ב״ש מיום 30 באוקטובר 1932.
16 ראה ביבליוגראפיה.
17 מודעה בב״ש מיום 23 באפריל 1933. באותה מודעה צוין, שנמצאת בדפוס חוברת של י. בעסאראבער, אין רומענישער קאזארמע (קינסטלעריש פארצייכענונגען).
18 שם, 2 בפברואר 1934.

לפי ידיעה בעתון האידי המקומי[19], תורגמה ליידיש והודפסה בבירוביג'אן "התעודה הממלכתית על השימוש לצמיתות באדמה על־ידי הקולחוזים", שנועדה לשימושם של "הקולחוזים של מהגרים" במחוז והקולחוזים היהודיים במקומות אחרים בברית־המועצות.

בבירוביג'אן נדפסו כתבי־העת הספרותיים־פובליציסטיים[20] "פאַרפאַסט" לפני המלחמה (חלק ממנו נדפס במוסקבה) ו"ביראַבידזשאן" לאחריה; זה האחרון — על־ידי "הוצאת הספרים המחוזית". לדברי באכמוטסקי[21], היתה זו הוצאה יהודית, שנוסדה ב־1946, בהתאם להחלטת הוועד המרכזי של המפלגה. ב־1947 היא הוציאה קובץ־שירים של איציק ברונפמאן בשם "אף ליכטיקע וועגן"[22] וב־1948 — קובץ שירים של ישראל אמיוט בשם "אופגאנג"[23].

והרי תכנית־הפעולה של הוצאת־הספרים המחוזית לשנת 1949[24]: 1. ספר מיוחד לזכרו של יוסף בומאגין; 2. ספר־רשימות בשם "מענטשן פון אונדזער געגנט", מוקדש ליום השנה ה־15 של המחוז; 3. קובצי סיפורים של ב. מילר, ס. בורז'ס, ל. ואסרמאן וסופרים אחרים. אין ספק בדבר, שלרגל המצב, שהשתרר במחוז בפרק־זמן זה, לא הוצאה התכנית לפועל.

מסתבר, שהקובץ "יידישע אווטאַנאָמע געגנט"[25], שהוצא לאור ב־1960 על־ידי ההוצאה לאור בחאבארובסק, סודר והוכן לדפוס בעיר בירוביג'אן.

ג. עתונים וכתבי־עת

כבר ב־1929, שהיא השנה השנייה למפעל ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן, נדון על־ידי עסקניו עניין הוצאתו של עתון יהודי בטיכונקאיה, או בחאבארובסק. הואיל ולא היו ברשותם האמצעים הכספיים והטכניים הדרושים לכך — הוחלט להוציא בינתיים במכונת־כתיבה עלון שבועי של נציגות ה"אוזט" בבירוביג'אן. הופיע גליון אחד ויחיד של עלון זה[26]. במחצית השנייה של 1930 נדון שוב עניין הוצאת עתונים בבירוביג'אן והוחלט, שלקראת כינוס המועצות הנפתי הראשון, שייפתח ב־30 בספטמבר 1930, יופיעו שני

19 שם, 3 באוקטובר 1935.
20 ראה עמ' 329—333.
21 באכמוטסקי טאָג־פראגן.
22 ראה ביבליוגראפיה.
23 ראה ביבליוגראפיה.
24 איניקייט מיום 30 באוקטובר 1948.
25 ראה ביבליוגראפיה.
26 י. אַלין, דאָס געבורט פון "בירעבידזשאנער שטערן" (צום 2טן יאָרטאָג פון זיין דערשיינען), ב"ש מיום 30 באוקטובר 1932 (להלן "אולין").

עתונים נפתיים, האחד ביידיש והשני ברוסית[27]. ואמנם ב־30 באוקטובר 1930, היינו, באיחור של חודש, הופיע בטיכנוקאיה הגליון הראשון של העתון האידי "ביראבידזשאנער שטערן"[28].

ב־1933, עם התארגנותם של "המדורים הפוליטיים" ליד המ.ט.ס. והסובחוזים, התחילו להופיע בבירוביג׳אן שלושה עתונים נוספים[29]:

1. "Сталинский призыв — סטאלינסרוף", בטאון המדור הפוליטי של המ.ט.ס. הבירוביג׳אני, שיצא אחת לשישה ימים;

2. "За большевистский колхоз — פארן באלשעוויסטישן קאלווירט", בטאון המדור הפוליטי של המ.ט.ס. באמורזט;

3. "Ударник Сталинфельда — סטאלינפעלדער שלאגלער", בטאון המדור הפוליטי של סובחוז הגרעינים.

ב־13 בדצמבר 1933 הופיע הגליון הראשון של העתון השישי "בנפה הבירוביג׳אנית" — "За большевистское освоение — פאר באלשעוויסטישער באהערשונג" — בטאון המדור הפוליטי של הסובחוז האמוּרבירי[30].

במאי 1934 הופיעו ב"נפה הבירוביג׳אנית" חמישה עתונים של המדורים הפוליטיים[31].

להלכה היו צריכים העתונים הנ"ל להופיע כדו־לשוניים, היינו, ברוסית וביידיש, אך למעשה הופיעו כמעט רק ברוסית; כתבות או ידיעות ביידיש היו נדירות בהם[32].

לאחר הקמת המחוז והתבססות נפותיו התחילו להופיע בבירוביג׳אן, נוסף לעתונים המחוזיים ולאלה של ה"מדורים הפוליטיים", עתונים נפתיים, אחד בכל נפה, פרט — לבירוביג׳אנית, בה לא הופיע עתון נפתי. וכך הופיעו בבירוביג׳אן בסוף 1935, לפי חאבקין[33], 8 עתונים: 2 מחוזיים, 4 נפתיים ו־2 של ה"מדורים הפוליטיים": של הרכבת ושל סובחוז הגרעינים. והרי שמותיהם של העתונים הנפתיים ופרטים עליהם[34]:

1. "Сталинец — סטאליניעץ" בנפת בלוכרובו (לנינסקויה). הופיע בשם זה מתחילתו ב־1934 עד 28 באוקטובר 1956, כששמו הוסב ל־Ленинское

27 שם, שם. 28 שם, שם.
29 שם, 15 באוגוסט 1933; ב"זוו מהימים 14 בדצמבר 1933 ו־26 ביאנואר 1934.
30 ב"ש מיום 15 בדצמבר 1933; ב"זוו 14 בדצמבר 1933.
31 ב"ש מיום 6 במאי 1934.
32 א. פיבער, א צווייענדיקע פארקריפלונג, שם. 27 בספטמבר 1934.
33 שם, 7 בנובמבר 1935.
34 לפי: Летопись периодических изданий СССР, 1955–1960. Часть II — Газеты. Москва 1962 (להלן: לטופים), стр. 52, 53, ומקורות אחרים.

знамя. הופעתו הופסקה ב־24 בדצמבר 1959. בשלוש השנים האחרונות לקיומו הוא יצא 3 פעמים בשבוע, ב־4 עמודים ובפורמאט של 42 ס״מ, והופץ ב־900—1,200 עותקים.

2. ״Сталинский призыв״ — סטאלינסרוף״ בנפת בירה (אובלוצ׳יה). הגליון הראשון של העתון נדפס ב־21 באפריל 1935 ועורכו היה א. רוטמאן[35]. מספר מנויין הגיע בסוף 1935 ל־620[36]. ב־1936 היה עורכו סורייקין. ב־26 באוקטובר 1956 שונה שם העתון ל־ Искра Хингана. בשנים 1955—1960 הוא הופיע 3 פעמים בשבוע בפורמט של 42 ס״מ, ב־4 עמודים, והופץ ב־2,000 עותקים. מסתבר, שהוא מופיע גם עכשיו.

3. ״Сталинский путь״ — סטאלינסטוועג״ בנפת סטאלינסק. התחיל להופיע ב־1934 ועורכו היה בירמאן. ב־28 באוקטובר 1956 הוסב שמו ל־ Амурский колхозник וב־29 בדצמבר 1959 הופסקה הופעתו. בשנה האחרונה הוא הופיע בכפר אמורזט 3 פעמים בשבוע, בפורמאט של 42 ס״מ, ב־4 עמודים, והופץ ב־1,100 עותקים.

4. ״Сталинец״ — סטאליניעץ״ בנפת סמידוביץ׳. הגליון הראשון ראה אור ב־5 ביוני 1935[37]. שם העתון שונה כעבור זמן קצר ל־ ״Сталинское слово — סטאלינס וואָרט״. בשנים 1935 ו־1936 שימש כעורכו שידלובר. ב־21 באוקטובר 1956 שונה שם העתון ל־ Ленинский путь ובשם זה הופיע עד 29 בדצמבר 1959, שבו נפסקה הוצאתו. בשנה האחרונה להופעתו הודפס 3 פעמים בשבוע, בפורמאט של 42 ס״מ, ב־4 עמודים, והופץ ב־1,150—1,274 עותקים.

שמות העתונים הנ״ל עם תחילת הופעתם בשנות השלושים נתנו ברוסית וביידיש. יוצא־דופן במובן זה היה הגליון הראשון של העתון הנפתי Сталинец מנפת סמידוביץ׳, שיצא בלשון הרוסית בלבד, ואף שמו ניתן רק בלשון זו[38]. לאחר ששונה שמו ל־״Сталинское слово — סטאלינס וואָרט״ — ניתן השם גם ביידיש[39]. מסתבר, שחלק הארי של תוכן העתונים הנ״ל בשנות השלושים הודפס ברוסית ורק משהו ביידיש, על פי רוב רק הכותרות. לאחר מכן עברו העתונים לרוסית בלבד. אימתי בדיוק נעלמה האות היהודית האחרונה מעתונים אלה לא עלה בידינו לקבוע.

כן הופיעו בדפוס בבירוביג׳אן מזמן לזמן עתונים אחרים, לרגל מבצעים

35 ב״ש מיום 24 באפריל 1935.
36 שם, 18 באוקטובר 1935.
37 שם, 15 ביוני 1935.
38 שם, שם.
39 שם, 18 ביוני 1936.

משקיים שונים: תקופות הזריעה, הקציר וכדומה. מעתונים אלה, שנדפסו בחלקם גם ביידיש, ידועים לנו:

1. За большевистский сев, שיצא בסובחוז הגרעינים[40] בעונת־הזריעה 1931 על־ידי מערכת ניידת של העתונים הנפתיים היהודי והרוסי.

2. "פאר א סאוויעטישן באזאר" — עתון חד־פעמי, שהופיע לרגל היריד הקולחוזי הראשון, שנערך בעיר בירוביג׳אן ב־20 ביוני 1932. העתון הוצא במשותף על־ידי העתונים הנפתיים[41];

3. "בירעבידזשאנער שטערן — Биробиджанская звезда", עתון רוסי־יהודי, שהותקן על־ידי מערכת ניידת של שני העתונים הנפתיים, בעריכתו של נ. צירקל, בעונת־הזריעה 1933. יצא במ.ט.ס.־אמורזט, תחילה יום־יום ולאחר־מכן — אחת ליומיים. בתקופה שבין 17 באפריל ל־13 במאי 1933 הופיעו 25 גליונות[42]. מטרתו היתה — מתיחת ביקורת על עבודת החקלאים על־מנת לדרבנם להגברת הייצור.

לפי הודעת הסקציה הבירוביג׳אנית של המכון לתרבות יהודית פרוליטארית בקיוב[43], היה אצלה אוסף של 20 עתונים מודפסים שונים, שיצאו לאור בבירוביג׳אן בשנים 1930—1934.

בברית־המועצות נהוג להוציא במקומות העבודה עתוני־קיר, כתובים ביד או במכונת־כתיבה, שסופריהם ועורכיהם הם העובדים עצמם. עתון־הקיר הראשון מסוג זה, שהוצא בבירוביג׳אן על־ידי המתיישבים היהודיים, היה "בירעבידזשאנער קאמיוגיסט", שהוצא ביולי 1928 על־ידי חברי הקומונה "איקאר", שעה שזו היתה עדיין בסטפנוי שליד בירופלד[44]. זמן קצר לאחר מכן התחיל להופיע בבירופלד עתון־קיר ביידיש בשם "בירעפעלדער עמעס"[45]. ב־1929 הופיע עתון־קיר בשם "אמורעדד" (גליון 2 בספטמבר וגליון 3 באוקטובר)[46]. אם כי המקורות אינם מציינים במפורש את לשון העתונים הנ"ל (פרט ל"בירעפעלדער עמעס") — מסתבר, שנכתבו, לפחות בחלקם, ביידיש. ב־1932 היו קיימים 12 עתוני־קיר ביידיש בכלל 80 עתונים כאלה, שראו אור בבירוביג׳אן[47]. במרוצת־הזמן הוצאו עתוני־קיר מטעם

40 טריבונה 1931, חוב׳ 17.
41 ב"ש מיום 22 ביוני 1932.
42 שם, 28 במאי 1933.
43 סקציה ב"ב.
44 ב"ש מיום 18 בדצמבר 1934.
45 שם, שם ועמעס מיום 12 ביאנואר 1930.
46 עמעס מיום 12 ביאנואר 1930.
47 טריבונה 1932, חוב׳ 16—17; לפי טריבונה 1930, חוב׳ 24—25, היו באותו זמן עתוני־הקיר ביישובי המהגרים "רוסיים־יהודיים".

מפעלים ומוסדות שונים בבירוביג׳אן. בתקופה הראשונה היו הם, בדרך כלל, דו־לשוניים במקומות, שבהם היו עובדים יהודיים. ב־1935 נכתבו עתוני המפ־עלים ברובם ביידיש, ואילו עתוני המוסדות, ללא יוצא מן הכלל, — ברוסית [48]. בשנים הבאות נעלמו בהדרגה האותיות היהודיות גם מעתוני־הקיר של המפ־עלים בבירוביג׳אן. גם בשנים שלאחר מלחמת־העולם השנייה, שבהן הגיעו אלפי מהגרים יהודיים לבירוביג׳אן וחלה התעוררות בתחום החיים היהודיים במחוז, הופיעו עתוני־הקיר ברוסית בלבד, פרט לעתון של בית־הספר התיכון בעיר בירוביג׳אן [49].

לעיתוני־הקיר הבירוביג׳אניים יש לצרף את ״מיר פֿאַרן בויען״, עתון־קיר, שהוצא בעריכת הסופר שמואל גודינר ב״אשלון״־המהגרים המיוחד לבירו־ביג׳אן ב־1935 [50]. הופיעו ממנו 8 גליונות. כן הופיעו בבירוביג׳אן, כאמור, שני כתבי־עת ספרותיים־פובלציסטיים ביידיש: ״פֿאַרפֿאַסט״ והאלמאנאך ״ביראַבידזשאן״, שידובר עליהם במיוחד [51].

״בירַאבידזשאנער שטערן״ [52]

על הוצאת עתון אידי בדפוס בבירוביג׳אן הוחלט בישיבת־המליאה הרביעית המאוחדת של הוועד והמועצה המרכזיים של ה״אוזט״, שהתכנסה במוסקבה בימים 12—13 ביולי 1930 [53]. באותו זמן, בערך, הובאו לחאבארובסק אותיות־דפוס יהודיות, שהועברו לאחר־מכן לטיכונקאיה. היתה זו מתנתם של ״ידידי גזרד״ בחארבין [54]. קודם לכן שימשו אותיות אלו להדפסת העתון החארביני ״דער יידישער מזרח״. ביולי 1930 הגיע ממוסקבה לובארסקי, לשעבר עורך

48 ב״ש מיום 5 במאי 1935. למשל, גליון 2 של עתון־הקיר של בית־החרושת לתפירה ״דער רויטער שניידער״ כלל 6 מאמרים ביידיש ורק 3 ברוסית. ראה שם, 10 בפברואר 1935.

49 לפי עדותו של י. אמיוט.

50 ב״ש מיום 15 באוקטובר 1935. בעניין ה״אשלון״ ראה עמ׳ 93—94.

51 ראה עמ׳ 329—333.

52 במשך תקופה ארוכה בשנות השלושים היה הכתיב של שם העתון ״בירעבידזשאנער שטערן״ במקום ״בירַאבידזשאנער שטערן״, כצורתו היום. בגליון מיום 7 במאי 1937, שהיה בידינו, עדיין רשום שם העתון לפי הכתיב הראשון (״בירעבידזשאנער״). ואילו בגליון מיום 16 ביולי 1939 — לפי הכתיב החדש (״בירַאבידזשאנער״). העתון התחיל להופיע בשם ״בירַאבידזשאנער שטערן״ (ראה תצלום של הגליונות הראשונים משנת 1930 בטריבונה 1932, חוב׳ 28 ובאיקאַר יאַרבוך 1932, ז׳ 32).

53 עמעס מיום 25 ביולי 1930.

54 אולין.

עתון בלשון האוקראינית, שעליו הוטלה עריכת העתון הבירוביג׳אני, אך הוא לא ידע יידיש[55]. המארגנים נתקלו בקשיים גדולים בגיוס סַדָּרים ביידיש וכן בהשגת מכונות־דפוס. לאחר התגברות ידועה עליהם הופיע בטיכונקאיה ב־30 באוקטובר 1930 הגליון הראשון של ״בירַאבידזשאנער שטערן״[56]; הגליון השני הופיע ב־7 בנובמבר 1930[57]; גליון המאה, שעליו רשום המספר 67 (100), ב־30 באוקטובר 1932, בדיוק שנתיים לאחר התחלת הופעתו של העתון; וגליון האלף — ב־19 בדצמבר 1936[58]. על הגליון האחרון של שנת 1963, שהופיע ב־29 בדצמבר רשום המספר הרץ 155 (5178).

לפי עדותו של אב. עפשטיין[59], ששהה בבירוביג׳אן ערב הופעתו של העתון, היו שתי הצעות שם לעתון: ״בירַאבידזשאנער שטערן״ ו״בירַאבידזשאנער עמעס״, ונפלה ההכרעה על השם הראשון.

מטרת העתון היתה[60] לשרת את המהגרים היהודיים בבירוביג׳אן וכן את ההמונים היהודיים בערים ובעיירות, שבהם גייסו מהגרים בשביל בירוביג׳אן. בשנים הראשונות היה העתון נשלח ברצון גם לחוץ־לארץ[61], ואילו היום נדחות ההזמנות בנימוק, שמחוץ לברית־המועצות מתקבלות חתימות רק על עתונים וכתבי־עת הרשומים בקאטאלוגים הנשלחים מברית המועצות, שאינם כוללים עתונים מחוזיים[62].

מעצם הופעתו ועד סוף אוגוסט 1934[63] יצא העתון כבטאון הוועד המפלגתי, הוועד הפועל והמועצה של האיגודים המקצועיים (פראַפראט) של ״הנפה הבירוביג׳אנית״, פרט לגליון 1, שבו מצוין בשער העתון במקום ״ראיפראַפראט״— ״ראיפראַפביוראָ״[64]. בד בבד עם התמורות, שחלו במעמד האדמיניסטראטיבי של בירוביג׳אן, הוכנסו שינויים מתאימים בשער העתון. כך הוא יוצא מ־1 בספטמבר 1934 כבטאון של הלשכה המארגנת (״אָרגביוראָ״) של אלקפ(ב)ז.א. של המפלגה הקומוניסטית (בולשביקים) של ברית־המועצות, הוועד

55 שם.
56 שם.
57 ראה איקאָר־יאָרבוך 1932, ז׳ 32.
58 נ״ל 1937, חוב׳ פברואר.
59 אב. אפשטיין כ״י.
60 לפי הגדרת מערכת העתון. ראה מודעה באָקטיאבר מיום 23 בדצמבר 1930.
61 מראשית הופעתו של העתון עד סוף 1936 צוין בכל גליון מחירו למנויים בחוץ־לארץ.
62 תשובה כזו ניתנת בחנויות הספרים בארץ, המקבלות מנויים על כתבי־עת מברית־המועצות.
63 הפרטים על שער העתון, רובם ככולם, הם לפי גליונות העתון, שהיו בידינו.
64 ראה תצלום של הגליון הראשון, בטריבונה 1932 חוב׳ 28.

המארגן ("אַרגקאָמיטעט") של המועצות, הלשכה המארגנת המחוזית של האיגודים המקצועיים (אַרגפראָפּביוראָ), של המחוז היהודי האוטונומי וו.מ.ק. (ז.א. של חבל המזרח הרחוק) ושל הוועד־העירוני של אלקפ(ב). החל ב־23 בדצמבר 1934, לאחר בחירת הוועד הפועל המחוזי הראשון, הוחלפה המלה "אַרגקאָמיטעט" ב"אויספירקאָמיטעט" (הועד הפועל). מ־7 ביוני 1935, לאחר בחירת ועד־המפלגה המחוזי הראשון, הוחלף גם, "אַרגביוראָ אלקפ(ב)" ב"געגנטקאָם אלקפ(ב)". עכשיו מופיע העתון כ"בטאון של הוועדים המחוזי והעירוני הבירוביג'אני של המפלגה הקומוניסטית של ברית־המועצות ושל המועצה המחוזית של צירי העמלים של המחוז היהודי האוטונומי".

מזמן ייסודו ועד 30 ביוני 1932 הופיע העתון 4 פעמים בחדש; לאחר־מכן הופיע אחת ל־5 ימים; בתקופה שבין אוגוסט 1932 לאוקטובר 1933 — אחת לשלושה או לשני ימים לסירוגין; מ־21 באוקטובר 1933 עד 15 באוגוסט 1934 — אחת לשני ימים. כך נרשם על גליונות העתון, אך למעשה חלו מזמן לזמן שינויים קלים. החל ב־15 באוגוסט 1934, זמן קצר לפני שהוענק לו מעמד של עתון מחוזי, נהפך "בירעבידזשאנער שטערן" לעתון יומי, וכך הוא הופיע במשך 1935, 1936 ועוד כמה שנים[65]. עם חידושו ב־1945 הוא יצא תחילה פעם־פעמיים בשבוע ולאחר־מכן — שלוש עד ארבע פעמים[66]. עכשיו מופיע העתון שלוש פעמים בשבוע. מן הראוי לציין, שהעתון המחוזי בלשון הרוסית הוא עכשיו עתון יומי, בעוד שב־1934, כשהעתון היהודי התחיל לצאת בכל יום, הופיע הרוסי פעמיים בשבוע בלבד[67].

על גליונות "בירַאבידזשאנער שטערן" משנת 1963 רשומה שנת־ההוצאה: "השלושים ושלוש"; משמע, שהעתון יצא ברציפות וללא כל הפסקה. לעומת־זה מעיד י. אמיוט[68], שבתקופת המלחמה, לערך בשנים 1941—1944, חלה הפסקה בהופעתו, ורק מזמן לזמן יצאו נספחים ביידיש לעתון הרוסי.

בשנות השלושים הופיע "בירַאבידזשאנער שטערן", בדרך כלל, בהיקף של 4 עמודים בפורמאט קטן על ניר גרוע. לכבוד חגים סובייטיים, כגון יום־השנה

65 באָקטיאבר מיום 12 באוגוסט 1938 הופיעה מודעה של ב"ש, שבה צוין, כי העתון הוא יומי. מודעה זהה התפרסמה גם בב"ש מיום 21 ביולי 1939.

66 אמיוט, עמ' 9.

67 ראה: א. וועס, מיר מוזן קעמפן פאר א דרוקערייי־געביידע, ב"ש מיום 24 באוגוסט 1934. באוקטובר 1935 יצא העתון הרוסי אחת ליומיים. ראה: שם, 23 באוקטובר 1935.

68 אמיוט, עמ' 9—10. בטריבונה 1931, חוברת 22—23 נתפרסמה ידיעה על הפסקה בהוצאת העתון ב־1931 לרגל שריפה בבית־הדפוס. העבודה התחדשה לאחר שה"איקאר" תרם מכונת־דפוס חדשה וה"אוזט" קנה אותיות־דפוס.

למהפיכת־אוקטובר, מאורעות נכבדים בבירוביג'אן, למשל, כינוס המועצות המחוזי הראשון, היה העתון מופיע בהיקף של 6 ולפעמים 8 עמודים וגם בפורמאט מוגדל. לרגל תקלות שונות בבית־הדפוס וברשת־החשמל יצא לעתים העתון בשנים 1935—1936 ב־2 עמודים בלבד. ב־1935 הוא הופיע במשך פרק־זמן מסוים כעלון עלוב, בן 2 עמודים קטנטנים. לפי ידיעה בעתונות[69], יצא ה"ביראַבידזשאַנער שטערן" החל בדצמבר 1938 בפורמאט של 4 עמודים גדולים. הגליונות משנת 1939, שהיו בידינו היו בפורמאט כזה. עכשיו יוצא העתון בהיקף של 2 עמודים בגודל של 60 ס"מ. מן הראוי לציין, שהעתון המחוזי הרוסי מופיע ב־4 עמודים ואפילו העיתונים הנפתיים יצאו בשנים האחרונות ב־4 עמודים[70].

תפוצתו של "ביראַבידזשאַנער שטערן" לא היתה גדולה מעולם. כך, למשל, הופצו בתחילת 1934 רק 496 גליונות ממנו (במקום 2,000, לפי המתוכנן)[71], מהם 272 בבירוביג'אן, ואילו השאר מחוץ לגבולותיה. באותו זמן הופצו 1,200 עותקים (במקום 1,500, לפי המתוכנן) של העתון הרוסי, מהם 929 בבירוביג'אן[72]. במחצית השנייה של השנה הנ"ל חלה ירידה במספר החותמים על "בירעבידזשאַנער שטערן"[73]. עד לגליון של ה־14 בדצמבר 1934 לא צוינה בעתון תפוצתו, אך מתאריך זה ואילך היא צוינה תוך פרק־זמן קצר כ־1,200, פרט לגליון מ־18 בדצמבר 1934, שהוקדש כולו לפתיחת הכינוס המחוזי הראשון, שתפוצתו צוינה כ־2,500. על הגליונות מ־20 ו־21 בדצמבר 1934, שבהם הובא חומר רב על הכינוס הנ"ל, צוינה התפוצה במכסה של 2,000 עותקים. החל ב־23 בדצמבר 1934 צוין בגליונות העתון, שתפוצתו היא 1,400. ב־1935 ובמחצית הראשונה של 1936 עדיין נהגו לציין את ממדי התפוצה של העתון, שלא היתה יציבה, בדרך כלל, ונעה בין 1,200 ל־2,000 עותקים[74]. מהמחצית השנייה של 1936 נפסק פרסום הנתונים על תפוצת העתון. לדברי שוואַרץ[75], המסתמך על פרסום רשמי, הגיעה תפוצת העתון ב־1939 ל־1,500.

69 מאַרגן־פרייהייט מיום 6 ביאנואר 1939.

70 לטופיס, עמ' 52, 53; ב"ש מיום 10 בספטמבר 1958.

71 ר. קארדאַנסקי, קאפלאן, פארוואַס דערגייען ניט די צייטונגען צום לייענער, כ"ש מיום 28 ביאנואר 1934.

72 שם, שם.

73 נ. פ., א שענדלעכער פאקט, שם, 8 ביולי 1934.

74 בכמה גליונות צוין 2,030 — כנראה בטעות.

75 Solomon M. Schwarz, *The Jews in the Soviet Union*, 1951, p. 192
המחבר מסתמך על Ежегодник периодических изданий, Москва 1939 стр. 31.

לפי עדותו של סליזבורי[76], הוא נפוץ ב־1954 ב־1,000 עותקים. במספר זה נוקבים מקורות סובייטיים רשמיים לגבי השנים 1950, 1955 ו־1956[77]. גם העתונאי פרנקל[78], שביקר בבירוביג׳אן ב־1959, מציין מספר זה. נראה הדבר, שהכוונה למספר העותקים שנדפסו (תפוצה ברוטו, ללא ניכוי החזרות), אך התפוצה למעשה היתה יותר קטנה. בחלק מהעתונים (אפילו ביום הדפסתם), השתמש הקהל לא לקריאה אלא לצרכים אחרים, כגון לאריזה[79]. אפייני הדבר, שפרסום ביבליוגראפי רשמי של ברית־המועצות משנת 1962[80], שבו רשו־מים בין השאר כל העתונים, שיצאו לאור בבירוביג׳אן בשנים 1955—1960, מציין את תפוצתם לכל שנה ושנה, פרט לעתון ״ביראַבידזשאנער שטערן״.

ביוני 1932 הגיע לבירוביג׳אן העתונאי, הסופר והעסקן הסובייטי הידוע הנך קאזאקביץ׳, שלו נמסרה עריכתו של ״בירעבידזשאנער שטערן״; והוא מילא תפקיד זה עד יום מותו, בסוף דצמבר 1935. בתקופת כהונתו כעורך היו פרקי־זמן, שבהם צוינו בעתון גם העורכים הזמניים, כגון: צ׳. ברזובסקי (מאמצע נובמבר 1933 עד אמצע יאנואר 1934 ומאמצע אפריל עד אמצע יולי 1934) וי. גלח (מ־3 ביולי עד 6 באוקטובר 1935). לאחר פטירתו של ה. קאזאקביץ׳ התחלפו עורכים רבים. בין השאר כיהנו במשרה זו, אם כעורכים או כעורכים־בפועל: פינקלשטיין (הראשון לאחר מותו של קאזא־קביץ׳), ב. גולדנברג (1936), י. קופליוביץ׳ (1938—1939), ז. צימבלר (1939), צ׳רנובירוד (1940), נ. שכטר (1940—1941), לווין (1942), מריה גרוסמן (1954)[81]. עם חידוש העתון ב־1945 נתמנה כעורכו הסופר ב. מילר, ששימש בתפקיד זה עד יום מאסרו בתקופת ה״טיהור״, שנפתח בסוף 1948.

76 *The New York Times*, 22.6.1954

77 ЦСУ РСФСР, Культурное строительство РСФСР, статистический сбор-ник, Москва 1958, стр. 41 ,לוח: ״Выпуск газетной продукции на язы-ках народов РСФСР в 1950, 1955 и 1956״. בלוח לא צוין בפירוש שמו של ״ביראַבידזשאנער שטערן״, אך בסעיף של הפרסומים בלשון יידיש נאמר, שיצא עתון אחד, שתפוצתו היתה 1,000 עותקים. אין ספק בכך, שהדברים אמורים בעתון הבירוביג׳אני, הואיל ובאותן שנים לא יצא עתון אחר ביידיש בברית־המועצות.

78 *The New York Times*, 1.5.1959

79 נ. פרידמאן ומ. קאדישעוויטש, ווו קומען אהין די צייטונגען?, ב״ש מיום 22 באוגוסט 1932.

80 קטופים, עמ׳ 52, 53.

81 שמות העורכים הועתקו מגליונות העתון, שהיו בידינו, פרט לצ׳רנובירוד, החתום על מכתב ברכה ל״שטערן״ (מינסק) לכבוד יובלו ה־15 (ראה: אַקטיאבר מיום 6 ביולי 1940), ללווין החתום על מכתב ל״איקאר״, שנתפרסם בנ״ל 1942, חוב׳ נובמבר, ולמריה גרוסמן, שהועתק מתוך מאמרו של סליזבורי ב־The New York Times, 22.6.1954.

בפרק־זמן זה היה היימאן ממלא־מקום העורך, ואילו ה. ראבינקוב — מזכיר המערכת[82]. לאחר הדחתו של מילר נתמנה במקומו נ. פרידמאן[83]. עכשיו עורכו של העתון הוא נחום קורצ׳מינסקי, המשמש בכהונתו זה כמה שנים. מזמן לזמן ממלאים את מקומו באורח זמני ב. מילר, א. וולודארסקי ואי. ברונפמאן.

בתחילת הופעתו של ״ביראבידזשאנער שטערן״ עבד במערכת העורך בלבד, אך לאחר־מכן נתמנה נ. צירקל כעוזרו[84]. במרוצת־השנים הורחבה המערכת. בסוף אוקטובר 1932 נמנו עם חבריה[85]: ה. קאזאקביץ׳ נ. פרידמאן, מ. קולקר, י. פאליקמאן, מ. מארכוס ויאנושבסקי. בסוף 1935 היו העובדים הקבועים של המערכת[86]: פינקלשטיין, פרידמאן, קארדונסקי, פרצמאן, וייסמאן, אוליבסקי, בורז׳ס, שיפרין, גולדנברג וגלוכוב. נוסף לאלה השתתפו בעתון כתבים מבין עובדי המפעלים, המוסדות, הקולחוזים, הסובחוזים וכו׳.

עכשיו אין כמעט כל תוכן יהודי ל״ביראבידזשאנער שטערן״. זהו עתון פרובינציונאלי סובייטי טיפוסי, מודפס באותיות עבריות — ותו לא. בדרך כלל אין בו אינפורמאציה על יהודי בירוביג׳אן ובריה־המועצות — ולא כל שכן על יהודי חוץ־לארץ. מפעם לפעם מקדיש העתון מקום לימי־זכרון של סופרים יהודיים, שלא סר חנם בעיני השלטונות, וכן נדפסים בו שירים או סיפורים של סופרי־יידיש[87]. לעתים נדירות מתפרסמות בו ידיעות או הערכות שליליות על מדינת־ישראל[88]. לא כן היה המצב בשנות השלושים, שבהן היה זה עתון יהודי — כמובן, לפי המתכונת הסובייטית — שאמנם לא הגיע לרמתם של העתונים היהודיים הסובייטיים המרכזיים, אבל בזכות מקום הופעתו נודעה לו חשיבות מרובה והיה לו גם צביון מיוחד. הוא הקצה מקום רב לאינפורמאציה על המתרחש בכל שטחי החיים היהודיים באזור (התיישבות, תיאטרון, חינוך וכו׳) ולידיעות מסוימות על יהודי ברית־המועצות, ולפרקים

82 איינקייט מיום 16 במארס 1948.
83 לפי עדותו של י. אמיוט. 84 אולין.
85 ב״ש מיום 30 באוקטובר 1932.
86 עובדים אלה חתומים על מודעת אבל של המערכת לרגל מותו של ה. קאזאקביץ׳, שם, 24 בדצמבר 1935.
87 כך, למשל, מוקדש בגליון מיום 18 באוקטובר 1959 כשליש עמוד לאשר שווארצמאן, סופר סובייטי יהודי, לוחם. בגליון מ־3 ביולי 1960 נדפסו שירים של שמואל האלקין. ״ביראבידזשאנער שטערן״ מרבה לאחרונה להעתיק מהשירים המתפרסמים בכתב־העת החדש ״סאוועטיש היימלאנד״.
88 כך, למשל, הופיע בגליון מ־21 בספטמבר 1960 מאמר מאת נ. גוסארוב בשם: ״א ווייגעשרייי — אינדישע יידן ליידן אין ישראל״, שתורגם מהעתון של האיגודים המקצועיים ״טרוד״ מיום 16 בספטמבר 1960.

הסתננה גם ידיעה על יהודי חוץ־לארץ, ואפילו על ארץ־ישראל, אם כי בהארה שלילית. כאמור, הקדיש העתון תשומת־לב ניכרת להחדרת היידיש למוסדות ולחיים הציבוריים בבירוביג'אן, ואף גינה גילויים של אנטישמיות ו"שוביניזם לאומי־יהודי". מפעם לפעם דן העתון בנושאים ספרותיים, והחל ב־15 בספטמבר 1934 הוקצה בשני עמודיו הפנימיים מדור קבוע לספרות ואמנות ("ליטעראריש זייטל", "ליטעראטור און קונסט"), בהשתתפות הסופרים האידיים הסובייטיים בכלל והבירוביג'אניים בפרט. לכבוד ימי־זכרון או תאריכי־יובלות של הקלסיקונים היהודיים, או הסופרים המקובלים בברית־המועצות הקדיש העתון עמודים שלמים[89].

למרות צורתו העלובה והתעלמותו, בדרך כלל, מענייני יהודיים — נודעה חשיבות מסוימת לעתון זה, משום שהיה הבטאון האידי היחיד — מאז חוסל ה"אייניקייט" בסוף 1948 עד צאתו ב־1961 של "סאוועטיש הוימלאנד" — בברית המועצות, בעלת אוכלוסיה יהודית גדולה יחסית, הדוברת בחלקה הניכר יידיש, אם כי מסתבר, שאין הוא מופץ כמעט מחוץ לגבולות המחוז.

Биробиджанская звезда

עתון מחוזי זה בלשון הרוסית התחיל להופיע בעת ובעונה אחת עם ה"ביראָבידזשאנער שטערן" היהודי, היינו, בנובמבר 1930[90]. הם נמצאים תחת קורת־גג אחת, מודפסים באותו בית־דפוס ומהווים בעצם שתי שלוחות של אותו מוסד.

בשנים הראשונות היתה נודעת חשיבות בעיקר לעתון האידי, אך במרוצת־השנים עלה ערכו ונתבסס מעמדו של העתון הרוסי, שהוא כעת עתון יומי[91], בן 4 עמודים בפורמאט של 60 ס"מ. בשנים 1955—1960 היתה תפוצתו 12,000 עותקים[92]. העתון האידי נראה עכשיו כ"אחיו העני"[93].

89 בגליון מ־8 באפריל 1935 הוקדש למעלה מעמוד ליום השנה העשרים למותו של י. ל. פרץ ופורסמו תמונתו וכמה מיצירותיו הקטנות. ב־16 באפריל 1935 נדפס מאמר גדול על משה נאדיר לרגל יובל החמישים שלו; ב־10 ביאנואר 1936 הוקדשו שני עמודים ליום הולדתו המאה של מנדלי־מוכר־ספרים, בצירוף תמונתו וביוגראפיה שלו; לשלום עליכם הוקדש גליון מיוחד ב־15 באפריל 1939 למלאות שמונים שנה להולדתו.

90 לטופיס, עמ' 52.

91 לפי ידיעה בגליון העתון מ־8 בדצמבר 1934, הוא עמד להפך ליומי החל ב־1 ביאנואר 1935.

92 לטופיס, עמ' 52, 53. בתקופה שבין אוגוסט לדצמבר 1934 נעה תפוצתו, כפי שצוין בגליונות העתון, בין 2,050 ל־2,500. על פי רוב צוין המספר 2,150.

93 ב־1958 היו דמי החתימה על העתון הרוסי 52 רובל ו־20 קופייקות, ואילו על

Биробиджанская звезда הוא כיום, בדומה לעתון האידי[94], בטאון הוועדים המפלגתיים המחוזי והעירוני (של העיר בירוביג'אן) ושל מועצת צירי העמלים המחוזית של "המחוז היהודי האוטונומי". גם בעבר שימש הוא בטאון של אותם הארגונים, בדומה לעתון המחוזי האידי[95]. מן הראוי לציין, שבגליונות העתון מ־30 בספטמבר 1932 עד 23 בפברואר 1934, שהיו לנגד עינינו, היתה מודפסת הסיסמה בראש העתון "פועלי כל הארצות התאחדו" ברוסית וביידיש. מסתבר, שהיא התנוססה בראש העתון מעצם הופעתו. ב־23 בפברואר 1934 התחלף גם העורך האחראי: במקום ה. קאזאקביץ' וס. קאר־לינסקי, שכיהנו בתפקיד זה לסירוגין, בא ג. בליאקוב, שהוחלף בנובמבר 1934 על־ידי ל. שווייששטיין. האחרון המשיך בתפקיד זה בשנים 1935, 1936 ובהתחלת 1937. מסתבר, שבשעת ה"טיהור" באותו פרק־זמן הושעה מתפקידו. עכשיו עורך העתון הוא פיודור קוליקוב, המכהן בתפקיד זה שנים רבות[96]. סגניו הם יעקב גורביץ' ונחום פרידמאן.

"פאַרפאַסט"

בסוף 1935 דובר רבות על הפיכת בירוביג'אן למרכז תרבותי של יהדות ברית־המועצות, ובקשר לכך הועלתה ההצעה להוציא לאור במחוז כתב־עת ברמה הגונה, שישמש בימה ספרותית־פובליציסטית יהודית מרכזית במדינה זו. ביצועו של רעיון זה נתקל בקשיים מרובים, שכן בימים ההם לא היה בבירוביג'אן בית־דפוס ראוי לשמו ולא כוחות ספרותיים ופובליציסטיים מספיקים, ואף האיש, שעליו עמדו להטיל את עריכתו של כתב־עת זה ושהת־אים לכך יותר מכל סופרי בירוביג'אן, הוא הנך קאזאקביץ', נפטר בינתיים. ב־26 ביוני 1936[97] "אושרה להדפסה" (подписано к печати) החוברת הראשונה של כתב־העת, שניתן לו השם הסמלי "פאַרפאַסט"—התואר, שצורף תכופות לבירוביג'אן, הואיל והיא, כחלק מן המזרח הרחוק הסובייטי, נועדה

העתון האידי — 23 רובל ו־40 קופייקות בלבד. ראה: ב"ש מיום 28 בנובמבר 1958. העתון האידי יוצא ב־2 עמודים ו־3 פעמים בשבוע, ואילו הרוסי ב־4 עמודים ובכל יום.

94 ראה עמ' 324.

95 ראה עמ' 323—324.

96 קוליקוב היה העורך, כפי שידוע לנו מהגליונות שהיו לנגד עינינו, כבר בשנת 1956.

97 היתה כוונה להוציא את כתב־העת, החל ביאנואר 1936, בעריכתו של הנך קאזא־קביץ'. חברי ועד־המערכת המיועדים היו: ד. ברגלסון, י. שווארצבורד, ל. שווייששטיין, מ. ביינפסט. כמזכיר נקבע ב. אוליבסקי. ראה טריבונה 1935, חוב' 12.

לשמש עמדה קדמית נגד התוקפנות היאפאנית באזור זה. הבטאון הוגדר כ"כתב־עת ספרותי־אמנותי ומדיני־חברתי של המחוז היהודי האוטונומי" וכמ־קום־מושבו צוינה בשער החוברת העיר בירוביג'אן. לאמתו של דבר, הוצא כתב־העת בשנים 1936—1938[98] על ידי הוצאת "עמעס" במוסקבה ונדפס בבית־דפוסה. עם הפעלתו של בית־הדפוס החדש של הוועד הפועל המחוזי בעיר בירוביג'אן — נמסרה לו הדפסת הבטאון.

בשנים 1936—1938 צוין על השער של כתב־העת, שהוא תלת־חדשי, אך למעשה הופיעו ב־1936 שתי חוברות, ב־1937 — 3 וב־1938 — 2. בחוברת 2—3 לשנת 1940 צוין, שכתב־העת הוא דו־חדשי. החוברת 4—5 לשנה זו, ש"אוש־רה להדפסה" ב־25 באוקטובר 1940, היא, כנראה, החוברת האחרונה של כתב־עת זה.

בשנים 1936—1938 יצא "פאַרפאַסט" בחוברות בנות למעלה ממאתיים עמודים, ואילו החוברת 2—3 לשנת 1940 היא בת 140 עמוד, והחוברת 4—5 של אותה שנה — בת 158. בשלוש השנים הראשונות צוין בחוברות, שתפוצת כתב־העת היא 3,000 עותקים, בעוד שב־1940 — 1,500 בלבד. מחירו של כתב־העת היה 3 רובל החוברת.

עורכי "פאַרפאַסט" התחלפו תכופות. עורך שתי החוברות הראשונות, שיצאו ב־1936, היה י. שווארצבורד וממלא מקומו — ש. קליטניק. כן נמנו עם חברי־המערכת: ב. אוליבסקי, ד. ברגלסון, ש. דימאנשטיין, מ. ליטבאקוב וי. ראבין[99]. בחוברת 2(4) לשנת 1937 רשום ש. קליטניק, כעורך אחראי, וב. אוליבסקי, כמזכיר אחראי; לא פורשו שמותיהם של שאר חברי המערכת. בחוברת 1(6) לשנת 1938 צוינו ב. קראסנוב, כעורך אחראי, וב. אוליבסקי, כמזכיר אחראי. עורכה של החוברת 2(7) לשנת 1938 היה ל. אטין. ב־1940 נרשם, שכתב־העת נערך על־ידי ועד־מערכת, ללא ציון שמות חבריו.

בתקופת קיומו של ה"פאַרפאַסט" נתפרסם בו חומר עשיר ורב־גוני, פרי־עטם של סופרי יידיש הסובייטיים במוסקבה ובמרכזים יהודיים אחרים, כגון דוד ברגלסון, איציק פפר, פרץ מארקיש, יחזקאל דוברושין ואחרים וכן סופרי בירוביג'אן, כגון: עמנואל קאזאקביץ', הירש דובין, בוזי אוליבסקי, בוזי מילר ואחרים. נדפסו בו דברי פרוזה ושירה ומאמרים פובליציסטיים על נושאים כלליים ובירוביג'אניים. ש. דימאנשטיין כתב כמה מאמרים, שבהם נגע בתולדות ההתיישבות בבירוביג'אן וגילה טפח וכיסה טפחיים[100]. א. בראכמאן

98 לא היו בידינו חוברות מ־1939, כן לא ידוע לנו היכן נדפסו.
99 השווה עם הרכב המערכת המיועדת. ראה הערה 97.
100 ראה ציטוטים ממאמרים אלה בעמ' 43—44, 52.

דן על פתרון "בעיית היהודים" על־ידי מפלגת הבולשביקים. ב"פאַרפאַסט" נתפרסמו גם מאמרים היסטוריים על התקופה שלפני המהפיכה, כגון מאמרו של א. מרגוליס על השתתפות ההמונים היהודיים במלחמה נגד משטר הצאר ומאמרו של ט. הייליקמאן על "הרקרוּצ'ינה". בחוברת 2(7) לשנת 1938 נדפס שירו של אברהם גולדפאדן "דער מארש פון משיח'ן, דעם פאלשן פוּן תימן", ובחוברת 2 לשנת 1936 מאמר בן 22 עמודים של פסח נוביק, מעורכי ה"מאַרגן־פרייהייט" הניו־יורקי, בשם "פאלעסטינע" — על מאורעות 1936 בארץ־ישראל. כן נתפרסמו ב"פאַרפאַסט" דברי־ביקורת על חיבורים ספרות־תיים. בכמה חוברות הופיעה גם כרוניקה תמציתית על המתרחש בחיים התרבותיים במחוז. הפרופ' ב. ברוק, האגרונום י. קאמנצקי, א. קאנטורוביץ' ואחרים פרסמו מאמרים על אוצרות הטבע ובעיות החקלאות של בירוביג'אן. ב־1940 נתפרסמו בכתב־העת שירים של המשוררים היהודיים מהשטחים שנס־פחו לברית־המועצות מפולין, כגון לייזר וולף, משה שימל ויעקב שודריך. מוציאי כתב־העת השתדלו להעמידו על רמה גאותה ולשַוות לו צורה נאה, כנראה משום שהיה מיועד בעיקר לצרכי־חוץ ולא בשביל הקורא הבירובי־ג'אני[101].

"בירַאבידזשאן"

לאחר המלחמה, חלה, כאמור, התעוררות גדולה ב"מחוז היהודי האוטונומי" וסביבו, ובעקבותיה הוחלט לחדש כאן את הוצאתו של כתב־העת הספרותי־פובליציסטי בצורת רבעון[102].

לכתב־העת ניתן השם "בירַאבידזשאן", והוא הוגדר כ"אלמאנאך ספרותי־אמנותי וחברתי־מדיני של המחוז היהודי האוטונומי". מן הראוי לציין, שהיה זה הקובץ הספרותי היהודי הראשון, שהופיע בברית־המועצות לאחר המלחמה. כעבור זמן־מה יצאו קבצים במוסקבה ובקיוב.

מכתב־עת זה יצאו 3 חוברות. הראשונה היתה כפולה, ומספרה צוין 1—2. על השער נרשמה השנה 1946[103]. החוברת השנייה, שמספרה 3, "אושרה

101 מבחינה זו אפייני הוא מכתבו של ב. רויטווייג, מקוראי ה"בירעבידזשאנער שטערן", שבו נאמר בין השאר: "העמלים של המחוז שלנו קראו רק על כתב־העת אך לא אותו. כך עברו שלושה חודשים ועדיין אין רואים במחוז את כתב־העת של המחוז היהודי האוטונומי. מתי אפוא נקבל סוף סוף את החוברת הראשונה של פאַרפאַסט" (ב"ש מיום 17 בספטמבר 1936).

102 איינקייט מיום 30 באוקטובר 1948.

103 נראה לנו, שהחוברת הראשונה הופיעה בתחילת 1947, שכן הידיעה עליה פורסמה באייניקייט רק ב־6 במארס 1947. לא צוין בחוברת אימתי "אושרה לדפוס", כפי שנהוג בפרסומים, המופיעים בברית־המועצות.

להדפסה" ב־23 בדצמבר 1947, ועל השער נרשמה שנת־ההוצאה — 1947. החוברת השלישית 1 (4) "אושרה להדפסה" ב־15 ביוני 1948. חוברת זו שהיא, כנראה, האחרונה, הופיעה כ"בטאון איגוד הסופרים הסובייטיים של המחוז היהודי האוטונומי".

החוברת 1—2 מחזיקה 142 עמודים, החוברת 3 — 126, והחוברת 1(4) — 82 בלבד. שתי החוברות הראשונות יצאו במהדורה של 5,000 עותקים, ואילו האחרונה — 1 (4) — של 3,000.

כל החוברות נערכו ונדפסו בבירוביג'אן והוצאו על־ידי "ההוצאה־לאור המחוזית". העורך האחראי של החוברת 1—2 היה נ. פרידמאן ועם חברי־המערכת נמנו: ז. ברוכין, ח. הלפאנד, נ. זוברניק, ב. מילר, י. אמיוט, נ. צירקל וה. ראבינקוב. למערכת של החוברת 3 צורף המשורר ח. מאלטינסקי, שבינתיים השתקע בבירוביג'אן. בחוברת 1 (4) מופיעה המערכת בהרכב מצומצם, היינו: ח. מאלטינסקי, כעורך אחראי, ב. מילר, י. אמיוט, נ. פרידמאן וה. ראבינקוב.

תכנו של האלמאנאך היה פחות רב־גוני מזה של ה"פאַרפאַסט". כמאמר ראשי בחוברת 1—2 שימש תרגום נאומו של ז'דאנוב על כתבי־העת "זבזדה" (Звезда) ו"לנינגראד" (Ленинград), שנועד לשמש מורה־דרך לכל כתבי־העת הסובייטיים. כשני שלישים של הקובץ הראשון תופס סיפורו של ב. מילר "ביראַבידזשאן", ואילו שאר המקום הוקדש לנובילה של ה. דובין, לשירים של י. אמיוט ואי. ברונפמאן, למאמר של ה. ראבינקוב על גולדפאדן, לסקירה של ה. בוידר על 70 שנה של התיאטרון היהודי ולתיאור המוסדות התרבותיים במחוז. בחוברת 3 נדפסו: מחזהו של ב. מילר "ער איז פון ביראַבידזשאן", שהוצג בתיאטרון המקומי; סיפורים של י. פאליקמאן, ס. בורז'ס וה. ראבינקוב; שירים של י. פפר, ד. הופשטיין, ח. מאלטינסקי, י. אמיוט י. קרלר ואי. ברונפמאן; רשימה של ליובה ואסרמאן; וזכרונות של ב. סלוצקי על מנדלי. בחוברת 1 (4) נדפסו: קטע מרומאן של ח. מלמוד; שתי נובילות של ה. פוליאנקר; פואימה של ח. מאלטינסקי על יוסף בומאגין; שירים של י. פפר, י. אמיוט, ה. מאנצקי, אי. ברונפמאן, ל. ואסרמאן, א. פלאטנר ומ. ריאנט; שני מאמרים לזכרו של השחקן הדגול שלמה מיכאלס; ביקורת וביבליוגראפיה. כן ניתנה באלמאנאך כרוניקה קצרה על המתרחש במחוז.

"ביראַבידזשאן" לא הגיע לרמתו הספרותית של "פאַרפאַסט" וגם צורתו החיצונית היתה יותר צנועה, אך, בהבדל מזה האחרון, היה הוא כתב־עת בירוביג'אני, הן מבחינת מקום־הוצאתו והן משום שרוב המשתתפים בו היו סופרי בירוביג'אן.

ב"טיהור", שהתחיל בסוף 1948, נאסרו רוב משתתפיו של האלמאנאך. הופעתו הופסקה ולא חודשה עד היום, אם כי כמה מסופריו גרים עכשיו בבירוביג'אן.

סיכום

בשם "בירוביג'אן" מכונה עכשיו באורח רשמי רק העיר הראשית של "המחוז היהודי האוטונומי", ואילו בשימוש המקובל והבלתי־רשמי מציין הוא את כל הטריטוריה, שעליה משתרע המחוז.

בירוביג'אן נמצאת בחלק הדרומי של המזרח הרחוק הסובייטי, בגדה השמאלית של הנהר אמור, על הגבול המדיני המזרחי של ברית־המועצות. לאורך האמור גובלת בירוביג'אן בדרום ובמערב במאנג'וריה (סין העממית). שטחה הוא 36,000 ק"מ², ואילו אוכלוסיתה מגיעה, לפי המפקד של 1959, ל־163,000 נפש בקירוב, והיא מורכבת מרוסים, אוקראינים, יהודים, בילורוסים, מורדבינים ובני לאומים אחרים, בכללם מספר קטן של ילידי המקום משבטי הגולדים והטונגוסים. בתחילת ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן היוו הקוריאנים כ־10% מאוכלוסיתה, אך הם הורחקו ממנה בקשר למצב המתוח, ששרר במיוחד בשנות השלושים האחרונות, בין ברית־המועצות ליאפאן במזרח הרחוק. צפיפות האוכלוסיה בבירוביג'אן היא עכשיו 4.5 איש, בממוצע, לק"מ², אך היא לא הגיעה ל־1 בשנת 1928, שבה הוקצתה הטריטוריה להתיישבות יהודית.

אקלים בירוביג'אן מושפע מרוחות המונסונים השולטות באזור זה ומההרים המקיפים אותה ממערב ומצפון. הבדלים באקלים קיימים בין שני החלקים, שמהם מורכב, בדרך כלל, האזור — ההררי והמישורי: בראשון הטמפראטורות הממוצעות נמוכות יותר, המשקעים רבים יותר ותקופת הצמיחה קצרה יותר מאשר בשני. תנאי האקלים במחוז הולכים ומשתפרים בכיוון מהצפון לדרום. התנאים הנוחים ביותר הם ברצועת הנהר אמור.

החורף בבירוביג'אן קר, יבש עם קצת שלג — דבר, המקשה על הובלת העצים מן היערות — אך לעומת־זאת עם ימי שמש רבים ורוחות מועטות, באופן שלא קשה ביותר להתגבר על הכפור. עונת־האביב היא, בדרך כלל, נוחה, ולעתים היא יבשה יתר על המידה, עם אפשרות של קרה לפנות בוקר. הקיץ היא העונה הקשה ביותר באזור, שכן חמה היא וגשומה (70%—85% מכל המשקעים השנתיים יורדים בעונה זו), ועובדה זו מכבידה מאוד על הכנת־השחת ועל קציר התבואות. הסתיו הוא על־פי־רוב עונה נוחה עם ימים בהירים ויבשים. חלוקת המשקעים הבלתי־נוחה והבלתי־שווה בין העונות

השונות היא אחת התופעות השליליות באקלימו של אזור זה. פגע רע, שנתקללה בו בירוביג'אן, הוא ה"גנוס" — שם מקומי כולל ליתושים, זבובו־נים וחרקים מוצצי־דם אחרים — המציק לאדם ולבהמה כאחד והגורם בדרך זו נזק רב למשק. האמצעי היעיל ביותר למלחמה בו הוא יישוב האזור ועיבוד שטחיו.

בירוביג'אן עשירה בנהרות, נחלים ואגמים שופעי־דגה, ורשתה ההידרו־גראפית משולבת במערכת־האמור. רוב שטחה מורכב מקרקעות כבדות מטיפוס הפודזול עם עודף רטיבות. חלק ניכר ממנה הוא אדמת־ביצות, וכשליש מכוסה יערות. בירוביג'אן עשירה במחצבים, אך לרובם אין עדיין ערך מסחרי, והם מהווים עושר פוטנציאלי בלבד, פרט לעפרות־הבדיל, המשמ־שות בסיס למפעל מטאלורגי גדול. הצמחייה ועולם־החי של בירוביג'אן הם עשירים ורב־גוניים, ומיוצגים בהם צמחים ובעלי־חיים מאזורים אקלימיים שונים. מצמחיית התרבות מגדלים בה דגנים (חיטה, שיבולת־שועל, תירס, אורז), קטניות (סויה ואחרים), תפוחי־אדמה, ירקות וכו'.

בבירוביג'אן קיימות שתי דרכי־תחבורה חשובות: א. מסילת־הברזל ה־טראנס־סיבירית, המקשרת את מוסקבה עם ולאדיבוסטוק על הים היאפאני והחוצה את המחוז לכל רחבו, ממערב למזרח, בחלקו הצפוני; ב. הנהר אמור, המקיף את המחוז משלושה עברים (מערב, דרום ומזרח) והמחבר אותו ממזרח, דרך חאבארובסק, עם הנמל ניקולאייבסק על האמור, וממערב — עם העיר בלאגובשצ'נסק. לכאורה נדמה — אם נביא בחשבון עובדות אלו — שדרכי־התחבורה בבירוביג'אן היו מצוינות כבר בשעת הקצאתו של האזור להתיישבות יהודית; אך, לאמתו של דבר, היה המצב בתחום זה גרוע ביותר, הואיל ובפנים האזור — היינו, בין שתי הדרכים הנ"ל — השתרע שטח גדול, ללא דרך ושביל, ובו מקומות, שמעולם לא דרכה בהם רגל־אנוש. במרוצת־הזמן השתפר המצב: הונחו מסילות־ברזל חדשות — שלוחות של מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית, מדרום ומצפון לה; נסללו כבישים פנימיים; והות־קנה תחבורה אווירית.

מבחינה אדמיניסטראטיבית מהווה עכשיו בירוביג'אן "מחוז אוטונומי", המסונף לחבל חאבארובסק. הוא מחולק ל־5 נפות ויש בו 2 ערים בלבד ו־12 יישובים עירוניים. שמו רשום בחוקה הסובייטית (בסעיף 22) בין שאר המחוזות האוטונומיים של ר.ס.פ.ס.ר.

התכנית להקצות את בירוביג'אן להתיישבות יהודית עלתה על הפרק בתחילת 1927, והיא היתה אותה שעה חוליה קטנה בלבד בתכנית מקיפה של השלטונות הסובייטיים לאכלס, לפתח באופן משקי ולחזק באופן בטחוני את המזרח הרחוק הסובייטי וליצור בו עמדה סובייטית קדמית נגד השאי־

פות של יאפאן באזור זה. ההתיישבות היהודית נראתה לממשלה אמצעי יעיל ביותר לפיתוחו של החבל כולו — אמצעי יותר מאשר מטרה בפני עצמה. מסתבר, שהשלטונות יצאו מכלל הנחה, שהודות לצירופו של הגורם היהודי לתכנית בירוביג'אן יזכו באהדתם המוסרית ובתמיכתם החמרית של יהודי חוץ־לארץ. כן יש להניח, שהרצון להסיח את דעת יהודי ברית־המועצות מהציונות וארץ־ישראל השפיע, במידה מסוימת, בעיקר בחוגי ה"יבסקציה", על קבלת ההחלטה בעניין יישובה של בירוביג'אן על־ידי יהודים. עם זאת אין להתעלם מן העובדה, שכמה מיוזמיה ומבצעיה של התכנית חתרו ברצינות ליצירת חטיבה ממלכתית יהודית סובייטית בבירוביג'אן וחשבו בכנות לפתור באמצעותה בעת ובעונה אחת גם את הבעיה הכלכלית החמורה של יהודי ברית־המועצות, שחלק ניכר מהם עדיין לא השתלב בימים ההם במשק הסובייטי החדש.

הצעד הרשמי הראשון, שאפשר בעצם את העלאתו של עניין בירוביג'אן על הפרק, היא שיגורה של משלחת מדעית, מטעם ה"קומזט", בקיץ 1927, לאזור בירוביג'אן לשם חקירת האפשרויות להתיישבות חקלאית יהודית בו. המשלחת הגיעה למסקנה הכללית, שהאזור מתאים למטרה זו. לאחר אישורה של התכנית על־ידי ה"קומזט" וה"אוזט" ולאחר פעולת־הסברה מקיפה עליה באסיפות־עם רבות — היא נתקבלה על־ידי ועד־ההגירה של ברית־המועצות והוגשה לנשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות, שאישר אותה בהחלטתו מיום 28 במארס 1928. החלטה זו היוותה את הבסיס החוקי לפתיחת העבודה ההתיישבותית היהודית באזור; ובהסתמך עליה הוקצה אזור בירוביג'אן להתיישבות יהודית רצופה. בסעיף 5 של ההחלטה נקבע, שאם תושגנה תוצאות חיוביות במפעל ההתיישבות היהודית באזור — תובא בחשבון האפשרות להקים בו יחידה אדמיניסטראטיבית־טריטוריאלית יהודית־לאומית.

תכנית־בירוביג'אן נתקלה בהתנגדות גלויה, חריפה ועקיבה מצד חלק מעסקני ה"קומזט" וה"אוזט" ובהתנגדות סמויה־למחצה — מצד אחרים. עמדה זו היתה, בעיקרה, פרי התמיכה במפעל ההתיישבות היהודית בצפון קרים וסביבותיה, תוך תקווה לייסד כאן רפובליקה יהודית סובייטית. השאלה, איזו טריטוריה עדיפה להתיישבות יהודית, אם קרים או בירוביג'אן, שימשה נושא לוויכוחים ממושכים. בכינוס השני של ה"אוזט", שנערך בדצמבר 1930, הוחלט, שיש לתמוך במידה שווה בהתיישבות בשתי הטריטוריות הנ"ל; ואולם החל ב־1932 ניתנה עדיפות לתכנית בירוביג'אן, שהעמידה בצל כל תכנית אחרת של התיישבות יהודית בברית־המועצות.

ב־7 במאי 1934 פורסמה החלטתה של נשיאות הוועד הפועל המרכזי של

ברית־המועצות על הפיכתה של ה"נפה הבירוביג'אנית", שהוקמה ב־1930 בשטח בירוביג'אן, ל"מחוז יהודי אוטונומי". החלטה זו לא היתה תוצאה ישירה של הישגי ההתיישבות היהודית באזור ולא של גודל האוכלוסיה היהודית בו, שהיתה בעצם במיעוט; אלא צעד פוליטי־תעמולתי מובהק, שכוונתו היתה להמריץ את ביצועה של תכנית בירוביג'אן, שהתנהל עד כה בעצלתיים, ולזכות עם זאת באהדתה של דעת־הקהל בחוץ־לארץ. בדצמבר 1934 נערך כינוס־המועצות הראשון של "המחוז היהודי האוטונומי", שבראשו הועמדו יהודים וננקטו כל האמצעים כדי לשוות לו צביון יהודי, לפי המת־כונת הסובייטית. עידוד רב לכך ניתן על־ידי ביקורו של היהודי ל. מ. כאגאנוביץ' — מראשי השלטון הסובייטי בימים ההם — בבירוביג'אן ב־9 בפברואר 1936. הוא נאם כאן נאום פרוגראמאתי, ששימש במשך זמן מורה־דרך למנהלי־המחוז, שבו הוטעם הצורך בהחשת ריכוזם של המוני יהודים עמלים במחוז ובהגדלת השכבה של החקלאים היהודיים בו. כמו־כן עמד כאגאנוביץ' על כך, ששומה על בירוביג'אן להפך למרכז התרבות היהודית הפרוליטארית בברית־המועצות, ולתכלית זו יש לפתח את לשון־היידיש. ב־29 באוגוסט 1936 קיבלה נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות החלטה "על בניינו הסובייטי, המשקי והתרבותי של המחוז היהודי האוטו־נומי", שבה קבע מוסד סובייטי גבוה זה, שהפיכת "הנפה הבירוביג'אנית" למחוז יהודי אוטונומי הצדיקה את עצמה בשלימותה וכי "זו הפעם הראשונה בקורות העם היהודי התגשם רצונו העז להקים מולדת ולטפח ממלכתיות לאומית משלו". אולם התפתחות ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן שותקה עד מהרה בעקבות ה"טיהור" הנרחב, שבוצע כאן החל בסוף 1936, במסגרת ה"טיהור" הכללי בברית־המועצות ("יז'ובשצ'ינה"), וכן בעקבות החיסול ב־1938 של המוסדות המיוחדים, שטיפלו בהתיישבות היהודית בברית־המועצות, שהם ה"קומזט" וה"אוזט". המוסדות הכלליים, לרבות מדור־ההגירה של הקומיסאריון העממי לענייני פנים (נ.ק.ו.ד.), שלהם נמסר הטיפול במפעל, לא היו יעילים בתחום זה.

בשנים 1939—1940, עם סיפוחם לברית־המועצות של שטחים מפולין ורו־מניה ושל הרפובליקות הבאלטיות בשלימותן, שבהם התרכזה אוכלוסיה יהודית ניכרת, התחילה להתגבש תכנית להרחבת ההתיישבות היהודית בבי־רוביג'אן על חשבון אוכלוסיה זו, אבל התפרצות המלחמה הגרמנית־רוסית סיכלה תכנית זו.

בקשר להכרזת תכנית־החומש הראשונה לאחר המלחמה (1946—1950) נתקבלה ב־26 ביאנואר 1946 החלטה על־ידי מועצת הקומיסארים של ר.ס.פ.ס.ר. וכן פורסם צו ב־27 ביאנואר 1946 על־ידי מועצת הקומיסארים

של ברית־המועצות על פיתוח "המחוז היהודי האוטונומי"; וצעדים אלה שימשו אות לחידושה של תכנית בירוביג'אן. ההגירה היהודית החדשה לכאן נועדה לפתור את בעייתו העיקרית של האזור, שהיתה המחסור במתיישבים, וכן את בעיית הפליטים היהודיים, שחזרו, עם שחרור השטחים שנכבשו בידי הגרמנים, למקומות־מגוריהם, בהם מצאו הרס, למדו על אבדן יקיריהם, ובהרבה מקרים נתקלו ביחס עוין, גלוי או סמוי־למחצה, מצד תושבי המקום הלא־יהודיים. הידיעות מזמן זה על חידושה של תכנית־בירוביג'אן היו מלוות בכל הסיסמות, שדיברו ללבו של היהודי, כגון: "מחוז יהודי אוטונומי", "ממלכתיות יהודית סובייטית", "מדיניות לאומית של לנין וסטאלין" וכו'. המהגרים החדשים, שעמם נמנו מומחים בשטחים שונים, אנשי־רוח ואנשי־משק בעלי נסיון, תרמו רבות לפיתוחו של המחוז; ונראה היה, שרעיון "המחוז היהודי האוטונומי" הולך ומתגשם. ואכן בשנים הראשונות לאחר המלחמה, כשעדיין לא הגלידו פצעיה של יהדות ברית־המועצות לרגל השואה, היו רבים בתוכה מוכנים, מבחינה נפשית, להקים לעצמם מולדת על גדות הבירה והאמור. כן יש להביא בחשבון את העובדה, שלאחר תבוסתה של יאפאן במלחמה חוסלה לגמרי סכנת פלישתה לאזור. אך מצב זה לא האריך ימים. מחמת הקו האנטי־יהודי המובהק, שהושלט בברית־המועצות בשנותיו האחרונות של סטאלין, נפתח בבירוביג'אן בסוף 1948 מסע־"טיהור" נרחב, שבו הודחו מכהונותיהם מנהיגי המחוז, נאסרו ונשפטו הסופרים היהודיים וכו'. בהבדל מה"טיהור" של שנות 1936—1938, שבו חוסלו אנשים בלבד, היה מכוון ה"טיהור" החדש גם נגד המוסדות היהודיים.

לאחר "טיהור" זה נותק הקשר בין בירוביג'אן והעולם החיצוני, ובעיית ההתיישבות היהודית בה לא נזכרה עוד. העניין נשכח כמעט לגמרי ונחשב בעיני רבים כאפיזודה חולפת. הוא עלה שוב לכותרות הראשיות של העתונות בשנת 1958, שבה חזרו ונשנו השמועות על הכוונה לחדש בקרוב את ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן, ואם יהא צורך — אפילו בדרכי־כפייה. אמנם העניין הוכחש על־ידי א. מיקויאן, סגנו של ראש ממשלת ברית־המועצות, בתקופת שהותו בארצות־הברית.

תכנית בירוביג'אן עוררה בשעתה הד נרחב בתפוצות־ישראל. היא שימשה נושא לוויכוחים חריפים בין אוהדים נלהבים, מצד אחד, ומתנגדים עזים מצד שני. התנועה הציונית, כמעט על כל מפלגותיה, התנגדה לתכנית זו; ואילו הארגונים היהודיים הגדולים, כגון ה"אגרוג'וינט", ה"יק"א" וה"ארט־פארבאנד", שהשתתפו באופן פעיל בביצוע ההתיישבות היהודית בברית־המועצות, נקטו, בדרך כלל, עמדה נייטראלית לתכנית, היינו, לא יצאו נגדה בגלוי, אך גם לא תמכו בה. פרט ל"אורט" שהגיש, החל ב־1932, עזרה

מוגבלת, לפיתוח התעשייה והמלאכה בבירוביג׳אן. בהרבה ארצות היו קיימים אירגונים ידידותיים לחברת ה״אוזט״ הסובייטית, שחבריהם היו בעיקר קומוניסטים ואוהדיהם והם תמכו בתכנית בירוביג׳אן, ללא כל הסתייגות. לארגונים אלה היו, בדרך כלל, השפעה ואמצעים מועטים, והם עסקו בעיקר בעבודה תעמולתית. הגדולים שבהם, שהם ״איקאר״ ו״אמביג׳אן״ מארצות הברית, הגישו גם עזרה חמרית להתיישבות בבירוביג׳אן.

רישום המועמדים להגירה לבירוביג׳אן התחיל לפני התקבלות ההחלטה של הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות מיום 28 במארס 1928 על מסירת האזור ל״קומזט״ לשם יישובו על־ידי יהודים. עובדה זו משמשת אישור להנחה, שההכרעה בעניין תכנית בירוביג׳אן נפלה לפני שנתקבלה ההחלטה הנ״ל, ששימשה רק גושפנקה רשמית לדבר.

בשלב הראשון של ההגירה לבירוביג׳אן הודגש, שהיא מיועדת בראש וראשונה ליהודים, שאין באפשרותם לעסוק בעבודה פרודוקטיבית במקומות מגוריהם: ״מנושלים״, אנשים ללא משלחי־יד מוגדרים, סוחרים זעירים, בעלי־מלאכה, שאין להם חומר גלם לעבודתם, פועלים מובטלים וכדומה. לאחר כמה שנים חל שינוי בעמדתם של השלטונות בעניין זה, ובהתאם לכך נקבע, שמטרת המפעל היא גיוסם של מהגרים לשם בניינה ופיתוחה של בירוביג׳אן ולא לשם סידורם בעבודה של אנשים נזקקים כנ״ל. הודות לשינוי זה התגברה גם ההגירה הלא־יהודית לאזור.

ההגירה היהודית לבירוביג׳אן התחילה באפריל 1928; נמשכה בקצב משתנה עד התפרצות המלחמה; הופסקה לגמרי בתקופת־המלחמה; חודשה לאחריה ונמשכה עד סוף 1948. ההגירה בשנים שלאחר המלחמה התנהלה בעיקרה באופן מאורגן ברכבות מיוחדות (״אשלונים״), שהגיעו מוויניצה, דרום־אוקראינה וקרים. בשנים 1928—1948 הגיעו לבירוביג׳אן פחות מ־50,000 מהגרים יהודיים. בד בבד עם ההגירה היתה עזיבה מתמדת, אם לשם שיבה למקומות־המוצא, או לשם היאחזות בערי המזרח הרחוק הסובייטי. בשנים 1931—1936 באו לבירוביג׳אן כ־1,400 מהגרים מארצות רבות מחוץ לברית־המועצות. חלק ניכר מהם לא נקלט וחזר למקומות מוצאו, או השתקע במקומות אחרים בברית־המועצות. ב־1935 נחתם הסכם בין חברת ״אמביג׳אן״ והשלטונות הסובייטיים בעניין ארגונה של הגירה יהודית המונית לבירוביג׳אן מהארצות השכנות לבריה״מ. הסכם זה לא בוטל רשמית מעולם, אך גם לא קוים.

עד לטיהור של 1936—1938 לא העלימו השלטונות הסובייטיים את מספרם של היהודים בבירוביג׳אן, אך לאחר מכן נעשה הדבר סחד, שנשמר בקפדנות במשך שנים רבות. לפיכך שימש העניין נושא לניחושים ולאומדנים עד שנת 1962, שבה פורסמו תוצאות מפקד האוכלוסים של שנת 1959, הכוללים, בין

השאר, נתונים על חלוקת אוכלוסית "המחוז היהודי האוטונומי", לפי הלאומים העיקריים החיים בו. בהתאם למקור זה, גרו במחוז ב־15 ביאנואר 1959 14,269 יהודים שהיוו 8.8% מכלל האוכלוסיה.

הכספים למימונו של מפעל ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן באו ממקורות שונים, כגון: ה"קומזט", ה"אוזט", בנקים (בצורת אשראי), התקציבים המקומיים, (תחילה של "הנפה הבירוביג'אנית" ומ־1 ביאנואר 1935 ואילך של המחוז), הקצבות מתקציבי ברית־המועצות, ר.ס.פ.ס.ר. והחבל, חברות ומוסדות סובייטיים משקיים, שהקימו מפעלים בבירוביג'אן, ומארגונים בחוץ־לארץ, שתמכו בהתיישבות היהודית כאן.

תקופת־ההכנה להתיישבות היהודית בבירוביג'אן נמשכה פחות מחדשיים — היינו, פרק־זמן, שלא עמד בשום יחס למבצע העצום של יישוב ארץ כמעט שוממה על־ידי אנשים בלתי־מנוסים ובלתי־רגילים לעבודה פיסית מפרכת. עובדה אחרונה זו וכן החפזון הבלתי־מוצדק מבחינה משקית, ואף הבלתי־סביר מכל בחינה אחרת, בארגון ההגירה ב־1928, היו ללא ספק בעוכריה של ההתיישבות היהודית מעצם ראשיתה.

פעולת ההתיישבות בבירוביג'אן התנהלה בתנאים קשים ובקצב אטי ביותר, בייחוד בתחילתה. העדר, כמעט מוחלט, של דרכים פנימיות וקרקע ראויה לעיבוד; דיור בלתי־מספיק וגרוע (בזמן הראשון גרו המתיישבים באוהלים ובצריפים); תנאי־אקלים קשים; ביצות; "גנוס"; ארגון לקוי; תנאים אנטי־סאניטאריים וכו' — כל אלה גרמו סבל רב למתיישבים. במיוחד קשות היו השנים 1928, השנה הראשונה של ההתיישבות רבת־התלאות, שבה פקדו את האזור גשמי־זעף, שטפונות, "גנוס" מוגבר, מגיפת הגחלת וכו', ו־1932, שהיתה שנת גשמים עזים ושטפונות, שבה הובאו לבירוביג'אן מהגרים רבים יחסית, בלא שהיתה כל אפשרות לקלטם כראוי. אין אפוא פלא בדבר, שבשתי שנים אלו עלה שיעור העזיבה על 50%.

ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן התחילה ונתרכזה בשלבה הראשון בס־ביבת שדה־הנסיונות בבירופלד שבאזור מסילת־הברזל הטראנס־סיבירית; והיה זה בניגוד להמלצתה של משלחת ה"קומזט" משנת 1927 להאחז לראשונה באזור של רצועת־האמור, שהוא הנוח והמתאים ביותר להתיישבות בבירוביג'אן. אף עובדה זו השפיעה לרעה על מהלך ההתיישבות כאן.

תחילה התנהלה פעולת ההתיישבות החקלאית היהודית בבירוביג'אן בעיקרה על ידי קולקטיבים וקומונות קטנים, ומקצתה — על בסיס אינדיבידואלי. הקולקטיבים והקומונות אורגנו, בהתאם להמלצת ה"קומזט", עוד במקומות־מוצאם של המהגרים או בדרך לבירוביג'אן. לא היה להם בסיס יצרני ולא ערך משקי; הם היו בעלי אופי צרכני בולט, לא החזיקו מעמד זמן רב

והתפוררו בזה אחר זה. בסוף 1929 ובהתחלת 1930 — לרגל הקולקטיביזאציה הרצופה, שהתנהלה אז בכל רחבי ברית־המועצות ומחמת המצוקה הכלכלית החמורה במקום — מוזגו כל הקולקטיבים הנ"ל והמתיישבים האינדיבידואליים לשלושה קולחוזים גדולים וקומונה אחת.

ב־1930 הוחל בהקמת סובחוזים בבירוביג'אן. מנהלי ההתיישבות היו סבורים, שצורת־ארגון זו תאפשר להם לפתור את הבעיות המסובכות של ההתיישבות וכן תיצור מקומות עבודה רבים למהגרים חדשים ותסייע בקליטתם, הואיל ובסובחוזים מקבלים העובדים שכר מהיום הראשון לעבודתם. כן ראו הם בסובחוזים אמצעי לגיוס הון ואמצעים חמריים, נוסף על אלה שהושקעו בימים ההם על־ידי ה"קומזט" וה"אוזט". משנת 1931 ואילך הוקמו בבירוביג'אן תחנות טראקטורים (מ.ט.ס.), כמתכונת התחנות, שהיו קיימות בכל ברית־המועצות. ב־1935 נוסדה גם מ.ט.ס. מיוחדת במינה, "מ.ט.ס. של המהגרים", שהוטל עליה להביא בחשבון בפעולתה את התנאים הספציפיים של ההתיישבות בבירוביג'אן.

נסיון המפעל בבירוביג'אן בשנתיים הראשונות לקיומו הוכיח, שעל־ידי התיישבות חקלאית בלבד, ובעיקר בקצב האטי שלה עד כה, לא תושג עד מהרה המטרה העיקרית של תכנית בירוביג'אן, שהיא יישובו המזורז של אזור נידח זה. לפיכך הוחל ב־1929, ובמידה מוגברת ב־1930, בהקמת מפעלי חרושת ומלאכה קואופראטיביים, שתוך זמן קצר תפסו מקום נכבד בכלכלת־האזור. מ־1931 ואילך פותחה כאן גם תעשייה ממלכתית. מעתה הופנו המהגרים, במספרים גדלים והולכים, לענפי־משק אלה ולעבודות עירוניות שונות. אמנם העבודה ההתיישבותית החקלאית לא הוזנחה לגמרי, ובשנים 1933—1938 הוקמו קולחוזים חדשים, שכונו, בדרך כלל, "קולחוזים של מהגרים". אפייני הדבר, שנמנעו מן השימוש בשם "קולחוזים יהודיים". מספרם הגיע ב־1939 ל־18 עם אוכלוסיה כללית של כ־2,000 נפש, בכללם גם לא־יהודים, בעוד שמספרם הכולל של הקולחוזים בבירוביג'אן היה אז 64.

עם הקמת המחוז בסוף 1934 התחילה תקופה חדשה בהתיישבות הבירוביג'אנית. מעתה נשלחו לכאן, במידה מוגברת, מומחים, עובדים מנהליים, מפלגתיים ותרבותיים, יהודים ולא־יהודים. מעכשיו הושם הדגש על ההתיישבות העירונית. העיר בירוביג'אן הופלתה לטובה משאר המקומות, והיא הלכה וגדלה בהתמדה. למרות כל המאמצים, שהוקדשו בפיתוחו המשקי של המחוז, היו תנאי־החיים בו קשים ביותר והורגש מחסור במצרכים האלמנטריים. היו אלה, במידה ניכרת, תוצאה של ארגון לקוי.

המלחמה הפסיקה לגמרי את פעולות ההתיישבות בבירוביג'אן. משק המחוז הותאם לצרכי־הצבא ולתנאי־המלחמה. עבודת־ההתיישבות נתחדשה כאן

לאחר המלחמה עם חידוש ההגירה ובקשר לתכנית־החומש החדשה (1946—1950). בתקופה זו הוקמו במחוז כמה מפעלים תעשייתיים חשובים.

לאחר הטיהור, שנפתח בסוף 1948, לא זו בלבד שלא חלה התקדמות בתחום ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן, אלא להיפך: מחמת הפסקת ההגירה, עזיבת המחוז ומסתבר גם לרגל התנועה מהכפר לעיר פחת משקל האוכלוסיה היהודית בענף החקלאות. הקולחוזים התרוקנו מתושביהם היהודיים, ולא נותר אף קולחוז אחד במחוז, שחבריו הם יהודים בלבד. הקולחוז האחד והיחיד, שבו מהווים יהודים אחוז ניכר, יחסית, מתושביו, הוא זה שבוואלדהיים; ואולם גם בו פוחת והולך משקל האוכלוסיה היהודית. עד היום שרדו בבירוביג'אן חקלאים יהודיים, שכמה מהם מצטיינים בעבודתם, אבל בעיקר מועסקים היהודים במוסדות, בארטלים למלאכה ולחרושת ובמפעלי־תעשייה של ערי המחוז.

למרות כל הקשיים, שבהם נתקלה ההתיישבות בבירוביג'אן, והקצב האטי של התפתחותה — יכולה היא לרשום לזכותה הישגים נכבדים מיום בוא המתיישבים היהודיים אליה, שאמנם אינם עומדים ביחס מתאים להשקעות שהושקעו באזור במשך למעלה מ־35 שנות התיישבות בו. שטח העיבוד גדל מ־14,000 הקטאר ל־105,000, והדבר נעשה על אדמות־ביצות שיובשו ועל שטחים שהוכשרו לעיבוד על־ידי ברוא יערות ושיחים; רמת החקלאות, שהיתה פרימיטיבית ואכסטנסיבית לפני התחלת ההתיישבות היהודית, עלתה בהרבה: גדלה התפוקה הכללית והממוצעת; נשתפרה איכות בעלי־החיים; הונהג מיכון העבודות החקלאיות; הוקמו מפעלים של חרושת ומלאכה קואופראטיביים ושל תעשייה ממלכתית, בכללם מפעלים גדולים וחשובים, כגון המפעל המטאלורגי "חינגאנאולובו", בית־החרושת למכונות חקלאיות, בית חרושת למלט וכו'; התפתחו יישובי המחוז, ובעיקר שתי עריה בירוביג'אן ואובלוצ'יה; הורחבה רשת מסילות־הברזל ונסללו דרכים־פנימיות; הוכנס אור חשמל ליישובים; נוסדה רשת מסועפת של בתי־ספר כלליים ומקצועיים; יוצאים באופן סדיר עתונים וכר.

אמנם התמונה אינה מעודדת, שעה שאנו בודקים את ההישגים מבחינת צביונו היהודי של המחוז. מראשית ההתיישבות ועד סוף 1948, ובעיקר בשנות השלושים ובמיוחד בשנים 1935—1936, נעשה לא מעט לטיפוחו של אספקט זה. הוקמו בתי־ספר עם יידיש כלשון־ההוראה, בכללם בית־ספר תיכון מלא אחד וטכניון פדאגוגי; נעשו נסיונות להקים טכניונים "לאומיים" (קרי: יהודיים) אחרים; נוסד עתון ביידיש; הוצאו כתבי־עת בלשון זו; מ־1934 פעל תיאטרון יהודי בעיר בירוביג'אן; נתקבלה שורת החלטות במוסדות הראשיים של המחוז והחבל בענין השלטת היידיש בחיים הרשמיים והציבוריים במחוז; גדל בהתמדה מספר הספרים היהודיים בספרייה המחוזית, בכללם

ספרים רבי־ערך בתחום היודאיקה; בתחנות הרכבת ובפינות הרחובות נתלו שלטים דו־לשוניים (ברוסית וביידיש); הוגהה חותמת־דואר דו־לשונית; בעמדות־המפתח של המחוז הועמדו בעיקר יהודים, והם ייצגוהו גם כלפי חוץ וכו׳. ואולם כל ההישגים האלה — פרט לשרידים מועטים, כגון העתון ״ביראבידזשאנער שטערן״, המופיע עד היום בגודל של שני עמודים, כמעט ללא תוכן יהודי, וכמה שלטים דו־לשוניים — חוסלו לגמרי בבירוביג׳אן לאחר ה״טיהור״ הנרחב, שנפתח בסוף 1948. אמנם מבחינה אדמיניסטרא־טיבית רשמית מוסיפה בירוביג׳אן להיות ״מחוז אוטונומי״, אבל מבחינה לאומית רחוקה היא מלהיות מחוז יהודי, אפילו לפי המתכונת הסובייטית. כל החיים הרשמיים והציבוריים מתנהלים על טהרת הלשון הרוסית [1]; אין זכר לבית־ספר, תיאטרון, כתב־עת ספרותי וכו׳ ביידיש; אוסף הספרים היהודיים בספריה המחוזית חוסל בחלקו הגדול; בחנויות־הספרים אין כמעט בנמצא ספר יהודי; החיים הדתיים הם עלובים ביותר; תהליך הטמיעה הוא בעיצומו.

תכניות ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן היו תמיד בלתי־מציאותיות, ועל־כן לא בוצעו מעולם במלואן. דיינו בציון העובדה, שלפי החלטת הקו־מיסאריון העממי לחקלאות של ברית־המועצות, על סמך דין־וחשבון של משלחתה לבירוביג׳אן, היו צריכים ליישב כאן עד סוף החומש הראשון (1932) 50,000 יהודים [2], ואילו למעשה הגיעו עד סוף תקופה זו 15,650 מהגרים בלבד, ומהם נשארו במקום 7,000 בלבד. לסוף החומש השני (1937) הציבו להם השלטונות הסובייטיים מטרה להגדיל את אוכלוסית המחוז ל־300,000 איש [3]. נוכח קשיי ההגירה והקליטה הותוותה, לפי עדות קאנטו־רוביץ׳ [4], לקראת סוף החומש השלישי (1942), מטרה יותר צנועה, היינו, להגיע לאוכלוסיה כללית במחוז של 250,000—270,000 איש, מהם 150,000 יהודים. עד מה רחוקה היתה המציאות מהחזון יש ללמוד מסיכומי מפקד־האוכלוסים בבירוביג׳אן ב־1959, שלפיהם הגיעה האוכלוסיה הכללית קרוב ל־163,000 נפש בלבד, והאוכלוסיה היהודית לקרוב ל־14,300.

לסיום סקירתנו על ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן ראויות לציון הנקודות הבאות:

1 הדבר עומד בניגוד לתקנות־יסוד של ״מחוז אוטונומי״ בברית־המועצות, שבו ״פועלים המוסדות של השלטון הממלכתי, המנהל הממלכתי והמשפט בלשון הלאום המקומי״ (א.ס.ק. III, כרך 1, עמ׳ 112).

2 טריבונה 1930, חוב׳ 24—25.

3 לפי נאומו של בוצנקו, יושב־ראש הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק. ראה: אוד. סטר., עמ׳ 5.

4 ב״ש מיום 8 ביוני 1937.

א. ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן תרמה רבות להפרחת האזור. היא הניחה יסודות לתעשייה ולחרושת, סייעה להעלאת רמת החקלאות, החדירה ערכי מדע, ספרות ואמנות וכו׳; בקיצור, שימשה מנוף להפיכת אזור נידח ושומם זה לארץ מתפתחת והצדיקה במידה מסוימת את התקוות, שתלו בה השלטונות הסובייטיים, כאמצעי יעיל להשגת המטרה העיקרית, שהיא פיתוחו של המזרח הרחוק הסובייטי.

ב. מנקודת־ראות יהודית נחל מפעל בירוביג'אן כשלון חרוץ מהבחינות המדינית, התרבותית והכלכלית. אוטונומיה יהודית טריטוריאלית — בברית־המועצות אפשרית להלכה אוטונומיה טריטוריאלית בלבד — לא הושגה למעשה בבירוביג'אן, ולא כל שכן שלא הוקמה ריפובליקה יהודית סובייטית, שעליה חלמו ודיברו כמה עסקנים יהודיים וגם לא־יהודיים בברית־המועצות ומחוצה לה. המחוז לא נהפך למרכז התרבות היהודית הסובייטית, ואף לא למרכז תרבותי יהודי בעל חשיבות בפני עצמו. חקלאות יהודית לא שרדה בו כמעט, והאוכלוסיה היהודית במחוז, שהיא זעומה ביותר בהשוואה לכלל האוכלוסיה היהודית בברית־המועצות, היא ברובה עירונית ומתרכזת בחלקה הגדול בעיר בירוביג'אן. בעוד שהמחוז הולך ומתפתח, בדרך כלל, הרי חשיבותו כמחוז יהודי פוחתת והולכת. למחוז יש אולי ערך מסוים, הואיל והוא מהווה את החטיבה היהודית הרשמית היחידה בברית־המועצות, אם כי היא נעדרת כמעט כל תוכן יהודי.

ג. רבות היו הסיבות לכשלונו של המפעל ההתיישבותי היהודי בבירוביג'אן, והעיקריות שבהן הן אלו:

1. העדר עקיבות במדיניות הרשמית כלפי המפעל. שכן מה שהיה טוב ורצוי אתמול — נהפך היום לחטא פלילי או מדיני.

2. חוסר עניין אצל המוני־היהודים בברית־המועצות להאחז בבירוביג'אן, הואיל ולא ראו כל טעם לנדוד למרחקים לאזור בלתי־ידוע. אלה מהם, שהיו מעוניינים לעסוק בחקלאות, יכלו לעשות זאת ביתר קלות בקרים או באוקראינה הקרובות או במקומות מגוריהם. ומי שהשתוקק לתרבות יהודית, לפי הנוסח הסובייטי, ניתן לו לבוא על סיפוקו, בימים ההם, במרכזים היהודיים של ברית־המועצות, כגון מוסקבה, מינסק, קיוב ועוד. ובאשר לשיפור המצב הכלכלי — נפתחו אפשרויות בפני יהודי ברית־המועצות בערים הגדולות במפעלי־התעשייה, בשירות המדינה, במוסדות־המדע, בצבא וכו׳. השאיפה למלכתיות יהודית סובייטית לא היתה נחלתם של המוני־היהודים בברית־המועצות, פרט אולי לתקופת השנים הראשונות שלאחר מלחמת־העולם השנייה, כשהם היו עדיין המומים מזוועת־השואה. לא מן הנמנע הוא, שאילו עלתה תכנית בירוביג'אן על הפרק בשנות העשרים המוקדמות בזמן הקמת

מפעלי ההתיישבות היהודית באוקראינה וקרים, או במקומם, כשחלק ניכר של האוכלוסיה היהודית בברית־המועצות היה שרוי במצב כלכלי חמור, בעקבות המהפיכה, היו רבים ממנה נאחזים בבירוביג׳אן; ואולם ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן התחילה כמעט באותו פרק־זמן, שבו הוחל בביצועה של תכנית־החומש הראשונה בברית־המועצות, שהיתה זקוקה לעובדים רבים, באופן שאפשר היה ליהודים למצוא מקורות־מחיה בערי־מושבם או בקרבת־מקום אליהן. בעקבות תכנית־החומש הסתמן יחס ליבראלי יותר ל״מנושל״, לסוחר הזעיר, ובייחוד לבניהם, שמצאו את דרכם לתעשייה וללימודים. לפיכך היה מינימאלי מספרם של היהודים במדינה, שהסכימו להגר לבירוביג׳אן.

3. שני ה״טיהורים״ הנרחבים, שנערכו בבירוביג׳אן: הראשון החל בסוף 1936 והשני בסוף 1948, שהרסו כמעט לגמרי את המעט שנוצר שם כגרעין של יחידה יהודית טריטוריאלית אוטונומית. אגב, יש להטעים, שאותם ״טיהורים״ לא נגרמו על־ידי תנאי המקום, אלא באו כתוצאה מהמדיניות הכללית של ברית־המועצות — הראשון לגבי כל אוכלוסית־המדינה, ואילו השני לגבי חלקה היהודי בלבד.

לסיבות העיקריות הנ״ל יש להוסיף את הקשיים של ארץ שוממה־למחצה; פגעי־הטבע; התכנון הבלתי־מציאותי והבלתי יעיל; הארגון הלקוי והזלזול במקרים רבים מצד מנהלי המפעל במתיישבים; המצב הבטחוני הגרוע, הואיל ובמשך שנים ריחפה על האזור סכנת פלישה של היאפאנים; העדר חלוציות בקרב חלק מהמהגרים; חוסר זיקה נפשית מצד היהודי למקום, שלא היה קשור מעולם לתולדות עמו. עם זאת אין לכחד, שחלק מהמתיישבים היהודיים גילה רוח חלוצית למופת, לא נרתע בפני כל הקשיים הרבים, שהיו בדרכו, וזכה בהישגים ראויים לשבח. כאלה, למשל, היו מייסדי ואלדהיים, הקומונארים של ״איקאר״, המתיישבים הראשונים של אמורזט ואחרים.

למעלה משלושים וחמש שנים חלפו מיום התחלת ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן ועשרים ותשע מיום ההכרזה על הטריטוריה כ״מחוז יהודי אוטונומי״; ועכשיו אפשר לקבוע בוודאות, שהשם לא הצדיק את עצמו. ״המחוז היהודי האוטונומי״ אינו שונה בעצם בשום דבר מכל מחוז רגיל בברית־המועצות, אלא בכמה סימנים חיצוניים חסרי חשיבות. לפיכך נשאלת השאלה: מה טעם יש לאותו שם ומשום מה אין הופכים את ״המחוז היהודי האוטונומי״ למחוז רגיל? ניתן לשער, שהשלטונות הסובייטיים מהססים לנקוט בצעד כזה מכמה סיבות: הדבר כרוך בהכנסת שינוי בחוקת ברית־המועצות; אין זה לפי כבוד השלטונות הסובייטיים להודות בגלוי ובאורח רשמי, שמאמציהם לייסד

"מחוז יהודי אוטונומי" נכשלו סופית; חיסול המחוז עשוי לעורר תגובות שליליות נמרצות בחוץ־לארץ; קיום המחוז, אפילו בצורתו של היום, עשוי לסייע לשלטונות ברית־המועצות ביום מן הימים במדיניותם היהודית.

מתוך כל האמור ניתן להסיק, שפרשת בירוביג'אן עוד לא הגיעה לסיומה.

נספחים

ו. מסמכים

א. החלטת ה"קומזט" מיום 17 ביאנואר 1928 *

1. וועגן זיך צום אלפארבאנדישן איבערוואנדער־קאַמיטעט מיט א השתדלות צו פארפעסטיקן פארן "קאַמערד" דעם בירא־בידזשאנער ראיאן פון וויט־מזרחדיקן קאנט אין די וויטער־קומענדיקע גרענעצן: מיכיילאוואַ־סעמיאַנאוועו ראיאן און יעקאטערינא־ניקאלסקער ראיאן אין די איצטיקע אדמיניסטראטיוועו גרענעצן און א טייל פון כינגאן־ארכארער ראיאן מיטן גרענעץ פון מערב אויפן טייך כינגאן מיטן פאס צפונדיקער פון דער איזנבאן־ליניע פון דער סטאנציע אבלוטשע ביזן "ראזיעזד" אוי.

2. באאויפטראגן דעם סעקרעטאריאט אנצונעמען די נייטיקע מיטלען צו ארגאניזירן די ארבעטן אין בירא־בידזשאנער ראיאן אין לויפנדיקן יאר.

ב. החלטת ה"אוזט" מיום 6 בפברואר 1928 **

החלטה מהישיבה המאוחדת של נשיאויות הוועד המרכזי והמועצה המרכזית של ה"אוזט" בברית־המועצות וועדת־הביקורת שלו בנוכחותם של נשיאות ה"אוזט" המוסקבאי ושל שורת עסקני "אוזט" מקומיים

באשלום פון דער פאראיניקטער זיצונג פון די פרעזידיומס פון דער צענט־ראל־פארוואלטונג און צענטראל־ראט פון אלפארבאנדישן "געזערד" און פון זיין צענטראלער רעווידיר־קאמיסיע ביים דערבייזיין פון פרעזידיום פון מאסקווער "געזערד" און פון א ריי ארטיקע "געזערד"־טוער

די אינטערעסן פון די יידישע ארבעטנדיקע מאסן פאדערן, אז די יידישע ערד־איינארדענונג זאל פארקומען אויף א דורכויסיקער טעריטאריע, וויל דאס פארלייכטערט די ארגאניזירונג פון דער דאזיקער ארבעט און פאר־גרעסערט די מעגלעכקייט פון קולטור־בויונג אויף דער מוטער־שפראך.

נעמענדיק אין אכט, אז דער בירא־בידזשאנער ראיאן איז צוגעפאסט פאר א מאסווער יידישער ערד־איינארדענונג אויף א גרויסן דורכויסיקן שטח,

* מ. קאמענשטיין, ראטנמאכט, אידישע ערדאיינארדענונג און "געזערד", מאסקווע 1928, ז' 57.

** שם, עמ' 60—61.

וועלכער גיט די מעגלעכקייט צו אַרגאניזירן דאָרטן מיט דער ציַט אן אוטאָנאָמישן יידישן אדמיניסטראטיוון אייַנס, באגריסט די פארברייטערטע זיצונג פון די פרעזידיומס פון צענטראל־ראט און צענטראל־פארוואלטונג, מיטן אָנטייל פון די מיטגלידער פון דער רעווידיר־קאָמיסיע, די באשטימונג פון "קאָמעדד" וועגן פארפעסטיקן דעם בירָא־בידזשאנער ראיאָן פאר דער יידישער ערד־אײַנאָרדענונג און זאָגט ארויס די גרייטקייט פונעם "געזערד" צו נעמען אויף זיך די קומענדיקע אָפעראטיוון ארבעט אין דאָזיקן ראיאָן, צוציענדיק צו דעם די אויפמערקזאמקייט פון דער ראטן־געזעלשאפט־לעכקייט.

צו גלַיך מיטן פירן די אָפעראטיוון ארבעט אין בירָא־בידזשאנער ראיאָן און מיטן וויַטערדיקן אויספָארשן אים, דארף מען מיט דער גאנצער ענערגיע פירן וויַטער די ארבעט אין די פריערדיקע ערטער פון דער יידישער איבער־וואנדערונג און פונאנדערזעצונג (קרים, אוקראינע, וויַסרוסלאנד). סטארנ־דיק זיך צו פארטיפן און פארברייטערן די דאָזיקע ארבעט.

פאָרלייגן דעם פרעזידיום פון צ. פ. צו פאָפוליאריזירן דעם בירָא־בידזשאנער ראיאָן צווישן דער יידישער באפעלקערונג, אויפקלערנדיק אלע זיַנע פאָזיטיוון זיַטן און אויך די נעגאטיוון, אָנווייַזנדיק די מעטאָדן, ווי אזוי בייַצוקומען די מעגלעכע שווריקייטן און מניעות.

ג. החלטת נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות מיום 28 במארס 1928 *

על הצמדת האזור הבירוביג׳אני להגירה של יהודים עמלים

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ЦИК СССР О ЗАКРЕПЛЕНИИ БИРОБИДЖАНСКОГО РАЙОНА ДЛЯ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ ТРУДЯЩИХСЯ ЕВРЕЕВ

(Заседание Президиума ЦИК Союза ССР 28 марта 1928 г.)

Слушали :

О закреплении за Комитетом по земельному устройству трудящихся евреев при Президиуме Совета Национальностей ЦИК Союза ССР (КОМЗЕТ) для нужд переселения трудящихся евреев Бирско-Биджанского района Дальне-Восточного Края РСФСР.

(Вн. КОМЗЕТОМ и Всесоюзным Переселенческим Комитетом; пр. Секретариата ЦИК Союза ССР No. 41, п. 1).

* Трибуна еврейской советской общественности 1928, № 6.

Постановили:

1. Закрепить за КОМЗЕТОМ для нужд сплошного заселения трудящимися евреями свободные земли в Приамурской полосе ДВК, включающие Биро-Биджанский район, в следующих примерных границах: по реке Амуру западнее г. Хабаровска до устья реки Хинган и по реке Хинган до железнодорожной линии; далее, севернее железнодорожной полосы на восток до реки Урми и по р.р. Урми и Тунгузке, а на востоке по линии западнее г. Хабаровска.

2. Из указанной площади исключить площади землепользования старожилого и казачьего населения, а также участки, занятые переселенцами или зачисленные за ними впредь до истечения законного срока. Площади, освобождающиеся в результате землеустройства наличного населения, либо вследствие истечения законного срока для лиц, закрепивших земельные доли, но не занявших их, также передать для нужд земельного устройства трудящихся евреев.

3. Подготовленные Всеперкомом свободные доли в пределах означенного в п. 1-м района предоставить для указанных целей с 1928 г., в виду чего прекратить дальнейшее зачисление не по нарядам КОМЗЕТА земельных долей в Бирско-Биджанском районе.

4. Точные границы описанного в п. 1-м района поручить установить на месте Краевому Земельному Управлению, Районному Переселенческому Управлению и КОМЗЕТУ, результаты работ которых со всеми материалами, по рассмотрении Крайисполкомом Дальне-Восточного Края представить во Всеперком с заключением НКЗ-ема РСФСР — на утверждение.

5. При благоприятных результатах сплошного заселения означенного в п. 1-м района трудящимися евреями — иметь в виду возможность образования на территории указанного района еврейской национальной административно-территориальной единицы*.

* בקובץ יידן אין פסס"ר, מאסקווע 1935, ז' 177, צוין, שעל המסמך חתם א. יינוקידזה.

ד. החלטת הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי של המועצות

מיום 30 בספטמבר 1931 *

בעניין האמצעים לביצועו של סעיף 5 של החלטת נשיאות הוועד־הפועל המרכזי של ברית־המועצות מ־28 במארס 1928 על הקמתה של יחידה יהודית־לאומית, אדמיני־סטראטיבית־טריטוריאלית באזור הבירוביג'אני של חבל המזרח הרחוק

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ВСЕРОССИЙСКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА СОВЕТОВ

О МЕРОПРИЯТИЯХ ПО ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ П. 5 ПОСТАНОВЛЕНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦИК СОЮЗА ССР ОТ 28 МАРТА 1928 Г. ОБ ОБРАЗОВАНИИ В БИРОБИДЖАНСКОМ РАЙОНЕ, ДАЛЬНЕВОСТОЧНОГО КРАЯ, ЕВРЕЙСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЕДИНИЦЫ

1. Предложить Госплану РСФСР и Дальневосточному крайисполкому приступить немедленно с привлечением Комзета к разработке и представить не позже ноября с/г. контрольные цифры по всем отраслям хозяйственного и культурного строительства в Биробиджанском районе на 1932 и 1933 гг., ориентируясь на образование к концу 1933 г. в границах Биробиджанского района еврейской автономной административно-территориальной единицы в составе Дальневосточного края.

2. При разработке этих контрольных цифр исходить из имеющихся возможностей значительного усиления темпов хозяйственного роста района на базе развития крупных промышленных предприятий на местном сырье (железо, графит, лес, стройматериалы), кустарного производства, совхозного и колхозного строительства, соответственных дорожных и мелиоративных мероприятий, равно как особо предусмотреть мероприятия по обеспечению надлежащих темпов жилищного строительства.
   В этих контрольных цифрах запроектировать величину рабочей силы из еврейских переселенцев по отдельным отраслям народного хозяйства и необходимые мероприятия для оседания переселенцев (жилищное, культурное и прочее строительство).

3. НКЗему РСФСР, ВСНХ РСФСР и Всекопромсоюзу немедленно дать указания соответствующим хозоб'единениям

* Трибуна 1931, № 26-27.

о необходимости исходить при разработке контрольных цифр на 1932 г. из установки п. 1 настоящего постановления.

4. Предложить НКПросу РСФСР, НКЗдраву РСФСР и Дальневосточному крайисполкому принять меры к развертыванию в Биробиджанском районе с 1932 г. сети культурнопросветительных и санитарномедицинских учреждений, полностью удовлетворяющей потребности переселенцев, с учетом особенности переселения в этот район и предусмотрев для этих мероприятий соответствующие кредиты.

5. Забронировать из числа оканчивающих втузы, вузы, техникумы, совпартшколы и др. учебные заведения еврейских учащихся определенное и достаточное число работников для Биробиджанского района. Дальневосточному крайисполкому и Комзету не позднее 1 ноября с/г. определить количество потребных району кадров в 1932 г.; признать необходимым первоочередное выполнение указанной заявки в период осеннего периода с/г. Отделам кадров соответстственных наркоматов и органов принять своевременные меры к точному выполнению настоящего постановления.

6. Предоставить с 1 января 1932 г. Биробиджанскому райисполкому право упрощенного принятия в гражданство Союза ССР, согласно закона от 22 апреля 1931 г., с последующим утверждением Дальневосточного крайисполкома.

Секретарь ВЦИК

А. Киселев.

ה. החלטת נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות מיום 7 באפריל 1932 *

על־פי דין וחשבון של ה"קומזט" על עבודתו ועל תפקידיו הקרובים

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ПРЕЗИДИУМА ЦИК СОЮЗА ССР ОТ 7/IV-32 Г. ПО ДОКЛАДУ КОМЗЕТ'А О РАБОТЕ КОМИТЕТА И ЕГО ОЧЕРЕДНЫХ ЗАДАЧАХ

Заслушав доклад Комитета по земельному устройству трудящихся евреев о его работе и ближайших задачах, Президиум ЦИК Союза ССР констатирует, что благодаря мероприятиям советской власти, проводимым при содействии Комзета и советской общественности, достигнуты большие успехи в улучшении социально-экономического и культурного положения еврейских трудящихся масс: а) создана значительная еврейская колхозная прослойка в новых и старых районах еврейского заселения; б) втянуты большие кадры еврейского населения, в особенности молодежи в промышленность; в) имеются большие достижения по линии строительства и развертывания культурных учреждений для еврейских трудящихся масс.

Президиум ЦИК Союза ССР, во исполнение своего постановления об образовании в Дальне-Восточном крае национальной автономной еврейской единицы в соответствии с постановлением Президиума ВЦИК от 30 сентября 1931 года, утвержденного сессией, предлагает КОМЕЗТ'у в дальнейшей своей работе считать, что важнейшей и особо ударной задачей КОМЗЕТ'а является содействие возможно быстрому хозяйственному освоению и ускорению темпов промышленного, совхозного и колхозного строительства в Биробиджане на базе использования его крупных богатств (земли, водных ресурсов, ископаемых, лесных богатств и пр.)

В соотвтствии с этим Президиум ЦИК Союза ССР постановляет:

1. Поручить соответствующим республиканским, краевым и областным органам власти с привлечением местных комзетовских организаций, принять необходимые меры

* Трибуна 1932, № 10—11.

к организационно-хозяйственному укреплению существующих еврейских колхозов и совхозов и развитию вновь возникающих, разработав ряд практических мероприятий по: а) закреплению переселенцев в районах еврейского переселения; б) хозяйственно-культурному обслуживанию новых переселенцев в целях их хозяйственного закрепления в районах поселения.

2. Поручить Госплану Союза ССР при составлении схемы и методических указаний по разработке второй пятилетки по ДВК дать специальное указание Госплану РСФСР и крайплану ДВК о составлении особой пятилетки по Биробиджану как с учетом необходимости выделения Биробиджана как самостоятельной автономной единицы в составе ДВК и форсирования хозяйственного освоения этого района, обратив особое внимание на совхозное, колхозное и промышленное строительство в этом районе, и установить количество переселяемых в Биробиджан до конца 1933 г., исходя из необходимости переселения в этот район возможно большего количества трудящихся евреев.
Поручить Дальневосточному крайплану созвать специальное совещание по составлению второй пятилетки по Биробиджану, пригласив на это совещание представителей КОМЗЕТ'а.
Предложить Дальневосточному крайисполкому и представительству Дальвостокрайкомзет'а привлечь к разработке второй пятилетки трудящиеся массы Биробиджана.

3. Считать необходимым завершение в текущем году работ Центрожилсоюза по постройке деревообделочного комбината с отделением завода стандартных домов и работ Гипровода по составлению генерального плана мелиорации района согласно решения НКЗема Союза ССР.

4. Предложить главному геолого-разведочному управлению, в развитие производимых им изысканий в области рудных богатств Хингана, развернуть уже в текущем году эти работы с таким расчетом, чтобы можно было в течение второй пятилетки приступить к практическому разрешению проблемы создания металлургической базы для ДВК на основе хинганских руд.

5. В соответствии с принятым решением об усилении в течение второй пятилетки по ДВК всех видов транспортного строительства и связи (безрельсового, ж.д, и водного) поручить СНК Союза ССР особо предусмотреть необходимость развертывания этого строительства в размерах, обеспечивающих скорейшее развитие существующих и проектируемых с.х. и промышленных предприятий в Биробиджане.

6. Принимая во внимание наличие разнообразнейших богатейших запасов сырья и большого контингента евреев-переселенцев, могущих быть использованными в кустарном производстве, предложить кустарно-промысловой кооперации широко развернуть строительство различных кустарных производств и в первую очередь по линии создания деревообделочных промыслов, производства стройматериалов, лесохимического промысла, пищевкусового.

7. Поручить СНК Союза ССР предложить заинтересованным ведомствам направить в Биробиджан достаточное количество руководящих и технических кадров, в целях обеспечения квалифицированого руководства строительством в Биробиджане.

8. Предложить КОМЗЕТ'у установить непосредственную связь с соответствующими хозяйственными об'единениями по обеспечению их необходимой рабочей силой в пределах плана переселения еврейских трудящихся масс.

9. Отмечая, что представленная зарубежным трудящимся евреям возможность переселения в Биробиджан вызвала значительную тягу их в этот район и что опыт внедрения их дал положительные результаты, обязать КОМЗЕТ принять меры к дальнейшему вселению в Биробиджан зарубежных евреев — трудящихся необходимых квалификаций и к их хозяйственному устройству, ведя эту работу в соответствии с осуществлением планов хозяйственного и культурного строительства в Биробиджане.

10. Исходя из достигнутых успехов по водворению трудящихся евреев на землю в УССР и Крыму, считать, что основной задачей КОМЗЕТ'а в этих районах является содействие хозяйственному укреплению, в первую очередь

существующих еврейских национальных районов, а также всех уже организованных колхозов.

Секретарь ЦИК Союза ССР

А. Енукидзе

ז. החלטת הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות מיום 7 במאי 1934 *

על הפיכת הנפה הבירוביג'אנית היהודית־לאומית של חבל המזרח הרחוק למחוז יהודי אוטונומי

О ПРЕОБРАЗОВАНИИ БИРОБИДЖАНСКОГО ЕВРЕЙСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО РАЙОНА ДАЛЬНЕВОСТОЧНОГО КРАЯ В ЕВРЕЙСКУЮ АВТОНОМНУЮ ОБЛАСТЬ

ПОСТАНОВЛНИЕ
ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА СОЮЗА ССР

Рассмотрев представление Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета о преобразовании Биробиджанского еврейского национального района в Еврейскую автономную область, — Центральный Исполнительный Комитет Союза ССР постановляет:

Ходатайство удовлетворить и преобразовать Биробиджанский еврейский национальный район в Еврейскую автономную область в составе Дальневосточного края.

Председатель Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР М. Калинин.
Секретарь Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР А. Енукидзе

Москва, Кремль, 7 мая 1934 г.

* Трибуна 1934, № 5.

ז. החלטת נשיאות הועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות
מיום 29 באוגוסט 1936 *
על בניינו הסובייטי, המשקי והתרבותי של המחוז היהודי האוטונומי

О СОВЕТСКОМ, ХОЗЯЙСТВЕННОМ И КУЛЬТУРНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ ЕВРЕЙСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ПРЕЗИДИУМА ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА СОЮЗА ССР

Заслушав доклад исполкома о советском, хозяйственном и культурном строительстве Еврейской автономной области, Президиум Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР констатирует, что принятое в осуществление ленинско-сталинской национальной политики преобразование Биробиджанского района ДВК в Еврейскую автономную область целиком и полностью себя оправдало.

На протяжении многих веков угнетенный еврейский народ боролся с царским самодержавием за создание своей национальной культуры, за право получать образование, за право жить свободно. Впервые в истории еврейского народа осуществилось его горячее желание о создании своей родины, о создании своей национальной государственности. Под руководством великой партии Ленина-Сталина, при активном участии советской общественности еврейские трудовые массы развивают и укрепляют у себя советскую государственность в формах, соответствующих национально-бытовым условиям своего народа.

На основе Сталинского устава сельхозартели еврейские переселенческие колхозы и колхозники в Еврейской автономной области получили акты на вечное пользование землей. Впервые в истории еврейский труженик получает государственные акты на родном языке — государственном языке Еврейской автономной области. Имея свою государственность, землю, колхозники евреи успешно овладевают техникой социалистического земледелия, поднимают урожайность полей, организационно и хозяйственно укрепляют колхозы, поднимают производительность сельскохозяйственного труда и на деле

* Трибуна 1936, № 18.

опровергают вековую буржуазно-обывательскую ложь о невозможности для еврейского населения освоения труда в сельском хозяйстве.

Такие колхозы, как "Красный Октябрь", колхозы имени "Кирова", "Лаврентьева", имени "Смидовича" и колхоз "Икор", показывают образцы стахановской работы.

Развитие коллективных сельских хозяйств становится фактором, организующим трудящихся евреев в одну большую семью, способную строить и управлять своим государством.

Растет и крепнет промысловая кооперация, увеличившая выпуск своей продукции с 3,9 млн. руб.– в 1934 г. до 18 млн. руб. — в текущем году. Промысловая кооперация области имеет ряд промысловых артелей и предприятий, работающих с перевыполнением в несколько раз установленных норм выработки продукции. Быстрыми темпами также растет и государственная промышленность области; в ближайшие месяцы в Еврейской области вводится в эксплоатацию ряд крупных государственных предприятий.

Еврейская автономная область становится центром советской национальной еврейской культуры для всего трудящегося еврейского населения. Имеются значительные достижения в области строительства еврейских школ, техникумов и различных культурно-просветительных и бытовых учреждений, создаются национальные кадры литераторов, писателей, художников и артистов.

За последние два года еврейское население области увеличилось в три раза. Среди еврейских трудящихся масс все усиливается тяга и внимание к Еврейской автономной области; развивается стремление к переселению в Еврейскую автономную область не только среди евреев СССР, но и зарубежных.

Вместе с преданностью к великой социалистической родине — Союзу ССР — среди трудящихся евреев растет и крепнет патриотизм и любовь к своей национальной области.

В целях дальнейшего развития и укрепления Еврейской автономной области, Президиум Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР постановляет:

1. Обязать Президиум Облисполкома Еврейской автономной области:
   а) в кратчайший срок перестроить свою работу и работу советского и хозяйственного аппарата области так, чтобы в центре внимания областных органов стояло

прежде всего сельскохозяйственное переселение и коренное улучшение работы по приему, устройству и обслуживанию переселенцев, особенно евреев-колхозников;

б) решительно улучшить работу советов и их массовых органов — секций и депутатских групп, — вовлекая через них в работу советов широкие массы трудящихся и мобилизуя их на всемерное улучшение работы по устройству переселенцев; поднять квалификацию председателей сельсоветов и работников райисполкомов; создать культурные условия для работы сельсоветов и райисполкомов.

2. Предложить НКЗему Союза ССР, НКМестпрому и НКХозу РСФСР и Всеколеспромсоюзу укрепить материально-техническое и финансовое положение своих строительных организаций в Еврейской автономной области (Промстрой, Биробиджанстрой, Кустжилстрой и Переселенстрой) и обеспечить эти организации необходимыми техническими средствами и автотранспортом для того, чтобы они могли в текущем году не только закончить предусмотренное планом строительство, но и произвести лесозаготовки в обеспечение плана строительства 1937 года.

3. Предложить НКЗему Союза ССР разработать необходимые мероприятия по организации и укреплению переселенческих колхозов в Еврейской автономной области и не позднее 1 октября текущего года представить на рассмотрение СНК Союза ССР проект подготовки земельного фонда в размере не менее 100 тыс. га для организации новых переселенческих колхозов.

4. Предложить Всекопромсовету и Всеколеспромсоюзу в месячный срок разработать и внести на утверждение СНК Союза ССР план расширения промкооперации в Еврейской автономной области, учитывая необходимость широкого внедрения, начиная с 1937 года, промыслов со все растущим числом евреев кустарей не только в промкооперацию города Бирабиджана, но и районных центров и колхозов.

5. Предложить Дальне-Восточному крайисполкому усилить руководство и помощь Еврейской автономной области

по выполнению планов сельскохозяйственного, промышленного, жилищного и культурно-бытового строительства.

6. Предложить ЦИК'ам УССР, БССР, и исполкому Западной области РСФСР в соответствии с постановлением СНК Союза ССР от 27 марта 1936 года обратить в местах выхода переселенцев особое внимание на работу райисполкомов и сельсоветов по отбору и отправке трудящихся евреев в Еврейскую автономную область.

7. Предложить Централному Совету ОЗЕТ сделать центром внимания Озет-организаций помощь по отбору и отправке переселенцев в Еврейскую автономую область и подготовку кадров для области.

* *
*

Президиум Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР выражает уверенность в том, что все рабочие и колхозники Еврейской автономной области, трудящиеся евреи Советского Союза и советская общественность приложат все усилия к скорейшему разрешению задач по дальнейшему развитию и укреплению национальной советской еврейской государственности в Союзе Советских Социалистических Республик.

Председатель Центрального Исполнительного
Комитета Союза ССР М. Калинин

Секретарь Центрального Исполнительного
Комитета Союза ССР И. Акулов

Москва, Кремль, 29 августа 1936 года.

ח. מה הוקע לגנאי ב"מחוז היהודי האוטונומי"

מאת מ. ליטבאקוב *

ЧТО БЫЛО РАЗОБЛАЧЕНО В ЕВРЕЙСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ

М. Литваков

I. *Конец хавкинщины*

В руководстве Еврейской автономной области оказался отвратительный гнойник: в августе 1936 г. органами НКВД был разоблачен троцкист-националист Либерберг, занимавший тогда пост председателя облисполкома. Семь месяцев спустя на происходившем 4–6 апреля с.г. пленуме Обкома ВКП(б) Еврейской автономной области была раскрыта вопиющая по своему безобразию система руководства Обкома, насаждавшаяся и практиковавшаяся первым секретарем Обкома Хавкиным.

Существовавший в течение трех лет гнойник в руководстве Еврейской автономной области принес ей огромный вред. Все участки строительства области не выходили из прорыва, а Хавкин и его артель "своих людей" в порядке злостного очковтирательства постоянно трубили о победах. Подхалимство, парадность, политиканство, интригантство, натравливание коммунистов друг на друга, политический шантаж и безграничное самовосхваление, — вот какие черты руководства Хавкина перечисляет в своем постановлении пленум Обкома ВКП(б).

Газета "Биробиджанер Штерн" в передовой статье от 10 апреля с.г. так характеризует Хавкина и его систему "руководства":

"Большой нарыв созрел в нашей областной парторганизации. Нарыв этот создан человеком, который стоял во главе партийного руководства области, — секретарем Обкома Хавкиным. Хавкин оказался недостойным человеком, а еще больше — недостойным партийцем и партийным руководителем. В его систему и "стиль" работы входило все, что недостойно, все, что является антибольшевистским — шантаж, травля, подхалимство, интригантство. Он расхищал государственные деньги. Он не представлял интересов партии, а изменял интересам партии, он действовал, как троцкист. Своей деятель-

* Трибуна 1937, № 9.

ностью он тормозил строительство Еврейской автономной области.

"Хавкин все время хвастал, старался представить дело так, будто это он разоблачил троцкистского мерзавца Либерберга и его клику. Но, как оказывается, Хавкин долгое время знал, что Либерберг троцкистский мерзавец, и он как раз это замалчивал, он таким образом фактически защищал троцкиста! Троцкистскую физиономию Либерберга раскрыл не Хавкин, а гнусную физиономию Хавкина окончательно раскрыла партийная организация!".

Вот в каких тонах и выражениях говорит сейчас о Хавкине орган Обкома ВКП(б) Еврейской автономной области.

Тот факт, что такой гнойник существовал в руководстве области почти целых три года и оставался неразоблаченным, невскрытым, показывает, что у партийной и советской общественности, занимающейся содействием строительству Еврейской автономной области, не было должной бдительности, что здесь были опьянены самим фактом создания Еврейской автономной областн, советской национальной еврейской государственности, и это само уже вызывало головокружение, мешавшее видеть антипартийную и антисоветскую деятельность горе-руководителей. А ведь отдельные сигналы были, время от времени раздавались предостерегающие голоса, но они не вызывали к себе должного внимания.

Между тем, достаточно было бы отнестись хотя бы с минимальной вдумчивостью к наблюдавшимся в Еврейской автономной области и вокруг ее строительства фактам и явлениям, чтобы убедиться, что и на почве этой социалистической новостройки происходит ожесточенная классовая борьба и что, в соответствии с особым характером этой новостройки, являющейся завершением ленинско-сталинской национальной политики партии и советской власти в отношении еврейского народа Советского Союза, здесь главным врагом оказывался и оказывается контрреволюционный воинствующий еврейский национализм, смыкавшийся и смыкающийся, конечно, с троцкизмом.

II. *На заре Еврейской автономной области*

Еврейская автономная область родилась, можно сказать, в борьбе с воинствующим еврейским национализмом. Еще в районном, так сказать, периоде истории Еврейской автономной области воинствующий еврейский национализм пытался

сорвать строительство области. Известна борьба, которую вели Мережин и Чемериский, при активном содействии покойного Ларина, против Биробиджана, как района еврейского переселения с перспективой превращения его в еврейскую национально-государственную единицу. Борьба велась против Биробиджана и за Крым, причем "Крым" — это был псевдоним лозунга "еврейской республики от Одессы до Абхазии", пропагандировавшегося еврейским националистом Брагиным. Степные районы Украины, Крым, Черноморское побережье Кавказа, — вся эта огромная территория, на которой "дымили бы трубы еврейских предприятий, зеленели бы еврейские нивы" и т. п., — вот какие вожделения высказывались тогда в этой области.

Эта антипартийная установка была разоблачена, и волей партии Биробиджанский район был определен, как единственный для создания советской еврейской государственной единицы. Район рос, развивался, и 7 мая 1934 г. он был преобразован в Еврейскую автономную область. С этого момента борьба воинствующего еврейского национализма против строительства Еврейской автономной области переходит на "высшую" ступень.

III. *Националистическое вредительство*

В самом начале существования области в ее руководство путем обмана партии пролез воинствующий националист Либерберг. Это — бывший член одной из разгромленных Пролетарской революцией еврейских мелкобуржуазных, нацменьшевистских партий, сохранивший свое нутро и под маской большевика. Неудовлетворенный национальной политикой партии и советской власти, он все время старался ее "коррегировать" и проводить по-своему, постоянно претендуя на звание "национального вождя", причем непременно в "мировом масштабе".

Свой национализм в "мировом масштабе" Либерберг ярко продемонстрировал в 1928 г. при открытии кафедры еврейской пролетарской культуры при Всеукраинской Академии Наук, руководителем которой он был назначен. На открытие этой кафедры он пригласил черносотенного еврейского историка — эмигранта Дубнова, центральный орган "Бунда" в Польше "Фольксцайтунг" и др. Воистину "мировой масштаб"! В свое время это националистическое антипартийное выступление

Либерберга было еврейской коммунистической печатью разоблачено.

Став впоследствии директором института еврейской пролетарской культуры ВУАН в Киеве, он продолжал свою националистическую политику. Партия и советская власть всячески лелеяли этот институт, сосредоточили в нем колоссальные культурные ценности, перевели туда крупные книжные фонды и т. д. и т.п. Но Либерберг рассматривал институт не как одно из лучших советских еврейских учреждений Союза, которые должны все процветать и работать дружно, совместно. Считая, что обеспеченными достижениями "еврейской нации" являются только те, которые находятся под его крылышком, он всячески стремился к тому, чтобы оголять, разбазаривать все другие подобные еврейские учреждения в Советском Союзе, по-мародерски забирать у них кадры, архивные и книжные фонды и все переправлять "к себе", в институт.

Ясно, что при таком руководителе институт еврейской пролетарской культуры ВУАН в Киеве оказался засоренным антипартийными элементами, что институт все более и более приходил в упадок. Либерберг рассматривал институт, как свою вотчину. Он там хозяйничал, как ему было угодно, разводил националистическую шумиху, окружал себя парадом, все время обманывая партию и советскую власть. Он насаждал в институте семейственность, подхалимство, махровый национализм. А когда он почувствовал, что почва под его ногами заколебалась, он решил перенести свою деятельность в Еврейскую автономную область.

Еще в 1932 г. он и его неизменный соратник Борух Губерман "конституировались" в "национальную экспедицию" и поехали в Биробиджанский район. Уже тогда они всячески добивались того, чтобы остаться в районе в качестве "национальных руководителей". Уже тогда, в 1932 г. они носились с проектом перенесения института еврейской пролетарской культуры из Киева в Биробиджан, — разумеется, при условии, если их там оставят на постах руководителей. Эта "идея" о переводе института из Киева в Биробиджан еще в 1932 г. была в основе вредительской. С того времени институт совсем приходит в упадок. Работа института замирает, кадры все более и более засоряются; в своей вредительской работе Либерберг с Губерманом находили достаточно поддержки и содействия у разоблаченных впоследствии врагов народа, как Килерог, Ашрафьян

и др. При этом вредительская работа в отношении учреждений еврейской культуры не ограничивалась только Киевом и только институтом еврейской пролетарской культуры, а коснулась и других городов и других аналогичных учреждений.

В 1934 г. Либербергу в конце концов удалось обмануть партию и пролезть в руководство Еврейской автономной области. И все свои методы — националистический "вождизм" в "мировом масштабе", шумиху, парад, вредительство в отношении учреждений еврейской культуры в Советском Союзе за пределами Еврейской автономной области Либерберг стал практиковать уже на "расширенной основе" в качестве "главы еврейского государства." Он стал добиваться немедленного перевода в Биробиджан киевского института, музея имени Менделе-Мойхер-Сфорим в Одессе, киевских библиотечных фондов и т.д. и т.п., — словом "спасать" еврейские национальные ценности из "диаспоры" — СССР — в его, якобы либербергoвскую "Палестину". Партия отвергла его домогательства, но ему вкупе с различными врагами народа и при их помощи все же удалось нанести много вреда и институту, и ряду других учреждений.

А всякие предостерегающие сигналы, всякие указания в печати и на совещаниях на вредность "тактики" и "установок" Либерберга и его клики он, а также и другие руководящие работники Еврейской автономной области объявляли недооценкой значения Еврейской автономной области, выступлением против национальной политики партии и т. д. и т. п.

Противопоставление Еврейской автономной области всей работе партии и советской власти среди еврейского народа СССР; установка, что все, что создавалось и создается советским еврейским народом и для него во всем Союзе за пределами Еврейской автономной области не имеет и не может иметь длительного существования и ценности, что только то, что создается в Еврейской автономной области, имеет национальную ценность и национальное значение; стремление оголить и обескровить все учреждения еврейской культуры на Украине, Белоруссии и т.д. с тем, чтобы, доведя их до упадка, "спасать" их в Еврейской автономной области, даже не создавая для такого "спасения" никаких условий; держать Еврейскую автономную область в состоянии сплошного прорыва с целью подрыва веры в построение Еврейской автономной области, как советской еврейской государственной единцы, и при этом, путем разрушения учреждений еврейской

культуры на Украине и в Белоруссии, создавать упаднические настроения у еврейских масс и у еврейской интеллигенции, — такова была тактика Либерберга.

Как же партийное руководство области в лице первого секретаря Обкома ВКП(б) Хавкина отнеслось к этой тактике Либерберга? Как оно реагировало на нее?

IV. *Националистическое двурушничество*

Создание Еврейской автономной области есть увенчание всей работы партии и советской власти в еврейской среде, строительство и построение Еврейской автономной области есть ведущее звено в этой работе. Еврейская автономная область должна стать и станет важнейшим культурным центром еврейского народа в Советском Союзе.

Но Еврейская автономная область должна еще завоевать свое историческое право на то, чтобы стать ведущим центром еврейской советской культуры. А чтобы завоевать это право, руководство области должно было напрячь все силы для осуществления всех принимаемых партией и правительством планов; заселить область возможно большими еврейскими массами, создавая необходимые условия и предпосылки для такого массового поселения; воспитывать уже имеющиеся, а также вновь прибывающие массы в советском духе; развивать в области большевистскую критику и самокритику; широко развернуть советскую демократию в области; серьезно заняться советским строительством, принимая все меры к тому, чтобы советы Еврейской автономной области стали подлинными органами пролетарской диктатуры, подлинными государственными органами — хозяевами области; воспитывать и выращивать кадры; строить и выращивать советскую еврейскую культуру в области; внедрять там везде еврейский язык, как язык советской еврейской государственности,—и все это делать в тесном контакте и сотрудничестве со всем еврейским культурным строительством и культурным творчеством в Советском Союзе; создавать условия, которые привлекали бы и вовлекали бы в область все лучшее из среды творцов культуры, которыми располагает еврейский народ в Советском Союзе.

Партийное руководство области в лице Хавкина не пошло по этому пути. Линия Либерберга не встретила сопротивления со стороны Хавкина. Наоборот — он санкционировал и под-

держивал политику обособления Еврейской автономной области от всего того, что создано еврейским народом и для него во всем Советском Союзе за годы великой социалистической революции.

Вместо того, чтобы укреплять достигнутое в Еврейской автономной области и расширять ее завоевания, вместо дальнейшего строительства и создания всех предпосылок для советской еврейской государственности в контакте и с помощью учреждений и органов, созданных партией и советской властью в еврейской среде, — они начали рассматривать эти учреждения и органы, как конкурентов, часто как врагов, большей частью, как претендентов на водительство еврейским народом, как претендентов на власть и почести в Еврейской автономной области. С одной стороны, требовали помощи, поддержки у всех еврейских учреждений и органов, а с другой стороны, — запрещали им даже иметь свое суждение о методах и путях строительства Еврейской автономной области.

Вместо того, чтобы признать создание и строительство Еврейской автономной области увенчанием осуществления ленинско-сталинской национальной политики в отношении еврейского народа в Советском Союзе, Хавкин подобно Либербергу, стал рассматривать создание Еврейской автономной области, как ликвидацию всего, что создано до нее. Он добивался разбазаривания и распыления еврейских учреждений вне Еврейской автономиой области и по-партизански "хватал" кадры, занимался националистическим грюндерством, — и при этом был мало обеспокоен тем обстоятельством, что не выполняются те планы, которые должны создать предпосылки для сети культурных и других учреждений в Еврейской автономной области. Вместо того, чтобы создавать условия для возможно большего увеличения фактического веса, а тем самым и удельного веса еврейского населения Еврейской автономной области, он предпочитал, — что гораздо легче, — говорить уже сейчас от имени всего еврейского народа, он стремился к оголению и обескровлению существующих еврейских учреждений на Украине, в Белоруссии и т. д., проваливая в то же время планы строительства Еврейской автономной области.

Некоторое время спустя, правда, началась драка между Хавкиным и Либербергом, но это была борьба не двух линий-партийной линии, которую обязан был проводить Хавкин, против националистического вредительства Либерберга, это была борьба за "вождизм", за звание "главы" еврейского

народа, за то, кому из них полагается больше торжественной шумихи и парада. Так, приблизительно, эта борьба и была квалифицирована постановлением Дальневосточного Крайкома ВКП(б) осенью 1935 г., об этом же сигнализировала "Тихоокеанская Звезда" еще в мае 1935 г.

А затем, с августа 1936 г., когда Либерберг был разоблачен, как националист-троцкист, Хавкин в своей практике принял это не как провал линии, против которой он раньше обязан был бороться, а затем обязан был искоренять ее вредительские последствия, — он воспринял это, как провал личного врага, соискателя звания "национального вождя", а линию противопоставления Еврейской автономной области всей работе партии и советской власти в еврейской среде во всем Советском Союзе Хавкин и бюро Обкома продолжали. И каждый, даже самый скромный сигнал о неправильности, о вредности подобной установки бюро Обкома ВКП(б) Еврейской автономной области встречало в штыки.

Националистическое самолюбование вместо напряженной работы по осуществлению планов советского, хозяйственного и культурного строительства. Националистическая трескотня о том, что, дескать, "дым Еврейской автономной области сладок и приятен", вместо того, чтобы выполнять планы строительства домов для колхозников-переселенцев; вместо подлинного строительства в области еврейской культуры, социалистической по содержанию, занимались шумихой о национальных блюдах. Никаких культурных кадров не выращивали, а для тех, кто направлялся в Еврейскую автономную область соответствующими органами, создавались такие тяжелые условия, которые отнюдь не стимулировали их к работе и творчеству. Еще не построив Еврейскую автономную область, еще ничего не сделав для ее построения, — наоборот, проваливая все планы партии и правительства, руководство области с Хавкиным во главе провозгласило своего рода лозунги: "БЕЗ МОСКВЫ", "БЕЗ КИЕВА", "БЕЗ МИНСКА" и т. д. Не надо Комзета, не надо Озета, не надо "Дер Эмес". Все это от лукавого, все это заслоняет солнце, светлые образы "национальных вождей" Биробиджана. Мы, дескать, сами все сделаем, а если мы работу провалим, в этом будут повинны.... Комзет, Озет, "Дер Эмес", вообще Москва.

V. *Грозный урок*

Этот националистический шантаж теперь разоблачен. Но тот факт, что он разоблачен с таким запозданием, что все мы, работающие по линии содействия строительству Еврейской автономной области, дали развернуться этой националистической гнили, свидетельствует об отсутствии у нас большевистской бдительности. Ведь вполне вероятно, что хавкинщина продолжала бы существовать и поныне, если бы дело зависело только от нашей бдительности. Но тут, оказали свое целительное действие Пленум ЦК ВКП(б) (февраль–март 1937 г.), доклад и заключительное слово товарища Сталина, и партийная организация Еврейской автономной области решилась, наконец, произвести необходимую хирургическую операцию и вскрыть гнойник хавкинщины.

Это да послужит нам уроком. Ибо речь, ведь, идет не просто о "неудачных" людях, о "дурных характерах", об обюрократившихся работниках и т. д., — это не только вопрос о лицах, это, главным образом, вопрос о резко выраженной антипартийной линии, — о линии на срыв ленинско-сталинской национальной политики партии и на замену ее политикой воинствующего еврейского национализма. Вот что, главным образом, было разоблачено в Еврейской автономной области.

11. תאריכים בתולדות ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן

אפריל 1927 — החלטת ה"קומזט" לשגר משלחת־חקר לאזור בירוביג'אן.

22 ביוני—7 באוגוסט 1927 — תקופת שהייתה של משלחת־החקר של ה"קומזט" באזור בירוביג'אן.

23—25 בדצמבר 1927 — ישיבת המליאה המאוחדת של הוועד, המועצה וועדת הביקורת של ה"אוזט", שבה נדון עניין בירוביג'אן.

17 ביאנואר 1928 — החלטת ה"קומזט" להשתדל בעניין הקצאת אזור־בירוביג'אן להתיישבות יהודית (ראה עמ' 349).

20—25 ביאנואר 1928 — הכינוס השני של האיכרים היהודיים בבילורוסיה, שבו הובאה תוכנית־בירוביג'אן לראשונה לידיעת הציבור היהודי.

6 בפברואר 1928 — החלטת המליאה המאוחדת של הוועד, המועצה וועדת הביקורת של ה"אוזט" לקדם בברכה את החלטת ה"קומזט" בעניין בירוביג'אן (ראה עמ' 349—350).

21 בפברואר 1928 — אישור פנייתו של ה"קומזט" בעניין הקצאת אזור־בירוביג'אן להתיישבות יהודית על־ידי "ועד־ההגירה של ברית־המועצות".

19 במארס 1928 — החלטת הוועד הפועל המרכזי של ר.ס.פ.ס.ר. על כדאיותה של תכנית־בירוביג'אן.

28 במארס 1928 — החלטת נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות להקצות את אזור־בירוביג'אן להתיישבות יהודית בשטח רצוף. בהחלטה זו צוינה האפשרות של הקמת יחידה יהודית־לאומית, אדמיניסטראטיבית־טריטוריאלית באזור זה (ראה עמ' 350—351).

29 באפריל 1928 — בואם של המהגרים היהודיים הראשונים לבירוביג'אן.

12 ביוני 1928 — קביעת גבולותיה של בירוביג'אן על־ידי נשיאות הוועד הפועל של חבל המזרח הרחוק.

8 ביולי 1928 — פתיחת המועצה הכפרית היהודית הראשונה בבירוביג'אן, היא המועצה בבירופלד. בתאריך זה נפתחו כאן גם צרכניה וחברת־אשראי.

30 ביוני 1929 — פתיחת המועצה הכפרית היהודית השנייה בבירוביג'אן, היא המועצה ביישוב היהודי החדש על האמור "אמורזט", שקיבל אז את שמו.

26 ביולי — 12 בספטמבר 1929 — תקופת שהייתה של משלחת־החקר של "איקאָר" מארצות־הברית בבירוביג'אן.

7 בנובמבר 1929 — פתיחת המועצה הכפרית היהודית השלישית בבירוביג'אן, היא המועצה בוואלדהיים.

2 ביאנואר 1930 — כינוס של נוער יהודי עמל בטיכונקאיה, בהשתתפות 70 צירים.

20 באוגוסט 1930 — החלטתה של נשיאות הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי על הקמת "הנפה הבירוביג'אנית".

28—29 בספטמבר 1930 — הכינוס המפלגתי הראשון של "הנפה הבירוביג'אנית".

30 בספטמבר — 6 באוקטובר 1930 — כינוס־המועצות הראשון של "הנפה הבירוביג'אנית", שהוא כינוס־היסוד של הנפה.

1 באוקטובר 1930 — הכינוס הנפתי הראשון של ה"קומסמול" מ"הנפה הבירוביג'אנית".

10—15 בדצמבר 1930 — הכינוס השני של ה"אוזט" בברית־המועצות, שבו הוחלט, שקרים ובירוביג'אן צריכות לשמש במידה שווה אזורים להתיישבות יהודית.

25 ביאנואר 1931 — פתיחת כינוס־המועצות השני של "הנפה הבירוביג'אנית".

26 בספטמבר 1931 — הכינוס המפלגתי השני של "הנפה הבירוביג'אנית".

30 בספטמבר 1931 — החלטתה של נשיאות הוועד הפועל הכל־רוסי המרכזי "על האמצעים לביצוע של סעיף 5 של החלטת נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות מ־28 במארס 1928 על הקמת יחידה יהודית־לאומית, אדמיניסטראטיבית־טריטוריאלית באזור הבירוביג'אני של חבל המזרח הרחוק" (ראה עמ' 352—353).

23 בנובמבר 1931 — החלטתה של נשיאות הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי להפוך את הכפר טיכונקאיה ל"יישוב פועלים" ולתת לו את השם "בירוביג'אן".

24 בדצמבר 1931 — אישור ההחלטה של נשיאות הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי מיום 30 בספטמבר 1931 על־ידי המושב השני של ועד זה.

28 במארס 1932 — החלטת מליאת ה"קומזט", שלפיה הבעיה המרכזית, העומדת בפני הוועד, היא הבנייה הסוציאליסטית של בירוביג'אן.

29—31 במארס 1932 — ישיבת־המליאה של ה"אוזט", שבה נתקבלה החלטה זהה להחלטת ה"קומזט" מיום 28 במארס 1932, אמנם תוך הדגשה, שאין הדבר צריך לגרום להזנחת ההתיישבות בקרים.

7 באפריל 1932 — החלטת נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות על החשת העבודה בבירוביג'אן (ראה עמ' 354—357).

20 ביוני 1932 — "השוק הקולחוזי" הראשון בבירוביג'אן.

10—12 באוגוסט 1932 — הכינוס השני של נוער־המהגרים.

5—6 בפברואר 1933 — הכינוס הנפתי הראשון של מהגרי חוץ־לארץ.

4—5 במארס 1933 — הכינוס הראשון של נשים מהגרות.

29—30 במארס 1933 — הכינוס הנפתי הראשון של המהגרים.

24 באוקטובר—4 בנובמבר 1933 — טיסה של המטוס "בירוביג'אניץ" מעל שמי אוקראינה וקרים לשם תעמולה למען בירוביג'אן.

11 בדצמבר 1933 — החלטת מועצת הקומיסארים והוועד המרכזי של המפלגה על הענקת הנחות לקולחוזים ולחבריהם במזרח הרחוק, שחלו גם על בירוביג'אן.

23 בדצמבר 1933 — הכינוס המפלגתי השלישי של "הנפה הבירוביג'אנית".

5 ביאנואר — 5 בפברואר 1934 — חלוקת תעודות זיהוי (פאספורטיזאציה) ב"נפה הבירוביג'אנית".

7 במאי 1934 — החלטת הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות "על הפיכת הנפה הבירוביג'אנית היהודית־לאומית למחוז יהודי אוטונומי" (ראה עמ' 357).

28 במאי 1934 — קבלת משלחת של פועלים מצטיינים ממפעלי מוסקבה ושל נציגי העתונות היהודית על־ידי קאלינין, לרגל פרסום ההכרזה על הקמת "המחוז היהודי האוטונומי".

20 ביולי 1934 — החלטת נשיאות הוועד הפועל המרכזי הכל־רוסי על חלוקת "המחוז היהודי האוטונומי" לחמש נפות.

1 באוקטובר 1934 — החלטתה של מועצת הקומיסארים של ברית־המועצות "על האמצעים לפיתוחו המשקי והתרבותי של המחוז היהודי האוטונומי".

18—21 בדצמבר 1934 — כינוס־המועצות הראשון של "המחוז היהודי האוטונומי".

4—6 ביוני 1935 — הכינוס המפלגתי המחוזי הראשון.

21 בנובמבר 1935 — התייעצות מחוזית של יושבי־ראש "הקולחוזים של המהגרים" ומנהלי המחלקות החקלאיות הנפתיות.

3—6 בפברואר 1936 — ישיבת־המליאה הרביעית של מועצת ה"אוזט" של ברית המועצות, שבדיוניה הוקדשה תשומת־לב מרובה לענייני בירוביג'אן.

5 בפברואר 1936 — הכינוס המחוזי הראשון של ה"קומסומול" בבירוביג'אן.

9 בפברואר 1936 — ביקורו של ל. מ. כאגאנוביץ' בבירוביג'אן.

29 באוגוסט 1936 — החלטתה של נשיאות הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות "על בניינו הסובייטי, המשקי והתרבותי של המחוז היהודי האוטונומי" (ראה עמ' 358—361).

אוגוסט 1936 — ראשית ה"טהור" בקרב העסקנים היהודיים בבירוביג'אן (ראה עמ' 362—370).

4—6 בנובמבר 1936 — כינוס־המועצות המחוזי השני (שלא מן המניין), שדן בעניין החוקה החדשה של ברית־המועצות.

1936 — הענקת התעודה הממלכתית (ביידיש) ל"קולחוזים של המהגרים" בעניין השימוש בקרקע לצמיתות.

21 במאי 1937 — הכינוס המפלגתי המחוזי השני.

29—30 במארס 1938 — כינוס המהגרים הראשונים לכבוד יום־השנה העשירי להתיישבות היהודית בבירוביג'אן.

26 ביאנואר 1946 — החלטת מועצת הקומיסארים של ר.ס.פ.ס.ר. "על האמצעים לחיזוקו והמשך פיתוחו המשקי של המחוז היהודי האוטונומי".

27 ביאנואר 1946 — צו של מועצת הקומיסארים של ברית־המועצות על השלמת בניינם ועל הקמתם של כמה בתי־חרושת בעלי חשיבות ארצית ב"מחוז היהודי האוטונומי".

1946 — חידוש ההגירה היהודית המאורגנת לבירוביג'אן.

סוף 1948 — ראשית גל המאסרים בקרב העסקנים והסופרים היהודיים ותחילת חיסול המוסדות התרבותיים היהודיים בבירוביג'אן.

7 במאי 1959 — 25 שנים להכרזה על "המחוז היהודי האוטונומי".

III. אירועים תרבותיים בבירוביג׳אן*

1931—1928

בפרק־זמן זה היו נדירים בבירוביג׳אן אירועים תרבותיים[1].

1932

* בפברואר — ערב ספרותי מוקדש למשורר איזי כאריק, שאורגן על־ידי קבוצת הסופרים הפרוליטאריים. הופיעו סגאלוביץ׳, קאזאקביץ׳ ופרידמאן[2].

* 7 באוגוסט — ערב הרצאות תחת כיפת־השמים. הרצו האורחים הפרופ׳ י. ליברברג וברוך (הוברמאן) על המהפיכה התרבותית ומטרות העבודה התרבותית ההמונית בבירוביג׳אן. בוויכוח השתתפו קאזאקביץ׳ וראשקס[3].

* 30 באוקטובר — ערב מוקדש להופעת גליון־המאה של "בירעבידזשאנער שטערן", בהשתתפות הסופר דוד ברגלסון[4].

* 1 בנובמבר — ישיבת־המליאה של מועצת היישוב בירוביג׳אן, שהוקדשה לסופר האורח דוד ברגלסון. המנחה היה מיכאל ראשקס ואילו הנך קאזאקביץ׳ הרצה על יצירתו של ברגלסון. לאחר שורת ברכות השמיע ברגלסון את דברו[5].

* 3 בנובמבר—ישיבת־המליאה של מועצת היישוב בירוביג׳אן, בהשתתפות הסופרים שמואל גודינר ושמואל האלקין. הרצה הנך קאזאקביץ׳ על דרך יצירתם של הנ״ל. נאם גודינר והסופרים האורחים קראו מיצירותיהם[6].

* 18 בנובמבר — ישיבת איגוד הסופרים הסובייטיים ב״פינה האדומה״ של "בית־המהגרים". הסופר הצעיר סאקציאר קרא מיצירותיו[7].

* הרשימה היא חלקית ואינה כוללת את האירועים התרבותיים, שנזכרו בפרקים "אמנות" ו"ספרות ועתונות". ראה גם "הרפרטואר של התיאטרון היהודי בבירוביג׳אן" עמ׳ 387—394.

1 סוּדאַרסקי 1931, עמ׳ 49.

2 איקאַר 1932, חוב׳ מאי.

3 ב״זוו מיום 11 באוגוסט 1932.

4 ב״ש מיום 3 בנובמבר 1932.

5 שם, 20 בנובמבר 1932.

6 שם, שם.

7 שם, 16 בנובמבר 1932 (לפי מודעה).

* 25 בנובמבר — ערב־פרידה לסופר ברגלסון, שאורגן על־ידי המערכת של "בירעבידזשאנער שטערן", הלשכה המארגנת של הסופרים הסובייטיים ונציגות ה"אוזט" בבירוביג'אן. נפרד מהסופר הנך קאזאקביץ'. בין השאר נאם הסופר האורח גודינר. ברגלסון השיב וכן קרא קטעים מיצירתו "באם דניעפר"[8].

* 7 בדצמבר — פגישה עם 13 מהגרים, שבאו מווילנה, בהשתתפות ראשקס, לווין, גודינר, קאזאקביץ' ואחרים. המשוררים שמואל האלקין ושלום ליפקין קראו מיצירותיהם[9].

* בדצמבר — ערב־פרידה לסופרים שמואל גודינר ושמואל האלקין, שאורגן על־ידי המערכת של "בירעבידזשאנער שטערן", הלשכה המארגנת של הסופרים הסובייטיים ונציגות ה"אוזט" בבירוביג'אן. נאמו מ. ראשקס, ה. קאזאקביץ' ואחרים. הסופרים האורחים ענו[10].

1933

* 18 באפריל — ערב מוקדש ליום־השנה השלישי למותו של ולאדימיר מאיאקובסקי, שאורגן על־ידי הלשכה המארגנת הבירוביג'אנית של הסופרים הסובייטיים, בשיתוף עם הספרייה הנפתית. עמנואל קאזאקביץ' הרצה על חייו ויצירתו של המשורר המנוח וקרא את תרגומו ליידיש של שירו האחרון "אפן גאנצן קול"[11].

* 28 באפריל — ערב מוקדש ליצירתו של המשורר עמנואל קאזאקביץ' ולקובץ שיריו הראשון "בירעבידזשאנבוי". נערך על ידי איגוד הסופרים הבירוביג'אני באולם הספרייה הנפתית[12].

* 6 במאי — ערב חלוצי בירוביג'אן, בהשתתפות י. איידלמאן, מזכיר ה"אוזט" המרכזי. דברו צ'רנוברוד וגרשוב. הערב אורגן על־ידי הסקציה ההיסטורית־ביבליוגראפית של סניף החברה לידיעת־הארץ[13].

* 12 במאי — פתיחת תערוכה של אוצרות־הטבע של בירוביג'אן, שאורגנה על־ידי "הלשכה לידיעת הארץ" ("קאנטקענטניש־ביוראָ")[14].

* 12 באוגוסט — ערב מוקדש לסופר הירש בלושטיין עם עזבו את בירו־

8 שם, 8 בדצמבר 1932.
9 שם, 13 בדצמבר 1932.
10 שם, 19 בדצמבר 1932.
11 שם, 26 באפריל 1933.
12 שם, 9 במאי 1933.
13 ב"זוו מיום 10 במאי 1933.
14 ב"ש 16 במאי 1933.

ביג'אן, לאחר ששהה כאן במשך זמן מסוים. הסופר מסר על רשמיו מנסיעותיו בנפה וקרא מיצירותיו[15].

* 14 באוגוסט — נשף־פרידה לסופר הירש בלושטיין; אורגן על־ידי המהגרים מארגנטינה ואורוגוואי[16].

* 21 באוקטובר — ערב מוקדש לקונגרס הבין־לאומי של הנוער נגד המלחמה, בהשתתפותה של גינה מדם[17].

* 15 בנובמבר — ערב ספרותי של פעילי ה"קומסומול", שהוקדש לסופרי בירוביג'אן, בהשתתפותו של הנך קאזאקביץ'. הסופרים הירש דובין, יחיאל פאליקמאן וטוביה גן קראו מיצירותיהם[18].

1934

* 22 ביאנואר — קריאה פומבית של מחזהו החדש של גריגורי קובץ על חייהם ומאבקם של עמלי בירוביג'אן. הפעולה נערכה על־ידי הוועד המארגן של הסופרים הבירוביג'אניים בבניין הספרייה[19].

* 16 ביולי — ויכוח על הצגת "אינטערוועגן" בתיאטרון הבירוביג'אני, שאורגן מטעם המועצה הנפתית של האיגודים המקצועיים, "בירעבידזשאנער שטערן" והנהלת התיאטרון הממלכתי הבירוביג'אני[20].

* 24 בספטמבר — ערב ספרותי באולם הספרייה המרכזית, שבו קרא הסופר הירש דובין את סיפורו הבירוביג'אני החדש "אויפגעריכטע כחות"[21].

* 14 באוקטובר — קונצרט בוואלדהיים של הטנור האמריקאי סרגיי ראדומסקי, בהשתתפות הזמרת מאריה סולצ'י ובליווי הפסנתרנית וירג'יניה קנינהם. סולצ'י שרה גם שירים יהודיים[22].

* 15—16 באוקטובר — 2 קונצרטים של הנ"ל באולם התיאטרון הממלכתי הבירוביג'אני. ראדומסקי שר שירים איטלקיים, ספרדיים, אנגליים וגרמניים, ואילו סולצ'י — שירים סקוטיים, איטלקיים ויהודיים[23].

* 18 בדצמבר — ערב סופרים באולם התיאטרון בעיר בירוביג'אן, בהש־

15 שם, 19 באוגוסט 1933.
16 שם, 22 באוגוסט 1933.
17 שם, 21 באוקטובר 1933.
18 שם, 22 בנובמבר 1933.
19 שם, 30 ביאנואר 1934.
20 שם, 15 ביולי 1934 (לפי מודעה).
21 שם, 27 בספטמבר 1934.
22 שם, 16 באוקטובר 1934.
23 שם, 18 באוקטובר 1934.

תתפות הסופרים האורחים שמואל גודינר, דוד הופשטיין, פרץ מארקיש ואיזי כאריק. הם קראו מיצירותיהם, שלא פורסמו עדיין: כאריק על מותו של קירוב; מארקיש — פרק חדש מ"אנשל זשעלעזניאק"; הופשטיין — על מקום המרפא "קולדור"[24].

1935

* 24 ביאנואר — עמד להערך ערב מוקדש ליצירתו של דוד הופשטיין[25].

* 7 בפברואר — ערב למלאות 15 שנה לקיומו של התיאטרון היהודי הממלכתי במוסקבה. המרצה: קאזאקביץ'[26].

* 5 במאי — אסיפה של עסקני־תרבות, אנשי־מדע, מהנדסים, טכנאים וכו' של העיר בירוביג'אן לכבוד יום־השנה הראשון לקיומו של המחוז. הרצו קאנטורוביץ' והאגרונום י. קאמנצקי; האחרון על "האטלאס הגיאוגרפי־כלכלי הראשון של המחוז היהודי האוטונומי"[27].

* 19 במאי — התייעצות בענייני לשון, שאורגנה על־ידי הוועדה המדעית שליד הוועד הפועל המחוזי, המחלקה המחוזית לחינוך ו"בירעבידזשאנער שטערן". על סדר־היום עמדה שאלת איחוד הדיאלקטים בלשון יידיש ב"מחוז היהודי האוטונומי". נכחו: נציגי הטכניון הפדאגוגי, בית־הספר היהודי, הספרייה, התיאטרון ומוסדות אחרים. השתתפו בדיון: וולובריסקי, גולדפיין, ז'ז'מר, הנך קאזאקביץ', ראבינוביץ', ברוקאז'. נבחרה ועדה לטיפול בעניין[28].

* 12 ביוני — פגישה עם קוראי העתונות, בהשתתפותם של אפרים שפראך, נציג "דער עמעס" ממוסקבה, וכל חברי המערכת של "בירעבידזשאנער שטערן"[29].

* 15 באוגוסט — אסיפה ראשונה של איגוד הסופרים הבירוביג'אניים, שבה נדון סיפור חדש של הירש דובין[30].

* 24 בספטמבר — פגישה עם דוד ברגלסון. השמיעו דברי־ברכה יוסף ליברברג, יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי, והירש דובין, בשם הסופרים הבירוביג'אניים. ברגלסון ענה למברכיו[31].

24 אויפבוי, ווילנע, יאנואר 1935, עמ' 4.
25 ב"ש מיום 18 ביאנואר 1935.
26 שם, 6 בפברואר 1935.
27 שם, 4 במאי 1935.
28 שם, 23 במאי 1935.
29 שם, 15 ביוני 1935.
30 שם, 15 באוגוסט 1935.
31 שם, 27 בספטמבר 1935.

* 4 באוקטובר — ערב מוקדש לדוד ברגלסון בבניין התיאטרון [32].
* באוקטובר — פגישה של הסטודנטים מהטכניון הפדאגוגי עם דוד ברגלסון [33].
* בנובמבר — פגישה של עובדי הסובחוז האמורבירי עם הסופר הירש דובין, שבה קרא קטעים מספרו: "צווישן די בערג פון קליינעם כינגאן" [34].
* 16 בנובמבר — ערב ספרותי, בהשתתפותו של הסופר סאלבאדור בורז'ס, ב"פינה האדומה" של "בית המהגרים". הסופר קרא קטעים מספרו "אין אָקופירטן וואָלין" וכן את סיפורו "שכנים" [35].
* 18 בנובמבר — ערב ספרותי ב"פינה האדומה" של "בית המהגרים", שבו קרא הסופר ד. חייט מתוך ספרו "האם" [36].
* 4 בדצמבר — קריאת מחזה חדש של גורנשטיין על בירוביג'אן [37].

1936

* 10 ביאנואר — ישיבה חגיגית של מועצת עיריית העיר בירוביג'אן, שהוקדשה ליום־השנה המאה להולדתו של מנדלי־מוכר־ספרים. הרצה: וולובריגסקי [38].
* 19 ביאנואר — ערב בטכניון הפדאגוגי, מוקדש ליום־השנה המאה להולדתו של מנדלי־מוכר־ספרים [39].
* 29 במאי — פגישה עם הסופרים האורחים איציק פפר, יאשה ברונשטיין וליפא רזניק [40].
* 31 במאי — הרצאתו של ש. קליטניק על מנדלי־מוכר־ספרים ויצירתו, שנערכה באוניברסיטת־הערב של העיר בירוביג'אן [41].
* 7 ביוני — פגישת הסופרים איציק פפר, יאשה ברונשטיין וליפא רזניק עם תלמידי הטכניונים הבירוביג'אניים [42].

32 שם, 8 באוקטובר 1935.
33 שם, 21 באוקטובר 1935.
34 שם, 14 בנובמבר 1935.
35 שם, 4 בדצמבר 1935; נ"ל 1936, חוב' יאנואר.
36 שם, שם.
37 ב"ש מיום 4 בדצמבר 1935 (לפי מודעה של לשכת החוג הספרותי).
38 שם, 10 ביאנואר 1936.
39 שם, 29 ביאנואר 1936.
40 שם, 4 ביוני 1936.
41 שם, 30 במאי 1936.
42 שם, 12 ביוני 1936.

* 7 ביוני — ערב חגיגי לכבוד גמר המחזור הראשון של בית־הספר התיכון היהודי[43].

* 8 ביוני — ערב ספרותי בלונדוקו, בהשתתפות הסופרים איציק פפר, יאשה ברונשטיין וליפא רזניק[44].

* ביוני — פגישה בסטאלינסק עם הסופרים הנ״ל ועם ההיסטוריון שמואל אגורסקי[45].

* 11 ביוני — הרצאתו של ש. קליטניק על הספרות היהודית הקלאסית, שנערכה באוניברסיטת־הערב של העיר בירוביג׳אן[46].

* 20 ביוני — הרצאה בבית־החרושת ״דימיטרוב״ על המחזה ״זיאמקע קאַפאטש״ מאת מ. דניאל, שאורגנה על־ידי התיאטרון היהודי הממלכתי[47].

* 25 ביולי — ערב ספרותי מוקדש להופעתו של כתב־העת ״פאַרפאַסט״[48].

* ערב ספרותי, בהשתתפותו של עמנואל קאזאקביץ׳, שבו קרא פואימה חדשה שלו בשם ״מ. ל. כאגאנוביץ׳ בבירוביג׳אן״[49].

* ערב ספרותי, בהשתתפותו של המשורר האורח משה כאשצ׳באצקי, שאורגן על־ידי איגוד הסופרים הסובייטיים. הוא קרא תרגומים ליידיש משירי פושקין ומאיאקובסקי וכן שירים שלו, שנכתבו בבירוביג׳אן[50].

1938

* 5 ביולי — התייעצות בוועד המפלגתי המחוזי בעניין הפצת הספר היהודי והעתונות היהודית. השתתפו מורים, סופרים, עתונאים ועסקני־תרבות אחרים[51].

1939

* 16 ביאנואר — ערב ספרותי במועדון של בית־החרושת ״דימיטרוב״, בהשתתפותם של הסופרים בוזי מילר, הרשל וינוקור והרש ראבינקוב והמ־שוררים הבירוביג׳אניים הצעירים: איציק ברונפמאן, ארל הופשטיין והנך קאופמאן[52].

43 נ״ל 1936, חוב׳ ספטמבר.
44 ב״ש מיום 12 ביוני 1936.
45 שם, 6 ביוני 1936.
46 שם, 10 ביוני 1936.
47 שם, 20 ביוני 1936.
48 שם, 23 ביולי 1936.
49 טריבונה 1936, חוב׳ 19.
50 שם, שם.
51 עמעס מיום 22 ביולי 1938.
52 נ״ל 1939, חוב׳ מארס.

* 16 באפריל — ערב שלום־עליכם למען ילדי ואלדהיים לרגל יום־השנה השמונים להולדתו של הסופר[53].

* 16 באפריל — ערב שלום־עליכם לרגל יום־השנה השמונים להולדתו של הסופר, שנערך בבית־הספר התיכון בעיר בירוביג׳אן. יהודית וולפין, המורה לספרות, הרצתה על הסופר, ואילו החוג הדראמאטי הציג את ״דאקטאר״ לשלום־עליכם[54].

* 17 באפריל — ערב ספרותי־אמנותי בוואלדהיים, מוקדש לכבוד יום־הולדתו השמונים של שלום־עליכם. פתח הגנן לייב רזניק; פרישקולניק, מורה בבית הספר המקומי, הרצה על הסופר; והחוג הדראמאטי הציג את ״אגענטן״ לשלום־עליכם. כן קראו במעמד זה פרקים מיצירות הסופר[55].

* 17 באפריל — ישיבה חגיגית של מועצת עיריית בירוביג׳אן, שנערכה באולם התיאטרון לכבוד יום־השנה השמונים להולדתו של שלום־עליכם. דברי פתיחה השמיע ישראל גולדמאכר, יושב־ראש המועצה וציר למועצת הלאומים; הסופר הרש ראבינקוב הרצה על שלום־עליכם; ולהקת התיאטרון הציגה את יצירותיו: ״מזל טוב״ ו״מענטשן״ וקטעים מ״טוביה דער מילכיקער״[56].

* 18 באפריל — ערב שלום עליכם בטכניון הפדאגוגי. הרצה הסופר הרש ראבינקוב; קופליוביץ׳, מרצה בטכניון, סיפר זכרונות על שלום־עליכם; והחוג הדראמאטי הציג את יצירתו ״צעזייט און צעשפרייט״[57].

1940

* 25 באפריל — ישיבה חגיגית באולם התיאטרון על־שם כאגאנוביץ׳ למלאות שלושים שנה לפעולתו הספרותית של דוד ברגלסון. ב. מילר הרצה על יצירתו של הסופר. בחלק האמנותי השתתפו שחקני התיאטרון, שהציגו קטעים ממחזותיו של ברגלסון[58].

* ערבי־יובל לרגל יובל השלושים לפעולתו הספרותית של דוד ברגלסון נערכו בוואלדהיים, ניקולאייבקה, לונדוקו ויישובים אחרים של המחוז. כמו־כן הרצו סופרי המחוז במפעלים שונים בעיר בירוביג׳אן על בעל היובל ושחקני התיאטרון קראו קטעים מיצירותיו[59].

53 ב״ש מיום 20 באפריל 1939.
54 שם, שם.
55 שם, שם.
56 שם, שם.
57 שם, 21 באפריל 1939.
58 פאַרפאַסט 1940, נומ׳ 2—3.
59 שם, שם.

* במאי — ״אסיפת עשרת הימים השגרתית״ (״אַרדענטלעכער דעקאדניק״) של סופרי בירוביג׳אן, שהוקדש ליצירתו של המשורר הבירוביג׳אני ארל הופשטיין. המשורר קרא כמה שירים מתוך ספרו, שהיה בהכנה לדפוס, כגון ״אַט אזוי געבוירן ווערן היימען״ ״אף וואַלאַטשייעווקער סאָפקע״ ואחרים [60].

1941

* לשכת הוועד המפלגתי המחוזי של ה״מחוז היהודי האוטונומי״ בחרה ועד לעריכת חגיגת יום־השנה התשעים להולדתו של י. ל. פרץ. עם חבריו נמנו: סוכארב (יושב־ראש), קושניר, זילברשטיין, מילר, ראבינקוב, הלפאנד, זאץ, גולדמאכר, אטין, צ׳רנוברוד ופרידמאן [61].

1944

* ערב בהשתתפותו של המשורר משה פינצ׳בסקי, שמחזהו ״איך לעב״ נתקבל להצגה על־ידי התיאטרון הבירוביג׳אני. הערב נערך באולם הספרייה [62].

1945

* 15 באפריל — ערב־פרץ, שנערך באולם הספרייה לרגל סיומו של שבוע־פרץ בבירוביג׳אן לכבוד יום־השנה השלושים למות הסופר. הרצה ב. מילר, כן בוצעה תכנית אמנותית [63].

* תוכנית בראדיו של בירוביג׳אן על המבקר הספרותי מאיר וינר, שנפל בקרב [64].

1946

* ערב מוקדש ליום־השנה השלושים למותו של שלום־עליכם. הרצה ב. מילר [65].

* תערוכת יצירות של הסופרים היהודיים, שנפלו בקרב: מאיר וינר, גורשטיין, שמואל גודינר, משה כאשצ׳באצקי, בוזי אוליבסקי, שמואל רוסין, הנך שבדיק ואחרים [66].

60 שם, שם.
61 דער עמעס (קובנה) מיום 3 באפריל 1941.
62 איינקייט מיום 22 ביוני 1944.
63 שם, 22 באפריל 1945.
64 נ״ל 1945, חוב׳ ספטמבר.
65 איינקייט מיום 16 במאי 1946.
66 שם, 20 באוגוסט 1946.

1947

* ערב מוקדש לספרות היהודית הסובייטית ב"מחוז היהודי האוטונומי", שנערך באולם הספרייה. המנחה היה ב. מילר המזכיר של קבוצת־הסופרים; הסופרים איציק ברונפמאן, ליובה ואסרמאן, סאלבאדור בורז'ס ובוזי מילר קראו מיצירותיהם; השחקנים פייגין ופייבל ארונס קראו מיצירותיהם של ישראל אמיוט והרש ראבינקוב [67].

* ערב מוקדש להופעתו של האלמאנאך "בירַאבידזשאן" [68].

* 2 באוגוסט — פגישה של סופרי בירוביג'אן עם הסופר דֶר נסתר, שנערכה באולם הספרייה [69].

* ערב לכבוד מנדלי־מוכר־ספרים, שנערך בבניין התיאטרון ליום־השנה השלושים למותו. בנשיאות ישבו: קלימנקו, מזכיר הוועד המפלגתי המחוזי; לוויטין, יושב־ראש הוועד הפועל המחוזי; קושניר, המזכיר לענייני תעמולה של המפלגה; דברו על מנדלי הסופרים נוטוביץ', מאלטינסקי ואמיוט. הסופר בר סלוצקי סיפר זכרונות עליו. כן קראו מיצירותיו של מנדלי ובוצעה תכנית אמנותית [70].

1948

* נערכו ערבים ספרותיים בנפת אובלוצ'יה, בהשתתפותם של הסופרים סאלבאדור בורז'ס, ישראל אמיוט, איציק ברונפמאן והסופרת ליובה ואסרמאן [71].

* ערב ספרותי־אמנותי בבית התרבות על־שם מיכאלס. ב. מילר הרצה על הנושא: "הספרות הסובייטית הרב־לאומית המתקדמת ביותר בעולם". המשוררים אמיוט, ואסרמאן ומאלטינסקי קראו משיריהם. הערב הסתיים בקונצרט של שחקני התיאטרון [72].

* 10 באפריל — ערב ספרותי, בהשתתפותם של בורז'ס, ברונפמאן, ואסרמאן, מאלטינסקי, אמיוט, סלוצקי וראבינקוב [73].

* 26 במאי — ערב ספרותי לרגל הופעת החוברת השלישית של האלמא־

67 נ"ל 1947, חוב' מארס.
68 איינִיקייט מיום 29 באפריל 1947.
69 שם, 5 באוגוסט 1947.
70 שם, 30 בדצמבר 1947.
71 שם, 18 במארס 1948.
72 נ"ל 1948, חוב' מאי.
73 שם, 1948, חוב' יוני.

נאך "ביראָבידזשאן". המנחה היה חיים מאלטינסקי, מזכירו של איגוד סופרי "המחוז היהודי האוטונומי" [74].

* 21 באוגוסט — ערב ספרותי במערכת "ביראָבידזשאנער שטערן", שבו קרא המשורר חיים מאלטינסקי את הפואמה שלו "דבורה" [75].

* 28 באוגוסט — ערב ספרותי, שנערך באולם הספרייה בעיר בירוביג׳אן, לכבוד הופעת קבצי השירים "אופגאנג" של אמיוט ו"אף ליכטיקע וועגן" של ברונפמאן [76].

* ערב לכבוד סיום כתיבתו של הרומאן "פאר ערד, פאר פרייהייט", פרי־עטו של בֶּר סלוצקי. אורגן על־ידי איגוד הסופרים הסובייטיים [77].

* ערב ספרותי במועדון של בית־החרושת לעגלות. חיים מאלטינסקי קרא את הפואמה שלו "יוסף בומאגין" [78].

* ערב בבית־התרבות על־שם מיכאלס, שהוקדש לפעולתה האמנותית של מאניה קארלוס, שחקנית התיאטרון הבירוביג׳אני [79].

1958

* ערב ספרותי מוקדש ליצירותיו של המשורר שמואל האלקין. ב. מילר הרצה על המשורר. כן קראו משיריו [80].

1959

* 6 במארס — ערב שלום־עליכם באולם הספרייה בעיר בירוביג׳אן ליום השנה המאה להולדתו של הסופר [81]

1961

* 10 בספטמבר — ערב ספרותי־מוסיקאלי, שנערך באולם הקולנוע הקייצי שבפארק לתרבות ונופש בעיר בירוביג׳אן. ל. ואסרמאן, ב. מילר ואי. ברונפמאן קראו משיריהם. השחקן בנגלסדורף קרא את סיפורו של שלום עליכם "דאָקטוירים". ילנה גרשקוביץ, עובדת באולפן הראדיו, שרה שירי־עם

74 אייניקייט מיום 1 ביוני 1948.
75 שם, 23 בספטמבר 1948.
76 שם, 21 בספטמבר 1948.
77 שם, 14 באוקטובר 1948.
78 נ"ל 1948, חוב׳ דצמבר.
79 אייניקייט מיום 12 באוקטובר 1948.
80 פאָלקס־שטימע (וארשה) מיום 23 באפריל 1958.
81 ב"ש מיום 8 במארס 1959.

יהודיים; והתזמורת, בהנהלתו של גרשקוב, ניגנה כמה נגינות לריקודי־עם יהודיים [82].

1962

* 19 באוגוסט — נשף ספרותי מוסיקאלי לכבוד יום־התעופה הסובייטי בפארק העירוני לתרבות ונופש בעיר בירוביג׳אן. פתח את הנשף הסופר ב. מילר, נציג איגוד הסופרים הבירוביג׳אני, שסקר את פעולותיו של איגוד זה. מפרי עטם קראו הסופר ד. שאבר והמשוררים ב. מילר ול. ואסרמאן. השחקן בנגלסדורף קרא את הספור ״רוף מיר קנאקניסל״ לשלום־עליכם. לסיומו של הנשף נערך קונצרט של אמנים חובבים [83].

82 שם, 13 בספטמבר 1961.
83 שם, 22 באוגוסט 1962.

IV. הרפרטואר של התיאטרון היהודי בבירוביג'אן [1]

עונת 1934/35

1. "שלום עליכם אַוונט" ("גט", "מזל טוב", "ס'א ליגן"). הוכן להצגה במוסקבה על־ידי שלמה מיכאלס ובנימין זוסקין; הצגת־הבכורה נערכה ב־2 ביוני 1934 [2].

2. "מיין פריינד" מאת המחזאי הרוסי נ. פוגודין. תורגם ליידיש על־ידי יחזקאל דוברושין. הוכן להצגה במוסקבה על־ידי אפרים לויטר. הצגת־הבכורה — ביוני 1934 [3].

3. "אינטערוועניע" מאת המחזאי הרוסי־יהודי לב סלאווין. תורגם ליידיש על־ידי אהרן קושנירוב. הכנת ההצגה התחילה במוסקבה ונסתיימה בבירוביג'אן. ההצגה מאת מארק רובינשטיין; התפאורה — י. סופר; עיבוד נוסף — שמואל גולדברג; מוסיקה — ס. שטיינברג. כמנהל המדור המוסיקאלי שימש שלמה ראבונסקי. הצגת הבכורה — 26 ביוני 1934 [4].

4. "וונדערגעשמעלץ" מאת ו. קירשון. תורגם ליידיש על־ידי עמנואל קאזאקביץ'; ההצגה מאת מארק רובינשטיין; התפאורה — שמואל גולדברג; המוסיקה — שלמה ראבונסקי. הצגת הבכורה — 6 בנובמבר 1934 [5].

5. "בריגאדיר טעלעפיי" מאת יחזקאל דוברושין. ההצגה — מארק רובינשטיין; התפאורה — שמואל גולדברג; המוסיקה — שלמה ראבונסקי [6].

6. "18×13", וודביל מוסיקלי בשתי מערכות מאת י. זלדין. ההצגה מאת חיים הלפאנד; התפאורה — שמואל גולדברג; המוסיקה — פאבלוב; הריקודים — מאני קארלוס. כמנהל המדור המוסיקלי שימש שלמה ראבונסקי. הצגת הבכורה — 30 במארס 1935 [7].

1 הרשימה מסודרת לפי העונות, שבהן הוצגו המחזות בפעם הראשונה. שוחזרה — במידת האפשר — לפי מקורות שונים, המצוינים בהערות הבאות.

2 ב"ש מיום 6 ביוני 1934. 3 שם, 18 ביוני 1934.

4 שם, 28 ביוני 1934. ב־1939 חודשה ההצגה בבימויו של חיים הלפאנד. ראה: שם, 21 ביאנואר 1939.

5 שם, 11 בנובמבר 1934.

6 שם, 26 בנובמבר 1934 ו־12 במארס 1935.

7 שם, 29 במארס 1935.

7. "רויוואַרג", מונטאז' ספרותי בארבע מערכות, לפי טכסטים של ד. ברגלסון, מ. אלברטון וה. דובין. דברי הקישור וההצגה מאת יעקב רוזנפלד; המוסיקה — שלמה ראבונסקי; התפאורה — שמואל גולדברג. הצגת־הבכורה — 9 במאי 1935 [8].

8. "ס'ברענט" מאת י. ל. פרץ (מערכה אחת). ההצגה מאת מיכאל פרידמאן. המחזה הוצג ב־18 במאי 1935 בכינוס של באי התיאטרון [9].

עונת 1935/36

1. "די גאַלדגרעבער", קומדיה בארבע מערכות מאת שלום־עליכם. הבימוי — א. אייזנברג; התפאורה — ל. זווין; המוסיקה — מ. מילנר; הניצוח — שלמה ראבונסקי. הצגת הבכורה — 20 בנובמבר 1935. ההצגה נמשכה ארבע שעות [10].

2. "פלאטאַן קרעטשעט", מחזה בשלוש מערכות וחמש תמונות מאת אלכסנדר קורנייצ'וק. תורגם ליידיש על־ידי עמנואל קאזאקביץ'. ההצגה מאת יעקב רוזנפלד; התפאורה — ל. זווין; המוסיקה — שלמה ראבונסקי. הצגת הבכורה — 1 במארס 1936 [11].

3. "דאַס לעבן רופט" מאת ולאדימיר בילבילוצרקובסקי. תורגם ליידיש על־ידי בוזי אוליבסקי. ההצגה מאת מאכס ריינגולד; התפאורה — שמואל גולדברג. הצגת הבכורה — 22 במארס 1936 [12].

4. "זעקס באליבטע", מחזה בשלוש מערכות מאת אלכסי ארבוזוב. תורגם ליידיש על־ידי עמנואל קאזאקביץ'. ההצגה מאת מיכאל פרידמאן; התפאורה — שמואל גולדברג; המוסיקה — שלמה ראבונסקי. נערכה הצגה ב־30 במאי 1936 [13].

5. "דער אורטייל קומט" מאת אהרן קושנירוב. ההצגה מאת חיים הלפאנד. הצגת הבכורה — 30 ביוני 1936 [14].

6. "די שונאים" מאת מ. גורקי. תורגם ליידיש על־ידי עמנואל קאזאקביץ'. ההצגה מאת קאנטור [15].

8 שם, 9 במאי 1935.
9 שם, 20 במאי 1935.
10 שם, 20 בנובמבר 1935.
11 שם, 8 במארס 1936.
12 שם, 22 במארס 1936.
13 שם, 30 במאי 1936.
14 שם, 30 ביוני 1936.
15 טריבונה 1937, חוב' 14; פאַרפאַסט 1937, נומ' 2(4).

7. "זיאמקע קאַפאטש" מאת מ. דניאל. ההצגה מאת א. אייזנברג; התפאורה — שמואל גולדברג; המוסיקה — שלמה ראבונסקי. הצגת הבכורה — 23 ביולי 1936[16].

עונת 1936/37

1. "בויטרע גזלן", מחזה מאת משה קולבאק על ימי ה"רקרוצ'ינה". ההצגה מאת משה גולדבלאט, ששיחק גם בתפקידו של בויטרה; התפאורה—ראביצ'ב; המוסיקה—ס.מ. בוגאצ'בסקי; הריקודים—יצחקי. הצגת הבכורה, לפי השערתנו, באפריל 1937[17]. נראה לנו, שבעונה זו לא הוצגו מחזות חדשים נוספים[18].

עונת 1937/38

1. "משפחה אוואדיס", מחזה מאת פרץ מארקיש על חיי קולחוזים יהודיים בבירוביג'אן. הבימוי של מוריץ נורביד. הוצג לכבוד יום השנה ה־20 למהפיכת־אוקטובר[19].

2. "אויג אף אויג" מאת האחים טור ול. שייניז. ההצגה מאת מוריץ נורביד[20].

3. "ערב שלום־עליכם" ("אגענטן", "מזל־טוב", "מענטשן"). ההצגה מאת משה גולדבלאט[21].

4. "אוריאל אקוסטה", טראגדיה מאת קארל גוצ'קוב. תורגמה ליידיש על־ידי עמנואל קאזאקביץ'. ההצגה מאת משה גולדבלאט, ששיחק גם בתפקיד של אוריאל אקוסטה. התפאורה — נ. שיפרין; המוסיקה — ל. פולבר; הריקודים והתנועות — י. יצחקי. הצגת־הבכורה — 29 במארס 1938[22].

16 פאַרפאַסט 1936, נומ' 2.

17 ב"ש מיום 7 במאי 1937 (לפי מאמר ביקורת של ב. מילר על ההצגה שהתקיימה); מאַרגן־פרייהייט, מיום 30 באפריל 1937. אחרי חיסולו של משה קולבאק לא הוצג עוד מחזה זה. אפיניי הדבר, שפ. ארונס, ששיחק את הבדחן (מארשעליק) בהצגת "בויטרע גזלן" בתיאטרון הבירוביג'אני, פסח על הצגה זו ברשימתו המפורטת על רפרטואר התיאטרון הבירוביג'אני במאמרו מיום 1 באוגוסט 1939 (ראה ארונס). לעומת זה הוצג אותו מחזה ב־1961 על־ידי תיאטרון וילנאי של חובבים. (סאָוועטיש היימלאנד 1961, נומ' 1).

18 למסקנה זו הגענו מתוך השוואת רשימת הרפרטואר שלנו עם הרפרטואר עד אמצע 1939, שנרשם במאמרו של ארונס (ראה ארונס).

19 שם.

20 שם.

21 שם.

22 פאַרפאַסט 1938, נומ' 1 (6).

5. "פראָפעסאָר פאָלעזשאיעוו" מאת ל. ראחמאנוב[23].
6. "טוביה דער מילכיקער" מאת שלום־עליכם. המחזה מאת יחזקאל דוברושין ונחום אויסלנדר; ההצגה — משה גולדבלאט. הצגת־הבכורה נערכה ב־7 במאי 1938 לכבוד יום־השנה הרביעי להכרזת המחוז ופתיחת התיאטרון[24].

עונת 1938/39

1. לייכט־טורם גרויזאמער" מאת קאראסייב. הבימוי מאת חיים הלפאנד. המחזה הוצג לכבוד יום־השנה ה־20 של הליגה הקומוניסטית הצעירה ויום־השנה ה־21 למהפיכת־אוקטובר[25].
2. "דאָס פראָסטע מיידל" מאת שקבארניק. הבימוי מאת יעקב רוזנפלד[26].
3. "צוויי קונילעמלעך", וודביל לפי גולדפאדן. הבימוי מאת יעקב רוזנפלד. הוצג בפברואר 1939[27].
4. "מאָלצייט", מחזה בארבע מערכות מאת פרץ מארקיש. הבימוי מאת יוסף גרוס; המוסיקה — מ. מילנר. נערכה הצגה ב־15 באפריל 1939[28].
5. "די בלאָנדזשענדע שטערנס" מאת שלום־עליכם. המחזה — יחזקאל דוברושין; הבימוי — שמואל מארגולין. הצגת הבכורה נערכה ב־12 ביוני 1939 לכבוד יום־השנה החמישי להקמת המחוז ולייסוד התיאטרון[29].

עונות 1939/40 — 1945/46
(הצגת הבכורה באחת מעונות אלו)

1. "ראובן בורלעס", מחזה על חיי היהודים ברוסיה במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה מאת הרש ראבינקוב. התיאטרון הכין מחזה זה להצגה לכבוד יום־השנה ה־22 למהפיכת אוקטובר[30].

23 שם, שם; וארונס.
24 עמעס מיום 8 במאי 1938.
25 ארונס. שם המחזה באנגלית "The Lighthouse Horror"; רשמנו את השם ביידיש, לפי מאָרגן־פרייהייט מיום 23 בדצמבר 1938.
26 ארונס.
27 שם.
28 ב"ש מיום 15 באפריל 1939. לפי ארונס, בוים המחזה על־ידי מ. רובינשטיין. גם מתוך מכתבו מבירוביג'אן של במאי זה, במאָרגן־פרייהייט מיום 14 באפריל 1939, יוצא, שהוא ביים את המחזה.
29 ארונס.
30 מאָרגן־פרייהייט מיום 24 בפברואר 1939.

2. ״סענדער בלאנק״ מאת שלום־עליכם. המחזה הוצג ב־1940 בסיורים באוקראינה ובסאראביה[31].

3. ״מילך און האָניק״, מחזה על החיים בקולחוז בבירוביג׳אן מאת עמנואל קאזאקביץ׳. הוצג ב־1940 בסיורים באוקראינה ובסאראביה[32].

4. ״די כישופמאכערין״ מאת א. גולדפאדן. ההצגה — חיים הלפאנד; המוסיקה — ס. מ. בוגאצ׳בסקי; התפאורה — מוטין. המחזה הוצג למלאות מאה שנה להולדתו של גולדפאדן[33].

5. ״פראָפעסאר מאמלאָק״, דראמה אנטי־נאצית מאת פרידריך וולף. ההצגה של חיים הלפאנד[34].

6. ״בר־כוכבא״, דראמה היסטורית מאת שמואל האלקין. ההצגה מאת יעקב רוזנפלד[35].

7. ״סטעמפעניו״ מאת שלום־עליכם[36].

8. ״יעקב סווערדלאָוו״ (״באַלשעוויק״) מאת דייל. תרגם ליידיש ב. מילר; הבימוי של יעקב רוזנפלד[37].

9. ״פראָנט״, מחזה מאת אלכסנדר קורנייצ׳וק. הבימוי של יעקב רוזנפלד[38].

10. ״א בחור פון אונדזער שטאָט״ מאת ק. סימונוב. הבימוי של מיכאל פרידמאן[39].

11. ״מירעלע אפרת״ מאת י. גורדין[40].

12. ״אָרעם אָבער פריילעך״, אופרטה מעובדת על־ידי פייבל ארונס על־פי ״חסיה די יתומה״ מאת י. גורדין[41].

13. ״אין די קרימער בערג״, מחזה על מלחמת הפארטיזאנים בקרים בכובשים הפאשיסטיים מאת הרש ראבינקוב. ההצגה של יעקב רוזנפלד. במחזה זה נפתחה עונת 1943/44[42].

31 נ״ל 1940, חוב׳ אוקטובר. 32 שם, שם.
33 אייניקייט מיום 2 בדצמבר 1943; מ. נאָטאוויטש, יידיש־לעבן אין בירָאבידזשאן, אייניקייט (ניו־יורק) 1944, חוב׳ 1.
34 אייניקייט מיום 5 באוגוסט 1942.
35 שם, שם. 36 שם, שם.
37 שם, 18 ביאנואר 1943.
38 שם, 5 באוגוסט 1942.
39 שם, שם.
40 ״עד היום משחקים כאן את ׳מירלה אפרת׳ של י. גורדין״ (מתוך דברי הגנאי של ז. ברוכין באסיפת סופרים, שחקנים, עתונאים ועובדי הראדיו. ראה: שם, 29 באוקטובר 1946).
41 שם 7 ביוני 1943 ו־29 באוקטובר 1946.
42 שם, 2 בדצמבר 1943 ו־30 במארס 1944.

14. "שפילפויגל" מאת שמואל האלקין. הצגת־הבכורה נערכה ב־1944 [43].
15. "איך לעב" מאת משה פינצ'בסקי. הצגת הבכורה נערכה באלמה־אטה שבקאזאכסטאן בזמן סיורו של התיאטרון שם ב־1945 [44].
16. "גיִיסטער" [45].
17. "חתונה געהאט" מאת י. ל. פרץ. המחזה — דוברושין. הבימוי — חיים הלפאנד [46].

עונת 1946/47

1. "וועמען איז אונטערגעאַרדנט די צייט" מאת טור ול. שיינין. תרגם ליידיש הרש ראבינקוב. הצגת הבכורה נערכה ב־30 בדצמבר 1946. זו היתה ההצגה הראשונה בבניין־התיאטרון החדש [47].
2. "דער אויפשטאנד אין געטאָ" מאת פרץ מארקיש. ההצגה — חיים הלפאנד; התפאורה — ראביצ'ב; המוסיקה — שלמה ראבונסקי. הצגת־הבכורה — 29 במארס 1947 [48].
3. "דער אָנפאל" מאת ליאוניד ליאונוב. תרגם ליידיש הרש ראבינקוב. ההצגה — אלכס שטיין (הראשונה שלו בתיאטרון זה); התפאורה — צפניה קיפניס; המוסיקה — שלמה ראבונסקי. הוצג לאחר "דער אויפשטאנד אין געטאָ" [49].

עונת 1947/48

1. "הערשעלע אָסטראָפאָליער" מאת גרשנזון. ההצגה — חיים הלפאנד; המוסיקה — יעקב וינוקור. העונה נפתחה ב־26 באוקטובר 1947 במחזה זה [50].
2. "ער איז פון ביראָבידזשאן" מאת ב. מילר. ההצגה — אלכס שטיין; התפאורה — צפניה קיפניס; המוסיקה — שלמה ראבונסקי. המחזה הוצג לכבוד יום־השנה השלושים למהפיכת־אוקטובר [51].

43 שם, 13 ביולי 1944.
44 שם, 17 במאי 1945.
45 בישיבת החברה התיאטרונית הכל־רוסית הודיע יוסף גרוס, שחקן התיאטרון הבירוביג'אני, ש"המחזה נכלל היום ברפרטואר" (שם, 28 במארס 1946).
46 התיאטרון "מכין עכשיו להצגה", שם, שם.
47 שם, 9 ביאנואר 1947.
48 שם, 17 באפריל 1947.
49 שם, 9 באוגוסט 1947 ו־10 ביאנואר 1948.
50 שם, 28 באוקטובר 1947. בישיבת החברה התיאטרונית הכל־רוסית הודיע י. גרוס, שהתיאטרון "מכין עכשיו להצגה" מחזה זה. שם, 28 במארס 1946.
51 שם, 1 ביאנואר 1948.

3. ״טיפע וואַרצלען״ מאת דז׳יימס גאָו וארנו ד׳יוסו. תרגם ליידיש הרש ראבינקוב. ההצגה — חיים הלפאנד; העיבוד האמנותי — אלכס שטיין. הצגת הבכורה נערכה ב־1 במאי 1948 [52].

מחזות, שנתקבלו על־ידי התיאטרון, או תוכננו על־ידיו להצגה, ולא ידוע, אם אמנם הוצגו

1. ״״פאַטערלאנד״ מאת פרץ מארקיש, בבימויו של א. אייזנברג (בתכניות) [53].
2. ״שעפסנקוואל״ מאת לופה דה־וגה, בבימויו של שמואל מארגולין (בתכנית) [54].
3. ״ברידער הארמאט״ מאת אהרן קושנירוב, בבימויו של מאכס ריינגולד (בתכנית) [55].
4. ״דאַניע״ מאת ל. רזניק, בבימויו של קאנטור (בתכנית) [56].
5. ״ביראַבידזשאן״ מחזה מאת ה. דובין (נתקבל להצגה) [57].
6. ״דער יידישער סאַלדאט״ מאת הולדס (נכלל ברפרטואר 1939) [58].
7. ״דער יורש״ מאת פרסוב (נכלל ברפרטואר 1939) [59].
8. ״שלמה מימון״ מאת דניאל (נמסר לביום ב־1939 לבמאי מ. רובינשטיין) [60].
9. ״אף יענער זייט אַקעאַן״ מאת ל. רזניק (בתכנית) [61].
10. ״שוועסטער״ מאת י. ל. פרץ (בתכנית) [62].
11. ״פאַוועל גרעקאָוו״ מאת ליאוניד לנץ׳ וב. וויטחוב. תרגם ליידיש פייבל ארונס. ההצגה — מאכס ריינגולד (בהכנה) [63].

52 שם, 4 ו־27 במאי 1948; האלמאנאך ביראַבידזשאן 1948, נומ׳ 1 (4).
53 ב״ש מיום 28 בספטמבר 1935.
54 שם, שם.
55 שם, שם.
56 שם, שם.
57 פאַרפאַסט 1938, נומ׳ 1 (6).
58 מאַרגן־פרייהייט מיום 4 בנובמבר 1938.
59 שם,שם.
60 שם, 14 באפריל 1939.
61 פאַרפאַסט 1940, נומ׳ 4—5.
62 שם, שם.
63 נ״ל 1940, חוב׳ אפריל.

12. "א לעקציע פון לעבן" מאת ו. גולובצ'ינר (בתכנית) [64].
13. "איך וויל לעבן" מאת דוד ברגלסון (נכלל ברפרטואר) [65].
14. "די פארכישעפטע מיל" (מחזה, שאברהם גונטאר "עוסק בכתיבתו", לפי הזמנת התיאטרון) [66].
15. "דער רויטער האלדזטוך" מאת ס. מיכאלקוב. ההצגה — חיים הלפאנד. המחזה הוכן להצגה בתקופת החופש של החורף בפני תלמידי בתי־הספר [67].
16. "לחיים" מאת איציק פפר (עמדו להציג מחזה זה עד סוף 1948) [68].
17. ""די גרויסע קראפט" מאת ב. רומאשוב. תרגם ליידיש משה ברודרזון (נכלל ברפרטואר) [69].
18. "דער קיניג פון לאמפעדוזע" מאת פרץ מארקיש (נכלל ברפרטואר) [70].
19. "200,000" מאת שלום־עליכם. ההצגה — חיים הלפאנד; המוסיקה — ש. ראבונסקי (בהכנה לקראת עונת החורף 1948/49) [71].
20. "די בין" מאת ויניץ' (בהכנה לקראת עונת החורף הנ"ל) [72].
21. "שיר השירים" מאת שלום־עליכם. המחזה של ציבולבסקי (בהכנה לקראת עונת־החורף הנ"ל) [73].

64 אייניקייט מיום 2 בדצמבר 1943.
65 שם, 3 בפברואר 1944.
66 שם, שם.
67 האלמאנאך ביראבידזשאן 1948, נומ' 1 (4).
68 שם, שם.
69 אייניקייט מיום 27 במאי 1948.
70 שם, שם.
71 שם, 18 בספטמבר 1948.
72 שם, שם.
73 שם, שם.

רשימת הקיצורים של המקורות

אב. אפשטיין כ"י — כתב־יד של אברהם אפשטיין על ביקורו בבירוביג'אן ב־1930, השמור בספרייה של סמינריון הקיבוץ הארצי בגבעת־חביבה (091/עפש).

א ג. — Краткая географическая энциклопедия. Москва 1961, том 2.

א.ה. — Советская историческая энциклопедия. Москва 1962, т. 2.

אוד.סטר. — За ударную стройку социалистического Биро-Биджана. Москва–Хабаровск 1932.

אולין — י. אַלין, דאָס געבורט פון "בירעבידזשאנער שטערן" (צום 2טן יאָרטאָג פון זיין דערשיינען). בירעבידזשאנער שטערן מיום 30 באוקטובר 1932.

איב. — איבערבוי; **חודש זשורנאל, ווארשע.**

איד.קעמפ. — אידישער קעמפער, **ניו־יאָרק.**

איטוגי ס.ס.ס.ר. — Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. СССР (Сводный том). Москва 1962.

איטוגי ר.ס.פ.ס.ר. — Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. РСФСР. Москва 1963.

איניקייט — אייניקייט; **אַרגאן פונעם יידישן אנטי־פאשיסטישן קאָמיטעט אין פ.ס.ס.ר., קאָריגשעור־מאָסקווע.**

איקאָר — איקאָר; **ביולעטין ארויסגעגעבן פון דער נאציאָנאלער עקזעקוטיוו פון "איקאָר", ניו־יאָרק 1928—1931 וכן הירחון איקאָר, שהופיע כהמשכו של הבולטין הנ"ל בשנים 1932—1935.**

איקאָר־אלמאנאך — איקאָר־אלמאנאך, **לכבוד 25 יאָר סאָוועטן־פארבאנד און 15 יאָר ביראָבידזשאן. ניו־יאָרק 1943.**

איקאָר יאָרבוך — איקאָר יאָרבוך. **שנתון של "איקאָר", הופיע בניו־יורק החל משנת 1932 והאחרון,שהיה בידי המחבר, הוא משנת 1936.**

אלפארב.באר.1926 — אלפארבאנדישע בראטונג פון די יידישע סעקציעס פון דער אלקפ<ב> (דעקאבר 1926). **מאָסקווע 1927.**

אמב'ג'אן 1937 — The Promise of Birobijan, Summary of Proceedings of Meeting of Board of Governors, Directors, Chairmen of Divisions and Sponsors of the American Committee for the Settlement of Jews in Birobijan held at the Aldine Club, New-York City. August 4, 1937. New-York 1937.

אמיוט — י. עמיאָט, דער ביראָבידזשאנער ענין. **ראָטשעסטער, ניו־יאָרק, 1960.**

אנילוביץ׳ — י. אנילאוויטש, ביבליאָגראפיע [וועגן ביראָ־בידזשאן]. בתוך: בירע־בידזשאניש, ווילנע 1935, ז״ז 124—130.

Большая советская энциклопедия. Первое издание. — א.ס.ג. I — אובלוצ׳יה. Москва 1939, том. XLII, статья ״Облучье״.

Большая советская энциклопедия. Второе издание. Москва — א.ס.ג. 15. 1952, том 15, статья ״Еврейская автономная область״.

Малая советская энциклопедия. Третье издание. Москва — א.ס.ק. III. 1958—1961.

אָקטיאבר — אָקטיאבר; אַרגאן פון צענטראל־קאָמיטעט פון דער קאָמוניסטישער פּארטיי <ב> פון ו.ס.ס.ר., מינסק.

ארונס — F. Arones, Five Years of the Birobijan Jewish State Theatre. ״Nai-Lebn״ New-York, August-September 1939.

אשד — י. אשד, מסע לבירוביג׳אן, ״המדינה היהודית״ על גדת האמור. מעריב (תל־אביב), מהימים 5, 12, 18 בדצמבר 1958.

באכמוטסקי טאָג־פּראָגאן — א. באכמוטסקי, קאָרדינאלע טאָג־פּראָגאן. אייניקייט מיום 28 באוגוסט 1947.

בולטין — Информационный бюллетень. Государственная Публичная Библиотека имени М.Е. Салтыкова–Щедрина, Ленинград. Еврейское отделение Информационный бюллетень Еврейской группы отдела национальностей Государственной Публичной Библиотеки имени М.Е. Салтыкова–Щедрина в Ленинграде. או אותו פרסום בשינוי קל בשם:

ב״זוו — Биробиджанская звезда. Биробиджан (פרטים מלאים על עתון זה, ראה עמ׳ 328—329).

בלומברג — ש. בלומבערג, די יידישע ארבעטנדיקע אין אויסלאנד העלפן בויען די יידישע אוטאָנאָמע געגנט. יידן אין פּסס״ר. זאמלבוך. מאָסקווע 1935, ז״ז 277—285.

ברוק, דו״ח קומזט I — Бирско-Биджанский район Дальне-Восточного края. Труды экспедиции 1927 г. Выпуск I. Проф. Б.Л. Брук, Предварительный сводный отчет экспедиции. Москва 1928.

ברוק, דו״ח קומזט II — Проф. Б.Л. Брук, Казачье и корейское хозяйство в Приамурской полосе Биробиджана. בתוך דו״ח קומזט II (ראה להלן).

ברוק, טיכ. זוו. — Проф. Б. Л. Брук, Бирско-Биджанский район и его заселение. Тихоокеанская звезда, Хабаровск. מהימים 17 ו־26 ביוני 1928.

ב״ש — בירָאבידזשאנער שטערן, בירָאבידזשאן. (פרטים מלאים על עתון זה, ראה עמ׳ 322—328).

גולדבלאט — מ. גאָלדבלאט, דער בירעבידזשאנער יידישער מלוכה־טעאטער. פּאָר־פּאָסט 1937, גומ׳ 2 (4).

גילמאן — א. גילמאן, וואס דארף וויסן אן איבערוואנדערער וועגן דער יידישער אוטאנאמער געגנט. **מאסקווע 1939.**

גרוס — יוסף גראס, 10 יאר אין ביראבידזשאן. איינקייט **מיום 30 במארס 1944.**

דוברוביצקי — מ. דובראוויצקי, 20 טעג אין בירעבידזשאן. **מינסק 1932.**

דו"ח קומזט II — Отчет экспедиции Комзета 1927 г. по обследованию Бирско-Биджанского района Дальневосточного края (Биробиджана). Выпуск II, Москва 1930.

דימאנשטיין פאַרפ. 1 — ש. דימאנשטיין, סאָוועטישע יידישע מלוכשקייט. פאַרפאַסט 1936, נומ' 1.

דימאנשטיין צוואנציק יאָר — ש. דימאנשטיין, צוואנציק יאָר גרויסע סאָציאליס־טישע רעוואָלוציע און דאָס יידישע פאָלק אין ראטנפארבאנד. פאַרפאַסט 1937, נומ' 3(5).

דרויאנוב ב"ב — מ. דרויאנאָוו, וועגן בירעבידזשאן. **מינסק 1934.**

דרויאנוב יי.א.ג. — מ. דרויאנאָוו, די יידישע אוטאָנאמע געגנט. **מאסקווע 1934.**

הורודינסקי — Dominik Horodyński, Syberia inaczej. Warszawa 1959.

היינט — היינט, וואַרשע.

ואנייב — Е.И. Ванеев, Биро-Биджан. Благовещенск 1931.

ווינרויך — ה. ווינרויך, בלוט אויף דער זון. **ברוקלין — ניו־יאָרק 1950.**

Резолюции второго всесоюзного съезда Озет. Москва — **ועידה אוזט II** 1931.

חאבקין 2 יאָר — מ.פ. כאווקין, צוויי יאָר. פאַרפאסט 1936, **נומ' 1.**

טאָג — דער טאָג, ניו־יאָרק.

Тихоокеанская звезда. Орган Хабаровского краевого и город- — **טיכ.זוו.** ского комитетов ВКП(б) и краевого Совета депутатов трудящихся, Хабаровск.

טרוצקי — ב.אי. טראָצקי, בירעבידזשאן אין 1935 און אין 1936 יאָר. **מאסקווע 1936.**

Трибуна еврейской советской общественности. Орган (א — **טריבונה** Трибуна. Орган (ב ; центрального правления Озет, Москва 1927–1929 центрального правления Озета, Укрозета и Белозета, Москва 1929–1937

יוזפוביץ' — Л. Йозефович, По поводу статьи Ю. Ларина. **טריבונה 1929, חוב' 12.**

יי.א.ג. 1960 — יידישע אוטאָנאמע געגנט ; זאמלונג. [כאבאראָווסק] 1960.

Jewish Reconstruction Work ; Figures and Facts 1930— — **כנס אורט** 1936. Paris 1938.

לארין — Ю. Ларин, Евреи и антисемитизм в СССР. Москва-Ленинград 1929.

לווין — י. **לעווין**, א יאָר ארבעט אין בירעבידזשאן (**בתוך החוברת**: בירעבידזשאן. מאָסקווע 1932).

לונדון — גח **לאָנדאָן**, מיט דער אמעריקאנער עקספעדיציע קיין ביראָבידזשאן. מאָסקווע—כארקאָוו—מינסק 1930.

Летопись периодических изданий СССР, 1955–1960. Часть II — Газеты. Москва 1962 — לטופים

ליטבאקוב — מ. **ליטוואקאָוו**, **מאכן אָרדענונג אין דער שפראך־ווירטשאפט**. פאָרפאָסט 1936, נומ׳ 1.

לייבמאן — א. **לייבמאן (לעוו)**, קאָמוניע ״איקאָר״. מינסק 1932.

מאָרגן־פרייהייט — **מאָרגן־פריהייט**, **ניו־יאָרק**.

מגיד — מ. **מאגיד**, **וואלדהיים**. פאָרפאָסט 1938, נומ׳ 2(7).

מרז׳ין 1930 — א. **מערזשין**, וואָס איז אזוינס ביראָבידזשאן. **מאָסקווע** 1930.

נאטאנזון — נ. **נאטאנזאָן**, א לאנד אין רישטעוואניעס. **מאָסקווע** 1932.

נוביק — פ. **נאָוויק**, אידן אין ביראָ־בידזשאן. **ניו־יאָרק** 1937.

נ״ל — ניילעבן; **חודש־זשורנאל**, **ארויסגעגעבן פון דער נאצ. עקזעקוטיווע פון ״איקאָר״**, **ניו־יאָרק**.

סבורניק — Сборник библиографиечских материалов Еврейской группы отдела национальностей Государственной Публичной Библиотеки имени М.Е. Салтыкова–Щедрина. Ленинград 1937.

סגאלוביץ׳ — אל. **סעגאלאָוויטש**, וואלדהיים. **בירעבידזשאן** 1932.

סודארסקי 1931 — אי. **סודארסקי**, פראגעס און ענטפערס וועגן בירעבידזשאן. **כארקאָוו** 1931.

סודארסקי 1933 — אי. **סודארסקי**, בירעבידזשאן. **כארקאָוו־קיעוו** 1933.

С.С.С.Р. — СССР. Административно–территориальное деление союзных республик на 1 апреля 1963. Москва 1963 — 1963

ספקטור — О.Г. Спектор, Еврейская автономная область в художественной литературе (опыт библиографии). **בתוך**: בולטין 1935, מס׳ 1—2.

סקציה ב״ב — **אין דער סעקציע פאר בירעבידזשאן־קענטעניש**. וויסנשאפט און רעוואָליוציע 1934, נומ׳ 1—2.

עמעס — דער עמעס; **אַרגאַן פון צענטראל־ביורא, פון די יידישע סעקציעס ביים צענטראל־קאָמיטעט פון דער רוסלענדער קאָמוניסטישער פארטיי. החל ב־9 במאי 1930 ואילך ״אַרגאַן פונעם נאציאָנאליטעטן ראט פונעם צענטראלן אויספיר־קאָמיטעט פונעם פארבאנד סאָוועטישע סאָציאליסטישע רעפובליקן״, מאָסקווע.**

פאָרווערטס — פאָרווערטס, **ניו־יאָרק**.

פארטאנסקי — Проф. М. Партанский, Климатический очерк Биробиджанского района в сельскохозяйственном отношении. **בתוך**: דו״ח קומזט II.

פארפאסט פלאָרע — **די פלאָרע פון דער יידישער אווטאנאָמער געגנט**. פאָרפאָסט 1936, נומ׳ 1.

פולנר — И. Пульнер и О. Спектор, Литература о евреях на русском языке. **בתוך:** בולטין 1935, מס׳ 3—4.

פולנר 1936 — И. Пульнер и О. Спектор, Литература о евреях на русском языке (за 1936 год). **בתוך:** סבורניק.

פומראנץ — אלעקסאנדער פאמראנץ, די סאוויעטישע הרוג־מלכות. **בוענאס־איירעס** 1962.

פיש — ר. פיש, איבער שולן פון דער יידישער אוטאנאמער געגנט. (עמעס מיום 17 ביאנואר 1937). **ר. פיש, די שולן אין דער יידישער אוטאנאמער געגנט.** נ״ל 1937, חוב׳ מארס.

פרלמאן — א. פערעלמאן, ביראבידזשאן. **וואַרשע 1934.**

פרסומים — פרסומים יהודיים בברית־המועצות (1917—1960). **רשימות ביבליוגרא־פיות לוקטו וסודרו בידי י. י. כהן בעזרת מ. פייקאז׳, בצירוף מבואות מאת י. סלוצקי וח. שמרוק. ערך ח. שמרוק. ירושלים תשכ״א.**

צוקונפט — די צוקונפט, **ניו־יארק.**

צ׳טו צ׳יט. — Еврей- Что читать о Еврейской автономной области. **בתוך:** ская автономная область. Сборник. [Хабаровск] 1959, стр. 154–158.

קאופמאן — ה. קאופמאן, די וואלדגעווערב־קאמפראציע אין ווופק. נ״ל 1938, חוב׳ יולי.

קאלינין — М.И. Калинин, Об образовании Еврейской автономной области; из записи беседы председателя ЦИК СССР т. Михаила Ивановича Калинина с делегацией рабочих московских предприятий и работниками еврейской печати 28 мая 1934. Второе издание. Москва 1935.

קאמנצקי — א. ו. קאמענצקי, די יידישע אוטאנאמע געגנט. **מאסקווע 1939.**

קאמנצקי, סוב.סטר. — И. Каменецкий, Годовщина ЕвАО. Советское строительство, январь 1936.

קאמנצקי פארפאסט — י. ו. קאמענצקי, די נאטור־באדינגונגען און די נאטור־אוצרות פון דער יידישער אוטאנאמער געגנט. פארפאסט 1936, **נומ׳ 1.**

קאנאדער איקאר — קאנאדער "איקאר"; **מאנאטלעכער ארגאן פון דער עקזעקו־טיווע פון דעם קאנאדער "איקאר", טאראנטא.**

קאנטור — Я. Кантор, Национальное строительство. Москва 1934.

קאנטוראוויץ׳ פרספ. — А. Канторович, Перспективы Биробиджана. Москва 1932.

קדישביץ׳ 1931 — מ. קאדישעוויטש, בירעבידזשאן — דאס לאנד פון גרויסע מעגלעכקייטן. **מאסקווע 1931.**

קדישביץ׳ היינט — מ. **קאדישעוויטש**, בירעבידזשאן היינט. **מאסקווע 1932.**

קדישביץ׳ 2(6) — מ. קאדישעוויטש, בירעבידזשאן אין דער ליטעראטור (רעאליא. מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון דער יידישער אוטאנאמער געגנט). וויסנשאפט און רעוואליוציע 1935, **נומ׳ 2(6).**

קדישביץ, 3(7) — מ. קאדישעוויטש, בירעבידזשאן אין דער ליטעראטור ... (פאר־זעצונג). וויסנשאפט און רעוואליוציע 1935, נומ׳ 3(7). החוברת הופיעה ב־1936.

קופרמאן — ש. קופערמאן, די ארטעלן אין ביראבידזשאן. נ״ל, חוב׳ דצמבר 1937 ויאנואר 1938.

קירז׳ניץ — א. קירזשניץ, די יידישע אוטאנאמע געגנט אין אופשטייג. מאסקווע 1936.

קירז׳ניץ־רוס — А. Киржниц, Еврейская автономная область. Москва 1936.

רובינסון — ראבינסאן, דאס צווייטע יאר ארבעט אין בירעבידזשאן. עמעס מיום 30 ביאנואר 1930.

רוו.נאצ. — Революция и национальности. Ежемесячный журнал Совета Национальностей ЦИК СССР и Коммунистической Академии, Москва.

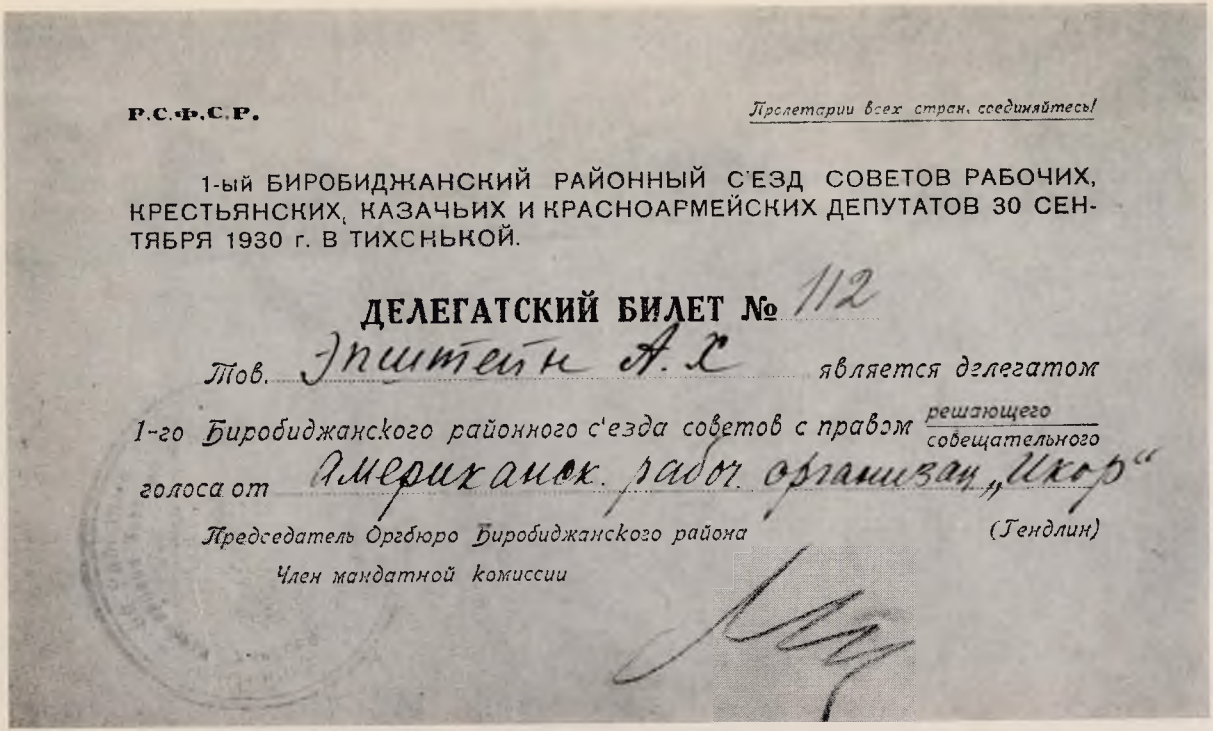
שטערן — דער שטערן; אַרגאן פון צ.ק.ק.פ.ב.או. און פון אלאוקראיניש פראפראט, כארקאוו.

שיין — יוסף שיין, ארום מאסקווער יידישן טעאטער. פאריז 1964.

הנשיאות, המזכירות וועדת המאנדאטים של הכינוס המפלגתי הראשון של "הנפה הבירוביג'אנית" <טיכונקאיה, 1930> (ראה עמ' 246)

(המקור בספריה של סמינריון הקיבוץ הארצי בגבעת חביבה)

Р.С.Ф.С.Р. *Пролетарии всех стран, соединяйтесь!*

1-ый БИРОБИДЖАНСКИЙ РАЙОННЫЙ С'ЕЗД СОВЕТОВ РАБОЧИХ, КРЕСТЬЯНСКИХ, КАЗАЧЬИХ И КРАСНОАРМЕЙСКИХ ДЕПУТАТОВ 30 СЕНТЯБРЯ 1930 г. В ТИХСНЬКОЙ.

ДЕЛЕГАТСКИЙ БИЛЕТ № 112

Тов. Эпштейн А. Х *является делегатом*

1-го Биробиджанского районного с'езда советов с правом решающего / совещательного

голоса от Америк. раб. орган. „Икор"

Председатель Оргбюро Биробиджанского района (Гендлин)

Член мандатной комиссии

תעודת ציר לכינוס המועצות הנפתי הראשון של "הנפה הבירוביג'אנית"
<טיכונקאיה, 1930> (ראה עמ' 36, 240)

(המקור בספריה של סמינריון הקיבוץ הארצי בגבעת הביבה)

כינוס המועצות הנפתי הראשון של "הנפה הבירוביג'אנית" <טיכונקאיה, 1930> (ראה עמ' 36, 240)
(המקור בספריה של סמינריון הקיבוץ הארצי בגבעת חביבה)

С. С. С. Р.

ОБЪЕДИНЕННОЕ

Государственное Политическое Управление

ПРИ СОВНАРКОМЕ

ПОЛНОМОЧНОЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО

ПО Д. В. К.

Краснознаменное

Управление Пограничной охраны

10 Сентября дня 1930 года

№ 1564

Гор. Хабаровск.

Удостоверение

Предъявителю сего гр. Эпштейну Абраму Хонковичу

разрешается въезд в запретную пограничную полосу в с. Ямуреи и Екатерино-Никольского района по 28 Сентября 1930, сроком ~~на~~ — мес. — дней.

Цель поездки экскурсия

По прибытии в запретную погранполосу настоящее удостоверение подлежит немедленной регистрации в ближайшем органе Погранохраны или местном органе ОГПУ.

По ~~прибытии~~ возвращении удостоверение подлежит сдаче в Управ. Краснознаменной Пограничной Охраны ГПУ ДВК

Настоящее удостоверение передаче не подлежит.

Место для печати

Зам. Начальника Управления (Банга)

Начальник Отделения Службы (Сарокин)

רשיון כניסה לכפר אמורזט, שהוצא ע"י או.ג.פ.או. <1930> (ראה עמ' 174)

(המקור בספריה של סמינריון הקיבוץ הארצי בגבעת חביבה)

גלוי דעת

אל צבור הפועלים והעמלים בפלשתינה.

למה אנחנו קוראים את פלשתינה והולכים להתישב בבירוביג׳ן? אנחנו פלוגת המחגרים הראשונה בבירוביג׳ן, מוכרחים אנו לתת תשובה ברורה ונמוקים למהות הפלוגה. הגענו לצבור העמלים כדי להסביר לו את הסיבות שהניעו אותנו לעזוב את הארץ הזאת בה חיינו שנים וכבודות את שנות הלימודים בקר אינטרסים סמדניים זרים — ולמסיק לבירוביג׳ן.

אנו קוראים את הארץ לא רק מפני שהיא אינה מסוגלה לתת פתרון למצוקה תמוני היהודים — מפי הכרתנו והכרת אפי פועלים — אלא בגלל זה שהציונות התל כמאה השתורה. הרבה יוניפסים ונבור ב.רדיקלים׳ מסוג של פיק׳י ציין ׳שהסוד הציור, הנהה כוח ריאקציוני שרחוב [illegible] הקשור קשר מהודק בריאקציה רישבנית העולמית.

פראשיחה היתה הציונות נשק ביני הבורגנות היהודית נגד רפועלים היהודים המהפכניים ומלחמה כעבדית בארצות מגוריהם. ובאורנו הזמן היה ונשאר נשק בידי האימפריאליזם הע. הציונות יודעה לעצל את מצוקה היהודים מי ארצות מזרח (פולין ליטא, רומניה וכו׳) את הדדיפות האנטישמיות ורפוגרומים כדי להרבות שורת תומכות מבעלות היהודית והנוער הנמוך שכבר, ארצי מיפלאדת הכרזות של הקבה מדינה יהודית תחת השגחת השלטון זה. ובפעולה הרסיה זאת עולה הסוכנות, השמאלית׳ של הציונות הסכנה׳ממה, המצאים ברוך פרוצם של ורדיקליזציה, לבנות פלשתינה ׳סוציאליסטית׳ בסמנרת המשטר הקאפיטליסטי. באמצעות הסיסמ ות הללו ואחרות עולה בידי הציונות להסת אלפים אחדים מתוך רחבות היהודית ולרכיאם ארצה ופה להפוך אותם לאלמנט טרא. נגד הפועלים רצבוניים. ואת היא הזכרתנו וכל פועל ישר לא יעיז להכחיש ארץ זרה.

הנסיון של שנים כתוך מסציאות רפלשתינאית נתן לעינינו את פרצופה האמיתי של הציונות ואת מהותה הכבושית. רזוא דרואה לנו את הציונות כתור כוחם אקסיבי קו ראפיות השחרור של רעמים הערבי. בשם האידיאים הציוניים ׳רסוציאליסטיים׳ נרשך הפועל היהודי לכובש ולקוק צרימטי. בתור נשק נגד רחמונים רעמים, ובשעם נרשך השוט הירחודי למשרת של השלטון הזר ותך אשר מפריקים את התהים בין הפועל הערבי והיהודי.

הרשם הפוליטי של המהנים היהודים בארץ מנע קר כמה שהמשפ הזה יכול לשכש שוט נגד המהנים הערבים והוא יבוטל יבוי כו ברגע שרמהנים היהודים מתחילים ׳נתל מלחמה מעשית נגד המבת מצבם; הוא יבוטל אם למרות כל הקשיים נוצרת שפה משותפת בין העמלים היהודים והערבים. היחידה לציונות כל : שום היהודי נמצא על חר נעש המאים בכל רגע להתערב ע״י ידי מם ההמונים הערבים המהוכאם. המוצדק — המצב הכלכלי של העמלים היהודים הוא בכל הע. למרות העמדה הפרי־ ציונית כלפי העמלים הערבים הוין מצבם נרע. מורדת שכר שיטתית תמנע מהיהודים כל אפשרות מהיכות מקום רק, מפני חוסר הסבירות המצוקה ותחלות נחירות וכר׳ זאת צוקים רציונים מכל המונים. תבו עליות ורוצים להשלות את ההמונים כי היא רשחרור את מצבם הירוד.

השפע הזה עומד בהחאם למהות הריאקציונית של הציונות ולכל מעשי מרמה שהודות להם הציונות מקיימת. האם זה בגדר האפשרות למחר? מיליונים יהודים עמים באמצות בידונים? האם יתכן ש יהוד עם על חשבון רכוי ׳אומי של עם שני? האם אפשרות היא שהאינטרסים בין העיקר היהודי והבורגני היהודי? כל פועל ישר בעל הכרה מעמדית בנה יכרח לענות: ׳לא׳! התשובה הזאת מחייבת, את כל סור לקוחתנו את הארץ ולהעיתנו ׳ברית המוכצחית׳ האויר בה נמחק השאלה הלאומית של יחד עם כל עניני עם אחר עניני עבודה משותפת בתנאי שוויון בעמד העיקרים וכתוכם לא בטורה האחרונה מצד הציונים. הארץ אשר עליו העמלים של כל העמים נושאות אליה בהערצה.

אנחנו נמסיים ׳בירוביג׳ן היות ׳חוקת אמונתנו כי בעזרת 100 מיליונים אחים בעמד ובמשלת העובדים יקלה לנו לעשים את הרבון והפרודוקטיביזציה של המבנות ותרחבות של ההמונים היהודים על יסוד הבנית של המולדה הסוציאליסטית.

לא נשכח בידי הבורגנות שלנו׳ לא כוני התברה הסוצי־ אליסטית והיחידה הפרטיוריאלית הסוציאליסטית של הפועל היהודי. לא כובשים לא מקשים הכתישבים על קרקע זרה נזולת נהיה, אלא מסייעים אשר יחד עם מיליונים חברים בעמד נתן יד לבניה הסוציאליסטית

אנחנו פונים כן אל העמלים היהודים והקרובים בקריאה להשוף את המהות הריאקציונית׳הכבושית של הציונות, אנו קוראים אחכם להמך מכיבה סוערת ומשית בתנועה להתישבות הסוצי היהודים בבירוביג׳ן ולתנה אקטיבית של ברית תמוצות נגד כל השונאים שלה.

הפלוגות הראשונות ליציאות לבירוביג׳ן

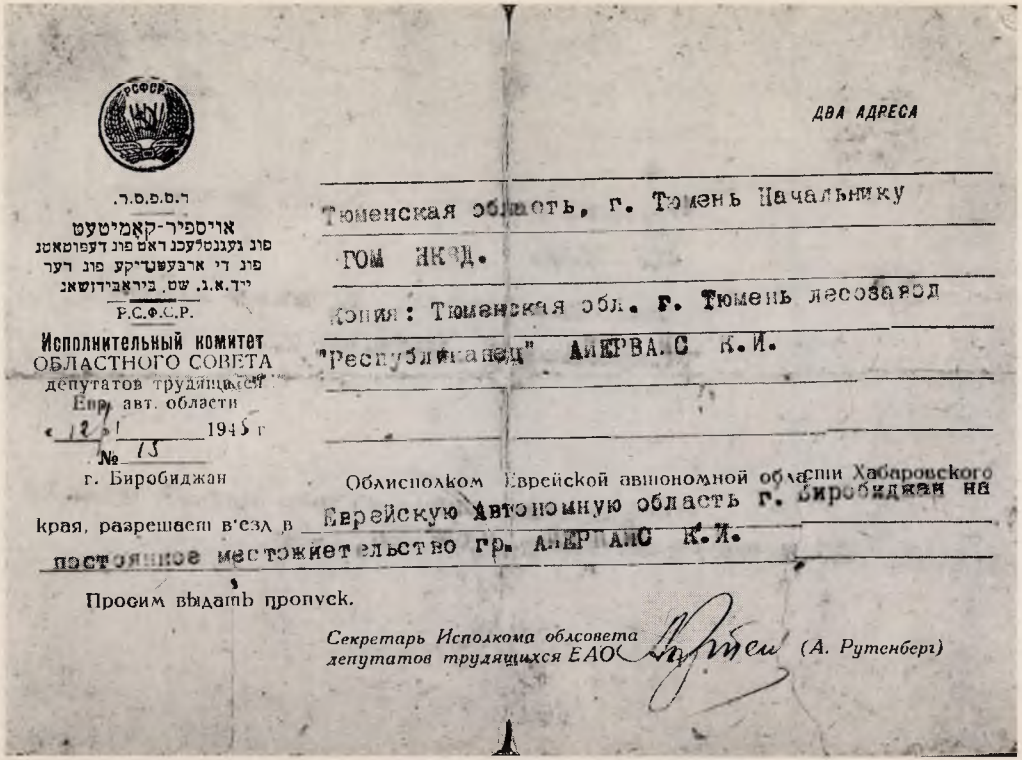
האותרי: שט״ץ־ן זאב

רפום ׳קני׳ ירושלים.

17.8 1932

גלוי דעת של פלוגת המהגרים הראשונה מארץ־ישראל לבירוביג׳אן <1932>
(ראה עמ׳ 110—112)

(המקור בארכיון העבודה בתל־אביב)

ДВА АДРЕСА

Тюменская область, г. Тюмень Начальнику

ГОМ НКВД.

Копия: Тюменская обл. г. Тюмень лесозавод

"Республиканец" АНЕРВА.С К.И.

Облисполком Еврейской автономной области Хабаровского края, разрешает въезд в Еврейскую Автономную область г. Биробиджан на постоянное местожительство гр. АНЕРТАНС К.И.

Просим выдать пропуск.

Секретарь Исполкома облсовета депутатов трудящихся ЕАО (А. Рутенберг)

р.с.ф.с.р.

אויספיר-קאמיטעט
פון געזונטלעכן ראס פון דעפורמאטן
פון די ארבעטער-קע פון דער
יד.א.ג. שט. ביראבידושאן

Р.С.Ф.С.Р.

Исполнительный комитет
ОБЛАСТНОГО СОВЕТА
депутатов трудящихся
Еврейской авт. области
«12» 1945 г
№ 13
г. Биробиджан

רשיון כניסה ל"מחוז היהודי האוטונומי" <1945> (ראה עמ' 107)

(המקור בחברה ההיסטורית הישראלית בירושלים)

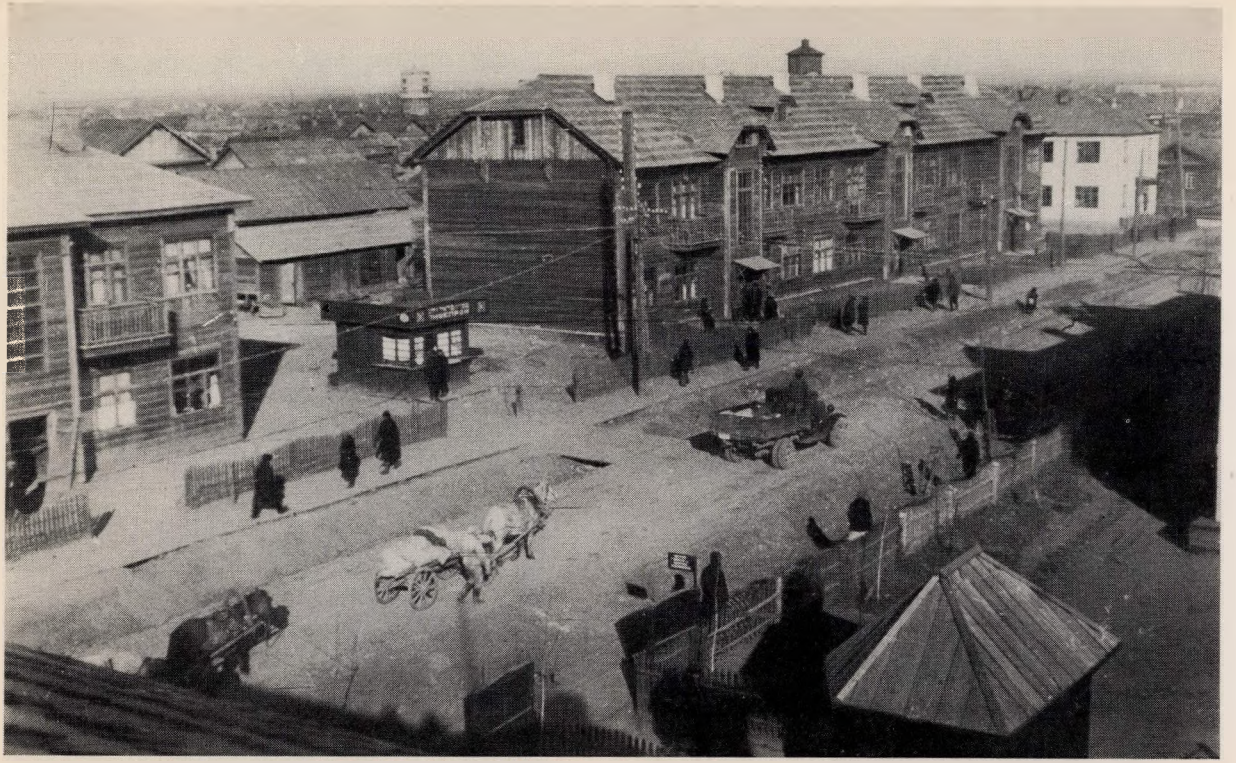

תחנת הרכבת בעיר בירוביג׳אן (ראה עמ׳ 228, 252)

ל מ ע ל ה : בשנים 1933—1936

ל מ ט ה : התחנה בשנת 1959

(המקור בחברה ההיסטורית הישראלית בירושלים)

רחוב קאלינין בעיר בירוביג׳אן <1936> (ראה עמ׳ 230)

(המקור בחברה ההיסטורית הישראלית בירושלים)

כיתה בבית־הספר התיכון היהודי בעיר בירוביג׳אן <1937> עם המורה
ניסן רוזנטאל — עתה תושב ישראל (ראה עמ׳ 271—272)

(המקור אצל ניסן רוזנטאל)

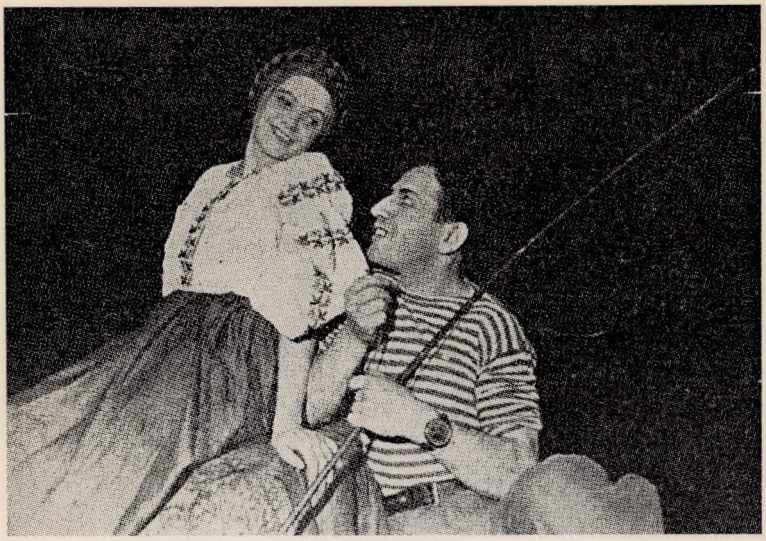

ל מ ע ל ה: על יד בית־הכנסת בעיר בירוביג׳אן <1959>. ראשון מימין החזן שלמה קאפלאן (ראה עמ׳ 252)

ל מ ט ה: בול של ברית־המועצות מוקדש לבירוביג׳אן וחותמות דואר מהעיר בירוביג׳אן וקולדור (ראה עמ׳ 255)

(מתוך אוספי א. לינדנבאום)

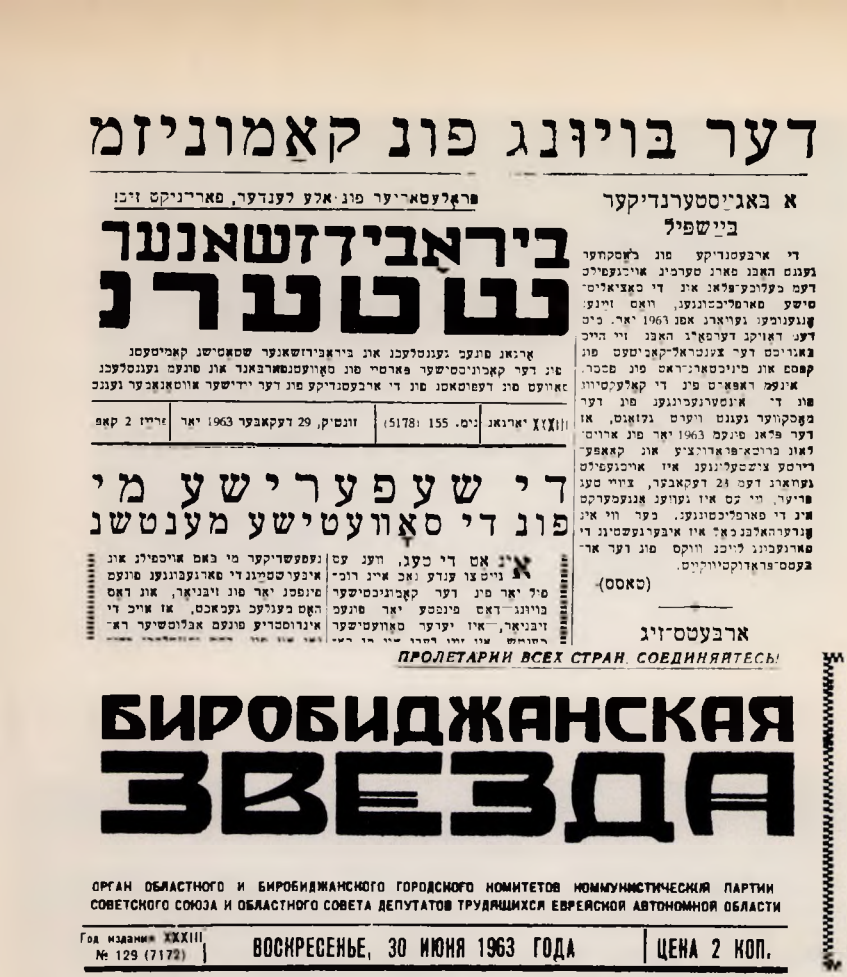

הצגות בתיאטרון היהודי בבירוביג'אן (ראה עמ' 295—300)

ל מ ע ל ה : "משפחה אוואדיס" מאת פרץ מארקיש <1937/38>
השחקנים לאה קולין וי. רובין (ראה עמ' 389)

ל מ ט ה : "בר־כוכבא" מאת שמואל האלקין <1941/42> (ראה עמ' 391)

דער בויונג פון קאמוניזם

א באגיסטערנדיקער ביישפיל

די ארבעטנדיקע פון בלאסקחער געגנט האבן פארט סערסיע אויפגעפילט דעם כעלכע־פלאן אין די כאציאליסטישע פארפליכטונגען, וואס זיינע פנגעגנטע נעווארן אפ 1963 יאר. פיט דעם דאויקע דערפאלג האבן זיי הייכ באגריסט דער צענטראלקאמיטעט פון קפסס און פיניכסאוועראמ פון מסכר.

אינעם ראפארט פון די קאלעקטיוו פון די ארבעטערגעגנ פון דער פאבריקעער נעגנט ווערט גלוזאט, אז דער פלאן פינעם 1963 יאר פון אדוים־דאון בראכא־פראדוקציע און קאפאפירסע צושטעלונגען איז אויכגעפילט נעוואָרן דעם 24 דעקאבער, צוויי טעג פריער, וי קס איז נעווען אנגעפארקט אין די פארפליכטונגען. כער וויי אין פארגרעסערונג פון ארבעדנעפטונג די פארנעגנע ליכט ווערק פון דער אר־בעסט־פראדוקטיוויטעט.

(טאסס)

ארבעטס־זיג

פראלעטאריער פון אלע לענדער, פאריניקט זיך!

ביראבידזשאנער טטטרנ

ארגאן פונעם געגנטלעכן אתי ביראבידזשאנער שטאטישן קאמיטעטס פון דער קאמוניסטישער פארטי פון סאוועטנסארבאנד און פונעם געגנטלעכן סאוועט פון דעפוטאטן פון דער ירדישער אוטאנאמער געגנד

XXIII יארגאנג | נומ. 155 (5178) | זונטיק, 29 דעקאבער 1963 יאר | פרייז 2 קאפ.

די שפערישע מי פון די סאוועטישע מענטשן

אין אט די כעג, וועג עם נעפעשריקער מי כאם אויכמילן אונ אינגרשטענג די מארגענונג פונעם סיל יאר פון דער קאמוניכטישער פינפטן יאר פון זיבניאר, אונ דאם זיבניאר, — איז יעדער סאוועטישער האם בעגלעק נעכאכט, אז אויב די אינדוסטריע פונעם אפלומשיער רא־

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

БИРОБИДЖАНСКАЯ ЗВЕЗДА

ОРГАН ОБЛАСТНОГО И БИРОБИДЖАНСКОГО ГОРОДСКОГО КОМИТЕТОВ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ СОВЕТСКОГО СОЮЗА И ОБЛАСТНОГО СОВЕТА ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ ЕВРЕЙСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ

Год издания XXXIII № 129 (7172) | ВОСКРЕСЕНЬЕ, 30 ИЮНЯ 1963 ГОДА | ЦЕНА 2 КОП.

МАРКСИЗМ-ЛЕНИНИЗМ - НАШЕ БОЕВОЕ

עתובי "המחוז היהודי האוטונומי" (ראה עמ' 322—329)

ביאורי שמות, מונחים, קיצורים, סימנים וכו'

אוזט (Озет) — קיצור מ: Общество по земельному устройству трудя-щихся евреев в СССР ("חברה לסידור חקלאי של יהודים עמלים בברית-המועצות"). "אוזט" נקרא ביידיש "געזערד", שהוא קיצור השם: "געזעלשאפט פאר אייגאַרדענען ארבעטנדיקע יידן אויף ערד אין פסטר". חברה זו הוקמה ב-17 ביאנואר 1925, ביזמת השלטונות הסובייטיים, כעזר ל"קומזט" (ראה להלן) לשם גיוס הכוחות הציבוריים, בעיקר בברית-המועצות אך גם בחוץ-לארץ, לצרכי ההתיישבות היהודית בברית-המועצות.
מחוץ ל"אוזט" המרכזי של ברית-המועצות, שמקום-מושבו היה מוסקבה, פעלו חברות בשם זה באוקראינה (אוקראוזט — Укрозет), בבילורוסיה (בילו-אוזט — Белозет) וברפובליקות סובייטיות אחרות. סניפי ה"אוזט" היו קיימים בערים ועיירות מרובות של ברית-המועצות. כן פעלו תאים של חברה זו, שעם חבריהם נמנו יהודים ולא-יהודים כאחד, במפעלים ובמוסדות רבים. חברת ה"אוזט" עסקה גם — במשך תקופה ידועה ובמידה מצומצמת — בהתיישבות יהודית למעשה, בעיקר בקרים. כשעלתה על הפרק תכנית-בירוביג'אן — נמסרה ל"אוזט" המרכזי הנהלת הפעולה המעשית, והוא עסק בכך בשנים הראשונות לקיומו של מפעל ההתיישבות באזור זה. בטאון ה"אוזט" היה כתב-העת בשפה הרוסית Трибуна, שהופיע במוסקבה בשנים 1927—1937. חברת ה"אוזט", על כל שלו-חותיה, חוסלה ב-1938.

אורס (ОРС) — ראשי תיבות של Отдел рабочего снабжения. מחלקות מיוחדות במפעלים גדולים וחשובים בברית-המועצות לאספקת מזון, הלבשה וכו' לעובדים. בפעם הראשונה הונהגו ב-1932. מספרם גדל בזמן מלחמת-העולם השנייה.

אינק. (Inc.) — קיצור מ- Incorporated (מאוגד). כינוי בארצות-הברית לחברה רשומה לפי החוק.

ארגון הפיונרים על שם ו. אי. לנין (Пионерская организация имени В.И. Ленина) — ארגון קומוניסטי של ילדים בגיל 9 עד 14 בברית-המועצות, הנמצא בחסותו של ה"קומסומול" (ראה להלן).

ארטל (артель) — אגודה שיתופית. צורת איגוד נפוצה בברית-המועצות במלאכה ובחקלאות. ראה גם קולחוז.

אשלון (эшелон) — רכבת מיוחדת להעברת חילים, פליטים, מהגרים וכדומה או מטען.

בירוביג'אן — שם זה מציין בחיבורנו את האזור כולו, הן בשלב הראשון, כשישמש חטיבה טריטוריאלית לצרכי הגירה בלבד, והן בשלב המאוחר יותר, כשנהפך ליחידה אדמיניסטראטיבית (נפה, מחוז). בכל מקום, שמדובר בו ב ע י ר בירו-ביג'אן — מוטעם הדבר במפורש.

בית־מהגרים (Переселенческий пункт) — מקום, שבו מאכסנים זמנית מהגרים בדרך ליעדם.

בית־פיונרים (Дом пионеров) — מוסד־ילדים בברית־המועצות מחוץ למסגרת בתי־הספר המחדיר לחניכיו רוח קומוניסטית. בערים גדולות רבות יש ברשותו של המוסד בית עם אולמות להצגות והרצאות, ספרייה, מעבדות וסדנאות מצוידות כהלכה.

בריגאדה — בברית־המועצות מכונה בשם זה צוות־עובדים במפעלי תעשייה, בחק־לאות (קולחוזים, סובחוזים, מ.ט.ס.) או ברכבת, העובד בענף־ייצור מסוים והמבצע סוג־עבודה מסוים או המייצר מוצר מסוים.

בריגאדיר — ראש הבריגאדה.

גזרד (געזערד) — ראה אוט.

גיבור ברית־המועצות (Герой Советского Союза) — תואר עליון של הצ־טיינות בברית־המועצות על מעשה־גבורה, שנועדת לו חשיבות למדינה. תואר זה הונהג ב־16 באפריל 1934, והוא מוענק על־ידי נשיאות המועצה העליונה של ברית־המועצות, בצירוף העיטור העליון של מדינה זו, הוא "עיטורו של לנין", והחל ב־1939 גם בצירוף מדאליה מיוחדת: "כוכב הזהב".

גליל (אוקרוג — округ), ביידיש: קרייז — יחידה אדמיניסטראטיבית־טריטוריאלית, שהיתה קיימת בכל ברית־המועצות עד 1930 — השנה, שבה השלימו את חלוקת המדינה לנפות. הגליל הוקם בימי המשטר הסובייטי, בעקבות חלוקתן של הגוּבר־ניות — היחידות האדמיניסטראטיביות, שהיו קיימות לפני מהפיכת אוקטובר ובמשך זמן מסוים לאחריה. עכשיו קיימים רק גלילות לאומיים (национальные округа) שמספרם באפריל 1963 הגיע לעשרה בכל ברית־המועצות.

הכנת יער (лесозаготовки) — כוללת את העבודות הבאות: כריתת־העצים, גדיעת־הענפים, קילוף, נסירה לגזרי־עץ והעברתם לדרכי־ההובלה (תחנת־רכבת, נהר).

המועצה העליונה של ברית־המועצות (Верховный Совет СССР) — המוסד המ־חוקק העליון של ברית המועצות. הוא מורכב משני בתים: מועצת־הברית (Совет Союза) ומועצת־הלאומים (Совет Национальностей), הנבחרות אחת לארבע שנים. הצירים של מועצת־הברית נבחרים על־ידי כל אזרחי ברית־המועצות, שהם בעלי זכות־בחירה; כל 300,000 איש בוחרים בציר אחד. הצירים של מועצת־הל־אומים נבחרים על־ידי רפובליקות־הברית, רפובליקות אוטונומיות, מחוזות אוטו־נומיים וכו', לפי המספר שנקבע בסעיף 35 של חוקת־הברית.

המפלגה — המפלגה היחידה והשלטת בברית־המועצות היא המפלגה הקומוניסטית, ששמה המלא היה, החל ב־1925 ועד 1952: Всесоюзная Коммунистическая партия (большевиков) (המפלגה הקומוניסטית (בולשביקים) של ברית־המ־עצות), בראשי־תיבות: וקפ(ב) — ВКП(б). ב־1952 שונה שמה ל: Коммунисти-ческая партия Советского Союза (המפלגה הקומוניסטית של ברית המועצות), בראשי תיבות: ק.פ.ס.ס. — КПСС.

הסדר־הקרקעות (землеустройство) — מערכת פעולות ממלכתיות להסדרת ענייני הקרקע במדינה: אופן ניצולה, מיקום היישובים, המשקים והדרכים וכו'.

הקטאר — מידת־שטח $= 10{,}000 м^2 = 10$ דונאם.

ורסטה (верста) — מידת־אורך רוסית ישנה, השווה ל־1.0668 ק"מ.

חבל (крайי — край), ביידיש: קאנט — יחידה אדמיניסטראטיבית־טריטוריאלית גדולה בברית־המועצות, בדרך כלל על גבול המדינה. ב־1 באפריל 1963 היו בברית־המועצות 9 חבלים, מהם 6 בר.ס.פ.ס.ר. ושלושה בקאזאכסטאן. 5 מהם כללו מחוזות אוטונומיים.

טורגסין (Торгсин) — קיצור השם: торговля с иностранцами (סחר עם אנשי חוץ־לארץ) — שרשרת חנויות ממלכתיות, שפעלו בשעתן במקומות רבים בברית המועצות, בכללם בבירוביג'אן, ושמכרו, תמורת מטבע זר וזהב, מזונות, מלבושים ומצרכים אחרים, שלא היו בנמצא כלל או שהיה קשה להשיגם, בשווקים ובחנויות הרגילות.

"טיהור" (чистка) — הדחה המונית בברית־המועצות, מסיבות מדיניות, של מנהיגים, עסקנים מפלגתיים, פקידים בכירים, מנהלי מפעלים וכו', מאסרם, שפיטתם, גירושם ולפעמים הוצאתם להורג. תחילה היה מכוון מושג זה ל"טיהור המפלגה" בלבד, שהיה נערך בשנים 1921—1935 לעתים מזומנות על־ידי ועדות מיוחדות. כנס המפלגה ה־XVIII, שהתקיים ב־1939, החליט על הפסקת "טיהורים פריודיים" אלה, אולם למעשה הם נמשכו גם להבא.

יבסקציה (евсекция) — קיצור מ־ еврейская секция. המחלקה היהודית במפלגה הקומוניסטית (בולשביקים), שהיתה קיימת בשנים 1918—1930. תפקידה היה לנהל פעולה קומוניסטית ביידיש בקרב העמלים היהודיים. בטאונה היה "דער עמעס". מחוץ ל"יבסקציה" ליד מרכז המפלגה פעלו תאים שלה במקומות.

יז'ובשצ'ינה — ה"טיהורים" הנרחבים והאכזריים, שנערכו בכל רחבי ברית־המועצות בשנים 1936—1938, בהנהלתו של ניקולאי יז'וב, ראש הקומיסאריון לענייני־פנים (נ.ק.ו.ד.).

מדור פוליטי (политотдел) בסובחוזים ומ.ט.ס. — גוף מפלגתי־פוליטי, שהוקם ב־1933 במוסדות אלה לשם פיקוח מפלגתי על עבודתם.

מחוז (אובלאסט — область) ביידיש: געגנט — יחידה אדמיניסטראטיבית־טריטוריאלית גדולה בברית־המועצות, המתחלקת לנפות.

מחוז אוטונומי (автономная область) — יחידה אדמיניסטראטיבית־טריטוריאלית בברית־המועצות, המסונפת בדרך כלל, לחבל, והנהנית, בזכות ההרכב הלאומי של אוכלוסיתה וההווי המיוחד שלה, מאוטונומיה אדמיניסטראטיבית מסוימת. כל מחוז אוטונומי שולח 5 צירים למועצת־הלאומים, באופן בלתי תלוי במספר תושביו, ושמו מופיע בחוקה של ברית־המועצות. עיקר השוני בין מחוז אוטונומי לבין מחוז רגיל הוא בהבלטת צביונו הלאומי. ב־1 באפריל 1963 היו קיימים בברית המועצות 8 מחוזות אוטונומיים, מהם 5 בר.ס.פ.ס.ר. (בכללם "המחוז היהודי האוטונומי"), 1 — ברפובליקה האזרבאיג'אנית, 1 — ברפובליקה הגרוזינית ו־1 ברפובליקה הטאג'יקית.

מ.ט.ס. (МТС) — ראשי תיבות השם машинно-тракторная станция (תחנה של מכונות [חקלאיות] וטראקטורים). מפעל ממלכתי, שהיה קיים בברית־המועצות בשנים 1928—1958, שבו רוכז הציוד החקלאי הכבד, כגון טראקטורים, קומביינים וכלי־העיבוד הצמודים אליהם. התחנות ביצעו, לפי הסכמים מיוחדים, את כל העבודות החקלאיות העיקריות בקולחוזים. המ.ט.ס. הראשונה אורגנה ב־1928 על־יד הסובחוז על־שם שבצ'נקו, סמוך לאודיסה והיא עיבדה בין־השאר, את אדמות

הקולחוזים היהודיים בסביבה. בפברואר 1958 החליטה מליאת הוועד המרכזי של המפלגה לחסל את המ.ט.ס. חלק מהן נהפך לר.ט.ס. (РТС — Ремонтно-технические станции) (תחנות לתיקונים טכניים) וחלק חוסל לגמרי ומכר את ציודו לקולחוזים.

מלחמת־המולדת הגדולה (Великая Отечественная война) — כינוי בברית־המועצות למלחמתה נגד גרמניה ובעלות־בריתה האירופיות ונגד יפאן בתקופת מלחמת־העולם השנייה.

מנושל (лишенец) — נטול זכויות. בשם זה נקראו בברית־המועצות האנשים, שעם הקמת המשטר הסובייטי נשללו מהם זכויותיהם האזרחיות והאפשרות הכלכלית לקיום מחמת השתייכותם בעבר למעמד הרכושני או לרגל סיבות פוליטיות, או דתיות. בשל המבנה הסוציאלי הספציפי של האוכלוסיה היהודית בימי שלטון הצאר היוותה זו אחוז ניכר בקרב ציבור "המנושלים".

מספרי־בקרה (контрольные цифры) — נתונים כלליים מוקדמים, המשמשים בסיס לתכנון מפורט.

נפה (ראיון — район) — יחידה אדמיניסטראטיבית־טריטוריאלית בברית־המועצות, הנכללת בהרכב יחידה יותר גדולה, כגון גליל, מחוז, חבל, רפובליקה וכן עיר גדולה.

נ.ק.ו.ד. (НКВД) — ראשי תיבות של Народный комиссариат внутренних дел (הקומיסאריון העממי לענייני־פנים). ידוע בעיקר בשל תפקידי הבולשת, שהועברו אליו ב־10 ביולי 1934 מהמוסד המיוחד לתפקידים אלה, שהיה קיים מ־1922 על־יד מועצת הקומיסארים העממיים של ברית־המועצות, תחילה בשם ג.פ.או. (ГПУ) ולאחר־מכן או.ג.פ.או. (ОГПУ — Объединенное государственное политическое управление). קדמה להם הצ'קה (ВЧК — Всероссийская чрезвычайная комиссия). עם הסבת שם הקומיסאריונים בברית־המועצות ב־1946 למיניסטריונים הוסב שם הנ.ק.ו.ד. ל־מ.ו.ד. (МВД — Министерство внутренних дел).

סובחוז (совхоз) — קיצור המלים советское хозяйство. ביידיש: סאָווירט — קיצור המלים סאָוועטישע ווירטשאפט. משק חקלאי ממלכתי גדול בברית־המועצות, שכל עובדיו הם שכירים. בהתאם לענף הראשי במשקים אלה מבחינים בין סובחוזים לייצור גרעינים, בשר וחלב, לגידול־חזירים, כבשים וכו'.

סטאחאנוֹביץ (стахановец) — פועל מצטיין בברית־המועצות, המגלה יעילות ופיריון בעבודתו. על־שם אלכסיי סטאָחאָנוב, כורה־פחם באגן מכרות־הפחם הידוע באוק־ראינה — דונבאס, שהצליח ב־1935 להעלות במידה ניכרת את תפוקת־עבודתו, תודות לפיתוח שיטה חדשה ויעילה.

הסקציה לידיעת בירוביג'אן ליד המכון לתרבות יהודית־פרולטארית בקיוב — אורגנה בפברואר 1934. המטרות, שהציבה לעצמה, היו: 1. איסוף ספרות, עתונות, מסמכים וחומר אחר על בירוביג'אן; 2. לימוד כל הבעיות על בנייתה והתפתחותה; 3. ארגון המחקר של אוצרות־הטבע, הקרקע, האקלים וכו' של האזור; 4. הכשרת מדענים בשביל בירוביג'אן; 5. הושטת עזרה לאירגונה של עבודת־מחקר מדעית בבירוביג'אן גופא, כדי להכשיר בדרך זו את הקרקע להקמת מכון ממלכתי מדעי למחקר עצמאי; 6. ניהול עבודת הסברה בעניין בירוביג'אן. הסקציה אספה חומר ניכר על האזור והתכוננה להוציא לאור שורת פרסומים על נושא זה. מנהלה משה

קדישביץ׳ בא לבירוביג׳אן ב־1928 על־מנת לנהל עבודה תרבותית, והוא פעל כאן חמש שנים.

פוד — יחידת־משקל רוסית ישנה, השווה ל־16.38 ק״ג.

פודזול — קרקע בלתי־פורה, חסרה סיד, בעלת צבע אפור־בהיר, שהיא אפיינית לאזורים קרים ורטובים.

פ.ז.או. (ФЗО) — ראשי תיבות של Школы фабрично-заводского обучения. בתי־ספר מקצועיים יסודיים בברית־המועצות להכשרת פועלים; הוקמו ב־1940. לומד בהם על חשבון המדינה נוער בגיל 16—17 במשך 6 או 10 חדשים.

פ.ז.או. (ФЗУ) — ראשי תיבות של: Школы фабрично-заводского ученичества. מוסדות לימוד מקצועיים בברית־המועצות, המוקמים על־יד מפעלים. הוקמו ב־1920 להכשרת פועלים מקצועיים.

פרס מנדלי — פרס זה, בסך של 1,000 רובל, נקבע לכבוד שנת העשור למותו של מנדלי־מוכר־ספרים על־ידי הקומיסאריון העממי לחינוך של הרפובליקה האוקראינית. הוא נועד לכותב "החיבור הטוב ביותר", שיופיע במשך השנה. בפעם הראשונה חולק פרס זה לשנת 1928/29.

צנטנר (центнер) — יחידת משקל, השווה ל־100 ק״ג.

קוגיז (Когиз) — ראשי תיבות של: Книготорговое объединение государственных издательств (איגוד למסחר בספרים של ההוצאות המלכתיות) בברית־המועצות.

ק.ז.ז.ד. (КВЖД) — ראשי־תיבות של: Китайско-восточная железная дорога. מסילת־ברזל, שנבנתה על ידי הרוסים בשנים 1897—1903 בצפון מזרח סין. ב־1905, לאחר נצחון יאפאן על רוסיה, עבר חלקה הדרומי של המסילה למנצחים. לפי הסכם סובייטי־סיני משנת 1924, הוכרזה המסילה כמפעל מסחרי, בהנהלה משותפת של שתי המדינות. ב־1929 פרץ סכסוך חריף בין סין לברית־המועצות בקשר למסילה, שהלך והחריף, החל ב־1931, עם הקמת מדינת מאנג׳ואו־גו במאנג׳וריה. שמנע את ניהולה התקין. ב־1935 חתמה ברית־המועצות הסכם עם מאנג׳ואוגו בעניין מכירתה של המסילה. ב־1945, לאחר תבוסתה של יאפאן במלחמת־העולם, עברה שוב המסילה לניהול משותף סובייטי־סיני, וב־1952 מסרה ברית המועצות סופית, ללא תשלום, את זכויותיה על מסילה זו לסין העממית.

קולחוז (колхоз) — קיצור של המלים коллективное хозяйство, ביידיש: קאָלווירט קיצור של קאָלעקטיווע ווירטשאפט. משק חקלאי־שיתופי בברית־המועצות, המכונה גם בשם ארטל חקלאי (сельскозохяйственная артель), המבוסס על בעלות משותפת של אמצעי־הייצור, שיתוף בייצור ובתוצרת וצריכה משפחתית נפרדת. ההכנסה בקולחוז מתחלקת בין החברים, במזומן ובמוצרים חקלאיים, לפי מספר "ימי־העבודה" (трудодни) — מידה, המבוססת על כמותה ואיכותה של העבודה, שביצע כל אחד מהם או מבני משפחותיהם. חבר קולחוז רשאי לעבד חלקת־אדמה קטנה ליד ביתו, לגדל מספר מוגבל של בעלי־חיים ולמכור את תוצרתו ממשק־עזר זה ב"שוק הקולחוזי".

קומבינאט — מפעל תעשייתי משולב, המאחד כמה ענפים תעשייתיים, הקשורים זה בזה.

קומזט (Комзет) — קיצור מ: Комитет по земельному устройству трудящихся евреев при Президиуме Совета Национальностей ЦИКа СССР (ועד לסידור חקלאי של יהודים עמלים ליד נשיאות מועצת הלאומים של הוועד הפועל המרכזי של ברית־המועצות). "קומזט" נקרא ביידיש: "קאַמערד", שהוא קיצור השם "קאַמיטעט פאר איינאַרדענען ארבעטנדיקע יידן אויף ערד ביים פרעזידיום פון נאציאָנאַליטעטן־ראט פון צענטראלן אויספיר קאַמיטעט פון פ.ס.ס.ר". גוף ממשלתי זה הוקם ב־29 באוגוסט 1924 לשם תכנונה, ארגונה והכוונתה של ההתיישבות היהודית בברית־המועצות ולשם פיקוח עליה. במרוצת־הזמן, עם שינוי המסיבות, שקד ועד זה גם על הפניית יהודים עמלים לתעשייה. נוסף ל"קומזט" המרכזי של ברית־המועצות, שמקום מושבו היה מוסקבה, פעלו ועדי ה"קומזט" באוקראינה (אוקרקומזט — Укркомзет), בבילורוסיה (בילקומזט — Белкомзет) ובמקומות אחרים. במאי 1928 אורגן ה"קומזט" גם במזרח הרחוק (דאלקומזט — Далькомзет), והוא טיפל בהתיישבות היהודית בבירוביג'אן. ה"קומזט", על כל שלוחותיו, חוסל ב־1938.

קומסומול (Комсомол), ביידיש קאַמיוג — קיצור השם Всесоюзный Ленинский Коммунистический Союз Молодежи (ВЛКСМ) (ברית הנוער הקומוניסטי הלניני של ברית־המועצות). ארגון זה נמצא בחסותה של המפלגה הקומוניסטית במדינה זו ועוזר לה בחינוך הנוער ברוח הקומוניסטית.

קומרד (קאַמערד) — ראה קומזט.

קופייקה (Копейка) — יחידת־הכסף הקטנה ביותר בברית־המועצות, שהיא מאית הרובל.

רובל (Рубль) — יחידת־הכסף בברית־המועצות, הכוללת 100 קופייקות.

ר.ס.פ.ס.ר. (РСФСР) — ראשי תיבות של השם המלא: Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика (הרפובליקה הרוסית הסוציאליסטית הפדראטיבית הסוציאליסטית).

תחום־המושב — אזור ערים ויישובים אחרים ברוסיה הצארית, שרק בהם הורשו היהודים לגור, ללא רשיון מיוחד. חלקו הגדול של התחום השתרע בגבולות אוקראינה ובילורוסיה.

* * *

סימנים בלוחות

— חוסר מקרים.

. . הנתונים בלתי־ידועים.

× שיעורים, יחסים, ממוצעים וכו', שאינם ניתנים לחישוב משום שהמספרים המוחלטים, המשמשים כבסיס לחישוב השיעורים וכדומה, קטנים הם יתר על המידה.

תעתיק רוסי של השמות הגיאוגראפיים, המוזכרים בספר

Аур	אאור
Абхазия	אבכאזיה
Обор	אובור
Облучье	אובלוצ׳יה
Одесса	אודיסה
Узбекистан	אוזבקיסטאן
Озерное	אוזיורנויה
Ульдур (рясп рим)	אולדור (רכס הרים)
Ульяновск	אוליאנובסק
Умань	אומאן
Усть-Сунгари	אוסט־סונגארי
Успеновка	אוספנובקה
Украина	אוקראינה
Урал	אוראל
Ургал	אורגאל
Орел	אוריול
Урми (нар)	אורמי (נהר)
Орша	אורשה
Ушумун	אושומון
Азов	אזוב
Азербайджан	אזרבאיג׳אן
Иваново	איבאנובו
Ивановка	איבאנובקה
Известковый	איזבסטקובי
Ин	אין
Икор (Икаар)	איקור (איקאר)
Икура (нар)	איקורה (נהר)
Иркутск	אירקוטסק
Александровка	אלכסאנדרובקה
Алексеевка	אלכסייבקה
Амур (нар)	אמור (נהר)
Амурзет	אמורזט
Астрахань	אסטראכאן
Артемовск	ארטיומובסק
Архара	ארכארה

Ашикан	אשיקאן
Бабстово	באבסטובו
Байкал (агам)	באיקאל (אגם)
Баку	באקו
Бобруйск	בובריוסק
Бочкарево	בוצ׳קארבו
Буковина	בוקובינה
Бурея (йишув, нар ирасп рим)	בורייאה (יישוב, נהר ורכס הרים)
Борисов	בוריסוב
Борислав	בוריסלאב
Биджан (йишув ванахар)	ביג׳אן (ישוב ונהר)
Белая (нахар)	בילאיה (נהר)
Белая Скала (нахар)	בילאיה סקאלה (נהר)
Белая Церковь	בילוצרקוב
Белоруссия	בילורוסיה
Биракан	ביראקאן
Бира	בירה
Большая Бира (нахар)	בירה הגדולה (נהר)
Малая Бира	בירה הקטנה
(Он-Бира) (нахар)	(און־בירה) (נהר)
Биробиджан	בירוביג׳אן
Бирофельд	בירופלד
Бирушка	בירושקה
Благовещенск	בלאגובשצ׳נסק
Благословенное	בלאגוסלובנויה
Блюхерово	בלוכרובו
Бессарабия	בסאראביה
Бердичев	ברדיצ׳ב
Брянск	בריאנסק
Брест-Литовск (Брест ысшиу брст)	ברסט־ליטובסק (עכשיו ברסט)
Джанкой	ג׳אנקוי
Гомель	גומל (הומל)

Волга	וולגה (נהר)
Волочаевка	וולוצ׳אייבקה
Волочаевка 2	וולוצ׳אייבקה 2
Вятка	ויאטקה (עכשיו קירוב)
Видзы	וידז
Витебск	ויטבסק
Вильнюс (Вильно)	וילנה
Винница	וויניצה
Владивосток	ולאדיבוסטוק
Владимировка	ולאדימירובקה
Венцелево	ונצלבו

Запорожье	זאפורוז׳יה
Желтый Яр	ז׳לטי יאר
Житомир	ז׳יטומיר
Зиновьевск	זינוביבסק
Жлобин	ז׳לובין

Хабаровск	חאבארובסק
Харьков	חארקוב
Приморский край	חבל פרימורי
Худзиновка	חודזינובקה
Хинган	חינגאן (נהר)
Малый Хинган	חינגאן הקטן (רכס הרים)
Хинганск	חינגאנסק
Херсон	חרסון

Таджикистан	טאג׳יקיסטאן
Тальное	טאלנה
Тула	טולה
Томск	טומסק
Тунгуска	טונגוסקה (נהר)
Турук	טורוק (הרים)
Тюмень	טיומן
Теплоозерск	טיופלואוזיורסק
Теплое Озеро	טיופלויה אוזירו (תחנת רכבת)
Тихонькая	טיכונקאיה

* ao — автономная область.

Городьба	גורודבה
Горький	גורקי
Гайворн	גייבורן (הייבורן)
Гайсин	גייסין (הייסין)
Глухов	גלוכוב
Гродно	גרודנה

Даур	דאור (הרים)
Добрая	דובראיה (נהר)
Дежнево	דז׳ניבו
Дежневка	דז׳ניובקה
Дмитровка	דמיטרובקה
Днепр	דנייפר (נהר)
Днепропетровск	דנייפרופטרובסק

Теплое Озеро	"האגם החם"
Гомель	הומל (גומל)
Городище	הורודישץ׳ (גורודישצ׳ה)
Гайворн	הייבורן (גייבורן)
Гайсин	הייסין (גייסין)
Дальний Восток	המזרח הרחוק
Адыгейская ao*	המחוז האוטונומי האדיגייאי
Горно-Алтайская ao*	המחוז האוטונומי האלטאי־הררי
Горно-Бадахшанская ao*	המחוז האוטונומי הבאדאכשאני־הררי
Юго-Осетинская ao*	המחוז האוטונומי הדרום־אוסטיני
Хакасская ao*	המחוז האוטונומי החאקאסי
Еврейская ao*	המחוז האוטונומי היהודי
Нагорно-Карабахская ao*	המחוז האוטונומי הקאראבאכי־רמתי
Карачаево-Черкесская ao*	המחוז האוטונומי הקאראצ׳אייבי־צ׳רקסי
Западная область	המחוז המערבי
Бурят-Монгольская АССР	הרפובליקה האוטונומית הבוריאט־מונגולית

Вальдгейм	ואלדהיים
Вознесенск	ווזניסנסק

Найфельд	נייפלד
Николаев	ניקולאיוב
	ניקולאייבסק על האמור
Николаевск-на-Амуре	
Николаевка	ניקולאייבקה
Никипелово	ניקיפלובו
Сахалин	סאכאלין
Самара	סאמארה (יישוב ונהר)
Самарканд	סאמארקאנד
Саки	סאקי
Саратов	סאראטוב
Свердловск	סברדלובסק
Сутар	סוטאר (נהר)
Союзное	סויוזנויה
Сосница	סוסניצה
Сталинград	סטאלינגראד
Сталиндорф	סטאלינדורף
Сталинск	סטאלינסק
Сталинфельд	סטאלינפלד
Степной	סטפנוי
Сиваш	סיבאש
Сибирь	סיביר
Смоленск	סמולנסק
Смидович	סמידוביץ'
Спасск	ספאסק
Пашково	פאשקובו
Пузино	פוזינו
Полтава	פולטאבה
Помпеевка (ישוב ונהר)	פומפייבקה
Паневежис	פוניבז'
Покровка	פוקרובקה
Птичник	פטיצ'ניק
Петровское	פטרובסקויה
Пенза	פנזה
Первомайск	פרבומאיסק
Проскуров	פרוסקורוב
	(עכשיו כמלניצקי)
Приамурский	פריאמורי
Фрайдорф	פריידורף
Прилуки	פרילוקי
Тирасполь	טיראספול
Тельман	טלמאן
Терасова	טראסובה
Терновка	טרנובקה
Терек (נהר ותחנת רכבת)	טֶרֶק
Яктуск	יאקוטסק
Евпатория	ייבפאטוריה
	ייקאטרינו־ניקולסקויה
Екатерино-Никольское	
Лариндорф	לארינדורף
Львово	לבובו
Любар	לובאר
Лондоко	לונדוקו
Ленинград	לנינגראד
Ленинск	לנינסק
Ленинское	לנינסקויה
Магадан	מאגאדאן
Магнитогорск	מאגניטוגורסק
Малаховка	מאלאכובקה
Малин	מאלין
Могилев	מוהילוב
	מוהילוב־פודולסק
Могилев-Подольский	
Молдавия	מולדאביה
Москва	מוסקבה
	מיכאילו־ארכאנגלסקויה
Михайло-Архангельское	
	מיכאילו־סמיונובסקויה
Михайло Семеновское	
Минск	מינסק
Микояновск	מיקויאנובסק
	(עכשיו חינגאנסק Хинганск)
Нагибово	נאגיבובו
Надеждинское	נאדז'דינסקויה
Новосибирск	נובוסיבירסק
Новоселовское	נובוסיולובסק

Кур	קור (נהר)
Курасовщина	קוראסובשצ׳ינה
Киев	קיוב
Кимкан	קימקאן
Киргизия	קירגיזיה
Кирма	קירמה
Кемерово	קמרובו
Крым	קרים
Крымская	קרימסקאיה
Кременчуг	קרמנצ׳וג
Керчь	קֶרְץ׳
Радде	ראדה
Раздольное	ראזדולנויה
Рогачев	רוגאצ׳וב
Рожище	רוז׳ישץ׳
Ромны	רומני
Русская Поляна	רוסקאיה פוליאנה
Рязань	ריאזאן
Рига	ריגה
Шуки-Поктой	שוקי־פוקטוי (רכס הרים)
Шилка	שילקה (נהר)
Шпола	שפולה

Чулым	צ׳ולים
Чурки	צ׳ורקי (הרים)
Чита	צ׳יטה
Челябинск	צ׳ליאבינסק
Чеповичи	צ׳פוביצ׳י
Чернигов	צ׳רניגוב
Черкассы	צ׳רקאסי
Кавказ	קאווקאז
Казахстан	קאזאכסטאן
Казань	קאזאן
Казанка	קאזאנקה
Кайлан	קאילאן
Калининдорф	קאלינינדורף
Каменец-Подольский	קאמיניץ־פודולסק
Карташов Брод	קארטאשוב־ברוד
Квашнино	קבאשנינו
Кубань	קובאן
Куйбышев	קויבישב
Куйбышевка	קויבישבקה
Кульдур	קולדור (ישוב ונהר)
Комсомольск-на-Амуре	קומסמולסק על האמור
Конотоп	קונוטופ

ביבליוגראפיה

הערות כלליות

ספרות עשירה בלשונות שונות קיימת על חבל־הארץ שליד האמור, שעליו משתרעת, בין השאר, בירוביג׳אן. גרמו לכך מקומו הגיאוגרפי של החבל וכן העובדה, שבמשך תקופה ארוכה שימש סלע־מחלוקת בין סין ורוסיה. תיאורים רבים בלשון הרוסית של חבל זה — ובכללו השטח של "המחוז היהודי האוטונומי" של ימינו — כלולים בחיבוריהם של חוקרי טבע, גיאולוגים, תיירים, מהנדסים, היסטוריונים צבאיים וכו׳ וכן בפרסומים רשמיים, בדינים וחשבונות של משלחות ובספרי־זכרונות שנכתבו החל במחצית השנייה של המאה ה־19, שבה עבר החבל לרוסיה, ועד היום.

משנת 1928, שבה התחילה ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן ואילך, שימש האזור אבן שואבת לסופרים, עתונאים, אמנים, משלחות סטודנטים ופועלים, עסקני־ציבור מברית־המועצות ומחוצה לה. לפי עדותו של מ. קדישביץ׳ [1], מנהל הסקציה לידיעת בירוביג׳אן ליד המכון לתרבות יהודית פרוליטארית בקיוב, בקרו בבירוביג׳אן בשנים 1928—1935, בהתאם לנתונים בלתי־מלאים, 30 סופרים סובייטיים, מהם 17 יהודיים, 8 רוסיים, 3 אוקראיניים, 1 בילורוסי ו־1 גרוזיני, וכן כמה עשרות עתונאים, אמנים (ציירים, מסריטים), מומחים ועסקני־ציבור סובייטיים. בפרק־זמן זה ביקרו 20 סופרים ועתונאים מחוץ־לארץ, מהם 8 מארצות־הברית, 3 מארגנטינה, 2 מגרמניה, 2 מפולין, 2 מצרפת, 1 מאוסטריה, 1 מאנגליה ו־1 מיאפאן.

בעקבות הביקורים הנ״ל [2], פורסמו בברית־המועצות ומחוצה לה ספרים, חוברות, מאמרים, כתבות, דינים וחשבונות, רשמי־מסע וכו׳ ביידיש, רוסית,

1 קדישביץ׳ 2(6), עמ׳ 14—15.

2 להלן רשימה — העשויה להיות לעזר לכל המעוניין בפרטים ביבליוגראפיים — של סופרים, עתונאים ועסקני־ציבור, יהודים ולא־יהודים מברית־המועצות ומחוצה לה, שבקרו בבירוביג׳אן, תוך ציון שנות הבקור בסוגרים: סופרי־יידיש סובייטיים: מאיר אלברטון (1928, 1936); הירש בלושטיין (1933); דוד ברגלסון (1932, 1935, 1936); יאשה ברונשטיין (1936); שמואל גדינר (1932, 1934, 1935); שמואל גורדון (1934, 1946); משה דוברוביצקי (1931, 1932); יחזקאל דוברושין (1934); דר נסתר (1947); שמואל האלקין (1932); דוד הופשטיין (1934); איזי כאריק

אנגלית, גרמנית ובלשונות אחרות. לפי עדותו של מ. קדישביץ[3], יצאו לאור בשנים 1928—1935 בלבד, בהתאם לנתונים בלתי־מלאים, כ־100 ספרים וחוברות על בירוביג׳אן, פרי־עטם של כ־60 מחברים. כמחצית הפרסומים הם ביידיש; כ־30 מהפרסומים הנ״ל הופיעו מחוץ לגבולותיה של ברית־המועצות, היינו: ארצות־הברית, גרמניה, לאטביה, פולין, סין, אוסטרליה וארצות אחרות. לפי י. דוברושין[4] הקדישו 24 סופרים ומשוררים סובייטיים יהודיים מפרי עטם לנושאים, שונים מתחום בירוביג׳אן[5]. מאמרים, כתבות וידיעות בודדות על האזור נתפרסמו בבמות שונות לאלפים.

החיבור הבלטריסטי הראשון על בירוביג׳אן הוא ספרו של מאיר אלברטון ״ביראבידזשאן״[6]. המחבר נסע לשם במיוחד עם אחת הקבוצות הראשונות של המהגרים, כאחד מהם, והתנסה בחבלי־האחזותם במקום. על סמך נסיונו האישי תיאר את הדרך של המהגרים ואת ראשית ההתיישבות. ספרו של אלברטון זכה לפרסום רב. הוא הופיע בשלוש מהדורות ביידיש ותורגם לרוסית, אוקראינית וגרמנית, וקטעים ממנו כונסו בספרי לימוד ובקבצים שונים.

(1934); משה כאשצ׳באצקי (1936); נוטע לוריא (1936); פרץ מארקיש (1934); חיים מלמוד (1948); עזרא פינינברג (1938); משה פינצ׳בסקי (1944); איציק פפר (1936); יוסף קרלר (1947); ליפא רזניק (1936). עתונאים ועסקני־ציבור מחוץ־לארץ — נוסף לחברי משלחות של ״איקאר״ ״פראקאר״, ״אגרוג׳וינט״ ו״אורט״ (ראה עמ׳ 129, 131—132, 136—137): מאוסטריה — לילי קרבר (1934); מאנגליה — דוד בראון (1932), לורד דדלי מארליי (1933); מארגנטינה — רוזן (1931); מארצות הברית — אברהם אפשטיין (1930، 1934)، יעקב בוידיש (1935)، בן־ציון גולדברג (1934)، אדולף הלד (1936)، יוסף חייקין (1936)، משה כץ (1930)، גינה מדם (1929، 1931، 1933)، פסח נוביק (1936)، אנה לואיזה סטרונג (1935)، צ׳ארלז רכט (1936); מבלגיה — ד״ר מארלו (1933); מגרמניה — ד״ר אנג׳לינה רור (1928، 1929)، אוטו הלר (1930، 1932); מישראל — השגריר יוסף אבידר עם אשתו הסופרת ימימה צ׳רנוביץ׳ (1956)، אריה אליאב (1959)، השגריר ד״ר אריה הראל (1961)، יהושע פרט (1961); מפולין — ברנארד זינגר (1934); אשר פרלמאן (1934)، מייצ׳יסלאב לפצקי (1934); מצרפת — פול ואיאן קוטוריה (1933)، שטיין (1934)، וארשאבסקי (1934).

3 קדישביץ׳ 2(6)، עמ׳ 15.

4 אירניקייט מיום 27 במאי 1947.

5 רשימה חלקית של יצירות ספרותיות על בירוביג׳אן ראה: О.Г. Спектор. Еврейская Автономная Область в художественной литературе. Опыт Информационный бюллетень (להלן: ״ספקטור״). בתוך: библиографии Еврейского отделения Государственной Публичной Библиотеки им. Салтыкова-Щедрина (להלן: בולטין). Ленинград 1935, No. 1—2, стр. 26—35.

6 ראה ביבליוגראפיה.

בזכותו הוענק למחבר "פרס־מנדלי". המשורר הראשון שפקד נושא זה ביצירתו הוא דוד הופשטיין [7].

בברית־המועצות הופיעו בלשון הרוסית ספרים, מאמרים, שירים, מחוזת, תיאורים וכתבות רבות על בירוביג׳אן, בין השאר, פרי־עטם של ויקטור פינק, איליה סלבינסקי, הכט, קובוארבסקי, מאריה שקאפסקי, ק. פאדייב ואחרים. באוקראינית כתב על כך הסופר והמתרגם ראיצין. כן עמד להופיע [8] ספר בשם "בירוביג׳אן" בגרוזינית מאת התסריטן הגרוזיני מדיוואני.

בארצות־הברית [9] נתחברו שירים ביידיש על בירוביג׳אן על ידי אברהם רייזין ("תבואה", "נייע קוואלן"), ה. לייוויק ("ערד"), א. ליילס ("בירא־בידזשאן"). מנחם בוריישה אף הקדיש לכך יצירה בשם "קארל מארקס אויפן ביראבידזשאנער סקווער". משנשתנה לרעה יחסם של הללו למפעל־התיישבות זה [10] — פסקו לכתוב עליו. לעומת זאת הוסיפו לעסוק בארצות־הברית בנושא זה: זישה ויינפר, אב. ויקטור, בר גרין, י. רונץ, אהרן קורץ, ל. פיינברג ואחרים. כתב על כך גם משה נאדיר. כן נדונה בירוביג׳אן בשיר של קדיה מולודובסקי. בארץ־ישראל הקדיש המשורר יוסף פאפיירניקוב שיר ביידיש לבירוביג׳אן.

* * *

בשנות השלושים נעשו בברית־המועצות כמה נסיונות לחבר ביבליוגראפיה של הספרות על בירוביג׳אן. החשוב, שבהם הוא זה של המחלקה היהודית של הספרייה הממלכתית־ציבורית על שם מ. סאלטיקוב־שצ׳דרין בלנינגראד [11]. ב־1932 ניגש מוסד זה להכנת ביבליוגראפיה מקיפה ויסודית של כל הספרות (ספרים, חוברות, מאמרים, רשימות וכו׳) על אזור בירוביג׳אן לפני מהפיכת־אוקטובר ולאחריה, שהופיעה בלשונות שונות. לפי התכנית הראשונה נקבעה לביבליוגראפיה זו החלוקה הבאה: א. הספרות, שנכתבה עד יום 28 במארס 1928, שבו הוחלט על הקצאת בירוביג׳אן להתיישבות יהודית; ב. הספרות, שהופיעה בברית־המועצות בשנים 1928—1933; ג. הספרות, שנתפרסמה באותה תקופה מחוץ לגבולותיה של ברית־המועצות. עד מאי 1934 אספה

7 ד. האָפשטיין, בירעבידזשאן. פראָלעטאריש פאָן 1928, חוב׳ 1 מיום 1 במארס.

8 קדישביץ׳ 2(6), עמ׳ 16.

9 ראה: הרב אברהם ביק, ביראבידזשאן אין דער יידישער וועלט־ליטעראטור, נ״ל 1948, חוב׳ מארס.

10 ראה עמ׳ 126.

11 הפרטים על ביבליוגראפיה זו מובאים לפי: בולטין 1934, חוב׳ 2, 3—4 ו־1935, חוב׳ 1—2 וכן לפי סקציה ב״ב.

המחלקה חומר רב למטרה זו, שהסתכם ב־4,000 ערכים, וצירפה אליהם הערות. כמו־כן הוכנה רשימה של 88 עתונים וכתבי־עת, שבהם נדפסו מאמרים, רשימות וכו' על בירוביג'אן. במאי 1934 הגיעה הספרייה הנ"ל לידי הסכם עם המכון לתרבות יהודית פרוליטארית של האקדמיה הכל־אוקראינית למדעים, שלפיו יכינו שני המוסדות במשותף וימסרו לדפוס עד סוף 1934, לפי תכנית מורחבת, אותו חלק של הביבליוגראפיה, המוקדש לספרות שראתה אור בברית־המועצות בשנים 1928—1933; ואם תהיה אפשרות לכך — לכלול במסגרת זו גם את שנת 1934. לפי המשוער, עמד ספר זה להחזיק 15 גליונות דפוס. במחצית השנייה של 1935 הודיעו מנהלי המפעל, שהכנת החומר הביבליוגראפי לשנים 1928—1934 בלשונות יידיש, רוסית אוקראינית ובילורוסית נסתיימה, ש"בשבועות הקרובים יגשו לעריכה סופית של החומר", וכי העבודה הביבליוגראפית השוטפת בשטח זה, החל ב־1 ביאנואר 1935, נמשכת. לא ידוע לנו מה היה גורלו של החומר הרב, שנצטבר במפעל זה [12].

לפי ידיעה מ־1937 [13], נגשה הספרייה היהודית הממלכתית על־שם מוריס וינצ'בסקי בקיוב להוצאת ביבליוגראפיה על "המחוז היהודי האוטונומי" ביידיש ובאוקראינית.

עד כמה שידוע לנו, לא הופיעה עד היום רשימה מקיפה של הפרסומים השונים על בירוביג'אן, אולם בפרסומים ביבליוגראפיים אחדים הוקדשו מדורים להתיישבות היהודית בברית־המועצות בכלל או בבירוביג'אן בפרט [14].

12 לפי הודעתה של הספרייה הממלכתית־ציבורית על־שם מ. סאלטיקוב־שצ'דרין בלנינגראד, הועבר על־ידיה העתק של הכרטיסים הביבליוגראפיים לספרייה המרכזית בעיר בירוביג'אן (בולטין 1935, חוב' 1—2). ב־1937 עמדה הספרייה הנ"ל לערוך תערוכה ספרותית גדולה בשם "המחוז היהודי האוטונומי". ראה: И. Пульнер, Выставка "Еврейская автономная область". בתוך: Сборник библиографических материалов Еврейской группы отдела национальностей Государственной Публичной Библиотеки имени М.Е. Салтыкова–Щедрина. Ленинград 1937 (להלן: סבורניק).

13 טריבונה 1937, חוב' 8.

14 י. אנילאָוויטש ביבליאָגראפיע [וועגן ביראָבידזשאן] (להלן "אנילוביץ"). בתוך: בירעבידזשאניש, ווילנע 1935, ז"ז 124—130. דמוגראפיה וסטטיסטיקה של היהודים; ביבליוגרפיה לשנים 1920—1960. ליקט ועֵרך ע. שמלץ בהשתתפות ר. שבת. ירושלים תשכ"א. במדור ברית־המועצות, פרק "שטחים באסיה" (146/Add—145 Add, 102B—102A) כלולים גם ספרים, חוברות ומאמרים על ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן. פ. סאנדלער, א טיילווייזע ביבליאָגראפיע וועגן בירא־בידזשאן. איקאָר־אלמאנאך, עמ' 35—36. פרסומים יהודיים בברית־המועצות 1917—1960. רשימות ביבליוגרפיות לוקטו וסודרו בידי י. י. כהן בעזרת מ. פייקאז',

לפי ביבליוגראפיות אלה נכללו ברשימתנו גם ספרים וחוברות, שלא עלה בידינו להשיגם והעשויים להיות לתועלת לעוסק בנושא הנדון. ברישום פרסומים כאלה, ציינו את המקור וסמנו אותם בכוכב (*). רשימה ביבליו־גראפית זו אינה כוללת ספרים, שהוצאתם לאור מוטלת בספק[15]. כמו כן, לא נרשמו בה מאמרים, רשימות וכתבות בכתבי־עת ועתונים.

•

אויף נייע וועגן. אלמאנאך; דרייסיק יאָר סאָוועטיש־יידיש שאפן. ניו־יאָרק, איקוף־פארלאג, 1949.

אטינגר, ע. עם חקלאים יהודים בתפוצות. מרחביה, הוצאת הקבוץ הארצי השומר הצעיר, 1942.

איקאָר־אלמאנאך; לכבוד 25 יאָר סאָוועטן פארבאנד און 15 יאָר בירא־בידזשאן. רעדאקטאָר: י. א. ראָנטש. אלמאנאך־קאָמיסיע: מ. ל. אָלקין, א. דושענאָווסקי, י. א. ראָנטש. ניו־יאָרק, "איקאָר", 1943.

אלבערטאָן, מ. בירא־בידזשאן; וועג־איינדרוקן. כראקאָוו, צענטרפארלאג, 1929.

אָליעווסקי, ב. אפ ביראָבידזשאנער ערד [לידער]. מאָסקווע, "דער עמעס", 1940.

בצירוף מבואות מאת י. סלוצקי וח. שמרוק. ערך ח. שמרוק. ירושלים, תשכ"א (להלן: פרסומים). בפרק "חקלאות והתישבות" (עמ' 311—323, 416) נרשמו גם ספרים וחוברות על ההתיישבות היהודית בבירוביג׳אן, И. Пульнер и О. Спектор, Литература о евреях на русском языке חוב' 3—4; הפרקים "Еврейская автономная область" (עמ' 18—24) ו־"Ком-зет и Озет" (עמ' 25—26) כוללים רשימת מאמרים על בירוביג׳אן. И. Пульнер и О. Спектор, Литература о евреях на русском языке (за 1936 г.) (להלן: "פולנר 1936"), בתוך סבורניק. Что читать о Еврейской автономной области (להלן: צ'טו צ'יט.). בתוך: Еврейская автономная область. Сборник. [Хабаровск], 1959, стр. 154–158.

15 הרי פרטים על ספרים ומחקרים שלא עלה בידי המחבר לוודא את הופעתם: ב־1933 עמדה האקדמיה למדעים של ברית־המועצות להוציא קובץ מחקרים על הכוחות היצ־רניים של בירוביג׳אן (ב"זוו מיום 23 באוגוסט 1932). בשנת 1935 עמד להופיע בברית־המועצות אלבום תמונות עשיר (כ־180 תמונות) על בירוביג׳אן (נ"ק 1935, חוב' מאי). בשנת 1937 עמדה להופיע חוברת של ש. קופרמאן על הקואופרציה היצרנית ב"מחוז היהודי האוטונומי" (טריבונה 1937, חוב' 15). בטריבונה 1931 חוב' 4—5, נתפרסמה ידיעה, כי המכון לתרבות יהודית פרוליטארית בקיוב עתיד להוציא לאור בקרוב קובץ ראשון מסדרת קבצים על בירוביג׳אן. הקובץ נערך ע"י פרופ' י. ליברברג. במחצית שנות הארבעים עבד החוקר גרינברג על הכנת ספר על "המחוז היהודי האוטונומי", בו הוקדש מקום נרחב לבירוביג׳אן בימי מלחמת העולם השניה. ההקדמה לספר זה נכתבה על ידי מ. זילברשטיין, יושב ראש הוועד הפועל המחוזי הבירוביג׳אני (אייניקייט מיום 6 במארס 1945).

* — בירַאבידזשאנער לידער. מאָסקווע, "עמעס", 1938. פרסומים, 1220.

— א נאכט אפּן אמור. מאָסקווע, "עמעס", 1938.

אלמאזאָוו, ש. צען יאָר בירַא־בידזשאן (1938—1928) ; דאָקומענטן, אָפּשאצונג, פאקטן, ציפערן און א לאנד־קארטע פון דער אידישער אויטאָנאָמער געגנט. ניו־יאָרק, איקאָר, 1938.

אראָנסאָן, גרי־גאָרי. די יידישע פּראָבלעם אין סאָוויעט־רוסלאנד ; סך־הכלן און אויספירן. ניו־יאָרק, פארלאג "וועקער", 1944.

באריכט פון דער אמעריקאנער איקאָר עקספערטן־קאָמיסיע, צוגעשטעלט דעם "איקאָר" פון די מיטגלידער פון דער קאָמיסיע : פראָפעסאָר פרענקלין ס. הערים, בענדזשאמין בראון, דזש. ב. דיוווידסאָן, ד"ר טשארלז קונץ, קיפער ב. סאוּלס, און ל. טאלמי. [ניו־יאָרק, "איקאָר", 1930].

בודיש, י.מ. די היסטאָריש באדייטונג פון בירַאבידזשאן פאַרן אידישן פאָלק. ניו־יאָרק, אמבידזשאן, 1947.

— דער אויפבלי פון דער אידישער קולטור אין בירַאבידזשאן. ניו־יאָרק, אמבידזשאן, חש"צ.

בירעבידזשאנ ; ליטעראַרישע זאמלונג. צונויפגעשטעלט ב. נאדעל אונטער דער רעדאקציע פון א. רובינ. מאָסקווע, "עמעס", 1936.

בירעבידזשאניש <קליינע אנטאָלאָגיע וועגן דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט>. [צונויפגעשטעלט און רעדאקטירט ד. זאלבעפערט. ווילנע, דרוקערייַ פון ג. [זב] קלעצקין, 1935.

בלאָשטיין, ה. בירַאבידזשאנער פארצייכענונגען. קיעוו, אוקרמעלוכענאצמינדפארלאג, 1939.

בן־אריה, י. רוסיה ושאלת היהודים. תל־אביב, הוצאת "אור", [1946 ?].

בערגעלסאָן, ד. בירעבידזשאנער ; דערציילונג. מאָסקווע, "עמעס", 1934.

— צוויי וועלטן <קאפיטלען פון א גרעסערער דערציילונג>. [ניו־יאָרק], איקוף, 1953.

בערגעלסאן, דוד, קאזאקעוויטש, עמ. בירַאבידזשאן <אן אלגעמיינע איבערזיכט פון דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט>. מאָסקווע, "דער עמעס", 1939.

בראָנפמאן, אי. אפּ ליכטיקע וועגן [לידער]. בירַאבידזשאנ, געגנטלעכער פארלאג פון דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט, 1947.

בריינין ראובן. אומשטערבלעכע רייד ; וועגן בירַא־בידזשאן און נועגן דער סאָוועטישער לייזונג פון דער נאציאָנאלער פראגע. (דער ווייזער גריין — ליד פון ראובן בריינין). [צווייטע אויפלאגע]. ניו־יאָרק, ["איקאָר"], 1940.

ברית־המועצות [קובץ מאמרים, דברי שירה ופרוזה בעריכת משה זילברטל]. [תל־אביב], הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, [1941].

גאָלדשטיין, מ. בירַאבידזשאנער דערציילונגען. מאָסקווע, "דער עמעס", 1941.

— ביראָ־בידזשאנער אויפן אמור און אנדערע דערציילונגען. [ניו־יאָרק], איקוף, [1944].

— בירעבידזשאנער אפן אמור ; דערציילונג. מאָסקווע, "עמעס", 1934.

גאָרדאָן, ש. ביראָבידזשאנער טוישווים <רייזע־בילדער>. מאָסקווע, "דער עמעס", 1947.

— בירעבידזשאנער קינדער. מאָסקווע, "עמעס", 1937.

* — פאטריאָטן <בירעבידזשאנ>. [דערציילונגען]. כארקאָוו־קיעוו, אוקרמעלוכע־נאצמינדפארלאג, 1936.

פרסומים, 1420.

גולדלמן, שלום. גורל היהדות בברית המועצות, 1917—1957. ירושלים, [אוני־ברסיטה עממית בכתב ; הסדרה "ישראל בעמים", ספר ראשון], 1958.

גילמאן, א. וואָס דארף וויסן אן איבערוואנדערער וועגן דער יידישער אוטאָנאמער געגנט. מאָסקווע, "דער עמעס", 1939.

געזערד [=געזעלשאפט אף איינאָרדענען ארבעטנדיקע יידן אף ערד]. פססר. בירעבידזשאן [א זאמלונג פון מאטעריאלן און דאָקומענטן]. מאָסקווע, "עמעס", 1932.

— וואָס איז אזוינס "געזערד". מאָסקווע, "עמעס", 1934.

— די יידישע אוטאָנאָמע געגנט ; <אינפאָרמאציע אונ פראקטישע אָנווייזונגען פאר איבערוואנדערער>. מאָסקווע, "עמעס", 1935.

— ערשטער אלפארבאנדישער צוואמענפאָר פון "געזערד", מאָסקווע, 15 — 20 נאיאבער 1926. סטענאָגראפישער באריכט. מאָסקווע, צענטראל־פארוואלטונג פון "געזערד", 1927.

געזערד. ביראָבידזשאן. בירע .. בירעבידזשאן, "געזערד", 1932. (סעריע : בירע־בידזשאנער איבערוואנדערונג־ערטער, נומ׳ 1).

— לאָנדאָקאָ ... בירעבידזשאן, "געזערד", 1932. (סעריע : בירעבידזשאנער איבערוואנדערונג־ערטער, נומ׳ 2).

דאָבין, ה. באם אמור <דערציילונג>. מאָסקווע, "עמעס", 1935.

— צווישן בינשטאָקן ; דערציילונגען אונ נאָוועלע. מאָסקווע, "דער עמעס", 1941.

דאָווידמאן, שלמה. אידישע קינדער אין ביראָ־בידזשאן ; געשיכטעס. ניו־יאָרק, 1948. [הוצאת המחבר. הספר כולל תרגומים של הספורים לאנגלית].

* — ביראָבידזשאן ; א מעש׳לה פאר קינדער. דעטראָיט, איקאָר, 1931.

איקאָר־אלמאנאך.

דובראָוויצקי, מ. וו.ס.ס.ר. — א שעפ פון בירעבידזשאנ. [מינסק], מעלוכע־פארלאג, 1933.

— 20 טעג אין ביראָבידזשאנ. מינסק, מעלוכע־פארלאג, 1932.

דונעץ, כ. אין קאמף אף צוויי פראָנטן ; <קעגן רעכטן און "לינקן" אָפנייג און נאציאנאל־אָפּאָרטוניזם אין דער עקאָנאָמישער ארבעט צווישן די יידישע ארבעטער־דיקע>. מינסק, וויסרוסישע וויסנשאפט־אקאדעמיע, 1932. (וויסרוסישע וויסנשאפט־אקאדעמיע, יידישער סעקטאָר. סאָציאל־עקאָנאָמישע סעריע 3).

דזשאַנסאן, היולעט. סאָוועטנלאנד — א זעקסטל פון דער ערד. איבערזעצט פון ש. אלמאזאוו; מיט א פאָרוואָרט צו דער אידישער אויפלאגע פון נ. בוכוואלד. [ניו־יאָרק, קאָאָפעראַטיוועד פאַלקס־פארלאג פון אינטערנאציאָנאלן ארבעטער אָרדן, 1941].

דימאנשטיין, ש. די יידישע אוטאָנאָמע געגנט — א קינד פונ דער אָקטיאַבער רעוואָלוציע. מאָסקווע, "עמעס", 1934.

* — דער פרעזידיום פונעם צענטראלן אויספיר־קאָמיטעט פון פססר וועגן דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט. מאָסקווע, "עמעס", 1936.
פרסומים, 3314.

דרויאַנאָוו, מ. וועגן ביראָבידזשאנ <פאר איבערוואנדערער>. [מינסק], מ. פ. וו., 1934.

— די יידישע אוטאָנאָמע געגנט <בירעבידזשאנ>. מאָסקווע, "עמעס", 1934.

* האָפשטיין. ד. ביראָבידזשאנ [לידער]; <מוזיק פון ל. יאמפאָלסקי>. קיעוו, אוקרמעלוכעגאצמינדפארלאג, 1938.
פרסומים, 2458.

וויט, ל. ע. בירעבידזשאן. מאָסקווע, צענטר. פאַרוואַלטונג פון געזערד", 1929.

וויינפער, ז. בירעבידזשאן [לידער]. ניו־יאָרק, "קולטור צווייג" ביים איקאָר, 1935.

ווינרויך ראה ווינאָקור

וויסרוסלאנד. צווייטער אלוויסרוסישער צוזאמענפאָר פון יידישע פויערים <סטענאָגראפישער באריכט>, יאנוואר 1928. מינסק, נאצקאָמיסיע באם צ.א.ק.ר., 1928.

ווינאָקור, הערש. בלוט אויף דער זון <יידן אין סאָוועט־רוסלאנד>. ברוקלין — ניו־יאָרק, פארלאג "מענטש און יידן", 1950. בראש השער: הערשל ווינרויך.

— א בריק איבער דער בירע. מינסק, מעלוכע־פארלאג, 1935.

— טייגע־בערג. מינסק, מעלוכע־פארלאג, 1935.

* — דער ערשטער יעגער [דערציילונגען]. מינסק, מעלוכע־פארלאג, 1939.
פרסומים, 1607.

— קאָמיסארן; ראָמאן. [צוויי בענדער]. בויאנאס־איירעס, צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע, 1962. (ביכער־סעריע: דאס פוילישע יידנטום, באנד 163, באנד 164). בראש השער: הערשל ווינרויך.

וועריגעליס, א. ביראָבידזשאנער דאָר [לידער]. מאָסקווע, "דער עמעס", 1948.

זינגער, ל. דאָס אופגעריכטע פאָלק, <די סאָציאל־עקאָנאָמישע איבערגעשטאַלטונג פונ דער יידישער באפעלקערונג אין פססר>. מאָסקווע, "דער עמעס", 1948.

— דאס באנייטע פאָלק <ציפערן אונ פאקטן וועגן די יידן אין פססר>. מאָסקווע, "דער עמעס", 1941.

זשיטלאָווסקי, חיים. די לייזונג פון דער אידן־פראגע אין סאָוועטן־פארבאנד; דער באדייט פון בירא־בידזשאן. [ניו־יאָרק], איקאָר, [1944 ?].

טאלמי, ל. אויף רויער ערד; מיט דער "איקאָר"־עקספעדיציע אין בירא־בידזשאן. ניו־יאָרק, "פרייהייט", [1931].

טראָצקי, ב. אי. בירעבידזשאנ אינ 1935 אונ אינ 1936 יאָר; פאָרטראָג אפנ פלענום פון געזערד דעמ 4 פעוראל 1936. מאָסקווע, "עמעס", 1936

טרטקובר, אריה. ההתישבות היהודית בגולה. תל־אביב־ירושלים, הוצאת ספרים מ. ניומן בע"מ, תשי"ט.

טשעמעריסקי, א., מערעזשין, א., קאנטאָר, י. דאָס פערטע יאָר יידישע ערד־אייגאָרדענונג <רעדעס אפן צוואמענפאָר פון אוקרגעזערד און II פלענום פון צ. פ. געזערד>. כארקאָוו, צענטרפארלאג, 1929.

יארבלום, מרדכי. סאָוויעט־רוסלאנד און די יידן־פראגע. ירושלים, אויפקלערונגס־אָפטיילונג פון דער ציוניסטישער עקזעקוטיווע, 1953.

יוריס, א. ש. סאָציאל־פאָליטישע עטיודן. געזאמלט און רעדאקטירט דורך א. בערגמאן. ריא־דע־זשאניירא, "פועלי־ציון"—פארלאג, 1929.

יידישע אוטאָנאָמע געגנט. זאמלונג. [כאבאראָווסק], כאבאראָווסקער ביכער־פארלאג, 1960.

[יידישע] אידישע אויטאָנאָמע געגנט — ביראָבידזשאן; פראגן און ענטפערס. צוואמענגעשטעלט פון דער ביראָבידזשאנער קאָמיסיע פאר דער אייגאָרדענונג פון די נייע אייגנוואנדערער אין ביראָבידזשאן, אינמיטן 1947. ניו־יאָרק, אמבי־דזשאן, [1948].

יידן אין פ.ס.ס.ר. זאמלבוך. אונטער דער רעד. פון ש. דימאנשטיין. מאָסקווע, "מעזשדונאראָדנאיא קניגא" און פארלאג "עמעס", 1935.

כאווקין, מ. פ. די יידישע אוטאָנאָמע געגנט צו איר ערשטן יאָרטאָג. מאָסקווע, "עמעס", 1935.

כאנין, נ. סאָוויעט רוסלאנד; ווי איך האָב איהר געזעהן. ניו־יאָרק, פארלאג "וועקער", 1929.

* כאשטשעוואצקי, מ. א רייזע קיינ ביראָבידזשאנ <פונ מיינ טאָג־בוכ>. קיעוו, אוקרמעלוכנאצמינדפארלאג, 1937.
פרסומים, 3961.

כץ, משה. די ערשטע אידישע אויטאָנאָמע רעגירונג. די באדייטונג פונם 11־טן דעצעמבער 1934, וועו עס ווערט דערווייזלט די ערשטע רעגירונג פון דער אידישער אויטאָנאָמער טעריטאָריע אין בירא־בידזשאן. ניו־יאָרק, איקאָר, 1934.

לא אמות כי אחיה; כ"ד ספורים מספרות־יידיש בברית המועצות. מרחביה, "ספרית פועלים", [1957].

לאָנדאָן, נח. מיט דער אמעריקאנער עקספעדיציע קיין בירא־בידזשאן. מאָסקווע, צענטרפארלאג, [1930].

ליומקיס, אי. עשעלאַנעג גייעג קייג ביראַבידזשאג <רעפּאַרטאזש>. מאַסקווע, "דער עמעס", 1948.

לייבמאן (לעוו), א. קאַמונע "איקאַר"; פיאַנערג־קאַמונארג אפּג פּראַנט פונ בויעג דעמ סאָציאַליסטישג ביראָבידזשאג. מינסק, מעלוכע־פּאַרלאג, 1932.

* לעווין, י. ווי אזוי קאָן מען איבערוואנדערן אין קרים און ביראָבידזשאן. מאַסקווע, "עמעס", 1930.
פרסומים, 3339.

— פּראַגן און ענטפערן וועגן דער יידישער קאָלאָניזאַציע אין ראַטן־פאַרבאַנד. בוענאָס־איירעס, "פּראַקאַר", 1928.

לשצ'ינסקי, יעקב. היהודים ברוסיה הסובייטית; ממהפכת אוקטובר עד מלחמת העולם השניה. [תל־אביב], "עם עובד", תש"ג.

מייזיל, נחמן. דאָס יידיש שאפן און דער יידישער שרייבער אין סאָוועטן־פאַרבאַנד. [ניו־יאָרק], איקוף־פּאַרלאג, [1959].

מילך, יעקב. בירא־בידזשאן — א נייע עפּאָכע אין דער אידישער געשיכטע. ניו־יאָרק, קולטורצווייג ביים איקאַר, 1936.

* מילער, ב. ביראָבידזשאג <דערציילונג>. מאַסקווע, "דער עמעס", 1948.
פרסומים, 1884.

מערעזשין, א. דורכויסיקע קאָלעקטיוויזאַציע און די יידישע איבערוואנדערונג. מאַסקווע־כארקאָוו־מינסק, צענטרפּאַרלאג, 1930.

— וואָס איז אזוינס בירא־בידזשאן. מאַסקווע, "געזערד", 1930.

— וועגן בירא־בידזשאן. קיעוו, "קולטור־ליגע", 1929.

נאָוויק, פּ. אידן אין בירא־בידזשאן; א באזוך אין דער אידישער אויטאָנאָמער געגנט. מיט ביילאגעס: פאקטן און ציפערן און פראגן און ענטפערס. <מיט א לאנדקארטע פון דער אידישער אויטאָנאָמער געגנט>. ניו־יאָרק, "איקאַר", 1937.

— אייראָפּע — צווישן מלחמה און שלום. רייזע־בילדער, באטראכטונגען. ניו־יאָרק, איקוף פּארלאג, 1948.

— די לאגע פון די אידן אין סאָוועטן־פּארבאנד; פאקטן און ציפערן. <אן ענטפער די פּארלוימדער>. ניו־יאָרק, "איקאַר", 1930.

נאטאנזאָן, נ. א לאנד אינ רישטעוואניעס; פּארצייכענונגען פונ בירעבידזשאנער ראיאָנ, ווינטער 1932. מאַסקווע, "עמעס", 1932.

ניגער, ש. יידישע שרייבער אין סאָוויעט־רוסלאנד. ניו־יאָרק, ארויסגעגעבן פון ש. ניגער בוך־קאָמיטעט ביים אלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס, 1958.

נייערד. [קובץ מאמרים ביידיש, רוסית ולטית]. ריגע, פּארלאג "אָסעק", 1929.

נפתולי דור. [קובץ א']: קורות תנועת העבודה הציונית צעירי־ציון — התאחדות ברוסיה הסובייטית; ליובל כ"ה שנה לתנועה — תר"פ 1920 — תש"ה 1945. [קובץ מאמרים, זכרונות ותעודות. סודר ונערך ע"י ב. וסט בסיועו של א. קריב]. קובץ ב': לקורות היהודים והתנועה הציונית ברוסיה הסובייטית; בעריכת בנימין

וסט. תל־אביב, הוצאת משלחת חוץ לארץ של צעירי ציון — התאחדות ברוסיה הסובייטית, תשט״ז—1955.

סאנדלער, ה. ווי אזוי פארזייט מען א גאָרטן? [ביראָבידזשאן], בירעביד־זשאנער אָפטייל פון ווייטמיזרעכדיקן מעלוכע־פארלאג, 1933.

סודארסקי, אי. אייניקע יעדיעס וועגן דער ערדאיינאָרדענונג פון דער יידישער אָרעמקייט. כארקאָוו, אוקרגעזערד, 1930.

• — בירא־בידזשאן און פאלעסטינע. כארקאָוו, צענטרפארלאג, 1929. פרסומים, 3358

— בירעבידזשאנ. כארקאָוו־קיעוו, אוקרמעלוכענאצמינדפארלאג, 1933.

— פראגעס און ענטפערס וועגן בירא־בידזשאן. כארקאָוו, צענטרפארלאג, 1931.

סלוצקי, ב. לעקסיקאָן פון פאָליטישע און פרעמד־וועריטער. צונויפגעשטעלט ב. סלוצקי. רעדאקטירט דורך י. ליבערבערג און ה. קאזאקעוויטש. פארוואָרט — י. ליבערבערג. קיעוו, ״קולטור־ליגע״, 1929.

סעגאלאָוויטש, אל. וואלדהיים... בירעבידזשאן, ״גיזעזערד״, 1932. (סעריע: בירעבידזשאנער אייניואנדערונג־ערטער, נומ׳ 3).

• עמיאָט, י. אופגאנג [לידער]. ביראָבידזשאנ, פארלאג פון דער יידישער אוטאָ־נאָמער געגנט, 1948.
פרסומים, 1951.

— דער ביראָבידזשאנער ענין; <כראָניק פון א גרויליקער צייט>. ראָט־שעסטער, ניו־יארק, פארלאג שלמה באָגאראָד, 1960.

עפשטיין, אב. געזען אין בירא־בידזשאן; פאקטן און דערפארונגען. ניו־יארק, ״איקאָר״, 1931.

די ערשטע טריט אין בירא־בידזשאן. ניו־יארק, ״איקאָר״, 1929.

דער ערשטער נאציאָנאלער צוזאמענפאָר פון דעם קאנאדער ״איקאָר״ (מערץ 23־טן און 24־טן 1935). באריכטן, רעזאָלוציעס און באגריסונגען. טאָ־ראָנטאָ, איקאָר, [1935 ?].

פאָמאראנץ, אלעקסאנדער. די סאוועטישע הרוגי־מלכות; צו זייער 10טן יאָר־צייט. וועגן דעם טראגישן גורל פון די יידישע שרייבערס און דער יידישער ליטעראטור אין סאָוועטנלאנד. עסייען — קריטיק — בריוו — ביאָגראפיעס — בילדער. בוענאָס־איירעס, יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט—ייוא, ה׳ תשכ״ב—1962.

פאליקמאן, י. צווישן סאָפקעס; דערציילונגען. קיעוו, אוקרמעלוכענאצמינדפאר־לאג, 1937.

פינק, וויקטאָר. אין ביראָבידזשאנער טייגעס. וואַרשע, פארלאג ״איבערבוי״, [1933].

— א קאנט א טייגישער. [איבערזעצונג אוג קאָרעקטור — אי. שטולמאן]. כארקאָוו־קיעוו, אוקרנאצמינדפארלאג, 1932.

פעפער, איציק. בירַאבידזשאנער לידער. קיעוו, אוקרמעלוכנאצמינדפארלאג, 1939.

— הײמלאנד. צייכענונגען פון מארק שאגאל. ניו־יאָרק, איקאָר, 1944. [קובץ שירים בירובי׳ג׳אניים, שהוצאה ע״י ״איקאָר״ לכבוד ביקורם של ש. מיכאלס ואי. ספר בארה״ב ב־1943].

פערטער ״איקאָר״ באזאר פאר דער אידישער קאָלאָניזאציע אין סאָוועט־רוסלאנד. ניו־יאָרק, [איקאָר], 1928.

פערטער צוזאמענפאָר פון ״אָרט״־פארבאנד <פאריז, 24—26 אוגוסט 1937>. געקירצטער פראָטאָקאָל. פאריז, ״אָרט״, 1937.

פערעלמאן, א. בירַאבידזשאן; שילדערונגען פון א רייזע אין יולי־אויגוסט 1934. ווארשע, פארלאג ״גראָשן־ביבליאָטעק״, 1934

פערענסאָן יהושע און שטאָק, דב. בירַאבידזשאן אזוי ווי זי איז. ווארשע, ארויסגעגעבן דורך דער הנהגה עליונה פון ״השומר הצעיר״, 1935.

* פערעצמאן אי. די אינדוסטריעלע באזע פון דער יידישער אוטאָנאָמער געגנט. מאָסקווע, ״עמעס״, 1937.
פרסומים, 3994.

פרוכט, ל. וואָס דארף וויסן דער, וואָס וויל איבערוואנדערן קיין בירעבידזשאן. [מאָסקווע], קאָמערד, 1931.

צען יאָר יידישע עמיגראציע (1926—1936) און די טעטיקייט פון היאס־יקא עמיגראציע־פארייניגונג (היצעם). באריכט צו דער קאָנפערענץ פאר דער יידישער עמיגראציע; 29־טער יוני — 1־טער יולי 1936. פאריז, היצעם, חש״צ.

קאדישעוויטש, מ. בירעבידזשאן; דאָס לאנד פון גרויסע מעגלעכקייטן <אין קורצן וועגן בירעבידזשאן; בירעבידזשאן אין יאָר 1931; וואָס אופגעטאָן און וואָס וועלן איבערוואנדערער טרעפן דאָרט איצט>. מאָסקווע, ״געזערד״, 1931.

* — בירעבידזשאנ הײַנט <אייניקע קורצע יעדיעס אונ פאקטנ>. וויניצע, געזערד, 1931.
פרסומים, 3386

— בירעבידזשאנ הײַנט <אייניקע קורצע יעדיעס אונ פאקטנ>. מאָסקווע, [געזערד, 1931 ?].

— בירעבידזשאנ הײַנט; קורצע יעדיעס וועגן בירעבידזשאן צום 1932 יאָר און פראקטישע אָנווייזונגען וועגן איבערוואנדערן אהין. דריטע, פארגרעסערטע און אינגאנצן איבערגעארבעטע אופלאגע, מיט א קארטע פון בירעבידזשאן. מאָסקווע, ״עמעס״, 1932.

* — די סאָציאליסטישע בויונג אין בירעבידזשאן פאָדערט. מאָסקווע, ״עמעס״, 1932.
פרסומים, 3388.

קאזאקעוויטש, עמנואל. בירעבידזשאנבוי [לידער]. [בירעבידזשאן, ״געזערד״], 1932.

— דער וועג קיין בירַאבידזשאן; רייזע־בילדער. מאָסקווע, ״דער עמעס״, 1940.

— שאלעמ און כאווע. ראמאנ אינ פערזונ. מאסקווע, "דער עמעס", 1941.
קאלטון ראה קולטון.
קאמוניסטישע פארטיי. פססר. אידסעקציעס. אלפארבאנדישע בארטונג פון די אידישע סעקציעס פון דער אל.ק.פ.<ב>, דעקאבער, 1926. מאסקווע, "שול און בוך", 1927.
קאמוניסטישע פארטיי. ביראבידזשאן. פראגעס פון איבערוואנדערונג אפנ 4־טנ פאריניקטנ פלענום פונ בירעבידזשאנער ראיקאמ אונ ראיק"ק אל.ק.פ. <ב>. <יולי 1933 יאר>. [בירעבידזשאנ], בירעבידזשאנער פארלאג, 1933.
קאמעניעצקי, אי. וו. די יידישע אווטאנאמע געגנט. מאסקווע, "דער עמעס", 1939.
— די נאטור־אויצרעס פונ דער יידישער אווטאנאמער געגנט. מאסקווע, "עמעס", 1937.
קאמענשטיין, מ. ראטנמאכט, אידישע ערדאיינארדענונג און "געזערד". <מיט 3 קארטן פון די אידישע ישובים אין קרים, אוקראינע און ווייסרוסלאנד>. מאסקווע, "געזערד", 1928.
קאנטאראוויטש, א. בירעבידזשאן אין איצטיקן מאמענט. מאסקווע, "עמעס", 1933.
* — די פראדוקטיוויע־קרעפטנ פונ דער יידישער אווטאנאמער געגנט פונ ווייטמיזרעכדיקנ קאנט. מאסקווע, "עמעס", 1937.
פרסומים, 3409.
קולטון, י. צ. די יידישע אווטאנאמע געגנט <בירעבידזשאן>. יפו, 1935. בראש השער: י. צ. קאלטון.
— לשאלת היהודים ופתרונה. תל־אביב, הוצאת "סער", 1932.
* קושניראוו, א. א סימכע אינ בירעפעלד [דערציילונג]. מאסקווע, "עמעס", 1938.
פרסומים, 2168.
* — טויטע סאפקע [דערציילונג]. כארקאוו־קיעוו, אוקרמעלוכנאצמינדפארלאג, 1932.
פרסומים, 2164.
קירזשניץ, א. די יידישע אווטאנאמע געגנט אינ אופשטייג. מאסקווע, "עמעס", 1936.
רוזנברג, א. עם ישראל בתפוצות. ירושלים, ספרית קו לקו, תש"ה.
שאץ־אנין, מ. בירא־בידזשאן; נעכטן־הייגט־מארגן. וואַרשע, פארלאג "איבער־בוי", 1933.
שיין, יוסף. ארום מאסקווער יידישן טעאטער. [פאריז, 1964].
שמרוק, ח. הקיבוץ היהודי וההתיישבות החקלאית היהודית בבילורוסיה הסובייטית (1918—1932). ירושלים, תשכ"א.

ביבליוגראפיה לועזית

ALBERTON, M. BIROBIDSCHAN, DIE JUDENREPUBLIK. Leipzig-Wien, E. Prager-Verlag, [1932].

ALMAZOV, S. TEN YEARS OF BIRO-BIDJAN (1928—1938). Translated from the Yiddish by Nathan Farber. New York, "ICOR", 1938.

ARONSON, GREGOR. SOVIET RUSSIA AND THE JEWS. New York, American Jewish League against Communism, Inc., 1949.

BAKHMUTSKY, A. NEW ACHIEVMENTS IN BIROBIDJAN <Jewish Autonomous Region in U.S.S.R.>. New York, ICOR, n. d.

BAROU, N. JEWS IN WORK AND TRADE. London, The Trades Advisory Counsil, 1945.

BERGELSON, D. THE JEWISH AUTONOMOUS REGION. Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1939.

BIRO-BIDJAN. [Catalogue of] Exhibition of Art presented by American Artists to the State Museum af Biro-Bidjan (March 6—28, 1936).

BIROBIDJAN <Jewish Autonomous Region in U.S.S.R.>. [New York], ICOR, n. d.

BIROBIDJAN AND THE JEWS IN THE PAST WAR WORLD. A Series of Adresses on the Occasion of the Visit to the U.S.A. of prof. Mikhoels and Lt.-Col. Feffer of the USSR. [New-York], Ambijan, 1943.

BIROBODJAN THE JEWISH AUTONOMOUS TERRITORY. New York, The American Committee for the Settlement of Jews in Birobidjan <Ambijan>, 1936.

BLUMENFELD, KURT. ERLEBTE JUDENFRAGE. Ein Vierteljahrhundert deutscher Zionismus. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1962.

BRZESKI, KAROL. BIRO-BIDŻAN — PAŃSTWO ŻYDOWSKIE NA DALEKIM WSCHODZIE. Baśń czy rzeczywistość? Warszawa, Bibljoteka Popularno-Oświatowa, 1934.

BUDISH, J. M. THE JEWISH AUTONOMOUS REGION — BIROBIDJAN. [New York, American Birobidjan Committee <Ambijan>, n. d.].

EPSTEIN, MELECH. THE JEW AND COMMUNISM. The Story of Early Communist Victories and Ultimate Defeats in the Jewish Community, U.S.A. (1919—1941). New York, Trade Union Sponsoring Committee, 1959.

FAINSOD, MERLE. SMOLENSK UNDER SOVIET RULE. Cambridge, Harward University Press, 1958.

GOLDBERG, B. Z. THE JEWISH PROBLEM IN THE SOVIET UNION; An Analysis and a Solution. With a Foreword by Daniel Mayer. New York, Crown Publishers, Inc. [1961].

GOLDELMAN, SALOMON. LÖST DER KOMMUNISMUS DIE JUDENFRAGE? Rote Assimilation und Sovjet-Zionismus. [Wien-Praha, Verlag Dr. Heinrich Glanz, 1937].

HELLER, OTTO. DER UNTERGANG DES JUDENTUMS. Die Judenfrage, Ihre Kritik, Ihre Lösung durch den Sozialismus. Wien-Berlin, Verlag für Literatur und Politik, [1931].

— WLADIWOSTOK! Der Kamf um den Fernen Osten. Berlin, Universumbücherei für alle, 1932.

HOPE. [New York, Ambijan, n. d.].

HORODYŃSKI, DOMINIK. SYBERIA INACZEJ. [Warszawa], Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, [1949].

THE JEWISH AUTONOMOUS REGION; Questions and Answers. New York, American Birobidjan Committee, [1948].

THE JEWISH QUESTION AND THE U.S.S.R. An Adress by The Hon. Alexander A. Troyanovsky, Ambassador of the Union of Soviet Socialist Republics to the United States of America at a Dinner in His Honor given by The American Committee for the Settlement of Jews in Birobidjan. New York, 1936.

JEWISH RECONSTRUCTION WORK. Figures and Facts (1930—1936). Paris, ORT-UNION, 1938.

LENEMAN, LÉON. LA TRAGÈDIE DES JUIFS EN U.R.S.S. [Paris], Desclee de Brouwer, [1959].

MARLEY, LORD. BIRO-BIDJAN. An Eye-Witness Account of the new Home for the Jews. London, Friends of the Soviet Union, n. d.

— BIRO BIDJAN AS I SAW IT. <Second Edition>. New York, 1935. (Icor Library, Number 2).

MORRISSEY, EVELYN. JEWISH WORKERS AND FARMERS IN THE CRIMEA AND UKRAINE. New Yark, Privately Printed, 1937.

THE PROMISE OF BIROBIDJAN. Summary of Proceedings of Meeting of Board of Governors, Directors, Chairmen of Divisions, and Sponsors of The American Committee for the Settlement of Jews in Birobidjan held at the Aldine Club, August 4 1937. New York, [Ambijan], 1937.

REPORT OF THE AMERICAN ICOR COMMISSION FOR THE STUDY OF BIRO-BIDJAN AND ITS COLONIZATION; presented to the "ICOR" by the members of the commission: Franklin S. Harris, Benjamin Brown, J. B. Davidson [a. o.]. New York, "ICOR", [1930].

RONKIN, JIZCHAK; STOCK, DOV. BIROBIDJAN—PALÄSTINA. Das Ende einer Illusion. Prag, "Hashomer Hazair", 1937.

SCHWARZ, SOLOMON M. THE JEWS IN THE SOVIET UNION. Foreword by Alvin Johnson. [New York], Syracuse University Press, [1951].

WEST, BENJAMIN. STRUGGLES OF A GENERATION. The Jews under Soviet Rule. Tel-Aviv, "Massadah", [1959].

ZANDER, WALTER. SOVIET JEWRY, PALESTINE AND THE WEST. London, Victor Gollancz LTD, 1947.

АЛЬБЕРТОН, М. БИРО-БИДЖАН. Перевод С. Брук. Предисловие М. Лирова. М., ГИЗ, 1930.

* БИРОБИДЖАН. М., "Эмес", 1932.
אנילוביץ'

БИРО-БИДЖАН. Землеустройство трудящихся евреев в СССР. (Сборник статей). Харбин, "Харбин обсервер", 1930.

БИРСКО-БИДЖАНСКИЙ РАЙОН ДАЛЬНЕ-ВОСТОЧНОГО КРАЯ. Труды экспедиции 1927 г. Под ред. В.Р. Вильямса. М., Комзет, 1928–1930. Выпуск 1. Б.Л. БРУК. ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ СВОДНЫЙ ОТЧЕТ ЭКСПЕДИЦИИ. М., 1928. Выпуск. 2. ОТЧЕТ ЭКСПЕДИЦИИ КОМЗЕТА 1927 г. ПО ОБСЛЕДОВАНИЮ БИРОБИДЖАНСКОГО РАЙОНА ДАЛЬНЕВОСТОЧНОГО КРАЯ (Биробиджана). М., Комзет, 1930.

БЛОШТЕЙН, Г. БИРОБИДЖАНСКИЕ ЗАРИСОВКИ. Пер. с евр. М., "Эмес", 1934.

БРАГИН, А., КОЛЬЦОВ, МИХАИЛ. СУДЬБА ЕВРЕЙСКИХ МАСС В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ. 2-е издание. М., Госиздат, 1924.

* БРУК, Б.Л. БИРОБИДЖАН. М., Центральное правление "Озет"а, 1928.
אנילוביץ׳

ВАНЕЕВ, Е.И. БИРО-БИДЖАН. Историческая справка. География, природные богатства, пути сообщения, население, хозяйство, колонизация. [Благовещенск], ОГИЗ, 1931.

ВОПРОСЫ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ НА ЧЕТВЕРТОМ ОБ'ЕДИНЕННОМ ПЛЕНУМЕ БИРОБИДЖАНСКОГО РАЙКОМА И РАЙКК ВКП〈б〉, (июль 1933 г.). [Биробиджан], Дальгиз, 1933.

ГИНЕВСКИЙ, Я. РАСШИФРОВАННЫЕ БУКВЫ. 2-е дополненное издание. М., "Эмес", 1935.

ГОЛЬДШТЕЙН, МОИСЕЙ. БИРОБИДЖАНЦЫ НА АМУРЕ. Повесть и рассказы. Пер. с евр. М. Шамбадала. М., "Сов. писатель", 1958.

ДИМАНШТЕЙН, С. ЕВРЕЙСКАЯ АВТОНОМНАЯ ОБЛАСТЬ — ДЕТИЩЕ ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ. 2-е переработанное издание. М., "Дер Эмес", 1936.

ЕВРЕЙСКАЯ АВТОНОМНАЯ ОБЛАСТЬ. Сборник. [Хабаровск], Хабаровское книжное издательство, 1959.

ЗАСЛАВСКИЙ, Е. ПРАВА И ЛЬГОТЫ ПЕРЕСЕЛЯЮЩИМСЯ В БИРОБИДЖАН. М., ЦП ОЗЕТ, 1930.

ЗА УДАРНУЮ СТРОЙКУ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО БИРОБИДЖАНА. Стенографические материалы третьего пленума Далькрайисполкома. Москва-Хабаровск, Дальгиз, 1932.

ИГОШИН, В.А. КУЛЬДУР. Москва-Хабаровск, Дальгиз, 1934.

* ИГОШИН, В.А., КИРИН, И.Ф. КУРОРТ "КУЛЬДУР". Биро-Биджан, 1931.
אנילוביץ׳

ИКОР — ОТЧЕТ ЭКСПЕРТОВ. Доклад Американской Комиссии "ИКОР" по изучению Биробиджана. Пер. с англ. М, ЦП ОЗЕТ, 1930.

* ИОЗЕФОВИЧ, А. И. ФИЗИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА И АГРОГЕНЕТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ПОЧВ БИРОБИДЖАНСКОГО РАЙОНА ДВК. Хабаровск, Дальгиз, 1931.
צ׳טו צ׳יט

КАЛИНИН, М.И. ОБ ОБРАЗОВАНИИ ЕВРЕЙСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ. Из записи беседы председателя ЦИК СССР т. Михаила Ивановича Калинина с делегацией рабочих московских предприятий и работниками еврейской печати 28 мая 1934 г. 2-ое издание. М., "Эмес", 1935.

* КАМЕНЕЦКИЙ, И.В. ПРИРОДНЫЕ БОГАТСТВА ЕВРЕЙСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ. М., "Эмес", 1936.
1936 פולנר

КАНТОР, Я. НАЦИОНАЛЬНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО СРЕДИ ЕВРЕЕВ В СССР. Под ред. З. Островского. М., "Власть Советов", 1934. [На обложке 1935 г.].

КАНТОРОВИЧ, А. ПЕРСПЕКТИВЫ БИРОБИДЖАНА. [М.], "Эмес" 1932.

* — ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫЕ СИЛЫ ЕВРЕЙСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ ДВК. М., "Эмес", 1937.
צ׳טו צ׳יט.

* — ПРОМЫШЛЕННОСТЬ ЕВРЕЙСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ [б. м.], ЦС Озета, 1936.
טריבונה 1936, חוב׳ 19

КИРЖНИЦ, А. БИРЕФЕЛЬД. Казань, Татгосиздат, 1934.

— ЕВРЕЙСКАЯ АВТОНОМНАЯ ОБЛАСТЬ. М., "Эмес", 1936.

КОБЕЦ, Г. НА ЗАСТАВЕ. Комедия в 5 картинах. М., "Эмес", 1934.

КОБЛЕНЦ. ВАЛЬДГЕЙМ. М., "Эмес", 1934.

КУРОРТЫ СССР. М., Гос. изд-во медицинской литературы, 1962.

ЛАРИН, Ю. ЕВРЕИ И АНТИСЕМИТИЗМ В СССР. М.-Л., Госиздат, 1929.

* ЛЕВИН, Я. ГОД РАБОТЫ В БИРОБИДЖАНЕ. Отчет биробиджанского Райкома В.К.П.〈б〉 на II райпартконференции 25-го сентября 1931 года. Биробиджан, Издание "Биробиджанской звезды", 1931.
אנילוביץ׳

— О ПЕРЕСЕЛЕНИИ ЕВРЕЙСКОЙ БЕДНОТЫ В КРЫМ И БИРОБИДЖАН. М., ОЗЕТ, 1930.

* ЛЮДИ ЕВРЕЙСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ. 〈Очерки стахановцев о своей работе〉. М., "Эмес", 1936.
1936 פולנר

* МАРГОЛИН, А.Б. ПРИАМУРЬЕ 〈О Еврейской автономной области〉. М., Географгиз, 1957.
צ׳טו צ׳יט.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ НА ДАЛЬНЕМ ВОСТОКЕ 〈1840–1949〉. 2-е издание исправленное и дополненное. Под общ. ред. Е.М. Жукова. М., Госполитиздат, 1956.

МЕРЕЖИН, А. О БИРО-БИДЖАНЕ. [б.м.], Издание Комзет'а, 1929.

* — ЧТО ТАКОЕ БИРО-БИДЖАН. М., ЦП Озет, 1929.
אנילוביץ'

МИЛЛЕР, Б. ПОД РАДУГОЙ. Повесть и рассказы. Пер. с евр. М.А. Шамбадала. М., "Сов. писатель", 1959.

НАРОДНОЕ ХОЗЯЙСТВО ХАБАРОВСКОГО КРАЯ. Статистический сборник. Хабаровск, Хабаровское книжное издательство, 1957.

НЕКОТОРЫЕ ДАННЫЕ ПО ОБСЛЕДОВАНИЮ БИРО-БИДЖАНСКОГО РАЙОНА ДАЛЬНЕВОСТОЧНОГО КРАЯ. 〈По предварительному отчету экспедиции Комзета проф. Б.Л. Брука〉. (Приложение к сводке Укрозета за февраль месяц). Одесса, 1928.

ОЗЕТ (= Общество по земельному устройству трудящихся евреев в СССР). О БИРОБИДЖАНЕ. Сборник статей ленинградских профессоров. Л., Ленозет, 1929.

— ПЕРВЫЙ ВСЕСОЮЗНЫЙ С'ЕЗД "ОЗЕТ" В МОСКВЕ 〈15–20 ноября 1926 г〉. Стенографический отчет. М., ОЗЕТ, 1927.

— РЕЗОЛЮЦИИ ВТОРОГО ВСЕСОЮЗНОГО С'ЕЗДА ОЗЕТ. М., ОЗЕТ, 1931.

* ОСТРОВЕР, Л. БИРОБИДЖАН. Литературная передача. М., Радиоиздат, 1936.
1936 פולגר

* ПЕРЕЦМАН, И. ПРОМЫШЛЕННАЯ БАЗА ЕВРЕЙСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ. М., "Эмес", 1937.
צ'טו צ'יט.

* СПИСКИ ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКИХ УЧАСТКОВ, ОТКРЫВАЕМЫХ ДЛЯ ХОДАЧЕСТВА В 1928 ГОДУ, В ДАЛЬНЕВОСТОЧНОМ КРАЕ. Хабаровск, Издание Д.В. районного переселенческого управления, 1928.
קדישביץ' 2(6), עמ' 65

СУДАРСКИЙ, И. БИРОБИДЖАН И ПАЛЕСТИНА. М., ЦП ОЗЕТ, 1930.

ТРОЦКИЙ, Б.И. ЗАДАЧИ КОМЗЕТА НА БЛИЖАЙШИЙ ПЕРИОД. М., "Эмес", 1934.

— СТРОИТЕЛЬСТВО ЕВРЕЙСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ В 1935 И 1936 ГОДАХ. М., "Эмес", 1936.

ФИНК, ВИКТОР. ЕВРЕИ В ТАЙГЕ 〈Евреи на земле; книга вторая〉. М., Федерация, 1930.

* — НОВАЯ РОДИНА. Пьеса в 4-х действиях. М., "Советская литература", 1933.
ספקטור

ХАВКИН, М.П. ЕВАО К XVIII ГОДОВЩИНЕ ВЕЛИГОКО ОКТЯБРЯ. (б.м., б.г.).
Объявление на обложке книги Троцкого — Строительство Еврейской Автономной области в 1935 и 1936 годах. М., "Эмес", 1934.

ЦЕНТРАЛЬНОЕ СТАТИСТИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ. ИТОГИ ВСЕСОЮЗНОЙ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1959 ГОДА (Сводный том и том РСФСР). М., Госстатиздат, 1962 и 1963.

ЧТО ДОЛЖЕН ЗНАТЬ переселяющийся в Еврейскую автономную область 〈Листовка〉. [Биробиджан], Областной центр, (б. г.).

* ЭЙДЕЛЬМАН, Е. ОТ "ЧЕРТЫ ОСЕДЛОСТИ" ДО АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ. М., ЦП Озет, 1934.
אנילוביץ׳

מפתח השמות

אבדולאייב, ז. א. 29—30
אבידר, יוסף 412
אבראמוביץ׳, א. 296
אבראמוביץ׳, יא. (י.) 296 300
אגורסקי, שמואל 310 381
אהרונסון, נחום 291
אהרונוב, יעקב ברכות 13 112
אובארוב, איבאן 245
אויסלנדר, נחום 305 390
אולאנובסקי 239
אוליבסקי (אולבסקי), בוזי 239 310—311
327 329—330 383 388 415
אולין, י. 51 318 322 327 395
אוליצקי 169
אוליצקי 101
אולקין, מ. ל. 415
אוסטינוב, ואסילי 245
אוסטרובסקי, ז. 428
אוסטרובסקי י. 297
אוסטרובר, ל. 429
אופאטושו, יוסף 135
אוקוביטוב, אנדריי 244
אורטנברג 186
אטין, ל. 330 383
אטינגר, עקיבא 42 415
אטינגר, שלמה 260
איגושין, ויטאלי 225 427
אידוב 310
איזאצ׳יק, איסאק 305
איטקין 179
איידלמאן, י. 56 377 430
אייזמאן 58
אייזנברג, א. 297 388—389 393
אייזנברג, אברהם 298
אייטינגון, מ. 281
איינשטיין, אלברט 135
איסטומין, ולאדימיר 247
איציקסון, מירון 31
אישקוב, מ. 27
אכסנפלד, ישראל 260
אלברטון, מאיר 174 388 411—412 415
424 426
אליאב, אריה 412
אליוביץ׳, י. 288 290
אלכסאנדרוב, אלכסנדר 259
אלכסנדר השני 184
אלכסנדרוביץ׳, מיכאיל 305
אלכסנדרובסקי א. נ. 239
אלמאזוב, ש. 114 416 418 424
אלמר, ארקאדי 245
אלנטוך ד. 179
אמיוט, ישראל 65 67 71 114 184 218
239 260 270—271 277 289 293 299
310—312 315 318 322 324 327 332
384—385 395 421
אמרון, פיליפ 236
אנגל 105
אנגלגארדט, ו. מ. 47
אנגלס, פרידריך 315
אנדרייב 296
אנטוקולסקי, מרדכי (מארק) 291
אנטיפוב, ניקולאי 245
אניזוביץ׳, י. 396 414 427—430
אנין (שץ) מאכס־אוריה 137 423
אנשין, ש. 62 242
אפשטיין אברהם (אב.) 61 83 109 127
188 207 211 231 233 240 250 323
395 412 421
אפשטיין מלך 43 425
אקולוב אי. 361

ארבוזוב, אלכסי 388
ארבוזוב, מ. 97
ארון 306
ארונס, פייבל 297—298 300—301 384
389—391 393 396
ארונסון, גריגורי 416 424
ארונסון דוד 114
ארציס, א. 309
אשד, י. 169 261 396
אשכנזי, יצחק 291
אשראפיאן 365

באטורינסקי, דוד 48 51
באכמוטסקי, אלכסנדר 67 69—71 99—
100 107 115 185 232 243 248 260
270 306 318 396 424
באלאק 170
באנר 192
בסינס 297
באסקין 111
באסקין, לב 75 174
באסקין, נ. 242
באקמאן 161
באקמאן, א. 177
בארון, מ. 96 122 207 216 220
בארונוב 277
בארדיצ'בר, זליג 305
בארו, נח 424
בארוך ראה הוברמאן ברוך
בארקאן 303
בארקמאן 225
בוגאצ'בסקי, ס. מ. 389 391
בוגורוד, שלמה 421
בודיש, יעקב 112—113 135 412 416
425
בוטביניק 170
בוידר, ה. 332
בוכאלטר 309
בוכוואלד, נ. 418
בוכטויארוב, מיכאיל 244
בומאגין, יוסף 67 218 308 314 316 318
332 385
בוצנקו 253 343
בוקור, יוסף 244—245
בורדאדימוב, אלכסנדר 244
בורודינסקי 272
בורז'ס, סאלבאדור 310 312 318 327
332 380 384
בוריישה, מנחם 126 413
בורצב 296
בורשטיין 181
בוש, א. 47
בושקאניץ 302
בז'סקי, קארול 424
ביאלי, א. 286
ביאליק, חיים־נחמן 64
ביגלר, ניקולאי 66 156 242—243 248
ביינפסט מיכאל 48 51 141 189 287 329
בייל־ביילוצרקובסקי, ולאדימיר 388
ביניק, ס. 305
ביק, אברהם 128 413
בירמאן 309 320
בלאנק 179
בלוכר, ואסילי 181 234
בלומברג, ש. 136—137 139 396
בלומנטאל־טאמארינה 306
בלומנפלד קורט 42 424
בלומק 192
בלומק 295
בלוסטוצקי, אברהם 180 185
בלושטיין, הירש 377—378 411 416 427
בליאנסקי, אהרן 104
בליאקוב, ג. 242 329
בן 162
בן־אריה, י. 416
בנגלסדורף, מ. 296 300 313 386
בנקוביץ', לב 136 243 249
בסאראבר, י. 317
בסל 173
בספרוזוואני 306
בראגין, אברהם 42 49 52 54 364 427
בראגינסקי 240
בראון בנימין 132 416 426
בראון, דוד 412

בראכמאן, א. 330
בראסלאבסקי, ישראל 103
ברגאבינוב, ס. 317
ברגלסון, דוד 27 59 94 257 259 261 290
310 329—330 376—377 379—380
382 388 394 411 416 424
ברגמאן, א. 419
ברגמאן, י. 84—86 109 115
ברגר, ב. 290
ברודרזון, משה 394
ברוכין, זינובי 300 332 391
ברונפמאן, איציק 308 310 312 318 327
332 381 384—385 416
ברונשטיין, יאשה 310 380—381 411
ברוצקוס, בר 126
ברוק, בוריס 15 17—18 23—24 33—35
47 49—51 78—79 81 116 140—142
149 196 227 234 237 285—287 331
396 427 429
ברוק, ס. 426
ברוקאז׳ 277 379
ברוקאט 181
ברזובסקי, צ׳רנה 326
ברזניצקי 189
בריאנסקי, שלמה 302
ברייגין, ראובן 126 135 416
ברייל, הרשל 91 172 214—215
ברלין, ט. 48
ברנהולץ 270
ברנמאן 217
ברנר, א. 254

גאו, דז׳יימס 393
גאלפרין, בוריס 169
גאלקין, אי. 47
גאמארניק, יאן 64
גובה 272
גוברמאן, ברוך ראה הוברמאן ברוך
גוגול, ניקולאי 314
גוגלב, פ. 179
גודינר, שמואל 60 94 322 376—377
379 383 411
גוזיק, אנה 304
גוטליב, יהושע 127
גוטניק, מ. 183
גולאנץ׳, ויקטור 426
גולדבלאט, משה 297—298 300 389—
390 396
גולדברג, בן־ציון 135 172 251 412 425
גולדברג, ש. 242
גולדברג שמואל 296 387—389
גולדה, יולי 41 43
גולדוואסר, ישראל־מלך — ראה אמיוט, ישראל
גולדלמאן, שלום 417 425
גולדמאכר, ישראל 67 98 216 247 382—
383
גולדנברג, ב. 60 310 326—327
גולדנברג, רוזה 248 279
גולדפאדן, אברהם 260 298—299 316
331—332 390—391
גולדפיין, בנימין 239 265—268 379
גולדשטיין, משה 312 316 427
גולובצ׳ינר, ו. 394
גונטאר, אברהם 302 394
ג׳ונסון, אלבין 426
ג׳ונסון, היולט 14 418
גונצ׳ארוק, מירון 244
גוסארוב, נ. 327
גוצ׳קוב, קארל 298 389
גוראר 296
גורביץ׳, י. 296
גורביץ, יעקב 73 329
גורביץ׳ ל. 241
גורביץ׳ שמעון 212
גורדון, אהרן 108
גורדון, אליהו 295
גורדון, שמואל 222 411 417
גורדין, יעקב 299 391
גורנשטיין 182
גורנשטיין 380
גורקי, מכסים 388
גורשטיין, אהרן 383
גורשמאן, איסאק 160

גורשמאן, מ. 307
גיטליץ, בנימין 286
גיטרמאן, זלמן 158
גילמאן, א. 17 32 99 117 124 156—157
161 168 175 177—185 194 201—203
397 417
גיניבסקי, יא. 427
גירשוביץ׳ 257
גכטין, פאניה 272
גלאנץ, היינריך 425
גלברג 242
גלוכוב 327
גלח, י. 326
גלידר 306
גלייזר, ויירה 72 248
גלפאנד, חיים ראה הלפאנד חיים
גלר, מירון ראה הלר מירון
גן, טוביה 179 213 312 378
גנדלין 240
גנוייבוי, איבאן 245
גנקין 269
גסן 162
גפן, ולאדימיר 162
גפן לייב 162 252
גפן, מיכאל 162
גראבשטיין, י. 310
גרוייר, יחזקאל 128—129
גרוכובסקי 289
גרוס, יוסף 296 298—300 390 392 397
גרוסאר, סרג׳ 72
גרוסמאן, זינה 281
גרוסמאן, מריה 326
גרוסמאן, סוניה 281
גרוסמאן, סמיון 281
גרזון, איסיי(עוזר) 280
גריגורייב 240—241 253
גרין, בר 259 413
גרינברג, גרשון 287 291 415
גרינשפון, ס. 290
גריצ׳מאנוב, א. 317
גרצברג ב. 229 298
גרשאניק, ר. 307
גרשוב 377
גרשנזון, מ. 302 392
גרשקוב, א. 386
גרשקוב, אברהם 103—104
גרשקוביץ׳, ילנה 385

דאווידמאן, שלמה 417
דאך, אברהם 162
דאשבסקי, אולגה 304
דבורקין 272
דבורקין, צילה 277
דובין, הירש 309—310 312—313 317
330 332 378—380 388 393 417
דובינסקאיה א. 307
דובנוב, לב 187
דובנוב, שמעון 364
דוברוביצקי, משה 170 190 222 295
390 411—412
דוברובסקי 137
דוברושין, יחזקאל 60 305 330 387
390—391 411—412
דודקין 216
דווידזון 244
דוכובסקי 141
דוכנו, פרץ 103
דונין, איסאק 276
דוניץ, כאצקל 84 417
דונסקוי, מ. 183
דויאלושינסקי 162
דז׳נובסקי, אברהם 101 135 415
דז׳סקו 306
דטינקו 94
ד׳יוסו, ארנו 393
דייווידסון, בראונלי 132 416 426
דייל 391
דימאנשטיין, שמעון (סמיון) 43—44
52 59—61 96 109—110 112 127
258—259 265—266 330 397 418—
419 427
דימיטרוב, גיאורגי 205 207 216 301
דינזון, יעקב 302

דיקשטיין, א. 242
דירייבאס 62
דניאל, מ. (מאירוביץ' דניאל) 381 389 393
דרויאנוב מ. 19 88—89 110 115 153 161 175—179 187—188 190 192 194 211—214 217 397 418
דרוקארוב 137
דר נסתר (כהנוביץ'), פנחס 70 103 270 384 411

האלמשטוק, חיים 258—259 287
האלקין, שמואל 144 299 305 327 376—377 385 391—392 411
הוברמאן 184
הוברמאן, ברוך 88 242 287 365 376
הולדס, עוזר 393
הופמאן 239
הופשטיין, ארל 310 381 383
הופשטיין, דוד 60 332 379 411 413 418
הורביץ 182
הורוביץ 280
הורוביץ, י. 269
הורוביץ, ליאופולד 291
הורוביץ, אמיל 304
הורודינסקי, דומיניק 27 108 117 178 233 239—240 251—252 261 270 397 425
היטלר, אדולף 304
הייליקמאן, ט. 331
היימאן, ב. 327
היינה, היינריך 291 316
הימלפארב, חיים 104
הכט 413
הלד, אדולף 32—33 112 131 220 251 256 279 412
הלפאנד (גלפאנד), חיים 296—298 300—301 332 383 387—388 390—394
הלפאנד, ליזה 271
הלר, אוטו 111 250 412 425
הלר, מירון 59 90 241—242
הראל, אריה 412
הריס, פרנקלין 132 416 426
הרצל, תיאודור 50
הרשברג, מ. 136

ואגה, קלארה 261 304
ואטנברג, אליאס 132
ואלאס, הנרי 68
ואלדמאן, א. 223
ואנייב, יא. 116 196 231—233 397 427
ואסילבסקי, בוזיה 14
ואסרמאן 182
ואסרמאן, ליובה 310 313 318 332 384—386
וארבורג, פליקס 135
וארשאווסקי 61 412
וודובוזוב, לייב 185
וויטחוב, ב. 393
ווכוז'ינסקי, יודל 181
וולובריינסקי, אהרן 287 379—380
וולוגין, אלכסנדר 247
וולודארסקי, א. 327
וולוסקו 296
וולוצ'אייב, סמיון 233
וולמאן, אידה 271
וולף, לייזר 331
וולף, פרידריך 391
וולפובסקי, א. 277
וולפין, יהודית 272 382
וולפסון 170
ויט, ל. 81 418
ויטין, א. 162—163
וייגהויז 310
וייגטרויב 276
וייגטרויב 287
וייגפר, זישה 257 413 418
וייגר, מ. 274
וייגר, מרי 294
וייגרויך, הרשל ראה וינוקור, הרשל
וייגשטיין, אברהם 131

וויינשטיין, ברוך (בוריס) 218
וויינשטיין, ליאוניד 304
וויסמאן, א. 169 178 181 186 193
וויסמאן, ברוך 327
וויסר, ולאדימיר 67
וויצמאן, חיים 50
וויצמאן, לייב 176
וויצמאן, שמואל 50 140
ויכגין איצ׳ה 170 173
ויליאמס, ואסילי 15 44 47 426
וילינוב, ל. 47
וילנסקי, דבורה 244
וילנסקי, מ. 213 216
וילנסקי, עמנואל 67
וילסון, מ. ל. 132
ויגוקור, הרשל 65 67 212 222 242
309—310 313 381 397 418
וינוקור, יעקב 280 299 392
וינין׳ 394
וינצ׳בסקי, מוריס 414
וינר מאיר 383
ויסטור, אב. 413
וישניצר, מארק 41
וישצ׳ניק, ריבה 248
ולטשטיין, דוד 104
ונדרוב, גריגורי 222
וס, א. 324
וסט, בנימין 68 420—421 426
ורגליס, אהרן (ארל) 253 271 305 310
313—314 418

זאבילביץ׳, ל. 241—242 247 254
זאגראניצ׳ני, זינובי 302
זאכארוב, פ. 99
זאסלאבסקי, א 427
זאץ 383
זאקס 309—310
זארצקי אייזיק 259
זבניגורודסקי 216
זוברניק, נ. 332
זווין, ל. 297 307 388
זונדלביץ׳ 136
זוסקין, בנימין 306 387
זיידנר 303
זייצ׳ק אהרן 129
זילברטאל, משה 416
זילברשטיין, משה (מיכאיל) 67 71 101
216 243 247 383 415
זינגר, ברנארד 412
זינגר, ל. 80 117 158 418
זינובייב, זינאידה 248
זיסמאן, ב. 307
זלדין, י. 387
זלוטניק 238
זלצר, י. 306
ז׳אק, מ. 162
ז׳דאנוב, אנדריי 332
ז׳ולקובר, ל. 296
ז׳ולקובר, משה 296
ז׳וקוב, יא. 429
ז׳ז׳מר 277
ז׳ז׳מר, סוניה (שרה) 379
ז׳יו 287
ז׳יטלובסקי חיים 126 128 419

חאבארוב, יירופיי 33
חאבינסקי 310
חאבקין, מאטוויי 61—65 88—89 94—
95 122 155 194 197 203 221—222
229 231 241—242 247 255 257—258
310 319 362—363 367—369 397 419
430
חאיאטאוסקאס, בנימין 305
חאיאטובסקי בנימין ראה חאיאטאוס־
קאס, בנימין
חאלפין, נחום 244 275
חאצקביץ׳, א. 66 90 94
חארצייב, א. 47
חודזינסקי 162
הוצימסקי 224
חייט, ד. 380
חייקין 216
חייקין, יוסף 69 111—112 412
חנסון 213

חפץ 137
חפץ (לניגראדסקי), יאשה 51
חרושצ׳וב, ניקיטה 72

טאלמי, ליאון 132 416 419
טאמארקין 295
טאן־בוגוראז 51
טארטאקובר, אריה 419
טברובסקי 104
טולסטוי, לב 314
טולצ׳ינסקי, ח. 103
טור (אחים) 389 392
טורגנייב, איבאן 314
טורין, ו. 306
טייף, משה 305
טיכון 227
טימיריאזב, קלימנט 47
טירקין, א. 179
טלמאן, ארנסט 19
טפליצקי 296 300
טקאץ׳ 181
טרואיצקי, בוריס ראה טרוצקי, בוריס
טרויאנובסקי, אלכסנדר 61 113 425
טרוצקי, בוריס 59 86 88 90—96 98 111 122 195 231 264—265 397 419 430
טריפונוב 169

יאוגזם, אירמה 303
יאמפולסקי, ל. 418
יאנוס 162
יאסינסקי, יא. 99 184 270
יארבלום, מרדכי 419
יבדוקימוב 296
יגר 151
יוזפוביץ׳, ליאון 15 22 28 54 285 397 427
יאנושבסקי 327
יונאס, ו. 34 191
יוריס, א. 419
יוסלביץ׳ 296
יושקין 240
יזרסקי, סמיון 78 142—143 237
יז׳וב, ניקולאי 260 403
יילנוב, ק. 99
יינוקידזה, א. 351 357
יינקייב, חאסאן 26 196—197
יפה, יעקב 285
יפה, ישראל 309
יפה, ס. 181
יצחקי, י. 389

כאגאנוביץ׳, לאזאר 47 62—63 153 155—157 177 183 193 221 256 258 297—298 316 337 374 381—382
כאנין, נתן 111 419
כאצקל 272
כאריק, איזי 60 296 376 379 411
כאשצ׳באצקי משה 381 383 412 419
כהן, יוסף 399 414
כהן, יעקב 103
כץ, אידה 271
כץ, יאנקל 211 216
כץ, משה 52 58 114 128 133 412 419

לאברנטייב, ל. 60—62 65 165 255 359
לאנגרמאן, נחום 160
לארין יורי 22 42—43 52—54 56 109 364 397 428
לבאנדה 104
לבוב, ע. 307
לבצ׳נקו 173
לובארסקי 322
לובארסקי, שמואל 128—129
לוויטאן, חיים 67
לוויטאן, יצחק 291
לוויטאן, משה 279
לוויטין, מיכאל 71 105—106 243 384
לווין 326
לווין, יאנקל 58 64 83—84 91 152 192 238 240—242 245 377 398 420 428
לוז׳קין 272
לויטר, אפרים 295, 387
לוכסמבורג 302
לונדון, נח 82 132 237 398 419

לופה דה־וגה 393
לוקיאנוב 240
לוקשין, י. 141
לוריא 297
לוריא, מיכאל ראה לארין, יורי
לוריא, נוטע 412
לוריא, שניאור־זלמן 42
לי 240
ליאונוב, ליאוניד 392
ליאונטייב, נינה 303
ליברברג, יוסף 61—65 88 94 96 113 133 155 228—229 241—242 247 253־254 256 258— 286—287 289 362—369 376 379 415 421
ליברמאן, מאכס 291
ליובימוב, סאול 303
ליומקיס, אי. 103 218 420
ליטבאקוב, משה 257—259 330 362 398
לייבמאן, א. (לב) 170 301 398 420
לייוויק, ה. 126 413
ליילס, א. 413
לילבמאן, משה 180
ליפקין, שלום 309 377
ליפשיץ 216
ליפשיץ 277
ליפשיץ, נחמה 261
לישניאנסקי, לאה 67 247
למברג 62
למפרט 296
לנגארד 301
לנדה, ו. 242
לנין, ולאדימיר 63 69—70 158 230 286 290 315 317 338 358 401
לנמאן, ליאון 101 425
לנץ', ליאוניד 393
לפידוס, בוריס 218
לפצקי, מייצ'יסלאב 412
לרמאן, סרוליק 271
לרמאן, פסיה 175
לשצ'ינסקי 305
לשצ'ינסקי, אברהם 272
לשצ'ינסקי יעקב 126 246 420
מאברין 317
מאזור, מאטוויי 281
מאי, גרשון 218
מאיאקובסקי, ולאדימיר 316 377 381
מאיר, דניאל 425
מאיר, האנס 229
מאלטינסקי, חיים 71 310 314 332 384—385
מאלנקוב, גריגורי 175
מאלקוס, מ. 304
מאמיקין, מ. 198
מאניביץ', מישה 271
מארגולין, א. ב. 428
מארגולין, שמואל 390 393
מארגוליס, א. 331
מארוזוב 296
מארטי 104 209
מאריאסין 187 240
מאריינה, נ. 242
מארכוס, מ. 309 327
מארכלבסקי, יוליאן 93
מארכס, קארל 291 315
מארלו 412
מארליי, דדלי 112 135 412 425
מארקיש, פרץ 60 290 298 330 379 389—390 392—394 412
מאשינסקי 309
מגיד, מ. 162 165—168 227 272 398
מדיוואני 306
מדם, גינה 89 174 378 412
מוגיליביץ' 272 277
מוטין 391
מולודובסקי, קדיה 413
מולוטוב ויאצ'סלאב 97 100 185 205
מוליבר א. 165
מולצ'אנוב 306
מוצ'ניק, ל. 169
מורדוכוביץ', א. 294
מורדוכוביץ', אברהם 67
מוריסיי, אוולין 130 426
מזא"ה, ביילה 260
מיטנוביצקי, חיים 161 286

מייזיל, נחמן 420
מייזלר, ברוך 252
מיכאלס, שלמה 68 293 295 332 384—385 387 422
מיכאלקוב, ס. 394
מילך, יעקב 420
מילנר, מיכאל 297 302—303 388 390
מילר, בוריס (בוזי) 71 175 310 314 318 326—327 330 332 381—386 389 391—392 420 429
מילשטיין, מ. 279
מיניביץ', ישראל 298
מיצ'ורין, איבאן 196
מיקויאן, אנאסטאס 31 72 338
מירצקי, שלי 296 300
מלמוד, חיים 332 412
מלניקוב 296
מלניקוב, ק. 296 300
מנדלי־מוכר־ספרים 174 229—230 256־257 261 288 301 328 332 366 380 384 405 413
מנדלסון, משה 291
מנוסביץ', נ. 290
מנינקוב 239
מרז'ין, אברהם 36 41—43 49—50 52 55—56 58 75 78—80 121 128 140 146 149 211—212 364 398 419—420 429
מרמר, קלמן 58

נאדיר, משה 328 413
נאדל, ב. 416
נאזארוב 299
נאטאנזון, נ. 191 274 398 420
נוביק פסח 58 111 177 229 231 236 255 279 331 398 412 420
נוטוביץ', מ. 384 391
נוסנקו 240
נורביד, מוריץ 389
נחמובסקי, ב. 141
ניגר, שמואל 420
ניומאן, מ. 419
ניימאן, מ. 127
ניסנהולץ, אטל 175
ניפומניאשצ'י, ואלרי 305
ניקולאי הראשון 184
ניקולאייבסקי 297
נכזר, שמעון 175

סאביץ', ו. מ. 54 132
סאלטיקוב־שצ'דרין מיכאיל 396 398 412—414
סאמבורסקי, א. 219
סאנדלר, ה. 317 421
סאנדלר, רחל 272
סאפוז'ניקוב 207
סאפוז'ניקוב 272 277
סאקציאֶר, מוטל 309 376
סבירינובסקי, שלמה 176
סגאלוביץ', אל. 162 272 376 398 421
סוֹאוֹלס, קיפר ב. 132 416
סודארסקי, י. (אי.) 46 56 80 87 121 123 186 188—191 194 201 204 208 224 235 266 376 398 421 429
סוטין, ב. 273
סוכארב, הרש (גריגורי) 66 99—100 194 243 247 383
סולוביוב, פ. 101
סולונץ, ו. 198
סולצ'י, מאריה 378
סוסקין 213
סופר, י. 387
סוצקבר, אברהם 290
סוקולובסקי, גניה 290
סוקולסקי, אברהם 216
סורייקין 320
סוריץ, מ. 138
סטאחאנוב, אלכסיי 404
סטאלין, יוסיף 37 47 62—63 69—71 175 180 260 290 338 358 370
סטאסיוקוב 243
סטולוב, אפרים 84 240
סטרונג, אנה לואיזה 412
סטרלצין 163

סיגאל, ג'ורג' 113 135
סיטו, פייבל 302
סיטניאקובסקי 242
סימונוב, פאבל 243
סימונוב, ק. 391
סיניאבסקי 103
סינלניקוב 297 300
סלאווין א. ס. 229
סלאווין, לב 387
סלבינסקי, איליה 413
סלובודסקוי 296
סלוצקי 277
סלוצקי 306
סלוצקי, דב־בר 71 288 291 310 314—315 332 384—385 421
סלוצקי, דורה 14 160
סלוצקי, יהודה 399 415
סליזבורי, הריסון 72 116 243 326
סמוליאר, ב. 42
סמידוביץ', פיוטר 37 153—154 157 179 205 256 359
ספיבאק, אליהו 259
ספיבאקוב 174
ספקטור, או. 398—399 412 415 430
סרגייב, ז'אנה 305

פאבלוב 387
פאבלוב, ואסילי 245
פאדייב 413
פאטליי, אינוקנטי 243 248
פאכמאן, ו. 72
פאליקמאן, יחיאל 309 327 332 378 421
פאלקוביץ', אליהו 259
פאנמאן, מ. 178—179
פאסטרנאק, ליאוניד 291
פאפיירניקוב, יוסף 413
פארבר, נתן 424
פארטאנסקי, מ. 20—21 398
פבזנר, ליאוניד 304
פבזנר, מ. 241
פוגודין, נ. 387
פודגאייב, גריגורי 244 249
פוזדייב 51
פויארקוב, ואסילי 33
פולבר, ל. 299 304—305 389
פולונסקי, שמואל 308
פולטרוביץ' 221 238
פוליאנקר, הרשל 332
פוליאקובסקי, זינה 273
פוליאקובסקי, חיים 169
פולנר, אי. 399 414—415 429
פומין 296
פומראנץ, אלכסנדר 64 259 311 399 421
פוסטישב, פאבל 230
פוקוטילובסקי, לב 160
פוקסמאן, סמיון 160
פורטנוי, יאנקל 212
פורר, יוסף 173
פושקין, אלכסנדר 280 381
פטרוב־סוקולובסקי 53
פיבר, א. 319
פייגין, ג. 296 300 384
פיינברג, ל. 413
פיינטוך, שלמה 299
פיינסוד, מרלי 195 425
פיינשטיין 162
פיינשטיין 215
פיינשטיין 297 300
פייקאז', מנדל 399 414
פייקין 194
פייקין, י. 270
פינינגרד, עזרא 412
פינצ'בסקי, משה 302 383 392 412
פינק, ויקטור 306 413 421 430
פינקלשטיין 141 189 240
פינקלשטיין, כ. 326—327
פיקוס 103
פיש, ר. 265—266 399
פישבורג, נ. 176
פישמאן, לייזר 232
פישר, א. 162

פלאטנר, אייזיק 332
פלגונטוב, א. 64 90
פלדהנדלר, יודל 169
פלדמאן 179
פלדמאן, בוסיה 180
פלדמאן, יפים 281
פלדמאן, לייב (לב) 169 275
פלומנקו 240
פליטנקו 240
פלקין 277
פלר, ולאדימיר (ולווֹל) 160 169 176 179
פן, יהודה 291
פסין, נ. 162
פפר, איציק 290 301 305 308 310 330 332 380—381 394 412 422
פראדס, גולדה 66 100 158
פראחין, מ. 195
פראנצסון, ו. א. 47
פרדניקוב, ישראל 89
פרוכורוב, נ. אי. 48 51
פרוכט, ל. 212 422
פרט, יהושע 412
פרידמאן 179
פרידמאן, מיכאל 212
פרידמאן, מיכאל 296—297 300—301 388 391
פרידמאן, נחום 240 310 315 326—327 329 332 376 383
פרידמאן, שרה 296 300
פרייאַרמאן, ר. 302
פריידנברג, סמיון 304
פריידקין, רחל 160 248
פרישקולניק, יצחק (איסאק) 272 382
פרלמאן, אשר 92 110—112 122—123 138 179 212 216 228 235 251 399 412 422
פרנסון, יהושע 422
פרנקל, מאכס 261 289 326
פרסוב, שמואל 393
פרץ, יצחק־לייבוש 261 290 301 304 328 383 388 392—393
פרצמאן, י. (אי.) 29 211 216 327 422 429
פשאטוב, דאניל 248

צאנדר, ואלטר 426
צגלניצקי, יעקב 131
ציבולבסקי 394
ציונסקי 303
צימבלר 163
צימפלר, ז. 326
צימרינוב 291 307
ציפרוביץ' 137
צירולניק, צ. 169
צירלס 190 271
צירקל, נ. 321 327 332
צסארסקאיה 306
צ'ארני, מארקוס 287
צ'וצקאייב, סרגיי 45 112—113
צ'ורני, אלכסיי 243 248
צ'ייקובסקי 304
צ'יצ'קו 308
צ'מריסקי, אלכסנדר 42 46 49 52 364 419
צ'פלנקו, ניקולאי 248
צ'קאלוב, ואלרי 185 236
צ'רנוביץ', ימימה 412
צ'רנוברוד 326 377 383
צ'רנוברוד, חיים 142—143
צ'רנוברוד, חייקה 271
צ'רנוברודוב 296
צ'רניאק, ל. 19
צ'רניס 272
צ'רנצקי 308

קאדינר, שלמה 72 218
קאדמיא, איסאק 160
קאופמאן, איזידור 291
קאופמאן, הנך 206—207 381 399
קאזאקביץ' 303
קאזאקביץ', הנך 91 187 309—310 315 326'—327 329 376—379 421
קאזאקביץ', עמנואל 295—296 298 309

315—317 330 377 381 387—389 391
416 422
קאזלו, א. 27
קאטל, מ. 97 242
קאלינין, מיכאיל 40 46 57 59—61 69
80 155 202 226 230 234 238 256 357
361 374 399 428
קאמינסקי, זינובי 304
קאמנצקי, הרשל 332
קאמנצקי, יוסף 17—18 20 30 33 36
110 117 151—152 193—194 202 219
264 331 379 399 423 428
קאמנשטיין, משה 349 423
קאנטור 297 300 388 393
קאנטור, יעקב (יאנקל) 82—83 172 263
399 419 428
קאנטורוביץ׳, א. 18 20 28 31 80 83
87—88 116 123 151 200 219 240
245—246 331 343 379 399 423 428
קאנטורוביץ׳, א. 191
קאנטורוביץ׳, ג. 179
קאפלאן, יוסף 272 325
קאפלאן, ל. 317
קאפלאן, ס. מ. 47
קאפלאן, שלמה 252
קאפלון 173
קאראסייב 390
קארדונסקי, ר. 325 327
קארלוס, מאני(ה) 296 300 385 387
קארלינסקי, ס. 190 329
קארפין, אלכסיי 248
קאשבסקי, פ. 158
קדישביץ׳, משה 17 53 58 75 78 81—82
89 141 144—146 148 150 152 162
164 174 186 188 191 200 214 219
222 228 237 252 266 280 286 326
399—400 405 411—413 422 429
קובאל, גייבי 271
קובזארבסקי 413
קובלנץ 428
קובץ, גריגורי 235 306 378 428
קובריגסקי 94
קוגאן, א. 305
קוגאן, ל. 261 304—305
קוהן, ויליאם 135
קוט, גדליה 113
קוטוב, פיודור 248
קוטיוריה, פול ואיאן 412
קויבישב, ואלריאן 155 157 182
קויפמאן, נחום 296 300
קוירק, פרנק 134
קול, מ. 169
קול, מיכל 260
קולבאק, משה 298 389
קולברג, שרה 280
קולוסקוב, פ. 47
קולטון, י. 423
קולין, לאה 296 300 304
קוליקוב, פיודור 329
קולצוב, מיכאיל 54 427
קולקר, מ. 327
קומארוב, ולאדימיר 44
קומפאניץ, זינובי 305
קונץ, צ׳ארלז 132 145 235 416
קוסטיקוב, ניקולאי 245
קופליוביץ׳ 277 382
קופליוביץ׳, י. 326
קופרביץ׳, נ. 238
קופרמאן, פרידה 14 160
קופרמאן, ש. 204—208 400 415
קוצ׳ין, שפרה 69 178 248
קוצ׳מיש 240
קורוליוב, איבאן 245
קורולנקו, ולאדימיר 312 314
קורמאן, נ. 281 297
קורנבליט, ליוניה 161 272
קורנייצ׳וק, אלכסנדר 388, 391
קורץ, אהרן 413
קורצ׳מינסקי, נחום 290 327
קורש, ו. 306
קושניר 259
קושניר, שלמה 67 310 383—384
קושנירוב, אהרן 290 387—388 393
423
קטוינתי, יהודה 296 300

קיבל, שאול 101 103 289—290
קילרוג 365
קים 240
קיסלהוף, בר 213
קיסליוב, א. 353
קיסליוב, יצחק 161
קיפניס, צפניה 299 392
קירוב, סרגיי 99 125 154 157 160 177
180 186 193 247 359 379
קירז׳ניץ, אברהם 82—83 88 92—93 122
160 191 197 247 400 423 428
קירין, אי. 427
קירשון, ו. 387
קלבאנוב, יעקב 304
קליטניק, שמואל 310 330 380—381
קליימאן 288
קלימנקו 384
קלימנקו, פ. ט. 244
קלמאן 272
קלמן, ז. 290
קלצקין, בוריס 416
קנופוב 104
קנינהם, וירג׳יניה 378
קסלמאן, ש. 176
קראבץ, נחום 277
קראסנוב, ב. 330
קראסנופולסקי, ואסילי 244
קראץ 274
קרבר, לילי 412
קרוטוב, נ. 60 62 255
קרול, משה 57 126
קרופאצ׳וב, איבאן 247
קרופניק 274
קריב, א 420
קריבורוצ׳קו (קריבורוק), שמחה 103
קרייזר, יעקב 248
קרייצבורג 141
קרימקין 306
קרימר, איסאק 67
קריצ׳בסקי 303
קרלר, יוסף 103 304—305 332 412
קרמר, אברהם 194
קרסייב 306
ראבונסקי, שלמה 277 280 299 308
387—389 392 394
ראבין, יוסף 310 330
ראבינוביץ׳ 303
ראבינוביץ׳, ישראל 251 276—277 282
307 379
ראבינוביץ׳, סופיה 14 160
ראבינקוב, הרשל 71 260 310 316—317
327 332 381—384 390—393
ראביצ׳ב 257 299 389 392
ראביצ׳ב, א. 161 176
ראדומסקי, סרגיי 378
ראדין 296
ראחמאנוב, ל. 390
ראטנר, שכנא 248
ראיצין 413
ראפאפורט 126
ראק, יחיאל 160
ראשקס, מיכאל 44 78—80 84 109 112
122—123 140 228 240 376—377
רובאשקין 240
רובין, א. 416
רובין, י. 296 300
רובין, מיכל 181
רובינסון, ס. 82—84 140 142 148—149
240 400
רובינצ׳יק, חיינה 273
רובינשטיין, מארק 296—297 387 390
393
רובינשטיין, רייזה 260
רוגינסקי 170
רוזאנקוב 272
רוזבלט, פראנקלין דלאנו 68
רוזן 412
רוזן, יוסף 13 128—131
רוזנאטובסקי, משה 249
רוזנבליט, ב. 307
רוזנברג, א. 423
רוזנברג, שייע 217
רוזנטאל, ניסן 137 272

רוזנפלד 299
רוזנפלד, יעקב 296—297 300 388 390—391
רוטמאן, א. 320
רוטנברג 62
רוטנברג, א. 67
רויטווייג, ב. 331
רויטמאן 250—251
רויטמאן, אסתר 304
רוכי, ו. 62 253
רומאליו, טיטו 304
רומאשוב, ב. 394
רונץ', י. א. 413 415
רונקין, יצחק 426
רוסין, שמואל 383
רור, אנג'לינה 234 412
רזניק, לייב 72 159 165 197 382
רזניק, ליפא 310 380—381 393 412
רזניק־מארטוב, מאכס 304
ריאנט, מוטל (מאכס) 310 317 332
ריביצקי, יעקב 279
ריז'אנובסקי, אלכסנדר 67
ריידרמאן 272
רייזין, אברהם 126 413
רייכנברג 299
רייגגולד, מאכס 297—298 300 388 393
ריסקין 242
ריסקינד, ב. 305
ריצ'קוב, נ. 47
רכוביצקי, ברוך 136
רכט, צ'ארלז 412

שאבר, ד. 310 386
שאגאל, מארק 422
שאייביץ' 280
שאכמייסטר 274
שאלנר 162
שאמבאדאל, מ. 427 429
שאנהייט 161
שאפירא 306
שאפירא, ו. 187
שאפירא, חנא 170 173
שאפראנסקי, הרשל 181
שבדיק 170
שבדיק, הנך 383
שבצ'נקו, טאראס 403
שבת, רחל 414
שוב, ל. 250
שובין, אגראפנה 248
שודריך, יעקב 331
שווארץ, סולומון 325 426
שווארצבורד, י. 242 284 329—330
שווארצמאן 192
שווארצמאן, אשר 261 327
שווארצר, בנימין 305
שווארצשטיין, אליהו 160
שווייסטיין, ל. 329
שולגורניסקי ראה שקולניצקי סאשה
שולמאן 297 300
שולמאן, זינובי 261 304—305
שוסטאקוביץ', דמיטרי 261
שטאכל 186
שטולמאן, אי. 421
שטוק, דב 422 426
שטטין 309
שטיין 61 412
שטיין, אלכס 298—299 392—393
שטיין, ראובן 230
שטיינבאך, ולוול 296 300
שטיינברג, ס. 387
שטיינר, מ. 307
שידלובר 320
שיין, יוסף 296—297 400 423
שיין, מיכאל 296 300
שייגין, י. 185 187
שייגין, ל. 389 392
שימל, משה 331
שימנקו, מרים 296 306
שיפרין 327
שיפרין, נ. 389
שישקביץ' 296
שכטמאן 190
שכטר, נ. 326

שלום־עליכם 62 71 230 256 260—261
288 290 296—298 301—302 304—
305 328 382—383 385—391 394
שלייפר 170 173 176
שלייפר, שלמה 251
שמאין, נחמיה 302
שמוידריס, ט. 48
שמלץ, עוזיאל 414
שמרוק, חנא 52 399 415 423
שניידרמאן, אסתר 287
שסטריקוב 245 270
שפוליאנסקי, יורי 176
שפילמאן 272
שפינוזה, ברוך 291
שפראך, אפרים 59—60 379
שץ־אנין, מ. ראה אנין (שץ) מאכס־אוריה
שצ׳ופאק, קלארה 286
שקאפסקי, מאריה 413
שקבארניק 390
שקולניצקי (שוּלגורניסקי), סאשה 115
שקולניק, לייב 163
שקולניק, מיכל 66 163 169 176 240 242
שרובר, מ. 112

תיקונים

עמ׳ 30 — שורה 3 מלמעלה — נדפס: אבדולאייב; צ״ל: אבדולאייב.
עמ׳ 42 — הערה 6 השורה האחרונה — נדפס: עמ׳ 299; צ״ל: עמ׳ 199.
עמ׳ 44 — הערה 15 שורה 5 — נדפס: הקומוסאריון; צ״ל: הקומיסאריון.
עמ׳ 51 — הערה 34, שורה 9 — נדפס: פרוכרוב; צ״ל: פרוכורוב.
עמ׳ 54 — שורה 9 מלמטה — נדפס: הרעשונות; צ״ל: הרעשנות.
עמ׳ 60 — הערה 73 שורה 8 — נדפס: חוב׳ 26; צ״ל: חוב׳ 6.
עמ׳ 77 — לוח III, שורה 4 מלמעלה — נדפס: סאראטויב; צ״ל: סאראטוב.
עמ׳ 82 — הערה 43, שורה 2 מלמטה — נדפס: стр. 46; צ״ל: стр. 46.
עמ׳ 84 — הערה 56 — נדפס: ז״ז 54—53; צ״ל: ז״ז 45—53.
עמ׳ 94 — הערה 113 — נדפס: האוקין; צ״ל: חאבקין.
עמ׳ 103 — ויניצה 2, שורה 6 מלמטה — נדפס: א. ליומקיס; צ״ל: אי. ליומקיס.
עמ׳ 146 — הערה 24 — נדפס: דון; צ״ל: און.
עמ׳ 162 — הערה 96, שורה ראשונה — נדפס: העובדות; צ״ל: העבודות.
עמ׳ 174 — הערה 137, שורה אחרונה — נדפס: בעמ׳ 78; צ״ל: בעמ׳ 75.
עמ׳ 179 — מספר ההערה הראשונה — נדפס: 148; צ״ל: 184.
עמ׳ 208 — סעיף 5, שורה 2 — נדפס: ״העמל העצמאי״; צ״ל: ״העמל העצמי״.
עמ׳ 209 — שורה 13 מלמעלה — נדפס: ב־1939 הושלם בית־הדפוס; צ״ל: ב־1938 הושלם בית־הדפוס.
עמ׳ 235 — הערה 71 — נדפס: סודראסקי; צ״ל: סודארסקי.
עמ׳ 280 — הערה 115 — נדפס: 14 באקטובר; צ״ל: 14 באוקטובר.
עמ׳ 296 — הערה 7, שורה 4 מלמעלה — נדפס: ק. מלינקוב; צ״ל: ק. מלניקוב.
עמ׳ 296 — הערה 7, שורה 6 מלמעלה — נדפס: נקום; צ״ל: נחום.
עמ׳ 296 — הערה 7, שורה 1 מלמטה — נדפס: מאורזוב; צ״ל: מארוזוב.
עמ׳ 297 — הערה 14 שורה 2 — נדפס: (להלן ״גולדבליט״); צ״ל: (להלן: ״גולדבלאט״).
עמ׳ 332 — שורה 8 מלמטה — נדפס: ה. מאנצקי; צ״ל: ה. קאמנצקי.
עמ׳ 410 — שורה 5 מלמעלה — נדפס: צ׳פוביצ׳י; צ״ל: צ׳פוביצ׳.
עמ׳ 413 — שורה 3 מלמעלה — נדפס: מחוזת; צ״ל: מחזות.
עמ׳ 415 — שורה 2 מלמטה — נדפס: כראקאוו; צ״ל: כארקאוו.
עמ׳ 422 — שורה 4 מלמעלה — נדפס: שהוצאה; צ״ל: שהוצא.
עמ׳ 427 — שורה 4 מלמטה — נדפס: ИОЗЕФОВИЧ, А.И.; צ״ל: ИОЗЕФОВИЧ, Л. И.
עמ׳ 430 — שורה 9 מלמעלה — נדפס: ״Эмес״, 1934; צ״ל: ״Эмес״, 1936.

ЕВРЕЙСКАЯ АВТОНОМНАЯ ОБЛАСТЬ

המחוז היהודי האוטונומי

130 131 132 133 134 135

49 48

Амурская область — אמור מחוז — חבל חאבארובסק — Хабаровский край

Архара — Облучье — Биракан — Известковый — Хинганск — Сталинорф — Пашково — Сторожевой — Вашурово — Радде — Норбино — Старичково — Помпеевка — Ермаковский — Безымянный — Ашукан — Биджан — Кайлан — Теплые Ключи — Сутар — Казанский — Дитур — Сутарский хр. — Кульдур — Теплое Озеро — Лондоко — Бира — Кандалик — Семисточный — Тарагай — Бушакай — Кирга — Биробиджан — Икура — Усов Валаган — Красный Восток — Желтый Яр — Шукшинка — Волдгейм — Смидович — Казанка — Бирофельд — Алексеевка — Надеждинское — Русская Поляна — Петровское — Мариловец — Головино — Бабстово — Степановка — Чурки — Воскресеновка — Лазарево — Красивый — Димитриевка — Степной — Новотроицкое — Ферганщики — Максиха — Преображеновка — Осиновка — Самара — Столбовое — Сорзное — Николькое — Екатерино — Амурзет — Благословенное — Пузико — Доброе — Сталинск — Биджан — Башмак — Кирово — Ленинское — Нижне-Ленинское — Кукелево — Новое — Венцелево — Дежнево — Успеновка — Царь Казулинка — Гуловское — Синюха — Помпеевка — Николаевка — им. Тельмана — Лумку-Каранги — Волочаевка — Волочаевка 2 — Покровка — Владимиро-Александровка — Самаро-Орловка — Нижне-Спасск — Хабаровск — Приамурский — Камышовка — Амур — Уссури — Сунгари — Маньчжурия (Манчжурия)

Границы государственные
Границы Еврейской автоном. област.
Центр АО
Центры районов
Поселки городского типа
Прочие населенные пункты
Железные дороги
дороги
Реки
Пристани
Отметки высот
Болота

גבולות מדיניים
גבולות המחוז היהודי האוטונומי
מרכז המחוז האוטונומי - ביראבידג'אן העיר
מרכזי הנפות
ישובים עירוניים
שאר הישובים
מסילות ברזל
דרכים
נהרות
מעגנים
ציוני גובה
ביצות

קנה מידה 1:1 000 000

10 0 10 20 30 40 קמ.

המפה הוכנה על פי האנציקלופדיה הסובייטית הגדולה, מהדורה שניה, כרך 15, מוסקבה 1952
(Большая советская энциклопедия, второе издание, том 15, москва 1952 год)

עודכנה על פי האנציקלופדיה הסובייטית הקטנה, מהדורה שלישית, כרך 3, מוסקבה 1959
(Малая советская энциклопедия, третье издание, том 3, москва 1959 год)

LIST OF ILLUSTRATIONS

The Presidium, Secretariat and Credentials Committee of the first Party meeting of the "Birobijan District" (1930)

Delegate's credentials to the first councils' assembly of the "Birobijan District" (1930)

The first assembly of the "Birobijan District" Soviets (1930)

Entry permit to the village of Amurzet issued by the OGPU (1930)

Public statement of the first group of immigrants to Birobijan from Palestine (1932)

Entry permit to the "Jewish Autonomous Region" (1945)

Railroad station of the town of Birobijan

Kalinin Street in the town of Birobijan (1936)

A class of Birobijan Jewish school-children (1937)

The synagogue in the town of Birobijan (1959)

A postage stamp devoted to Birobijan and postmarks from the "Jewish Autonomous Region"

Performances in the Jewish theatre in Birobijan

Newspapers of the "Jewish Autonomous Region"

ADDENDA

I Documents 349–370
[a] Resolution of the *Komzet* of January 17, 1928 (p. 349).
[b] Resolution of the *Ozet* of February 6, 1928 (pp. 349–350).
[c] Resolution of the Presidium of the Central Executive Committee of the U.S.S.R. of March 28, 1928 (pp. 350–351).
[d] Resolution of the Central All-Russian Executive Committee of the Soviets of September 30, 1931 (pp. 352–353).
[e] Resolution of the Presidium of the Central Executive Committee of the U.S.S.R. of April 7, 1932 (pp. 354–357).
[f] Resolution of the Central Executive Committee of the U.S.S.R. of May 7, 1934 (p. 357).
[g] Resolution of the Presidium of the Central Executive Committee of the U.S.S.R. of August 29, 1936 (pp. 358–361).
[e] M. Litvakov — What has been exposed in the "Jewish Autonomous Region" (pp. 362–370).

II Dates in the history of Jewish colonization in Birobijan 371–375

III Cultural events in Birobijan 376–386

IV The repertoire of the Jewish theatre in Birobijan 387–394

A list of the abbreviations used in the notes 395–400

Illustrations

Glossary of names, terms, abbreviations, etc. 401–406

Russian transcription of geographical names mentioned in the book 407–410

Bibliography 411–430

Index of names 431–445

Errata 446

Map of the "Jewish Autonomous Region"

8. Medical Services 224–226

9. Settlements in the Region 227–236

10. Jews in the Life of the Region 237–249

[a] Relations between Jews and non-Jews (pp. 237–240); [b] Jews in administrative posts in Birobijan (pp. 240–245); [c] Jews in the Party and the Komsomol (pp. 245–247); [d] Jews as representatives of the "Jewish Autonomous Region" in the central institutions of the U.S.S.R. and the R.S.F.S.R. (pp. 247–249).

11. The Place of Jewish Religion and the Yiddish Language in Birobijan 250–263

[a] The Jewish religion (pp. 250–252); [b] The Yiddish language (pp. 252–263).

12. Education, Research and Culture 264–294

[a] General educational institutions (pp. 264–273); [b] Vocational and specialised educational institutions (pp. 273–284); [c] Institutions for adult education (pp. 284–285); [d] Scientific institutions (pp. 285–288); [e] Cultural projects (pp. 288–294).

13. Art 295–308

[a] The Jewish theatre in Birobijan (pp. 295–306); [b] Motion pictures of Birobijan (pp. 306–307); [c] Birobijan in painting and music (pp. 307–308).

14. Literature and Press 309–333

[a] Writers' associations (pp. 309-317); [b] The publication of Yiddish books (pp. 317–318); [c] Newspapers and periodicals (pp. 318–333).

Summary 334–346

CONTENTS

Foreword 13–16

1. General Introduction 17–39

   [a] Name, geographic location, area, boundaries, and topography (pp. 17–19); [b] Hydrographic features (pp. 19–20); [c] Climate (pp. 20–24); [d] Flora and fauna (pp. 24–27); [e] Soils (pp. 27–28); [f] Minerals (pp. 29–31); [g] Communications (pp. 31–33); [h] Colonization in Birobijan before Jewish settlement (pp. 33–35); [i] Administrative division (pp. 35–39).

2. Jewish Colonization in Birobijan (historical survey) 40–73

3. Immigration and Population 74–119

   [a] Immigration from the U.S.S.R. (pp. 74–108); [b] Immigration from abroad (pp. 109–115); [c] General and Jewish population (pp. 116–119).

4. Financing the Project and Public Support on its Behalf 120–139

   [a] In the U.S.S.R. (pp. 120–125); [b] Support from organizations abroad (pp. 125–139).

5. Jewish Agricultural Colonization and the Agriculture in Birobijan 140–203

   [a] General survey (pp. 140–160); [b] "Immigrant *kolkhozes*" (pp. 160–186); [c] The first *Sovkhozes* (pp. 186–192); [d] The agriculture in Birobijan from the beginning of Jewish colonization (pp. 192–203).

6. Handicrafts and Industry 204–219

   [a] General survey (pp. 204–210); [b] Government and cooperative industrial undertakings (pp. 210–219).

7. Jewish Participation in Construction, Railroad and Forestry Work and in the Services 220–223

*

This book is the second in the series *Galuyot* (Diaspora Communities) initiated by the Historical Society of Israel. As its predecessor, this volume too deals with the history of the Jewish community in the Soviet Union, to which special attention is accorded in this series. Inside the Soviet Union itself no research is being undertaken on the recent history of the Jews in that country. This fact imposes on us the obligation to devote special efforts to the study of the history of this community, which played such a prominent role in the life and annals of the whole Jewish people and whose fate was so different from that of other Jewish communities.

Both books (and others to follow in the course of time) are primarily intended to serve as basis and aid in the study of the history of Soviet Jewry, a field of research involving unusual and special difficulties for those far from the scene of events. The first volume, *Jewish Publications in the Soviet Union 1917–1960*, edited by Kh. Shmeruk, provides a bibliographical key to the published sources, especially important for this study, particularly as long as the Soviet Archives remain closed to Jewish research. The second volume, the one before us, was dedicated to a single chapter in the history of Soviet Jewry, the story of Birobijan. It contains comprehensive and reliable information — so far as it was available and its reliability could be checked — concerning Jewish colonization in this region and the growth of the Jewish community from its inception to the present day.

The author, Jacob Lvavi (Babitzky), an agricultural engineer, began his research in the thirties with a study on Jewish farming in Poland and Galicia. He devoted five years (1958–1963) to the subject of Jewish colonization in Birobijan.

This work would never have been published if not for the generous assistance of a donor, who wishes to remain anonymous.

The Board of the Historical
Society of Israel

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

PRINTED IN ISRAEL
BY CENTRAL PRESS, JERUSALEM

THE JEWISH COLONIZATION IN BIROBIJAN

by

JACOB LVAVI (BABITZKY)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

"Galuyot" Series
The Historical Society of Israel
Jerusalem 1965

THE JEWISH COLONIZATION IN BIROBIJAN